ATEBETÜ'L-HAKÂYIK

EDÎB AHMED YÜKNEKÎ

TÜRKİYE YAZMA ESERLER KURUMU BAŞKANLIĞI YAYINLARI: 115

Edebiyat ve Sanat Serisi	: 26
Kitabın Adı	: ATEBETÜ'L-HAKÂYIK
Müellifi	: Edîb Ahmed Yüknekî (m. 12. yy.)
Özgün Dili	: Karahanlı Türkçesi
Yayına Hazırlayan	: Dr. Serkan Çakmak Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı, Öğretim Üyesi
Editör	: Dr. Hatice Coşkun
Arşiv Kayıt	: Groningen Üniversitesi Kütüphanesi HS 474 Süleymaniye Yazma Eser Ktp., Ayasofya (Semerkand) No 4012 Süleymaniye Yazma Eser Ktp., Ayasofya No 4757 Topkapı Sarayı Müzesi Ktp., Hazine 244
Son Okuma	: İsmet İpek
Kitap Tasarım	: Yüksel Yücel
Baskı	: Karakış Basım Matbaa Amb. ve Rekl. San. Tic. Ltd. Şti. Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi No: 1BF1, Zeytinburnu/İstanbul T: 0212 544 58 20 www.karakisbasim.com Sertifika No: 33820
Baskı Yeri ve Yılı	: İstanbul 2019
Baskı Miktarı	: 1. Baskı, 1500 adet

KÜTÜPHANE BİLGİ KARTI
Library of Congress A CIP Catalog Record
Edîb Ahmed Yüknekî
Atebetü'l-Hakâyık, Hibetü'l-Hakâyık, Aybetü'l-Hakâyık
1. Edebiyat, 2. Türk Edebiyatı, 3. Karahanlı Türkçesi, 4. İslam Ahlakı, 5. Necîb Âsım, 6. Serkan Çakmak
ISBN: 978-975-17-4150-9

Copyright © Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı. Her hakkı mahfuzdur.
Bütün yayın hakları *Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı*'na aittir. Başkanlığın izni olmaksızın tümüyle veya kısmen, hiçbir yolla ve hiçbir ortamda yayınlanamaz ve çoğaltılamaz.

T.C. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı
Süleymaniye Mh. Kanuni Medresesi Sk. No: 5 34116 Fatih / İstanbul
Tel.: +90 (212) 511 36 37
Faks: +90 (212) 511 37 00
info@yek.gov.tr
www.yek.gov.tr

ATEBETÜ'L-HAKÂYIK

(İNCELEME - TENKİTLİ METİN - TIPKIBASIM)

EDÎB AHMED YÜKNEKÎ
(m. 12. yy.)

Hazırlayan
Serkan Çakmak

Editör
Hatice Coşkun

TÜRKİYE
YAZMA
ESERLER
KURUMU
BAŞKANLIĞI

TAKDİM

İnsanlık tarihi, akıl ve düşünce sahibi bir varlık olan insanın kurduğu medeniyetleri, medeniyetler arasındaki ilişkileri anlatır. İnsan, zihnî faaliyetlerde bulunma kabiliyetiyle bilim sanat ve kültür değerleri üretir, ürettiği kültür ve düşünce ile de tarihin akışına yön verir.

Medeniyetler, kültürler, dinler, ideolojiler, etnik ve mezhebî anlayışlar arasındaki ilişkiler kimi zaman çatışma ve ayrışmalara, kimi zaman da uzlaşma ve iş birliklerine zemin hazırlamıştır.

İnsanların, toplumların ve devletlerin gücü, ürettikleri kültür ve medeniyet değerlerinin varlığıyla ölçülmüştür. İnsanoğlu olarak daha aydınlık bir gelecek inşâ edebilmemiz, insanlığın ortak değeri, ortak mirası ve ortak kazanımı olan kültür ve medeniyet değerlerini geliştirebilmemizle mümkündür.

Bizler, Selçuklu'dan Osmanlı'ya ve Cumhuriyet'e kadar büyük devletler kuran bir milletiz. Bu büyük devlet geleneğinin arkasında büyük bir medeniyet ve kültür tasavvuru yatmaktadır.

İlk insandan günümüze kadar gök kubbe altında gelişen her değer, hakikatin farklı bir tezahürü olarak bizim için muteber olmuştur. İslam ve Türk tarihinden süzülüp gelen kültürel birikim bizim için büyük bir zenginlik kaynağıdır. Bilgiye, hikmete, irfana dayanan medeniyet değerlerimiz tarih boyunca sevgiyi, hoşgörüyü, adaleti, kardeşlik ve dayanışmayı ön planda tutmuştur.

Gelecek nesillere karşı en büyük sorumluluğumuz, insan ve âlem tasavvurumuzun temel bileşenlerini oluşturan bu eşsiz mirasın etkin bir şekilde aktarılmasını sağlamaktır. Bugünkü ve yarınki nesillerimizin gelişimi, geçmişimizden devraldığımız büyük kültür ve medeniyet mirasının daha iyi idrak edilmesine ve sahiplenilmesine bağlıdır.

Felsefeden tababete, astronomiden matematiğe kadar her alanda, Medine'de, Kahire'de, Şam'da, Bağdat'ta, Buhara'da, Semerkand'da, Horasan'da, Konya'da, Bursa'da, İstanbul'da ve coğrafyamızın her köşesinde üretilen değerler, bugün tüm insanlığın ortak mirası hâline gelmiştir. Bu büyük emanete sahip çıkmak, bu büyük hazineyi gelecek nesillere aktarmak öncelikli sorumluluğumuzdur.

Yirmi birinci yüzyıl dünyasına sunabileceğimiz yeni bir medeniyet projesinin dokusunu örecek değerleri üretebilmemiz, ancak sahip olduğumuz bu hazinelerin ve zengin birikimin işlenmesiyle mümkündür. Bu miras bize, tarihteki en büyük ilim ve düşünce insanlarının geniş bir yelpazede ürettikleri eserleri sunuyor. Çok çeşitli alanlarda ve disiplinlerde medeniyetimizin en zengin ve benzersiz metinlerini ihtiva eden bu eserlerin korunması, tercüme ya da tıpkıbasım yoluyla işlenmesi ve etkin bir şekilde yeniden inşâ edilmesi, Büyük Türkiye Vizyonumuzun önemli bir parçasıdır. Bu doğrultuda yapılacak çalışmalar, hiç şüphesiz tarihe, ecdadımıza, gelecek nesillere ve insanlığa sunacağımız eserleri üretmeye yönelik fikrî çabaların hasılası olacaktır. Her alanda olduğu gibi bilim, düşünce, kültür ve sanat alanlarında da eser ve iş üretmek idealiyle yeniden ele alınmaya, ilgi görmeye, kaynak olmaya başlayan bu hazinelerin ülkemize ve tüm insanlığa hayırlar getirmesini temenni ederim. Aziz milletimiz, bu kutsal emaneti yücelterek muhafaza etmeyi sürdürecektir.

Recep Tayyip Erdoğan
Cumhurbaşkanı

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ 9
KISALTMALAR 13
TRANSKRİPSİYON ALFABESİ 15
İNCELEME 17
Eserin Adı 17
Eserin Müellifi 20
Eserin İthaf Edildiği Kişi 23
Eserin Başlık ve Bölümleri 24
Eserin Vezin, Şekil ve Muhtevası 26
Eserin Nüshaları 28
Semerkand Nüshası (Ayasofya 4012) 28
Ayasofya Nüshası 30
Topkapı Nüshası 31
Uzunköprü Nüshası 32
Eserden Dizelerin Yer Aldığı Bazı Nüshalar 33
Eserin Dili 35
AYBETÜ'L-HAKÂYIK (HOLLANDA NÜSHASI) 37
Mecmua Hakkında 37
Yaprak ve Cilt Özellikleri 37
İstinsah Tarihi, Yeri ve Müstensihi 37
Kütüphanedeki Geçmişi 38
Sayfa ve Hat Özellikleri 38
Mecmuadaki Diğer Metinler 39
Mecmuanın Tanıtıldığı Kataloglar 40
Aybetü'l-Hakâyık Metni Hakkında 42
Genel Özellikleri 42
Yazım Özellikleri 43
Dil Özellikleri 63
Tenkitli Metin Kurulurken Takip Edilen Yöntem 65

TENKİTLİ METİN 67
NECÎB ÂSIM VE HİBETÜ'L-HAKÂYIK NEŞRİ 113
Hayatı 113
Türkçülüğü 114
Eserleri 116
Çevirileri 116
Metin Neşirleri 117
Telif Eserleri 118
Kültür ve Edebiyat 119
Türk Tarihi 119
Hibetü'l-Hakâyık 121
Eser Hakkında 121
Başlangıç 129
Zeyil 209
Harfler 209
Fi'iller 213
Lugatçe 217
KAYNAKÇA 223
RESİMLER 227
HARİTALAR 229
TIPKIBASIM 231

ÖNSÖZ

İslamiyet etkisinde gelişen Türk dili ve edebiyatının ilk dönem mahsullerinden biri olmasının yanı sıra dil, edebiyat ve kültür tarihi açısından çok önemli bir mevki işgal eden *Atebetü'l-Hakâyık* adıyla maruf eser, müellifi Edîb Ahmed bin Mahmud Yüknekî'nin kaleminden yüksek seciye ve güzel ahlak dersi veren bir nasihatnamedir. İhtiva ettiği öğütlerle yazıldığı çağda müellifine bihakkın "edîbler edîbi" unvanını kazandıran *Atebetü'l-Hakâyık*, Edîb Ahmed'in adını çok uzak coğrafyalara taşımış ve uzunca bir süre yaşatmıştır. Nitekim eserin Türk dünyasının Semerkand ve İstanbul gibi birbirinden uzak merkezlerinde yazılışından iki yüzyıl sonra dahi istinsah edilmesi, onun Türk halkları arasındaki uzun süreli şöhretinin delilidir.

Muhtevasıyla uzun yıllar geniş bir sahada Türk halkları nezdindeki kıymetini muhafaza eden *Atebetü'l-Hakâyık*, aynı zamanda dili ve edebî değeri bakımından bugün dahi Türk dili ve edebiyatı tarihi araştırmalarının önemli bir kaynağı olma vasfını sürdürmektedir. *Atebetü'l-Hakâyık* üzerine yapılan bilimsel araştırmalar, eserin bugüne dek tespit edilmiş altı nüshası esas alınarak yapılmıştır. Ancak eldeki çalışma aracılığıyla eserin ilk kez tanıtılacak olan yedinci nüshası, ilim âlemine sunularak gelecekteki çalışmalara yeni bir zemin hazırlanması amaçlanmaktadır.

Bu çalışmada öncelikle *Atebetü'l-Hakâyık*'ın adı, müellifi, sunulduğu kişi, başlık ve bölümleri, dili, vezin ve şekil özellikleri ile diğer nüshaları hakkında şimdiye kadar yapılmış çalışmalardan hareketle derlenen bilgilere yer verilmiştir. Ayrıca bahsi geçen bilgiler, ilk kez neşredilecek yedinci nüshanın sunduğu yeni tespitler ışığında tekrar değerlendirilmiştir. Böylece *Atebetü'l-Hakâyık*'a ilişkin mevcut bazı bilgilerin sorgulanmasına kapı aralanmıştır.

Çalışmada, bugüne kadar Türkoloji araştırmacılarının dikkatlerinden kaçan Hollanda nüshası; her yönüyle tanıtılmış, kendine mahsus yazım ve

dil özellikleri ifade edilmiş ve dipnotlarda nüsha farklılıkları gösterilerek transkripsiyonlu metni hazırlanmıştır. Bu nüshada esere "'Aybetü'l-Ḥaḳāyıḳ Kitābı" ifadesiyle başlandığı için çalışmada söz konusu nüsha, "Aybetü'l-Hakâyık" adıyla anılmıştır. İlk kez eldeki çalışmayla yayımlanacak olan nüshanın dijital görüntüleri, Groningen Üniversitesi Kütüphanesi Dijital Koleksiyonundan temin edilmiştir.

Eldeki çalışmada ayrıca, *Atebetü'l-Hakâyık*'a dair ilk yayınları yapan Necîb Âsım'a ve *Hibetü'l-Hakâyık* adlı neşrine de yer ayrılmıştır. Hem *Atebetü'l-Hakâyık*'ın ilk neşri ve ilk bilimsel incelemesi olması, hem de UNESCO Türkiye Milli Komisyonu tarafından basılışının yüzüncü yıl dönümü olan 2018 yılının *Atebetü'l-Hakâyık* yılı ilan edilmesine vesile olması nedeniyle Necîb Âsım ve *Hibetü'l-Hakâyık* adlı eseri, bu çalışmaya konu edilmiştir. Başlangıçta Necîb Âsım'ın hayatı, Türkçülüğü ve eserleri hakkında genel bilgiler verilmiş ardından *Hibetü'l-Hakâyık* adlı eser tanıtılmış ve latinize edilmiştir.

Atebetü'l-Hakâyık çalışmalarına yeni bir soluk ve farklı bakış açıları kazandıracağı düşünülen Hollanda nüshasının dijital görüntülerini tarayıp üniversite kütüphanesinin web sayfasına yükleyerek nüshaya ulaşmamı sağlayan Groningen Üniversitesi Kütüphanesi Dijital Koleksiyonları çalışanlarının hizmetleri takdire şayandır. Elde edilen dijital görüntüleri kullanarak tıpkıbasım yapmamızda herhangi bir sakınca bulunmadığını, yazışmalarımıza verdiği cevaplarda bu hususla ilgili mevzuatı paylaşarak ifade eden Groningen Üniversitesi Kütüphanesi Özel Koleksiyonlar müdiresi Sayın Alisa Van de Haar'a teşekkürlerimi sunarım. Çalışmayı yayımlayarak ilim âlemiyle paylaşmamı sağlayan Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığına kurum başkanı sayın Prof. Dr. Muhittin Macit ile Çeviri ve Yayım Dairesi başkanı sayın Doç. Dr. Ferruh Özpilavcı'nın şahıslarında teşekkür ederim. Özellikle de başından beri eserin yayımlanmasıyla ilgilenen Çeviri ve Yayım Dairesi Başkanlığı görevlisi İsmet İpek'e müteşekkirim. Çalışmanın editör-

lüğünü üstlenerek faydalı katkılar sunan Dr. Hatice Coşkun'a da ayrıca teşekkür ederim. *Hibetü'l-Hakâyık* metnini okuyuşum sırasında karşılaştığım kelime problemlerini aşmamda yardımlarını esirgemeyen, çalışmayı gözden geçirerek çok değerli fikirleriyle katkıda bulunan Prof. Dr. Erdoğan Erbay'a ve çalışmamın başından sonuna kadar her türlü maddi ve manevi desteğini gördüğüm Arş. Gör. Ömer Faruk Karataş'a teşekkürlerimi arz ederim.

Dr. Serkan Çakmak

Erzurum 2018

KISALTMALAR

A : Ayasofya Nüshası

A_a : Ayasofya Nüshasının Arap harfli dizeleri

A_u : Ayasofya Nüshasının Uygur harfli dizeleri

B : Berlin'deki Prusya İlimler Akademisinde bulunan Uygur harfli yaprak

bk. : Bakınız

H : Hicri

M : Maarif Kütüphanesindeki mecmuanın içerisinde yer alan nüsha

m : Miladî

M_a : Maarif Kütüphanesindeki nüshanın Arap harfli dizeleri

M_u : Maarif Kütüphanesindeki nüshanın Uygur harfli dizeleri

S : Semerkand Nüshası

T : Topkapı Nüshası

TDEA : Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi

TRANSKRİPSİYON ALFABESİ

ء	ʿ	ش	ş
أ	a, e	ص	ṣ
أو	u, ü, o, ö	ض	ż
إي	ı, i	ط	ṭ
آ	a, ā	ظ	ẓ
ا	a, ā, e	ع	ʿ
ب	b, p	غ	ġ
پ	p	ف	f
ت	t	ڤ	w
ث	s̱	ق	ḳ
ج	c, ç	ك	k, g
چ	ç	ڭ	ń
ح	ḥ	ل	l
خ	ḫ	م	m
د	d	ن	n
ذ	ḍ, ẕ	نك	ń
ر	r	و	u, ū, ü, v
ز	z	ه, ھ, ە	h
س	s	ي	ı, i, ī, y

İNCELEME

Eserin Adı

Eserin adıyla ilgili metin içerisinde herhangi bir kayıt mevcut değildir. Yani günümüze ulaşan nüshalarda yer alan ana metin dizelerinin hiçbirinde bizzat müellifçe esere verilen herhangi bir adla karşılaşılmamıştır. Nitekim eserin müellifine dair ilk bilgileri veren Nevâyî de gerek *Nesâyimü'l-Mahabbe*'de (Eraslan 1996: 390–391) gerekse *Münşeât*'da (Abik 1993: 352) yalnızca ondan bazı dizeleri zikretmekle iktifa etmiş, bu dizelerin menşei olan herhangi bir eser adı belirtmemiştir.

Esere ad olarak izafe edilenler, ya nüshalardaki başlıklardan veya Emîr Arslan Hoca Tarhan tarafından eser için yazılmış ekten hareketle çıkarılmıştır. Ancak hem başlıklardaki hem de ekteki isimler nüshadan nüshaya farklılaşmaktadır.

Esere doğrudan besmele ile başlanan Ayasofya ve Topkapı nüshalarında Arslan Hoca Tarhan'a ait ekte eserin ismi *Hibetü'l-Hakâyık* olarak ifade edilmiştir (bk. Resim 1 ve 2). Eserle ilgili öncü çalışmalarda adının *Hibetü'l-Hakâyık* olarak anılmasının sebebi, Necîb Âsım tarafından ilk tanıtılan ve yayımlanan nüshasının Ayasofya nüshası olmasıdır.[1]

Kilisli Muallim Rifat Bilge tarafından keşfedilen Semerkand nüshasındaysa eser, Uygur harfleriyle yazılmış *ʿAtebedü'l-Ḥaḳāyıḳ Kitābı* başlığıyla sunulur (bk. Resim 3). Ayrıca bu nüshadaki Emîr Arslan Hoca Tarhan ekinde eserin adı, Uygur harfleriyle *ʿAdbetü'l-Ḥaḳāyıḳ* olarak kaydedilmiştir (bk. Resim 4). Ancak bu nüshadaki isimler, yanlış bir surette hem nüshayı ilim âlemine tanıtan Necîb Âsım[2] hem de Mehmed Fuad Köprülü tarafından *ʿAybetü'l-Ḥaḳāyıḳ* olarak değerlendirilmiştir (Köprülü 1934: 68, 88, 95). Deny, Necîb Âsım'ın Semerkand nüshası hakkındaki makalesinde yer alan

1 Eserle ilgili bu ilk çalışmaların küçük bir bibliyografyası için bk. Caferoğlu 2000b: 76–77.

2 Necîb Âsım, "Hibetü'l-Hakāyık'ın Diğer Bir Nüshası" adlı makalesinde Ayasofya nüshasının celi yazısını ve Semerkand nüshasının adi yazısını sunduğu cetvellerin baş kısmında eserin adını "'Aybetü'l-Ḥaḳāyıḳ" yazmıştır (1925: 129–130).

başlığın fotoğrafını görüp buradaki ismin *Atebetü'l-Hakâyık* olduğunu tespit emiştir (Deny 1925: 233). Deny, bu tespitine ek olarak *Hibetü'l-Hakâyık* adının *Aybetü'l-Hakâyık* adından daha uygun olduğunu iddia eder (233–234). Deny'nin *Atebetü'l-Hakâyık* okuyuşunu dikkate almayan Köprülü, onun *Hibetü'l-Hakâyık* adındaki ısrarını eleştirir. Semerkand nüshasındaki yazılışları ve bugün kayıp olan Uzunköprü nüshasındaki ekte yer alan harekeli kaydı[1] referans göstererek *Aybetü'l-Hakâyık*'ın kesinlik derecesinde eserin gerçek adı olduğunu ifade eder (1934: 88, 95).

Eserin mevcut tüm nüshalarını kıyaslayarak tenkitli metnini neşreden Reşit Rahmeti Arat ise Semerkand nüshasının bilinen en eski tarihli nüsha olması nedeniyle bu nüshada yazan *Atebetü'l-Hakâyık* isminin orijinal, diğer nüshalardaki şekillerin de bu ismin müstensihlerce yanlış yazılmasıyla ortaya çıktığını ifade eder.[2] Öte yandan Arat'a göre kapı ile alakalı Arapça eşik anlamındaki "atebe" kelimesi, eserin muhtevasına daha uygundur (2006: 9).

Hollanda nüshasında son yapraklar kopuk olduğu için, diğer dört nüshada eserin ana metni sonrasına ilhak edilen ekler bulunmamaktadır. Bu nedenle eserin adı, bu nüshada yalnızca başlıkta yer almaktadır. Ana metnin hemen öncesine harekeli olarak kırmızı mürekkeple "'Aybetü'l-Ḥaḳāyıḳ Kitābı" yazılmıştır. Bilinen en eski nüsha olan Semerkand nüshasından daha önceki bir tarihte istinsah edilmiş olan bu nüshadaki bahsi geçen başlık, Arat'ın *Atebetü'l-Hakâyık* iddiasının sıhhatini sorgulatmaktadır. Zira onun bahsettiğinin aksine bir sürecin gelişmiş olması muhtemeldir. Yani Uygur harfli nüshalar belki daha eski bir Arap harfli nüshadan kopyalanırken müstensihler tarafından hata yapılmış olabilir. Öte yandan Köprülü'nün de be-

1 Arat; söz konusu kaydı, ʿaybetü'l-ḥaḳāyıḳ değil, ġaybetü'l-ḥaḳāyıḳ okur (2006: 9).

2 Arat, nüshalarda ortaya çıkan farklı isimlerin Uygur yazısının Arapça sesleri karşılamaktaki kifayetsizliğinden ve de Uygur harflerinin Arap harfli nüshalarda yanlış yorumlanarak kopyalanmasından kaynaklandığı kanaatindedir. Bu meseleyi bir istinsah ve okuma problemi olarak değerlendiren Arat, konuyla ilgili şunları yazar:
"Aynı nüshadan neşet etmiş olan diğer nüshalarda bu ismin yukarıdaki şekilleri, herhalde Uygur imlasının tesiri ile meydana gelmiş olacaktır. Uygur yazısında söz başında ʿ, h ve ḥ sesleri aynı işaretle gösterilmektedir. Türk dilinde bulunmayan bu sesler için, son devir Uygur alfabesinde ayrı şekiller inkişaf ettirilmemiş ve bu sesleri birbirinden ayırabilmek için harfin altında, Arap harfleri ile bunların kıymetlerini göstermekle iktifa edilmiştir. Ayrıca gösterilmediği hallerde ise, bu harflerin okunuşu okuyanın takdirine bağlı kalmaktadır. Arap harfleri ile yazılan nüshalarda t ve y noktalarının karıştırılmış olabileceği de, tabii unutulmamalıdır." (2006: 9)

yan ettiği gibi; *Aybetü'l-Hakâyık*[1] ismi, Edîb Ahmed'in zahit karakterine ve eserin muhtevasına daha uygun, mütevazı bir isimdir.

Sonuç olarak nüshalarda farklı adlarla yâd edilmiş olsa da eserin müellifi tarafından belirtilmiş bir adı söz konusu değildir. Yukarıda bahsi geçen isimlerin sonradan esere başkaları tarafından verilmiş olması mümkündür. Aşağıda maddeler hâlinde sıralanan hususlar bu ihtimali kuvvetlendirmektedir.

1. Müellif, kendi adını beyan etmesine rağmen eserinin isminden bahsetmez.
2. Eserini yine kendi ifadesiyle Türkçe yazmış olmasına rağmen eserin adı olarak zikredilen ifadeler Arapça tamlamalardır.[2]
3. Halk tarafından çok beğenilip yayılan eserlerin farklı adlarla anıldığı vakidir.[3] Edîb Ahmed; çağında ve sonrasında, Nevâyî'nin şehadetiyle[4], Türk halkı tarafından beğenilmiş ve dizeleri dilden dile dolaşmıştır.

İfade edilen hususlar açısından mesele ele alındığında eserin ismine yönelik en makul yorumu Caferoğlu'nun yaptığı görülür. O, bu mevzuda şunları söylemektedir:

> "Nitekim konu, yapı gaye ve en önemlisi şive bakımından tamamile Kutadgu Bilig, sofiyâne karakteri ile de Ahmet Yesevi etkisi altında kalan 'Atebetü'l-Hakâyık' devri için geniş bir yayılım sahası bulmuş, yerine göre, başka başka adlar almıştır. Tıpkı Kutadgu Bilig ve Ahmet Yesevi adı gibi, bu eserin de yerli halklarla lakaplandırılması, anlaşılan devri için bir nevi görenek halini almış ve bu yüzden, bazan yazar bazen de eser adları başka başka kılığa sokulmuştur." (2000b: 75)

1 Sözlükte Arapça "'aybet" kelimesine; meşinden ve deriden yapılmış küçük zembil, heybe, içerisine elbise konulan küçük çanta anlamları verilmiştir (Fîrûzâbâdî 2013: 571–572). Hakikatlerin eşiği gibi bir ifadeyle kıyaslandığında hakikatlerin küçük çantası ibaresi daha mütevazı durmaktadır.

2 Bu durum Arslan Hoca Tarhan tarafından bizzat dile getirilmiştir. Hoca Tarhan, kitabın adının Arapça bir ibare olduğunu ifade ettikten sonra eserin tamamının Kaşgar dili ile yazıldığını ve bu dili bilen herkesin Edîb'in ne söylediğini anlayabileceğini ifade etmiştir (Arat 2006: 101).

3 Nitekim Edîb Ahmed'in eserinin isminin değiştirildiğine dair bir kayıt olmasa da, sözlerine Kaşgar dilini bilmeyen kişiler tarafından yanlış anlamlar verildiğini, Arslan Hoca Tarhan ekinde ifade etmektedir (Arat 2006: 101).

4 Onun halk tarafından sevilip benimsendiğinin bir diğer göstergesi de hakkında İmam-ı Azam'ın öğrencisi olmak gibi üretilen menkıbevi rivayetlerdir.

Eserin Müellifi

Eserin müellifi, eserde açıkça ifade edilen Edîb Ahmed'dir[1]. Dört nüshanın sonunda yer alan eklerin hepsinde ittifakla müellif için "edîb" unvanı kullanılmıştır[2]. Tüm eklerde ve Nevâyî'nin *Nesâyimü'l-Mahabbe* (bk. Resim 5) ile *Münşeât* (bk. Resim 6) adlı eserlerinde Ahmed isminin edîb unvanıyla anılmasının yanı sıra müellifin kendinden gayet tabii bir surette Edîb Ahmed olarak bahsetmesi iki hususu hatıra getirmektedir. Birincisi, Edîb bir unvan değil şairin kendi ismidir. İkincisi, edîb unvanını müellifin gerçekten hak ettiğidir[3]. Bu durumda *Atebetü'l-Hakâyık* dışında Ahmed'in edîb unvanını hak ettirecek çokça edebî ürününün bilhassa şiirlerinin olması gerekir (Arat 2006: 5).

Edîb Ahmed'in yaşadığı dönem, muhiti, şahsiyeti, eserleri ve hayatı hakkında çok az bilgi bulunmaktadır. Bu bilgilerin bir kısmı *Atebetü'l-Hakâyık* nüshaları sonuna yazılan eklerden elde edilirken, çoğunluğu menkıbevî karakterdeki rivayetlerden olan bir kısım bilgilere ise Nevâyî'nin *Nesâyimü'l-Mahabbe min Şemâyimi'l-Fütüvve* adlı eserinden ulaşılır. Bahsi geçen kaynakların her biri sundukları bilgilerle Edîb Ahmed'e dair farklı bir cepheyi aydınlatmaktadır.

Ekler üç tane olup *Atebetü'l-Hakâyık*'ın Semerkand, Ayasofya, Topkapı ve son olarak bugün kayıp durumdaki Uzunköprü nüshalarında asıl metnin hemen akabinde yer alır.[4] Eklerden birincisinin müellifi meçhuldür. Bu ekte müellifin doğuştan kör olduğu bilgisi yer almaktadır. Emîr Seyfeddîn[5]'e ait ikinci ekte ise şairin edîbler edîbi olduğu ifade edilir (Arat 2006: 6). Son

1 Eserin son babındaki "*Edîb Aḥmed atım edeb pend sözüm*" dizesiyle müellif adını beyan etmiştir.

2 Ayasofya ve Topkapı nüshalarında Emîr Arslan Hoca Tarhan ekinin öncesinde yer alan Arapça başlıkta, Edîb'den önce bir de Hoca unvanı eklenerek müellifin adı anılmıştır (Arat 2006: 5, 80).

3 Emîr Seyfeddin tarafından yazılan ekte şairin edîbler edîbi olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca buradaki edîb unvanı onun edepli ve terbiyeli karakteri nedeniyle de kendisine verilmiş olabilir.

4 Ancak Uzunköprü nüshasında Emîr Seyfeddin tarafından yazılan ikinci ek ve eklerin üzerinde yazılan Arapça başlıklar yoktur (Köprülü 1934: 85).

5 Timur'un emirlerinden biri olan Emîr Seyfeddin namıdiğer Seyfeddin Barlas'ın Seyfî mahlasıyla Farsça ve Türkçe şiirler yazdığı bilgisi, *Devletşah Tezkiresi*'nde kayıtlıdır (Arat 2006: 17). Timur'un ölümünden sonra Emîr Seyfeddîn adına Şahruh Mirzâ'nın saltanatı devrinde de rastlanır. Bu bilgilerden hareketle Şahruh devri (1409–1447) başlarına kadar yaşamış olduğu düşünülen Seyfeddîn'in on dördüncü asır Türk şairlerinden biri olduğu söylenebilir. Emîr Seyfeddîn hakkında daha geniş bilgi için bakınız: Köprülü 1934: 55–56.

ve en uzun ekin müellifi ise Emîr Arslan Hoca Tarhan'dır.[1] Bu ekte, Edîb Ahmed'in Yüknekli ve babasının adının Mahmud olduğu bildirilir. Ayrıca Edîb Ahmed'in eserinin adı ile bu eserini Kaşgar diliyle yazdığı bilgileri de sunulur (Arat 2006: 16).

Edîb Ahmed hakkında bilgi veren kaynaklardan bir diğeri de Nevâyî'nin *Nesâyimü'l-Mahabbe min Şemâyimi'l-Fütüvve* adlı eseridir. (bk. Resim 5) Bu eserde, Edîb Ahmed'in Türk olduğu ve doğuştan kör olmakla[2] beraber çok zeki, zahit ve müttaki olduğu bilgeleri yer almaktadır. Eserinde Edîb Ahmed'den iki beyte de yer veren Nevâyî, Edîb Ahmed hakkında, bir halk rivayeti olarak, Bağdat'a birkaç fersah mesafe uzaklıkta yaşadığı ve İmam-ı Azam'ın öğrencisi olduğu gibi anakronik malumatları da zikretmektedir (Köprülü 1934: 68–73; Arat 2006: 5-7; Eraslan 1996: 390-391).

Arslan Hoca Tarhan'ın yazmış olduğu ekte Edîb Ahmed'in memleketi olarak ifade edilen Yüknek'in neresi olduğu konusu araştırmacılar tarafından çokça tartışılmıştır.

Yüknek'in nerede bulunduğuna dair yapılan ilk mütalaada, onun Kaşgar bölgesinde olduğu düşünülmüştür (Necîb Âsım 1334: 13). Ancak Kaşgar bölgesinde ve civarında Yüknek adında herhangi bir mekânın bulunmaması, sonraki değerlendirmelerde Yüknek'in başka bölgelerde aranmasına neden olmuştur. Kowalski ve Köprülü; Yüknek'in, on ikinci yüzyıl tarihçilerinden Yakut el-Hamevî'nin *Mu'cemü'l-Büldân* ve Sem'ânî'nin *Kitâbu'l-Ensâb*'ında geçen Semerkand yakınlarındaki Yuğenk[3] adlı şehir olduğunu iddia etmişlerdir (Kowalski 1928: 455–456; Köprülü 1934: 52–53).

Köprülü, sonrasında yukarıda bahsedilen iddiasından vazgeçerek Yüknek'in Maveraünnehr bölgesindeki Türkistan nahiyelerinden biri olan ve Taşkent'in güneyindeki Benaket şehri civarında yer alan Ugnak/Yugnak şehri olduğunu ifade etmiştir (1934: 54).

1 Timur devrinin önemli emîrlerinden biri olan Arslan Hoca Tarhan, 1425'te Uluğ Bey maiyetinde Moğollara karşı çıkılan seferde yer almıştır. Şiir ve sanatla yakından ilgilenen Hoca Tarhan, meşhur Çağatay şairi Sekkâkî'yi himaye etmiştir. Bu nedenle Sekkâkî Dîvânında onun adına yazılmış muhtelif kasideler bulunur. Arslan Hoca Tarhan hakkında daha fazla bilgi için bakınız: Köprülü 1934: 98–102; Arat 2006: 17–19.

2 Doğuştan kör olduğu bilgisi, müellifi bilinmeyen ekte de zikredilmiştir.

3 Yuğenk'in Yüknek/Yügnek şekline dönüşmesi ise Kowalski tarafından vezin ve kafiyeye uydurma gerekliliği olarak izah edilmiştir (1928: 456).

Buna mukabil Arat, Köprülü'nün bahsettiği şehrin Yakut'un eserinde Yağnak ve Ağnak, Cuveynî'nin *Târîh-i Cihângüşâ*'sında ise yalnızca Ağnak adıyla kaydedildiğini belirtir. Arat, Edîb Ahmed'in memleketi olan Yüknek ile Ağnak isimlerinin aynı köke irca edilmesinin Türkçeye uygun olmadığını ifade eder (2006: 6).

Yüknek adlı mevkiin nerede bulunduğu konusunda son zamanlarda Selçuk Uysal tarafından yayımlanan bir makalede ise buraya kadar beyan edilen iddiaların dışında yepyeni bir adrese işaret edilmektedir.

Uysal, bu makalede Yüknek'in, Kazakistan'daki Türkistan şehrinin kuzey batısında yer alan Jüynek adlı köy olduğunu ifade eder. Uysal'ın şahsi müşahedelerine dayanan bilgilerine göre: Türkistan (eski adıyla Yese) şehrinin 15–17 km. kuzeybatısında yer alan bir yığma tepenin yolu üzerindeki batı yönünü gösteren tabelada "Jüynek Töbe, bul jerde XII. gasır akın, filozof Ahmet Jüyneki ömür sürgen" ifadeleri yer almaktadır. Edîb Ahmed'in mezarı olduğuna inanılan bu tepenin batısında Jüynek köyü bulunur. Köy ahalisinden bir kişinin beyanatına bakılırsa Jüynek köyü eski bir köy olup bu ismi sonradan almamıştır. Köy imamının ifadelerine göreyse Edîb Ahmed'in gerçek mezarı, bu yığma tepede değil; buraya yakın ayrı bir yerdedir (2007: 1198).

Bu bilgiler, daha önce ifade edilen mekânlardan farklı bir coğrafyayı gösterir. Uysal'ın çalışması bahsi geçen husus yanında ilk defa Edîb Ahmed'in mezarının bulunduğu yerden bahsetmesi nedeniyle ayrı bir önem arz eder. Uysal'ın işaret ettiği adres, Edîb Ahmed'in Yüknekli olduğunu bize bildiren tek kaynağın yani Emîr Arslan Hoca Tarhan'ın idare merkezi Sabran ile aynı bölgededir (2007: 1198).

Sabran'ın Arslan Hoca Tarhan'ın idaresinde olduğu, yazılış tarihi ve müellifi bilinmeyen bir yazmanın sebeb-i telif kısmındaki kayıtlardan anlaşılmaktadır. Şâtibî'nin Kuran kıraatine dair bir risalesinin tercümesi olan bu nüshada risale tercümesinin Arslan Hoca Tarhan'a sunulduğu ifade edilmiştir. Buradaki kayda göre Arslan Hoca Tarhan'ın, en azından risalenin yazıldığı dönemde, idare merkezinin Sabran olduğu anlaşılır (Arat 2006: 19).

Onuncu asırda Oğuzlarla meskûn bölgenin sınırına yakın bulunduğu, İbn Havkal'ın verdiği bilgilerden anlaşılan[1] Sabran, on birinci asırda artık bir Oğuz şehri hâline gelmiştir. Eserini on birinci asırda kaleme alan Kaşgarlı Mahmud,[2] Sabran'ı Oğuz şehirlerinden biri olarak anar.

Sabran'ın bulunduğu mevki bugünkü Türkistan şehrinin kuzeybatısına denk düşer. Onuncu asır coğrafyacıları, Sabran'ın güneydoğusunda ve burayla Farab (Otrar) arasındaki bölgede Şavgar adlı bir şehrin bulunduğunu bildirir (bk. Harita 2). Söz konusu coğrafya eserlerinde bahsedilen mesafelere bakılırsa Şavgar, bugünkü Türkistan şehri civarlarında olacaktır (Barthold 2011: 155).

Yukarıdaki bilgilere göre Sabran, Uysal'ın makalesinde bahsettiği Jüynek köyü veya civarı olabilir. Jüynek adının Yügnek'e ircası Türkçenin fonetik gelişimine uygundur. Ayrıca *Atebetü'l-Hakâyık*'ın sunulduğu Emîr Dâd İspehsâlâr Bey'in bugün Türkistan şehrinde mezarı bulunan Dâd Big İsfehsalar olma ihtimali (Köprülü 1934: 95–96) düşünüldüğünde Edîb Ahmed'in memleketi Yüknek'in Kazakistan'daki Jüynek köyü olma ihtimali artar.

Eserin İthaf Edildiği Kişi

Edîb Ahmed, eserini ithaf ettiği Dâd İspehsâlâr Bey'in adını eserde bir kez zikretmiş, geri kalan kısımlarda ondan "şahım" olarak söz etmiştir. Dâd İspehsâlâr Beg'in adı asıl metin dışında methiye bölümünün başlangıcındaki Arapça başlıklarda da geçmektedir. Bu başlıklarda emîr için kullanılan sıfatlar ve isimlerde farklılıklar bulunur. Semerkand nüshasında; "Türk ve Acem hükümdarı, milletlerin hâkimi, yüce emîr Muhammed Dâd İspehsâlâr Bey" şeklinde anılan kişi, Ayasofya ve Topkapı nüshalarında, "büyük emir Dâd İspehsâlâr Bey" olarak anılmıştır.

1 Onuncu asrın büyük İslam coğrafyacısı İbn Havkal, Şaş (Seyhun) nehri havzasını tanıtırken Sabran hakkında şunları kaydeder:
"Seyhun (Şaş) nehri büyük bir nehirdir. Türk ve İslam hudutlarından katılan nehirlerle büyür. Ana kolu Özkend hudutlarından Türk diyarından çıkan bir nehirdir. Sonra, nehre Hurşab, Urast, Kuba, Cidgil ve diğer nehirler katılır. Büyür, suları bollaşır. Sonra, sırasıyla Ahiskes, Hocende, Benâkes ve Sütkend şehirlerine uğrar. Sonra Bârâb'a gelir. Sabran hududunu geçince Oğuz ülkesinin kıyısındaki bozkırlara akar. " (2014: 389)
Ouncu asırda Türk halklarının yayıldığı coğrafya ve tarihi bölgelerin sınırları için bk. Harita 1.

2 Kaşgarlı Mahmud, *Dîvânu Lugâti't-Türk*'te Sabran maddesini şöyle açıklar: "Oğuz ülkesinde bir şehrin adı. Halk onu Şabran olarak sad (ص) ile telaffuz eder. Türk dilinde sad'ın yeri yoktur." (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 189). On birinci asrın ikinci yarısında Türk halklarının Orta Asya'daki yayılma alanları ve Savran kentinin konumu için bk. Harita 2

Eserde telif tarihi ve yeri ile ilgili hiçbir kayıt bulunmadığından söz konusu Dâd İspehsâlâr Bey'in tarihî şahsiyeti ve hükmettiği muhit hakkında edinilecek bilgiler eserin telif tarihi ve yeri hakkında aydınlatıcı olacaktır. Bu nedenle eserin ilk naşiri Necîb Âsım'dan başlayarak bahsi geçen şahsın kim olduğu, ne zaman ve nerede hüküm sürdüğü araştırılmıştır. Necîb Âsım, Dâd İspehsâlâr Bey'in kimliğini tespit etmek için giriştiği uzun araştırma ve değerlendirmelerin ardından onun Reşîdüddîn Vatvat'ın eserinde geçen Dâd Sipehsalar Bey olduğuna ve Kaşgar taraflarında Yugnak şehrinde hüküm sürdüğüne kanaat getirir (1334: 11–13).

Necîb Âsım'ın yukarıda bahsedilen tespit ve tahlillerini tarihsel açıdan eleştiren Köprülü (1934: 52–53), Semerkand nüshasında Emîr Dâd İspehsâlâr unvanına sahip olan kişinin adının Muhammed olarak beyan edilmesinden yola çıkarak eserin ithaf edildiği kişinin, Tuğrul Kılıç İsfehsalar Beg adlı emîrin babası, Şücâʿ Muhammed olması gerektiği üzerinde bir faraziye olarak yoğunlaşır (1934: 95–96).

Dâd İspehsâlâr Bey'in tarihî kimliği, gizemini hala korurken bu meseleyle ilgili yapılacak araştırmalarda; emîr, dâd, ispehsâlâr unvanları ile sadece Semerkand nüshasında geçen Türk ve Acem meliki tabiri üzerinde durmak faydalı olacaktır (Arat 2006: 8).

Eserin Başlık ve Bölümleri

Atebetü'l-Hakâyık'ın Hollanda nüshası hariç dört nüshasında yer alan müellifi meçhul ekte eserin on dört bâb olarak yazıldığı ifade edilmiştir. Bâbların sayısı, başlangıç ve bitiş dizeleri ile başlıklarda kullanılan ifadeler; nüshadan nüshaya farklılık arz etse[1] de bu hususta birtakım ortaklıklar da gözlemlenir: Tüm nüshalarda bir iki istisnası[2] olmakla beraber bâb başlıkları, Arapça yazılmıştır ve eserin başlangıcındaki tahmîd bölümünün başlığı yazılmamıştır.

1 Semerkand, Ayasofya ve Topkapı nüshalarında bölüm başlıkları ve onlar gibi Arapça yazılan ayet, hadis ve ibarelerin nüshalar arasındaki farklılığına işaret eden ayrıntılı bir cetvel Arat tarafından hazırlanmıştır. Adı geçen üç nüshadaki bölümlendirme ve başlık farklılığıyla ilgili detaylı bilgi için bakınız: Arat 2006: 12–13.

2 Semerkand nüshasında, Peygamberin övüldüğü bölümün başlığı (nebī ʿaleyhi's-selām naʿtında) ile üçüncü bölümün başlangıcında Uygur harfleriyle yazılan sonra yanlış olduğu için üzeri çizilerek iptal edilen başlık (üçünç nevʿ yalğan söz ig ökün? şifā beyānın ḳılur?) ve Hollanda nüshasında, diğer nüshaların hiç birinde olmayan yedinci bölüm başlığı (bābu's-sābiʿ tekebbürdin yıġlur tevāżuʿ ḳılur) Türkçedir.

Bölümlerin taksimi ve başlıklar açısından nüshalarda görülen değişiklikler ve eserin tüm bölüm başlıklarının Arapça oluşu, başlıkların müellif tarafından değil müstensihlerce sonradan koyulmuş olduğunu gösterir. Eserini Türkçe yazdığını beyan eden ve dönemi için gayet anlaşılır bir dil kullanan müellifin, eserin başlıklarını Arapça yazması makul sayılmaz (Arat 2006: 11). Sadece başlıklar değil dize aralarında rastlanan her türlü Arapça ayet, hadis ve ibareler müstensihler tarafından metne yapılmış müdahaleler olmalıdır, çünkü Arapça diğer ifadelerin de yerleri ve mevcudiyetleri nüshadan nüshaya değişir.

Semerkand, Ayasofya ve Topkapı nüshaları arasındaki başlık ve bölüm farklılıkları Arat tarafından detaylı bir şekilde ortaya konulduğu için burada yalnızca Hollanda nüshasının farklılıklarından bahsedilmiştir.

Öncelikle tüm nüshalarda dörtlüklerle yazılan kısım, Arapça sıra sayı sıfatlarıyla sıralanmış başlıklarla bölümlere ayrılmıştır. Diğer üç nüshada bölümlere nevʿ kelimesi ile işaret edilirken Hollanda nüshasında nevʿ yerine bâb kullanılmıştır.

Ayasofya ve Topkapı nüshalarında (en-nevʿu'r-râbiʿ) başlığına kadar bölüm başlıkları sayılmakta beşinci bölüme hiç işaret edilmemektedir. Altıncı ve yedinci bölümlerin başlıkları için ise Ayasofya nüshasında en-nevʿu'l-uḫrā ve Topkapı nüshasında en-nevʿu'l-āḫir yazılmıştır. Öte yandan Semerkand nüshasında beşinci bölüm için en-nevʿu'l-ḫâmisu ve Hollanda nüshasında el-bâbu'l-ḫâmis başlıkları kullanılmıştır. Hem Semerkand hem de Hollanda nüshalarında altı ve yedinci bölümlerin başlıkları için Arapça sıra sayı sıfatlarının kullanılmasına devam edilmiştir.

Ayasofya, Semerkand ve Topkapı nüshalarında Arapça sıra sayı sıfatlarıyla sıralanan başlıkların sonuncusu yedinci bölümünki iken Hollanda nüshasında tek dörtlükten oluşan ve diğer nüshalarda ayrı bir bölüm olarak gösterilmeyen bir başlık yer aldığı için son bölüm, "el-bābu'ṯ-ṯāminu" başlığını taşıyan sekizinci bölümdür.

Diğer üç nüshada başlıklandırılan Emîr Dâd İspehsâlâr Bey'in methiyesinin yer aldığı bölüm için, Hollanda nüshasında Arapça ya da Türkçe herhangi bir başlık yazılmamıştır. Sebeb-i telif bölümüyle bilginin faydası

bilgisizliğin zararının konu edildiği birinci bölümün başlıkları sayfa kopukluğu nedeniyle Hollanda nüshasında bulunmaz.

Eserin Vezin, Şekil ve Muhtevası

Eser, *Şehnâme* ve *Kutadgu Bilig*'in de yazıldığı aruzun mütekârib bahrinden alınan faûlün faûlün faûlün faûl vezniyle yazılmıştır.[1] Nüshalara göre farklılık arz etmekle beraber kıyaslamalardan hareketle oluşturulan tenkitli metinde aruz vezninin eserin yazıldığı döneme göre başarıyla uygulandığını söylemek mümkündür. Zira vezne uygun gelmeyen mısraların sayısı çok azdır.

Deny'e göre Edîb Ahmed vezne bütünüyle riayet etmiş olsa da Köprülü'ye göre onun vezni kullanış tarzı iptidaî ve kusurludur. Ancak buradaki kusur ve ilkellik, vezin gereği Arapça ve Farsça kelimelerin uzun hecelerinin çoğunlukla kısa, Türkçe kısa hecelerin de çoğunlukla uzun okunmasından kaynaklanır (Köprülü 1934: 103).

Aruz vezninin henüz Türk edebiyatında yeni yeni uygulanmaya başladığı bir dönemin mahsulü olan *Atebetü'l-Hakâyık*'ta yukarıda bahsedilen aruz kusurlarıyla karşılaşılması pek doğaldır. İslamî Türk edebiyatının bu gibi ilk dönem mahsullerinde karşılaşılan aruz kusurları müelliflerle değil, aruz tekniğinin genel gelişimiyle ilgilidir (Köprülü 1934: 104).

Manzum bir ürün olan *Atebetü'l-Hakâyık*'ta iki nazım birimi kullanılmıştır. Eserin on beyitlik "tahmîd" (Allah'a övgü), ardından beş beyitlik "naat" (Peygamberi övme), beş beyitlik "Dört Sahabenin Övgüsü", on dört beyitlik Emîr Dâd İspehsâlâr Bey'in methiyesi bölümleri ile altı beyitten oluşan sebeb-i telif bölümleri, İslam edebiyatları geleneği dairesinde sıralandığı gibi aynı gelenek dâhilinde beyit nazım birimi esasıyla kaleme alınmıştır. Ancak eserin asıl kısmı, müstakil dörtlüklerle yazılmıştır.

---

1 Necîb Âsım'ın *Hibetü'l-Hakâyık* neşri için yazdığı eleştiride Kowalski, eserin vezninin on birli hece vezni olduğunu şu ifadeleri kullanarak iddia eder:
"*Hibetü'l-Hakâyık*'ın şekl-i edebîsi, millî Türk şekli ile Arap-Acem şeklinin memzûcundan ibârettir. Birincisi hecâî-savtî düstûr ile kıtʿa teşkîlâtıyla, kâfiyenin baʿzı husûsiyetleri ile, ikincisi ise quantité adetler ile tesbît edilmiştir. Hecâ adedi sâbit olup on birdir. Göze çarpan istisnâlar şübhesiz metnin bozukluğundan ileri geliyor. Altıncı hece alelusûl bir kelimenin nihâyetini teşkil ediyor. Sâbit 5-6 taksîmâtlı on bir heceli nazımlara, muhtelif Türk cinslerinin halkiyâtî mahsûllerinde tesâdüf edilmektedir. " *(1928: 457)*

Eserin tamamı kırk beyit ve yüz bir dörtlükten oluşur. Beyitle yazılan ilk beş bölümde mesnevi nazım şekline uygun olarak her beyit kendi arasında kafiyelidir. Yüz bir dörtlükten meydana gelen asıl metin kısmında ise yalnızca üçüncü dize farklı diğer dizeler kendi arasında kafiyelidir. Kafiye şeması Acem rubaileri gibi *aaba* olan bu dörtlüklerin nazım şeklini, Kowalski; en yeni Osmanlı manilerine, Kazan cırlarına ve Altay koşonlarına benzetir (1928: 458).

Köprülü, eserin dörtlüklerle yazılmasının nedenini halk edebiyatı tesiri ile açıklar. *Atebetü'l-Hakâyık* gibi ilk dönem Türkçe klasik edebiyat mahsullerinde dörtlüğün önemli bir rol oynadığını ifade eder (1934: 106). Nitekim Deny de *Atebetü'l-Hakâyık*'taki dörtlüklerle, *Kutadgu Bilig*'de zaman zaman rastlanan dörtlükler arasında ilgi kurar (1925: 210–213).

Atebetü'l-Hakâyık'ta mesnevi şekliyle yazılan ilk beş bölümün muhtevası ve bunların sıralanışı, klasik edebiyatın ilk dîvân örneklerinin yerleşmeye başladığını gösterirken asıl mevzuyu ele alan kısımların dörtlüklerle yazılmış olması, eski Türk şiir geleneğinin temel biçimlerinin henüz terk edilemediğini gösterir (Çağbayır 2009: 49).

Eserin muhtevasına gelince, öncelikle Edîb Ahmed'in kendi lisanından eserinin ahlak ve edep ilkelerini öğretecek nasihatler içerdiği anlaşılır.[1] Beyitlerle yazılan ilk beş bölüm ile eserin sonunda müellifin özrünü beyan ettiği beş dörtlük hariç asıl mevzuyu ele alan dörtlüklerin yer aldığı bölümlerin Arapça başlıkları, içeriğin ahlakî ve didaktik özelliğini tebarüz ettirir. Bir hülasa niteliğindeki başlıklardan hareketle yukarıda içeriklerine de değinilen beyitler halindeki ilk beş bölüm dışında eserin içeriği Çağbayır tarafından dörtlük sayılarıyla şöyle özetlenmiştir:

> "a) Bilginin yararı ve bilgisizliğin zararı hakkında (12 dörtlük)
> b) Dilin muhafazası hakkında (12 dörtlük)
> c) Dünyanın dönekliği hakkında (12 dörtlük)
> d) Cömertliğin methi, hasisliğin zemmi hakkında (10 dörtlük)
> e) Tevazu ve kibir hakkında (7 dörtlük)

1 Edîb Ahmed, "*Edîb Aḥmed atım edeb pend sözüm*", "*Bitidim kitābnı mevā'iz meşel*" ifadeleriyle eserinin didaktik mahiyetini vurgular. Eserin öğüt verici karakteri müellifin lisanına yansıyarak sıklıkla şairin emir kipi ikinci teklik şahıs çekimini kullanmasına neden olur.

f) Harislik hakkında (6 dörtlük)
g) Kerem, hilm ve diğer iyilikler hakkında (16 dörtlük)
h) Zamanenin bozukluğu hakkında (21 dörtlük)
ı) Kitap sahibinin özrü hakkında (5 dörtlük)" (Çağbayır 2013: 4849).

Eserin Nüshaları

Eserin bilinen dört nüshasından bugün mevcut bulunan üç nüshası, araştırma ve incelemelere konu olmuştur. Bu nüshalar dışında oldukça eksik bir nüshası, Köprülü tarafından tanıtılmış ancak daha sonrasında kaybolmuştur. Eserin tenkitli metin neşrini yapan Arat, bahsi geçen nüshalar dışında eserden birkaç dizeyi muhtevi üç yazmadan daha bahseder.

Bu kitaba konu olan ve bugüne kadar hiç ele alınıp değerlendirilmeyen son ve eksik bir nüshası ise Hollanda'da Groningen Üniversitesi Kütüphanesindedir. Avrupa'da 1873'ten beri hazırlanan farklı kataloglarla tanıtılmasına rağmen bu nüsha, araştırmacıların dikkatinden kaçmıştır.

İlk kez bu çalışmada tüm yönleriyle tanıtılacak olan Hollanda nüshasına geçmeden eserin diğer nüshaları ve eserden dizelerin yer aldığı çeşitli yazmalar hakkında bilgi vermek faydalı olacaktır.

Semerkand Nüshası (Ayasofya 4012)

Bilinen nüshalar içerisinde eserin en eski tarihlisi olarak tanıtılan nüsha, hicrî 848 (1444) yılının Cemâziyelâhirinde, Zeynelâbidîn adlı bir hattat tarafından Semerkand'ta[1], Uygur harfleriyle kaleme alınmıştır.[2] Bu nüsha, tüm nüshalar içerisinde en sağlam ve eksiksiz olanıdır.

Muallim Rıfat Bilge tarafından Ayasofya Kütüphanesinde keşfedilen nüsha, ilk kez Necîb Âsım tarafından ilim âlemine tanıtılmıştır. Ayasofya Kütüphanesinde 4012 numarasıyla kayıtlı nüsha, yüz yirmi üç sahifeden ibarettir ve her sayfasında altı satır bulunur (Necîb Âsım 1925: 228).

1 Nüshaya dair tüm bu bilgiler, nüshanın son iki sayfasındaki istinsah kaydında yer alır. Arapça yazılan ketebe kaydının Türkçe tercümesi şöyledir: "Bu nüshayı, Semerkand beldesinde sekiz yüz kırk sekiz hicri senesinin Cemaziyelahirinin ortalarında yazdım. Yazan: cömert Allah'ın fazlına güvenen fakir ve günahkar kul, Zeynelabidin bin Sultan-Baht Cürcanî Hüseynî ... " (Arat 2006: 23).

2 Nüshada Arapça yazılan bölüm başlıkları, ayetler, hadisler ile çeşitli ifadeler yanında birkaç Türkçe başlık ve dize de Arap harfleriyle yazılmıştır.

Nüshanın kâğıt, cilt, kayıt, yazı ve sair özellikleri hakkında en tafsilatlı bilgileri veren Arat, şu tespitlerde bulunmuştur:

> "Eserin cildi meşin kaplamalı olup, kenar çizgileri, ortaları ve kabın katlanmış kısmı sade bir şekilde süslenmiş ve yaldızlanmıştır. Cild kenarlarının aşınmış kısımları, üzerine deri parçaları yapıştırılmak suretiyle, birkaç defa tamir edilmiştir. Fildişi renginde, parlak ve sert kalınca kâğıttan teşekkül eden sahifeler 10,4 x 16,4 cm. büyüklüğünde olup, yazılı kısım, 8,6 x 5,85 cm. ebadında, muntazam çerçeveler ile çevrilmiştir; satırlar sahife boyunca yazılmıştır. Sahife kenarı sağda 3,8 ve solda 4 cm. açık bırakılmıştır. Çerçeve dikiş tarafının yapraklarına daha yakın olup, dikiş yerinden 1,1 cm., üst ve alt kenarlardan 3,5 cm. kadar içerdedir. Çerçeve yan yana çizilmiş üç çizgiden ibaret olup, iç taraftaki iki çizgi arası altın suyu ile doldurulmuştur. Bazı sahifelere, bilhassa kitabın ilk yarısında, altın suyu serpilmiştir. Bundan başka bazı başlıklar ve Arap harfleriyle yazılan kısımlarda harflerin gözleri, dikkatli bir şekilde, altın suyu ile doldurulmuştur. Ölçülü ve zevkle yapılan bu süs esere ayrı bir güzellik vermektedir.
>
> Eserin asıl süsü yazısıdır. Uygur devri ve sahasında bugüne kadar numunelerine tesadüf edilmeyen bu yazı şeklini, Uygur devrinden sonra yazılmış olan eserleri bir arada tetkik etmeden, herhangi bir mıntıka veya mektebe bağlamak ve bunu meydana getiren amiller hakkında hüküm vermek, şimdilik, pek doğru bir hareket olmayacaktır..." (2006: 20).

Nüshanın istinsahına dair son sayfalarda yer alan istinsah kaydı haricinde tarihi hakkında önemli bilgiler içeren temellük ve vakıf mühürleri ile çeşitli kayıtlar da bulunmaktadır.

Nüshanın ilk sayfasının sol alt ve yüz yirmi ikinci sayfanın sağ üst kenarında yer alan II. Bâyezid'e ait mühürler, (Bâyezid bin Mehmed Hân el-muzaffer dâimâ) nüshanın Bâyezid'in saltanatı döneminde İstanbul'a getirtildiğini göstermesi bakımından önemlidir. Nüshada ayrıca I. Mahmûd'a ait bir vakıf mührü ile Şeyhzâde Ahmed eliyle yazılmış Arapça vakfiye kaydı da mevcuttur.[1]

1 Nüshanın diğer kayıtları ve nüsha hakkında daha fazla bilgi için bakınız: Arat 2006: 22.

Ayasofya Nüshası

Eserin bir makale ile tanıtılan ve ilmî neşri yapılan ilk nüshasıdır. Nüshayı ilim âlemine tanıtan ve neşrini yapan Necîb Âsım, bu nüshayı Ayasofya Camii içinde Sultan I. Mahmûd tarafından oluşturulan kütüphanede, lugatler arasında 4757 numarada kayıtlı bir mecmuanın içerisinde keşfetmiştir (1334: 9).

Mecmuanın yüz elli dördüncü sayfasında yer alan istinsah kaydında, bu nüshanın İstanbul'da hicrî 17 Zilkaʿde 884 (30 Ocak 1480) tarihinde Şeyhzâde Abdürrezzâk Bahşı tarafından kaleme alındığı ifade edilir.

Toplam 174 sayfa olan mecmuanın ilk kısmı yani 1b-27a sayfaları arası *Hibetü'l-Hakâyık* metnini kapsar. Yapraklarının yerleri karışmış olan mecmua, sonradan ciltlenmiş ve sayfa numaraları da sonradan verilmiştir (Arat 2006: 27). Bu durumun yansmalarını *Hibetü'l-Hakâyık* metnin yer aldığı kısımda sayfaların üst kısmına Arap rakamlarıyla yazılan numaralarda görmek mümkündür. Sayfa numaraları, başlangıçtan 28. sayfaya kadar düzenli olarak yazılmışken bu sayfadan sonraki sayfanın üst kısmına 45 yazılmış ve bu sayfanın akabindeki sayfalar 45'ten itibaren devam eden sayılarla numaralandırılmıştır. Bu nedenle *Hibetü'l-Hakâyık* metnin sona erdiği 27a sayfasının üzerinde 69 numarası yer alır. Sonraki süreçte bu numaralandırmanın yanlışlığı fark edilerek aslında 29 ile numaralandırılması gereken ancak üzerine 45 yazan sayfadan başlayarak metnin sonuna kadar yanlış numaraların üzeri çizilmiştir. Bunun yanı sıra yaprakların ön yüzlerinin sol üst kısmına günümüzde kullanılan rakamlarla yaprak numaraları kaydedilmiştir.

Baştan sona Abdürrezzak Bahşı tarafından istinsah ve tertip edilen mecmuanın yazı, kâğıt, cilt ve süsleme özellikleri hakkında detaylı bilgiler veren Arat[1] nüsha hakkında şunları kaydeder:

> "Mecmua 17,8 x 24,8 (yazı kısmı 20,5 x 17) büyüklüğünde olup, her birinde 11 satır olmak üzere, 174 sahife ihtiva etmektedir (69. -70. Sahifeler arasında karşılıklı boş bırakılmış olan iki sahife bu sayıya dâhil değildir). Meşin cildin zedelenmiş olan kenarları, meşin parçaları yapıştırılmak suretiyle, tamir edilmiştir. ...

1 Mecmuada yer alan diğer metinler ve diğer özellikleriyle ilgili daha fazla bilgi için bakınız: Arat 2006: 27–30.

> ... Mecmuanın ikinci sahifesi yaldızlı çerçeve içine alınmış ve besmeleyi ihtiva eden başlık, mavi zemin üzerine, altın yaldız ile süslenmiştir; diğer sahife kenarları ise, çerçevesizdir. Arap harfleri ile yazılı başlık ve diğer ilavelerin büyük bir kısmı altın suyu ile yazılmış (103. sahifeden sonraki başlıklar, 119, 124, 136 ve 139. sahifelerde bulunanlar müstesna, hep siyah mürekkep ile yazılmıştır) ve harekeler siyah mürekkep ile işaretlenmiştir. Başlıkların 12'si yalnız Arap, 3'ü yalnız Uygur ve 17'si altta Arap harfleri ile tekrarlanmak suretiyle, Uygur harfleri ile yazılmıştır. " (2006: 27–28).

Mecmuadaki diğer kayıtlara gelince, ilk sayfaya sonradan yazılan Arapça başlık altında, I. Mahmûd'un mührü ve onun altında o zamanlar Haremeyn-i Şerifeyn evkaf müfettişi olan Şeyhzâde Ahmed Efendi'nin vakıf tescilini gösteren birkaç satırlık ifade ile "zi tu tevfīḳ temennā koned Aḥmed yā rāb" ibaresini taşıyan mührü bulunur (Necîb Âsım 1334: 9).

Topkapı Nüshası

Atabetü'l-Hakâyık'ın baştan sona Arap harfleriyle ve harekelerle kaleme alınan Topkapı nüshası; kim tarafından, nerede, ne zaman yazıldığına dair herhangi bir kayıt taşımayan bir mecmuanın içerisinde yer alır. Söz konusu mecmua; Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Hazine Koleksiyonu nr. 244'te kayıtlıdır.

İki bölümden oluşan mecmuanın birinci bölümü *Hibetü'l-Hakâyık* metni, ikinci kısmı ise besmeleyle başlayıp Arapça bir paragrafla devam eder[1] akabinde Süryani harfleriyle yazılmış bir satır ve sonrasında ise ebced, hevvez, hutti ... sıralanmıştır.

Mecmuanın ebat, cilt, kâğıt ve yazı özellikleri hakkında detaylı bilgiler sunan Arat, şunları ifade eder:

> "Mecmua 26,2 x 17,8 cm. ve her biri on bir satır ihtiva eden sahifelerin yazılı kısmı 16 x 8 cm. büyüklüğündedir. Kâğıdı parlak fildişi renginde olup, sade bir şekilde tezyin ve iyi

1 Arapça paragraf için bakınız: Arat 2006: 31.

> muhafaza edilmiş meşin bir cild ile ciltlenmiştir. Mecmuanın her iki kısmında da asıl metnin siyah ve başlıklar ile diğer ilave ve izahlar kırmızı mürekkeple metin yazılmıştır. Mecmuanın başında üç sahife, *Atebetü'l-Hakayık*'tan sonra 7 sahife ve Süryani alfabesinin sonunda tekrar 6 sahife boş bırakılmıştır." (2006: 30).

İmla özellikleri ve satır altlarına kaydedilen bazı izahların benzer olması bakımından Ayasofya nüshasına yaklaşan Topkapı nüshasının ondan farklı özellikleri de oldukça fazladır.[1] Temel farklılıklardan biri de bu nüshadaki bazı kelimelerin imla ve ses bakımından Oğuz Türkçesine yaklaşmasıdır. Oğuzca özellikler nüshanın İstanbul'da yazılmış olduğunu gösterir. (Arat 2006: 31)

Uzunköprü Nüshası

Bugün elde bulunmayan bu nüsha, Edirne'nin Uzunköprü ilçesinde Seyid Ali'nin kitapları arasında bulunan bir mecmuanın içindedir. Seyid Ali'nin torunu Vahid Bey, mecmuayı o zamanlar Kültür Bakanlığı kütüphaneler müdürü olan Hasan Fehmi Turgal'a göndermiştir (Orkun 1935: 96). Ankara'da umum kütüphaneler müdürlüğüne teslim edilen mecmua daha sonrasında bilinmeyen bir nedenle elden çıkmış ve bir daha bulunamamıştır.

Mecmuayla ilgili eldeki veriler, sadece Fuad Köprülü'nün bildirdikleri (1934: 84–90) ve Hüseyin Namık Orkun'un *Oğuzlara Dair* isimli eserinde verdiği biligilerden (1935: 96) ibarettir.

On beş varaktan oluşan mecmuanın ilk dört varağı, Doğu Türkçesiyle yazılmış mesnevi şeklindeki manzum bir *Oğuznâme*'nin parçasıdır. *Atebetü'l-Hakâyık*'la aynı aruz vezninde (faûlun faûlun faûlun faûl) yazılan bu *Oğuznâme* parçası, yüz dört beyittir (Köprülü 1934: 84).

Oğuznâme'yi takip eden on bir varak ise *Atebetü'l-Hakâyık*'ın[2] nesih hatla yazılmış bir nüshasından kalan parçalardır (Köprülü 1934: 84). Baştan sondan ve ortadan eksik olan bu nüshanın eksik kısımları, Arat tarafından hazırlanan bir cetvelle tespit edilmiştir (2006: 33). Arat'ın hazırladığı cetvelden hareketle bu nüshada toplam iki yüz otuz dört dizenin mevcut olduğu, buna mukabil iki yüz yetmiş sekiz dizeninse eksik olduğu sonucuna varılır.

1 Ayasofya ve Topkapı nüshaları arasındaki farklılıklarla ilgili detaylı bilgi için bakınız: Arat 2006: 31.

2 Nüshanın sonundaki Arslan Hoca Tarhan tarafından yazılan ekte Köprülü'ye göre eserin adı, *Aybetü'l-Hakâyık* olarak kaydedilmiştir (1935: 88). Arat ise, ilk sözcüğün başındaki harfin ayın (ع) değil gayın (غ) olduğunu, bu nedenle eserin adının Ġaybetü'l-Hakâyık okunması gerektiğini ifade eder (2006: 33).

Yukarıda bahsedilenler dışında Uzunköprü nüshası hakkında ifade edilmesi gereken önemli bir özelliği, onu diğer nüshalardan ayırmaktadır. Bu nüshada Arapça cümlelerin altına Farsça tercümeleri de yazılmıştır. Bu durum; istinsah yeri, tarihi ve müstensihi hakkında herhangi bir kayıt bulunmayan nüshanın, Farsçanın Arapçadan daha çok bilindiği bir kültür merkezinde istinsah edilmiş olabileceğini gösterir (Köprülü 1934: 87).

Eserden Dizelerin Yer Aldığı Bazı Nüshalar

Eserin dizelerinden bazıları, farklı yazma vesikalarda da kaydedilmiştir. Bu vesikalardan biri Ankara'da diğeri Berlin'dedir.

Ankara'da bir mecmuanın içerisinde yer alan *Atebetü'l-Hakâyık* dizeleri, bu mecmuayla birlikte Köprülü tarafından bilim âlemine tanıtılmıştır. Kültür Bakanlığı kütüphaneler müdürü Hasan Fehmi Turgal, Hacı Cafer oğlu hâkim İbrahim Efendi'ye ait bahsi geçen yazma mecmuanın içerisinde *Atabetü'l-Hakâyık*'ın bazı dizelerini keşfetmiş ve bunu Mehmed Fuad Köprülü'ye bildirmiştir (Köprülü 1934: 74).

Mecmuayı tetkik eden Köprülü, nüshanın Gazi bin Ali bin Kutlug el-Cubatî tarafından tertip edilerek İran'da hüküm süren İncu hanedanının son hükümdarı Emîr Şeyh Ebu'l-İshâk'ın başkumandanı Emîr Aydemir[1]'e sunulduğunu mecmuadaki kayıtlardan hareketle tespit emiştir (1934: 76, 80).

Mecmuanın mukaddimesinden müellifin; Arapça, Farsça ve Türkçe yazılmış mektuplar, şiirler, birtakım hikâyeler ile Türk hükümdarlarının ahlak ve karakterlerine dair bazı bilgileri içeren parçaların yer aldığı bir eser tertip etmek istediği anlaşılmaktadır (Köprülü 1934: 74). Bu mecmuanın bir kısmı Uygur ve Arap harfleri birlikte kullanılarak kaydedilmiştir. Alfabe ve bazı eski şekilleri gösteren Türkçe sayıların[2] ardından bu kısımda, *Atebetü'l-Hakayık*'tan alınan şu dörtlük üst satırda Uygur alt satırda Arap harfleri ile kaleme alınmıştır:

---

1 Mecmuadaki kayıtlarda yer alan isim, Emīrü'l-Muʿaẓẓam Şemse'l-ḥaḳ ve'd-dīn Muḥammed bin Es-saʿīd Seyfe'd-dīn Aydemir el-Cūbātī'dir. Köprülü, burada yazan Cūbātī nisbesinin Çobanî olması gerektiğini iddia ederek bu nisbe üzerinden onun tarihî kişiliğini araştırır. Tarih kaynaklarının sunduğu veriler neticesinde bu tarihî kişiliğin İran'da saltanat süren İncu hanedanın son sultanı Emîr Şeyh Ebu İshâk'ın başkumandanı Emîr Aydemir (1303–1357) olduğu neticesine ulaşır (1934: 80–83).

2 Mecmuada Uygur ve Arap harfleriyle yazılan sayılar için bk. Köprülü 1934: 77.

"bilig bildi boldı eren belgülüg
biligsiz tirigle ölüg körgülüg
biliglig er ölse adı ölmez ol
biligsiz tirig erken adı ölüg"

Bu dörtlüğü, biraz fasıla ile yine Uygur ve Arap harfleriyle yazılmış, *Kutadgu Bilig*'den rastgele seçilen iki beyit takip etmektedir. Akabinde ise geniş satır aralıklarıyla ve yalnız Arap harfleriyle yazılmış bir dörtlük bulunur. Onun ardından da *aa ba ca* kafiye şemasına sahip üç Türkçe beyit kaydedilmiştir.[1]

Berlin'de Prusya İlimler Akademisinin Türkçe Uygur metinleri arasında T. I. TM 287 işaretini taşıyan bir varak üzerinde *Atabetü'l-Hakâyık*'tan alınan bir dörtlük yazılıdır. 7,3 x 8,6 cm. ebatlarındaki bu varak, üst kısmından dikilmiş bir kitaba aittir. Sahifenin alt tarafında en az bir buçuk satırlık yer boş bırakılmıştır. Varağın arka yüzünde ise Arap harfleriyle yazılmış, Farsça iki satır ve Moğolca altı satır metin yer almaktadır.

Yaprağın Türkçe yüzünde Uygur harfleriyle *Atebetü'l-Hakâyık*'taki dörtlük, dizeler peş peşe devam edecek şekilde ve herhangi bir işaretle birbirinden ayrılmadan şöyle kaydedilmiştir: "(1) bu tuniya mesezi ḳad[ı]ġ[lıġ] (2) mese edası ökü[şre]k m[esezi] (3) az sa asel ḳaydabolza bile (4) arısı arı seheri tadġu asel (5) tin oza" (Arat 2006: 37). Bu vesikada kayıtlı dörtlük, diğer nüshalardakilerle karşılaştırıldığında bazı ses, şekil ve sözcük farkları arz eder.[2]

Eserin tenkitli neşrini yapan Arat, yukarıda bahsedilen *Atabetü'l-Hakayık* parçaları yanında Ali Şîr Nevâyî'nin *Nesâyimü'l-Mahabbe min Şemâyimi'l-Fütüvve* (bk. Resim 5) ve *Münşeât* (bk. Resim 6) adlı eserlerinde Edîb Ahmed'e nispet ettiği dörtlük ve beyitleri de eserin nüshaları arasında değerlendirmiştir (2006: 38–39).

Eserin bugüne kadar hiç yayımlanmamış son bir nüshası da Hollanda'da bulunmaktadır. Türk dili ve edebiyatı araştırmacılarının dikkatinden kaçan *Aybetü'l-Hakâyık* başlıklı bu nüsha tüm yönleriyle ve karşılaştırmalı metin neşri ile daha sonra ele alındığı için burada anlatılmayacaktır.

1 Söz konusu beyitler ve mecmua hakkında daha fazla bilgi için bakınız: Arat 2006: 35–36.
2 Bu varakta yazılan dörtlüğün diğer nüshalardan farkları için bakınız: Arat 2006: 37.

Eserin Dili

Eserin müellifi Edîb Ahmed, "anın uş çıkardum bu Türkçe kitāb" dizesiyle eserini Türkçe kaleme aldığını beyan etmiştir. Burada Türkçe ile kastedilenin Karahanlı Türkçesi olduğu, Arslan Hoca Tarhan tarafından yazılan ekteki "tamāmı erür Kāşġarī til bile" ifadesinden anlaşılır. Ancak eserin telif edildiği tarihin yerin ve müellifin müntesibi olduğu Türk boyunun bilinmeyişi; müstensihlerin kendi ağız özelliklerini nüshalara aksettirmeleri gibi sebepler, eserin hangi dönem Türkçesiyle yazıldığı konusunu muğlak bırakmaktadır.

Eserle ilgili ilk yayınları yapan Necîb Âsım ve Radlof, hiçbir sebep beyan etmeden onu on ikinci asır dil vesikalarından biri olarak değerlendirmişlerdir (Köprülü 1934: 107). Onların fikrine uyan Köprülü, eserin nüshalarını ve ondan iktibas edilmiş parçaları içeren eski yazmaları tetkik ettikten sonra eserin on ikinci asrın ilk yarısına ait olması gerektiği kanaatine varır (Köprülü 1934: 107).

Mevcut nüshaların dil özellikleri, gerçek nüshayı yansıtmadığı için çoğunlukla istinsah edildikleri sahanın ağız özelliklerini taşırlar. Bu özellikler, eserin dilini *Kutadgu Bilig*'in dilinden nispeten uzaklaştırmıştır. Ancak nüshalarda, bilhassa Hollanda nüshasında, Karahanlı Türkçesinin ses, şekil özelliklerini ve söz dağarcığını yansıtan birçok örnek mevcuttur.[1]

Karahanlı Türkçesi'nin küçük bir gramerini hazırlayan Mansuroğlu (1979: 144) ve Dilaçar (1995: 51), *Atabetü'l-Hakâyık*'ı *Kutadgu Bilig* ve *Dîvânu Lugâti't-Türk* gibi bu dönem yazılı ürünleri arasında değerlendirirler. Rus Türkolog Şçerbak ise, on ila on üçüncü yüzyıllar arasında Doğu Türkistan'da telif edilmiş metinlerin grameri üzerine hazırladığı çalışmasında *Atabetü'l-Hakâyık*'a da yer vererek onu on ila on üçüncü yüzyıllar arası Doğu Türkistan havalisi eserlerinden biri olarak değerlendirir (Gökdağ 1989: XII)

1 *Atabetü'l-Hakâyık* nüshalarındaki Karahanlı Türkçesi unsurlar için bakınız: Caferoğlu 2000b: 78–79.

Buna karşın *Atabetü'l-Hakâyık* nüshalarında hem yeni hem de eski dil özelliklerinin bir arada bulunması, bazı bilim adamlarının bu eseri *Kutadgu Bilig* ve *Dîvânu Lugâti't-Türk*'ün dâhil olduğu saha ve devirden ayrı değerlendirmelerine neden olur.

Clauson, *Atebetü'l-Hakâyık*'ın geçiş dönemi ürünlerinin muhtemelen en eskisi olduğunu ve ihtiva ettiği Moğolca sözcükler nedeniyle de on üçüncü yüzyıldan daha öncesine ait olamayacağını ifade eder (1972: XX).

Eski Türkçenin gramerini hazırlayan Erdal, *Kutadgu Bilig* ve *Dîvânu Lugâti't-Türk*'ü Eski Türkçe döneminin yazılı kaynakları arasında sıralarken *Atebetü'l-Hakâyık*'ı bu dönem yazılı ürünleri arasına dâhil etmez (2004: 23).

AYBETÜ'L-HAKÂYIK (HOLLANDA NÜSHASI)

Atabetü'l-Hakâyık'ın bugüne kadar araştırmacıların dikkatini çekmeyen bir nüshası da Hollanda'da Groningen Üniversitesi Kütüphanesinde yer almaktadır. İlk kez bu kitapta neşredilerek imla ve dil özellikleri değerlendirilen nüsha, adı geçen kütüphanede HS 474 kayıt numarasıyla muhafaza edilen bir mecmuanın içerisinde bulunur. Üç ayrı eseri ihtiva eden bu mecmuanın 9a-32b sayfaları arasındaki ikinci eser, *Aybetü'l-Hakâyık* başlığını taşır. Yaygın olarak *Atebetü'l-Hakâyık* adıyla bilinen eserin bu nüshası taşıdığı başlıkla da ayrıca dikkat çekmektedir.

Aybetü'l-Hakâyık adlı eserin yani *Atebetü'l-Hakâyık*'ın Hollanda nüshasının özelliklerine müstakilen geçmeden önce eserin içerisinde yer aldığı mecmuadan ve bu mecmuadaki diğer eserlerden bahsetmek gerekir.

Mecmua Hakkında

Yaprak ve Cilt Özellikleri

Metin kısmı elli yedi yapraktan oluşan mecmuanın başında iki ve sonunda iki olmak üzere toplam dört yaprağı boş bırakılmıştır. Yaprakları, nemden dolayı hafif yıpranmış âhârlı beyaz kâğıtlardır. Baştan ortadan ve sondan birçok yaprağı koparılmış olan mecmuanın yirmi altıncı ve elli beşinci yapraklarının ise bir kısmı yırtılmıştır. Mecmuanın 13,7 x 18,2 cm. ebatlarındaki (Schmidt 2012: 66) yaprakları, cönkler gibi ciltlendiği için uzunlamasına açılır (bk. Resim 7). Mecmua, üzerinde kabartmalı bir şemsenin[1] ve kenar çizgilerinin bulunduğu mat kahverengi bir deri ile ciltlenmiştir (bk. Resim 8).

İstinsah Tarihi, Yeri ve Müstensihi

Başından sonuna kadar aynı müstensihin kaleminden çıktığı, yazı tarzından anlaşılan bu mecmuada müstensih ve istinsah yeri hakkında herhangi bir kayda rastlanmamaktadır. 9a sayfasında, hemen *Aybetü'l-Hakâyık* başlığının öncesinde neye dair olduğu belirtilmeden yazılan "*sene tisʿa ve tisʿīn*

1 Şemse kalıbının yaldız kullanılmadan doğrudan cildin üzerine basıldığı bu tür şemselere soğuk şemse denir (Ece 2015: 229).

ve seb'a mi'e" yani 799 (1396–1397) senesi ifadesinin, istinsah tarihini belirtmesi kuvvetle muhtemeldir. Mecmuada bundan başka tarih belirten bir kayıt mevcut değildir.

Kütüphanedeki Geçmişi

Bu mecmuanın, 1741 yılından itibaren Groningen Üniversitesinde Grek ve Doğu dilleri profesörü olarak görev yapan Nicolaus Wilhelm Schroeder (1721–1798)'den 1776'da satın alınarak üniversite kütüphanesine kazandırılmış olması ihtimali vardır (Brugmans 1898: 253; Schmidt 2012: 66). Zira aynı kütüphanede HS 471 numarasıyla kayıtlı bir başka Arapça-Türkçe karışık mecmuanın son sayfasında bu mecmuadakine benzer surette (bk. Resim 7) eserin içeriği hakkında bilgi veren Latince kısa bir not yazılmıştır. HS 471 numarasıyla kayıtlı mecmuanın sonundaki Latince notu Schroeder yazdığına (Brugmans 1898: 252; Schmidt 2012: 60) göre HS 474 kayıt numaralı mecmuadaki not da yazı benzerliği nedeniyle onun olmalıdır. Kütüphanenin 1841 yılına ait bugün elde olmayan envanterinde, 1776 yılında Schroeder'den birkaç Arapça-Türkçe el yazması mecmuanın satın alındığı bildirilmiştir (Brugmans 1898: 252). Bu bilgiler, yukarıda kayıt numaraları ifade edilen mecmuaların her ikisinin de Nicolaus Wilhelm Schroeder'den satın alınarak bugün bulunduğu kütüphaneye kazandırıldığını gösterir.

Sayfa ve Hat Özellikleri

Mecmuanın 13,7 x 18,2 cm. ölçülerindeki yapraklarının her bir sayfasına kırmızı cetvel çizgileri çizilmiştir. Eşit kalınlıktaki iki çizgiden oluşan cetveller arasına metnin yazılması için bırakılan kısım 9,8 x 14,5 cm. ölçülerindedir. Mecmuada başlıkların yazıldığı yerler, ana cetvel çizgileri içerisine yatay eksende çizilmiş iki kırmızı çizgiyle bölümlenmiştir.[1] Tüm mecmuada başlıklar ve özellikle vurgulanmak istenen kısımlar,[2] kırmızı mürekkeple

1 Dörtlüklerin yer aldığı son kısımda ise başlıklar dışında iki yerde dizeler de yatay kılavuz çizgileri içerisine yazılmıştır. 40b sayfasının sonunda başlık yazılmayıp onun yerine yazılan dörtlüğün ilk dizesi ile 48a'daki son dörtlüğün son dizesi, yatay kılavuz çizgileri arasına kaydedilmiştir. 52b sayfasında ise ilk "li-ġayrihi" başlığının yazıldığı kısma, sonradan siyah çizgilerle basit bir süsleme yapılmıştır.

2 Mecmuanın birinci kısmı olan Arapça kırk hadis derlemesinde hadislerin başlangıç noktalarını gösteren Arapça sıra sayı sıfatları ile *Aybetü'l-Hakâyık* metnindeki Arapça ayet, hadis ve ifadeler kırmızı mürekkeple yazılmıştır.

yazılırken ana metin siyah mürekkeple yazılmıştır. Satır sayısı, başlıkların bulunmadığı sayfalarda daima dokuzken tek başlığın bulunduğu sayfada, başlıkla beraber, sekiz; iki başlığın bulunduğu sayfalarda ise yedidir.

Mecmua, başından sonuna kadar okunaklı ve harekeli nesih hatla kaleme alınmıştır. Mecmuada yer yer yaprakların "b" yüzünde, cetvel çizgilerinin dışında, sol alt köşede bir sonraki sayfanın ilk harflerinin yazılı olduğu çoban (rekabe) kaydı da bulunur.

Mecmuadaki Diğer Metinler

Mecmuada *Aybetü'l-Hakâyık* dışında iki metin daha bulunmaktadır. Mecmuadaki sıralanışları itibarıyla birinci metin bir Arapça kırk hadis derlemesi, ikinci metin *Aybetü'l-Hakâyık* ve üçüncü metin ise her biri, "başkası için" anlamındaki Arapça "li-ġayrihi" başlığıyla birbirinden ayrılmış yetmiş iki dörtlüktür.

Başlangıçtaki Arapça kırk hadis tercümesi metni, 1a sayfasından başlayıp 9a sayfasına kadar devam eder. Mecmuanın ilk yapraklarının kopuk olması nedeniyle metin, dördüncü hadisin son kısımlarıyla başlar. Metinde hadislerin sırasını gösteren Arapça sıra sayı sıfatları, kırmızı mürekkeple yazılmıştır. 1a sayfasında kırmızı mürekkeple sırası gösterilen ilk hadis, beşinci hadistir (el-ḥadīṯu'l-ḫāmisu). İlk dört hadisten yalnızca dördüncü hadisin son kısımları, 1a sayfasında yer alır. Aynı durum metnin sonunda da görülür. 8b sayfasında kırmızı mürekkeple otuz üçüncü hadis (el-ḥadīṯu's-sālise ve'ṯ-ṯelāṯūn) yazan kısımdan iki satır sonra sayfa biter. Metnin sonunda otuz üçüncü hadisin yalnızca başlangıcı kayıtlıdır, buradan itibaren kırkıncı hadisin son cümlelerine kadar yaprak kopukluğu nedeniyle geri kalan kısımlar eksiktir. 9a sayfasında, iki satırlık kırkıncı hadisin son cümlelerinin ardından sene kaydı yer alır. Üçüncü satırda *Aybetü'l-Hakâyık* başlığıyla yeni metin başlar. Ayrıca bu kırk hadis derlemesinde, kırmızı mürekkeple yazılan hadis sıraları takip edilirse sekiz, dokuz, on, on bir, on iki ve on üçüncü hadislerin yaprak kopukluğu nedeniyle eksik olduğu ve on dokuzla yirmi birinci hadislerin yazılmadığı görülür.

Mecmuada *Aybetü'l-Hakâyık* metnini takip eden üçüncü metin ise, müstakil yazılmış Türkçe dörtlüklerdir. 33a-57b yaprakları arasında kalan bu dörtlüklerin sayısı yetmiş ikidir. Ancak "li-ġayrihi" başlığıyla birbirinden ayrılan[1] bu dörtlüklerin bir kısmı yaprakların kopukluğu ve yırtıklar nedeniyle eksiktir. Birbirini takip eden sayfalardaki son ve ilk dizelerin kafiye farklılığı, söz konusu sayfalar arasında yaprakların kopuk olduğunu gösterir. Bu kopukluğun neden olduğu eksiklikler şunlardır: 35b son dize, 36a ilk dize, 38a son dize, 38b ilk üç dize, 39a ilk dize, 46b son iki dize, 47a ilk dize, 57b son üç dize. Yapraktaki yırtık nedeniyle, 55a sayfasının son üç dizesi ile 55b sayfasının ilk dizesi eksiktir.

Tüm dörtlüklerin kafiye şeması *aaba* şeklindedir. Hiçbir dörtlükte mahlas yoktur. Dörtlüklerin genelde öğüt verir tarzda yazıldığı gözlemlenir. Dörtlüklerde ya önemli bir düşünce kısaca dile getirilir yahut bir hususla ilgili görüşler ve inançlar ortaya koyulur.

Dörtlükler; kafiye şeması, mahlas kullanılmaması, konu ve üslup bakımından tuyuğ ve rubailere benzediği kadar *Aybetü'l-Hakayık* dörtlüklerine de benzemektedir. Dörtlüklerin birbirinden ayrı oldukları, "li-ġayrihi" (bir başkasının) başlıklarından anlaşılmaktadır. Bu dörtlüklerin kim ya da kimlere ait olduğu, hangi dönemde yaşadığı veya yaşadıkları sorularının cevaplanması ve bunun yanı sıra dörtlüklerin dil incelemesinin yapılarak hangi dönem ve sahaya mahsus dil bilgisi özelliklerini yansıttıklarının ortaya çıkarılması mecmuanın istinsah yeri ve tarihiyle ilgili karanlık noktaları aydınlatacaktır.

Mecmuanın Tanıtıldığı Kataloglar

Mecmua, bugüne kadar ikisi Latince ikisi İngilizce olmak üzere dört farklı katalogda tanıtılmıştır. Bu kataloglardan kronolojik olarak en eskisi, *Catalogus Codicum Orientalium Bibliothecae Academiae Lugduno-Batavae* başlıklı altı ciltlik serinin 5. cildidir. Leiden Üniversitesi Kütüphanesindeki Şark yazmalarını içeren bu cilt, ünlü Alman Şarkiyatçı Michael Jan de Goeje tarafından hazırlanmış ve 1873 yılında basılmıştır.

1 Yalnızca 40b sayfasının sonunda "li-ġayrihi" (bir başkası) başlığı kullanılmadan yeni bir dörtlüğe geçilmiştir. Bu dörtlüğün ilk dizesi başlıklar gibi yatay cetvel çizgilerinin arasına yazılmıştır. Ayrıca 44b sayfası başlıkla sona ermiş ve 45a sayfası arada dörtlük bulunmaksızın doğrudan yine "li-ġayrihi" ile başlamıştır.

Katalogdaki 2732 numaralı eser, *Aybetü'l-Hakâyık* metnini de içeren mecmuadır. Goeje, hazırladığı katalogda mecmuanın üç metninden de bahseder. Mecmuadaki tarih kaydını ifade eder. Ancak *Aybetü'l-Hakâyık* metnini diğerlerine oranla daha uzunca tanıtır. *Aybetü'l-Hakâyık*'ta; Tanrı, Peygamber ve sahabeler hakkındaki bölümlerin başlangıçta yer aldığını belirttikten sonra 2. bâbtan 8. bâba kadar sıra sayılarını Latince, başlıkları ise nüshada yazdığı şekliyle Arap harfleriyle zikreder (1873: 288–289). Bu katalogdaki ilgili kısım, *Atebetü'l-Hakâyık*'ı tanıtan ilk yayındır.[1]

Mecmuayı tanıtan ikinci katalog ise yine Latince yazılmıştır. *Catalogus Codicum Manu Scriptorum Universitatis Groninganae Bibliothecae* başlığını taşıyan bu katalogda Groningen Üniversitesi Kütüphanesindeki el yazması eserler tanıtılır. Hajo Brugmans tarafından hazırlanan katalog 1898 yılında yayımlanır. *Aybetü'l-Hakâyık* metnini içeren mecmua, katalogdaki 475 numaralı eserdir. Burada mecmuanın ebatları, yaprak sayısı ve üniversite kütüphanesi tarafından ne zaman edinildiği gibi bilgilere yer verilir. Goeje'nin kataloğuna da atıf yapılır (253).

Petrus Voorhoeve tarafından *Codices Manuscripti* serisinin yedinci kitabı olarak hazırlanan *Handlist of Arabic Manuscripts*'de, tüm Hollanda'daki koleksiyonlarda ve özellikle Leiden Üniversitesi Kütüphanesi'nde yer alan Arap harfli el yazmaları tanıtılır. Bu kataloğun 22. sayfasında içeriğine hiç değinilmeden, Goeje'nin kataloğuna atıfla, mecmualar başlığı altında eksik bir mecmua olduğu belirtilerek söz konusu mecmuadan bir satırla bahsedilir ve Groningen Üniversitesi Kütüphanesindeki kayıt numarası verilir (1980: 22).

Mecmuanın tanıtıldığı son katalog, Jan Schmidt tarafından hazırlanan *Catalogue of Turkish Manuscripts in the Library of Leiden University and Other Collections in the Netherlands* adlı katalogdur. Hollanda'daki koleksiyonların tamamında bulunan Türkçe el yazması eserlerin tanıtıldığı bu katalogda *Aybetü'l-Hakâyık*'ın yer aldığı mecmua bütün detaylarıyla tanıtılır. Tüm metinlerin sayfa aralıkları, içerikleri, eksik ve yırtık yaprakları belirtilir. *Aybetü'l-Hakâyık* metni ise, başlığın yer aldığı 9a sayfasının fotoğrafı konulmak suretiyle üzerine yapılan çalışmalara varıncaya kadar oldukça tafsilatlı bir surette ele alınır (2012: 63–66).

1 Necîb Âsım'ın Balhasanoğlu adıyla yayımladığı 1906 tarihli makalesi, *Atabetü'l-Hakâyık*'la ilgili ilk tanıtma yazısı değildir, ancak okunuşunu içeren ilk bilimsel yayındır.

Aybetü'l-Hakâyık Metni Hakkında Genel Özellikleri

Mecmuanın 9a-32b sayfaları arasında yer alan metin, kırmızı mürekkeple yazılmış "Kitābu ʿAybetü'l-Ḥaḳāyıḳ" başlığıyla başlar. Mecmuanın diğer metinlerinde olduğu gibi harekeli ve nesih bir hatla kaleme alınmıştır. Metindeki dizeler, bir satır sağa bir satır sola yaslanacak biçimde yazılırken; başlıklar, ayetler, hadisler ve diğer Arapça ibareler ise sayfa ortalanarak kaydedilmiştir. Metnin tamamı 404 dizedir. Bu dizeler metinde, 32 beyit ve 85 dörtlüğe tekabül eder. Diğer nüshalarla kıyaslandığında bu nüshada yaprak kopukluğu nedeniyle 74 dizenin, yazılmadığı için de 6 dizenin eksik olduğu görülür. Diğer nüshalarda eserin sonunda yer alan üç ekin bu nüshada yazılıp yazılmadığı bilinmemektedir,[1] çünkü metnin sonundaki yapraklar kopuktur.

Aybetü'l-Hakâyık metninde kırmızı mürekkeple, eserin ismi de dâhil, 10 başlık yazılmıştır. Bu başlıklardan sadece 7. bâbın başlığı Türkçe diğer tüm başlıklar Arapçadır. 1. ve 4. bâbların başlıkları, yaprakların kopuk olması nedeniyle mevcut değildir. Arapça sıra sayı sıfatlarıyla sıralanan bâb başlıkları için Semerkand, Ayasofya ve Topkapı nüshalarında "nevʿ" kelimesi kullanılırken Hollanda nüshasında "bâb" kullanılmıştır.

Semerkand, Ayasofya ve Topkapı nüshalarında bulunan Arapça ayet, hadis ve ibarelerden bir kısmı Hollanda nüshasında yazılmamıştır. Bunun yanı sıra birkaç Arapça ayet, hadis ve ibare de yalnızca Hollanda nüshasında bulunmaktadır.[2] Hollanda nüshasında dizeler arasına yazılan Arapça 3 ayet, 5 hadis, 1 ibare ve bir de Ali bin Ebû Tâlib'in dîvânından alınmış beyit kırmızı mürekkeple kaydedilmiştir. 22a sayfasında yine bu dîvândan alınan başka bir beyit ise siyah mürekkeple yazılmıştır.

---

1 Metnin hemen öncesinde yer alan 799 (1396–1397) yılı eğer tüm mecmuanın istinsah tarihini ifade ediyorsa bu durumda on beşinci yüzyılın ilk çeyreğinde hüküm sürmüş olan Emîr Seyfeddin ve Emîr Arslan Hoca Tarhan'a ait eklerin bu nüshada yazılmamış olması gerekir.

2 Diğer nüshalarda bulunup Hollanda nüshasında bulunmayan, Hollanda nüshasında bulunup diğer nüshalarda bulunmayan Arapça ayet, hadis ve ibareler metin kısmında nüsha farklarıyla ortaya konulmuştur. (bk. Tenkitli Metin)

Hollanda nüshasında, satır altına veya üzerine yazılmış çeşitli kayıtlara da rastlanır. 22a sayfasındaki 5. satırın altına yazılan "sorsa" kaydı, tam üstündeki kelimenin (irtese), muhtemelen istinsah yerinde bilinen, karşılığıdır. 22b sayfasındaki 5. satırda "ton" kelimesi unutulduğu için sonradan satır üstüne yazılmıştır. 24a sayfasındaki 3. satırın ilk kelimesinin "bütün" değil "budun" olması gerektiğini göstermek için "dun" kısmı satır üstüne yazılmıştır. Son olarak 27b sayfasındaki 3. satırın son kısmı üzerine "tışı bil munı" tashih kaydı olarak yazılmıştır.

Aybetü'l-Hakâyık metninin kayıtlı olduğu yapraklardan bazılarında kesikler ve yırtıklar mevcuttur. 22. yaprağın üst tarafından bir parça kesilerek ayrılmış, 26. yaprağınsa üst kısmı yırtılarak ayrılmıştır. 22. yaprakta metin kesilmeden dolayı zarar görmezken, 26. yaprakta bazı kelimeler yırtılan kısımda kalmış, bu durum metinde eksiklik meydana gelmesine sebep olmuştur.

Yazım Özellikleri

Arap harfleriyle ve harekeli olarak istinsah edilen Hollanda nüshasındaki imla, istikrarsız bir görünüm arz eder. İlk dönem Doğu Türkçesi (Karahanlı-Harezm) ürünlerinin Arap harfli ve eski tarihli nüshalarında görülen imla yanında Anadolu sahasında gelişen Oğuz lehçesinin yazı dili olma sürecinin erken dönemlerinde ve sonrasında kullanılan muhtelif yazım özelliklerini de bu nüshanın yazımında görmek mümkündür.

Arapça ve Farsça kelimelerin yazımında, birkaç hatalı yazım ve ses olayları neticesinde değişen birkaç kelime dışında kaynak dildeki yazılışa riayet edilmiştir. Türkçe kelimelerin yazımında ise birden fazla yazım tercihi göze çarpmaktadır. Aynı ses, farklı kelimelerin bünyelerinde başka başka harflerle temsil edilebildiği gibi aynı kelimenin birden fazla yazımıyla karşılaşmak da mümkündür.

Yazım özellikleri başlığı altında, nüshadaki Türkçe kelime ve eklerin yazımında karşılaşılan durumlar; kelime örneklerinin el yazması nüshadan alınan fotoğrafları, okunuşları ve kelimelerin geçtiği sayfa numaralarının yer aldığı üç sütundan oluşan tablolarda tespit edilmiştir.

Ünlülerin yazımı

Hollanda nüshasında ünlüler, çoğunlukla eski Uygur imlasına riayet edilerek uzatma harfleri (hurûf-ı med) denilen elif, vav ve ye harfleriyle gösterilmiştir.[1] Türkçe kelime veya eklerin iç sesinde yer alan ünlülerin yazımında ise bazen uzatma harfleri kullanılmayıp yalnızca harekelerle iktifa edilmiştir.

Nüshadaki ünlülerin yazımı meselesi, Arap harfli metinlerde art-ön zıtlığının ayırıcı bir husus olmaması nedeniyle, düz-geniş ünlülerin yazımı, düz-dar ünlülerin yazımı ve yuvarlak ünlülerin yazımı başlıkları altında değerlendirilmiştir.

Düz-geniş ünlülerin yazımı

Düz-geniş ünlülerin yazımı hususunu, "e" ünlüsünün Oğuz Türkçesi mahsullerinde, özellikle geç dönem ürünlerinde, artık elif harfiyle gösterilmemesi ve söz başında "a" ünlüsünün zaman zaman medli elifle yazılması gibi nedenlerle iki madde halinde değerlendirmek gerekir.

1. "A" ünlüsünün yazımı:

Hollanda nüshasında "a" ünlüsünün yazımı, ön, iç ve son ses olarak farklılık arz etmektedir.

a. Ön ses

A ünlüsü ön ses olarak büyük çoğunlukla üzerinde hemze bulunan elif harfinin üstün harekesiyle işaretlenmesi (أَ) suretiyle yazılmıştır. Birkaç örnekte ise üzerinde hemze bulunan elif harfinin medle (آ) işaretlenmesiyle gösterilmiştir.

1 *Kutadgu Bilig*'in Arap harfli nüshalarından başlayarak Doğu Türkçesinin sonraki dönemlerinde de devam eden Türkçe kelimelerdeki ünlülerin uzatma harfleriyle gösterilmesi geleneği, özellikle Çağatayca eserlerin çoğunun yazımında hareke kullanılmamasına neden olmuştur. Bu gelenek, Anadolu sahasında gelişen Oğuz yazı dilinin ilk dönem eserlerinde terk edildiği için nüshalar harekeli olarak kaleme alınmıştır. Osmanlı Türkçesinin gelişme dönemlerinde ise e ünlüsü dışındaki ünlüler uzatma harfleriyle gösterilerek Doğu Türkçesi imla geleneğine yakınlaşılmıştır (Tekin 1997: 78).

Üzerinde hemze bulunan elif harfinin üstün harekesiyle (أَ) işaretlendiği örnekler:

أَرْغَاغَانْ	**a**rġaġan	9b
أَرْسِلَانْ	**a**rsılan	11a
أَرْتُوقْ	**a**rtuḳ	11b
أَچِيغْ	**a**çıġ	30b

Üzerinde hemze bulunan elif harfinin medle (آ) işaretlendiği örnekler:

آنِي	**a**nı	21a
آنُونْكْ	**a**nuñ	22a
آرِسِي	**a**rısı	30b
آتِيمْ	**a**tım	32b

b. İç ses

Türkçe kelimelerin iç ünlüsü olarak "a" sesi, nüshada çoğunlukla elif harfiyle (ا) gösterilirken, bazı kelimelerde ise elif harfinin yazılmadığı ve "a" sesine yalnızca üstün harekesiyle (ـَ) işaret edildiği görülür.

Elif harfiyle (ا) yazıldığı Türkçe kelimelerden bazıları şunlardır:

أُتَانْمَاقْ	ut**a**nma**ḳ**	11a
تُوتَارْ	tut**a**r	18b
يَارِينْ	y**a**rın	30a
يَازُوقْ	y**a**zum	32b

Üstün harekesiyle (ـَ) işaretlendiği Türkçe kelimelerden bazıları şunlardır:

يَرِيتُوْر	y**a**rıtur	10a
قَتَارْ	ḳ**a**tar	18b
يَنُوْتْ	y**a**nut	24a
قَلِيْقْ	ḳ**a**lıḳ	31b

c. Son ses

Türkçe kelimelerin son sesi olarak "a" ünlüsü nüshada yalnızca elif harfiyle (ا) yazılmıştır. Son ses olarak "a" ünlüsünün elifle yazıldığı Türkçe kelimelerden bazıları şunlardır:

تَنكَا	tañ**a**	10a
تُونكَا	toñ**a**	11a
بُوْلسَا	bols**a**	11b
أَيْمَا	aym**a**	16b

2. "E" ünlüsünün yazımı

Türkçe kelimelerin ön, iç ve son sesi olarak "e" ünlüsünün yazımı, ön sesteki medli yazım hariç "a" ünlüsüyle benzerlik gösterir. Sesin her üç pozisyondaki yazımı nüshada şöyledir:

a. Ön ses

Bir Türkçe kelimenin ön sesi olarak "e"nin nüshada tek tip yazılışı tespit edilmiştir. Üzerinde hemze bulunan elif harfinin üstün harekesiyle işaretlen-

mesi (أَ) suretiyle yazılan e ünlüsüyle başlayan Türkçe kelimelerden bazıları şunlardır:

أَزْكَلَارْ	**e**ñler	10b
أَكِيرْسَا	**e**girse	11a
أَدِيزْرَاكْ	**e**dizrek	11b
أَسَانِنْدَا	**e**seninde	20b

b. İç ses

Nüshada Türkçe kelime ve eklerin iç sesi olarak "e"nin yazımında ikili bir tutum görülür. Elifle harfiyle (ا) işaretlendiği örneklerin sayısı daha çok olmakla birlikte yalnızca üstün harekesiyle (ـَ) temsil edildiği örneklerin sayısı da az değildir.

İç ses olarak "e" ünlüsünün elif harfiyle (ا) gösterildiği Türkçe kelimelerden birkaçı şunlardır:

يَالِينْكْلِكْ	y**e**liñlig	9b
تُونَاتُورْ	tün**e**tür	10a
نَالِيكْ	n**e**lik	11b
أَسَانِنْدَا	es**e**ninde	20b

Türkçe kelimelerin iç sesi olarak e sesnin üstün harekesiyle (ٜ) gösterildiği örneklerden bazıları şunlardır:

كَلْ	kel	9b
يَمَا	yeme	11a
تَبْ اَ	tep	17a
يَرْلُوْرْ	yerülür	21a

c. Son ses

Türkçe kelime ve eklerin son sesi olarak nüshada yalnızca elif harfiyle (ا) gösterilen "e" ünlüsünün yer aldığı kelimelerden bazıları şunlardır:

اِچْرَا	içre	9b
يَمَا	yeme	11a
أَرْتَا	erte	17a
أَرْتَا	öte	24a

Düz-dar ünlülerin yazımı

Nüshada düz-dar ünlülerin (ı,i), Türkçe kelime ve eklerin ön, iç ve son sesi olarak yazımları farklılık göstermektedir. Ancak her pozisyonda gerek art (ı) ünlünün gerekse ön (i) ünlünün yazımı ortaktır. Her iki ünlünün yazımı için aynı işaret ve harfler kullanılmıştır.

1. Ön ses

Türkçe kelime kök ve gövdelerinin ön sesi olarak düz-dar ünlülerin yazımı için nüshada yalnızca esre ile harekelenmiş ve altında hemze bulunan elif harfinin yanına yazılan ye harfi kombinasyonu (إِ) kullanılmıştır. Bu şekilde yazılan Türkçe kelimelerden birkaçı şunlardır:

إِچرَا	**i**çre	9b
إِكِنْجْ	**i**kinç	9b
إِيذْ	**ı**dar	11a
إِنَانِبْ	**ı**nanıp	16b

2. İç Ses

Türkçe kelime ve eklerin iç sesi olarak düz-dar ünlüler, nüshada iki farklı şekilde yazılmışlardır. Nüshada genellikle ye harfiyle (ي) gösterilen düz-dar ünlülerin herhangi bir harfle temsil edilmediği, yalnızca esre harekesiyle (ِ) işaretlendiği kelimelerin sayısı da az değildir.

Düz-dar ünlülerin Türkçe kelimelerin iç sesi olarak ye harfiyle (ي) gösterildiği örneklerden birkaçı şunlardır:

يِكِيتْ	y**i**git	17b
تِلِيڭّدَا	til**i**ñde	30a
يَرِيتُورْ	yar**ı**tur	10a
يَارِينْ	yar**ı**n	10b

Nüshada iç ses olarak düz-dar ünlülerin yalnızca esre harekesiyle (ـِ) gösterildiği Türkçe kelimelerden bazıları şunlardır:

كِدِنْرَاك	kidinrek	18b
كِشِيلَارْ	kişiler	20b
چِعَارْغِيلْ	çıḳarġıl	17a
قِلِيقْ لِيقْ	ḳılıḳlıḳ	27a

3. Son Ses

Türkçe kelime ve eklerin son sesi olarak düz-dar ünlüler, nüshada daima altı çift noktalı ye (ې) harfiyle gösterilmiştir. Son sesi düz-dar ünlü olan Türkçe kelime ve eklerden bazıları şunlardır:

قَتِي	ḳatı	11b
أُقُوغْلِي	oḳuġlı	11b
سُوزْنِي	sözni	12b
تِشِي	tişi	13a

Yuvarlak ünlülerin yazımı

Türkçe kelime ve eklerin bünyesinde yer alan tüm yuvarlak ünlüler için nüshada aynı işaret ve harfler kullanılmıştır. Ünlülerin çoğunlukla gösterildiği Hollanda nüshasında yuvarlak ünlülerin yazımında ötre harekesi (ـُ) daima, vav harfi (و) ise iç sesteki birkaç örnek istisna edilirse hemen her yerde kullanılmıştır.

Bahsi geçen harf ve işaretlerle yuvarlak ünlüler; ön, iç ve son ses olarak Türkçe kelime ve eklerde farklı şekillerde yazılmışlardır.

1. Ön ses

Türkçe kelimelerin ön sesi olarak yuvarlak ünlüler, nüshada iki örnek dışında[1] daima üzerinde hemze bulunan elif yanına yazılmış vav harfi ve ötre harekesi kombinasyonuyla (أُو) yazılmıştır. Nüshada bu kombinasyonla yazılan Türkçe kelimelerden bazıları şunlardır:

أُوطْدِيْن	**o**ṭdın	9b
أُوزُونْك	**ö**züñ	9b
أُوزُوبْ	**u**ḍup	10a
أُوشَنْمَا	**ü**şenme	14a

2. İç ses

Yuvarlak ünlüler, Türkçe kelime ve eklerin iç sesi olarak nüshada ya vav (و) harfiyle gösterilmiş ya da sadece ötre harekesiyle (ُ) temsil edilmiştir.

Nüshada yuvarlak ünlülerin iç ses olarak vav (و) harfiyle gösterildiği Türkçe kelimelerden bazıları şunlardır:

كُونْكُولْلَارْ	k**ö**ñüller	26b
سُونْكِينِيَ	s**o**ñını	26b
سُونْكُوكَّ	s**ü**ñ**ü**kke	13b
أُتُونْ	ot**u**n	14b

1 Nüshada yalnızca 10b ve 12a sayfalarındaki "uḳuş" kelimesi ile 14b sayfasındaki "otun" kelimelerinin yazımında söz başındaki "u" ve "o" ünlüleri, üzerinde hemze bulunan elif harfinin ötre ile harekelenmesi suretiyle gösterilmiştir.

İç sesteki yuvarlak ünlülerin genellikle ilk hecede ötre harekesiyle (ُ) işaretlendiği görülmüştür:

تُرُوتِّي	t**ö**rütti	9b
يُرُوْر	y**o**rur	10a
قُرُوغ	ḳ**u**ruġ	18a

3. Son ses

Tarihi ve çağdaş Türk dillerinde bir iki istisna hariç[1] yuvarlak-geniş ünlüler (o, ö) ilk hece dışında bulunmaz (Bazin 1979: 18–19). Bu nedenle tek heceli ve ünlüyle sonlanan Türkçe kelimeler dışında yuvarlak-geniş ünlüler, son seste yer almaz. Yuvarlak-geniş ünlülerle sonlanan tek heceli kelimelere nüshada rastlanmadığı için yuvarlak ünlülerin son ses olarak yazılışı hususu, dar-yuvarlak (u, ü) ünlülerin yazımı üzerinden değerlendirilecek ve örneklendirilecektir.

Son sesteki dar-yuvarlak ünlüler, nüshada daima vav (و) harfiyle gösterilmiştir. Dar-yuvarlak ünlülerin Türkçe kelime ve eklerin son sesi olarak yer aldığı nüshadaki örneklerden bazıları şunlardır:

تُونُو	tün**ü**	10a
أَدْكُو	eḍg**ü**	19b
سِينَايُو	sınay**u**	14a
أُدْتُرُو	utr**u**	26b

Ünsüzlerin Yazımı

Nüshada genel olarak ünsüzlerin yazımında tutarlılık sağlanmış olmakla beraber birkaç örnekte aynı ünsüzün farklı harflerle yazıldığı da görülür. Zira Arap harfli tarihî Türk dili metinlerinin yazımında iki gelenek başlan-

1 Sadece çağdaş Türk dillerinden Yakutça ve Kırgızcada ilk hece dışında da geniş yuvarlak ünlülerin kullanıldığı ve eklerin dahi dudak uyumuna girerek geniş-yuvarlak ünlülü alomorflarıyla isim veya fiil tabanlarına eklendiği görülür (Johanson 1998: 33).

gıcından itibaren etkili olmuştur. Bu geleneklerden birincisi daha ziyade eski tarihli metinlerin yazımında kullanılan eski Uygur yazı geleneği diğeri geç tarihli Türk dili yadigârlarının yazımında kullanılan Arap-Fars imla geleneğidir. Hollanda nüshası, ünlülerde olduğu gibi ünsüzlerin yazımında da çoğunlukla Uygur yazı geleneğine bağlı kalmıştır.

Ayrıca İslamî Türk yazı dilinin erken dönem ürünlerine ait eski tarihli ve Arap harfli yazma nüshalarda bazı arkaik ünsüzleri göstermek için kullanılan harfler de bu nüshada yer almaktadır. Diğer *Atebetü'l-Hakâyık* nüshalarında bulunmayan bu harfler, Hollanda nüshasının eskiliğine işaret ettiği gibi Türkçeye mahsus eski sesleri temsil etmeleri yönüyle de eserin ses özelliklerini tespit edebilmek açısından son derece önemlidir.

/ç/ ünsüzünün yazımı

Türkçe kelimelerin bünyesinde yer alan /ç/ sesleri yanında Farsça alıntı sözcüklerdeki /ç/ ünsüzleri de, nüshada neredeyse tamamıyla tonlu /c/ fonemi için de kullanılan cim (ج) harfiyle gösterilir.

Eski Uygur imla geleneğinin yazıda devam ettirilmesi neticesinde (Mansuroğlu 1988: 249) İslamî Türk yazı dilinin ilk eserlerinden itibaren Türk dilinin tarihî gelişim aşamalarında /ç/ foneminin cim harfiyle (ج) yazıldığı görülür. Fars yazısı vasıtasıyla her ne kadar çim (چ) harfi tanınmış olsa da /ç/ fonemi için cim harfinin kullanımı uzun yıllar devam etmiştir (User 2006: 98–99).

Nüshada yalnızca 30b sayfasında yer alan süçüñ (سوجچ نڭ) kelimesinin yazımında çim harfi (چ) kullanıldığı tespit edilmiştir. Bunun dışında nüshadaki tüm /ç/ fonemleri cim harfiyle kaydedilmiştir. Bunlardan bazıları şunlardır:

إِيكِنْجْ	ikinç	9b
جَتَارْ	çatar	18b
إِجْمَازْ	içmez	20b

/ḍ/ ünsüzünün yazımı

Eski Türkçe döneminin söz içi /-d-/ ve söz sonu /-d/ fonemleri, Karahanlı Türkçesinde fonetik değeri tam olarak saptanamayan bir /ḍ/ sesine dönüşür[1] (Caferoğlu 2000b: 97; Mansuroğlu 1979: 149–150).

Karahanlı Türkçesi sonrası gelişen Türk yazı dillerinde /ḍ/ sesi, yerini /y/ fonemine bırakır. Hatta bu nüshada olduğu gibi Harezm sahası dil yadigârlarından *Kısasu'l-Enbiyâ*'nın erken tarihli nüshalarında da bu sesin bazen ḍ (ذ) ve bazen y (ى) ile yazıldığı görülür (Caferoğlu 2000b: 88). Mani yazısında ise bu sese lamed (ـلـ) harfiyle işaret edildiği gibi[2], bazen de lamedin üzerine iki çizgi koyularak işaret edilmiştir (Caferoğlu 2000b: 88).

Atebetü'l-Hakâyık'ın Uygur harfli Semerkand nüshasında /ḍ/ sesine işaret edecek özel bir işaret bulunmadığı için bu ünsüzü ihtiva eden kimi Türkçe kelimelerin yazımında t/d[3] veya s harfi kullanılarak sesin fonetik değerine işaret etmek için yer yer[4] satır altına ya da üstüne Arap harfi zel (ذ) yazılmıştır (Arat 2006: 124–125).

Atebetü'l-Hakâyık'ın metin neşrini yapan Arat, /d/ > /ḍ/ > /y/ ses gelişimi üzerinde uzunca durarak (2006: 123–127) bu meseleyi böylesine detaylı ele almasının nedenlerinden birini,"*Atebetü'l-Hakâyık*'ın yazıldığı tarihin bu gibi inkişaf merhaleleri arasına tesadüf edip etmediği ve bilhassa ḍ ve y seslerinin müellifçe bazı sözlerde ḍ ve bazı sözlerde y olarak kullanılıp kullanılmadığı sualine bir cevap aramak idi." (2006:124) şeklinde belirtmiştir. Sözlerinin

---

1 Arap harfli Karahanlı Türkçesi vesikalarında ve daha sonrasında Harezm sahası dil yadigârlarında zel (ذ) harfiyle gösterilen sesin Eski Türkçe /d/ foneminden geliştiği muhakkaktır. Ancak burada gerçekleşen ses hadisesi (d >ḍ) hususunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Eski Türkçenin /d/ sesinin /ḍ/'ye dönüşmesi, bir ön damaksıllaşma hadisesi olarak (User 2006: 98) değerlendirildiği gibi bu sesin sızıcılaşma ve peltekleşme olayı neticesinde gerçekleşmiş bir dişler arası ünsüz olduğuna da (Ercilasun 2009: 343) hükmedilmiştir.
Sesin gerçek fonetik değeri tam olarak bilinmese de Eski Türkçe dönemindeki /d/ ve sonraki dönemlerde bu ünsüzden gelişen /y/ fonemlerinden farklı bir sesi temsil ettiği birçok bilim adamı tarafından kabul görmüştür. Konuyla ilgili bilim adamlarının görüşleri hakkında daha fazla bilgi için bk. Ağca 2009: 21–23.

2 Mansuroğlu, her ne kadar bu sesin Karahanlı Türkçesinde inkişaf etmiş olduğunu (1979: 145) ifade etse de daha önceki dönemlere ait Mani yazısıyla yazılmış Uygur metinlerinde bu sese lamed harfiyle işaret edilmiştir. Örneğin, ayak kelimesi Le Coq tarafından neşredilen Mani harfli Uygurca bir metinde aḍaḳ (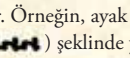) şeklinde yazılmıştır (1911: 5).

3 Semerkand nüshasında kullanılan imla gereği d ve t farkı gözetilmemiştir.

4 Arat, Semerkand nüshasında hangi kelimenin /ḍ/ fonemi açısından nerede nasıl yazıldığını gösteren bir cetvel hazırlayarak tüm yazımlara işaret etmiştir. Bakınız 2006: 124–125.

devamında ise kökenleri açısından ḍ ile yazılması gereken kelimelerin nüshalardaki yazılışlarının karşılaştırmasından hareketle böyle bir fikri kati olarak ileri sürmenin mümkün görünmediğini ifade etmiştir (2006:124).

Arat'ın tespitinin doğruluğuna destek verecek tüm yazılışlar, Hollanda nüshasında mevcuttur. Zira Arat'ın kökenleri icabı ذ (ḍ) harfiyle yazılması gerektiğini düşündüğü tüm sözcükler Hollanda nüshasında böyle yazılmıştır. Öte taraftan tam da Arat'ın ifade ettiği gibi, Hollanda nüshasında bazı kelimelerin hem ḍ hem de y sesiyle yazılması, nüshanın fonetik açıdan /ḍ/ > /y/ gelişiminin yaşandığı bir zaman diliminde kaleme alındığını gösterir.

Nüshada yalnızca zel (ذ) harfiyle yazılan Türkçe kelimelerden bazıları şunlardır:

أُذُوبْ	uḍup	10a
إِذِيسِي	iḍisi	10a
أَدْكُولُوكْ	eḍgülük	17b

Nüshada, bazen ḍ bazen y sesiyle yazılan Türkçe sözcüklerden bazıları ise şunlardır:

قُودِّي	ḳoḍḍı	28b	قُويُوبْ	ḳoyup	28b
كَذْسَانُكْ	keḍseñ	25b	كَيْ	key	16a

/g/ ünsüzünün yazımı

Ön damak, tonlu ve patlamalı /g/ ünsüzü, nüshada hemen hemen daima tonsuzu /k/ sesi gibi kef (ك) harfiyle[1] yazılmıştır. Sadece iki örnekte, art damak ñ sesinin yazımında da kullanılan, üzerinde üç nokta bulunan kef harfinin (ڭ), /g/ fonemini göstermek için kullanıldığı tespit edilmiştir.

1 Nüshada kef harfi, yer yer kef harfinin yukarıdan aşağıya inen çizgisinin hemen üzerine daha küçük bir kefin daha çizilmesiyle elde edilen hatta mahsus bir harf formuyla (ۮ) da yazılmıştır.

Nüshada kef (ك) harfiyle yazılan /g/ fonemini bünyesinde bulunduran Türkçe sözcüklerden bazıları şunlardır.

كُوجْكُولُوكْ	köç**g**ülü**g**	17a
كُوْرْكَانْ	kör**g**en	16b
أَكْرِلِيكْ	e**g**rilik	16a

Nüshada, üç noktalı kef harfiyle yazılan /g/ ünsüzünün yer aldığı iki Türkçe kelime ise şunlardır:

إِيكِي	igi	12a
تَڭْدَاجِي	tegdeçi	31b

/ñ/ ünsüzünün yazımı

Köktürk yazısında müstakil bir harfle[1] (𐰀) gösterilen damak ünsüzü ñ, Uygur alfabesiyle yazılan metinlerde n (ن) ve g (ي) seslerini gösteren harflerin kombinasyonuyla (ڭ) yazılmıştır. Söz konusu sesin yazımında, n ve g seslerini temsil eden harflerin kombinasyonunu kullanma geleneği, Arap harflerinin Türkçenin yazımında kullanılmaya başladığı dönemde de devam etmiştir. Uygur yazı sisteminin bir tür transliterasyonu gibi yazılan Arap harfli ilk Türkçe vesikalarda, nun (ن) ve kef (ك) harflerinin kombinasyonu (نك) art damak ñ sesi için kullanılmıştır. İlk örneklerini Karahanlı dönemi ürünlerinde gördüğümüz bu kullanım, Harezm ve Çağatay devirlerinde de devam etmiştir.

Uygur yazı geleneğinin devamı olarak Doğu Türkçesinin tarihî gelişim merhalelerinin tümünde damak ünsüzü ñ, nun+kef (نك) harfi kombinasyonuyla yazılırken Arap-Fars imla geleneği ile standartlaşan Oğuz Türkçesinin yazımında tek harfle karşılanmıştır. Oğuzcanın Eski Anadolu Türkçesi ile

1 Bu harf dışında; Yenisey yazıtlarında, art ünlüler yanında ñ sesini göstermek için kullanılan bir harf (◇) daha bulunmaktadır.

başlayıp Osmanlı Türkçesi ile klasikleşen imlasında ñ ünsüzü bazen kâf-ı nûnî adıyla anılan üç noktalı kef (ڭ) ve bazen sadece kef (ك) harfiyle yazılmıştır (Tekin 1997: 78).

Hollanda nüshasında art damak ñ ünsüzü, büyük çoğunlukla Uygur yazı geleneğine bağlı kalınarak nun+kef kombinasyonuyla (نك) yazılmıştır. Ancak Oğuz Türkçesi imla geleneğinde olduğu gibi üç noktalı kef (ك) harfinin ñ sesinin yazımında kullanıldığı birkaç kelime de mevcuttur.

Nüshada, ñ ünsüzünün nun+kef kombinasyonuyla yazıldığı birçok Türkçe kelime ve ekten bazıları şunlardır:

كُونُوڭ	künüñ	10a
أُورُوڭ	örüñ	10b
سُونُلُوكّ	süñükke	13b

Çok az sayıda olmakla beraber nüshada /ñ/ ünsüzünün üç noktalı kef (ڭ) harfiyle yazıldığı örneklerden bazıları şunlardır:

سَنِيڭ	seniñ	10a
كِشِينِڭ	kişiniñ	27b
شَرْنِڭ	şerniñ	28a

Nüshada sadece 30a sayfasındaki "tiliñde" (تِلِڭدا) kelimesinin yazılışında ikinci teklik şahıs iyelik eki, (/+ñ/) noktasız kef harfiyle yazılmıştır. Nüshada başka bir örneğine rastlanmadığı için bu yazımı bir imla özelliği olarak değerlendirmek yerine istinsahta yapılmış bir yanlışlık olarak değerlendirmek daha doğru olacaktır.

/p/ ünsüzünün yazımı

Türkçenin Arap harfleriyle yazılması sürecinde /p/ ünsüzü, başlangıçta Uygur imla geleneği tesiriyle /b/ ünsüzünü de gösteren be (ب) harfiyle

yazılırken zamanla Fars yazısının etkisiyle ayrı bir harfle (پ) temsil edilir (Mansuroğlu 1988: 249). Bu durum, daha sonra eski yazmaların birçoğunda /p/'nin yazımındaki ikiliği doğurmuş, aynı yazma nüshada hem be (ب) hem de pe (پ) harfi birlikte kullanılmıştır.

Bahsi geçen ikili kullanıma, Hollanda nüshasında da rastlanmıştır. Nüshada /p/ ünsüzünün yazımında büyük oranda eski Uygur yazı geleneğine bağlı kalınarak be (ب) harfi kullanılmıştır. Fars yazısı tesiriyle Türkçenin yazımında kullanılan pe (پ) harfine ise nüshada birkaç kelime ve ekte rastlanır.

Nüshada Türkçe kelimelerin bir ünsüzü olarak /p/ sesiyle daha çok zarf-fiil eki /(I)p/ bünyesinde karşılaşılmıştır. /p/ ünsüzünün be (ب) harfiyle yazıldığı Türkçe kelime ve eklerden bazıları şunlardır:

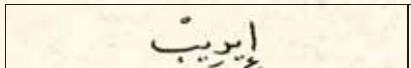	iri**p**	12a
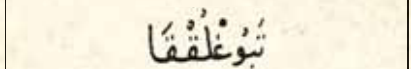	ta**p**u**ġ**luḳ̇ḳa	25a
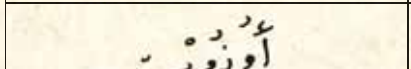	ozu**p**	32b

Türkçe ek ve kelimelerin bünyesindeki /p/ ünsüzünün nüshada pe (پ) harfiyle yazıldığı çok az örnekten birkaçı şunlardır:

	te**p**	17a
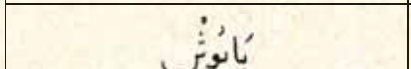	ya**p**uş	21a
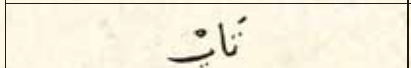	ta**p**	21a

/s/ ünsüzünün yazımı

İlk Arap harfli Türkçe metinlerden itibaren Doğu Türkçesinde /s/ ünsüzü Uygur imla geleneğinin devamı olarak sin (س) harfiyle yazılmıştır. Ancak bu harfin kalınlık-incelik ayrımı noktasındaki yetersizliği nedeniyle Oğuz Türkçesi yazı dilinin başlangıç evresinde Uygur imla geleneğine bağlı kalınsa

da sonrasında Arap imlasının tesiriyle kalın sıradan ünlüler yanındaki /s/ fonemi, sad (ص) harfiyle yazılmıştır (Mansuroğlu 1988: 249–250; Korkmaz 2005: 499–500).

Nüshadaki Türkçe kelime ve eklerin bünyesinde yer alan /s/ ünsüzünün yazımında, ekseriyetle Uygur imla geleneği devam ettirilerek Doğu Türkçesi vesikalarında olduğu gibi art ünlüler yanında dahi sin (س) harfi kullanılmıştır. Ancak bunun yanı sıra çok az örneği de olsa art ünlüler yanındaki /s/ ünsüzünün Arap yazı geleneğinin tesiri altında Oğuzca imlada olduğu gibi sad (ص) harfiyle yazıldığı da görülür.

Art ünlüler yanında /s/ foneminin bazen sin (س) bazen de sad (ص) harfiyle yazımına dair nüshadan alınacak karşılaştırmalı örneklerden bazıları şunlardır:

صَالِين	**ṣ**alın	21a	سَانَغَان	**s**anaġan	28b
صَرِينْغُو	**ṣ**arınġu	30a	أَسِغْسِيز	as**ı**ġsız	14b
صُونْدُقُونْگ	**ṣ**undukuñ	21b	بُوسُوغْلِي	bus**u**ġlı	22b

/t/ ünsüzünün yazımı

Köktürk harfli dil yadigârlarında art ve ön ünlü yanında bulunması bakımından iki ayrı harfle[1] temsil edilen /t/ ünsüzü, Uygur harfli Türkçe vesikalarda tek harfle (ت) gösterilmiştir. Eski Uygur yazı dilinden gelişen Karahanlı, Harezm ve Çağatay yazı dillerinin Arap harfli dil vesikalarında /t/ sesi, Uygur imla geleneğine sadık kalınarak yalnızca te (ت) harfiyle yazılmıştır.

Öte yandan Anadolu'da Oğuz lehçesi üzerinde gelişen Türk yazı dilinin ilk dönem eserlerinin erken tarihli nüshalarında, Uygur imla geleneği bir süre devam ettirilerek /t/ sesi, Doğu Türkçesi yazılı ürünlerinde olduğu gibi tek harfle (ت) temsil edilmiştir (Mansuroğlu 1951: 220–221). Ancak sonra-

1 Köktürk harfli Türkçe vesikalarda /t/ ünsüzü, art ünlüler yanında 𐰓 harfiyle yazılırken ön ünlüler yanında 𐰔 harfiyle yazılmıştır.

ki dönemlerde /t/ sesi, Arap imlası tesiri altında kalarak art ünlüler yanında tı (ط) harfiyle de yazılmıştır.[1]

Hollanda nüshasında /t/ ünsüzü, hemen daima Uygur imla geleneğine bağlı kalarak tek harfle (ت) yazılmıştır. Bununla beraber art ünlü ihtiva eden birkaç Türkçe kelimenin yazımında tı (ط) harfi de kullanılmıştır. Bu durum, nüshada bazen aynı kelimenin hem te (ت)'li hem de tı (ط)'lı yazımını netice vermiştir. Art ünlüler yanında bulunan /t/ ünsüzünün, te (ت) ve tı (ط) nöbetleşmesiyle yazımına örnek olabilecek Türkçe kelimelerin bazıları nüshada şöyledir:

أُوطُوْنْ	oṭun	9b	أُتُوْنْ	otun	14b
طُوْنِيْنْ	ṭonın	16a	تُوْنَكَا	toña	11a
طَمَقْ	ṭamaḳ	18b	تَاتِيْبْ	tatıp	18b

Çift dudak /w/ ünsüzünün yazımı

Hollanda nüshasını diğer nüshalardan ayıran ve eserin ses özelliklerinin tespitinde çok önemli veri sağlayan hususlardan biri, çift dudak "w" sesinin Karahanlı ve Harezm Türkçesi dönemlerinin Arap harfli Türkçe yazmalarında olduğu gibi üç noktalı f harfiyle (ڤ) gösterilmesidir.[2]

Arap harfli Türkçe vesikalar içerisinde ilk kez, *Kutadgu Bilig* ve *Dîvânu Lugâti't-Türk*'te kullanılan üç noktalı fe (ڤ) harfinin boğumlanma noktası, Kaşgarlı tarafından b (ب) ve f (ف) sesleri arasında gösterilmiştir. Bu açıklamanın ardından Kaşgarlı, gerçek Türkçe olarak değerlendirdiği Karahanlı Türkçesindeki "w" (ڤ) sesinin Oğuzlar ve onlara yakın Türk kabilelerinin

1 Hatta tı (ط) harfi, Oğuz lehçesinin yazı dili olma sürecinin ilk dönemlerinde, Eski Türkçe söz başı /t-/ foneminden gelişmiş olan /d-/ sesinin art ünlüler yanındaki yazımı için de dal (د) harfiyle nöbetleşe kullanılmıştır (Korkmaz 2005: 501–502). Bu durum, sonrasında bazı Türkçe kelimelerin imlasına yerleşerek Osmanlı Türkçesi döneminde de devam etmiş ve Doğu Türkçesiyle Oğuz yazı dili arasındaki temel imla farklarından biri haline gelmiştir (Tekin 1997: 78).

2 Bu çalışmada üç noktalı fe (ڤ) harfinin, *Dîvânu Lugâti't-Türk*'ün Dankoff ve Kelly tarafından yapılan yayınında olduğu gibi "w" harfiyle yazı çevrimi yapılmıştır. Bahsi geçen transkripsiyonun uygulanma sebebi için bk. Dankoff ve Kelly 1982: 55.

dilinde "v"ye (و) değiştiğini ifade eder[1] (Dankoff ve Kelly 1982: 85).

Karahanlı Türkçesinin diğer Arap harfli Türkçe ürünlerinde de kullanılan üç noktalı fe (ڤ) harfi çağı için karakteristik kabul edilir (Caferoğlu 2000b: 37). Bu harfin, sonraları Orta Asya Türk yazı dilinin gelişim merhalelerinde kaleme alınan Arap harfli Türkçe dil vesikalarında da kullanıldığı görülür.[2]

Orta Asya'da İslamiyet sonrası gelişen Türk yazı dilinin kronolojik olarak en eski eseri olan *Kutadgu Bilig*'in Arap harfli nüshalarının yazımı ile kullanılmaya başlayan ve Çağataycanın başlangıç devri ürünlerine kadar kullanımı devam eden üç noktalı fe (ڤ) harfine Hollanda nüshasında da sıkça rastlanır. Diğer nüshalarda bulunmayan bu harf, *Atebetü'l-Hakâyık*'ın dilini Karahanlı devrine bağlayan en önemli verilerden biridir. Zira yukarıda ifade edildiği gibi "w" sesi, Karahanlı Türkçesi için karakteristiktir.

Üç noktalı fe (ڤ) harfiyle yazılan, bünyesinde "w" ünsüzü bulunan, nüshadaki Türkçe kelimelerden bazıları şunlardır:

سَڤُنْج	sewünç	18b
أَڤْلَاغُ	awlaġu	18b
تَڤَارْ	tawar	20b

Şeddenin Kullanımı

Nüshada, yer yer kelime tabanlarının son ünsüzü üzerine aynı ünsüzle başlayan bir ek getirilmesi durumunda ilgili ünsüz bir daha yazılmamış şed-

1 Bu sesin gelişimi ile ilgili genel olarak Köktürkçe söz içi /-b-/ ve söz sonu /-b/ fonemlerinin Eski Uygur ve Karahanlı Türkçelerindeki /-w-/ ve /-w/ fonemlerine değiştiği (Caferoğlu 2000b: 97; Hacıeminoğlu 1996: 7; Ağca 2009: 21) şeklindeki iddia kabul görmüştür. Ancak Köktürk alfabesinde "v" sesini gösterecek bir harf bulunmadığını, bu nedenle "b" ünsüzünü gösteren işaretlerle kaydedildiğini dolayısıyla bu durumun /b/ > /w/, /v/ şeklindeki ses gelişimini değil yazımla ilgili bir hususu yansıtabileceğini ileri sürenler de bulunmaktadır (Erdal 2004: 63–64).

2 Üç noktalı fe (ڤ) harfi, "w" sesinin yazımı için Karahanlı Türkçesinden gelişen Harezm Türkçesinin *Kısasu'l-Enbiyâ* ve *Nehcü'l-Ferâdis* gibi dil yadigârlarının erken tarihli nüshalarında kullanıldığı (Eckmann 1979b: 195) gibi Nevâyî öncesi yazarlarda rastlanan bazı arkaik istisnalarla (Eckmann 1979a: 240) Çağataycanın ilk dönem ürünlerinde de kullanılır.

de işareti kullanılmıştır. Bu yazım, bahsi geçen durumlarda çoğunlukla tercih edilmekle beraber ekin başlangıç ünsüzünün de ayrıca yazıldığı örnekler nüshada mevcuttur. Arka arkaya gelen aynı ünsüzlerin şeddeyle yazıldığı örneklerden bazıları şunlardır:

أَژُونِّي	aju**nn**ı	17b
تَاتَيْنْك	ta**ttıñ**	18b
قُوذِّي	ḳo**ḍḍ**ı	28b

Eklerin Ayrı Yazılması

Eski Uygur yazı sisteminin en belirgin özelliklerinden biri de, bazı eklerin kelime tabanlarından ayrı yazılmasıdır. Uygur yazı sisteminde buna her zaman uyulmamakla birlikte vesikaların hemen hepsinde bu yazıma rastlanır (Caferoğlu 2000a: 173).

Uygur yazı sisteminin bahsi geçen yazım özelliği, Arap harfli Türkçe metinlerin yazımında da yirminci yüzyıla varıncaya kadar örneğin Doğu Türkçesinde uygulanmıştır.[1] Bazı eklerin kelime tabanlarından ayrı yazılması durumuna batıda kimi Eski Anadolu Türkçesi ürünlerinin yazımında da rastlanır (Mansuroğlu 1988: 249).

Çoğunlukla Uygur imla geleneğine bağlı kalınarak yazılan Hollanda nüshasında, isimden isim yapım eki /+lIK/ ve akkuzatif eki /+nI/ morfemlerinin bazen kelime tabanlarından ayrı yazıldığı tespit edilmiştir. Kelime tabanlarından ayrı yazılan eklerden birkaçı şunlardır:

أَقِي لِيقْ	aḳı_lıḳ	19a
بَحِيلْ لِيقْ نِي	ba**ḫī**l_lıḳ_nı	19a
أُولُوغْ لُوقْ	uluġ_luḳ	21b

1 Yirminci yüzyılın başlarında Doğu Türkistan'da konuşulan ve Batı literatüründe Doğu Türkçesi (Eastern Turki) adıyla anılan Türk dilinin imlasında, bazı şartlara uyularak çokluk eki, durum ekleri ve bazı isimden isim yapım ekleri, kelime tabanlarından ayrı yazılırlar (Raquette 1912: 19-20).

Dil Özellikleri

Aybetü'l-Hakâyık metninin diğer nüshalarda rastlanmayan kendine mahsus bazı dil özellikleri vardır.[1] Bu özellikler, nüshanın istinsah edildiği devir ve sahada kullanılan Türkçe varyantın izleridir. *Aybetü'l-Hakâyık* metninin ses ve şekil özelliklerinde çoğunlukla Eski Oğuzcanın izleri görülür. Bunun dışında birkaç ses ve şekil özelliğine ise ciddi Oğuz Türkçesi özelliği taşıyan Harezm ve Memluk Kıpçak Türkçelerinde rastlanır. Kimi ek ve sözcüklerde zaman zaman genelden bir sapma olarak beliren ve ikili kullanımları doğuran bu özellikler, aşağıda detaylarıyla işlenmiştir.

Düzlük-yuvarlaklık uyumuna aykırı olarak son hecesinde düz ünlü bulunan isim ve fiil tabanlarına bazı eklerin bazen yuvarlak ünlüyle geldiği görülür. Bu ekler şunlardır: Birinci teklik şahıs iyelik eki /+(U)m/ (şāhumġa 42), görülen geçmiş zaman eki /-dU/ (yıġduñ 228, çıḳardum 400). Bahsi geçen eklerden birinci teklik şahıs iyelik eklerindeki yuvarlaklaşma Harezm Türkçesi ürünlerinde de görülür (Eckmann 1979b: 199). Ancak Eski Oğuzcada bu eklerin daima burada olduğu gibi yuvarlaklaşması karakteristiktir (Timurtaş 2005: 49, 50, 51).

Aybetü'l-Hakâyık metninde /bol-/ fiilinin söz başında /b-/ foneminin düşmesiyle /ol-/ haline dönüştüğü birkaç örneğe rastlanır. Batı Türkçesinin en belirgin özelliği olan bu duruma (Ercilasun 2009: 454) nüshada şu örneklerde tesadüf edilir: usanmaz olur (238), ʿayb olur (289).

Birinci teklik şahıs zamiri /men/'in genitif eki /+Iñ/'ın ile çekimlendiği bir örnekte (menim 148), ilerleyici uzak benzeşme neticesinde söz başındaki /m/ fonemi, sondaki art damak /ñ/ sesini teşekkül noktası bakımından kendine benzeterek /m/'ye çevirmiştir. Bu duruma, tarihî Türk dillerinden Eski Oğuzca (Timurtaş 2005: 85) ve Memluk Kıpçakçasında (Ercilasun 2009: 400) rastlanır.

Tüm bu Eski Oğuzca özelliklere rağmen, *Atebetü'l-Hakâyık*'ın en çok Karahanlı Türkçesi özelliği gösteren nüshası, Hollanda nüshasıdır. Diğer

1 *Atebetü'l-Hakâyık*'ın diğer nüshalarındaki ses ve şekil özellikleri; Reşit Rahmeti Arat'ın notlarında (bk. 2006: 102–163), Bilgehan Atsız Gökdağ'ın tez olarak hazırladığı gramerde (bk. 1989) ve Özbek bilim adamı Kazakbay Mahmudov'un oldukça kapsamlı yayınında (bk. 1972) detaylı bir surette işlenmiştir.

nüshalarda /y/ ve /v/ seslerine değişmiş olan dişler arası sızıcı /ḍ/ ve çift dudak /w/ fonemi gibi arkaik sesler Hollanda nüshasında muhafaza edilir. Bunun dışında diğer nüshalarda Arapça veya Farsçası kullanılan kelimelerin Hollanda nüshasında Türkçeleri kullanılmıştır. Mesela diğer nüshaların tümünde ilgili dizedeki Arapça sürûr ve fi'lin kelimeleri yerine Hollanda nüshasında sırasıyla Türkçe sewünç (161) ve ḳılın (292) kelimeleri kullanılır.

Tenkitli Metin Kurulurken Takip Edilen Yöntem

1. Öncelikle metin hazırlanırken nüsha karşılaştırmaları yapılarak doğru metin kurgulanmaya çalışılmayıp, sadece Hollanda nüshasının transkripsiyonu yapılmıştır.
2. Metinde yaprakların ön yüzü için "a" arka yüzü için "b" harfi kullanılarak sayılarla birlikte nüshanın sayfalarına işaret edilmiştir. Nüshada kırmızı mürekkeple yazılan başlık, ayet, hadis ve ibareler; metinde de kırmızı renkte yazılmıştır.
3. Hollanda nüshası esasında oluşturulan metinde, diğer nüshalardaki farklılıklar dipnotlarda dile getirilmiştir. Hollanda nüshası ile diğer nüshalar arasında fark yoksa dipnot verilmemiştir. Farklılığın tespit edilmesi durumunda ilgili kelime veya dizenin sonuna dipnot düşülmüştür. Dipnotlarda; Semerkand nüshası "S", Ayasofya nüshası "A"[1], Topkapı nüshası "T" Eserden bir dörtlüğü ihtiva eden İbrahim Efendi'ye ait olup daha sonra Maarif Kütüphanesine koyulan mecmuanın nüshası "M" ve eserden bir başka dörtlüğün yazılı olduğu Berlin'deki Prusya İlimler Akademisinde bulunan Uygur harfli varak "B" harfiyle temsil edilmiştir. Dipnotlarda, önce Hollanda nüshası ile farklılık arz eden nüshayı temsil eden harf yazılıp ardından iki nokta (:) koyulmuş ve akabinde ilgili nüshadaki fark belirtilmiştir. Eğer ilgili nüsha veya nüshalarda Hollanda nüshasındaki kayıt bulunmuyorsa tire işareti (-) ile mevcut olmadığı gösterilmiştir.
4. Dipnotlarda nüsha farklılıkları dışında, metinde doğru şekli yazılan kısımların orijinal ve yanlış şekilleri[2]; Arapça başlık, ayet, hadis ve ibarelerin Türkçeleri; Hollanda nüshasında yazılmayan veya yaprak kopukluğu nedeniyle eksik olan dizeler ve başlıklar da yer alır.
5. Hollanda nüshasında kaydedilmeyen veya yaprak kopukluğu nedeniyle eksik olan dizeler ve başlıklar, Reşit Rahmeti Arat'ın nüsha karşılaştırmalarıyla kurguladığı tenkitli metninden alınarak dipnotlarda yazılmıştır.
6. Sayfa yapraklarının yırtıklığı nedeniyle nüshada bulunmayan kısımlar, metin sütununda köşeli parantez içerisinde ([ ]) yazılmıştır.

---

1 Ayasofya nüshası ile Maarif Kütüphanesindeki nüsha, hem Uygur hem de Arap harfleriyle yazıldığı için çoğu zaman Uygur harfli satırlarla Arap harfli satırlar farklılık arz eder. Bu nedenle yazımda farklılığın meydana geldiği durumlarda, Uygur harfli satırlar "A_u" ve "M_u" Arap harfli satırlar da "A_a" "M_a" işaretleriyle gösterilmiştir.

2 Dipnotlarda bu yanlış ve orijinal kayıtları göstermek üzere nüshadan alınan fotoğraflar kullanılmıştır.

ATEBETÜ'L-HAKÂYIK

EDÎB AHMED YÜKNEKÎ

TENKİTLİ METİN

9a KİTĀBU ʿAYBETÜ'L-ḤAḲĀYIḲ[1]

İlāhī öküş ḥamd ayur [men] sañā[2]
Seniñ raḥmetiñdin umar men oña[3]

Ṣenā mu ayuġa[4] sezā bu tilim
Unarça[5] ayayın yārī bir mańa[6]

Seniñ barlıḳıña[7] tanuḳluḳ[8] birür[9]
9b Cemād[10] cānavār uçan[11] yügürgen neñe[12]

Seniñ birlikiñe[13] delīl arġaġan[14]
Bulur bir ineñ[15] içre delīller miñe[16]

فَفِي كُلِّ شَيْءٍ لَهُ آيَةٌ تَدُلُّ عَلَى أَنَّهُ وَاحِدٌ[17]

Yoḳ irdim[18] yarattıñ yana yoḳ ḳılıp
İkinç bār ḳılur sen muḳır men muña[19]

Aya şek yolında[20] yeliñlig[21] oṭun
Kel[22] oṭdın özüñ yul ölümdin öñe

---

1 S: atebedü'l-ḥaḳāyıḳ kitābı; A, T: bismillāhi'r-raḥmani'r-raḥīm
2 S, A_u: sangga
3 S: ongga
4 S, A, T: ayuġay
5 T'de satır altında "tapġanumça" yazılmış.
6 S: mangga
7 S, A_u: barlıḳıńḳa; A_a, T: barlığıngga
8 A_a, T: tanuġluḳ
9 A_u: berür
10 A, T: cümāt (T'de satır altında "cümle" yazılmış)
11 S, A, T: uçġan
12 Yazmada "nüñe" şeklinde harekelenmiştir. S, A_u: nengge; T'de satır altında "nesneler" yazılmış.
13 S: birlikingge; Au: barlıḳıńḳa; Aa, T: barlığıngga (T'de satır altında "ṭalep iden" yazılmış)
14 S, A_u: arḳaḳan; A_a, T: arḳaġan
15 S, A, T: neń
16 S: mingge
17 'Her şeyde onun birliğine delil olan bir işaret vardır.'
18 A: erdim
19 S: mungga
20 A: yolıda
21 S, T: yeligli; A: yiligli
22 S, A, T: kil

Törütti[1] uġanım tünüñ kündüzüñ
10a Uḍup[2] biri birge yorur öñ soña

Tünetür tünüññi künüñ kiterip
Tünü[3] kiterip baz yarıtur tańa

﴿تُولِجُ اللَّيْلَ فِي النَّهَارِ وَتُولِجُ النَّهَارَ فِي اللَّيْلِ﴾[4][5]

Ölügdin tirig hem tirigdin ölüg
Çıkarur körer sen munı keḍ[6] ańa[7]

Bu ḳudret iḍisi[8] uluġ bir bayat
Ölüglerni tirgüzmek āsān ol[9] ańa

فِي فَضَائِلِ النبي صَلَّى اللَّه عَلَيْهِ وَسَلَّمَ[10][11]

10b İşit[12] imdi[13] ḳaç beyt Ḥabīb fażlıdın[14]
Uḳuş[15] hūş[16] bititip[17] sözümni oña[18]

---

1 S, A, T: yarattı
2 S: usup; A, T: utup
3 S, A: tünüñ; T: künüñ
4 "Geceyi gündüze sokarsın, gündüzü geceye sokarsın." Âl-i İmrân, 3/27.
5 S, A, T'de bu ayet yerine En'âm suresi 95. ayetten yapılan şu iktibas ile Arapça ibare yer almaktadır: "kemā ḳale'llāhu te'ālā yuḫricu'l-ḥayye mine'l-meyyiti ve yuḫricu'l-meyyite mine'l-ḥayyi" Anlamı: 'Yüce Allah'ın buyurduğu gibi: Ölüden diri diriden ölü çıkarır.' Ancak En'âm suresi 95. ayetten iktibas söz konusu nüshalarda yanlış yapılmış ve ayetin aslında "*muḫricu'l-meyyiti*" şeklinde olan kısım "*yuḫricu'l-meyyite*" olarak yazılmıştır.
6 S: kez; A: ket; T: kit
7 T'de satır altında "bilmek" yazılmış.
8 S, A_u: idizi; A_a, T: idisi
9 S, A, T: -
10 'Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellemin faziletleridir'
11 S: nebī 'aleyhi's-selām na'tında; A, T: fī na'ti'n-nebiyyi 'aleyhi's-selām (Peygamber aleyhisselâm övgüsüdür)
12 S, A_u: eşit
13 S: imti; A_u: emti
14 S, A_u: faslıtın
15 T'de satır altında "tabiat" yazılmış.
16 T' de satır altında "fehm" yazılmış.
17 S, A_u, T: yititip (T'de satır altında "tiz eylemek" yazımış); A_a: yiytitip
18 S, A: ańa; T'de satır altında "vāḳıf ol"

Ol ol ḫalḳa[1] yigi[2] kişi ḳutluġı
Töremişde[3] yoḳ bil aña tuş[4] teñe[5]

Resūller örüñ[6] yüz bu[7] ol yüzge[8] köz
Yā eñler[9] ḳızıl iñ[10] bu eñe[11] meñe[12]

Anıñ medḥi birle[13] tatır bu tilim
Anıñ medḥi bolsa[14] şeker şehdi[15] aña

Bu kün mendin tigsün[16] dürūd[17] ol yarın
11a İlig[18] tutaçımġa[19] egirse[20] muña

فِي فَضَائِلِ الصَّحَابَه[22] رِضْوَانُ اللهِ عَلَيْهِمْ أَجْمَعِينَ[21]

Yeme[23] tört işiñe ıḍar[24] men selām
Olardın utanmaḳ[25] ḳaçan özüñe[26]

---

1 S: ḫalḳ; A_u: ḫalḳta; A_a, T: ḫalḳda
2 S: talusı; A_u: yegi
3 S: töredmişte; A_u: töretmişte; A_a, T: töretmişde
4 T'de satır altında "beraber" yazılmış.
5 S: tengge; T: tiñe (T'de satır altında "teñe" yazılmış.)
6 T'de satır altında "aḳ" yazılmış.
7 A: ol
8 A_u: yüsere; A_a: yüzre
9 S, A, T: anlar
10 S: eñ; A_u: miñ; A_a: meñ; T'de satır altında "yañaḳ" yazılmış.
11 S: eñke; A, T: iñe
12 S: mengge; A: miñe, T'de satır altında "beñ" yazılmış.
13 S: ögdüsintin
14 S: medḥi bolza; A, T: yādı birle
15 S, A, T: şehd
16 Nüshada yanlışlıkla bir tenvin yazılmış ve iki üstün işareti elifin üzerine çizilmiştir. S: tegsü mentin; A_u: tegsüü mentin; A_a, T: tigsü mindin
17 Nüshada dürud yazılmıştır.
18 S, A_u, T: elig
19 S, A_u: tutaçımḳa
20 S, A_u: egirze; A_a, T: igirse
21 'Sahabenin -Allah hepsinden razı olsun- faziletleri hakkında'
22 S: ṣaḥābeti; A, T: ṣaḥābeti'l-erbaʿati (dört sahabe)
23 S, A, T: yime
24 S: ısur; A, T: ıdur
25 S, A, T: usanmaḳ
26 S, A, T: ol mańa

ʿAtiḳ[1] birle Fārūḳ üçünç Ẕü'n-nūreyn[2]
ʿAlī törtelençi[3] ol arsılan[4] toña[5]

Kim erse[6] bu tört eşke[7] bed ʿitiḳād
Ḳılur erse[8] miñ laʿn ıḍar[9] men aña

İlāhī kiçürgen[10] iḍim sen kiçür[11]
11b Niçe[12] me ḥaṭālıġ[13] ḳul irsem saña

Maña[14] bolsa faẓlıñ ḳutuldı özüm
Eger[15] bolsa ʿadliñ ḳatıġlıḳ maña[16] [17]

Aya til ṭuref[18] medḥi[19] ötüngün[20] ḳatı[21]
Men artuḳ[22] ḳılayın şāhumġa[23] anı

Şāhum[24] medḥi birle bezeyin[25] kitāb
Oḳuġlı kişiniñ sevünsün[26] cānı

---

1 S: ʿadiḳ; A, T: ṣādıḳ
2 S, A: zi'n-nūreyn
3 S: tördülenç; Au: tördlenç; Aa: törtilenç; T: törtilençi
4 S, T: ersig; A_u: erigsig; A_a: irigsig
5 T'de satır altında "heybetlü" yazılmış.
6 S: erze; T: irse; A'da bu beyit bulunmamaktadır.
7 S, T: işke
8 S: tudar erze; T: tutar irse
9 S: ısur; T: ayur
10 A_u'da keçürgen; T'de satır altında "'afv edici" yazılmış.
11 A_u: keçür
12 S, A_u: neçe
13 A_a, T: ḥaṭālıḳ
14 A_u: mangga
15 S: ve eger
16 S, A_u: mangga
17 Bu dizeden sonra S'de 'Türk ve Acem hükümdarı, bağlı bulunan milletlerin hâkimi, yüce emir Muhammed Dâd İspeshsâlâr Bey'in, -Allah rahmet etsin- hakkında' anlamındaki Arapça başlık (fī medḥi emīri'l-aʿẓam meliki't-Turki ve'l-'Acem māliki riḳābi'l-umem Muḥammed Dād İspehsalār Big raḥmetu'llāhi ʿaleyh), A ve T'de ise 'büyük emir Dâd İspehsâlâr Bey'in, -Allah rahmet ve mağfiret etsin- övgüsüdür' anlamındaki Arapça başlık (li medḥi emiri'l-ecell Dād İsbehsalār Big 'aleyhi'r-raḥmetu ve'l-ġufrānu) yazılmıştır. A'da başlık li yerine fī, isbehsalār yerine sibehsalār ve raḥmetu yerine raḥmeti yazılmak suretiyle farklı kaydedilmiştir.
18 S, A, T: töret
19 S, A, T: medḥ
20 S, A, T: ötüngil
21 S, A, T: ḳanı
22 S, A, T: artut
23 S, A_u: şahımḳa; A_a, T: şāhımġa
24 S, A, T: şāhım
25 S: beseyin; A_u: besetim; A_a: bezedim
26 S: sevinzün; T: yarusun

Öge bilmez[1] irken[2] ögüt ögretür
Anıñ birri[3] cūdı bedïʿ iḥsānı

12a Ol ol ʿaḳl uḳuş hūş ḫıredge[4] mekān
Bilig maʿdeni[5] hem faẕīlet kānı

Semekdin[6] edizrek tutar himmet ol
Seḫāsı mekārim igi[7] dermānı

Raʿiyyetḳa müşfiḳ tilimdin[8] ḥalīm
Velīkīn bu şehrde[9] şerā arsılanı[10]

Ṣalābet içinde ʿÖmer teg[11] irip[12]
Seḫāvet semāḥat[13] tutar ʿOṯmānı

Tetiklikde[14] kendü[15] Ayazdın[16] ozuḳ[17]
12b Dād inṣāf tutar çın Anūşirvānī[18]

Anıñ baḫşişindin buluṭ uftanur[19]
Bu sözni bütün[20] çın tutar düşmanı

Aya şāhım irdemlerin[21] sanaġan
Sanur mu ediz ḳum uşaḳ taş sini[22]

---

1 S: ögü bilmez; A_u: öge bilmez; A_a, T: öge bilmes
2 S: irke; A, T: erge
3 T: ferri
4 S, A, T: ḫıredḳa
5 S: maʿdini
6 S, A: simektin; T: simekdin
7 S: iki; A, T: yige
8 S: selīm til; A_u: selāmtin; A_a, selīmdin T: selāmdin
9 S, A, T: buşarda
10 S, A, T: arslanı
11 A_a: tig, T: dek
12 S: erip; A: cuvān; T: ʿārif
13 A, T: simāḳat
14 S, A_u: tetiklikte; T'de satır altında ""dānāyī" yazılmış.
15 A_u: kendüü
16 S, A_u: ayaztın (S'de -z- altında س yazılmış)
17 S: osup (-s- altında ڜ yazılmış); A_u: osuḳ
18 T: anışīrvānī
19 S, A: uvtanur
20 S: büder
21 A, T: erdemlerin
22 S, A, T: sanı

Siyāset riyāset kiyāset kerem
Siyādet[1] ʿalī[2] ʿadl iştip[3] uḳ munı

Yeme[4] mecd mürüvvet fütüvvet uġan
ʿAṭā ḳıldı şāhımġa bu cümleni[5]

13a Biligdin urur men sözümge ula[6]
Biligge iy dost özüñni ula[7]
Bilig birle bilnür[8] saʿādet yolı
Bilig bil saʿādet yolını bula[9] [10]

1 S: siyāded; Au: siyadet (s altında ¸ yazılmış); Aa: ziyādet; T: ziyāde
2 S: ʿulā; A, T: ula
3 S, A, T: işit
4 S: yime; A, T: yana
5 Buradan itibaren bir yaprak kopuktur. Zira sayfa altındaki reddâde kaydında yer alan "öküş" kelimesi diğer nüshalarda bu dizeyi takip eden dizenin ilk kelimesidir. Sonraki sayfada yer alan dize ise diğer nüshalarda sekiz beyit sonra yer alan dörtlüğün başlangıcıdır. Eksik olan bu sekiz beyit ile Arapça iki bölüm başlığı; her sayfasında dokuz satır bulanan Hollanda nüshasındaki iki sayfaya yani bir yaprağa sığacak hacimdedir.
Eksik olan kısımda, Emîr Dâd İspehsâlâr Bey'e övgü bölümünden son iki beyit, kitabın yazılışı hakkındaki Arapça başlık ve altındaki altı beyit ile bilginin faydası ve bilgisizliğin zararı anlamındaki Arapça başlık yer almaktadır. Arat tarafından neşredilen tenkitli metinde eksik bölüm başlıklarının Türkçeleri ve sekiz beyit şöyle tespit edilmiştir:

Öküş az tip aymaz peẕīrler teñiz | Teñizdin kerimrek şāhım miñ ḳata
Bulıt hedye ḳılsa uşaḳ ḳaṭreni | Ḳabūl ḳılsa tañ yoḳ bu az hedyeni

Kitabın Yazılması Hakkında

Dād İspehsālār Beg üçün bu kitip | Kiḍinki keligli kişiler ara
Çıḳardım ajunda atı ḳalsu tip | Anıñ ẓikri tañsuk eḍiz bolsu tip

Kitābımnı körgen eşitgen kişi | Bezedim kitabnı nevādir sözün
Şāhımnı duʿā birle yad ḳılsu tip | Baḳıġlı oḳıġlı asıġ alsu tip

Anıñ vuddı birle köñüller tolup | Bölek ıḍdım anı şahımḳa men ök
Anıñ yādı birle ajun tolsu tip | Havādārlıḳımnı tükel bilsü tip

Bilginin Faydası ve Bilgisizliğin Zararı Hakkında (2006: 46-47)

6 S: uula; A'da satır altında "müstemiʿ bāş" yazılmış; T'de satır altında "müstemiʿ ol" yazılmış.
7 T'de satır altında "ulaşġıl" yazılmış.
8 S: bulnur; T: bilinür
9 T'de satır altında "tapġıl" yazılmış.
10 S'de bu dizeden sonra Arap harfleriyle "uḫra" yazılmış.

Bahālıġ[1] dinār ol biligli[2] kişi
Bu cāhil biligsiz bahāsı[3] bişi
Biliglig biligsiz ḳaçan teñ bolur
Biliglig tişi er[4] cāhil er[5] tişi[6]

﴿قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ[7]﴾[8]

13b Süñükke[9] yilig teg erenge[10] bilig
Eren körki ʿaḳl ol süñükke[11] yilig
Biligsiz yiligsiz süñük[12] teg ḳalı[13]
Yiligsiz süñükke[14] sunulmaz[15] ilig[16] [17]

Bilig bildi boldı eren belgülüg
Biligsiz tirigle yitük[18] körgülüg
Biliglig er[19] öldi[20] atı[21] ölmedi[22]
Biligsiz esen[23] erken[24] atı[25] ölüg[26]

---

1 A_a, T: bahālıḳ
2 S, A, T: biliglig
3 S, A, T: bahāsız
4 T: ir
5 T: ir
6 Bu dizeden sonra S'de Uygur harfleriyle "uḫrā" yazılmış.
7 S, A, T: -
8 "De ki: Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?" Zümer, 39/9.
9 S, A, T: süñekke
10 T: irenge
11 Nüshada "sünükke" yazılmıştır. S: süñüknüñ; A, T: süñekniñ
12 S, A, T: süñek
13 S, A, T: ḫālī
14 Nüshada "süñüngge" yazılmıştır. S, A, T: süñekke
15 A_a, T: sunulmas
16 T'de satır altında "el" yazılmış.
17 S'de bu dizeden sonra Uygur harfleriyle "uḫrā" yazılmış.
18 T: yitik; M: ölüg
19 A_u, T: ir
20 M_u: ölze; M_a: ölse
21 M: adı
22 M_u: ölmez ol; M_a: ölmes ol
23 T: isen; M: tirig
24 T, M_a: irken
25 M: adı
26 S'de bu dizeden sonra Arap harfleriyle "uḫrā" yazılmış.

Biliglig biriñe biligsiz miñin[1]
14a Teñli[2] teñedi biliglig tigin[3]
Baḳa körgil imdi[4] uḳa sınayu
Ne neñ bar bilig teg asıġlıġ[5] ögin[6] [7]

Bilig birle ʿālem[8] yoḳar yoḳladı
Biligsizlik erni[9] çökerdi[10] ḳoḍı[11]
Bilig bil üşenme[12] bil ol ḥaḳ Resūl
Bilig Çinde[13] erse[14] siz arġañ[15] tidi

[16]قَوْلُهُ[17] عَلَيْهِ السَّلاَمُ: «أُطْلُبُوا الْعِلْمَ وَلَوْ بِالصِّينِ»[18]

14b Biliglig biligni eḍergen[19] bolur
Bilig tatıḳın[20] dost[21] biliglig bilür
Bilig bildürür erge[22] bilig ḳadrini
Biligni biligsiz otun[23] ni[24] ḳılur [25]

---

1 S: minggin
2 S, A: teñegli; T: tiñegli
3 S, A: teñin; T: tiñin
4 S, A_u: emti
5 A_a, T: asıġlıḳ
6 S, A, T: öñin
7 S'de bu dizeden sonra Arap harfleriyle "uḫrā" yazılmış.
8 S, A, T: ʿālim
9 S, A_u: irni
10 S: çökerti
11 T'de satır altında "astın aşaġa" yazılmış.
12 S, A, T: usanma
13 A_a, T: kimde
14 S, A_u: erze; T: irse
15 A_a, T: arḳañ
16 A, T: ve ẓalike (ve bu)
17 S: ḳāle (dedi)
18 'Peygamber aleyhisselâm, "İlim Çin'de de olsa talep ediniz" demiştir.'
19 S: ösergen; A_u: etergen; A_a, T: edergen (T'de satır altında "mutābaʿat" yazılmış)
20 S: ḳadrini; A: tataġın; T: tatġın
21 S: hem; A_u: ey dost; A_a, T: iy dost
22 S: bil; T: irge
23 S: odun; A_u: odun (?) (satır altında "adın" yazılmış); A_a, T: adın ne (T'de satır altında "özge" yazılmış)
24 A, T: ne
25 S'de bu dizeden sonra Arap harfleriyle "uḫrā" yazılmış.

Biligsizge ḥaḳ söz tatıġsız[1] erür[2]
Añа vaʿẓ[3] u[4] naṣīḥat[5] asıġsız[6] erür[7]
Ne türlüg arıġsız[8] arır yumaḳın[9]
Cāhil yup arınmaz arıġsız erür[10] [11]

Biliglig kişi kör bilür iş öḍin[12]
15a Bilür[13] iter işni ökünmez[14] kidin[15]
Ne türlüg iş itse[16] biligsiz oñı
Ökünç[17] ol añа[18] yoḳ oñundan[19] aḍın[20] [21]

Biliglig kereklig[22] sözin[23] sözleyür
Kerekmez[24] sözini kömüp kizleyür
Biligsiz ne aysa ayur[25] uḳmadın
Anıñ öz tili öz başını yiyür[26] [27]

---

1 A_a, T: tatıḳsız
2 A, T: irür
3 S: vaʿs; A, T: pend
4 A, T: -
5 S: pent
6 Aa, T: asıḳsız
7 A, T: erür
8 A: arıḳsız
9 A_u: yudısa; A_a, T: yudıza
10 A, T: irür
11 Bu dizeden sonra S'de, 'Peygamber aleyhisselâm, Allah asla bilgisizlik nedeniyle taziz etmez, demiştir. Doğru söylemiştir.' anlamındaki hadis (ḳāle resūlu'llāhi ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem mā eʿazze'llāhu bi-cehlin ḳattu, ṣadaḳa resūlu'llāhi) yazılmıştır.
12 S: onggın; A_u: usın; A_a, T: uzın
13 S: bilüp; A, T: bilip
14 A_a, T: ökünmes
15 S, A_u, T: kedin
16 S: işte; A:iş erse; T: iş irse
17 T'de satır altında "pişmānī" yazılmış.
18 S: anggar; T: añar
19 S, A, T: oñ anda
20 T'de satır altında "özge" yazılmış.
21 Bu dizeden sonra S'de Arap harfleriyle "uḥrā" yazılmış.
22 A_a, T: kireklig
23 S: sösüg; A_u: sösin
24 S, A, T: kireksiz
25 Nüshada söz başındaki elif harfi üstün yerine ötreyle harekelenmiştir.
26 A_u, T: yeyür
27 Bu dizeden sonra S'de, 'Peygamber aleyhisselâm, kişinin ölümü iki çenesi arasındadır, demiştir.' anlamındaki hadis (ḳāle'n-nebiyyu ʿaleyhi's-selām maḳtelu'r-reculi beyne fekkeyhi) yazılmıştır.

Bilig birle bilnür törütken[1] iḍi
Biligsiz[lik] içre ḳanı ḫayr[2] tidi[3]
15b Bilig bilmemekdin[4] bir ança budun
Öz ilgin[5] but itip iḍim[6] bu tidi[7] [8]

Bilig[9] sözi pend naṣīḥat edeb
Biligligni ögdi ʿAcem hem ʿArab
Tavarsızġa bilgi tükenmez[10] tavar
Ḥisābsızge[11] bilgi tirilmez[12] ḥisāb[13]

اَلْبَابُ[14] الثَّانِي: [15]حِفْظِ اللِّسَانِ وَسَائِرِ آدَابِهَا[16]

İşitgil[17] biliglig nigü[18] tip[19] ayur
Edebler başı til küdezmek[20] tiyür[21] [22]

---

1 S: töredgen; A, T: töretken
2 A, T: ḫayr yoḳ
3 S: yidi; A_u: teti; T: didi
4 S: bilmegendin; A'da bu dize yazılmamış.
5 S: elgin; T: igin; A'da bu dize yazılmamış.
6 T'de satır altında "teñri" yazılmış.
7 S: tedi; T: didi
8 Bu dizeden sonra S'de Arap harfleriyle "uḫrā" yazılmış.
9 S, A, T: biliglig
10 A_a, T: tükenmes
11 S: nasabsuzḳa; A,T: ḥisābsızġa
12 S: tükenmez (altta sayfa kenarında "yirilmez" yazılmış); A_u: yerilmez; A_a: yırılmas
13 S: nasab
14 S, A, T: en-nevʿu
15 S, A, T: fī
16 S: ādābihi; A, T: ādābihā ve rusūmihā (edepler ve şartlar)
'İkinci bölüm dilin korunması ve diğer edepler'
17 S, A_u: eşitgil
18 S, A_u: negü
19 S, A_u: tep; T: dip
20 T'de satır altında "saḳlamaḳ" yazılmış.
21 S: teyür; A, T: turur
22 Sayfa kenarındaki reddâde kaydı, gelecek sayfada yer alan dizenin ilk kelimesinin "tiliñ" olduğunu göstermektedir. Oysa bunun yerine sonraki sayfa, Arapça bir ibareyle başlamaktadır. Diğer nüshalarda ise bu dizeyi, aslında reddâde kaydının işaret ettiği "*tiliñ bekte tutġıl tişiñ sınmasun*" dizesi takip eder. Bu bilgilerden hareketle nüshanın bu kısmında yaprak kopması nedeniyle bazı eksikliklerin oluştuğu anlaşılmaktadır. Eksikliğin boyutlarını ise sonraki sayfanın başında yer alan Arapça ibare ile onu takip eden *"köni bol könilik ḳıl atan köni"* dizesi göstermektedir. Zira bahsi geçen Arapça ibare ile müteakip dize, diğer nüshalarda iki mısra ve sekiz dörtlükten sonra yer almaktadır. Eksik olan dizeler, Arat'ın tenkitli metin neşrinde şöyle tespit edilmiştir:

Tiliñ bekte tutġıl tişiñ sınmasun
Ḳalı çıḳsa bektin tişiñni sınmasun

16a قَالَ النَّبِيُّ[2] عَلَيْهِ السَّلَامُ: «أَلْكِذْبُ دَوَاءٌ وَالصِّدْقُ شِفَاءٌ»[3][1]

Köni bol könilik ḳıl atan[4] köni
Köni tiyü[5] bilsün ḫalāyıḳ[6] sini[7]
Könilik ṭonın key ḳoyup egrilik
Keḍim[8] ṭon talusı[9] könilik ṭonı[10]

Ḳatıġ kizle rāzıñ kişi bilmesün
Sözüñdin özüñe[11] ökünç kelmesün[12]
Ḳamuġ yaşrun[13] işüñ bolup aşkarā
16b Bu körgen işitgen[14] saña külmesün[15]

Sanıp sözlegen er sözi söz saġı
Öküş yañşaġan til unulmaz yaġı
Sözüñ boşlaġ ıḍma yıġa tut tiliñ
Yeter başḳa bir kün bu til boşlağı

Ḫıredlıġmu bolur tili boş kişi
Telim başnı yidi bu söz til boşı
Öçüktürme erni tilin bil bu til
Başıḳtursa bütmez büter oḳ başı

Sefih er tili öz başı duşmanı
Tilindin töküldi telim er ḳanı
Öküş sözlegende ökünge telim
Tilin beklegende ökünmiş ḳanı

Ne kim kelse erke tilindin kelür
Tilindin kim eḍgü kim isiz bolur
Eşit büt bu sözke ḳamuġ tañda ten
Turup tilke yüknüp taẓārruʿ ḳılur

İki neñ birikse bir erde ḳalı
Bükendi ol erke mürüvvet yolı
Bir ol yañşar erse kereksiz sözüg
İkinç yalġan erse ol erniñ tili

Tili yalġan erdin yıraḳ tur teze
Keçür sen me ʿumrüñ könilik öze
Aġız til bezeki köni söz turu
Köni sözle sözni tiliñni beze

Küḍezgil tiliñni kel az ḳıl sözüñ
Küḍezilse bu til ḳüdezlür özüñ
Resul erni oṭḳa yüzin aṭġuçı
Til ol tidi yıġ til yul ottın yüzüñ

Köni söz ʿasel teg bu yalġan basal
Basal yip açıtma aġız yi ʿasel
Bu yalġan söz ig teg köni söz şifaʾ
Bu bir söz ozaḳı urulmış meṣel
(2006: 51-53)

1 S: ve ẕalike (ve bu)
2 S: ḳavluhu (sözü)
3 Peygamber aleyhisselâm, "yalan devadır; doğruluk şifadır," demiş. A, T: -
4 T'de satır altında "çav" yazılmış.
5 T'de diyü
6 S: kişiler
7 S: seni
8 S, T: keyim; A_u: kedim; A_a: kidim
9 Nüshada ḳalusı yazılmış. S: taluzı; A_u: toluzı; A_a, T: tolusı
10 Bu dizeden sonra S'de Uygur harfleriyle "taḳı" yazılmış.
11 S, A_u: ösüñge; A_a, T: özüñge
12 S: kilmezün; A, T: kilmesün
13 S, A, T: yaşru
14 S: eşitgen
15 Bu dizeden sonra S'de Arap harfleriyle "uḫrā" yazılmış.

İşim tip[1] sır ayma ınanıp[2] saḳın
Niçe[3] me ınançılıġ[4] iş erse[5] yaḳın
Sızıp[6] sinde rāzıñ siñip turmasa
Siñermü[7] işiñde munı keḍ[8] saḳın

اَلْبَابُ[9] الثَّالِثُ: فِي تَقَلُّبِ الدُّنْيَا وَتَغَيُّرِ أَحْوَالِهَا[10]

Bu ajun[11] rabāṭ[12] ol tüşüp köçgülüg
Rabāṭḳa[13] tüşügli tüşer köçgülüg[14]
17a Öñ arḳış uzadı ḳoyup[15] yol tutup
Soñı[16] ḳonmış[17] arġış[18] niçe köçgülüg[19] [20]

Bu dünyā soñında[21] yügürmek niçe[22]
Ḫasīs neñdin ötrü tep[23] özüñ küçe
Nelik[24] mālġa[25] munça köñül baġlamaḳ[26]
Bu māl kelse[27] erte[28] turur[29] baz kiçe[30] [31]

---

1 S, A_u: tep; T: dip
2 S, A, T: ınanıp sır ayma
3 S, A_u: neçe
4 A_a, T: ınançlıḳ
5 S: erze; T: irse
6 S, A, T: serip (A ve T'de satır altında "ḳarar ḳılıp" yazılmış.)
7 S, A_a: serermü; A_u: severmüü
8 S, A: ket (A'da satır altında "yaḫşı" yazılmış.); T: kit (satır altında "asru yaḫşı" yazılmış)
9 S, A, T: en-nev'u
'Üçüncü bab, dünyanın dönekliği ve değişik halleri hakkında'
10 S: aḥvālihā ve ḳilleti vefā'ihā li-ehlihā (durumları ve ehline vefasının azlığı)
11 S, A_u: acun
12 S: ribāṭ
13 S: ribāṭḳa
14 S, T: kiçgülüg
15 S, A, T: ḳopup
16 S, A, T: öñi
17 S, A, T: ḳopmış
18 S, A, T: arḳış
19 S: keçgülüg
20 Bu dizeden sonra S'de Uygur harfleriyle "ösge" yazılmış.
21 S: songgıta; A_u: soñıta; A_a, T: soñıda
22 S, A_u: neçe
23 A_a: tip; T: dip
24 S, A: nelük; T: nice
25 S, A_u: malḳa
26 S: bamaḳıñ
27 S: kilze; A_u: kelze; A_a, T: kilse
28 S: irde; A_u: erde; T: irte
29 S, A, T: barur
30 A_u: keçe
31 Bu dizeden sonra S'de Uygur harfleriyle "taḳı" yazılmış.

Köñüldin çıḳarġıl tawar[1] suḳlıġın[2]
Keḍim[3] birle tap[4] tut ḳarın toḳlıġın[5]
Bu[6] baylıḳ[7] çıġaylıḳ[8] azuḳ[9] yoḳluġı[10]
17b Çıġaylıḳ tip[11] ayma ḳarın[12] toḳluġın[13] [14]

Bu dünyā neñidin[15] nigü[16] keḍgülük[17]
Ol[18] artuḳ tilese[19] vebāl koḍġuluḳ[20]
Tarıġlaġ[21] tip[22] aymış[23] ajunnı Resūl
Tarıġlaġda[24] ḳatlan tarı eḍgülük[25] [26]

Beḳāsız erür[27] bu ajun[28] leẕẕeti
Kiçer yil kiçer tig[29] meze müddeti
Yigit ḫoca[30] bolur yiñi[31] eskürür[32]
Ḳavī erse ḳumlur[33] ḳaçar ḳuvveti

---

1 S, A, T: tavar
2 T'de satır altında "ḥarīslıḳ" yazılmış.
3 S: kedim (-d- altında ɔ yazılmış); A_u: kedim (satır altında "keyim" yazılmış); A_a, T: kidim (T'de satır altında "geyim" yazılmış.)
4 A, T: tip
5 S, A_u: toḳluḳın; A_a, T: toḳluġın
6 S: -
7 S: -
8 S: çıġaylıḳ yarınlıḳ; T'de satır altında "faḳr" yazılmış.
9 T: idi
10 S: yoḳluḳı; T: ḳısmeti
11 S, A_u: tep; T: dip
12 S: tavar; A_u: asuḳ; A_a, T: azuḳ
13 S, A_u: yoḳluḳın; A_a, T: yoḳluġın
14 Bu dizeden sonra S'de Uygur harfleriyle "takı" yazılmış.
15 S: nenggindin; A_u: nenggitin
16 S, A_u: yegü; A_a, T: yigü
17 S, T: kitgülük; A_u: kedgülük; A_a: ketgülük
18 S: al
19 S, A, T: tileme
20 S: yüsgülük; A_u: yüdgülük; A_a, T: yütgülük
21 S, A, T: tarıḳlıḳ (T'de satır altında "ekincilıḳ" yazılmış)
22 S, A_u: tep; T: dip
23 S, T: aydı
24 S, A_u: tarıḳlıḳta; A_a: tarıḳlıḳda; T: tarıġlıḳda
25 S: esgülük; A_u: etgülük; A_a, T: edgülük
26 Bu, dizeden sonra S'de, 'Bu, Peygamber aleyhisselâm sözüdür: Dünya ahiretin tarlasıdır.' anlamındaki hadis (ve ẕalike ḳavluhu ʿaleyhi's-selām ed-dunyā mezraʿatu'l-aḫireti) yazılmıştır.
27 S, A, T: irür
28 S, A_u: acun
29 S, A: teg; T: deg
30 S: ḳoca; A_u: ḫace; A_a: ḫ˘āce
31 S: yanggı; A, T: yañı
32 S: eskirer; A_u, T: eskirür; A_a: iskirür
33 S, A, T: ḳamlur (T'de satır altında "eksir" yazılmış)

18a Bu kün bar yarın yoḳ bu dünyā neñi[1]
Menim[2] timişim[3] tik[4] öñinler[5] oñı[6]
Ḳamuġ ṭolġan irlür[7] tükel eksilür[8]
Ḳamuġ ābadānnıñ ḫarāb ol soñı[9]

إِذَا تَمَّ أَمْرٌ دَنَا نَقْصُهُ تُوَقِّعْ زَوَالًا إِذَا قِيلَ تَمَّ[10]

Niçe[11] yir[12] bar irdi[13] sıġışmaz[14] eri[15]
Eri[16] bardı ḳaldı ḳuruġ tik[17] yeri[18]
Niçe[19] dānā[20] irdi[21] niçe[22] feylusūf[23]
Ḳanı bu kün anlar miñinde[24] biri[25]

18b Ajun[26] külçirer[27] baz alın ḳaş çatar[28]
Bir elgin[29] tutar şehd biri[30] zehr ḳatar

---

1 S: nenggi
2 S, A, T: meniñ
3 S, A_u: timişiñ; T, A_a: dimişiñ
4 S: tek; A, T: neñ
5 S: öngginler; A: adınlar; T: idinler
6 S: onggı; T: oñı (satır altında "ülüşi" yazılmış)
7 A, T: eslür (T'de satır altında "tökilür" yazılmış)
8 S, T: eksiyür; A_a: iksilyür
9 S: songgı
10 'Bir iş tamamlandığında, eksilmeye başlar; tamamlandı denildiği zaman, o şeyin zevalini bekle' A,T: -
11 S, A_u: neçe; A_a,T: nice
12 Nüshada "bir" (بير) yazılmış. A_u,T: yer
13 S, A: erdi
14 S: (z harfinin altında Arap harfi ; yazılmış.); A_a: sığışmas
15 S: iri
16 S: iri
17 S, A, T: tek
18 S, A, T: yiri
19 S, A_u: neçe; A_a, T: nice
20 S: ʿālim, A_u: tana
21 S, A: erdi
22 S, A_u: neçe; A_a, T: nice
23 S, A: feylesūf; T: filosūf
24 S, A_u: mingginde
25 Bu mısradan sonra S'de Arap harfleriyle uḫrā yazılmış.
26 S, A_u: acun
27 T: gülcirer
28 A_u: çıdar; A_a,T: çıtar
29 S, A_a, T: ilgin
30 T: birin

ʿAsel tatıp[1] ilkin ṭamaḳ[2] tatıtıp
Kidinrek[3] ḳadaḥḳa ḳamuġ[4] zehr ḳatar[5]

Süçüg[6] tattıñ erse[7] açıġḳa[8] anun[9]
Birin kelse[10] rāḥat kelür[11] renc onun[12]
Aya ġam ḳatıġsız[13] sewünç[14] umġuçı
Bu ajun[15] ḳaçan ol ümençge[16] orun[17]

Yılan teg[18] bu ajun[19] yılan awlaġu[20] [21]

---

1 S, A, T: tatrup
2 A_a, T: tamaġ
3 S: kitinrek; A_u: kedinki; A_a: kidinki; T: kedingi
4 S, A, T: sunup
5 Bu dizenin ardından S'de Uygur harfleriyle "taḳı" ve onun akabinde 'Yüce Allah'ın buyurduğu gibi: şu yakın hayat, aldatma eşyasından başka birşey değildir.' anlamındaki "kemā ḳāle'llahu teʿālā ve ma'l-ḥayātü'd-dunyā illā metāʿu'l-ġurūri" Âl-i İmrân suresi 185 ayetten yapılan iktibas yazılmış.
6 T'de satır altında "şirīn" yazılmış.
7 T: irse
8 A_a: açıḳḳa; T: açıḳġa
9 T'de satır altında "ḥāżır bāş" yazılmış.
10 S: kilze; A_a, T: kilse
11 S, A_a: kilür
12 Nüshada "anun" (آنُن) yazılmış.
13 S: kadıġsız; T: katıḳsız
14 S, A, T: sürūr
15 S, A_u: acun
16 S: umınçḳa; A,T: umunçḳa
17 T'de satır altında "murād" yazılmış.
18 T: deg
19 S, A_u: acun
20 S: oġlaġu (Her iki /ġ/ harfinin altına ̧ yazılmış.); A,T: oḳlaġu
21 Bu dizeden sonraki sayfada yer alan dizeye kadar, muhtemelen yaprak kopukluğu nedeniyle, diğer nüshalarda bulunan on yedi dize ve bir bölüm başlığı eksiktir. Eksik olan dizeler ile bölüm başlığı, Arat'ın hazırladığı tenkitli metinde şöyle tespit edilmiştir:

Yoḳamaḳḳa yumuşaḳ içi pür aġu
Yılan yumuşaḳ erken yawuz fiʿl iter
Yıraḳ turġu yumuşaḳ tip azılmaġu

Bu ajun ma körmekke körklüg taşı — Niḳāb kötrür ajun birer yüz açar
Velikin içinde tümen nā-ḫoşı — Yazar ḳol kuçar teg yana terk ḳaçar
Baḳıp taş bezekin körüp sen muña — Yayınḳı bulıt teg ya tüş teg ḫali
Köñül bamaḳıñ bil ḫaṭā'lar başı — Dirgensiz keçer baḫt ya ḳuş teg uçar

Cömerdliğin Medhi ve Hasisliğin Zemmi Hakkında

Aya dost biliglig izin izlegil — Ḳamuġ til aḳı er şenasın ayur
Ḳalı sözleseñ söz bilip sözlegil — Aḳılıḳ ḳamuġ ʿayb kirini yuyur
Aḳı erni öggil öger erse sen — (2006: 57-58)
Baḫılḳa ḳatıġ ya oḳun kezlegil

19a Aḳı[1] bol sañа[2] söz sökünç[3] kelmesün[4]
Sökünç kilgü yolnı aḳılıḳ[5] ṭıyur[6]

İgilmez[7] köñülni aḳı[8] ir[9] iger
Tigilmez[10] murādḳa aḳı[11] er[12] teger[13]
[14]Baḫīllıḳnı barı[15] öger til ḳanı[16]
Aḳılıḳnı[17] ʿām[18] ḫāṣ ḳamuġ[19] ḫalḳ öger

Aḳı[20] er[21] biligin[22] s̱enā[23] bildi kör
Anın[24] birdi[25] malın s̱enā aldı kör
Tirildi ulamsuz[26] ulamı[27] bolup[28]
19b Ajunda[29] at eḍgü ḳoyup[30] öldi[31] kör[32]

---

1 A_a, T: aḫı
2 A_u: sangga
3 T'de satır altında "düşnam" yazılmış.
4 A_u: kilmezün; A_a,T: kilmesün
5 A_a, T: aḫılıḳ
6 T'de satır altında "menʿ mīkoned" yazılmış.
7 A_u, T: egilmez; A_a: igilmes
8 A_a, T: aḫı
9 A_a: er
10 A_u: tegilmez; A_a, T: tigilmes
11 A_a, T: aḫı
12 A_u, T: ir
13 A, T: tiger
14 Bu dize öncesinde yalnızca S'de, 'Peygamber aleyhisselām demiştir ki: Cömerdin günahından korkun çünkü onun ayağı takıldığında Allah elinden tutar.' anlamındaki (ḳāle'n-nebiyyü ṣalavātu'llāhi ve selāmuhu ʿaleyhi teḫāfū ʿan z̤enbi's-saḫiyyi fe-inne'llāhe aḫeẕe bi-yedihi kullemā ʿāṣere) hadis yazılmıştır.
15 S, A, T: ḳanı
16 S, A_a, T: ḳayu (T'de satır altında "kudām" yazılmış); A_u: ḳayuu
17 A_a, T: aḫılıḳnı
18 A, T: hem; S'de satır altında ʿayın (ع) harfi yazılmış.
19 S, A, T: tözü (T'de satır altında "cümle" yazılmış.)
20 A_a, T: aḫı
21 S, A_u, T: ir
22 S, A, T: biligni
23 S: yete; A_u: yide; A_a, T: yite (Satır altında "temām" yazılmış.)
24 T'de satır altında "anuñçün" yazılmış.
25 S, A: sattı; T: satı
26 A'da ve T'de satır altında "nime tapmaġanġa" yazılmış.
27 A_a, T: ulamay (her iki nüshada satır altında "nimerse" yazılmış.)
28 A'da satır altında "berip" T'de ise "virüp" yazılmış.
29 S, A_u: acunta
30 A: kotup; T: kodup
31 S, A, T: bardı
32 Bu dizeden sonra S'de Uygur harfleriyle "uḫrā" yazılmış.

Baḫīl terdi[1] zer sīm ḥarāmdın öküş
Vebāl kötrü bardı özile[2] söküş[3]
Öküş[4] boldı mālı kişiler ara
Baḫīl aldı anda[5] ökünçdin[6] ülüş[7]

Aya māl iḍisi[8] aḳı[9] eḍgü er[10]
Bayat birdi[11] irse[12] sañа[13] sen me bir[14]
Yirilgen[15] sökülgen tirip[16] birmegen[17]
Tirip[18] birür[19] irse[20] niçe[21] tirse[22] tir[23]

20a Ṭabīʿatda[24] yigi[25] ʿādet[26] ʿaybsuzı
Aḳılıḳ[27] erür[28] bil buḫūl[29] körksüzi[30]

---

1 S: terti; A, T: yıġdı
2 S, A_u: ösele; A_a: özele (A'da satır altında "bih nemī-şeved" yazılmış.)
3 T'de satır altında "düşnām" yazılmış.
4 S, A, T: ülüş
5 A, T: andın
6 A: sökünçdin; T'de satır altında "ġam ve pişīmānī" yazılmış.
7 Bu dizeden sonra S'de Uygur harfleriyle "uḫrā"; T'de ise diğer nüshalarda sonraki bir dörtlüğün akabinde yazılan Arapça ibare ve hadis bu dizenin arkasında yazılmıştır (söz konusu Arapça ibare ve hadis için sayfa 88, 20. dipnota bakınız).
8 S, A_u: itizi; A_a, T: idisi (T'de satır altında "ṣāḥib" yazılmış.)
9 A_a, T: aḫı
10 S, A_u, T: ir
11 A_u: berti; A_a, T: berdi
12 S, A_a: erse; A_u: erze
13 S, A_u: sangga
14 A_u: ber
15 Nüshada "tirilgen" (يرلكان) A_u'da ise yerilgen yazılmış.
16 S, A_u: terip
17 A_u: bermegen
18 A_u: ḥalāl (?); A_a: el el
19 A_u: berür
20 S, A, T: erseñ
21 S, A_u: neçe; A_a: nice
22 T: terse
23 Bu dizeden sonra S'de Uygur harfleriyle "uḫrā" yazılmış.
24 S, A: tabīʿatta
25 A_u: yegi
26 A_u: ʿata; A_a: ʿaded
27 A_a, T: aḫılıḳ
28 A, T: irür
29 Nüshada baḫīl (بخيل) yazılmış.
30 T: küzgüsi

İliglerde[1] ḳutluġ birigli[2] ilig[3]
Alıp birmegen[4] il[5] ilig[6] ḳutsuzı[7] [8]

Baḫīllıḳ oṭalap[9] oñalmaz[10] ig[11] ol
Birimdin[12] baḫīl elgi[13] keḍ[14] berklig[15] ol
Tirip[16] köñli toymas[17] közi suḳ[18] baḫīl
Ḳul ol mālġa[19] mālı añа[20] erklig[21] ol[22]

Bu ajun[23] tolusı[24] aḳı[25] er[26] turur
20b Aḳılıḳ[27] şeref cāh cemāl arturur[28] [29]
Sewülmek[30] tileseñ kişiler ara
Aḳı[31] bol aḳılıḳ[32] sini[33] sevdürür[34] [35]

1 S: iliglerte; A: eliglerde
2 A_u: berigli
3 A: elig
4 A_u: bermegen
5 S: ol (o-?); A: el
6 A: elig
7 A: ḳutsızı
8 Bu dizenin ardından S'de "beyt" başlığı sonrasında, "Halk içinde en güzel yüz, bağışta bulunan kişinin yüzü / ve en güzel el de ikramda bulunanın elidir." anlamındaki Arapça beyit (ve aḥsenu vechin fi'l-verā vechu muḥsinin / ve aṭyebu keffin fi'l-verā keffu mun'imi) yazılmıştır.
9 A_u: odalap (A ve C'de satır altında Arap harfleriyle "'ilāc" yazılmış)
10 S: oñulmaz; A_a: oñalmas
11 A: yig
12 A_u: berimdin
13 S: ile; A_u, T: ilgi
14 S: kisulikke (-s- altında Arap harfi ; yazılmış); A: ket; T: kit (satır altında "besī" yazılmış)
15 A_a: birklig
16 A, T: yıġıp
17 S, A_u: toymaz
18 S'de satır altında "ḫarīṣ" yazılmış.
19 S, A_u: mālḳa
20 S: angga; A_u: anggar; A_a, T: añar
21 S: irklig; T'de satır altında "musllaṭ" yazılmış.
22 Bu dizeden sonra S'de Uygur harfleriyle "uḫrā" yazılmış.
23 S: tünya; A_u: butun; A_a, T: budun (A'da satır altında "ḫalāyıḳ" ve T'de ḫalḳ yazılmış)
24 S: taluzı; A_u: toluzı (A'da satır altında "yaḫşı" ve T'de "nīgūterin" yazılmış)
25 A_a, T: aḫı
26 S, A_u, T: ir
27 A_a, T: aḫılıḳ
28 A_u: ardurur; A_a, T: artturur
29 Bu dizenin ardından S'de, "Peygamber aleyhisselâm, hangi dert cimrilikten daha şiddetlidir demiş" anlamındaki hadis (ḳāle'n-nebiyyu 'aleyhi's-selāmu eyyu da'in edve'u mine'l-buḫli) yazılmıştır
30 S, A, T: sevülmek
31 A_a, T: aḫı
32 A_a, T: aḫılıḳ
33 S: seni
34 A, T: sivdürür
35 Bu dizeden sonra S'de Uygur harfleriyle "uḫrā" yazılmış.

Baḫīl nākes altun[1] tawar[2] pāsbānı
Yıġar yimez[3] içmez[4] tutar berk anı
Taturmas[5] eseninde[6] ṭuz dostına[7]
Ölür ḳalur āḫir yiyür[8] duşmanı

اَلْبَابُ الْخَامِسُ: فِي التَّوَاضُعِ وَالزَّجْزِ عَنِ التَّكَبُّرِ[9]

Yana bir kereklig[10] sözüm bar sañа[11]
21a Ayayın men anı ḳulaḳ tut mañа[12]
Ol[13] ol kim[14] tekebbürni yirdin[15] salıp
Tevāżuʿnı berk tut yapuş keḍ[16] añа[17] [18]

Tekebbür ḳamuġ yirde[19] yerülür[20] ḳılıḳ[21]
Ḳılıḳlarda eḍgü[22] ḳılıḳ ḳotḳılıḳ[23]
Ol ir[24] kim[25] uluġsındı men men tidi[26]
Anı ni[27] Ḫālıḳ[28] sewer[29] ni ḫalāyıḳ[30]

---

1 S, A_u: otun (A'da satır altında Arap harfleriyle bedbaḫt yazılmış); A_a: odun; T: utsız (satır altında bī-şerm yazılmış)
2 S, A, T: tavar
3 A_a, T: yimes
4 A_a, T: içmes
5 S, A_u: taturmaz
6 S: iseninte; A_a, T: iseninde
7 S: tostıḳa; A_u: tosdına
8 A_u, T: yeyür; A_a: yiyyür
9 'Beşinci bölüm tevazu sahibi olmak ve kibirden uzak durmak hususundadır'
S: e'n-nevʿu'l-ḫāmisu fi'l-emri bi't-tevāżuʿi ve'z-zecri ʿani't-tekebburi ve'l-ḥirṣu ve āfeti ṭūlu'l-emeli ṣadaḳa bimā naṭaḳa (Beşinci bab, tevazuyla emretme, kibir ve hırstan uzak durmak, boş hayaller peşinde koşmanın fenalığı hakkında, söyledikleri doğrudur.); A, T: -
10 S: kireklig
11 S, A_u: sangga
12 S: mangga
13 A, T: söz
14 A, T: oldur
15 S: yirtin; A: baştın; T: başdın
16 S, A_u: ket; A_a, T: kit
17 S, A_u: angga
18 Bu dizeden sonra S'de Uygur harfleriyle "uḫrā" yazılmış.
19 S, A, T: tilde
20 S, A, T: yirlür
21 A_a: ḳılıġ
22 S, A, T: edgü
23 S, A_u: ḳoyḳılıḳ; A_a, T: ḫūy ḳılıḳ (satır altında ḫurd til yazılmış)
24 A: er
25 T: ki
26 S, A_u: teti; T: didi
27 A: ne ... ne
28 S, A, T'de önce ḫalayık sonra ḫālıḳ yazılmış.
29 S: sever; A, T: siver
30 S'de bu dizeden sonra sayfa kenarına "Kudsi hadislerdendir: Azamet örtüm ve büyüklük kıyafetimdir. Bu ikisi hakkında benimle tartışanı ateşe atarım." anlamındaki (mine'l-eḥādiṣi'l-ḳudsiyyeti el-ʿaẓametu ridāʾi ve'l-kibriyāʾu izārī femen nāzeʿani fīhimā edḫaltuhu'n-nāre) hadis kaydedilmiştir.

[1]Tekebbür libāsın keḍip[2] tap[3] ṣalın
Kirip[4] ḫalḳa[5] köksüñ[6] tap urlap[7] tilin
21b Müʿminlik[8] nişānı tevāʿzuʿ irür[9]
Eger müʿmin erseñ tevāżuʿ ḳılın[10]

Tevāżuʿ ḳılığlını[11] kötürür[12] iḍi[13]
Tekebbür tutar irni[14] kemişür[15] ḳoḍı[16]
Uluġsınma[17] zinhār uluġ bir bayat
Uluġluḳ meniñ siz eylemeñ[18] tidi[19] [20]

---

1 Diğer nüshalarda bu dörtlük öncesinde yer alan bir dörtlük bu nüshada yazılmamış. Eksik olan bu dörtlük, S'de sayfanın üst tarafına öncesinde Uygur harfleriyle uḫra yazılarak kaydedilmiştir. Eksik dörtlüğün Arat neşrindeki metni şöyledir:

Ḳamuġ ḳazġanıġlı ajun mālını
Yiyümedi bardı körüñ ḥālini
Tişisi ḳalıp bir aḍın er bile
Ol anda yatıpan birür sānını (2006: 62)

2 S, A_u, T: keyip; A_a: kiyip
3 A, T: az
4 Nüshada, "kirip" kelimesi başındaki kef harfinin üzerine üstün altına esre harekesi koyularak yazılmıştır. Ancak kef harfi yanında yazılan ve i ünlüsüne işaret eden ye harfi, bunun kirip okunmasının daha doğru olduğunu gösterir. Nitekim yalnızca S'de "kerip" yazılan kelime diğer iki nüshada "kirip" yazılmıştır.
5 S, T: ḫalḳḳa; A_u: ḫalḳta; A_a: ḫalḳda
6 S'de Uygur harfi s altında Arap harfi sin yazılmış.
7 S: uslaḳ; Au: asurlap; Aa: azurlap; T: az urlap (satır altında "uzadıp" yazılmış)
8 S, A, T: müʿminlıḳ
9 S, A_u: erür; A_a, T: turur
10 Bu dizeden sonra S'de Uygur harfleriyle "uḫrā" yazılmış.
11 A: ḳılıḳlıḳnı; T: ḳılıḳlını
12 S, A, T: kötrür
13 S, A, T: idi
14 A: erni
15 S, A: kemşür; T: kimşür (A ve T'de satır altında mī-endāzed yazılmış)
16 S: ḳotı (t harfi altında Arap harfi ɔ yazılmış); A: ḳodı; T: ḳozı
17 A_a: uḳuġsınma
18 Nüshada ye harfinin noktaları koyulmadan (الىمانك) yazılmış. S, A, T: alınmañ
19 S, A_u: teti; T: didi
20 T'de daha önceki bir dörtlüğün (bk. sayfa 85, 7. dipnot) ardından yazılan, "Peygamber aleyhisselâm, Allah tevazu göstereni yükseltir kibirli davrananları ise alçaltır demiştir." anlamındaki (ḳāle'n-nebiyyu ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem men tevāżaʿa refeʿahu'llahu ve men tekebbere ḫaẓelehu'llāhu) hadis S ve A'da burada yazılmıştır (S'de ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem yerine ʿaleyhi's-selām yazılmıştır).

Tawar[1] birle irse[2] uluġsınduḳuñ[3]
Uluġluḳ[4] tapar[u][5] ilig[6] ṣunduḳuñ[7]
Tawar[8] asġı[9] ni ermiş[10] barur sen yalıñ[11]
22a [12]Ḳalur munda keygen[13] silāḥ[14] ṣandūḳuñ[15] [16]

Eger kibr iyesi[17] aṣıl men tise[18]
Ayayın men anuñ[19] cevābın kese[20]
Ata bir ana bir uyalar[21] bu ḫalḳ
Tefāvütleri yoḳ öte[22] irtese[23]

اَلنَّاسُ مِنْ جِهَةِ التِّمْثَالِ أَكْفَاءُ أَبُوهُمْ أَدَمُ وَالْأُمُّ حَوَّاءُ[24]
وَلَمْ يَكُنْ[25] لَهُمْ فِي أَصْلِهِمْ نَسَبٌ يَتَفَاخَرُونَ بِهِ وَالطِّينِ وَالْمَاءِ[26]

---

1 S, A, T: tavar
2 S, A_u: erze; A_a: erse
3 A_a, T: uluġsınduġuñ
4 A_a, T: uluġluġ
5 Nüshada tapar (تَبَا ر) ve T'de satır altında "aṣl" yazılmış.
6 S, A: elig
7 A_a, T: sunduġuñ
8 S, A, T: tavar
9 T'de satır altında "fayda" yazılmış.
10 S: ne ol; A, T: nimiş
11 T'de satır altında "bürehne" yazılmış.
12 Nüshada satır üzerine aynı dize silik ve bozuk bir yazıyla tekrar yazılmıştır.
13 S: kidin; A, T: kiseñ
14 S: seped; A_u: sipet; A_a, T: sepet
15 A_a, T: sanduġuñ
16 Bu dizeden sonra S'de Uygur harfleriyle "uḫrā" yazılmış.
17 S, A, T: idisi
18 S: teze; A_u: tize; A_a, T: dise
19 S, A: anıñ
20 S: keze, A_u: kize
21 T'de satır altında "birāderān" yazılmış
22 S: uya; A_u: öde
23 Nüshada satır altında "sorsa" yazılmış. A_u: erdtize; A_a: erttise; T: ertise
24 "İnsanlar şekil ve suret bakımından müsavidirler. Babaları Âdem ve anneleri Havvâ'dır." anlamındaki bu beyit, Alî bin Ebû Tâlib Dîvânından alınmıştır (2013: 15).
25 Yazma nüshada "yekun" (يَكُنْ) kelimesi iki defa yazılmıştır.
26 S, A ve T nüshalarında bulunmayan ve Alî bin Ebû Tâlib Dîvânından alınan "Şimdi, asıl ve neseplerinde övünecek bir şeref var ise o da toprak ile sudur." anlamındaki bu beyit, dîvânda buradakinden bazı farklılıklarla "fe'in yekun lehum min aṣlihim şerefun / yufāḫirūne bihi fe'ṭ-ṭīn ve'l-mā'u" şeklinde yazılmıştır (2013: 15).

22b Yeme[1] pendüm alġıl[2] uzatma emel
Emel isresinde[3] busuġlı[4] ecel
Emel timişim[5] dost uzun sanmaḳ ol
Uzun sanma[6] saḳınç[7] öküş ḳıl ʿamel[8]

Ayur sen keḍim ton[9] şarāb aş kerek[10]
Telim[11] māl öküş ḳul ḳaravaş[12] kerek[13]
Eger yıġduñ[14] erse[15] ʿömürlük tawar[16]
Burun[17] başḳa börkin[18] kiḍer[19] baş kerek[20]

Ḥarīşlıḳ ma irke[21] yavuz ḫaṣlet ol
23a Ḥarīşlıḳ soñı[22] ġam ökünç[23] ḥasret ol
Bu baylıḳ çıġaylıḳ[24] İḍi[25] ḳısmeti
[26]Ḥarīşlıḳ tek irke[27] ḳuruġ zaḥmet ol[28]

---

1 A, T: yime (T'de satır altında "baz" yazılmış)
2 S: al kil
3 S: basrasında (b-?); T'de satır altında "der pes emel" yazılmış.
4 A: busuḳlı; T'de satır altında "pinhān şode" yazılmış.
5 A_a, T: dimişim
6 T'de satır altında "me-şumar" yazılmış.
7 A: saḳış; T'de satır altında "fikr" yazılmış.
8 Bu dizeden sonra S'de Uygur harfleriyle "uḫrā" yazılmış.
9 Nüshada satır üstünde yazılmış. S: ketim (-t- altında ɔ harfi yazılmış); Au: kedim; Aa: kidim; T: keyim
10 S, A_a, T: kirek
11 A, T: tilim
12 S, T: ḳarabaş
13 S, A_a, T: kirek
14 S, A, T: yıġdıñ
15 T: irse
16 S, A, T: tavar
17 T'de satır altında "evvel" yazılmış.
18 S, A, T: börkni
19 S, A_a, T: kiyer; A_u: keyer
20 S, A_a, T: kirek
21 A: erke; T: irge
22 S: songgı
23 T'de satır altında "pişmānī" yazılmış.
24 S'de iki kere yazılmış sonra ikincinin üzeri çizilerek iptal edilmiş. T'de satır altında "faḳīr ḥāl" yazılmış.
25 S, A_u: iti; A_a, T: idi
26 Dizenin bulunduğu satırın hemen altında
27 A: erke; T: irge
28 Bu dizeden sonra S'de Uygur harfleriyle "uḫrā" yazılmış. Buna ek olarak bu dizeden sonra her üç nüshada, bu nüshada kaydedilmeyen "Peygamber aleyhisselâm hırslı olan mahrum olur demiştir." anlamındaki Arapça ibare ve hadis (ḳāle'n-nebiyyü ʿaleyhi's-selām el-ḥarīṣu maḥrūmun) yazılmıştır. A'da "nebiyyü" kısmı yazılmamıştır.

Ḥarīṣ toymaz[1] ajun[2] neñini[3] tirip
Ḥarīṣlıḳ ḳarımaz eyesi[4] ḳarıp
Ḥarīslıḳnı ḳoyġay[5] ḥarīṣ er[6] ḳaçan
Ölüp yatsa topraḳ[7] içine[8] kirip[9]

Ḥarīṣ tirip[10] armas[11] usanmaz olur[12]
[13]Usanġay ölüp topraḳ gürge kirip
23b Ḫaber bar birilse[14] eger ādemī
İki ḳol[15] dinārnı ol üç[16] ḳol[17] ḳılıp[18] [19]

اَلْبَابُ السَّادِسُ: مَذَمَّةِ الْحِرْصِ[20]

Aya ḥırṣ iḍisi[21] ḥarīṣlıḳ nirek[22]
Ayu[23] bir[24] mañа[25] sin[26] bu nigüke[27] kerek[28]

1 A_a, T: toymas
2 S, A, T: acun
3 S, A_u: nenggini
4 S, A, T: idisi
5 S, T: ḳoyar; A: ḳodur
6 S, A_u, T: ir
7 A_a: tofraḳ
8 S, A_u, T: içiñe; A_a: içike
9 Bu dizeden sonra S'de Uygur harfleriyle "uḫrā" yazılmış.
10 T: yıġıp
11 S, A_u, T: armaz
12 S, A, T: bolur
13 S: ḥarīṣlıḳ iginiñ emin kim bilür; A, T: ḥarīṣlıḳ iginiñ imin kim bilür (T'de iginiñ kelimesi altında derd yazılmış)
14 A_u: birilze (?)
15 T: pūl
16 A, T: on
17 T: pūl
18 S: ḳolur
19 Bu dizeden sonra S'de Uygur harfleriyle "uḫrā" yazılmış. Buna ek olarak bu dizeden sonra her üç nüshada, bu nüshada bulunmayan "Peygamber aleyhisselâmın şöyle bir sözü var: Âdemoğlunun altın dolu iki vadisi olsa kesinlikle üçüncüyü de isterdi." anlamındaki hadis (ve ẕalike ḳavluhu ʿaleyhi's-selāmu lev kāne li'bni ādeme vādiyāni min ẕehebin le-temennā ṯālişen) yazılmıştır.
20 'Altıncı bab hırsın yerilmesi' anlamındaki bu Arapça başlığın asıl yeri hırsın yerilmeye başlandığı dizenin öncesidir. Diğer nüshalarda bulunmayan bu başlık, içerik olarak S'de beşinci bölüm başlığıyla birleştirilmiştir. Bakınız: sayfa 87, 9. dipnot.
21 A_u: idizi; A_a, T: idisi T'de satır altında "ṣāḥib" yazılmış.
22 S, A, T: nerek (T'de satır altında "ne kerek" yazılmış)
23 A_u: ayuu
24 A: ber
25 S, A_u: mangga
26 S, A, T: -
27 S, A_u: negüke; T: nigüge
28 S, A_a, T: kirek

Tar irseñ[1] kiñ[2] irseñ[3] bitildi[4] rūzuñ
Ḥarīṣlıḳ ḳılurmı[5] anı[6] eḏgürek[7] [8]

Köki körklüg erniñ[9] ḫūyı körklüg ol
Bu körklüg ḫuluġḳa[10] köñül örklüg[11] ol
24a Bir erdin[12] bir erke[13] tefāvüt telim[14]
Velīkin[15] körmekke[16] tözi[17] börklüg ol[18]

Budun[19] ḳılığı[20] fi'lin öte[21] irtigil[22]
Kerem kimde irse[23] anı ir[24] tigil[25]
Yimişsiz[26] yıġaç teg[27] keremsiz kişi
Yimişsiz yıġaçnı kesip[28] örtegil[29]

---

1 S: irze, A: erse; T: irse
2 A: keñ
3 S: irze, A: erse; T: irse
4 T'de satır altında "nevişte" yazılmış.
5 S, A, T: ḳılurmu
6 S, A, T: munı
7 S, A, T: edgürek
8 Bu dizeden sonra her üç nüshada, bu nüshada bulunmayan "Yüce Allah, buyuruyor ki: Biz onların rızıklarını dünya hayatında paylaştırdık." anlamındaki Zuhruf suresi 32. ayetten iktibas edilen kısım (kemā ḳāle'llāhu te'ālā naḥnu ḳasemnā beynehum ma'işetehum fi'l-ḥayāti'd-dunyā) yazılmıştır.
9 T: irniñ
10 A, T: ḳılıḳḳa
11 A: erklig; T: irklig (satır altında ḳavī yazılmış)
12 S: ertin; T: irdin
13 T: irge
14 A: tilim
15 T: veleykin
16 S, A: körerke; T: körerge
17 S: tösü (t ve s harflerinin altına ت ve ز harfleri yazılmış); T'de satır altında "heme" yazılmış.
18 Bu dizeden sonra bu nüshada mevcut olmayan diğer üç nüshada ise, aslında içerik gereği bu dörtlüğün ilk dizesinin öncesinde yer alması gereken "altıncı nev', güzel ahlak ve güzel ahlak sahibi olmaya teşvik etmek hakkındadır" anlamındaki Arapça başlık (en-nev'u's-sādisu fī mekārimu'l-aḫlāḳi ve't-taḥrīṣi 'ala't-taḥalluḳi bihā) yazılmış. Ancak A'da "'s-sādisu" yerine son anlamındaki "'l-uḫrā" ve T'de "'l-āḫaru" yazılmış, son kelime (bihā) T'de yazılmamıştır.
19 Nüshada önce bütün yazılmış ardından satır üstünde "dun" (جو ن) yazılarak kelimenin budun olması gerektiği belirtilmiştir. S, A, T: bütün
20 S, A_u: ḳılḳı; Aa, T: ḳılğı
21 A_u: öde; T'de satır altında "ziyāde" yazılmış.
22 S, A_u: irtegil; A_a: erdigil; T: ir digil (satır altında "merd" yazılmış)
23 S: erze; A_u: bolza; A_a, T: bolsa
24 A: er
25 S, A_u: tegil; A_a, T: digil
26 Nüshada "timişsiz" (تیمیش سیز) yazılmış.
27 T: dig
28 S: kisip
29 T'de satır altında "busuz" yazılmış.

Musulmānḳa[1] müşfiḳ bolup mihrübān[2]
Saña[3] sanduḳuñ[4] teg aḍınlarge[5] san[6]
Cefā ḳıldaçıñġa[7] yanut[8] ḳıl vefā
24b Arımaz[9] niçe[10] yusa ḳan birle ḳan

Yaraġlıġ[11] aşıñnı kişike yidür[12]
Yaraġ bolsa[13] opraḳ[14] yalıñnı[15] bitür[16]
Küç emgek[17] tegürme[18] kişike[19] ḳalı[20]
Saña[21] tegse[22] emgek[23] kişidin kötür[24]

İsiz[25] ḳılġan irke[26] sen eḍgü[27] ḳıla
Kişilik[28] bu irür[29] munı keḍ[30] bile[31]

---

1 A_a, T: musulmānġa
2 S: mihribān
3 S, A_u: sangga
4 A_u: sanduḳuñnı; A_a, T: sanduġuñnı
5 S, A_u: musulmānḳa; A_a, T: musulmānġa
6 T ve A'da bu dizeden sonra, S'de ise bir önceki dörtlükten sonra kaydedilen "Peygamber aleyhisselâm, Allah'ın emrine saygı göstermeli ve yarattıklarına da şefkat gösterilmelidir, demiştir." anlamındaki hadis (ḳāle'n-nebiyyu 'aleyhi's-selām et-ta'ẓīmu li-emrillāhi ve'ş-şefeḳatu 'alā ḫalḳi'llāhi) bu nüshada yazılmamıştır. A'da ('n-nebiyyu) kısmı yazılmamıştır.
7 S, A_u: ḳıldaçıñḳa
8 T'de satır altında "'ivaż" yazılmış.
9 A_a: arımas
10 S, A_u: neçe; A_a: nice
11 T: yaraġlıḳ
12 S, A_u: yetür
13 S, A, T: bulsañ
14 A, T: ofraġ (T'de satır altında "cāme" yazılmış)
15 T'de satır altında "bürehne" yazılmış.
16 A,T: bütür (satır altında "püşan" yazılmış)
17 A_u: imgek
18 A_a, T: tigürme
19 T: kişige
20 A_a, T: ḫālī (T'de satır altında "mi-gūyem" yazılmış)
21 S: sangga; A, T: eger
22 A_u: tigze; A_a, T: tigse
23 A, T: imgek
24 T: kiçür
25 A_u, T: esiz
26 B: erke; T: irge
27 S: eygü; B, T: edgü
28 S, A, T: keremniñ başı
29 S, A: erür
30 S: key; A: ket; T: kit (satır altında "ġayetde asru" yazılmış)
31 Bu dörtüğün iki dizesi nüshada yazılmamış. Diğer nüshalarda bulunan bu iki dize, Arat tarafından oluşturulan metinde şöyledir: "*eger kelse erdin saña eḍgülük / öküş ḳıl ol erniñ şenasın tile"* (2006: 67)

Yazuḳlı[1] kişidin[2] yazuḳlar[3] keçür[4]
ʿAdāvet ḳökini kesip[5] sen[6] köçür
25a Yalıñlansa tutşup[7] ġażab ḥikd[8] otı
Ḥalīmlik[9] sözin[10] saç ol otnı[11] öçür[12]

Kerem bir binā teg añа[13] ḥilm ul[14] ol
Yā meydān[15] teg[16] ol bu kerem al gül ol
Tapuġluḳḳa[17] birip[18] kişilik[19] ula[20]
Bu andaġlıḳ[21] erke azād öz ḳul[22] ol[23]

---

1 S: yasuġluḳ; A_u: yazuḳluḳ; A_a, T: yazuġluḳ
2 S, A, T: kişiniñ
3 S, A_u: yazuḳın; A_a, T: yazuġın
4 S, A_a, T: kiçür
5 S, A_a, T: ḳazıp; A_u: ḳasıp
6 A_u: kez; A_a, T: kes
7 S, A: tutnup
8 A_u: ḥıḳt; A_a: hind (?); T: kin
9 S: ḥalīmluḳ; A, T: ḥalīmlıḳ
10 S, A_u: suvın; A_a, T: suyın
11 A_a: odnı
12 Bu dizeden sonra S, A, T'de kaydedilen "Yüce Allah'ın dediği gibi: Öfkelerini yenenler, insanları affedenlerdir. Allah iyilik yapanları sever.", "Peygamber aleyhisselâmın dediği gibi: Sinirlenebilecekken buna engel olan kişinin kalbini Allah güven ve iman ile doldurur." anlamlarındaki Âl-i İmrân suresi 134. ayetten yapılan iktibas ve hadis (kemā ḳāle'llāhu teʿālā ve'l-kāẓimīne'l-ġayẓa ve'l-ʿāfīne ʿani'n-nāsi va'llāhu yuḥibbu'l-muḥsinīne ve ke-ḳavlihi ṣallallāhu ʿaleyhi ve sellem men kaẓeme ġayẓen ve huve yaḳdiru ʿalā infāẓihi melāa'llāhu ḳalbehu īmānen ve emnen), yalnızca S'de yazılmış "Peygamber aleyhisselâm, Allah affedeni affeder dedi." anlamındaki hadis (ve ḳavluhu ʿaleyhi's-selām men yeʿfū yeʿfullāhu lehu) ile sadece A ve T'de bulunan "Allah elçisinin sözü doğrudur." anlamlarındaki (ṣadaḳa resū'lallāhi) bu nüshada yazılmamıştır. A'da son ibareye ek olarak bir de 'peygamber tebliğ etmiştir' anlamındaki (bellaġa habību'llāhi) ibaresi yazılmıştır. Ayrıca S'de "ġayza" yerine" ġayzu" ve "ṣallallāhu ʿaleyhi ve sellem" yerine ʿaleyhi's-selām yazılmıştır.
13 S: angga; A, T: añar
14 S: uul; A_u: bünyāt; A_a, T: bünyād
15 S: bustān; T'de satır altında "baġçe" yazılmış.
16 T: deg
17 S: yıġıġlıḳka; A: yıḳıḳlıḳḳa; T: yıḳıḳlı
18 S: tirip; A_u: yerip; A_a: yirip; T: yarı bir
19 S: kisüglüg; A: kesüklükke; T: kesükli
20 T'de satır altında "bī-peyvend" yazılmış.
21 S: itiglig; A_u: intinlik (satır altında Arap harfleriyle "'ind" yazılmış); Aa, T: indinlik (T'de satır altında "merd, mütedeyyin, pür akl" yazılmış)
22 A, T: ḳula
23 Bu dizeden sonra S'de Uygur harfleriyle "uḫrā" yazılmış.

Küdezgil[1] aya dost uluġlar ḥaḳın
Asıġsız cedel[2] hem mizāḥdın[3] saḳın
Uluġlarnı buşrup[4] sañа[5] bu mizāḥ[6]
25b Kiçiglerni küstāḫ[7] ḳılur bu yaḳīn[8]

Belā kelse[9] ṣabr ḳıl[10] ferecġa[11] küyüp[12]
Küḍüp[13] tur belāġa[14] belā renc yoḍup[15] [16]
Öçer[17] miḥnet otı keçer[18] nevbeti[19]
Ḳalur ṣabr iḍisi ṣevābın yüḍüp[20]

1 T'de satır altında "nigāh-dār" yazılmış.
2 S'de cedel ve mizāḥ kelimeleri yer değiştirmiş; A_u: cetel
3 A_u: misāḥtın (satır altında bāzī yazılmış); A_a: mizācdın; T: mezīḥdın (satır altında "laṭīfe-bāzī" yazılmış)
4 A'da satır altında ḳahr yazılmış.
5 S, A_u: sangga
6 A_a: mizāc; T: mezāḥ
7 T: ustāḫ (satır altında "küstāḫ" yazılmış)
8 A ve T'de iki dize sonrasında yer alan Arapça ibare ve ayet S'de bu dizeden sonra kaydedilmiş, bu nüshada ise hiç yazılmamıştır.
9 S, A_u: kilze; A_a, T: kilse
10 S, A, T: it
11 S, A, T: ferāḥḳa
12 S: küsüp; A: küdüp; T'de hem ye hem te noktaları koyulmuş.
13 S: küsüp; A_u: kütüp; A_a: küdüp; T: küyüp
14 S, A, T: ferāḥḳa
15 S: yosup (s harfi altında ɔ yazılmış); A_u: yodup; A_a; T: yutup
16 A ve T'de bu dizeden S'de ise bir önceki dörtlükten sonra yazılan "Yüce Allah'ın buyurduğu gibi: Allah sabredenleri sever. Şüphesiz güçlükle beraber kolaylık var. Gerçekten güçlükle beraber kolaylık var." anlamındaki Âl-i İmrân suresi 146. ayetten yapılan iktibas ve İnşirah suresi 4.-5. ayetleri (kemā ḳāle'llāhu te'ālā ve'llāhu yuḥibbu'ṣ-ṣābirīn fe-inne ma'a'l-'usri yusran ve inne ma'a'l-'usri yusran) ile 've peygamber aleyhisselâmın dediği gibi: Sabırla kurtuluşu beklemek ibadettir.' anlamındaki (ve ke-ḳavlihi 'aleyhi's-selām intiẓāru'l-fereci bi'ṣ-ṣabri 'ibādetün) hadis, bu nüshada yazılmamıştır. Öte taraftan ayetin 'gerçekten güçlükle beraber kolaylık var' anlamındaki (inne ma'a'l-'usri yusran) kısmı, T'de yazılmamış ve "'aleyhi's-selām" yerine "ṣalla'llāhu 'aleyhi ve sellem" yazılmıştır.
17 T'de satır altında "mī-mired" yazılmış.
18 S, T: kiçer
19 A: nöbeti
20 Nüshada y harfi tek noktalı b gibi (بودوب) yazılmış. S: yüsüp; A,T: tutup

Bābu's-Sābiʿ: Tekebbürdin Yıġlur Tevāżuʿ Ḳılur[1]

Uluġluḳḳa[2] tegseñ[3] yañılma[4] özüñ[5]
Ḳalı aġı keḍseñ[6] unutma bözüñ[7]
Uluġ bolduġuñça[8] tüzünrek[9] bolup
26a Uluġḳa kiçigke silig[10] ḳıl[11] sözüñ

اَلْبَابُ الثَّامِنُ[12]: فِي أَبْيَاتٍ مُتَفَرِّقَةٍ تَشْتَمِلُ[13] عَلَى مَعَانٍ مُخْتَلِفَةٍ[14]

Uḳup[15] sözle sözüñ[16] iwüp[17] söyleme[18]
Sözüñ kizle kiḍin[19] başıñ kizleme
Miñ er[20] dostuñ irse[21] öküş körmegil
Bir er[22] düşmen erse[23] anı azlama[24]

1 S, A ve T'de bulunmayan bu başlık, Türkçe olması, tek dörtlüğü içermesi bakımından bu ve diğer nüshalardaki bölüm başlıklarından ayrılır. Her ne kadar dörtlüğün konusuyla uyuşsa da aslında beşinci bâb başlığı altındaki dizelerin mevzusuna daha uygundur.
2 A: uluġluġḳa
3 A, T: tigseñ
4 S: yanggılma
5 S: ösüñ
6 S, A_a: keyseñ aṭlas; A_u: kiseñ aṭlas; T: bolsa aṭlas
7 T'de satır altında "kirbas" yazılmış.
8 S, A_u: bolduḳuñça
9 S, A_u: tüsünrek; T'de satır altında "vezmin" yazılmış.
10 S, A_u: sılıġ; A_a, T: sılıḳ (T'de satır altında "şirīn u nerm" yazılmış)
11 A, T: tut
12 S: en-nevʿu'ṣ-ṣābiʿu; A: en-nevʿu'l-uḫrā; T: en-nevʿu'l-āḫaru
13 A: yeştemilu
14 Sekizinci bâb: Çeşitli konuları içeren farklı beyitler beyanında"
15 T'de satır altında "bilip" yazılmış.
16 S, A, T: sözni
17 S, T: ivüp; A: ive
18 S, A, T: sözleme
19 S, T: kidin; A: kedin
20 A_u,T: ir
21 S, A: erse
22 A_u, T: ir; A_a: yir
23 T: irse
24 Bu dizeden sonra S, A ve T'de bulunan, 'Bu Peygamber aleyhisselâmın sözüdür: Bin dost az ancak bir düşman fazladır.' anlamındaki hadis (ve ẕalike ḳavluhu 'aleyhi's-selām elfu ṣadīḳin ḳalīlun ve 'aduvvun vāhidun keṯīrun) bu nüshada yazılmamıştır. A'da 'az' anlamındaki "ḳalīlun" sözcüğü kaydedilmemiş.

Niçe[1] titik[2] erdin[3] birer sehv kilür
Niçe[4] pür-hünerlikde[5] bir[6] ʿayb olur[7]
[Bu bir ʿayb] [8]dın ötrü[9] işin[10] kesgüçi[11]
26b Ajunda[12] tirilgü kişisüz[13] ḳalur[14]

[Tir][15]il eḍgü[16] ḳılın[17] köñüller alıp
İsizlikdin[18] özni sıñardın[19] salıp
İter bolsañ işni sanıp saḳınıp it
Kerek mü[20] kereksiz mü[21] kirtü[22] bilip[23]

---

1 A_u: neçe
2 A_u, T: tetik (T'de satır altında "dānā" yazılmış)
3 S: irdin; A_u: irtin
4 A_u: neçe
5 S: pür-hünerlıḳda; A_u: pür-hünerte; A_a, T: pür-hünerde
6 A, T: birer
7 A, T: bolur
8 Nüshada bu kısıma denk gelen sayfa kenarı yırtık olduğu için diğer nüshalardan yararlanılarak eksik bölüm tamamlanmıştır.
9 A_u: ötrüü
10 S, A, T: başın
11 A_a, T: kisgüçi
12 A_u: acunta
13 S, A, T: kişisiz
14 Bu dizeden sonra S'de Uygur harfleriyle "uḫra" yazılmış.
15 Nüshada bu kısıma denk gelen sayfa kenarı yırtık olduğu için diğer nüshalardan yararlanılarak eksik bölüm tamamlanmıştır.
16 S: etgü; A_u: idgü; A_a, T: edgü
17 S, A, T: fi'lin
18 S, A_a: isizliktin; A_u: esizliktin; T: esizlikdin (satır altında "bedi" yazılmış)
19 S: sınggaru; A: serengü; T: sirenggü (satır altında "dūr" yazılmış)
20 S, A_a, T: kirek mü; A_u: kerek müü
21 S, A_a, T: kireksiz mü; A_u: kereksiz müü
22 A_u: kerdüü; A_a: kertü; T'de satır altında "çın" yazılmış.
23 Bu dizeden sonra S'de Uygur harfleriyle "uḫra" yazılmış.

Bir[1] iş utru kelse[2] aña[3] keḏ[4] saḳın[5]
Ol işiñ öñini[6] soñını[7] saḳın
Sewünç[8] irse[9] kiḏin[10] köñül tut aña[11]
Ökünç kelse[12] andın ozarak saḳın[13]

27a Eren[14] ḫayrı şerri güzaf[15] keçmez[16] ol
İsiz[17] iḏgü[18] işke yanut[19] keçmes[20] ol
Aya eḏgü[21] umġan isizlik[22] ḳılıp
Tiken eylegen[23] er[24] üzüm biçmez ol[25]

---

1 S, A,T: ne
2 S, A_u: kilze; A_a, T: kilse
3 S: angga; A_u: sangga; A_a, T: saña
4 S: kez; A, T: ket (T'de satır altında "asru" yazılmış)
5 S: baḳın; A,T: yaḳın
6 S: önggini
7 S: songgını
8 S, A, T: sevünç
9 S, A: erse
10 S, A: kedin; T: kidin
11 S: angga
12 S, A: erse; T: irse
13 Bu dizeden sonra S'de Uygur harfleriyle "uḫra" yazılmış.
14 T: iren
15 S, A_u: küsep
16 S, A_u: kiçmez; A_a, T: kiçmes
17 T: esiz
18 S: eygü; A, T: edgü
19 T'de satır altında "'ivāź" yazılmış
20 S: kiçmez; A_u, T: bolmaz; A_a: bolmas
21 S: eygü; A, T: edgü (T'de satır altında "nigüyi" yazılmış)
22 T: esizlik (satır altında "bedi" yazılmış)
23 T: tarıġan
24 S, T: ir
25 Bu dizeden sonra S, A ve T'de yazılan 'Bir kimseden intikam alırsan düşmalığından kork / çünkü diken eken üzüm alamaz' anlamındaki Arapça beyit (iẕā veterte imre'en f'aḫẕer ʿadāvetehu / men yezraʿi'ş-şevke lā yaḥṣudu bihi ʿineben) burada yazılmamış. Bu beyitteki bazı kelimelerin yazılışı nüshalarda farklılık arz etmektedir. S: vetirte, fa'ḫẕir, yezraʿu; A: iẕā'fterte emren fa' ḫẕir, yezraʿu, yaḥṣudu ʿināben, iẕā veterit emren; T: iẕā'fterte emren fe'czir, yezraʿu. Bu Arapça beyitten sonra S'de Uygur harfleriyle "uḫrā" yazılmış.

İşi eḏgü[1] bolsa er[2] eḏgü[3] körür[4]
Er[5] iş eḏgüsindin[6] öküş ḫayr körür[7]
İsizke[8] yawuma[9] isiz[10] ṣoḥbeti
Sini[11] terkin[12] isiz[13] ḳılıḳlıḳ[14] ḳılur[15]

Mecāz boldı[16] dostluḳ ḥaḳīḳat ḳanı
27b Miñer[17] dostta biri bulunmaz köni
Öküşrek kişiniñ içi mekr[18] irür[19]
Köni dost teg[20] erken[21] tışı[22] bil munı[23]

1 S: etgü (t üstünde ɔ harfi yazılmış); A, T: edgü
2 S: ir
3 S, A, T: edgü
4 S, A, T: bolur
5 S, T: ir
6 S: etgüsindin (t üstünde ɔ harfi yazılmış); A, T: edgüsindin
7 S: olur; A_u: kelür; A_a, T: kilür
8 S: esizke; T: esizge
9 S, A_u: yavuma; A_a, T: yaʿuma (T'de satır altında "nezdīk merev" yazılmış)
10 T: esiz
11 S, A: seni
12 T'de satır altında "zūd" yazılmış.
13 A_u, T: esiz
14 S, A_u: ḳılıḳlıġ; A_a, T: ḳılıġlıḳ
15 Bu dizeden sonra S, A ve T'de kaydedilmiş, 'Peygamber aleyhisselâmın dediği gibi: Bir zalim ile birlikte hareket eden onun suçuna ortak olmuş sayılır.' anlamındaki hadis (kemā ḳāle 'aleyhi's-selāmu men meşā maʿa ẓālimin feḳad ecreme) burada yazılmamıştır. T'de ise 'dedi' anlamındaki "ḳāle" kelimesinden sonra "en-nebiyyu" yazılmıştır. Bu hadisi müteakip S'de, 'Bir kişiyi kendine değil arkadaşına sor / Çünkü arkadaş arkadaşa uyar' anlamındaki Arapça beyit ('ani'l-mer'i lā tes'el fes'el 'an ḳarīnihi / fe-inne karīnen bi'l-muḳārini yaḳtedī) yazılmıştır.
16 S: oltı
17 Nüshada miñ er (مڭ ار) şeklinde yazılmış. Her ne kadar diğer iki nüshada da miñ ve er kelimeleri ayrı yazılmışsa da vezne ve anlama uygun olan okuyuş miñer şeklindedir. S: mingger; A: miñ er; T: miñ ir
18 Nüshada sondaki r harfi esre ile harekelenmiş ve kelime mekri şeklinde yazılmış. Ancak vezne ve anlama uygun okuyuş mekr olmalı. Öte taraftan diğer nüshalarda mekr yerine ġadr kelimesi yazılmıştır.
19 S, A: erür
20 S, A, T: dostuñ
21 A: erse; T: irse
22 Nüshada "köni bil munı" yazılmış daha sonra satır üzerine "tışı bil munı" kaydedilmiş. Diğer nüshalarda ise S'de tışı yazılmışken A ve T'de taşı yazılmıştır.
23 Bu dizeden sonra S'de Uygur harfleriyle "uḫrā" yazılmış.

Bu kün bu ajunda[1] könilik[2] ʿazīz[3]
Ḳanı ḳança bardı könilik[4] esiz[5]
Vefā köli[6] suġlup ḳurup yulları[7]
Cefā toldı taştı tiñizdin[8] yetiz[9] [10]

Ḳanı ʿahd emānet ḳanı eḍgülük[11]
Köz[12] açḳınça[13] ḫayr iş[14] me[15] kötrülgülüg[16]
28a Öñi[17] bardı ḫayrıñ[18] soñı[19] barġusı[20]
Öñi[21] keldi[22] şerniñ[23] soñı[24] kelgüsi[25] [26]

Ajun[27] toldı ʿudvān cefā cevr bile[28]
Ḳanı bir vefālıġ[29] bar erse[30] tile
Sen artaḳ sen anın ajun[31] artadı
Nilük[32] bu ajundan[33] ḳılur sen gile

1 S, A_u: acunta; T: acunda
2 S, A, T: kişilik
3 S: isiz; A_u: ʿasiz
4 S, A, T: kişilik
5 S, A_a: isiz
6 S: köki
7 S: yuulları
8 S: tenggiztin; A_a, T: diñizdin
9 S, A, T: ediz
10 Bu dizeden sonra S'de Uygur harfleriyle "uḫrā" yazılmış.
11 S, A, T: edgülük
12 S: kedin; A, T: köni
13 S: künde; A_u: kiltükinçe; A_a: kildükünce; T: keldügünce
14 A, T: -
15 A, T: -
16 A_u: kidgülüg; A_a, T: kitgülüg
17 S, A: başı; T'de bu dize de dâhil sonraki on dize yazılmamıştır.
18 A: ḫayırnıñ
19 S: songgı
20 Nüshada önce barġuluḳ yazılmış sonra "luḳ" kısmının üzeri çizilerek iptal edilmiş ve "sı" satır üstüne yazılmış.
21 S: önggi
22 S, A_u: kilti; A_a: kildi
23 A_a: ḫayrnıñ
24 S, A_u: songgı
25 S: kilgüzi; A: kilgülüg
26 Bu dizeden sonra S'de Uygur harfleriyle "uḫrā" yazılmış.
27 S, A_u: acun
28 Nüshada bilen yazılmış daha sonra nūn harfinin üzeri çizilerek ( ) iptal edilmiş.
29 A_a: vefālıḳ
30 S: erze; A_u: irze
31 S, A_u: acun
32 S, A: nelük
33 S, A_u: acunḳa; A_a: acunġa

Ġarīb erdi[1] İslām ġarīb boldı[2] baz
ʿİbādet riyā boldı ʿābid mecāz
Ḫarābāt oramı bolup ābādān[3]
28b Ḫarāb boldı[4] mescid buḍun[5] bī-namāz

[وَذَلِكَ] قَوْلُهُ عَلَيْهِ السَّلَامُ: «[بَدَأَ الْإِسْلَامُ][6] غَرِيبًا وَسَيَعُودُ غَرِيبًا»[7]

ʿAmel ḳoḍdı[8] ʿālim[9] zāhid zühd[10] veraʿ
ʿĀrif raḳṣ çıḳardı[11] urur[12] ḫoş semāʿ
Bidaʿdın[13] yıġıġlı[14] kişi ḳalmadı
Anın künde arta turur bu bedīʿ[15] [16]

Ḳanı emr-ü[17] maʿrūf ḳanı eḍgü[18] er[19]
Ḳanı kendü eḍgü[20] kişi turġu yir
Yirer[21] sen zamāneñni ḫalḳın ḳoyup[22]
29a Zamāneñni[23] yirme[24] kişi sini yir[25]

1 S: irti
2 S: oltı
3 Nüshada ve A$_a$'da ikinci /a/ sesi kısa yazılmış.
4 S: oltı
5 S, A: budun
6 Köşeli paranetez içinde yazılan kısımlar S, A ve T'de kaydedilmiş ancak bu nüshada yazılmamıştır.
7 'Peygamber aleyhisselâmın dediği gibi: İslamiyet ortaya garip çıktı ve garip olarak dönecektir.' S'de hadis sonunda bir de 'doğrudur' anlamındaki "ṣadaḳa" ifadesi yazılmıştır.
8 S: ḳoytı; A, T: ḳoydı; Nüshada ise ḍ harfi, şeddeli yazılmış. Bu nedenle yanlışlıkla geçmiş zaman ekinin ünsüzü de ḍ olarak (قُوَدِّي) yazılmıştır.
9 Bu kelimeden sonra S'de ve yazılmış.
10 S: -
11 S: çıḳarıp; T: çıḳarur
12 S: iter; A: ayur
13 S, A$_u$: bidaʿtın
14 A, T: yıġıḳlı
15 S, A, T: bidaʿ
16 Bu dizeden sonra S'de Uygur harfleriyle "uḫrā" yazılmış.
17 S, A: emr-i; T'de bu dörtlük yok.
18 S, A, T: edgü
19 S: ir
20 S, A, T: edgü
21 S, A$_u$: yerer
22 A: ḳodup
23 A$_u$: samaneñni
24 A$_u$: yerme
25 Bu dizeden sonra S'de Uygur harfleriyle "uḫrā" yazılmış.

Kimüñ[1] yüzçi[2] erse[3] kişi yigi[4] ol
Kerek[5] erse[6] bilgil[7] yorı yorçı[8] bol
Kimüñ[9] yolluġ[10] erse[11] anıñ yolı yoḳ
Kimüñ[12] yolsuz erse[13] aña[14] kiñrü yol

Aya artaḳ[15] işlig sewünçün[16] salın
Seniñ rüzgārıññı[17] bulınça[18] ḳılın
Tilekçe tiril inç[19] fārīġ[20] ḳaḍġusuz
[21]Ni birken yıġar yil sini ni tılın[22]

29b Uḳup tidi pendin bulunmaz tidi[23]
Helāl yigi[24] ḳanı körünmez[25] tidi[26]
Helāl kendü[27] ḳayda bu kün ḳanı kim
Ḥarāmnı yiyürde[28] ḥelāl[29] tip[30] yidi[31] [32]

1 S, A, T: kim ol
2 A, T: borçı (T'de satır altında "mey furuş" yazılmış)
3 T: irse
4 A_u: yegi
5 S, A_a, T: kirek
6 S: irze; T: irse
7 S: yigli; A_u: yeglik; A_a, T: yiglik
8 S: yüzçi; A, T: borçı
9 S, A, T: kim ol
10 T: yolluḳ
11 T: irse
12 S, A, T: kim ol
13 T: irse
14 S: anggar
15 A_a, T: artaġ (T'de satır altında "bed" yazılmış)
16 S, A: sevinçin; T: sevünçin
17 S, A, T: rüzgārıñ
18 S, A, T: bu köñülçe
19 T'de satır altında "emān" yazılmış.
20 Nüshada fārīḳ yazılmış. T: feraḥ
21 S: ne yirke yıġar baz seni ne tilin; A_u: yürügil tilegil ösüñ ḫoşluḳın; A_a: yürügil tilegil özüñ ḫoşluġın; T: yürigil tilegil özüñ ḫoşluġın
22 Bu dizeden sonra S'de Uygur harfleriyle "uḫrā" yazılmış.
23 S: awut yetti yendep bulunmaz titi; A_u: uvut yidti yindep (?) bulunmaz yıdı; A_a: ubut kitti indep bulunmas yıdı; T'de 29b sayfasındaki ilk dörtlük yazılmamış.
24 S, A: yigli
25 Nüshada z harfinin noktası koyulmadığı için körünmer (كۇرۇنمار) yazılmış. S: bolunmaz; A_a: körünmes
26 S: yıtı; A: bodı
27 A_a: kindü
28 A_u: yeyürte
29 S: ḫarām
30 A_u: tep
31 A_u: yedi
32 Bu dizeden sonra S'de Uygur harfleriyle "uḫrā" yazılmış.

Budun[1] mallıġ[2] erken[3] urup yüzlerin
Tözü[4] ḳul ḳılurlar āzād özlerin
Kim ol mālsız erse[5] ol erni[6] körüp
Yüz ewrüp[7] keçerler[8] yumup közlerin[9]

Aya mālġa[10] suḳ[11] er[12] yaḳīn bil bu māl
30a Bu kün ḳaḍġu[13] saḳınç[14] yarın yük vebāl
Ḥarām irse[15] mālıñ ʿikāb[16] ol soñı[17]
Ḥisāb ol eger bolsa mālıñ ḥelāl[18]

قَالَ النَّبِيُّ[19] عَلَيْهِ السَّلَامُ: «حَلَالُهَا حِسَابٌ وَحَرَامُهَا عَذَابٌ»[20]

Nelük[21] malġa[22] munça suḳ ol bu özüñ
Köñülde ġamuñ ol tiliñde sözüñ
Barur sen bu malıñ yaġıña[23] ḳalur
Uyalıp[24] birürler[25] ṣarınġu[26] bözüñ[27] [28]

1 S: busun (-s- harfi altında ɔ yazılmış); A_u: butun; T'de satır altında "ḫalāyıḳ" yazılmış.
2 A_a: mallıḳ
3 S: irke; A: ilke; T: irge
4 S, A_u: tösü; T'de satır altında "heme" yazılmış.
5 S: irze; T: irse
6 S, T: irni
7 S, A, T: evrüp (T'de satır altında "döndürip" yazılmış)
8 S: kiçerler
9 Bu dizeden sonra S'de Uygur harfleriyle "uḫrā" yazılmış.
10 S, A_u: malḳa
11 T'de satır altında "ḥarīṣ" yazılmıştır.
12 S, A_u, T: ir
13 S: kasġu (-s- altında ɔ yazılmış); A_u: katġu; A_a, T: kadġu
14 T'de satır altında (ḫavf) yazılmış.
15 S: irze; A: erse
16 S, A, T: ʿaẕāb
17 S: songgı
18 Bu dizeden sonra S'de Uygur harfleriyle "uḫrā" yazılmış.
19 S'de bu ifade yerine 've dediği gibi' anlamındaki "ve ẕalike ḳavluhu" ibaresi yazılmıştır.
20 'Peygamber aleyhisselâm, helali hesap ve haramı azaptır, demiş.'
21 T'de satır altında "nice" yazılmış.
22 S, A_u: malḳa
23 S, A_u: yaġıñka; A_a: yaġıñġa; T: acunda
24 S, A_a, T: uyatıp (T'de satır altında "utanıp" yazılmış); A_u: uyadıp
25 S, A_u: berürler
26 A_a: sırıñġu; T: sırıñġu (satır altında "kefin" yazılmış)
27 T'de satır altında "biz" yazılmış.
28 Bu dizeden sonra S'de Uygur harfleriyle "uḫrā" yazılmış. Akabinde ise A ve T nüshalarında 30b sayfasındaki ilk dizenin ardından kaydedilmiş olan Arapça ibare ve ayet yazılmış.

Senüñ[1] māluñ[2] ulnar[3] aşundurduġuñ[4]
30b Saña[5] ḥasret ol tek[6] tutup turduġuñ[7] [8]
Bu kün kendü[9] süçüñ[10] bitürmek[11] saña[12]
Açıġ[13] kelge[14] yarın ḳoḍup[15] barduġuñ[16] [17]

Bu ajun[18] mezesi[19] ḳatıġlıḳ[20] meze[21]
Eẕāsı[22] öküşrek mezesi üze[23]
ʿAsel ḳayda irse[24] bile arısı[25]
Arı zehri[26] tatġu[27] ʿaseldin[28] oza[29] [30]

---

1 S, A, T: seniñ
2 S, A, T: malıñ
3 S, A, T: ol mal
4 S: aşındurduḳuñ; A_u: aşınturduḳuñ; A_a: aşınturduġuñ; T: ışınturduġuñ (A ve T'de satır altında "yaʿnī burun ṣadaḳa ḳılmaḳ" yazılmış)
5 S: sangga
6 A_u, T: bek; A_a: bik
7 S, A_a: turduḳuñ
8 A ve T'de bu dizeden S'de ise 30a sayfasının sondan bir önceki dizesinin ardından yazılan, 'Yüce Allah'ın buyurduğu gibi: Sizdeki biter Allah'taki sonsuzdur.' anlamındaki Nahl suresi 96. ayetten yapılan iktibas (kemā ḳāle'llāhu teʿālā mā ʿindekum yenfedu ve mā ʿinde'llāhi bāḳin) bu nüshada yazılmamıştır.
9 A_a: kindü
10 S, A, T: süçüg (T'de satır altında "şīrīn" yazılmış)
11 S, A, T: bu tirmek
12 S, A_u: sangga
13 A_a, T: açıḳ (T'de satır altında "telḫ" yazılmış)
14 S, A, T: bolġa
15 S, T: ḳoyup; A_u: ḳotup; A_a: ḳodup
16 S: bartuḳuñ (-t- ve -ḳ- harfleri altına sırasıyla د ve ق harfleri yazılmış).
17 S'de bu dizeden sonra, 'Önceledikleriniz kazandık ve geri bıraktıklarımızı kaybettik' anlamındaki Arapça ibare (rebiḥnā mā ḳaddemnā ve ḫasernā mā ḫalefnā) ve onu müteakip Uygur harfleriyle "uḫrā" yazılmış.
18 A: acun; B: tuniya
19 B: mesezi
20 S, A_u: katıġlıġ; B: kadıġl[ıġ]
21 B: mese
22 S: īẕāsı; A ve T'de satır altında "āzārı" yazılmış; B: edası
23 S, A, T: aza; B: azsa
24 S: erse; B, A_u: bolza; A_a: bolsa
25 Nüshada "arışı" (أريشي) yazılmış.
26 B: seheri
27 A: tatar; T: tatḳu; B: tadġu
28 B: as[el]tin
29 T'de satır altında "evvel" yazılmış.
30 Bu dizeden sonra S'de Uygur harfleriyle "uḫrā" yazılmış.

Hünerlıġḳa[1] ajun[2] vefāsızraḳ ol
Hünersizke[3] mundın[4] cefā azraḳ ol
31a Hüner birle devlet birikmekliki[5]
Bulunmaz ḳamuġ ḳızdın[6] ol ḳızraḳ ol[7]

Ni[8] yazdı[9] bu ajunġa[10] ṣāḥib hüner
Nilük[11] bu ulaşu anı[12] oḳ[13] ḳınar
Ḫasīslerni kötürüp[14] nefisni ḳoyup[15]
Ozuḳsuz[16] bu ajun[17] munup[18] mu[19] munar[20]

Aya ḥükmin ajun[21] tapa[22] ekküçi[23]
Birip[24] munı birer birer[25] ükküçi[26]
Uġan[27] ḥükmi birle kelür[28] kelgen[29] iş
31b Anıñ emri birle tiker[30] tikküçi[31] [32]

---

1 A_a, T: hünerlıḳḳa
2 S, A: acun
3 S, A_u: hünersızḳa; A_a, T: hünersızġa
4 A: munda
5 A: birikilmeki; T: birikilmegi
6 S: ḳıztın; A_a, T: ḳızda; A_u: ḳızta
7 Bu dizeden sonra S'de Uygur harfleriyle "uḫrā" yazılmış.
8 S, T: ne
9 S, A_u: yastı
10 S, A_u: acunḳa; A_a: acunġa
11 S, A: negüke; T: negüge
12 S, A, T: anı ulaşu
13 S, A, T: -
14 S, A, T: kötrüp
15 S, A, T: çalıp
16 S: osu (s harfi altında ص yazılmış) ḳutsuz; A_u: ʿatu ḳutsuz; A_a: ʿadū ḳutsuz; T: ʿadū ḳutsız
17 S, A: acun
18 S, A, T: ḳarıp
19 A_a: -
20 Bu dizeden sonra S'de Uygur harfleriyle "uḫrā" yazılmış.
21 S, A_u: acun
22 T'de satır altında "üze" yazılmış.
23 S, A, T: üggüçi
24 S, A_u: yerip; A_a, T: yirip
25 S, A, T: yana
26 S, A, T: öggüçi
27 A_a: oġlan; T'de satır altında "teñri" yazılmış.
28 S, A_a: kilür
29 S: kilgen
30 S, A_u: teker; T: tiger
31 S, A_u: tekküçi; T: tiggüçi
32 Bu dizeden sonra S'de Uygur harfleriyle "uḫrā" yazılmış.

Ajunġa[1] bu sökünç[2] melāmet nelik[3]
Ḳażālar törütgen[4] yaratġan[5] melīk
Ḳażā birle sançılur[6] aḍaḳġa[7] diken[8]
Ḳażā birle ilnür[9] tuzaḳġa[10] ilik[11] [12]

قَالَ النَّبِيُّ عَلَيْهِ السَّلَامُ: «إِذَا جَاءَ الْقَضَا عَمِيَ الْبَصَرْ»[13]

Ḳamuġ[14] tegdeçi[15] neñ[16] ḳażādın irür[17]
Uḳuşsuzlar[18] anı sebebdin bilür[19]
Ḳażā birle uçḳan[20] ḳalıḳ[21] ḳuşları
32a Ḳorıġa[22] ḳonar hem ḳafesḳa[23] kirür[24]

---

1 S, A_u: acunḳa; A_a: acunġa
2 S, A, T: söküş
3 A, T: nelük (T'de satır altında "niçün" yazılmış)
4 S: yüritgen; A_u: yürüdgen; A_a, T: yürütgen
5 A_a, T: yaratḳan
6 S, A: sançlur
7 S, A_u, T: adaḳḳa (T'de satır altında "ayaḳ" yazılmış); A_a: adaġḳa
8 S, A, T: tiken
9 T'de satır altında "ilşür" yazılmış
10 S, A_u, T: tuzaḳḳa; A_a: tuzaġḳa
11 S, A_u: elik; T'de satır altında "el" yazılmış
12 Bu dizeden sonra S'de Uygur harfleriyle "uḫrā" yazılmış.
13 'Peygamber aleyhisselâm, kaza gelince göz görmez olur, demiş.'
S, A, T: -
14 S: ḳamu
15 A: teñdeçi; T: tigdeçi
16 Nüshada niñ (نِنْگ) yazılmış.
17 S: erür
18 A_u, T: uḳuşsız ir (T'de satır altında "'akılsız" yazılmış); A_a: uḳuşsız er
19 S, A, T: körür
20 S, A_u,T: uçġan
21 S: ḳılıḳ; A_a, T: ḫalıḳ
22 S, A, T: ḳarıġa
23 Nüshada sin yerine ṣad harfiyle ḳafesḳa (قَفَصْقَا) olarak yazılmış.
24 Bu dizeden sonra S'de Uygur harfleriyle "uḫrā" yazılmış.

Ḳażā kelse[1] yügrük yügürmez urup
Ḳażā ḳaytarılmaz[2] ḳatıġ ya ḳurup
Saña[3] renc aña[4] genc bitigen[5] uġan
Ceza[ʿ6] ḳılma yā renc iḍisi[7] tarup[8] [9]

Bitidim kitāb[10] pür[11] mevāʿiẓ[12] meṯel
Oḳısañ[13] tatır til yimiş teg[14] ʿasel
Kim erse[15] bu sözge öñinler[16] sözin
Teñese[17] teñedi[18] dürüstḳa[19] bedel[20] [21]

32b Edīb Aḥmed atım edeb pend sözüm
Sözüm munda ḳalur barur men[22] özüm
Kelür[23] küz[24] barur[25] yaz keçer[26] bu ʿömür
Tüketür[27] ʿömürni bu yazum[28] küzüm[29]

---

1 S: kilze; A_u: kelze; A_a, T: kilse
2 S: ḳarşu bolmaz; A_a, T: ḳaytarılmas (T'de satır altında "dönmez" yazılmış)
3 S: sangga
4 S, A_u: angga
5 S, A_a, T: birigli; A_u: berigli
6 S, A_u: cesaʿ; A_a: cüzaʿ
7 S: itizi; A, T: idisi
8 A, T: turup
9 Bu dizeden sonra S, A ve T'de yazılan 'sözü tamamlamanın mazur görülmesi hususunda' anlamındaki Arapça başlık (fi'l-ʿuẕri bitamāmi'l-kelāmi) bu nüshada yazılmamış. S'de ise bu başlığın arkasından Uygur harfleriyle "uḫrā" yazılmış.
10 S, A, T: kitābı
11 S, A, T: -
12 A_a: mevāʿıż
13 S: oḳıza; A: oḳusa; T: oḳısa
14 T: teg
15 T: irse
16 S, A, T: adınlar (T'de satır altında "özgeler" yazılmış)
17 S: tenggeze; A_u: teñeze; T: tiñese
18 S: tenggeti; T: tiñedi
19 S: turustḳa
20 S: betel
21 Bu dizeden sonra S'de Uygur harfleriyle "uḫrā" yazılmış.
22 S, A, T: bu
23 S, A_a, T: kilür
24 S: küüz
25 S, A ve T'de "barur" ve "keçer" kelimelerinin yerleri değişmiş.
26 S, A_a, T: kiçer
27 A: tüketti
28 S: yasum; A_u: yasını; A_a: yazım
29 Bu dizeden sonra S'de Uygur harfleriyle "uḫrā" yazılmış.

Anın[1] uş çıḳardum[2] bu Türkçe[3] kitāb[4]
Kerek[5] tut[6] meni[7] dost kerek ḳıl ʿitāb[8]
Bitidim bu tañsuḳ ṭuraf[9] sözlerin
Ḳalı[10] barsa ozup[11] sözüm[12] ḳalsu tip[13] [14]

Anın az[15] irür bu kitābda[16] sözüñ[17] [18]

1 T'de satır altında "anuñçün" yazılmış.
2 S, A, T: ṣıḳardım
3 S: türkī
4 S: kitib; A_u: kidab
5 S, A_a, T: kirek
6 S, A, T: ḳıl
7 S: tap aa; A_u: tep ey; A_a: tip iy T: dip iy
8 S: itib
9 T: turfa; A'da satır altında "cemʿ ṭurfa" yazılmış.
10 A_a, T: ḫalı (T'de satır altında "çın oḳ" yazılmış)
11 S, A, T: özüm
12 A, T: atım
13 A_u: tep; T: dip
14 Bu dizeden sonra S'de Uygur harfleriyle "uḫrā" yazılmış.
15 S, A, T: uz (A'da satır altında "ḫūb" yazılmış)
16 S, A, T: kitāb bir
17 S, A, T: süzük
18 Bu dizeden eserin sonuna kadar diğer nüshalarda yer alan yedi dize yaprak kopukluğu nedeniyle bu nüshada eksiktir. Diğer üç nüshada eser metnini takiben yer alan ve Edîb Ahmed'i anlatan, farklı şahıslarca kaleme alınmış üç ekin ise kopuk yapraklarda kaydedilip kaydedilmediği belirsizdir.
Bu nüshada eksik olan yedi dize Arat tarafından hazırlanan tenkitli metinde şöyle tespit edilmiştir:

Talulap ketürdüm kemiştim çözük
Nevādir süzük az bolur hezl öküş
Çuz atlas bolur ḳız uçuzı böz ök

Aya minde kidin keligli munı
Oḳısañ duʿada unıtma mini
Saña hedye ḳıldım bu tañsuḳ sözüm
Maña hedye ḳılsu duʿa tip sini (2006: 78)

HÎBETÜ'L-HAKÂYIK

Edîb Ahmed Yüknekî

NECÎB ÂSIM

NECÎB ÂSIM VE HİBETÜ'L-HAKÂYIK NEŞRİ

Necîb Âsım

Hayatı

Atebetü'l-Hakâyık üzerine ilk bilimsel çalışmaları hazırlayarak bu eserle ilgili araştırmalara öncülük eden ve bu eseri ilim âlemine tanıtan Necîb Âsım, 29 Aralık 1861 tarihinde Kilis'te dünyaya gelir. Babası Hacı Âsım Bey, Balhasanoğlu olarak bilinen bir sipahi ailesine mensuptur (Timurtaş 1960: 46). İlk ve orta öğrenimini Kilis'te tamamlayan Necîb Âsım, 1875'te Şam Askerî İdadisine kayıt yaptırır ve bir süre burada öğrenimine devam ettikten sonra Kuleli Askerî İdadisine geçiş yapar. 1879'da Mekteb-i Harbiyye'ye girer ve buradan 1881'de mülâzım-ı sânî (piyade teğmeni) rütbesiyle mezun olur (Uçman 2006: 493; Böler 2009: 197).

Askerlik hayatını askerî rüştiyelerde ve harp okullarında Türkçe, Fransızca ve tarih muallimliği yaparak geçiren (Timurtaş 1960: 46; Dilaçar 1969: 805; Böler 2009: 197) Necîb Âsım, önce Umumi Harbiye beşinci şubesine, sonra Kocamustafapaşa Askerî Rüştiyesi Fransızca öğretmenliğine tayin olunur, bir yıl sonra Üsküdar Toptaşı Askerî Rüştiyesinde görevlendirilir. 1884 yılında üsteğmenliğe yükselmesinin ardından Maârif Nezâreti tarafından Fatih ve Galata Rüştiyeleri Fransızca öğretmenliğine tayin edilir. 1886'da yüzbaşı, 1908'de de yarbay olur (Timurtaş 1960: 197).

1913'te miralay (albay) rütbesiyle emekliye ayrılan Necîb Âsım, Maârif Nezâreti tarafından Dârülfünun'a Türk tarihi ve Türk dili müderrisi (profesörü) tayin edilir (Uçman 2006: 493). Türkiye Büyük Millet Meclisinin üçüncü devresinde, 1927 yılında, Erzurum mebusu olarak parlementoda yer alır. Siyasî faaliyetleri yanında Türk Dil Kurumunun çalışmalarına da katılır. 1934'te Yazıksız soyadını alan Necîb Âsım, Türk diline ve tarihine önemli hizmetler etmiştir. İleride eserleri ve Türkçlüğü hakkında bilgi verilecek olan bu velut müellif, 13 Aralık 1935'te Kadıköy'deki evinde vefat eder (Dilaçar 1969: 805; Böler 2009: 198). Sahrayıcedid mezarlığındaki mezarı üzerine vasiyeti gereği şöyle yazılır: *Necîb Âsım, Türk tarihi müellifi, 1861-1935* (Böler 2009: 198).

Türkçülüğü

Mezar taşında kendisini Türk tarihinin bir müellifi olarak tanımlayan Necîb Âsım'ın şüphesiz en belirgin vasfı Türkçülüğüdür. Zira Türk dili ve tarihi sahalarında çoğu ilklerin temsilcisi olan birçok çalışma kaleme almıştır. Türk dili ve tarihinin hem anlaşılmasında hem de anlatılmasında sayısız faaliyette rol alarak Türkçülük idealine hizmet etmiştir. Türklük bilimi sahasında yapmış olduğu çalışmalar, hep bu Türkçlük mefkûresi çerçevesinde ve bu cereyan dâhilinde girişilmiş çabalardır. Bu nedenle onun Türkçülüğünden bahsedilmeden eserleri hakkında yapılacak bir değerlendirme oldukça eksik kalacaktır.

Necîb Âsım'da millî duyguların gelişmesi, Şam İdâdîsi'nde okurken, Araplarla meskûn bu muhitte Türkler'e karşı takınılan menfi tavırlara bir tepki olarak, daha erken yaşlarında başlar. (Timurtaş 1960: 46, 47; Uçman 2006: 493). Sonraki yıllarda bir önceki neslin Türkçü kalemlerinden Ahmed Vefîk Paşa ve Şemseddîn Sâmî'nin eserlerini okuması ve Avrupalı Türkologların kitaplarıyla teması, ondaki millî duyguların bilinçli bir ideal ve bilimsel zemini olan bir görüşe doğru tekâmül etmesini sağlar (Timurtaş 1960: 47).

O dönemin ilmî mahfillerinden biri olan Ahmed Midhat Efendi'nin Beykozdaki yalısına daha Kuleli Askerî İdadisindeki öğrenciliği yıllarında giden (TDEA VIII 1998: 572) Necîb Âsım, Harbiye'den piyade mülazımı olarak mezun olduktan sonra da bahsi geçen yalıdaki ilmî toplantılara devam eder (Orkun 1977: 58). Bu toplantılarda dönemin en önde gelen Türkçülerinden Veled Çelebi[1] ile tanışır. Türkçülük sohbetleri ile geçmeğe başlayan yalıdaki cuma toplantılarında Necîb Âsım; Ahmed Midhat, Şemseddîn Sâmî, Veled Çelebi, Emrullah Efendi ve Fuad Kösearif gibi dönemin önde gelen Türkçü ve Türkçecileri arasında yer alır. Adları geçen bu Türkçü ve Türkçeci çevre, Ahmed Cevdet'in çıkardığı ve başlığı altına ilk defa "Türk gazetesidir" kaydını koyan *İkdam* gazetesi etrafında toplanmıştır (Timurtaş 1960: 47).

1 "Türkçülüğün Tarihi"ni yazan Hüseyin Namık Orkun'un Türkçülerin piri olarak tanımladığı Veled Çelebi, daha sonraları şu sitayişkârâne sözlerle Necîb Âsım'ın Türkçülük ideali uğrunda sarfettiği yoğun çabayı dile getirir: *"Bu hususta Necîb Asım Bey'in namını ne kadar virdizeban etsem… Yerde servileri kalem ittihaz ile bahri muhit hokkasına batırıp sahife-i asumana mâdâmü's-semâvati ve'l-'arz nakşetsem üzerimdeki hakkını ödeyemem."* (Orkun 1977: 57)

İlk yazılarını Harbiye'nin son sınıflarında iken *Tercüman-ı Hakikat*'te yazmaya başlayan Necîb Âsım, *Maârif*'te birkaç yazı kaleme aldıktan sonra kendisi de *Medresetü'l-Edeb* adlı bir dergi çıkarır (TDEA VIII 1998: 573). İçerisine girdiği mezkûr Türkçü çevre ile birlikte yazılar yayımladığı *İkdam* gazetesinde ve *Musavver Malumat* ile *Servet-i Fünûn* dergilerinde dil ile ilgili görüşlerini dile getirir. Adı geçen gazete ve dergilerde kaleme aldığı "Lisan Bahisleri", "Dilimize Hizmet" ve "Dilimiz" başlıklı yazılarında Türkçenin Arapça ve Farsçanın boyunduruğundan kurtarılması gerektiğini ve dilde sadeleşme fikirlerini savunur (Dilaçar 1969: 805; Eren 1977: 170; TDEA VIII 1998: 573). Bu bağlamda yabancı terkiplerin çözülmesini talep eder ve biri Türkçe diğeri Osmanlıca iki ayrı sözlüğün hazırlanmasını önerir (Dilaçar 1969: 805). Tüm bu fikirlerine rağmen Necîb Âsım hiçbir zaman tasfiyeci olmamıştır. Bu durum onun şu ifadelerinden gayet iyi anlaşılmaktadır:

> "Yazmak istediğim, özendiğim şey Türkçemizin mütemeddin bir kavm lisanı olduğunu ve terekkiyatına himmet olunursa bugünkü Avrupa lisanlarından aşağı kalmayacağını ispattı. Hatta safi Türkçe birkaç makale yazışım da o maksada mebni idi. Bunu görenler lisanımızdan, bütün Arabî'den, Farisî'den, Avrupa dillerinden aldığımız kelimeleri çıkarıp yerine Çağataycadan, Kıpçakçadan, Özbekçeden, Azerbaycancadan vesaireden kelime koymak istiyorum sandılar… Yine tekrar ederim, fikr ü nazarım hiç de öyle değildir. Özendiğim şey, bugün Osmanlıların, amma haniya terbiye ve malumatı orta halli olanlarının hepsine yazdığımızı anlatacak bir lisan kullanmaktır. Arabî ve Farisî'den aldığımız kelimelerin lüzumlularını, taammüm edenlerini çıkarmak lisanı züğürtleştirir. Hatta Avrupa lisanlarından da almamakta taassup göstermek yine öyledir. " (Dilaçar 1969: 805-806; TDEA VIII 1998: 573)

Necîb Âsım, II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Türk Derneği'nin kurucuları arasında yer alır ve derneğin başkanlığına getirilir. Bu yıllarda *Türk Yurdu* dergisinde yazılar yazar. Daha sonrasında *Bilgi*, *Edebiyat Fakültesi Mecmuası* ve *Türk Tarih Encümeni Mecmuası* gibi dergilerde yazıları yayımlanır (Dilaçar 1969: 806; Eren 1977: 170). 1932'de Türk Dil Kurumu

kurulunca derhâl bu safta yer almış, Birinci Türk Dili Kurultayına katılmış ve ölünceye kadar (1935) burada hizmet etmiştir.[1]

Necîb Âsım'ın Türkçülüğe hizmetleri, elbette buraya kadar ifade edilenlerle sınırlı değildir. Onun asıl büyük hizmetleri Türkolojinin tarih ve dil sahasında ortaya koyduğu birçoğu alanında bir ilki temsil eden bilimsel çalışmaları ile tercüme, derleme ve inceleme mahiyetindeki eserleridir. Türk dili alanındaki çalışmaları münâsebetiyle kendisine 1892'de Chicago Sergisi'nde bir madalya ile bir diploma verilmiş ve 1895'te Paris'teki Société Asiatique'e üye seçilmiştir (Dilaçar 1969: 807; TDEA VIII 1998: 573; Uçman 2006: 493).

Eserleri

Necîb Âsım'ın başta dil ve tarih alanlarındaki öncü çalışmaları olmak üzere fen bilimleri, eğitim-öğretim, edebiyat, kültür ve sözlük bilimi gibi farklı alanlarda yazılmış birçok telif veya tercüme yayımlanmış eseri bulunmaktadır. Burada ifade edilecek eserleri onun kitap düzeyindeki çalışmalarıdır.

Çevirileri

Ferîd: İstanbul'da h. 1306 yılında basılan bu eser, 160 sayfadır. Fransızcadan çocukların talim ve terbiyesi maksadıyla çevrilmiş bir okuma kitabıdır.

Sitler: İstanbul'daki Matbaa-i Ebuzziya'da h. 1310 yılında yayımlanan 143 sayfalık bu eser, meşhur Yunan tarihçi Heredot'un tarihinde İskitlerden bahsettiği kısımların tercümesinden meydana gelmektedir.

Gök Sancak: H. 1327 yılında İstanbul'da Asadoryan Matbaasında basılan 332 sayfalık bu eser, Fransızcadan tercüme edilmiştir. Fransız tarihçi Léon Cahun'un 1876'da yayımladığı La Bannière bleue: Aventures d'un musulman, d'un chrétien et *d'un païen à l'époque des croisades et de la conquête des Mongoles* adlı romanın Türkçeye tercümesidir. Romanda adından da

1 Türk Dil Kurumu tarafından çıkarılan *Türk Dili* adlı derginin Birinci Teşrin 1934 tarihli sayısında yer alan "Türk Dili Savaşında İleri Gelenlerimiz" başlıklı yazıda Necîb Âsım için şu ifadelere yer verilmiştir: "*Erzurum mebusu Necîb Âsım Bey'in Türkçülük dâvasında hala devam edip gelen büyük hizmetini her zaman şükranla anacağız. Bizde ilk önce Türk tarihi yazan, Kilis'in bu Türk çocuğudur.*" (Dilaçar 1969: 807)

anlaşılacağı gibi Haçlı Seferleri ve Moğol İstilası sırasında bir Müslüman, bir Hıristiyan ve bir Payen'in başından geçenler anlatılır (Dilaçar 1969: 807).

Celâlûddin Harzemşâh: 1934 yılında, İstanbul'da, Devlet Matbaasında yayımlanan 158 sayfalık bu eser, Necîb Âsım'ın Latin harfleriyle basılan ilk ve son eseridir. Horasanlı tarihçi Şihabeddin Ahmed En-Nesevî'nin Arapça *Sîretü's-Sultân Celâlûddin Mengübertî* adlı meşhur eserini Necîb Âsım Fransızca tercümesinden Türkçeye çevirmiştir. Eserde Moğol istilâsından, Moğolların yağma ve tahribatlarından, Harzemşâh Alâeddîn Muhammed'in Moğollar'la yaptığı savaşlardan ve Celâlûddin Harzemşâh'tan ayrıntılı surette bahsedilir.

Kırâat-ı Fenniye: Altı kısımdan oluşan hacimli bir fen bilimleri külliyatıdır. Altı kısmın her biri İstanbul'daki Karabet Matbaasında farklı tarihlerde ayrı ayrı kitaplar halinde basılmıştır. Her kısımda farklı bir fen bilimi anlatılır. Necîb Âsım bu külliyatı Fransızcadan tercüme etmiştir. Külliyatın birbirinin devamı olarak basılan kısımları sırasıyla şunlardır: İlm-i Hey'et, İlm-i Nebâtat, İlm-i Hayvânât, Hikmet-i Tabî'iyye, İlm-i Makine (Mihanik) – Kimya, Sanayi-Hıfz-ı Sıhhat-Ziraat.

Umdetü't-Tevârih: H. 1343 yılında İstanbul'daki Matbaa-i Amire'de yayımlanan 207 sayfalık bu eser, Abdulgaffâr bin Hüseyin Kırımî tarafından yazılmış, Necîb Âsım tarafından Türkçeye çevirilmiştir.

Metin Neşirleri

Necîb Âsım dil incelemesi de yaptığı *Hibetü'l-Hakâyı*k adlı eseri dışında elindeki iki el yazması nüshadan hareketle *Bektaşi İlmihali* adını verdiği bir metin neşri çalışması daha yapmıştır. H. 1343 yılında İstanbul'daki Kanaat Kütüphanesi adlı basımevinde yayımlanan 29 sayfalık bu eser, Mehmed Seyfeddîn ibn Zülfikârî Dervîş Alî adlı bir muharririn eserinin iki el yazması nüshasından hareketle hazırlanmış bir metin neşridir. Necîb Âsım salt bir metin neşri yapmayıp eser içerisinde yer yer el yazması nüshalardaki durumla ilgili bilgiler vermiş, yorumlar yapmıştır.

Telif Eserleri

Sözlükler

Lugat-ı İlmiyye ve Fenniyye: Necîb Âsım'ın Hasan Tahsin ile birlikte hazırladığı bu sözlük h. 1308 yılında, İstanbul'daki Matbaa-i Amire'de basılmıştır. 208 sekiz sayfalık bu sözlükte hem sosyal bilimler hem de fen bilimlerinin farklı dallarındaki çeşitli terimler açıklanmıştır.

Lugat-ı Musâhabet: H. 1311 yılında, İstanbul'daki Mekteb-i Sanayi Matbaasında yayımlanan bu sözlük 112 sayfadır. Sözlükte Necîb Âsım, meşhur Fransızca *Laourese* sözlüğünün sonundaki notlardan faydalı olanlarını tercüme ederek ve buna kendisi de bazı faydalı maddeler ekleyerek günlük dildeki bazı sözcüklerin karşılıklarını sunar.

Fen Bilimleri

Ziya ve Hararet: H. 1304 yılında, İstanbul'daki Ebuzziya Matbaasında yayımlanan 72 sayfalık bu eser, ışık ve sıcaklık enerjileri ve bunlarla ilgili fizikî kaideler hakkında teorik bilgiler içerir.

Eğitim ve Öğretim

Ev Kızı: H. 1307 yılında İstanbul'daki Karabet Matbaasında yayımlanan 156 sayfalık bu eser, kız çocuklarının talim ve terbiyesi ile ilgilidir. Soru-cevap şeklinde tertip edilmiştir.

Arkadaş Bana Fransızca Öğret: H. 1302 yılında İstanbul'daki Mahmûd Bey Matbaasında yayımlanan 95 sayfalık bu eser, başlangıç seviyesindekiler için pratik Fransızca öğrenme kılavuzudur.

Usûl-i Fransevî, H. 1320 yılında İstanbul'daki A. Asaduryan Şirket-i Mürettebiye Matbaasında basılan 111 sayfalık bu eser, Fransızca öğretimi için hazırlanmıştır.

Mebâdî-i Fenn-i Resm, H. 1300 yılında İstanbul'daki Ceride-i Askeriye Matbaasında basılan bu eser, kara kalemle resim çizmenin yöntemlerini öğreten bir kitaptır. 36 sayfalık anlatım bölümünün ardından 34 sayfalık şekiller kısmı gelmektedir.

Güvercin Postası: H. 1305 yılında İstanbul'daki Mürüvvet Matbaasında yayımlanan 112 sayfalık bu eser, posta güvercinlerinin kısa bir tarihi ile bu güvercinlerin nasıl eğitileceğinden bahseden askerî bir kitaptır.

Usûl-i İnşâ: H. 1310 yılında İstanbul'da Kasbar Matbaasında yayımlanan bu eser 58 sayfadan oluşmaktadır. Rüştiye (ortaokul) öğrencileri için hazırlanan bu kitapta maddeler halinde güzel yazı yazmanın yöntemleri ve kompozisyon kaideleri ifade edildikten sonra çeşitli mektup örnekleri sunulmuştur.

Kültür ve Edebiyat

Kitap: H. 1311 yılında İstanbul'da Matbaa-i Safa ve Enver basımevinde neşredilen 209 sayfalık bu eserinde Necîb Âsım, kitap sevgisinden, kitabın meydana gelmesi için lazım olan şeylerden, yazı, kâğıt, kitapçılık, kütüphane gibi hususlardan bahsetmektedir.

Millî Arûz: Türk dilinin ve şiirinin gelişimi için hece ölçüsünün kullanılmasını zaruri olarak değerlendiren Necîb Âsım, Türklerin millî vezni olan hece ölçüsü hakkındaki araştırmalarını önce Paris'te *Asya Encümeni Mecmuası*'nda (Journal Asiatique Société) Fransızca olarak neşretmiş ardından bu araştırmalarını geliştirip genişleterek İstanbul'daki Bosfor (Bosphore) Dergisinde yazmıştır. Necîb Âsım, daha sonra bu yayınını daha fazla okuyucuyla buluşturmak gayesiyle otuz bir sayfadan oluşan bir kitapçık hâlinde "Millî Arûz" adıyla h. 1329 yılında Kanaat Matbaasında neşretmiştir. Eserde atasözü ve deyimlerden alınan örnekler hece sayılarına göre sınıflandırılarak açıklamalar yapılmıştır.

Türk Tarihi

Türk Tarihi: İlk baskısı h. 1316 yılında İstanbul'da yapılan eser, 551 sayfadır. Başlangıcından İslamiyetle temaslarına kadar Türklerin ve Moğolların tarihini ele alan bu eserde hicrî 853 yılına kadarki süreçte meydana gelen olaylar, geniş ölçüde Fransız tarihçi Léon Cahun'un 1896 tarihli *Introduction à l'histoire de l'Asie. Les Turcs et Les Mongoles* (Asya Tarihine Giriş: Türkler ve Moğollar) adlı eserinden istifade edilerek aktarılmıştır.

Osmanlı Tarihi (Birinci Cilt): Necîb Âsım'ın Târîh-i Osmânî Encümeni azası iken Mehmed Ârif'le birlikte hazırladığı bu eser, h. 1335 yılında İstanbul'da Matbaa-i Orhaniye'de basılmıştır. 638 sayfadan oluşan kitapta başlangıcından Osmanlı Devletinin kuruluşuna kadarki Türk tarihi yer almaktadır.

Türk Dili

Necîb Âsım'ın çoğu sahasında bir ilk olma özelliğini taşıyan dille ilgili yayınları[1] şunlardır:

Orhun Abideleri: İlk kez h. 1340 yılında 165 sayfa olarak yayımlanmıştır.[2] Necîb Âsım, kitabını hazırlarken Thomsen'in eserini esas almış, Radlof'un izahlarını dikkate almış ve Şemseddîn Sâmî'nin basılmamış Orhun Abideleri adlı eserinden çokça faydalanmıştır. Necîb Âsım bu eserinde Orhun Türkçesinin dil bilgisi özelliklerini Orhun Abidelerinden hareketle incelemiş, Yazıtların okunuş ve Osmanlı Türkçesine aktarımını bir arada sunmuştur.

En Eski Türk Yazısı: H. 1315 yılında İkdam Matbaasında 35 sayfalık küçük bir risale olarak yayımlanan eser, daha sonra h. 1327 yılında *Pek Eski Türk Yazısı* adıyla yeniden yayımlanır. Eser son olarak Necîb Âsım tarafından bazı küçük değişiklikler ve ilavelerle h. 1340 yılında *Orhun Abideleri* adlı eserin "Orhun Mahkûkâtı ve Eski Türkler" başlıklı mukaddimesinde yeniden yayımlanır. Necîb Âsım bu risalede Orhun Yazıtlarının bulunup okunmasını, yazıtları diken doğu Türkleri, abideler ve Köktürk harflerinin Arap alfabesindeki karşılıkları ile ses değerlerini anlatmıştır.

Ural ve Altay Lisanları: H. 1311 yılında İstanbul'daki Kasbar Matbaasında neşredilen kitap 68 sayfadır. Osmanlı literatüründe Ural-Altay dilleri teorisinin ele alındığı ilk eserdir. Eserin "İlm-i Lisân" olarak başlıklandırılan giriş kısmında dil biliminden bahsedilir. Ardından Ural ve Altay dilleri arasındaki tarihî ilgi özellikle ünlü uyumları ekseninde ifade edilmiş ve Avrupalı bilim adamlarının yaptıkları dil tasniflerine yer verilmiştir.

1 Necîb Âsım'ın Türk diliyle ilgili yayınlarının daha kapsamlı bir şekilde tanıtımı için bakınız: Böler 2009: 200-207.

2 Orhun Abideleri adlı eserin h. 1340 tarihli baskısının tamamı, Mustafa Balcı tarafından Türk alfabesine aktarılmıştır. Bakınız Balcı 2011: 149-255.

Eski Savlar: *Divânu Lugâti't-Türk*'teki 290 atasözü ile bu hüviyetteki diğer tabirlerin, bunların şerhlerinin ve bazılarının Osmanlı Türkçesindeki karşılıklarının yer aldığı bir kitaptır. Necîb Âsım Yazıksız, bazı yerlerde sav'larda yer alan kelimelerle ilgili açıklamalar da yapmıştır. Eser h. 1338-1340 yıllarında İstanbul'da Evkaf Matbaasında 56 sayfa hâlinde basılmıştır.

Osmanlı Türkçesinin şekil bilgisi ve söz dizimi ile ilgili farklı tarihlerde yayımlanan beş farklı kitaba imza atan Necîb Âsım'ın Osmanlı Türkçesi grameri ile ilgili kitapları ve sayfa sayıları yayımlanış tarîhleri sırasına göre şunlardır: *Yeni Tertîble Muhtasar Osmanlı Sarfı* (Karabet Matbaası, 1307, 134 sayfa), *Tertîb-i Cedîd Osmanlı Sarfı* (Kasbar Matbaası, 1310, 158 sayfa), *Mükemmel Sarf ve Nahv-i Osmânî* (Mekteb-i Harbiyye Matbaası, 1311, 190 sayfa), *Muhtasar Osmanlı Nahvi* (Karabet Matbaası, 1313, 40 sayfa), *Yeni Usûl Osmanlı Sarfı* (Kasbar Matbaası, İstanbul 1313, 50 sayfa).

Türkiye'de ağız araştırmaları (diyalektoloji) alanındaki ilk çalışmalar yine Necîb Âsım'a aittir. Necîb Âsım'ın Kilis, Besni ve Erzurum ağızlarıyla ilgili bu yayınları, Macaristan'da *Keleti Szemle* dergisinde Fransızca neşredilmiştir. Onun Balhasanoğlu adıyla yayımladığı araştırmaları şunlardır: "Dialecte turc de Kilis", *Keleti Szemle*, 1902, s. 261-273; "Dialecte de Behesni", *Keleti Szemle*, IV, 1903, s. 125-127; "Dialecte turc d' Erzurum", *Keleti Szemle*, V, 1904, s. 126-130.

Hibetü'l-Hakâyık

Eser Hakkında

Atebetü'l-Hakâyık'ın Hollanda nüshasının tanıtıldığı, biri 1873 diğeri 1898 yılında yayımlanmış iki Latince katolog (bk. Mecmuanın Tanıtıldığı Kataloglar), her ne kadar eser hakkındaki ilk yayınlar olsa da bu kataloglarda yer alan bilgiler, sathî bir nüsha tanıtımından öteye gitmez. Şüphesiz *Atebetü'l-Hakâyık*'ı müellifinden veznine, içeriğinden diline kadar her yönüyle ilim âlemine tanıtan ilk bilimsel çalışma, Necîb Âsım'a aittir.

Necîb Âsım, 1906 yılında *Keleti Szemle* dergisinde N. A. Balhasanoğlu adıyla "Un Texte Ouïgrour Du XII-iéme Siécle (XII. Yüzyıla Ait Uygurca

Bir Metin)" başlıklı bir makale yayımlar. Bu makale, *Atebetü'l-Hakâyık* üzerine yayımlanmış ilk bilimsel çalışmadır. Söz konusu makalesinde Necîb Âsım, Ayasofya nüshası çerçevesinde eser hakkında edinebildiği bilgileri ortaya koyduktan sonra 305 dizenin Latin harfli okunuşlarını ve Fransızca çevirilerini verir.

Yukarıda bahsedilen makalesinin ardından Necîb Âsım, Ayasofya nüshasını 1334 (1918) yılında *Hibetü'l-Hakâyık* adıyla iki fasikül halinde yayımlar. İstanbul'da Matbaa-i Amire'de basılan bu neşir çalışmasının 112 sayfadan oluşan birinci kısmı; genel hatlarıyla tenkitli metin neşrini, kelime şerhlerini ve metnin Osmanlı Türkçesine çevirisini içerir. 55 sayfadan oluşan ikinci kısımda ise, Ayasofya nüshasının tıpkıbasımı yer almaktadır.

İleride Latin harfleriyle çeviri yazılı metni sunulan *Hibetü'l-Hakâyık*'ın birinci kısmı, Türk dili sahasında çokça örneği bulunan "giriş-incelememetin-dizin" çalışmalarının birçok açıdan iptidaî bir örneği niteliğindedir.

Eser, giriş mahiyetinde yazılmış "Başlangıç" başlığını taşıyan bir bölümle başlar. Bu bölümde Necîb Âsım, Türk yazısının eskiliğinden, o dönemde Uygur yazısısıyla kaleme alınmış olduğu bilinen Türkçe el yazması eserlerden ve Eski Uygur yazısıyla yazılan *Mi'râcnâme* metninin okunması ile harflerin deşifre edilmesi sürecinden bahseder. Ayasofya Kütüphanesinde 4757 numarada kayıtlı, üst satırları Uygur, alt satırları Arap harfleriyle yazılmış el yazması nüsha hakkında bilgi verir. El yazması eserle irtibatı bulunan bazı kişilerin tarihî kimliklerini tespit etmeye çalışır. Başlangıç bölümünün sonunda ise bir tür çeviri yazı işaretleri tablosu gibi Uygur harflerinin başta, ortada ve sondaki şekilleriyle harflerin hem Arap hem de Latin harfleriyle karşılıklarının bulunduğu tabloya yer verir.

Tenkitli metin neşrinin yer aldığı ikinci bölümde, el yazması nüshadaki dizelerin tenkitli okunuşu, büyük puntoyla ve beyitler hâlinde yerleştirilmiştir. Beytin altına çok daha küçük bir puntoyla sık sık beyitteki bazı kelimelerin etimolojisi yapılmıştır. Şayet etimoloji açıklaması yapılmışsa sonrasına, değilse doğrudan beyit okunuşu altına beytin Osmanlı Türkçesindeki karşılığı, açıklamalardan büyük ancak beyit okunuşlarından daha küçük bir puntoyla kaydedilmiştir. Arapça ayet, hadis ve diğer ibareler beyit

okunuşlarıyla eş boyutlardadır. Aynı boyutlardaki Arapça bölüm başlıkları ise talik hatla tab‘ edilmiştir.

Tenkitli metin bölümünün akabinde yer alan "Zeyl" bölümünde eserin dil incelemesi yer alır. Önce ses bilgisi incelemesi yapılır. Metinde karşılaşılan ses hadiseleri örneklerle izah edilir. Ardından şekil incelemesi başlar. Tespit edilen yapım ekleri zikredilir. Yapım eklerini fiil çekimi takip eder. Eserdeki fiil çekim sîgaları örneklendirilir.

Birinci kısmın sonunda yer alan "Lugatçe" ise bir sözlüklü dizin gibidir. Kelimelerin karşısına anlamları ve metin kısmında hangi sayfada geçtiği yazılıdır.

Metin Kurulurken Takip Edilen Yöntem

Necîb Âsım'ın *Hibetü'l-Hakâyık* adlı eseri hazırlanırken takip edilen yol aşağıdaki maddelerde ifade edilmiştir.

1. Eserin latinizasyonu yapılırken Osmanlı Türkçesiyle yazılan kısımlarda Türkçe kelimeler için Türk Dili Kurumunun hazırladığı "Yazım Kılavuzu" esas alınarak kelimelerin yazı çevrimi yapılmıştır. Arapça ve Farsça kelimelerin yazımında ise kelimenin bünyesinde yer alan tüm ünlü uzunlukları ilgili ünlünün üzerine şapka işareti (^) koyulurak belirtilmiştir. Hemze ve ayın harfi ihtiva eden Arapça kelimelerin yazımında ise hemzeler kesme (') ve ayın harfleri " ' " işareti ile gösterilmiştir.
2. Eserde orjinal metin, Arapça ve Farsça ibarelerin yazımında, transkripsiyon işaretleri kullanılmıştır.
3 Eserde Necîb Âsım'ın Türkçe söylenişleri yanında Fransızca asıllarını verdiği özel isimler parantez içerisinde yazılmıştır.
4. Orjinal metin, Osmanlı Türkçesi aktarımı ve Arapça başlık, ayet ve hadisler aynı puntoyla yazılırken Necîb Âsım'ın kelime etimolojisi ile ilgili açıklamaları daha küçük bir puntoyla yazılmıştır. Osmanlı Türkçesine aktarmalar italik, Arapça kısımlar bold ve normal yazı stiliyle ancak ortadan hizalı, kelimeler hakkındaki açıklamalar ise paragraf girintisi olamadan sola yaslı bir şekilde çeviri yazı metnine alınmıştır.
5. Necîb Âsım'ın hazırladığı *Hibetü'l-Hakâyık* adlı eserin orijinal baskısında eksik ve yanlış yazıldığı tespit edilen noktalar, tashih edilmiş şekli ile metne yansıtılmıştır.
6. Necîb Âsım'ın hazırladığı *Hibetü'l-Hakâyık* adlı neşrin orijinal baskısında yer alan sayfa numaraları metinde köşeli parantez ([]) içersinde gösterilmiştir.

HİBETÜ'L-HAKÂYIK

Birinci Kısım

Şârihi ve Nâkili

Necîb Âsım

Müellifi

Ahmed Bin Mahmûd Yüknekî

———

İstanbul - Matbaa-i Âmire

1334

هبة الحقائق

برنجی قسم

شارحی وناقلی :
نجیب عاصم

مؤلفی :
احمد بن محمود یوکناکی

استانبول — مطبعهٔ عامره
١٣٣٤

Neşr ve ta'mîm-i maârif ve ihyâ-yı âsâr
husûsunda ibzâl-i himmet buyuran
Maârif-i Umûmiye Nâzır-ı Âlîsi

Şükrü Bey Efendi Hazretlerine

Türklerin âbidât-ı kadîmesinden
olan işbu eseri ithâf ile
kesb-i fahr eylerim.

Necîb Âsım

BAŞLANGIÇ

[4] Kutb-ı şimâlîden Hindistân'a, aksâ-yı şarktan Adriyatik denizine kadar dağılıp yayılan, yüzlerce hükûmetler devirip yerine hanlıklar te'sîs eden büyük Türk milletinin medeniyetten mahrûm, âlemi tahrîbe me'mûr olduğu vaktiyle zannedilir idi. Avrupa fuzalâ-yı müsteşrikîninin ciddî himmetleri, husûsiyle bu himmetlere birer mahall-i sarf olmak üzere icrâ olunan taharriyât ve elde edilen vesîkalar bugün artık o zannın bir bühtân olduğunu isbât edecek mertebeyi buldu.

Türk dilinde icrâ edilen ufak bir tetebbu' bile Türk milletinin kadîm bir edebiyâtı olduğunu gösterebilir. Bütün Türk uluslarında müşterek olup parmak hesâbınca manzûm olan birçok atalar sözü şübhesiz adı sânı hâtıralardan silinmiş birtakım millî şâ'irlerin eserlerinden hâfızalarımıza nakl olunmuş parçalardır. Fakat bunlar milletin yazılı bir edebiyâta mâlik olduğunu pek de isbât edemez, olsa olsa Arab'ın Sûk-ı 'Ukâz şâ'irleri gibi panayırlarda, ictimâ' mahallerinde inşâd olunmuş şeyler kabîlinden olmak üzere telakkî olunur, fakat herhâlde kadîm bir edebiyât tohumunun vücûduna delâlet eyler.

Türklerle öteden beri her türlü münâsebette bulunan, Çinlilerdir. Binâenaleyh bugün âsâr-ı kadîmesinden çoğunu gâib eden Türklerin evâili hakkında oldukça mufassal ma'lûmâtı Çin târîhlerinden alabiliriz. Çin müverrihleri Türklerin mîlâd-ı Îsâ'dan çok evvel yazıları olduğunu haber verirler. Ezcümle mîlâddan takrîben 192 yıl evvel Çin müverrihleri "Teng-li-ko-to-tan-ju (Teng-li-ko-to-tan-jou)"[1] unvânını hâiz olan Me-te (me-thé) adlı bir Türk **[5]** hükümdârının Çin imparatoriçesi Tay-heu (Tai-heou)'ya nâme gönderdiğini yazarlar. Yine müverrihler mîlâddan 174 yıl evvel (Lao-Şang) adlı bir tanjunun muhâberât-ı siyâsiyyesinde kullandığı elkâbı da zabt ederler. Şu muhâberelerin Çin lisânı üzere olmak ihtimâli hâtırlara gelebilir, fakat yine o müverrihlerin Türk harfleri hakkında verdikleri ma'lûmât o ihtimâli

1 Me-te'nin unvânı şöyle tefsir olunabilir: Teng-li ko to tancu; bunlardan tengli ma'lûm; kut sa'âdet, bereket demektir; bunların en gücü tanjudur: Hûlâgû'nun on birinci oğlunun adı Tancu olduğuna bakılırsa kelimenin tâ o zamândan ma'nâsı bilinmediğine hükmedilebilir. Fakat bizce bunun (tañ - tang) köküne rabtı mümkün görülüyor. Binâen-aleyh "tanju - tancu" tanınmış, metbû' demek olabilir yahut Çinlilere taklîden "semâvî" ma'nâsına da gelebilir.

bertaraf eder. Ezcümle bunlardan Ma-tuan-lin (Ma-touan-lin) Tatar kavimlerinin en eski yazıları tahta safhalar üzerinde çentiklerden ibâret olduğunu kaydediyor. Yine bu müellif bize Tatarların aslâ harf kullanmadıklarını da haber veriyor. Şimdi şu tenâkuzu nasıl halletmeli? Bir taraftan tahta üstüne çenttiklerini söylüyor, öteden de harf kullanmadıklarını haber veriyor. Bu İslavların Almanlara "Nemes" ya'nî dilsiz, kendi dillerini anlamaz, demelerine benzer. Almanlar belki İslavlardan ziyâde dillidir, fakat o dil İslavlara bir şey anlatmadığı için onlara göre dilsizdirler. Tatar ve Türklerin de harfsiz oluşları Çin harflerini kullanmadıklarındandır. İşte mes'elenin en ma'kûl halli budur. Tu-kiu (Tou-Kioue)'ların ya'nî Türklerin de aynı harfi kullandıklarını yine bize o Çin müverrihi haber veriyor. Şu haberler en eski Hun hükümdârlarından ya'nî mîlâddan 90 sene evvelinden altıncı asr-ı mîlâdîde meydâna çıkan Türklere kadar uzun bir zamânı ihtivâ eder. İşte mîlâdın 732 -735 senelerine âit olan Orhun âbidelerindeki yazılar o Çinli müverrihin bize haber verdiği elifbânın asırlarca sonra aldığı şekl-i tekâmülün güzel bir numûnesidir.[1] Orhun kitâbesi bugün Fransızca, Rusça ve Almanca olarak tercüme ve neşr edilmiştir. Şu hesâbca Türk dili mîlâddan lâ-ekall 190 yıl evvel - şu evvellik nereye kadar varıyor, bu şimdilik kestirilemez - yazılmaya başlanmış ve bugün ancak 732 târîh-i mîlâdîsinde hakk olunan kitâbe Türkçenin en eski numûnesini teşkîl eylemekte bulunmuştur.

[6] Jüen-Jüen (Jouen-Jouen) Tatarlarının reîsi olan Tolun 403'te tahta üzerine yazılacak vech ile sâde bir yazı ihtirâ' eylediğini de bize târîh haber veriyor. Bu zât olsa olsa daha evvel başka uluslarda kullanılan yazıyı biraz daha ıslâh etmiş olacak. Nasıl ki "Kül-Tigin[2]" âbidesinde kullanılan harflerin sayısı otuzu geçmiş, ya'nî tam lisânın ihtiyâcına tevfîk ve ikmâl edilmiştir. Bu Türk yazısının esâsı Aramî (Araméen) olduğu görülüyor ise de zamân zamân bazı ilâvelerle terakkîsine çalışılmış ve muvaffak olunmuştur.

Türk İmparatorluğuna halef olan Uygurlar ise Nesturî papazlarından Süryanî harflerini öğrenip kendi dillerine uydurmuşlardır. Şekilce olan zarâfeti Acem şâ'irlerinin zülf-i yâra benzetmelerine lâyık görülen hatt-ı Uygurî

1 Necîb Âsım'ın "En Eski Türk Yazısı" nâm eserine bakıla.

2 Kül**:** Türkçede çiçek demektir. İhtimâl ki Fârsînin "gül"ü bundan alınmış, çiçeklerin en a'lâsına verilmiştir.

Türkçe için kâfi ise de Arabî ve Fârisî ile karışık bir dil için mükemmel bir elifbâ değildir. Fakat koca bir milletin yegâne vâsıta-i tahrîri olmak dolayısıyla şekline zarâfet verilmiş, bazı ilâvelerle ikmâline çalışılmıştır. Cengiz'in yasası[1], Timur'un tüzük ve yarlıkları hep bu harflerle yazılmış fakat Moğollar bazı ta'dîlât icrâsıyla "pas-pa" nâmını vererek kendilerine mâl etmişlerdir. Hatta Timurlenk zamânında hurûf-ı Arabiyye'ye Uygur şekli verilerek hatt-ı dîvânî meydâna gelmiştir. Zâten harflerin tebdîl ve ıslâhı her yerde ve her millette olagelmiştir. Nitekim Acemler Arab harflerine (ڭ، ڃ، پ)'i ilâve eylemeleri gibi biz de (گ)'i ve birçok (ۆ) ilâve ettik. Belki bir gün başka şekilde koyacağız, çünkü ihtiyâc görülüyor, müteşebbisler çıkıyor.

Her ne ise şimdi gelelim Uygurca eserlere:

Bunların en meşhûru ve Avrupa'ca en evvel nazar-ı dikkati celb edeni "Resūl [7] ʿAleyhi's-selāmnıñ Miʿrāckˌa Barġanı" adlı miʿrâc-nâmedir. Bu kitâbın garîb bir sergüzeşti var, 1672-73'te İstanbul'da bulunan "Elfü'l-Leyle ve'l-Leyle" mütercimi Anton Galan (A. Galand) "eski kûfî bir hat ile muharrer olan!" bu kitâbı yirmi beş kuruşa Marki dö Nontel (Nointel) için almış; o da Fransız mâliyesini ıslâh eden meşhûr Kolber'e (Colbert) vermiş. Kütübhânesindeki âsârın mâhiyet ve kıymetini bilmek merâkında olan bu zât da kitâbın tedkîkini Şerâfeddîn Yezdî'nin *Zafernâme* adlı Timurlenk târîhini tercüme eden Peti dö La Kruva (Pétis de la croix)'nın babasına havâle etmiş. Kral tercümânı olan bu adam da nüshayı halledemeyerek hâriku'l-'âde bir yazı ile muharrer *Miʿrâc-nâme* olduğunu kitâbın ötesinde berisinde görülen kûfi ve Arabî yazılardan anlayabilmiş. *Miʿrâc-nâme* Kolber'den Kral Kütübhânesine nakledilerek 2367 numaraya koyulmuş. Fransa müsteşrikleri bu kitâbı bir türlü anlayamadıklarından bazı sahîfelerinin örneklerini şarka göndermişler. Buna Mösyö Barot adlı bir zatın verdiği cevabın hülâsası şudur: "Örneği gönderilen sahîfelerin yazısı Özbekçe değildir. Şark dillerinde derin ma'lûmâtı olan Cafer Efendi'nin rivâyetince bu yazılar Afrika yazısıdır. Hatta Yûsuf ve Yûnus gibi birtakım alemleri de okumağa muvaffak olmuş."

1 Sâhib A'lâ'addîn Ata Melik Cüveynî de *Târîh-i Cihângüşâ*'sında: "ve çūn aḳvām-ı tatarrā ḥaṭṭī ne-būde est, (Cengīz) be-fermūd tā ez-uyġurān gūzgān moġulān ḥaṭṭ-ı der āmuḫtend ve ān yasahā ve aḥkām ber-ṭavāmīr ṣebt kerdend ve ānrā yasa-nāme-i bozorg ḫ ̌ānend" diyor. Bundan yalnız Moğolların yazı bilmedikleri ve fakat Uygurların kâtib oldukları pek a'lâ anlaşılıyor. Hoş Cengiz'den evvele ait Uygur âsârı zamânımıza kadar mahfûz kalmıştır a!

İstanbul'dan böyle cevâblar geldiği esnâda Furmon (Fourmont) adlı iki zât biraz hakikate yaklaşır gibi olmuşlar, yazının Niuçi, ta'bîr-i dîğerle Mançu olduğunu söylemişler. İstanbul'da mürâca'at edilmedik kimse kalmamış, Gürcü patriğine, ma'iyetindeki ulemâya, iki elçi ile İran'dan gelen Özbeklere sorulmuş, kimseden bir cevâb alınamamış. Âbâ-i Îseviyye'den olup Ermenilerle münâsebeti olan Jozef Timeoni, Mikayel adlı bir Ermeni bulmuş. O da her harfin mukâbiline Türkçe harfler kondurarak kitâbı tamamıyla Türk yazısına evirmiş ama, bunlardan hâsıl olan kelime ve cümleleri anlamak kimseye müyesser olamamış. O Mikayel demiş ki şarkta İlinos (Ilinos) zamanında Bar Daysan[1] adlı (Nusaybin)'de bir mülhid türemiş, bu adam yeni bir dil uydurmuş; o dilde kitâblar yazmış. Bir zamân sonra **[8]** Nafreyram (Nafreiram) adlı bir Hıristiyan kral gelmiş, o dilde rafz ve ilhâda müte'allik birçok kitâblar yazıldığını haber almış, kitâbları aforoz etmiş ve hepsini yaktırmış; o dil de, kitâbları da ortadan kalkmış. İşte bu kitâb da onlardan birisi imiş! Ne ise şu masalları geçelim.

Fransız müsteşriklerinin âbrûyu olan meşhûr Abel Remuza 1820'de neşr eylediği "Tatar Dilleri Üzerine Taharriyât" unvânlı eseri için bazı sarf-ı kavâ'id toplamak üzere bu kitâba da mürâca'at etmiş, Uygurca olduğunu anlamış. 1833'de Mösyö Jober (Jaubert) neşr eylediği sarf-ı Türkî'sine *Mi'râcnâme*'den üç parça alarak yanına bizim Türkçe yazı ile de nasıl okunacağını göstermiş. Vâkı'â Jober'in eserinde epeyi hatâ var ise de mes'eleyi ilk hallet-mek şerefini de o kazanmıştır.

İngiliz müsteşriklerinden olup genç yaşında vefât eden Davids (Lumley Davids)'in 1832'de Londra'da İngilizce neşrettiği mükemmel bir sarf-ı Osmânî'de Jober'in hatâlarını mümkün mertebe ıslâh etmiştir. Bu kitâbı Davids'in vefâtından sonra vâlidesi Fransızcaya tercüme ederek 1836'da Londra'da neşretmiş ve bir nüshasını Sultân Mahmûd-ı Sânî'ye takdîm eylemiş ve taraf-ı şâhâneden kendisine bir yüzük ihdâ olunmuştur.

Uygurcanın böylece miftâhı bulunduktan sonra Mösyö Vamberi, Viyana Kütüphanesinde bulunan ve 465 târîhlerinde vücûda getirilen *Kutadgu Bilig*'in birçok kısmını tercüme eylediği gibi muahharen Mösyö Radlof da bu güzel eserin tamâmını Almanca tercüme ve tahşiye ile neşre başlamıştır.

1 'Arabca adı "İbn Deysan"dır.

1882'de *Mi'râc-nâme*'nin tamâmı ile Mîr Haydar Meczûb'un *Mahzen-i Esrâr* adlı eserinin bir kısmını müteveffâ Pave dö Korti Fransızcaya tercüme eylemiştir. Sonra bu zât Ferîdüddîn Attâr'ın Uygurcaya tercüme edilmiş olan *Tezkire-i Evliyâ*'sını da mükemmel sûrette tercüme ve neşr eylemiştir. Paris Kütübhâne-i Millîsinde bulunan *Tezkire-i Evliyâ*'nın istinsâh târîhi şudur:

"Târīḫ-i sekiz yüz ḳırḳta at yıl cemâdiye'l-āḫir ayınıñ onıda Herüde Mālik Baḫşı bititim." Mösyö Pave dö Korti *Mi'râc-nâme* tercümesine **[9]** Mösyö (Guy le Strange) Güy lö Stranj nâmına Tahran'da satın alınmış Mîr Haydar Meczûb'un *Mahzen-i Esrâr*'ından da birkaç parça ilâve etmiştir. Bunun nihâyetindeki ketebede "ketebe ʿAlī Şāh Baḫşı" yazılıdır. Uygurca eserlerden birisi de *Bahtiyâr-nâme*'dir.

Şimdi gelelim bizim esere:

Sultân Mahmûd-ı Evvel tarafından Ayasofya Câmi'i içerisinde te'sîs edilen kütübhâne defterinde "4757" numarada ve lugatler arasında mukayyed olan bir eser nazar-ı dikkatimi celb etmişti. Kitâbı getirttim. Baş sahîfesinde "mecmūʿatu risāletin bi'l-luġati'l-moġuliyyeti'l-manẓūmeti ve bi'l-ḫaṭṭi'l-moġuliyyi min ḳibeli'n-neṣāyiḥi ve kitābu *Maḫzeni'l-Esrāri* bi'l-luġati'l-moġuliyyeti ve'l-ḫaṭṭi'l-moġuliyyi kullun minhā muḥaṣṣā bi't-türkiyyeti"

Bunun altında Sultân Mahmûd'un mührü ve daha altında o zamân Haremeyn-i Şerifeyn evkâf müftüsü olan Şeyhzâde Ahmed Efendi'nin vakfın tescîlini gösterir birkaç satırlık bir 'ibâre ile:

"zi tū tevfīḳ temennā koned Aḥmed yā rabb"

mısraʿını hâvî mührü bulunmaktadır.

Demek Ahmed Efendi (Fourmont) Furmonlar gibi kitâbın Moğol yazısı olduğunu kestirebilmiş. Eğer bu kitâb da sâ'ir emsâli gibi Avrupa'ya aşsa imiş o kadar gürültüye hâcet kalmayacak, Uygurca orada daha evvel anlaşılmış olacaktı.

Ahmed Efendi'nin "luġati'l-moġuliyyeti'l-manẓūme" sözü doğru değilse de "ve bi'l-ḫaṭṭi'l-moġuliyyi min ḳibeli'n-neṣāyiḥ" dediği, Moğolluktan sarf-ı nazar, doğrudur.

Nesâyih kabîlinden olan bu risâlenin adı "Hibetü'l-Hakâyık" olduğunu 25'inci sahîfesinde: "min maḳālāti emīr-i kebīr ṣāḥibü'r-reʿy ve't-tedbīr Arslan Ḫˇāce Tarḫān ʿaleyhi'r-raḥmetu ve'r-rıḍvān bin Yūsuf fī taʿrīfi ḫˇāce ernib teġammede ġufrān ve ṭābe ṣerāhu" serlevhalı takrîzinden öğreniyoruz.

Bu zâtın:

Edīb'niñ yeri atı Yüknek irür

mısraʿıyla müellifin "Yüknek"li olduğunu

Atası atı Maḥmūd Yüknekī

[10] babası da Yüknekli Mahmûd olduğunu,

Tamāmı irür Kāşġarī til bile

diye de Kâşgar dilinde yazıldığını öğreniyoruz.

15'inci sahifedeki Emîr Seyfeddin takrîzinden ise;

Edībler edībi fāżıllar başı

diye edîbliğini öğreniyoruz.

Yine o sahîfede kâ'ili maʿlûm olmayan yaʿnî "lā-edrī ḳāʿilehu eyżan fī taʿrīfihi ʿaleyhi'r-raḥmetu" unvânlı bir takrîzdeki "eyżan" kaydına göre daha evvel takrîzler bulunmak îcâb ediyorsa da öyle bir şey yoktur. Bu takrîzde:

"Toġa körmes irdi Edībniñ közi
Tüzetti bu on tört bâb içre sözi"

diye mü'ellif anadan doğma kör olduğunu ve kitâbın on dört bâbdan 'ibâret bulunduğunu söylüyor. Hâlbuki biz burada mü'ellifin kitâbını taksîm için kabûl ettiği vecihle beş "nev'" buluyoruz. Buna beş parçadan ibâret olan mukaddime ile hâtime de ilâve edilirse on eder. Demek kitâbın orta yerinden dört bâb istinsah edilmemiş. Bu eksiklik yâ nüsha ve yâhûd daha evvel istinsâh edenlere â'iddir. Çünkü elimizdeki nüshada ortadan yaprak filân düştüğüne bir 'alâmet yok; bilʿakis her evvelki sahîfe nihâyetine karşıki sahîfenin ilk kelimesini yazmağa dikkat edilmiştir. Mü'ellif de "fi'l-ʿuẕri bitemāmi'l-kelāmi" dediği hâtimesinde:

Edīb Aḥmed atım edeb pend sözüm

diyerek zamânında "Edîb Ahmed" diye yâd olunduğunu bildiriyor ve kitâbın mukaddimesinde hamdele, salvele sonra çehâr yârı tarziye eyliyor ki bu da kendisinin sünniyyü'l-mezheb olduğuna delâlet eder. Mü'ellif kitâbının hâtimesinde isminin "Edîb Ahmed" olduğunu beyân etmiş ise de eserinin nâmına ve târîh-i te'lîfine ve zâtına dâ'ir hiçbir ma'lûmât vermemiştir.

Eğer kitâbın nihâyetinde sonra ilâve olunmuş ve kitâbın ehemmiyetini ve mü'ellifinin ta'rîf-i **[11]** ahvâlini beyân eden manzûme olmasaydı ismine ve mü'ellifin şahsına ait ma'lûmâta destres olunulamayacak, mechûliyette kalacak idi.

Bu manzûmelerden mü'ellif hakkında en ziyâde ma'lûmâtı hâvî olanı "Emîr-i Kebîr Arslan Hoca Tarhan"ınkidir. Ondan eserin ismi "Hibetü'l-Hakâyık" olduğunu mü'ellifin maskat-ı re'si "Yüknek" nâm mevki' olup pederinin ismi Mahmûd olduğu ve zamânın meşâhîr-i üdebâsından bulunduğu anlaşılıyor. Manzûmelerden kâ'ili mechûl olan diğer birinde ise Edîb Ahmed'in darîr ya'nî a'mâ-yı mâder-zâd olduğu gösteriliyor.

Emîr-i Kebîr Arslan Hoca Tarhan'ın manzûmesinde eserin Kâşgar dilinde inşâd olunduğu gösterildiğinden sâhib-i eserin vatanı olan Yüknek mevki'inin dahi kıt'a-i mezkûrede olması lâzım gelir. Hâlbuki kadîm coğrafya kitâbları her ne kadar tedkîk edilmiş ise de Kâşgar kıt'asında ve ona hem-civâr buk'alarda bu nâmda bir mevki'e tesâdüf edilmemiştir. Yalnız İlek Hanların mü'essisi olan "Satık Buğra" Han'ın vuku'âtında "بوبکب" nâmında bir şehrin muhâsara ve zabtından bahsediliyor. Belki de noktasız olarak görülen ve nasıl okunacağı kestirilemeyen bu şehir manzûmede beyân olunan Yüknek şehridir.

Takrîzlerin me'âllerinden bu manzûmelerin mü'ellifin vefâtından pek çok zamân sonra kaleme alındığı müstebân oluyor. Mürûr-ı ezmine ve dühûr ile kitâbın ismi ve mü'ellifin şahsı unutulmuş olmakla erbâb-ı vukûftan olan bazı zevât bu ciheti tenvîr için mezkûr manzûmeleri kaleme alarak esere zeyl eylemişlerdir. Bu manzûmelerden birinin sâhibi olan Emîr-i Kebîr Arslan Hoca Tarhan, Timur'un evlâd ve ahfâdı zamânında ekâbir-i ümerâdan-

dır. Çağatay ulusunun münkasım olduğu dört büyük kabîleden Tarhanlara mensûbtur. İsminin âhirinde bulunan Tarhan, Türklerce bir rütbe olan tarhanlık olmayıp mezkûr kabîleye mensûbiyetine alâmettir. Arslan Hoca Tarhan dokuzuncu asırda yaşamıştır.

Mü'ellif eserinde zamân-ı te'lif hakkında hiçbir kayıdta bulunmamıştır. Yalnız eseri "Dâd Sipehsâlâr Big" nâmına te'lif etmiştir.

[12] Müellif eserinde bu zâtın ismini bir kere beyân ve ba'dehu dâ'imâ "şâhım" diye yâd ediyor. Bundan kitâbın nâmına tanzîm olunarak mü'ellifin memdûhu olan zâtın bir hükümdâr olduğu müstebân oluyor. Bunun hangi şehrin hâkimi olduğu hakkında ma'lûmât yoktur. Bütün Türk hükümdârlarının ensâb ve sülâleleri mazbûttur. Onlar meyânında bu isimde bir hükümdâra tesâdüf olunamaz ki kitâbın târîh-i te'lîfi ve mü'ellifin yaşadığı zamân ma'lûm olabilsin. Kitâbın târîh-i te'lîfinin tahkîki için kitâbın şîve ve ifâdesinin tahkîki ve emsâli âsâr ile mukâyesesi îcâb eder ise de bu cihet dahi tedkîk edeni hakîkate takrîb edemez.

Bu ismin mürekkeb olduğu "dâd" ile "sipehsâlâr" kelimelerinin tedkîkine gelince: Bugünkü günde Kâşgar ve sâ'ir Türk memleketlerinde adliye nâzırı makâmında olan zevâta "dâd big" unvânı veriliyor. Dâd, Allah-dâd, Hüdadâd gibi birçok esmâ-i hâssaya dâhil oluyor. Şarkta asıl Türk memleketlerinde başkumandanın unvânı olan subaşı, memâlik-i İslâmiyye'de te'sîs-i hükûmet eden Selçukîler gibi Türk devletlerinde "sipehsâlâr" olmuştur.

Memdûhun tavsîfi hakkında yazdığı manzûmenin bâlâsında olan "emīrü'l-ecell" ifâdesine bakılıp da bu zât ümerâ arasında aranılır ise yalnız "Dâd Big" nâmında bir zâta tesadüf edilir. Bu zât ümerâ-yı Selçukiyye'dendir. İsmi "Dâd Habeşî"dir. Pederinin ismi "Altuntak" olup ümerâ-yı Gazneviyye'den idi. Dâd Habeşî hicretin beşinci asrında yaşamıştır. Ümerâdan Sipehsâlâr yâhûd "Sâlâr Gazi" nâmında yalnız bir zât görülüyor. Meşhûr Sultân Mahmûd Gaznevî'nin hemşîre-zâdesi olan bu zât dördüncü asrın nihâyeti ile beşinci asır rub'-ı evvelinde yaşamış olup ömrünü Hind'te neşr ve tevsî'-i İslâm'a vakfetmişti. Nihâyet şehîden âzim dâr-ı bekâ olmuştur. Bugünkü günde makâmı Hind Müslümânları arasında ziyâretgâhtır. Lâkin bu iki zâtın kitâbın te'lîf olunduğu Kâşgar kıt'asıyla münâsebetleri yoktur.

Herhâlde nâzımın "Dâd Sipehsâlâr Big" diye yâd ettiği zâtı behemehâl o kıt'ada veyâhûd hem-civâr olan mahallerde ora hükümdârânı aralarında aramak îcâb eder ve kitâbın şîve-i ifâdesine ve Türkçeye dâhil bulunan kelimât-ı ecnebiyyenin mikdârına nazaran bunu **[13]** altıncı asırdan yukarı çıkarmamak da îcâb eder. Hâlbuki gerek Kâşgar'ın ve gerek hemcivârlarının vukû'âtı kütüb-i târîhiyyede tamâmıyla ve hakkıyla mazbût değildir. Kâşgar ve civârlarında İslâm'ı neşr ve ta'mîm eden İlek Hanlar mürûr-ı ezmine ve dühûr ile Türklerin meskûn oldukları memleketlerin şarkını tamâmen âverde-i kabza-i zabt ve teshîr ettikleri gibi Mâverâü'n-nehr'i dahi ellerine geçirerek ba'de ba'de teşkîl ettikleri hakanlık Şarkî ve Garbî diye ikiye ayrılmış idi. Bunlardan hükûmet edenlerin esâmîsi tamâmen mazbûttur, lâkin onlar arasında Dâd İspehsâlâr Big nâmına tesâdüf edilemez. Bâhusûs onlar bey nâmını değil hakan ve han unvânını alırlar idi.

Yalnız şark hakanlığında hânedân-ı hükûmetten bazıları bir şehrin veyâhûd ufak bir kıt'anın hükûmetine nâ'il olarak, hakana tabi'iyette devâm etmek üzere, hükümdârlık ediyorlardı. Ma'mâfîh bunların esâmîsi mazbût olmayıp bazılarının adları bazı vukû'ât münâsebeti veyâhûd şu'arâ ve üdebâ ve erbâb-ı ilm tarafından te'lîf olunan kitâblarda zikr ile ma'lûm olmuştur.

İşte bunlardan biri de hicretin altıncı asrı nihâyetinde yaşayan "Reşîdü'l-Vatvât" ve "Reşîdü'l-Kâtib" nâmıyla ma'rûf Muhammed bin Abdilcelîl el-Ömerî'nin *Cevâhiru'l-Ḳala'id ve Zevâhiru'l-Ferâ'id*[1] nâm inşâ kitâbında münderec muharrerâttan birinde ismi ber-vech-i zîr mazbût olan zâttır. "Mevlânâ veliyyu'n-ni'am el-emîru'l-İsfehsâlâru'l-ecellu'l-kebîru'l-'âlimu'l-'âdilu'l-mueyyedu'l-muẓafferu'l-manṣûr iḫtiyâru'd-devleti ve'd-dîn, nuṣretu'l-islâmi ve'l-müslimîn, tâcu'l-umerâ'i şerefi tûrâne Ṭuġrul Ḳılıç İsfehsâlâr Beg bin Şücâ' Muḥammed ibni'l-Ḥasen ibni 'Abdurraḥman Ḥusâm emîru'l-mu'minîn lâ zâlet rây'âte devletehu manṣûre ve âyâte ṣavletehu menşûre"

Reşîdü'l-Vatvât bu zâtın hükümdâr bulunduğu mahallin ismini beyân etmiyor, lâkin muharrerâtının ifâdesinden bu zâtın şark tarafı hükümdârlarından olduğu anlaşılıyor.

1 Reşîdüddîn Vatvât'ın meşhur eserinin adı Necîb Âsım tarafından yanlış olarak "Cevâhirü'l-Ḳalâyid ve Zevâyidü'l-Ferâyid" şeklinde kaydedilmiştir. Hazırlayanın notu.

Bizce bu hükümdâr *Hibetü'l-Hakâyık* nâmına te'lîf olunan Dâd İspehsâlâr Beg'dir. Hükûmet ettiği mahal dahi Kâşgar kıtʿasında "Yüknek" şehridir, kendisi İlek Han sülâlesindendir. Kitâb dahi altıncı asrın nihâyetlerine doğru te'lîf olunmuştur ve *Kutadgu Bilig*'e sânîdir.

[14] Bu kitâbın beşinci asırda yine Kâşgar'da yazılan *Kutadgu Bilig*'e nazaran pek çok Arabî ve Fârisî ile âlûde olması altıncı asra â'id olduğuna dair hükmümüze kuvvet verebilir. Arslan Hoca Tarhan'ın takrîzindeki

Tamāmı irür Kāşġarī til bile
Ayıtmış Edīb riḳḳat-i til bile

Eger bilse Kāşġar tiliniñ her kişi
Bilir ol Edībniñ nikim aymışı

Kişi tilni bilse bilür maʿnīsin
Bilür men dise ʿayb özi bilmesin

sözlerinden Türkçenin o zamânlar ihmâl edildiği yaʿnî rağbet Arabî ve Fârisîye döndüğü anlaşılıyor.

Kitâb ve mü'ellifi hakkındaki maʿlûmâtımız bundan ibârettir. Mecmûʿada bu eseri müteʿâkib evkâf müfettişi Ahmed Efendi'nin dediği gibi *Mahzen-i Esrâr* manzûmesi bulunuyor. Ondan sonra Sekkâkî ve Lutfî gibi kadîm Çağatay şâʿirlerinin birkaç manzûmeleri vardır.

Gerek *Mahzen-i Esrâr* ve mü'ellifi "Mîr Haydar Meczûb" ve gerek Sekkâkî ile Lutfî hakkında tedkîkât-ı târîhiyye ve edebiyyede cidden müstesnâ bir vukûf ve himmet gösteren Köprülüzâde Fuad Bey bir eser hazırlamakta olduğundan bunlara dâir verecekleri maʿlûmâta intizar ederek biz yine asıl mecmuʿaya gelelim:

Bu mecmûʿanın sonundaki ketebenin sureti şudur:

"tarīḫ-i sekiz yüz seksen törtde toŋguz yıl zi'l-ḳaʿde ayınıñ on yetiside şenbe küni tamām boldı ḳutluġ bolsun devlet kilsün miḥnet kitsün tip Şeyḫzāde ʿAbdurrezzāḳ baḫşı Ḳosṭanṭiniyyede bititti"

İşte şu ketebeden mecmûʿanın 884'te İstanbul'da Abdürrezzâk Bahşı tarafından yazıldığı anlaşılıyor. "Bahşı" lakabı Herat ve Horasan'da kullanıldığına bakılırsa bu zâtın feth-i Kostantiniyye münâsebetiyle oradan gel-

diğine hükmedilebilir. Hâtıram beni **[15]** aldatmıyorsa yine bu zât *Kutadgu Bilig* nâmıyla ma'rûf olan ve şimdi Viyana Kütüphanesinde bulunan eseri de Amasya'da istinsâh etmiştir.

Abdürrezzak Bahşı bu mecmû'ayı Uygurca elifbânın artık i'tibârdan düştüğü bir devirde yazdığı cihetle hatt-ı Arabî ile de sûret-i kırâ'atini göstermiştir. Fakat her iki yazı da ilk bakışta güzel görünüyorsa da tedkîk olunursa pek çok ihmâl edildiği hemen her sahifede görülebilir. Binâen-aleyh şu ihmâlinden dolayı bu Abdürrezzâk'a pek de bahşı[1] diyemeyeceğiz.

Biz Abdürrezzâk'ın yalnız bizim elifbâ ile yazdığını nazar-ı dikkate almadık. Uygurca ile güzelce tatbîk ederek kontrol ettik; bulduğumuz farkları birebir gösterdik; binâen-aleyh bizim evirmemiz ile Abdürrezâk'ınki arasında haylîce fark vardır. Biz evirmede Uygurca daha doğrusu eski Çağataycanın kadîm telaffuzuna ri'âyet eyledik.

Ayasofya Kütüphanesindeki şu Uygurca mecmû'a ile Mösyö (Guy de Strange) Güy dö Stranj'a ait *Mahzen-i Esrâr* yazısı bir üslupta ya'nî Îrân şâ'irlerinin zülf-i dilbere teşbîh eyledikleri hatt-ı Uygurî'nin son tarzındadır.[2]

Hibetü'l-Hakâyık'ta kullanılan elifbâdır:

Huruf	Başta	Ortada	Sonda
آ a ع	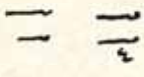	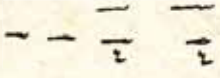	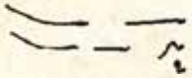
a, e ا			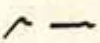
ب پ ف	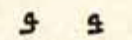		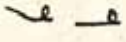

1 Paris Kütübhâne-i Millîsinde Uygur-Çin lugat-nâmesinde bu kelime "sâhib, mu'allim" diye tefsir olunmuştur. Fransız müsteşriklerinden ve Şinâsî merhûmun arkadaşlarından müteveffâ Pave dö Korti "Fârisî bilmeyen dîvân hükümdârı kâtibi" diyor. Ve aslının Moğolcada doktor ma'nâsına geldiğini haber veriyor.

2 "Pave dö Korti"nin Paris'te neşrettiği *Mi'râc-nâme* mukaddimesinde XXII, XXIII'üncü sahîfelere bakıla.

ت [16] د ط			
ج چ ژ			
ح			
خ غ ق			
ر			
ذ ز س ظ ص ض			
ش			
ك			
ل			
[17] م			
ك			
و			
ه			
ى			

EDAT

			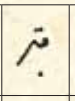	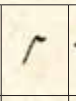	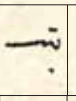	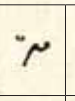				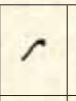	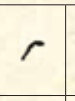	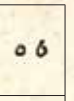
آ	ده	جا	غه	فه	فه	قه	نه	نی	آ	ا	ھ	ی

İşte Şeyhzâde Abdürrezzâk Bahşı'nın kullandığı eşkâl-i hurûf şu cetvelde icmâl edilmiştir.

Uygurca izâfet alâmeti olan (ñ) Uygur harfiyle yazılırken mâ-kabline bitiştirilmiyor. Nihâyet gelen elif ve yâlar da kelimeye bitişmez. Edat diye ayırdığımız şekiller de öyledir. İşte mukaddimemiz burada bitti.

Necîb Âsım

[18] Bismillāhi'r-raḥmani'r-raḥīm

İlahī öküş ḥamd eyürmen sańa
Seniń raḥmetińtin umarmen ońa

öküş: Şark Türkçesinde ve kadîm Osmanlıcada (çok) demek

Çobanı berk ṭut ḳurtlar öküşdür

(Mevlana)

Fuzûlî lehcesinde "öküş" "yüküş" olmuştur:

Bu derd ki az degil yüküşdür
Hem ṣabr ideyim ki ṣabr ḫoşdur

sańa: sen, ben, o zamirlerinin mef'ûlün-ileyhi bütün Türk lehcelerinde bańa (mańa), sańa, ońa gelir. Osmanlı şîvesinde kelimelerde birçok tekâsüf vukû'a gelerek inceldiği hâlde yalnız bu üç zamîr eski hâllerini lisân-ı tahrîrîde muhafaza ederek bańa, sańa, ońa (ańa) şeklinde kalmıştır. Tekellümde ise; sene, bene, ona ve hatta se'e, be'e sûretinde tekâmül etmişlerdir.

eyür: (eymek) masdarından muzâri'in müfred gâ'ibi. Bu masdarın ma'nâsı Arabî'de (fe'ale), Fransızcada Fairedir. Müştekkâtından etmek, eylemek, iş dilimizde kullanılıyor. Fi'l-i isnâdî olan (imek) ma'lûmdur ki gayr-i kıyâsîdir.

umar: Osmanlıcada da kullanılan (ummak) masdarından muzâri'dir. (umud) "ümmīd" şeklinde Acemleşmiştir.

"Orhun Âbide"sinde: "yaġı bolup itinü yaratunu umaduk" ya'nî düşmân olup tanzîm ve teşkîl olunmak umdular.

ońa: ön, sağ taraf, doğru ma'nâlarına gelen (oń) kökündendir. Bundan müştak olarak Çağataycada işi doğru çevirmek, tahvîl etmek ma'nâsına (oñarmaḳ) sıhhat bulmak, muzaffer olmak ma'nâsına (oñalmaḳ), büyümek, neşv ü nemâ bulmak ma'nâsına (oñmaḳ) masdarları olduğu gibi Osmanlıcamızda sıhhat bulmak ma'nâsına (onmak), ta'mîr ma'nâsına (onarmak) vardır. Bu kelimenin sonundaki (â) bir te'kîd lâhikasıdır. Eski Türkçede (h) yok idi, sonradan hâsıl oluyor, şimdi Osmanlıcada bu (â) hâ şekline girmiştir.

[19] *İlahî çok hamd ederim sana*
Senin rahmetinden sıhhat (mes'adet, zafer) umarım

Ṣenā mu[1] eyuġay sezā bu tilim
Onarca eyeyin yarı bir mańa

eyuġay: yukarıki (eymek) masdarından iltizâmî sîgası; ede

onarca: Çağatayca beğenmek, tercîh ma'nâsına "onamak" Kıpçak lehcesinde itâ'at ma'nâsına gelir. Binâen-aleyh bu kelime o masdardan fi'l-i muzâri'in müfred gâ'ibi olan (onar) ile mikdâr beyân eden (ca-ce)den mürekkeb oluyor ve tav'an, tercîhen ma'nâsına geliyor.

eyeyin: (eymek) masdarından, edeyim

Senâmı bu dilim sezâ ede
Tav'an ve tercîhen edeyim yarı ver bana
(Bu dilim senâmı tav'an ve tercihen edâya sezâ olmak için bana meded-res ol.)

Seniń barlıġıńġa tanuġluḳ birür
Cümāt cānāvār uçḳan yügürgen neńe

tanuġ: Çağatayca tanuḳ şâhid, Osmanlıcada tanımak

yügürgen: (yügürmek) masdarından yürüyen

neń: nesne, şey. Sonundaki (a) te'kîd alâmeti

Senin varlığına şehâdet verir
Cemâd, cânvar, uçan, yürüyen ne varsa

Seniń barlıġıńġa delīl arḳaġan
Bulur bir neń içre delīller miñe

[20] miñe: miń = bin, nihâyetindeki medd te'kîd içindir.

Senin varlığına delil arayan
Bir nesne içinde binlerce bulur

1 Senamouv okunacaktır.

فَفِي كُلِّ شَيْءٍ لَهُ آيَةٌ تَدُلُّ عَلَى أَنَّهُ وَاحِدٌ

Yoḳ erdim yarattıñ yene yoḳ ḳılıp
İkinc bar ḳılursen muḳır men muña

erdim: imek fi'l-i isnâdîsininin mâzî-i şuhûdîsi

Yok idim, yarattın yine yok kılıp
İkinci defa var kılarsın, buna mukırrım

Ayā şek yolıda yilikli ötün
Kil ottın özüñ yol ölümtin öñe

yilikli: Çağataycada yilmek, Osmanlıcada yelmek ya'nî sür'atle koşmak, yel gibi gitmekten sıfat; rüzgâr ma'nâsına gelen "yel" cezrinden

ötün: Çağataycada (ötmek) geçmek, mecâzen 'afv, bunun mutâva'atı (ötünmek) ileri geçmek, sakınmak, istiğfâr ma'nâsınadır. ötün**:** bilvâsıta 'afv olunmak: kabûl-ı safh.

yol: zorla koparmak, kurtarmak ma'nâsına gelen yolmaktan

ot: ateş. Osmanlıcada ot taşı, ağızotu, otağ, oda, ocak (otcak) içlerinde ateş yakılan yer oldukları için böyle tesmiye edilmişlerdir; (otun, odun) ütmek, (ütü) de bu maddedendir.

Ey şek yolunda yelen (pûyân olan) istiğfâr et
Gel ateşten özünü (nefsini) çek çıkar, ölümden önce

Yarattı Uġanım tünüñ kündüzüñ
Ötüp bir birige yörür öñ soña

[21] tün: gece; müştekkâtından geceyi geçirmek ma'nâsına tunlamaḳ, karanlık basmak yerine (tunmaḳ); kadîm Osmanlıcada "dün gün" gece gündüz ta'bîri bundan müştak olarak tavuk ve sâ'ir kuşlar için tünek, Kıpçakça tün bucağı: nısfu'l-leyl; aydın, aydun: aylı mehtâblı gece

ötüp: (ötmek) geçmek, aşmak, ileri gitmek masdarından sîga-i rabt, Osmanlıcada (öte)

uġan: Allah, Hâlık, Mongolcada oğlan: şehzâde; sâ'ir Türkçelerde oğul, oğlan, olan, çocuk, mahlûk; oğlak keçi yavrusu (bunların bir asıldan olması muhtemeldir.)

Yarattı Ugan'ım (Allah'ım) geceyi, gündüzü
Ön sonu ta'kîb ederek yürür

Tonatur tünüñni künüñ kiterip
Tünüñ kiterip bāz yerütür teñe

teñ: Çağatayca tiñ, Osmanlıca denk (teñiz, deñiz bu maddeden)

Gece donatır gündüzü giderip
Geceyi tekrâr giderip denge (i'tidâl ve tevâzün, müsâvât) yürütür

كَمَا قَالَ اللهُ تَعَالَى: ﴿يُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَمُخْرِجُ الْمَيِّتِ مِنَ الْحَيِّ﴾[1]

Ölüktin tirik hem tiriktin ölük
Çıḳarur körersin munı ket aña

ket: Şark Türkçesinde ḳatıġ, Osmanlıcada katı, sert, kuvvetli, pek ma'nâlarınadır, bunlardan bu kelimenin kuvvetli, gereği gibi ma'nâlarına geleceği istidlâl olunur.

aña: an, fehim, idrâk ma'nâlarına. Bundan añmaḳ = anmak, yâd ve tahattur; ansız, ansızın düşünmeğe fırsat kalmadan, kelimenin sonundaki (a) tembîh ve te'kîd 'alâmeti.

Ölüden diri hem diriden ölü
Çıkarır görürsün bunu kavî (iyi) anla ha

[22] Bu ḳudret idisi uluġ bir bayat
Ölüklerni tirküzmek āsān aña

idi: sâhib, efendi, Osmanlıcada eyi fâl ıssı
Ādeme ḳıldı ferişteler sücūd
Hem aña çoḳ ol luṭf issi cūd
Süleymân Dede'nin *Mevlid*'inde

issiz ıssız, sahipsiz, yer, çöl

uluġ: aslı (ulup) sonra uluḳ, uluġ şekillerinde görülen bu kelime Osmanlıcada (ulu cami, ulu kışla) gibi ta'bîrlerde kalmıştır.

1 "Ölüden diriyi çıkarır. Diriden de ölüyü çıkarandır." En'âm, 6/95.

bayat: Çağatayca ve Osmanlıcada bayat ekmek, bayat yemek tabirlerinde mevcut olan bu kelime aslen kadîm ma'nâsınadır.

tirküzmek: diriltmek, ihyâ

Bu kudret sahibi ulu, muazzam bir kadîmdir (ki)
Ölüleri diriltmek ona kolaydır

فِي نَعْتِهِ النَّبِيِّ عَلَيْهِ السَّلَامُ

İşit imdi kaç beyt Ḥabīb faẓlıtın
Uḳuş hūş yititip sözümni aña

uḳuş: akıl, fikir ma'nâsına gelen (uḳ) kökünden, zekâ demek

yititmek: itmek, zorlamak

İşit imdi kaç beyit Habîb-i (Ekrem) fazlından
Zekâ ve aklını zorlayıp sözümü anla

Ol ol ḫalkda yegi kişi ḳutluġı
Töretmiş de yoḳ bil aña tüş teñe

[23] ol: birinci (ol) Osmanlıcada da kullanılan (ol - o) zamîr-i gâ'ibi, ikincisi Arabcada (kûn), Fransızcada être ile tercüme olunabilen olmak fi'ilinin müfred gâ'ibidir ki şimdi bunun yerine biz durmak masdarından (dIr) kullanıyoruz; Fransızcadaki être fi'ilinden "est"in mukâbilidir.

yegi: Şark Türkçesinde (yig, ig) zebûn, bet, fenâ, hasta, âciz. Osmanlıcada (iglemek) bu maddeden.

yigi: yigin, iyilik, "yiğit" buradan

ḳut: sa'âdet, bereket, ḳutluḳ = kutlu, mes'ûd, mebrûk

töret: Osmanlıcada türemek, neşv ü nemâ bulmak töretmiş = mahlûk

tüş: eş, mu'âdil

teñe: yukarıda geçen (tiñ) maddesinden, denk, mu'âdil, müsâvî

O halk içinde çok kimselerin bâ'is-i sa'âdetidir
Mahlûkâtta ona denk ve mu'âdil yok, bil

Resūller örüñ yüz ol ol yüzze kün
Ya anlar ḳızıl miñ bu iñe miñe

örüñ: parlak, lâmiʿ; seçme
miñ: ben, hâl
iñ: Çağataycadaki çene, Kilis Türkçesinde (heng etmek, eng etmek) çene çalmak, laf etmek

Resûller parlak yüzdür, o (Hazret-i Nebî) o yüz üstünde gün (yaʿnî nûr) dür
Yâhûd onlar kızıl ben, bu (Cenâb-ı Peygamber) çeneye (çâh-ı zenehdân) bendir ha

Anıñ medḥi birle tatır bu tilim
Anıñ yādı birle şeker şehd añа

tatır: tat bulur, tatlılaşır (tatmak)tan

Onun medhi ile bu dilim tat bulur
Onun yâdı da ona (dilime) şeker şehddir

[24] Bu kün tiksü[1] mintin dürūd ol yarın
İlik tuttaçımġa egirse muña

ilik: el, dest, (ellig - bir elin her parmağı on sayılmak üzere elli) buradandır.
tuttaçı: tutucu, ilik tuttaçı = destgîr
egir: Çağatayca igürmek, hüküm-fermâlık etmek

Bugün benden dürûd değerse o da yarın
Buna (nazma) destgîr olmağa hüküm eylese (inâyet kılısar, hükmedecektir)

Yime tört eşiñe itürmen selām
Olartın usanmaḳ ḳaçan ol mаña

1 tiksuv okunacaktır.

usanmaḳ: uzanmak, mübâʿadet etmek, uzaklaşmak

Yine dört eşine (çehâr-yâr) ederim selâm
Onlardan usanmak (mübâʿadet) nasıldır (mümkün mü) bana?

Ṣādıḳ birle Fārūḳ üçünç Zīnnūreyn
ʿAlī törtilenç ol erik sik tüñe

erimek, eri: Osmanlıcada arıtmak temizlemek, arınmak, temizlenmek

sik: amûd, sütûn

tüñe: Çağataycada tüke cemiʿ maʿnâsınadır, tükenmek, hitâma ermek; yine bu lehcede tünlük, izdihâm, kesret, cemâʿat demek. Kıpçakçada tüke, tüñe "karabaş" yaʿnî kul, halâyık, avâm demektir. O hâlde buradaki tün, tüñ mecmû-ı nâs, halâyık demek olur.

Sâdık (Ebûbekir) ile (Ömer) Fâruk üçüncü Zi'n-nûreyn (Osmân)
Dördüncü Alî halâyıka pâk imâddır

[25] İlahī keçürken itim sen keçür
Nice me[1] ḫaṭālıḳ ḳul ersem saña

keçürken: kiçürmek, keçirmekten müsâhelekâr

me: yine, ekseriyâ: yana ma şeklinde de kullanılıyor; işte maʿnâsına da geliyor.

İlahî müsâhelekâr idim sen geçir (affet)
Nice (ne kadar) sana hatâlı kul olsam

Maña bolsa faẓlıñ ḳutuldı özüm
Eger bolsa ʿadliñ ḳatıġlıḳ maña

bolmaḳ: bir hâlden diğer hâle geçmek; Fransızca "devenir" mukâbili. Osmanlıcada vukûʿ bulmak, vusûl bulmak gibi iki taʿbîre de kullanılıyor; fakat istiʿmâli elzemdir, bolmak telaffuz olunur.

ḳutulmaḳ: kurtulmak, rehâ

Bana fazlın olursa nefsim kurtuldu
Eğer adlin olursa katık (dürüştî)dır bana

1 Uygurcası "nece me" şeklinde yazılmıştır.

فِي مَدْحِ أَمِيرِ الْأَجَلِّ دَادْ سِبَهْسَالَارْ بِيكْ عَلَيْهِ الرَّحْمَةُ وَالْغُفْرَانُ

Aya til töret medh ötüngil ḳanı
Men artut ḳılayın şāhımġa anı

til: parça, kısım. Osmanlıcada bu kökün müştekkâtı dil, dilim, dilmaç (tercümân). Lisân ma'nâsına gelen Osmanlı şîvesinde ve gerek eski Türkçedeki şekli yine bu köktendir (til - dil). Eski Türkçe kilmek (gelmek)in müte'addîsi olan (kiltürmek) Osmanlıcada lâmın sukûtıyla nasıl (getirmek) olmuşsa (tilmek) de dilmek (dimek) olmuştur. Yalnız dil ile istemek demek olan tilemekten (dilemek) şekli de hâsıl olmuş. Ağacın bir dilimi tal (dal); vücûdun kaba bir dil şeklinde olan kısmı talaḳ (dalak); **[26]** koparıp ayırmak demek olan talan; suyun kabaran kısmı talġa (dalga); ince bir ma'denî parça til (tel); devenin bir parçası Çağataycada (tılaḳ) hep til kökündendirler.

töretmek: halk etmek, çoğaltmak, Osmanlıcada türemek

ötüngil: ötüngil, ötünmek, ötmek ya'nî ötmek, tegannî; terennüm etmekten emr-i hâzır.

artut: tuhfe, takdime, hediye

Ey dil medh ihtirâ' et, tegannî eyle hani
Ben onu şâhıma takdîme kılayım

Şehim medhi birle bezedim kitāb
Oḳuġlı kişiniñ sevünsün cānı

Şâhımın medhi ile bezedim kitâb
Okuyan kişinin sevinsin cânı

Öke bilmes erke öke ögretür
Anıñ birri cūdı bedī' iḥsānı

Öğebilmeyen ere öğme öğretir
Onun birri, cûdı, bedî' ihsânı

Ol ol 'aḳl uḳuş hūş ḫıredḳa mekān
Bilik ma'deni hem faẓīlet kānı

ol: birincisi zamîr-i gâ'ib (o, ol), ikincisi olmak "être" fi'ilinin zamân-ı hâlinin müfred gâ'ibi; âmiyâne ta'birce edât-ı haber (est)

bilik: ilim ve hikmet

O akıl, zekâ, hûş [ve] hırede mekândır
İlim ma'deni, hem fazîlet kânı[dır]

Simektin adızrak tutar himmet ol
Seḫāsı mekārim yige dermānı

[27] simek: burc-ı eseddeki iki parlak yıldız, simâk

adız: yüksek, büyük

yig: hastalık, âfet

Ol (memdûh) himmeti simâkten yüce tutar
Sehâsı, mekârimi [de] âfetlere dermândır

Rayet (ra'iyet)ḳa müşfiḳ selimtin ḥalīm
Velīkin buşarda şerā arslanı

buşmaḳ: kızmak, gazab; aynı ma'nâda bu kelime Mîr Haydar Meczûb'un *Mahzenü'l-Esrâr*'ında da kullanılmıştır:

Bend ü belā dünyāda irge tuşar
Munça cefā ir kişige ne buşar

Fakat Mîr Alî Şîr Nevâyî'nin *Mahzenü'l-Esrâr*'ında (S 36) "andaḳ kişige yüz munçaḳ meşaḳḳat ni buşar?" "ya'nî böyle kişiye bunca yüz meşakkatin ne ziyânı olur?" deniyor. Burada "buşmaḳ" ziyân vermek demek oluyor.

Orhun âbidesinde görülen en eski şekli: buduñ eçüm apam törüsinçe yaratmış, boşġurmuş! ya'nî halkı ecdâdım töresince tanzîm etmiş teşcî' eylemiştir.

Ra'iyete müşfik, selîmden halîm
Lakin kızgınlıkta esed-i Şerâ'dır

Ṣalābet içinde ʿÖmer tik cuvān
Seḫāvet semāḳat tutar ʿOs̱mānı

tutar: tutmaktan müsâvî olmak

Salâbette Ömer kadar civân
Sahâvet (ve) semâhatı Osmân (derecesini) tutar

Tetiklikde kindü[1] Ayaztın uzuḳ
Dād inṣāf tutar çın Anuşīrvānı

[28] tetik: fırsat, fa'âliyet, Osmanlıca tetik
uzuḳ: fazla, ileri varmış, Osmanlıca az gittim uz gittim
çın: sahîhen: çın sabah, subh-ı sâdık

Tetiklikte kendisi Ayaz'dan uzdur
Dâdı, insafı tutar sahîhen Nûşîrevân'ı

Anıñ baḫşişindin bulut uptanur[2]
Bu sözni bütün çın tutur[3] tüşmanı

tuşman: tuş-man: tuş, dış dışarı ve "man" adam demek olduğuna göre tuşman, düşman "taşra adamı, yabancı" demek olur.

Onun bahşişinden bulut utanır
Bu sözü bütün düşmânı sahîh tutar

Aya şāhım aretemlerin sanaġın
Sanur mu[4] ediz ḳum uşaḳ taş seni[5]

aretem: artmaktan fazl, fazîlet
sanaġ: sayı, hesâb
uşak: ufak

Ey şâhım fazîletlerinin sayısı
Yüce kum, ufak taş sayı ile sayılır mı?

1 kindouv okunuyor.
2 Arab hattı ile olan evirmesinde: uftanur.
3 Arab hattında: tutar.
4 *sanourmouv* okunacak
5 Doğrusu sanı olacak

Siyāset riyāset kiyāset kerem
Siyādet ʿulā ʿadl eşit uḳ munı

[29] uḳ: uḳmaḳtan emr-i hâzır; anla, idrâk et

Osmanlıcada uḳmaḳ ile oḳumaḳı ayırt etmiyoruz. Birincisi anlamak maʿnâsınadır, kırâ'atten maksad anlamak ise telaffuzumuzu değiştiremesek bile maʿnâsını bilmeliyiz; ikincisi yaʿnî okumak iʿlâ etmek, iʿlân eylemek, daʿvet etmek demektir. Bu da Osmanlıcada ezân okunmak, okuyucu gitmek tarzında kullanılıyor. Eski Türkler de hükûmet emirlerini ok üzerine işâret ederek gönderir idi.

Siyâset, riyâset, kiyâset, kerem
Siyâdet, ʿulâ, adl işit anla bunu

Yana mecd mürüvvet fütüvvet Uġan
ʿAṭā ḳıldı şehimġa bu cümleni

Yine mecd, mürüvvet, fütüvvet Allah
Atâ kıldı şâhıma bu cümleyi

Öküş az tip aymas bedizler tiñiz
Bulut hediye ḳılsa uşaḳ ḳaṭreni

bediz: Uygurcada eser-i sanʿat, binâen-aleyh makbûl şey, tuhef, tuhfe

aymas: eytmek, demek, maʿnâsına olan (aytmak) masdarındandır.

tiñgiz: teng, denk ile (z) lâhikasından mürekkebdir. Tesviyesinin denk, düz olması hasebiyle "deniz"

Deniz tuhfeleri çok, az deyip demez
Bulut hediye kılsa ufak katreyi

[30] Tiñiztin kerīmrek şehim miñ ḳata
Ḳabūl ḳılsa tañ yoḳ bu az hedyeni

ḳata: kat bildiğimiz kere, defa

tañ: acîb, tañsuḳ tuhfe, yâdigâr; Kilis Türkçesinde tana kılmak; müteʿaccib olmak. Çağataycada tañlamaḳ; taʿaccüb etmek.

[30] *Denizden kerimrek (daha kerim) şâhım bin kat ha*
Kabûl kılsa tañ değil (acîb değil) bu az hediyeyi

موجب تأليف هذا الكتاب و مقتضيه

Dād İsbehsālār beg üçün bu kitāb
Çıḳartım açunda[1] atı ḳalsu tep

açun, acun, ajun: dünyâ

Dâd Sipehsâlâr Beg için bu kitâbı
Çıkardım dünyâda adı kalsın diye

Kitābımnı körgen eşitken kişi
Şāhımġa duʿâ birle yād kılsuv tep

Kitâbımı gören işiten kişi
Şâhımı duʿâ birle yâd kılsın diyü

Ketinki keligli kişiler ara
Anıñ ẕikri tañsuḳ adız ḳalsu tep

ketinki: giden, eslâf

keligli: gelecek, ahlâf

tañsuḳ: taʿaccüb (tañ, dañ) cezrinden tañsuḳ, acîbe, tuhfe, hediye demektir. Bazı zürefânın zenci bacıların renginden kinâye olarak "tansuḫ" diye tevcîhleri yanlıştır.

adız: Uygurcada: âlî, yüksek. Osmanlıcada Fransızcanın "géant" kelimesinin mukâbili olan dızman (adız-man)

Eslâf, ahlâf kişiler arasında
Onun zikri yâdigâr (tañsuḳ) [ve] yüce kalsın diyü

1 Nâsih dâ'imâ: ajun yazıyor.

[31] Anıñ vuddı birle köñüller tolup
Anıñ yādı birle açun tolsu tep

Onun vuddu (muhabbeti) ile gönüller dolup
Onun yâdı ile dünyâ dolsun diyü

Bezedim kitābı mevā'iẓ meṣel
Baḳıġlı oḳuġlı asıġ alsuv tep

asıġ: fâ'ide

Bezedim (süsledim) kitâbı mevaiz [ve] mesel [ile]
Bakan, okuyan fâ'ide alsın diye

Belek ittim anı şehimġa menük
Hevādārlıġımnı tükel bilsüv tep

belek: bilmekten alâmet, nişân

manük, menük: Türkçe bengü, Mongolcada mengü ebedî, pâyidâr demek. Osmanlıcada kuvvetli ma'nâsına gelen pek kelimelerine göre bunun ma'nâsı "yâdigâr, pâyidâr" olmak lâzım geliyor, Orhun mahkûkâtında bengü taş Fransızcanın "monoument" âbide ma'nâsına kullanılmıştır.

tükal, tükel: tamâm, mükemmel

Nişân ettim onu şâhıma yâdigâr pâyidâr olarak
Hevâdârlığımı tamâm bilsin diyü

اَلنَّوْعُ الْأَوَّلُ: فِي مَنْفَعَةِ الْعِلْمِ وَمَضَرَّةِ الْجَهْلِ

Biliktin ayur men sözümge ula
Bilikligke yā dost özüñni ula

ula: nâsih (müstemi' bāş) diye bunun Fârisî karşılığını yazmış. Çağataycada bu kelimeden meşveret, şûrâ ma'nâsına "oylama" ismi ile oylanmak, oylaşmak masdarları **[32]** vardır. Şu hâlde (ulama paşa)nın adı "müşâvir" demek oluyor. İkinci mısra'ın sonundaki "ula" Osmanlıcada bir şeyi bir şeye yaklaştırıp bağlamak ma'nâsına kullanı-

lan ulamaktan emr-i hâzır, mutâvaʿatı ulaşmak. Bu iki masdar aynıyla Çağataycada da kullanılıyor. Şu iki kelimenin aslı bir olmak üzere kabûl edilebilir.

ayur: aymak, yaʿnî söylemekten; eski Osmanlıca ve Azeri lehçesinde eytmek

Bilgiden (maʿlûmâttan) söylüyorum, sözümü dinle (kulak isal et)
Ya dost maʿlûmâta nefsini îsâl et

Bilik birle bilinür saʿādet yolı
Bilik bil saʿādet yolını bula

bula: bu kelimeyi nâsih, (bulġıl) yaʿnî bul diye taʿyîn ediyor. Osmanlıcadaki bulmak masdarından fiʿl-i iltizâmî sûreti; bulasın

bil: Osmanlıcası (bel). Vücûdun en ince ve dar yeri, bir dağın geçit ve yerin alçak yeri, bel, beleñ, belen. Kolun ince tarafı bilak (bilek), bir şeyi inceltmek, bilemek, bunun âleti bilev (bileği). Bu mâddiyâttan mecâza geçerek bilmak (bilmek) bir şeyi tedkîk ile öğrenmek, tedkîk olunmuş, maʿlûm bilgü (bilgi), maʿlûmât "bilik" (bilgi), eser-i alâmet bilgürme (belirme); belek (alâmet). Şurada bilak (bilek) münâsebetiyle bir mühimme daha arz edelim. Bizim bilezik dediğimiz bilek ziynetinin asıl adı (bilak yüzük) yaʿnî bilek yüzüğü. Şu terkîb-i izâfîyi terkîb eden iki kelime kaynaşarak, âdetâ şeklini değiştirip bilezik olmuş. Osmanlıcada böyle mürekkeb kelimeler çokçadır. Bir iki misâl: çedik (aslı iç edik = içe giyilen çizme), uçkur (iç kur = iç kuşağı). Şu hâller Osmanlı lehcesinin gittikçe elsine-i inʿikâsiye zümresine yaklaştığını, tekâmülünü gösteriyor.

İlim ile bilinir saʿâdet yolu
İlim bil tâ ki saʿâdet yolunu bulasın

Bahālıḳ dinār ol biliklig kişi
Bu cāhil biliksiz bahāsız bişi

bişi: nâ-sere, kıymetsiz, kalp; bir nevʿ yemiş palamut, ahlat gibi

Bilgili kişi kıymetli dinârdır
Bu câhil, bilgisiz [de] değersiz[dir]

[33] Biliklig biliksiz kaçan teñ bolur
Biliklig tişi er câhil er tişi

Bilgili bilgisiz nasıl denk olur?
Ma'lûmâtlı dişi (kadın) er[dir], câhil er dişi[dir]

Süñekke yilik tek erenke bilik
Eren körki ʿaḳl ol süñekniñ bilik

eren: *Lugât-ı Dîvân-ı Kâşgarî*'de bu kelime "eren" diye yazılarak "er"in cem'idir denilirse de "irmek" maddesinden iren, irişmiş (merd-i kâmil) demektir.

süñek: kemik; hâlâ lisânımızda kullanılan "süngü" Türklerin silâh makâmında kemik kullandıkları bir zamânın yâdigârı, pek eski, kable't-târîhî bir kelimedir. Orhun kitâbesinde "söküş" muhârebe, "söküşmek" muhârebe etmek ma'nâsına kullanılmıştır. Osmanlıcada bu ma'nâ unutulmayarak galîz söz makâmında kullanılır. "Süngüsü deprenmesün! du'âsı ma'lûm ya'nî mezârdan kemikleri deprenmesün."

yilik: ilik; bir yemeği medh için "ilik gibi" kullandığımız ta'bîr de kable't-târîhî bir zevkin yâdigârıdır, çünkü o zamânlarda iliğin en makbûl bir ta'âm olduğunu o devre ait keşfiyât gösteriyor.

körk: güzel (kör, köz) maddelerinden hüsn, melâhat, güzellik

tek: teg, dek, gibi

Kemiğe ilik ne ise erene (insâna) da bilgi [odur]
Erin güzelliği akıldır, kemiğinki ilikdir

Biliksiz yiliksiz süñek tek ḳalı
Biliksiz süñekke sunulmas elik

Bilgisiz, iliksiz kemik gibi hâlîdir
İliksiz kemiğe el sunulmaz.

[34] Bilik bilti boltı eren belgülük
Biliksiz tirikle yitük körkülük

yitük: yitmek, gâ'ib olmaktan gâ'ib

belgü: belli, ma'rûf

İlim bilen er maʿrûf oldu
Bilgisiz diride güzellik gâ'ib (yok)dir

Biliklig er ölti atı ölmeti
Biliksiz esen erken atı ölük

esen: Osmanlıcada esen, sağ esen, esenlik, sağlık, âfiyet
erken: imek masdarından iken

Bilgili er öldü (fevt oldu) adı ölmedi
Bilgisiz sağ iken adı ölü (müteveffâ)dür

Biliklig biriñe biliksiz miñin
Teñekli teñedi bilikniñ teñin

teñek: müsâvî maʿnâsına olan tiñ yaʿnî denk aslındandır. Osmanlıca denk, denemek. teñekli: deneyen, tecrübe-kâr

Bir bilgiliye bin bilgisiz
Tecrübe-kâr bilginin dengini denedi (tecrübe etti, mihenge vurdu)

Baḳa körgil imti uḳa sınayu
Ne neñ bar biliktin asıġlık öñin

sınamaḳ: Osmanlıcada sınamak, tecrübe, kıyâs etmek
Bakagör (var bak) imdi akla kıyâs ederek
Nen var (neye mâliksin) ilimden faydaca ileri?

[35] Bilik birle ʿālim yoḳar yoḳladı
Biliksizlik erni çökerdi ḳodı

yoḳar yoḳlamaḳ: nâsih "yoḳar"ıyı "bülend berāyed" diye tefsir ediyor. Yoḳarı yoḳarlamaḳ, yükselmek

Âlim bilgi ile yükseldi
Bilgisizlik insânı çökerte koydu

Bilik bil usanma bil ol ḥaḳ Resūl
Bilik kimde irse siz arḳañ dedi

arḳamaḳ: (arḳa) cezrinden arkalamak, iktidâ etmek

İlim öğren usanma bil ki o Hak Resûl
"Bilgi kimde ise siz iktidâ edin" dedi

وَذَلِكَ قَوْلُهُ عَلَيْهِ السَّلَامُ: «أُطْلُبُوا الْعِلْمَ وَلَوْ بِالصِّينِ»

Biliklig bilikni edergen bolur
Bilik tatağın ey dost biliklig bilür

edergen: nâsih bu kelimeyi "istegen" diye kaydetmiş. Elde bulunan me'hazlarda böyle bir kelime bulamadık. Çağatayca "eder" tepe, toprak yığını ma'nâsına geliyor, buradan edermek = toplamak, istemek ma'nâsı çıkabilir. Biz temellük, tedârik ma'nâsına edinmek deriz.

İlmi isteyen (toplayan, edinen) âlim olur
İlim tadını, ey dost, âlim bilir

Bilik bildürür erke bilik ḳadrini
Bilikni biliksiz ödün[1] ne ḳılur

[36] ödün: nâsih bunu da "us" ya'nî akıl diye kaydediyor; yakışık da alıyor. Kıpçak lehcesinde "öden" necâbet demektir. Şu hâlde nâsih kelimenin takrîbî ma'nâsını vermiş oluyor.

İlim ere (insâna) ilim kadrini bildirir
İlimsiz necâbet ilmi ne yapsın?

Biliksizke ḥaḳ söz tatıġsız irür
Aña pend naṣīḥat asıḳsız irür

irür: imek masdarının muzâri'inin müfred gâ'ibi(dir).

1 'Arab harfiyle: "adın" yazılıdır, Uygurcası ödün (eudunė) okunuyor.

Bilgisize hak söz tatsızdır
Ona pend, nasîhat fâ'idesizdir

Ne türlüg arıḳsız arır yudısa
Cāhil yup arımas arıġsız irür

arıḳ: temiz, pâk, Osmanlıcada arımak, arınmak, arıtmak; arı (temizliğinden)
yumaḳ: yumak, yıkamak

Ne türlü nâ-pâk yıkamakla temizlenir?
Câhil yıkanmakla temizlenmez, nâ-pâktır

Biliklig kişi kör bilür iş özin
Bilip iter işni ökünmes kendin

Âlim kişi bak (gör), özünün (kendinin) işini bilir
İşini bilir, eder (yapar), kendini öğmez (öğünmez)

Ne türlüg iş irse biliksiz öñi
Ökünç ol aña yoḳ oñ anda adın

öñi: inâd, ısrâr; teşebbüs-i mukallidâne
ökünç: peşîmânlık, nedâmet; masdarı ökünmek
[37] oñ: sağ taraf, yemin; yümn, meymenet, hayır
adın: başka, artık

Ne türlü iş olsa bilgisiz inâd
Nedâmettir, ona meymenet yok, ve ondan artık

Biliklig kereklig sözin sözleyür
Kereksiz sözini kömüp kizleyür

Ma'lûmâtlı gerekli (lüzûmlu) sözü söyler
Gereksiz sözü gömüp gizler

Biliksiz ne ise ayur uḳmatın
Anıñ öz tili öz[1] başını yeyür

uḳ: Uygurcada "fikir" Kıpçakçada "hâtır"; uḳmaḳ = düşünmek; mülâhaza. İlk devirlerde hükûmetin emirleri ok üzerine işâret olunarak i'lân olunduğundan "ok" anlamak, i'lân, da'vet ma'nâlarına gelmiştir.

Bilgisiz ne söylerse düşünmeden söyler
Onun kendi dili kendi başını yer

Bilik birle bilenür töretken idi
Biliksizlik içre ḫayır yoḳ dedi

idi: sâhib, Cenâb-ı Hak

Cenâb-ı Hak: "ilim ile bilinir kâ'inât
Bilgisizlikte hayır yok" dedi

Biliklig sözi pend naṣīḥat edeb
Bilikligni ögdi Acem hem Arab

[38] *Âlim sözü pend, nasîhat, edeb(dir)*
İlmi övdü Acem, hem Arab

Tavarsızġa bilgi tükenmes tavar
Ḥisābsızġa bilgi yirilmez ḥisāb

tavar: davar, mâl
yirmek: yermek, zem; Osmanlıcada gelin yermek

Mâlsıza bilgi tükenmez mâl(dır)
Hasebsize (nesebi olmayan soysuza) bilgi yerilmez haseb(dir)

1 'Arab harfiyle: "uş" yazılıdır.

اَلنَّوْعُ الثَّانِي: فِي حِفْظِ اللِّسَانِ وَسَائِرِ آدَابِهَا وَرُسُومِهَا

İşitgil biliklig negü tip ayur
Edebler başı til kütezmek turur

negü; nigü: nasıl? Aslı ne yañ: ne taraf, ne yan
kütezmek: gözetmek

İşit ma'lûmâtı nasıl diyip söylüyor
Edebler başı dil gözetmek (diyor)

Tiliñ bekte tutġıl tişiñ sımasun[1]
Ḳalı çıḳsa bekte tişiñni sıyur

bekte: pekçe
sınmak: kırılmak; Anadolu dili: yumurta sınaşmak, sınık yumurta. Eski Osmanlıca Sırp Sındığı
ḳalı: eger

[39] *Dilini pekçe tut dişin kırılmasın*
Eğer pekçe çıkarsa dişini kırar

Sanıp sözlegen ir sözi söz sağı
Öküş yañşaġan til ay almas yağı

yañşaġan: yanşaklık eden, yâve-gû
sanmak: hesâb etmek, önü sonu düşünmek, saymak
yağı: düşmân, "Yağıbasan" Danişmendîlerden meşhûr hükümdârın lakabı
ay almas: ayamak, muhâfaza etmek, sakınmak, kurumak

Hesâb edip söyleyen erin sözü, sözün sağı (sağlamı)dır
Çok yanşaklık eden dil düşmânlığı gözetmez

1 Nüshada aynen böyledir.

Sözüñ boşluġ isme yıġa tut tiliñ
Yeter başḳa bir kün bu til boşluġı

isme: Çağatayca izme; lâfazan, beyhude-gû
yıġ: hazır, müheyyâ, sonundaki (a) te'kîd lâhikası: ha

Boş sözle beyhude söyleme, dilini müheyyâ tut
Başa yeter (başa gelir) bir gün bu dil boşluğu

Ḫıredlıḳ muv[1] bolur tili boş kişi
Tilim başnı yidi bu til söz boşı

boş: gazab, hiddet; boş, açık (elfâz-ı müterâdifeden olan bu iki kelime ile nâzım cinâs-ı tâm yapıyor)
tilim: pek çok, nice

Dili boş kişi hıred-mend mi olur?
Dilim[2] başını yedi bu dilin boş sözü (yâhûd bu dilin gazablı **[40]**
sözü dilin başını yedi) veya bu dilin gazab-nâk sözü nice baş yedi

Öcüktürme erni tilin bil bu til
Başaḳtursa bütmes büter oḳ başı

öcüktürme: Osmanlıca (intikâm) ma'nâsına gelen (öç) kelimesinin eski şekli olan (öçük) ile (tür, dür) ta'diyesinden ve (me) nehy edâtından mürekkebdir: öçlendirme, öç almaya da'vet etme. Aslı (oyuk) yâhûd (öyük) olabilir: Birincisine göre oyulmuş, derin yaralı, ikinciye göre Frenkçe tumulus ve Türkçe (öyük - höyük) denilen toprak yığınından ibâret tepe, kabartı ma'nâsına gelir. Bu kelime (üz) kökünden olabilir, üzmek, kırmak demektir.

başaḳturmak: Çağatay lugatinde başakçı "Ok ucu i'mâl eden" diye ta'rîf ediliyor, öyle ise bu kelime "yaralamak" demek olur; Osmanlıcada da çıbanbaşı, baş vermek gibi yaraya a'id ta'bîrler vardır.

bütmek: Osmanlıcada bitmek, tenemmüv; iltiyâm

Kimsenin dilini (gönül) öç almağa da'vet etme (kırma) bil (ki) bu dil
Yaralanırsa iltiyâm bulmaz, (hâlbuki) ok yarası sağalır

1 *Mouv* okunuyor.
2 Buradaki dil Farisi'dir.

جَرَاحَاتُ السَّهَامِ لَهَا الْتِيَامُ وَلَا يَلْتَامُ مَا جَرَحَ اللِّسَانُ

Sefîh er tili öz[1] başı düşmānı
Tilindin töküldi tilim ir ḳanı

Sefîh kimsenin dili kendi başının düşmânıdır
(Onun) dilinden çok kimselerin kanı döküldü

Öküş sözlegende ökünge tilim
Tilin biklegende ökünge ḳanı

[41] ökünge: bunu nâsih "peşîmân şode" diye tefsîr ediyor. Fî'l-hakîka şark lehcelerinde o ma'nâyadır.

Çok söyleyende peşîmân çoktur
Dilini pek tutanda peşîmân olanı hani?

Nikim kilse irge tilitin kilür
Bu tiltin kim idgü kim aḳır bolur

idgü: daha eski kitâblarda izgü. Osmanlıcada bu kelimenin ortasından (d,g) düşerek (iyü) kalmış, şimdi (iyi) oluyor.

asız: Çağatay ve Uygurcada fenâ, kötü; yazık, hayıf efsûs. Fâ'ideli ma'nâsına olan "asıġ/ası"nın menfîsi.

aḳır: hatt-ı Arabî'de (asız) yazılı ise de Uygurcası (aḳır) okunuyor. Bu da gerek Osmanlıcada ve gerekse Çağatay'da müşterek olan (ağır)ın daha eski şekli olmalı. O hâlde sıklet, meşakkat gibi bir ma'nâya gelir.

İnsâna ne gelirse dilinden gelir
Bu dilden kimi iyilik, kimi fenâlık bulur

İşit büt bu sözge ḳamuġ teñde teñ
Ḳutup[2] tilge yükenüp tazarru' ḳılur

1 Uygurcasında (v) harfi ile (z) arasında (y) yâhûd (r) harflerinden birisine benzer bir işâret vardır. Belki bu kelime "uyuz" okunmalı.

2 Arabî hat ile olan evirmede: ḳobub

büt: bütmek inanmak ma'nâsına olan (butmak) masdarından emir
ḳamuġ: kamu, hamu, hep
teñ: mücerreb, kâ'ide, umûr
ḳutmaḳ: meks, ârâm, tevakkuf etmek
yükenmek, yükünmek: huşû' ile diz çökmek; bir elini yere, diğerini hürmet edilecek kimsenin başına koyduktan sonra dizini öpmek suretiyle ta'zîm

İşit inan bu söze, her umûrda mücerrebdir
Dil ile huşû'a durup tazarru' kılar

[42] Kütezgil tilni kil az ḳıl sözüñ
Kütezilse bu til kütezlür özüñ

kütezmek: harflerin mevki'lerine tebdîliyle, gözetmek, muhâfaza etmek

Dilini gözet, sözünü az kıl
Bu dil gözetilirse nefsin muhâfaza olunur

Resūl irni otḳa yüzin atḳuçı
Til ol tidi yıġ til yol ottın özüñ

yıġ: yıġlamaḳ, ağlamak
yol: yolmak ya'nî ayırmak, kurtarmak

Resûl (s.a.): "insânı ateşe yüzün (koyu) atıcı
Dildir" dedi, ağla dil (gönül), ateşten nefsini kurtar

İki neñ birikse bir irde ḳalı[1]
Bükendi ol irke mürüvvet yolı

ḳalı: Anadolu'da kullanılan "kalan" bundandır; artık, eğer
bükenmek: "bunalmak" bundandır; bağlanmak, kapanıp kalmak

Bir kimsede iki şey birikse kalan (artık)
O kimseye mürüvvet yolu bağlandı

1 Arabî hat ile olan evirmede: ḫalı

Bir ol yañşar irse kereksiz sözin
İkinç yalġan irse ol iriniñ tili

Onun birisi lüzûmsuz (gereksiz) söz ile yanşaklık edendir
İkincisi ol kimsenin sözü yalan ise

[43] Tili yalġan irtin yıraḳ tur tize
Kiçür sanma ʿömrüñ küneylik üze

tize: bizim acele maʿnâsına olan (tez)in "a" lâhikasıyla mü'ekkedi. Nâsih bunu "hemân" diye kaydediyor.

küney: açık, rûşen, doğruluk; Osmanlıcada güneş gören yere (güney), aksine (kuz) yâhûd (kuzey) derler.

Dili yalan kimseden uzak dur çabuk
Geçer sanma ömrün doğruluk üzere geçir

Aġız til bizegi küney söz turur
Küney sözle sözni diliñni beze

bezemek: Osmanlıcada bezemek, tezyîn etmek. Nâsih bunu "ārâyiş kerde" diye tercüme ediyor. Bezek gecesi: donanma gecesi

sözlemek: söylemek, (z) (y) olmuş

Ağız ziyneti doğru sözdür
Doğru sözle dilini beze

Küney söz asel tek bu yalġan basal
Basal yip acıtma aġız yi asel

Doğru söz asel (bal) gibi, bu yalan basal (soğan)
Basal yiyip ağız acıtma, bal ye

Ya yalġan söz yig tek küney söz şifâ
Bu bir söz ozaġı urulmış mesel

ozaġı: nâsih "burunġı" diye tefsîr ediyor ki eski, kadîm demektir.

[44] *Yalan söz hastalık gibi, doğru söz şifâ*
Bu bir eski sözdür, darb olunmuş meseldir

Küney bol küney ḳıl atın küney
Küney tiyü bilsün ḫalāyıḳ sini

Doğru ol, adâlet kıl, adını pâkla
Müstakîm, diye bilsin halâyık seni

Küneylik tonın key ḳoyup egrilik
Ketim ton tolusı küneylik tonı

ketim: giyim, zırh
ton: don, libâs
tolu: tâm, mükemmel, dolu

Eğriliği koyup doğruluk zırhı libâsını giy
Giyim, libâsın en mükemmeli istikâmet libâsıdır

Ḳatıḳ kizle rāzıñ kişi bilmesün
Sözüñtin özüñge ökünc kilemesün

[Kilemesün yerine kilmesün yazılsa vezin sakatlığı ortadan kalkardı.]

Râzını pek gizle kimse bilmesin
Sözünden nefsine peşîmânlık gelmesin

Ḳamuġ yaşru işiñ bolup āşkarā
Bu körgen eşitken sańa külemesün

[Külemesün yerine külmesün olmalı idi.]
yaşru: gizli, yaşmak gizleyecek perde

[45] *Bütün gizli işin âşikâr olup*
Gören, işiten sana gülmesin

İşim tip inanıp sır ayma sakın
Nece me inanclıḳ iş erse yakın

Eşim diye inanıp sır söyleme sakın
Her ne kadar inanacak eş yakın olsa da

Serip sende rāzıñ siñip turmasa
Serermü işinde muñı ket sakın

serip: nâsih bunu "ḳarār nekoned" diye tercüme ediyor. Bizce gizlenmektir.

ket: nâsih bunu "nemi" diye tercüme ediyor. Bizce (katı) kökünden (kat) olmalı, ma'nâsı "pek" olur.

Râzın sende sinip (karâr edip) durmazsa
Dostunda karâr eder mi, bundan pek sakın

اَلنَّوْعُ الثَّالِثُ: فِي تَقَلُّبِ الدُّنْيَا وَتَغَيُّرِ أَحْوَالِهَا

Bu açun[1] ribāṭ ol tüşüp köçkülüg
Ribāṭḳa tüşükli tosar küçkülüg

tüşmek: inmek, nüzûl, düşmek

tosmaḳ: beklemek; sebât ve karâr etmek; yolu sedd etmek; tahammül etmek, tosḳavul: yol muhafızı, derbent, karakol

Bu dünyâ inip göçülecek bir ribâttır
Ribâta düşen güçlüğe tahammül eder

[46] Öñ arḳış uzadı ḳopup yol ṭutup
Öñi ḳopmış arḳış nice küçkülüg

1 Hatt-ı Arabî'de dâ'imâ ajun yazılı.

arḳış: kârbân, kervân
ḳopmaḳ: yerinden kalkmak, Osmanlıcada at koparmak, toz koparmak

Kervânın önü kopup yol tutup uzadı
[Böyle] önü kopmuş kervânda nice güçlük [var!]

Bu dünyā soñıda[1] yügürmek nice
Ḫasīs neñtin ötrü tip özüñ küce

yügürmek: yürümek, koşmak

Bu dünyâ muhabbetinde nice koşacaksın?
Hasîs nesneden ötürü [dolayı] nefsine güçlük veriyorsun

Nelük mālġa munca göñül baġlamaḳ
Bu māl kilse erte barur baz kece

Nedir mâla bunca gönül bağlamak!
Bu mâl sabâhleyin gelse gece yine gider

Köñültin çıḳar ḳıl tavar suḳluḳın
Ketim birle tib tut ḳarın toḳluḳın

teb, tip: ac, tokun zıddı
suḳ: çıkmış, boş göz, çukur

[47] *Gönülden mâl hırsını [aç gözlülüğünü] çıkar*
Giyim ile karın tokluğunu bir tut

Bu baylıḳ çıġaylıḳ azuḳ yoḳluġı
Çıġaylıḳ tip ayma azuḳ yoḳluġın

çıġay: fakr

1 Hat-ı Arabi'de dâ'imâ seviki yazılı.

Bu zenginliği, fakîrliği, azık yokluğunu
Azık yokluğu dilencilik deyip durma

Bu dünyā neñitin yegü ketkülük
Ol artuḳ tileme vebāl yütkülük

yütkü: (yutmak)tan, Osmanlıcada yutmak, kazanmak yâhûd yük

Bu dünyâ mâlından yiyecek [ve] giyecekten
Ondan ziyâde dileme vebâl kazanmayı [yüklenmeyi]

Tarıḳlıḳ tep aydı açunnı Resūl
Tarıḳlıḳda ḳatılan tarı edgülük

tarıḳ: Çağatayca tarımaḳ ya'nî saçmak, serpmek; tarıḳ: serpilen, saçılan tarla
tarı: yukarıki maddeden tohum

Resûl: Dünyâ mezra'adır dedi
Mezra'aya katılan iyiliktir (ni'mettir)

Beḳāsız irür bu açun lezzeti
Keçer yel keçer tek meze müddeti

[48] *Bu dünyâ lezzeti bekâsızdır*
Yel geçer gibi geçer onun meze (tatlılık) müddeti

Yigit ḳoca bolur yeñi eskirür
Ḳāvī erse ḳamlur ḳaçar ḳuvveti

Yiğit ihtiyâr olur, yeni eskir
Kavî ise ham olur [beli bükülür], kaçar kuvveti

Bu kün bar yarın yoḳ bu dünyā ne ki
Meniñ dimişiñ neñ adınlar öñi

öñ: mîrâs, semere

Bu gün var yarın yok bu dünyâ ne ki
Benim demişsin senden önce benim denilenlere

Ḳamuġ tolġan aslur tükel eksilür
Ḳamuġ ābadānnıñ ḫarāb ol soñı

as: az; aslur: azalır
tükel: tükel, tâm, tamâm

Bütün dolu azalır, tamâm eksilir
Bütün âbâdânın sonu harâbdır

Nice yir bar erdi sıġışmaz eri
Eri bardı ḳaldı ḳuruġ tek yiri

Nice yer var idi [ki] eri [halkı] sığışamaz idi
Ahâlîsi gitti yeri kurumuş gibi kaldı

[49] Nece dānā erdi nece filasof
Ḳanı bu kün anlar miñinde biri

Nice dânâ vardı, nice filozof
Hani bu gün onlar[ın] binde biri?

Acun kül cırar baz alın ḳaş çıtar
Bir elgin tutup şehd biri zehr ḳatar

cırmaḳ: Çağatayca dolanıp, seğirtmek ma'nâsına ise de burada bizim "yırtmak"tan "yırmak" ya'nî yarı açmak
kül: tebessüm, gülüş; yâhûd Fârisîden meşhûr çiçek

Dünyâ tebessüm eder (yâhûd gül açar) sonra alın kaş çatar
Bir eli ile bal tutup biri [de] zehir katar

Asel tatrup ilkin tamaġ tatır tib
Kedinki ḳadeḥḳa sunup zehr ḳatar

kedinki: giden, müteʿâkib, sonra

Bal [asel] tattırıp ilkin damağı tatlılar
Sonra sunduğu kadehe zehir katar

Sücük tattıñ erse acıḳḳa anun
Birin kelse rāḥat kelür renc onun

sücük: Osmanlıca sucuk, tatlı. süci: Eski Türkçede tatlı şarâb
acıḳ: acı
anumak: hâzırlanmak

[50] *Tatlı tattın ise acıya hâzırlan*
Bir kere râhat gelirse on meşakkat gelir

Aya renc ḳatıġsız sürūr umġuçı
Bu acun ḳaçan ol umunçḳa orun

orun: mahal, makâm

Ey, rencsiz, mihnetsiz, sürûr uman
Bu dünyâ o umuda (ümîde) nasıl makâm olur?

Yılan tek bu acun yılan oġlaġu
Yoḳamaḳḳa yumşaḳ içi bor aġu

bor: acı, şarâb
yoḳamaḳ: yoklamak, değmek, üzerine el sürmek, okşamak

Bu dünyâ yılan gibi oḳlaġu (ok) yılanı
Yoklamakta yumuşak [ama] içi acı zehir

Yılan yumşaḳ erken yavuz fiʿl tutar
Yıraḳ turġu yumşaḳ tip ınanmaġu

erken, irken: imek masdarından, iken

Yılan yumuşak olduğu hâlde fenâ iş tutar
Uzak dur, yumuşak diye inanma!

Bu acun körerke körümlüg taşı
Velīkin içinde hazar (hezār) nā-ḫoşı

[51] körümlüg: gösterişli, hoş manzar, Osmanlıca yüz görümlüğü
taş: dış, taşra, dışarı

Bu dünyâ görünüşte, dışarısı güzeldir
Velîkin içinde bin nâ-hoşluk [var]

Baḳıp taş bezekin körüp sen muña
Köñül bağlamaḳ bil ḫaṭālar başı

Bakıp dışındaki süsü görüp, sen buna
Gönül bağlamak, bil hatalar başı[dır]

قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «حُبُّ الدُّنْيَا رَأْسُ كُلِّ خَطِيئَةٍ»

Niḳāb kötürür acun birer yüz açar
Yazar ḳol ḳucar tek yene terk ḳaçar

yazmaḳ: açmak, tevsîʿ; yaymak, (z)nin yâ'ya kalbi çoktur. Yazdan yayla, yaylak gibi
terk: mutlak, çabucak

Dünyâ bir aralık peçesini kaldırır yüz açar
Kucaklar gibi kol açar, yine çabucak kaçar

Yarıṅġı bulut tek ya tüş tek ḫālī
Dereñsiz keçer baḫt ya ḳuş tek uçar

yarın: bahâr mevsimi, bahârın. (z)nin (y)ye kalbi ile (yay) bizim (yaz) demektir.
[52] tüş: düş, rü'yâ, Osmanlıcada düş görmek, düş azmak

dereñ: nâsih "sâʿat" diye tercüme ediyor; bizce vakit daha münâsib

İlkbahâr bulutu, yâ rü'yâ gibi boş
Baht vakitsiz geçer, yâ kuş gibi uçar

اَلنَّوْعُ الرَّابِعُ: فِي بِرِّ السَّخَاوَةِ وَمَذِمَّةِ الْبُخْلِ

Aya dost biliklig yizin izlegil
Ḫalı sözleseñ söz bilip sözlegil

yiz: iz, yol, izlemek; bir şeyin izinde gitmek

Ey dost ilim yolunu izle
Eğer söylersen sözü bilip söyle

Aḫı erni öggil öger erse sen
Baḫīlġa ḳatıġ ya oḳun kizlegil

aḫı, aḳı: sahî, cömerd
kiz: Osmanlıcası gez ki çekilen yayın yerleştirildiği mahal, kizlümek; gezlemek

Cömerd kimseyi öğ, eğer öğersen
Bahîle kuvvetli yay okunu gezle

Ḳamuġ til aḫı ir ṣenāsın ayur
Aḫılıḳ ḳamuġ ayb kirini yuyur

Her dil sahî adamın senâsını eder
Sahâvet bütün ʿayıb kirini yıkar

[53] Aḫı bol saña söz sökünc kilmesün
Sökünç kilgü yolnı aḫılıḳ tıyur

sökünç: sügü, kemik; sögmek kemik ile vurmak. Sögüş; kemiği çıkarılmış et, sögmek, sögüşmek süngü bu maddedendir

Cömerd ol [ki] sana söz, düşnâm gelmesin
Sövme gelecek yolu sahâvet dayaklıyor [sedd ediyor.]

İgilmes köñülni aḫı ir iger
Tigilmes murādḳa aḫı ir tiger

tigmek: değmek, erişmek

Eğilmez gönlü sahî kimse eğer
Erişilmez murâda sahî er erer

Baḫīllıḳnı ḳanı öger til ḳayu
Aḫılıḳnı hem ḫāṣ tözü ḫaḳ[1] öger

tözü: âdî, umûm, düz

Bahîlliği öğer dil nerede?
Sahâveti hem hâs, [hem] umûm halk öğer

Aḫı ir bilikni yite bildi kör
Anın sattı mālın ṣenā aldı kör

yitemek: vâsıl olmak, yetmek, yetişmek, erişmek

[54] *Sahî kimse ilme [nasıl] yetebildi, gör*
Kendi mâlını sattı senâ aldı gör

Tirildi ölem söz ölemey bolup
Acunda at edgü ḳotup bardı kör

tirilmek: dirilmek, cânlı olmak
ölem: ölümlü, ölüme mahkûm
ölemey: ölemez, lâyemût
ḳotmaḳ: kalmak, bırakmak, komak

1 Arabî hattında; ḫalḳ

Fânî (ölümlü) söz dirildi, ölmez (lâyemût) oldu
Dünyâda iyi ad bırakıp gitti gör

Baḫīl yıġdı zer sīm ḥarāmtın öküş
Vebāl kötrü bardı uzala söküş

uzala: nemā-yı ḫod, fâ'iz, üstelik

Bahîl harâmdan çok altın gümüş yığdı
Vebâl üstüne nemâ olarak söküş [bed-nâmlık] alıp götürdü

Ülüş boldı mālı kişiler ara
Baḫīl aldı andın sökünçtin ülüş

ülüş: Osmanlıca üleş, pay; üleşmek, paylaşmak, mukâseme

Mâlı, insânlar arasında taksîm olundu
Bahîl ondan söğünç hissesini aldı

[55] Aya māl idisi aḫı edgü ir
Bayat berdi erse saña sen de[1] ber

idi: sâhib

Ey mâl sâhibi sahî, iyi kimse
Kadîm (Cenâb-ı Hak) sana verdi ise sen de ver

Yerilgen sökülgen terip bermegen
El el berür erseñ nice tirse tir

yerilgen: yermek, zem; gelin yermek

Yerilen, söğülen derip vermeyen
Nasıl derdin [topladın] ise elden ele ver

1 Uygurcası "sen me" gibi okunuyor. Hatt-ı Arabî'de yalnız (sen) var.

Tabīʿatta[1] yegi at ayıp sözi
Aḫılıḳ irür bil buḫūl körksüzi

yegi, yigi: Çağataycada yigin; Osmanlıcada yeğ, yeğin; temiz, yavuz. "Yeğdir Allah yeğ!" çağırıyor, "Nâmûssuz yaşamaktan nâmûsuyla ölmek yeğdir."

ayıp: münâsib, lâyık, şâyân

körk: görülmeğe şâyân, güzel; körk söz güzel kelâm, ʿaksî: çirkin. Hayvânın güzel gösterişli derisi, bundan yapılan makbûl libâs: kürk

Tabîʿatta en iyi ad (nâm)ın münâsib sözü
Sahâvettir bilesin; buhl [de] çirkindir

[56] Eliklerde ḳutluġ berigli elig
Alıp bermegen el elik ḳutsızı

ḳutluġ: Osmanlıcada kutlu: Kutlu bayram olsun. Bayram mübârek olsun, kut, mübârek, mesʿûd.

elik: iliştirilen şey; vücûda iliştirildiği mülk edildiği için el. (Nâzım zamânında dest maʿnâsına el ve elik bir kullanılıyor.)

Eller mübârek (kutlu) vergili eldir
Alıp vermeyen el, elin uğursuzu (nâ-mübâreği) dur

Baḫīllıḳ otalap oñalmas yig ol
Birimdin baḫīl ilgi ket beriklig ol

ot: ot, oot, oft = ateş maʿnâsına olan (ot) cezrinden eski Osmanlıcada ilâc, göz otu, burun otu (burun ilâcı = enfiye) Uygurcada otacı; tabîb, hekîm. otalamak: muʿâlece.

oñalmaz: Osmanlıcada onmak: ifâkat, felâh bulmak. Bunu nâsih (be-nemī-şode) diye şerh etmiş ki doğrudur; yaʿnî onmaz, ilâc kabul etmez.

yig: bunu da nâsih "adın" gibi okunan bir kelime ile şerh eyliyor. Eğer doğru okuyabildimse o "adın"ın maʿnâsı da maʿlûmdur ki "başka" demektir. Hâlbuki yukarıda "yig"i fenâ, nâhoş, hasta diye tercüme etmiş idik.

birim: Osmanlıcada verim, iʿtâ

beriklig: Osmanlıcada kullanılan (biriktirmek)ten biriktirici

ket: pek çok, kuvvetli, şiddetli

1 Hatt-ı Arabî'de; "tabīʿatta yiki ʿaded ʿayb sözi" yazılı ki tamamen yanlış ve maʿnâsızdır.

Bahîllik ilâcla onalmaz, o başkadır
Bahîllik eli vermeden (i'tâdan ziyâde) pek biriktiricidir

[57] Yığıp köñli toymaz közi suḳ baḫīl
Ḳul ol mālġa mālı añar erklig ol

suḳ: Çağatayca hased, tamahkâr, açgözlü. Bu kökün asıl ma'nâsı çukur demektir. Bundan müştak olan "suḳur" Kıpçakçada tek göz, bir gözü kör demektir.

erk: hâkim, erklig, metbû', efendi, erkek buradan geliyor.

Yığmakla açgözlü bahîlin gönlü doymaz
O mâla kuldur, mâlı ona efendidir

Bu bodun tolusı aḫı ir turur
Aḫılıḳ şeref cāh cemāl artu[1]rur

bodun: bod, bot kökünden ki (vücûd) demektir. Fârisî sandığımız (büt) put bundan olduğu gibi Osmanlıca bud, bütün, budak kelimeleri de bundandır. Çağataycada bunun müştekkâtı daha çoktur. İşte bod, vücûd, cüsse, budaġ (budak), butun (bütün), bota (yavru), putu hep ondandır. Budun halk, ahâlî, millet demektir.

tolı: âyîne, gözgü, ziynet. Nâsih bu kelimeyi de "yaḫşı" diye kaydetmiş.

Bu milletin (halkın) âyînesi (ziyneti) cömerd kimsedir
Sahâvet şeref, câh, cemâl artırır

Sevülmek tileseñ kişiler ara
Aḫı bol aḫılıḳ sini sevdürür

İnsânlar arasında sevilmek (mahbûb olmak) dilersen
Sahî ol, sahâvet seni sevdirir

[58] Baḫīl nākes odun tavar pāsbānı
Yıġar yimes içmes tutar berk anı

1 Hatt-ı Arabî'de: art turur

odun: nâsih bunu da "bed-baḫt" diye kaydediyor. Aslı (ot, od)dur. Binâen-aleyh odun yanacak nesne demektir, bizim (odun) gibi.

Bahîl, nâkes, odun bedbaht tavar (mâl) pâsbânıdır
[O] yığar, yemez, içmez, onu (mâlı) pek tutar

Taturmas aşında tuz dostına
Ölür ḳalur āḫir yeyür düşmanı

Aşında dostuna tuz tattırmaz
Ölür, kalır âhir düşmânı yer

Yana bir kereklig sözüm bar saña
Ayayın men anı ḳulaḳ ṭut mańa

Yine bir gerekli (lüzûmlu) sözüm var sana
Söyleyeyim ben, kulak tut bana

Söz oldur tekebbürni baştın salıp
Tevāżuʿnı berk tut yapuş kit aña

Söz odur: Tekebbürü baştan salıp (atıp)
Tevâzuʿu pek tut, yapış git ona

[59] Tekebbür ḳamuġ tilde yirlür ḳılıġ
Ḳılıḳlarda edgü ḳılıḳ ḫūy ḳılıḳ

Tekebbür bütün dillerde mezmûm kılık (hâl)tır
Kılıklarda iyi kılığı hûy edin

Ol ir kim uluġsındı men men dedi
Anı ne ḫalāyıḳ siver ne Ḫālıḳ

Ol kimse ki azametlendi, ben ben! Dedi
Onu ne halâyık sever, ne Hâlık

Ḳamuġ kazġanıḳlı acun mālını
Yiyümedi bardı körüñ ḥālini

Bütün dünyâ mâlını kazanan
Yiyemedi, vardı gitti, görün hâlini

Tişisi ḳalıp bir adın ir bile
Ol anda yatıban berür sanını

adın: Uygurca başka
sanı: hesâb, Osmanlıcada sanmak

Dişisi (haremi) kalıp bir başka er ile
O, orada yatıp hesâbını verir

[60] Tekebbür libāsın kiyip az salın
Kirip ḥalḳda köksün azurlap tilin

Tekebbür libâsını giyip az salın
Halka göğüs gerip dilini âzürde etme (dil-âzâr olma)

Müʾminlıḳ nişānı tevāżuʿ erür
Eger müʾmin ersen tevāżuʿ ḳılın

Müʾminlik nişânı tevâzuʿdur
Eğer müʾmin isen tevâzuʿ kıl

Tevāżuʿ ḳılıḳnı kötrür idi
Tekebbür tutar erni kemşür ḳodı

kötürmek, kötermek: kaldırmak; han kötermek: inhilâl eden hanlık makâmına kurultay (erbâb-ı hâl ve ʿakd) tarafından intihâb olunan zâtın bir keçeye konarak kaldırılması

idi: Allah (İzed)den olmak ihtimâli var

kemşür: nâsih (mi-endāzed) diye Fârisîye evirmiş. Çağataycada bir "kemişek" sözü vardır ki kuyruğun kemikli yeri, kuyruk sokumu ma'nâsına geliyor. Buradan geri konulmuş, nihâyete konulmuş, nihâyetine atılmış gibi bir ma'nâ çıkar. Bir de "kamçı" kelimesinin â'id olduğu köke de rabt olunabilir? O hâlde cezâ-dîde gibi bir ma'nâ alır. Hattâ Fârisîden "güm-şod" da olabilir.

Tevâzu' kılıcıyı Cenâb-ı Hak i'lâ eder
Kibir tutan (işleyen) kimseyi de atar

Uluġ[1]sınma zinhār uluġ bir Bayat
Uluġluġ miniñ siz alınmañ tidi

[61] *Ululaşma (kibirlenme) zinhâr, ulu bir ebedî (Cenab-ı Hak)*
"Ululuk benim; siz alınmayın" dedi

قَالَ النَّبِيُّ عَلَيْهِ السَّلَامُ: «مَنْ تَوَاضَعَ رَفَعَهُ اللَّهُ وَمَنْ تَكَبَّرَ خَذَلَهُ اللَّهُ»

Tavar birle erse uluġsınduġuñ
Uluġluġ tabaru elig sunduġuñ

tabaru: taba, Osmanlıcada tepe, nihâyetindeki (ru) cihet lâhikası; yukarı; şân ve şeref

Uluğsandığın (tekebbürün) mâl ile ise
Ululuk şeref (diye) al sunduğun (mâl ise)

Tavar asıġı nimiş barur sen yalın
Ḳalur bunda kiseñ sepet ṣanduġuñ

yalıñ: çıplak. Osmanlıcada (yalın ayak, yalın kılıç), yalnız aslı yalıñız. Bu kelimenin kökü parlak, düz ya'nî mücerred ma'nâsına olan (yal) dır. Yalı: Suların yalayarak temizledikleri, tecrîd ettikleri kenar.

1 Hatt-ı Arabî'de: ukuġ.

Mal fâ'idesi ne imiş yalın (çıplak, soyunmuş) gidersen
Kalır bunda kesen, sepet, sandığın

Eger kibir idisi asıl men dise
Ayayın anıñ cevabın kise

[62] *Eğer kibir sâhibi "aslım" dese*
Söyleyim ben onun kesmece (kısaca) cevâbını

Ata bir ana bir uyalar bu ḫalḳ
Tefâvütleri yoḳ öttise

uyamaḳ: müsâvî olmak, Osmanlıca uymak, uygun
öttemek: öteye gitmek, ilerlemek, terakkî etmek

Ata bir ana bir bu halk müsâvîdir
Öte gittiyse (terakkî ettiyse yine) tefâvütleri yok

اَلنَّاسُ مِنْ جِهَةِ التِّمْثَالِ أَكْفَاءُ أَبُوهُمْ أَدَمُ وَالْأُمُّ حَوَّاءُ[1]

Yime pendim alġıl uzatma emel
Emel asrasında pusuḳlı ecel

asra: aslı (ast - ara) dır. (Ast) alt, zîr demek, ra mahalliyet lâhikası. Osmanlıcada astar (libâsın altı); esre (harfin altına konulan hareke). Bunun Çağataycası (asra). Çağataycadaki müştekkâtı; astın (tahtânî), asraġamak (esirgemek), asralmaḳ (korumak), taht-ı muhâfazaya almak

Yine pendimi al, tûl-i emelde bulunma
Emel altında ecel pusudadır

[63] Emel timişim dost uzun sanmaḳ ol
Uzun sanma saḳış öküş ḳıl ʿamel

1 İmâm Alî (r.a.) nindir

saḳış: kusûr

Emel, demişim, dost, (o) uzun saymaktır
Kusûrunu uzatma, amelini artır

Ayursen kedim ton şarab aş kerek
Tilim māl öküş ḳul ḳaravaş kerek

ton: libâs, hayvânın donu
karavaş: karabaş, câriye, kırnak

Diyorsan giyecek elbise, içecek, yiyecek gerek
Çok mâl, çok kul, câriye gerek

Eger yıġdıñ erse ʿumurluḳ tavar
Burun başḳa börkni giyer baş kerek

burun: evvel, önce
börk: başa giyilen bir nevʿ ser-pûş. Börkyarık (börk yaruk): parlak börklü, tâc-dâr
ömr: imlâsına nazaran o zamân (umur) telaffuz edildiği anlaşılıyor.

Eğer bir ömürlük mâl yığdınsa
İlk önce başa giyecek börk gerek, (yaʿnî ibtidâ başı kurtarmak lazım)

Ḥarīṣlıḳ ma erge yavuz ḫaṣlet ol
Ḥarīṣlıḳ soñı ġam ökünç ḥasret ol

[64] *Harîslik adama fenâ haslettir*
Hırsın sonu gam, nedâmet, hasrettir

Bu baylıḳ çıġaylıḳ İdi ḳısmeti
Ḥarīṣlıḳ tek irge ḳuruġ zahmet ol

çıġay: fakr
Bu zenginlik fakîrlik Allah kısmetidir
Hırs yalnız insâna kuru zahmettir

قَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ: «اَلْحَرِيصُ مَحْرُومٌ»

Ḫarīṣ toymas acun neñini tirip
Ḫarīṣlıḳ ḳarımas idisi karıp

neñ: nesne

ḳarı: aslı ḳarıḳ, ḳarıġ; ma'nâsı ihtiyâr demek. (Kadınlara karı denildiği zaman kızmalarına hak vermeli)

Harîs dünyâ mâlını dermekle doymaz
Hırs ihtiyârlamaz, sâhibi ihtiyârlar

Ḫarīṣlıḳnı ḳoyur ḫarīṣ ir ḳaçan
Ölüp yitse topraḳ içiñe kirip

Harîs kimse harîsliğini ne zamân (bırakır)
Ölüp toprak içine girip yettiği (gâ'ib olduğu zaman)

[65] Ḫarīṣ tirip irmes usanmas bolur
Ḫarīṣlıḳ iginiñ imin kim bilür

irmes: nâsih bunu "mānde nemi-şod" diye tefsîr ediyor. Bizce bu kelime irmekten ya'nî irmek nâ'il ve mazhar olmak demektir.

ig: hastalık

im: ilâc. Osmanlı darb-ı meseli: "eme seme yaramaz."

Harîs dermekle mazhar olmaz, usanmaz olur
Hırs derdinin ilâcını kim bilir?

Ḫaber bar birilse eger ādemī
İki ḳul dinārnı ol on ḳul ḳılur

Haberde var: eğer âdem cinsinden
İki köle bir dinâra verilse o (harîs bir dinâra) on kul olmak ister

وَذَلِكَ قَوْلُهُ عَلَيْهِ السَّلَامُ: «لَوْ كَانَ لِابْنِ آدَمَ وَادِيَانِ مِنْ ذَهَبٍ لَتَمَنَّى ثَالِثًا»

Aya ḥırṣ idisi ḥarīṣlıḳ ne rek
Ayuv[1] bir maña bu negüke kerek

rek: hîle, firîb, reng, dek

Ey hırs sâhibi bu harîslik ne kadar aldatıcıdır
Bana söyle, bu nene gerek (sana ne lüzûmu var?)

[66] Tar erse kiñ erse bitildi rūzuñ
Ḥarīṣlıḳ ḳıluv[2] muv[3] munı edgürek

Dar olsa geniş olsa kısmetin yazıldı
Harîslik etmek bunu daha iyice kılar mı?

كَمَا قَالَ اللَّهُ تَعَالَى: ﴿نَحْنُ قَسَمْنَا بَيْنَهُمْ مَعِيشَتَهُمْ فِي الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا﴾[4]

Köki körklüg irniñ ḫūyı ḳörklüg ol
Bu körklüg ḳılıḳḳa köñül erklig ol

erklig: Çağatayca dost; Kıpçakçada ihtiyâc

Kökü (aslı) güzel kimsenin hûyu güzeldir
Bu güzel kılığa (tabîata) gönül dosttur

Bir ertin bir erge tefâvüt tilim
Velīkin körerke tüzi bürlük[5] ol

tüz, tüs: nijâd, fıtrat. tusluḳ: âlî nijâd, hepsi

bür bür: örtü; Osmanlıcada bürünmek, (burgu) Mısır hanımlarının yüzlerinin gözden aşağısını setr için kullandıkları bürümcük

1 aïouv
2 kilouv
3 mouv
4 "Dünya hayatında onların geçimliklerini aralarında biz paylaştırdık." Zuhruf, 43/32.
5 Hatt-ı Arabî'de: bürklüg

Bir kimseden bir kimseye tefâvüt çoktur
Velîkin görünüşte hilkatleri mestûrdur

اَلنَّوْعُ الْآخَرُ: فِي مَكَارِمِ الْأَخْلَاقِ وَالتَّحْرِيصِ عَلَى التَّخَلُّقِ بها [67]

Bütün ḳılġı fi'lin öte irtegil
Kerem kimde bolsa anı ir tigil

Bütün kıldığın fi'ili öteye îsâl et (terakkî ettir)
Kerem kimde ise onu er (insân) diyiyor

Yimişsiz yıġaç tek keremsiz kişi
Yimişsiz yıġaçnı kesip örtegil

yıġaç: ağaç, yukarı doğru ağdığından
ört: ateş, sa'îr. örtemek: yakmak, kavurmak. ortuḳ: yanık, mahrûk, muhterik

Yemişsiz ağaç gibidir keremsiz kişi
Yemişsiz ağacı kesip yak.

Musulmānġa müşfiḳ bolup mihrübān
Saña sanduġuñnı musulmānġa san

Müslümâna mihribân müşfik olup
Sana sandığını (nefsin için hesâb yapıp münâsib gördüğünü)
Müslümâna [da] san

قَالَ النَّبِيُّ عَلَيْهِ السَّلَامُ: «اَلتَّعْظِيمُ لِأَمْرِ اللَّهِ وَالشَّفَقَةُ عَلَى خَلْقِ اللَّهِ»

Cefā ḳıldaçıñġa yanut ḳıl vefâ
Arımas nice[1] yuvsa ḳan birle ḳan

[68] yanut: karşılık, mukâbil
arı: temiz, pâk. Müştekkâtı arık, arımak, arınmak, arıtmak

1 Uygurcada nece diye yazılı.

Sana cefâ kılana mukâbil vefâ göster
Ne kadar yunsa (yıkansa) kan ile kan temizlenmez

Yaraġlıḳ aşıñnı kişige yidür
Yaraġ bulsañ ofraġ yalıñnı bütür

yalıñ: fâ'ide bütür, "bütürmek"ten bitirmek, tenemmüv ettirmek

İşe yarar [iyi] yemeği kişiye yedir
Yarar [fâ'ide]lı isen ufak fâ'ideni tenemmüv ettir [büyüt]

Küç imgek tegürme kişige ḳalı
Eger tigse imgek kişitin kötür

imgek: imek, emek, zahmet, mihnet

Zor, mihnet kimseye değdirme artık
Eğer mihnet değerse [o] kişiden [onu] götür [kaldır]

Esiz ḳılġan erge sen edgü ḳıl a
Keremniñ başı bu irür ket bil a

Fenâlık kılan kimseye sen iyilik kıl a [ha!]
Keremin başı budur [bunu] kutlu bil a!

Eger kilse irtin saña edgülük
Öküş ḳıl ol irniñ s̱enāsın tile

[69] *Eğer bir kimseden sana iyilik gelirse*
O kimse senâsını dilde çok kıl

Yazuġluḳ kişinin yazuġın keçür
ʿAdāvet kökini ḳazıp kes köçür

yazuġ: yazuḳ, kabâhat
ḳazıp: nâsih "فزيپ" sûretinde yazıp "kāvīde" diye şerh ediyor

Kabâhatli kişinin kusûrunu geçir (affet)
Adâvet kökünü kazıp kes göçür (götür)

Eliñlense[1] tutnup ġazab ʿināḍ[2] otı
Ḥalīmlıḳ suyın saç ol otnı öçür

öçürmek: söndürmek

Gazab, inâd ateşi tutup yal verirse
Hilm suyunu saç, o ateşi söndür

كما قال الله تعالى: ﴿وَالْكَاظِمِينَ الْغَيْظَ وَالْعَافِينَ عَنِ النَّاسِ وَاللهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ﴾[3]

وَكَقَوْلِهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمْ: «مَنْ كَظَمَ غَيْظًا وَهُوَ يَقْدِرُ عَلَى إِنْفَاذِهِ مَلَاءَ اللَّهُ قَلْبَهُ إِيمَانًا وأمنا» صَدَقَ رَسُولُ اللَّهِ وَبَلَّغَ حَبِيبُ اللَّهِ

Kerem bir binā tek añar ḥilm bünyād ol
Ya meydān tek ol gül kerem al gül ol

[70] *Kerem bir binâ gibi, hilm ona temeldir*
Ya meydân gibi [o] güldür, kerem al gül ol

Yıḳıḳlıḳḳa yirip kesülükke ula
Bu indinlik erge azad öz ḳula

yıḳıḳ: yıġıḳ, iddihâr
kesülük: küsmekten, Osmanlıcada küsü
ula: ulmaktan, Sondaki (a) te'kîd alâmeti
indin: nâsih bunu 'ind diye tercüme ediyor

1 Hatt-ı Arabî'de yeliñlense yazılıdır ki doğrudur, yalımlansa, alev alsa demektir.
2 Hatt-ı Arabî'de: hine
3 ".... Allah yolunda harcayanlar, öfkelerini yenenler, insanları affedenlerdir. Allah iyilik edenleri sever." Âl-i İmrân, 3/134.

İddihârı yer (nefret et, ona) küskün ol
Bu (haslet) köleliktir er olana, âzâdlıktır bizzât kul olana

Kütezgil aya dost uluġlar ḥaḳın
Asıġsız cedel hem mizahtın ṣaḳın

kütez: bizim gözetmekten emir,ters dönmüş bir şekil

Ey dost, büyükler hakkını gözet
Fâ'idesiz cedelden, hem mizâhdan sakın

Uluġlarnı buşrup saña bu mizāḥ
Kiçiklerni küstāḥ ḳılur bil yakın

Bu mizâh sana büyükleri iğzâb edip
Küçükleri küstâh kılar, bunu yakın bil

Belā kilse ṣabr it feraḥḳa kütüp
Kütüp tur feraḥḳa belā renc yutup

[71] **kütmek:** muntazır olmak, Osmanlıca öç gütmek, intikâm beklemek

Belâ gelse sabret, feraha muntazır ol
Muntazır oladur feraha, belâ ve renc yutarak

كَمَا قَالَ اللَّهُ تَعَالَى: ﴿وَاللَّهُ يُحِبُّ الصَّابِرِينَ﴾[1] ﴿فَإِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا إِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا﴾[2]
وَكَقَوْلِهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «إِنْتِظَارُ الْفَرَجِ بِالصَّبْرِ عِبَادَةٌ»

Öçer miḥnet otı keçer nevbeti
Ḳalur ṣabr idisi ṣevābın[3] tutup

1 "Allah sabredenleri sever." Âl-i İmrân, 3/146.
2 "Şüphesiz güçlükle beraber bir kolaylık vardır. Gerçekten, güçlükle beraber bir kolaylık vardır." İnşirâh, 5-6.
3 Uygurcası "savatın" gibi okunuyor.

Öçer mihnet ateşi, geçer nöbeti
Sabır sâhibi sevâbını tutup kalır

Uluġluġḳa tigseñ yañılma özüñ
Ḳalı kiseñ atlas unutma bözüñ

Ululuğa "büyüklüğe" değsen "erişsen" nefsini unutma
Ya'nî, kibârlaşırsan hâlinde bir teceddüd gösterme
Atlas da giysen bezini unutma

Uluġ bolduġuñca tüzünrek bolup
Uluġḳa kiçikke sılıḳ tut sözüñ

tüzün, tüsün: nîkû nijâd, mahbûb dilber
sılıḳ, silik: silinmiş, pâk, temiz

[72] *Büyük olduğunca âli nijâd olup*
Büyüğe, küçüğe temiz söz söyle

اَلنَّوْعُ الْآخَرُ: فِي أَبْيَاتٍ مُتَفَرِّقَةٍ تَشْتَمِلُ عَلَى مَعَانٍ مُخْتَلِفَةٍ

Uḳup sözle sözni ive sözleme
Sözüñ kizle ketin başıñ kizleme

uḳmaḳ: düşünmek, aslı (uḳ) akıl
ive: eve, evrek, ta'cîl
ketin: şiddetle, pek

Söz düşünüp söyle acele söyleme
Sözünü pek gizle, başını gizleme

Miñ ir dostuñ erse öküş körmegil
Bir ir düşmen erse anı azlama

Bin er dostun olsa çok görme
Bir er düşmân olsa onu az görme

وَذَلِكَ قَوْلُهُ عَلَيْهِ السَّلَامُ: «أَلْفُ صَدِيقٍ قَلِيلٌ وَعَدُوٌّ وَاحِدٌ كَثِيرٌ»

Nece tetik irtin birer sehv kilür
Nece pür-hünerde birer ʿayb bolur

Nice tetik (uyanık) kimseden birer sehiv gelir
Nice pür-hünerde ayıb bulunur

[73] Bu bir ʿaybdan ötürü başın kesküçi
Acun da tirilgü kişisiz ḳalur

tirilgü: diri, zî-hayât

Bu bir aybdan ötürü baş kesilecek olursa
Dünyâ dahi diri kişisiz kalır
Dünyâda canlı kimse kalmaz

Tiril idgü fiʿlin köñüller alıp
Esizliktin özni sarañu salıp

tiril: dirilmek, yaşamak
sarañu: sarı, taraf, sarañu bir tarafa çekilmek, ictinâb

İyi fiʿil ile gönüller alıp yaşa
Fenâlıktan nefsini bir tarafa salıp

İter bolsan işni sanıp saġınıp it
Kerek mü kereksiz mü kertüv bilip

saġınmaḳ: yâd etmek, tasavvur ve taʿdâd eylemek
kirtü: gerçek

Bir iş yapar olsan sayıp, düşünerek yap
Gerek mi; lüzûmsuz mu gerçek bilip

Ne iş utru kilse saña ket yakın
Ol işniñ öñini soñını ṣaḳın

[74] *Hangi iş ki sana pek yakın gelse*
O işin önünü, sonunu düşün

Sevünç erse ketin köñül tut aña
Ökünç erse andın uzaraḳ sakın

Sevinç gelir ise ona gönlünü pek tut
Nedâmet ise ondan uzarak sakın

Eren ḫayrı şerri güzāf kiçmes ol
Esiz etgü işke yanut bolmas ol

yanut: yanmak, ya'nî dönmekten dönen

Er olan hayrı şerri güzâf (boş) tutmaz
Fâ'idesiz, iyi ise [derhâl] dönücü olmaz

Aya edgü umġan esizlik kılıp
Tiken eylegen er üzüm biçmes ol

Ey iyilik uman, fenâlık edip
Diken hâsıl eden adam üzüm biçmez

إِذَا افْتَرَتْ أَمْرًا فَاحْذِرْ عَدَاوَتَهُ، مَنْ يَذْرَعِ الشَّوْكَ لَا يَحْصُدُ بِهِ عِنَبًا إِذَا وَتَرَتْ أَمْرًا

İşi edgü bolsa er edgü bolur
Er iş edgüsindin öküş ḫayr kilür

[75] *Bir kimsenin işi iyi olursa [kendisi de] iyi olur*
Temiz iyi işlenmesinden çok hayır gelir

Esizge yavuma[1] esiz ṣoḥbeti
Seni terkin esiz ḳılıġlıḳ ḳılur

terkin: Çağataycada terkemek: ihtirâz, ictinâb, teneffür. Yine bu lehcede terk: kelek, ham kavun ma'nâsınadır. Terkin şu hâlde menfûr, ham ma'nâlarından birine gelebilir. Terkin bir de uğursuz bir peri, câdû ma'nâsına kullanılıyor.

yavumaḳ: Uygurcada yaġuḳ: civâr, yakın. Osmanlı[ca]da yavuklu: sevgili, mahbûbe. Binâen-aleyh yaġumaḳ, yavumaḳ, yaklaşmak demektir.

Fenâya yaklaşma [zîrâ] bed kişi sohbeti
Seni menfûr [ve] fenâ kılıklı yapar

كَمَا قَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ: «مَنْ مَشَى مَعَ ظَالِمٍ فَقَدْ أَجْرَمَ»

Mecāz boldı dostluk ḥaḳīḳat ḳanı
Miñer dostda biri bulunmas küney

Dostluk mecâz oldu, hakîkat nerede?
Bin dost kişide bir doğru bulunmaz

Öküşrek kişiniñ içi ġadr irür
Küney dostuñ erse taşı bil munı

ṭaş: taş, taşra, tışarı, dışarı, taşmak, "taşnu" (ayakkabları çıkarılacak mahal), taşınmak, taşımak, dış hep bu kökten. Yalnız taşbaka Osmanlıcada tosbağa olmuştur.

[76] *Çokça kişinin içi [mahz] gadrdir*
Doğru dostun varsa, dışarı (zâhiri) bil bunu

Bu kün bu acunda kişilik ʿazīz
Ḳanı ḳança bardı kişilik isiz

1 Yavouma

is: sâhib, isiz sâhibsiz

Bu gün bu dünyâda kişilik (asâlet) azîzdir
Hani? Nereye gitti? Kişilik (kişizâdelik), sahipsizdir

Vefā köli suġlup ḳurup yolları
Cefā toldı taştı teñiztin ediz

suġ: asıl şekl-i kadîmi "ṣup (soup)" dur. İkinci derece "suḳ (souk)" ṣuy (souï) nihâyet bildiğimiz "su" olmuştur. İşte bu sebeble izâfet hâlinde "sunun" demiyor, suyun diyoruz. Şimdi (ṣup) cezrinden olan müştekkâta bakalım: Osmanlıcada "soy sop" ta'bîrinde en eski şekli ile nihâyetten bir evvelki görülüyor. Burada kök ya "menba' " veyâhûd "menî" ma'nâsına geliyor. Çağataycada suvat (souvat) Osmanlıcada suvak ma'nâsınadır. Her ikisi de cem'dir. Çağataycası Moğol cem' edâtını almış, Osmanlıcası ise kendisine mahsûs olan (k) ile cem'lenmiştir. Binâen-aleyh her ikisi de "sular" demektir. "Ṣuġ" şeklinden Osmanlıca "soğuk"u almış, Çağatayca bizim telaffuzumuza kadar ilerleyerek "sovuḳ" demiş.

suvārmāḳ suvarmak ikisi bir. Fakat Çağataycada bu ma'nâda suġarmaḳ ve bundan "kova" ma'nâsına "suġur" da vardır. Yine bu maddeden Uygurcada soġulmaḳ akmak, sızmak, soġırtmaḳ da çekmek, dışarı çıkarmak demektir. Tatarcada suġlamaḳ suvarmak demektir.

Vefâ gölü sızdı [çekildi] yolları kurudu
Cefâ doldu taştı denizden yüksek (artık)

[77] Ḳanı ʿahd emānet ḳanı edgülük
Küni kiltükince[1] ḫayır kitkülük

küni: hased, kıskançlık

Hani ʿahd, emânet, hani iyilik?
Fenâlık gelince hayır gider

Başı bardı ḫayırnıñ soñı barġusı
Öñi kilti ḫayrnıñ soñı kilgülük

1 Hatt-ı Arabî'de: künce

kilmek: bunun müteʿaddîsi Şark Türkçesinde kiltürmektir. Osmanlıca (l) iskâtıyla getir, götürmek olmuştur. Gelin de bu maddedendir.

barmaḳ: varmak, Osmanlıcada "ev bark" taʿbîrinde eski şeklini muhâfaza etmiştir. Bark, barılan, varılan yerdir; barınmak da bundan. Anadolu Türkçesinde varmak gitmek, kocaya, ere varmak.

[Mademki] hayrın başı vardı, sonu da varacak (gidecek)
Hayrın önü geldi, sonu [da] gelecektir

Acun toldı ʿudvān cefā cevr bile
Ḳanı vefālıḳ bar irse tile

Dünyâ ʿudvân, cefâ cevr ile doldu
Hani bir vefâlı? Varsa dile (talep et)

Sen artaḳ sen acnın[1] acun artadı
Nelük bu acunġa ḳılur sen kile

[78] artamaḳ, artanmaḳ: aşmak, tecâvüz etmek, Osmanlıcada azmak

arḳaḳ: yünletmek

artamak: kalmak, Osmanlıcada arta kalmak

artamak: dönek olmak, kararsız olmak

acnın: bu kelimeyi elimdeki lugatlerde bulamadım şu kadar var ki (ac) kökü harâret, veca', ıztırâb, mecâzen merhamet maʿnâlarına geliyor. Binâen-aleyh acıklı, ıztırâblı demek olacak. Nihâyetindeki (nın) lâhikası yazın, güzün gibi kelimelerdeki zamân gibi mekân lâhikası olacak. Bir de Çağataycada acı, açа yaşlı kadın maʿnâsına geliyor. O hâlde ihtiyâr, acûz demek de olur.

kile: kilmek, gelmekten emir olabildiği gibi temennî sîgası üzere şikâyet maʿnâsına da geliyor.

Sen artaksın (arta kalmış, sona kalmış, asi, dönek karârsızsın) acı, yâhûd acûz dünyâ artadı (döneklik etti)
Neden bu dünyâya şikâyet ediyorsun? (Yâhûd dünyâda ne yaparsan o gelir)

1 Hatt-ı Arabî'de: anın

Ġarīb irdi İslām ġarīb boldı bāz
ʿİbādet riyā boldı ʿābid mecāz

Garîb idi İslâm yine garîb oldu
İbâdet riyâ oldu, âbid(ler de) mukallid

Ḫarābāt oramı bolup ābadān
Ḫarāb boldı mescid budun bī-namāz

oram: mahal, mevkiʿ, câdde

Harâbât dükkânı (meyhâne) âbâdân olup
Mescid harâb ve millet bî-namâz oldu

وَذَلِكَ قَوْلُهُ عَلَيْهِ السَّلَامُ: «بَدَأَ الْإِسْلَامُ غَرِيبًا وَسَيَعُودُ غَرِيبًا»

[79] ʿAmel ḳoydı ʿālim zāhid zühd veraʿ
ʿĀrif raḳṣ çıḳardı ayur ḫoş semāʿ

Âlim ʿameli koydu (vazgeçti) zâhid [de] zühd veraʿı
Ârif raks çıkardı, türkü söyleyip hoş semâʿ ediyor
(Semâʿ Türklerin millî raksıdır.)

Bidaʿtın yıġıḳlı kişi ḳalmadı
Anıñ künde artatur bu bidaʿ

yıġıḳlı: müctenib, muhteriz, korkak

Bidʿatlerden korkan kimse kalmadı
Onun için bidʿatler artar durur

Ḳanı emr-i maʿrūf ḳanı edgü er
Ḳanı kendü edgü kişi torġu yir

torġu: doğru, böyle ters dönmeler Uygurcada kütezmek = gözetmekde olduğu gibi, Osmanlıcada da vardır: toprak, torpak; köprü, körpü; torba, tobra gibi

Hani emr-i maʿrûf, hani iyi kimse?
Hani o iyi adam ki doğru (helâl) yer?

Yirer sen zamānıñnı ḫalḳın ḳotup
Zamānıñnı yirme kişisini yir

ḳotmaḳ: koymak, bırakmak. d ve t'lerin y'ye tahvîli çoktur: ḳatġu = ḳayġu, adaḳ = ayak, edgü = iyi ilh. gibi

[80] *Zamânını yerersen (zemmedersen), halkını koyarsan*
Zamânını yerme, halkını yer (takbîh et)

Kim ol borçı erse kişi yig ol
Kerek erse yiglik yorı borçı bol

Kim şarâbcı ise o iyi kişidir
İyilik lâzımsa yürü şarâbcı ol

Kim ol yolluġ erse anın yolı yoḳ
Kim ol yolsuz erse aña kiñrü yol

Yolunda olana (yaʿnî doğru gidene) yol yok
Yolsuz olana yol geniştir

Aya artaġ işlig sevincin salın
Seniñ rüzgarıñ bu köñülce ḳılın

Ey artık (baştan dışarı) işli sevinçle salın
Senin devrindir bu, gönlünce işle (istediğin gibi eğlen)

Tilekce tiril inç fārīġ ḳadġusuz
Yürügil tilegil özün ḫoşluġın

Ferâğ-ı bâl ile, kaygısız, dilediğince yaşa şimdi
Haydi, nefsinin yürü hoşluğunu dile

[81] Ubut kitti indep bulunmas yıtı
Alāl yigli ḳanı körünmes bodı

ubut: hicâb, ʿâr

indemek: çağırmak, daʿvet

yitik: yitmek, gâ'ib olmak. yıd: koku. yid: ecel câdûsu filân gibi maʿnâya geliyor. Yideñ bolsun.

bod: cisim, vücûd; Fârisî büt, Türkçe put hep bundan

Hicâb gitti, çağırmakla bulunmaz, gâ'ib oldu
Helâl yiyen hani, vücûdu görünmez

Alāl kendü ḳayda bu kün ḳanı kim
Arāmnı yeyür de ḥalāl tib yidi

Helâlin kendisi nerede bugün, hani, kim[dir]?
Harâmı yiyor da, helâl diye yiyor

Bodun māllıḳ ilge urup yüzlerin
Tözü ḳul ḳılurlar āzād özlerin

urmaḳ: vurmak, mürâcaʿat etmek, teveccüh eylemek. Osmanlıcada başvurmak

Halk mâllı ile (kimseye) yüzlerini urup teveccüh ediyor
Tamâmı (hepsi) kul ederler âzâd nefislerini

Kim ol mālsız erse ol erni körüp
Yüz evrüp keçerler yumup közlerin

[82] evrümek: Osmanlıcası evirmek, evirip çevirmek. Döndürmek; tercüme. Evren pulu = mika. Evren kuşak (ebemkuşağı = eleğimsağma, kavsî kuzeh)

Kim ki mâlsız ise ol kimseyi görüp
Yüz çevirip geçerler, gözlerini yumarlar

Ey mālġa suḳ ir yaḳīn bil bu māl
Bu kün ḳatġu saḳınç yarın yük vebāl

Ey mâla açgözlü, yakin bil bu mâl
Bugün kaygı, endîşe (sakınılacak şey) yarın yük, vebâl [dir.]

Arām erse mālıñ ʿaẕāb ol soñı
İsāb ol eger bolsa mâlın ḥalāl

Mâlın harâm ise, sonu azâbdır
[Sonu] hesâbdır, eğer mâlın helâl ise

قَالَ النَّبِيُّ عَلَيْهِ السَّلَامُ: «حَلَالُهَا حِسَابٌ وَحَرَامُهَا عَذَابٌ»

Nelük mālġa munça suḳ ol bu özüñ
Köñülde ġamıñ ol tiliñde sözün

Senin nefsin mâla neden bunca açtır?
[O] gönülde gamın, dilinde sözündür

Barur sen bu mālıñ yaġıñġa ḳalur
O yatıp birürler sarınġu bözüñ

[83] *Sen gidersin bu mâlın düşmânına kalır*
Orada yatarsın [sana] sarınacak bez verirler

Seniñ mālıñ ol māl aşınturduġuñ
Saña ḥasret ol bek[1] tutup turduġuñ

Senin mâlın aşındırdığın [istediğin]dir
O pek tutup durduğun [da] sana hasrettir

1 ʿArab harfleriyle: bik

كَمَا قَالَ اللّٰهُ تَعَالى: ﴿مَا عِنْدَكُمْ يَنْفَدُ وَمَا عِنْدَ اللّٰهِ بَاقٍ﴾[1]

Bu kün kindüv süçük bu tirmek saña
Acıḳ bolġan yarın ḳodup barduġuñ

kindüv: şimdi
süçük: tatlı, Osmanlıca sucuk

Bugün şimdi bu dermek (toplamak) sana tatlıdır
Yarın koyup gittiğin (zamân da) acı olacaktır

Bu acun mezesi ḳatıġlıḳ meze
Ezāsı öküşrek mezesi aza

Bu dünyâ tadı (mezesi) katı (sert, çetin) mezedir
Ezâsı (zahmeti) çokça, tadı az ha!

[84] ʿAsel ḳayda bütse bile arısı
Arı zehri tatar aseltin öze

öze: özge, başka

Bal nerede ise arısı da bile "beraber"dir
Arı baldan başka zehir [de] tattırır

Ünerlıḳḳa acun vefāsızraḳ ol
Hünersizġa munda cefa azraḳ ol

Hünerliye dünyâ vefâsızcadır
Hünersize bunda cefâ azcadır

Üner birle devlet birikilmeki
Bulunmas ḳamuġ ḳızda ol ḳızraḳ ol

1 "Sizin yanınızdaki tükenir, Allah katında olan ise kalıcıdır." Nahl, 16/96.

ḳız: nâdir, az bulunan, pahalı, kıt. Bizim kıtlığı Arabî'ye tahvîl ile kahtlık yapmak cehildendir.

Hünerle devlet birleşmiyor
Bulunmaz [o ictimâʿ etmez] bütün nâdirlerin enderidir

Ni yazdı acunġa bu ṣāḥib üner
Negüke bu anı ulaşu kınar

yazmaḳ: yaz, caz, cay, yay köklerinden Osmanlıcada müştekkâtı yazı [geniş ova], yazı (hat), yayla, yaylak, yazma aynı, yaymak (sermek), yaymak (otlatmak). Şark Türkçesinde yazmak: yaymak, düzlemek, kitâbet etmek maʿnâlarına geldiği gibi diğer bir kökten yaʿnî (yazuḳ) cezrinden olmak üzere hatâ etmek, hayıf **[85]** eylemek demek de olur. Düzeltmek maʿnâsına olan yasmak, yasa bundandır. Şark Türkçelerinde cay, yay bahâr ile birlikte yaz mevsimine ıtlâk edildiğinden bahâr yerine "cay" veyâhûd "yay" demek münâsibdir zannolunur.

ulaşmaḳ: yetişmek, ittisâl

Bu hüner sahibi dünyâda ne yaptı, (ne kötülük, hayıf etti)?
Ne cihetle bu [yaʿnî dünyâ] onu [yaʿnî hünerliyi] muttasıl kınar "ayıblar"?

Ḫasīslerni kötrüp nefisni çalıp
ʿAdu ḳutsuz acun karıp mu munar[1]

Hasîsleri i'lâ edip, nefsi çalıp "düşürüp"
Düşmân [ve] uğursuz dünyâ ihtiyârlayıp bunadı mı?

Aya ḥükmin acun tapa ükküçi
Yirip munı birer yana ökküçi

ükküçi: birinci mısraʿdaki ükmek (yükmek) masdarından te'sîr ettirmek, yüklenmek, üst olmak; ikinci mısraʿdaki ökmek, medh demektir.

Ey hükmünü dünyâ üzerine te'sîr ettirici
Bunu [dünyâyı] bir aralık zemmedip yine övücü

1 Hat-ı Arabi'de: karıp munar

Uġan[1] ükmi birle kelür kelgen iş
Anıñ emri birle teger tekküçi

Allah'ın hükmü ile gelir gelecek iş
Onun emri ile değer, isâbet edecek eder.

[86] Acunġa bu söküş melāmet nelük
Ḳażālar yürütken yaratḳan mālik

Dünyâya bu söğme, melâmet niçin?
Kazâları yürütüp yaratan Mâlik (Zülcelâldir)

Ḳażā birle sançılur adaḳḳa tiken
Ḳażā birle ilnür tuzaḳḳa elik[2]

sançmaḳ: saplamak. Müştekkâtından Çağataycada sancaḳ (sancak) sançıġı (saplamağa mahsûs demir çengel, asesler kullanır), sançış (birbirini sançmak), sançıġ (küçük harbe, sancı). Osmanlıcada sancak, sancı.

ilinmek: Osmanlıcada bunun müştekkâtından, ilmik, ilişmek, ilik, kullanılıyor. Dest ma'nâsına olan el (elig) de bundan vücûda ilindiği için.

ilik: geyik

Kazâ ile ayağa diken batar
Kazâ ile el tuzağa ilişir. (Eğer hatt-ı Arabî ile olan doğru ise o hâlde ikinci mısra': Kazâ ile geyik tuzağa ilmeklenir) diye tercüme edilir ki münâsibi de budur

Ḳamuġ teñdeçi neñ ḳażādın irür
Uḳuşsız ir anı sebebtin körür

teñdeçi: tiñemek denemek, tecrübe "epreuve"; mesâ'ib, yâhûd tiñdeçi: müteneffis cânlı.

Bütün mesâ'ib kazâdandır
Akılsız insân onu sebebden görür

1 Hat-ı Arabi'de: oġlan
2 Hat-ı Arabi'de: ilik

[87] Ḳażā birle uçḳan ḫalıḳ ḳuşları
Ḳarıḳa ḳonar em ḳafesḳa kirer

ḳarı: Kıpçak lehcesinde sâʿid, bilek ve zirâʿ yaʿnî arşun maʿnâlarına geliyor. Bundan dal maʿnâsına geldiği istidlâl olunur, yâhûd kuru demek de olur.

Halkın uçan kuşları kazâ ile
Hem dala konar (yâhûd karaya veya kuruya), hem kafese girer

Ḳażā kilse yügrük yügürmes urup
Ḳażā ḳaytarılmas ḳatıġ ya ḳurup

yügrük: yürüyen
ḳaytarmaḳ: geri döndürmek
ḳatıġ: ḳatı, zorlu
ya: sonundaki (y) düşmüş, yay

Kazâ gelse yürüyen yürümez, urur
Kazâ, zorlu yay kurmakla geri çevrilmez

Saña renc angga genç birigli uġan
Cezaʿ ḳılma ya renc idisi turup

Sana renc, ona hazîne veren Allah'dır
Ey renc sâhibi, durup cezaʿ etme

فِي الْعُذْرِ بِتَمَامِ الْكَلَامِ

Bititim kitābı mevāiz mesel
Oḳusa tatır til yimiş tek ʿasel

[88] *Kitâbı mevâʿiz [ve] mesel [ile] yazdım*
Okunursa dil bal yemiş gibi tatlılanır

Kim erse bu sözke adınlar sözin
Teñese teñedi durustḳa bedel

adınlamaḳ: süslemek, tezyîn etmek "aydın" kelimesinden terhîm suretiyle vücûda geldiği kabul olunursa aydınlatmak demek olur.

Kim bu söze ererse (vâsıl olursa) sözünü tezyîn eder
Denerse de ne dediği dürüste bedel olur

Edīb Aḥmed atım edeb pend sözüm
Sözüm munda ḳalur barur bu özüm

Adım, Edîb Ahmed, sözüm edeb, pend
Sözüm bunda kalır, bu vücûdum gider

Kelür küz keçer yaz barur bu ʿömür
Tüketti ömürni bu yazım küzüm

yaz: bahâr

Güz gelir, bahâr geçer, bu ömür gider
Bu yazım ömrü tüketti, güzüm!

Anın uş çıkartım bu Türkce kitāb
Kerek ḳıl ṭayyib[1] ey dost kerek ḳıl ʿitāb

[89] *Onun için işte Türkçe kitâbı çıkardım*
İster tayyib (iyi) kıl, ey dost, ister itâb et

Bititim bu tañsuḳ turaf sözlerin
Ḫalı barsa özüm atım ḳalsu tep

Bu tuhfe ve turfe sözleri yazdım
Eğer özüm giderse adım kalsın diye

Anın öz irür bu kitāb bir süzük
Tululup ketürdüm kimiştim yüzük

1 Hat-ı Arabi'de: tip, Uygurcası teb.

tulumaḳ: yüzmek, tulum çıkarmak, tuluḳ (tulum)
kimişmek: ferâgat
yüz: satıh

Onun için bu kitâb süzülmüş (musaffâ) bir rûhdur
Soyup getirdim, sathiyâttan fâriğ oldum

Nevādir sözük az bolur ezl öküş
Cüz aṭlas bolur ḳız ucuzı bözük

bözük: bez

Nevâdirden olan söz az olur, hezl çok
Atlas parçası [nâdir] bahâlıdır, bez ucuzdur

Aya mende kidin keligli munı
Oḳusañ duʿāda unutma mini

kidin: sonra

[90] *Ey benden sonra gelen, bunu*
Okursan duʿâda unutma beni

Sangga edye ḳıldım bu tañsuḳ kitāb
Mańa edye ḳılsuv duʿā tep sini

tañsuḳ: tanımaḳ, tanımak, hâtıra, nişân, hediye, tuhfe. "tansuḫ" diye Fârisîye mâl etmek münâsebetsizdir.

Bu tuhfe kitâbı sana hediye kıldım
Bana duʿâ hediye etsin diyerek

[91] لَا أَدْرِي قَائِلَهُ أَيْضًا: فِي[1] تَعْرِيفِ أَدِيبِ أَحْمَدُ عَلَيْهِ الرَّحْمَةُ

Toġa körmes erdi Edībniñ közi
Tüzetti[2] bu on tört bāb içre sözi

1 Aslı böyledir. Bundan evvelki takrîz zâyiʿ olmuş demek olur.
2 Hat-ı Arabî'de: tüzetim

Edîb'in gözü anadan doğma görmez idi
Bu on dört bâb içinde sözü tertîb etti

Yaġan bolsa yüklüg üzesinde ḳar
Anıñ tuşı bolġay bu sözniñ azı

yaġan: yaklaşan, temessük eden
ḳar: eğer

Eğer üzerine yüklenip temessük eden bulunursa
Bu sözün azı (yâhûd fâ'idesi) onun hissesi olur

وَمِنْ كَلَامِ غَيْرِهِ لِأَجْلِ تَعْرِيفِهِ يَعْنِي أَمِيرْ سَيْفَ الدِّينْ عَلَيْهِ الرَّحْمَةُ

Edībler edībi fāżıllar başı
Güvertin söz aymış etin söz bişi

etin: müzeyyen, edin
bişi: pişkin, düşünülmüş, kemâle ermiş

Edîbler edîbi fâzıllar başı
Güherden söz söylemiş, sözün mükemmel ve müzeyyeni

[92] Uġan raḥmet itsün bu sā'at aña
Yarın ḳopsa bolsun yārānlar başı

Allah rahmet etsin bu sâ'at ona
Yarın rûz-ı kıyâmda yârânlar başı olsun

مِنْ مَقَالَاةِ أَمِيرِ كَبِيرِ صَاحِبِ الرَّأْيِ وَالتَّدْبِيرِ أَرْسْلَانْ خُواجَه تُرْهَانْ عَلَيْهِ الرَّحْمَةُ وَالرِّضْوَانُ فِي تَعْرِيفِ خُواجَه أَدِيبْ تُغَمَّدَهُ وَطَابَ ثَرَاه

Edībniñ yeri atı Yüknek erür
Ṣafālıḳ aceb yer köñüller yerür

yerümek: Osmanlıcada aş yermek, ârzû, heves, istek

Edîb'in yerinin adı Yüknek'tir
Sefâlı, aceb [bir] yer[dir ki orayı] gönüller ârzû eder

Atası atı Maḥmūd-ı Yüknekī
Edīb Aḥmed oġlı yoḳ ol hiç şeki

Babasının adı Mahmûd-ı Yüknekî'dir
Edîb Ahmed oğlu[dur, bunda] hîç şübhe yoktur

Kitābınıñ atı irür *İbet ül*
Aḳāyıḳ ʿibāret Arabtın uşol

[93] uşol: uş ol, uş yakın gösteren işârettir. Osmanlıcada uşbu terkîbine benzer. Özbekçe (uşal) olmuştur. [Ol] maʿlûm(dur) maʿnâsına.

Kitâbın adı "Hibetul- Hakâyık"dır
[ki bu da] Arabî'den ibarettir

Tamāmı erür Kāşġarī til bile
Ayıtmış Edīb riḳḳāt-i til bile

Tamâmı Kâşgar dili iledir
Edîb rikkat-i dil ile söylemiştir

Eger bilse Kāşġar tilin er kişi
Bilür ol Edībniñ ne kim aymışı

Her kim Kâşgar dili bilecek olursa
O bilir Edîb'in ne dediğini

Kişi tilni bilse bilür maʿnīsin
Bilürmen dise ayb özi bilmesin

Dilini bilen kişi ma'nâsını bilir
Kendi bilmediğini bilirim derse ayıbdır

Köp ilni körer men Edīb sözini
Bile bilmesindin ular özini

köp: çok, daha eski şekli; "ḳop". Bundan Şark ve Garb Türkçesinde olan müştekkât: köpük, köpek (hacmen, adeden çoğalttıklarından), köprük = köprü (su üzerinde kabardığından) Osmanlıcada hep.

[94] *Çok kimseyi görüyorum Edîb sözünü*
Bilmediklerinden nefsini ululuyor (ta'zîm ediyor)

Ya'nî Türkçe anlamadığı ile iftihâr ediyor! Fakat Türklük ve Türkçe yine böyle Arslan Hoca Tarhan gibi müdâfi'ler buluyor.

ʿAybḳa ḳoyuptur ḥalāyıḳ ara
Ġalaṭ maʿnīsin ayıtmış yana

[Bunlar] halk arasında ayıb koyup (gösterip)
[Kitâbın] ma'nâsını yine galat söylemiş

Sebeb erdi bu iş bititim kitāb
Kirek ḳıl icābet kirek ḳıl itāb

İşte bu iş sebeb oldu, kitâb yazdım
İster icâbet et, ister itâb eyle

تم بالخير والسعادة

[95] ZEYİL

Şimdiye kadar şerh ve tercüme eylediğimiz *Hibetü'l-Hakâyık* metnini bir de sarf ve iştikâk fenlerince tedkîk edeceğiz. Bu usûle bundan sonra da neşredeceğimiz eski ve muhtelif lehcelere â'id eserlerde de ri'ayet edeceğiz. Bunlar ileride meydâna getirilmesini özlediğimiz *Türkçenin Mukâyeseli ve Târîhî Sarf ve Nahvi*'ne birer esâs teşkîl edeceklerdir. Bizim burada göstereceğimiz "sarf" ancak *Hibetü'l-Hakâyık*'da gördüğümüz kelimelerin şekline â'iddir. Bu eserin mevzû'u pek dar olduğundan Uygurcanın altıncı asırdaki hâline dâ'ir bize tam bir fikir veremez; o eksikleri ileride neşrine çalışacağımız diğer eserler ve bilhâssa beşinci asra â'id *Kutadgu Bilig* tamamlayacaktır.

HARFLER

Bu, bin, ben, beñ (ḫâl), bunamak ilh.deki (b)ler (m) oluyor: mu, miñ, men, meñ, munamaḳ.

Diş, dişi, denk, dört, dek, donanmak, dizi, dün, diri, dil, durmak, gidermek, ilh.deki (d)ler de (t)dir: til, tuş, kitermek gibi. Bizim İstanbul şîvesinde bu kabîl incelemeden yalnız tad, tadmak, tadsız kelimeleri eski şeklini muhâfaza etmiş, bundan müştak olan dadanmak masdarı incelmiştir. Anadolu'da ise tad "dad" olmuştur.

Bizim vermek, varmak, kelimelerindeki (v)ler orada b'dir; Yalnız "bu" zamîri bazen "mu" ve bazen de bizimki gibi "bu" olmuş ve fakat "bunca"mız "munca" kalmıştır.

[96] Bizim (g) gibi (k)lerimiz orada tam (k)dir, (ñ) ise önüne bir de nûn alarak gunnesini muhafaza etmektedir.

(Utanmak) uftanmaḳ (toprak) tofraḳ hâlindedir.

Bizim koymak[1], ayak, kaygu, söylemek kelimelerinin altıncı asırdaki şekli ḳotmaḳ, adaḳ, ḳadġu, sözlemektir. Beşinci asırda bunlar: ḳoḍmaḳ, aḍaḳ, ḳaḍġu idi. (c)'nin (y) olduğuna cırmaḳ = yırmaḳ misâldir.

Bu eserde en ziyâde göze çarpan hâdise-i lisâniye meselâ: ikmek, ivmek, tigmek, kirmek, kirek, diñiz (tiñiz), kötürübarmak, ülüş, kilmek, kiltürmek, yiyümek, yıġaç sözleri bizde değmek, germek, gerek, deniz, götürevarmak,

1 Koymak aslen dökmek ma'nâsınadır. Kuyumcu dökmeci demektir.

üleş, gelmek, getirmek, yimek (yemek), ağaç olmuştur.

İşte bu hâdise Osmanlı lehcesinde fethaya olan şiddetli meyelânı gösteriyor. Acabâ bu meyelân esâsen Türkçede bulunmayan h sâ'itesini vücûda getirmeğe bir sebep gibi telakkî edilemez mi? Türkçede h harfinin bulunmadığını merhûm Ş. Sâmî Bey ile Emrullâh Efendi arasında "hangi - ḳanġı - ḫangi" kelimesinin imlâsı hakkında çıkan bahse hakem ta'yîn edildiğim zamân isbât etmiş idim. Sırası gelmişken Osmanlıcada yakınlarda hâdis olan şu h'li kelimeleri şurada tedkîk edelim:

Ha, aha, hapaz, haşarı, haylamak, haliç, haykırmak (ḥayḳırmaḳ); haylaz (ḥaylaz), harun, hevenk, hatman. Bunların sırasıyla asılları şudur:

ha, aha = a
haşarı = aşurı
hapaz = aparmak, alıp götürmekten
haliç = Fârisî "ālū" ve "ālūçe"den ericik (erikçik)
haykırmak = aymak (söylemekten)
haylaz = aylak (boş gezenden)
harun = bazılarının zannı gibi (ḥarūn)dan değil, armak = argından
[97] hevenk = Fârisî āvengden
hatman = "ataman"dan

Böyle (a) dan (ha) ya tebeddülde âdetâ (ḥ) ye ḳadar varıldığı ḥaylaz, ḥarūn, ḥaşarı, ḥayḳırmaḳ kelimeleri delâlet ediyor. Bu hâdiseden Çağatayca denilen Şark Türkçesi de kendisini kurtaramıyor, bunda da hargin (argın, yorgun), harmak (yorulmak), hayıḳlamaḳ (ayıklamak), hurun (ḥarūn) gibi kelimeler hâsıl olmuştur. Yine Osmanlıcada ālū (hülu) olduğu gibi.

öyük = höyük, öreke = höreke, örgüç = hörgüç

ügürdemek = hüngürdemek, hüngür hüngür ağlamak

ucra, uçra = hücra

öl = höl (rutûbet demektir, Çağataycada da böyledir.)

ınçḳırıḳ, ınçḳırmaḳ = hınçkırık, hınçkırmak

Baştaki a, eu, ou, e, i sâ'iteleri böyle (h) ve hatta (ḥ)ya tebeddül ettiği gibi efsûncu demek olan (arpaḳçı) da "ḫırpacı [ḳırbacı[1]]" olmuştur. (ḫ), (ḳ) sâ-

1 Hâlâ İstanbul'da bazı üfürükçüler, hastaları tedâvi eden birçok kırbacılar vardır.

mitelerinin de (h)ye tebeddülü vâki‘ ise de bizde yalnız ḳanıdan hani, hangi ve ḳop (köp)ten hep hâsıl olmuştur. Azerbaycan lehcesinde ḳanı, ḳancaru (hara) şekline girmiştir. Bu hâdisenin en tuhafı Fârisî "peydâ" kelimesini "peydâh" okumamız, bundan "peydâhlamak" masdarı teşkîl etmemizdir.

'Osmanlı lehcesinde böyle (h)nin teşekkülüne sebeb nedir? Buna 'ilm-i lisân cevâb vermez, yalnız hâdiseyi kayd ile iktifâ eder. Biz yukarıda lehcemizin fethaya temâyülünü sebeb olarak göstermiş idik. İkinci bir sebeb de Arabî ve Fârisî kelimelere **[98]** benzetme bir "analogie"dir diyebiliriz. Hele "peydâ"nın "peydâh" oluşunda "günâh, külâh" gibi kelimelerin dahli pek bârizdir.

Lehcemizin fethaya meyli münâsebetiyle açtığımız "h" bahsini burada kapayalım da yine mevzû‘muza gelelim:

İsimler ve zamîrlerde ahvâl-i erba‘a şöyle oluyor:

kitāb	kitābnı	kitābġa	kitābnıñ
hedye	hedyeni	hedyege	hedyeniñ
men	meni	mańa	menin
sen	seni	siña	seniñ
o	onı	aña (añar, oñar)	anıñ, onıñ
mu	munı	muña	munıñ
bu	bunı	buña (bazen)	bunıñ

Mef‘ûlün-bih muv (mouv) ile oluyor: "senāmuv" gibi.

Cem‘: ler, lar edâtları ile oluyor.

İsim teşkîli

1) Emr-i hâzırların sonuna ük, ek, uk lâhikalarının ilâvesiyle oluyor:

ölük = ölü

kesük = kesik

bitük = bitik, biti (mektup)

bezek = bezeme (ziynet)

teñek = deneme

okuġ = okuma gibi

2) Mâdde-i asliyyeye gü, ḳu, ġu ilâvesiyle oluyor:

kilgü = geliş

[99] köçgü = göçüş, barġu = varış, bilgü = bilgi.
(Bu "gü, ġu" edâtı istikbâle de delâlet ediyor.)
3) Mâdde-i asliyyeye: m ilâvesiyle oluyor:
artam = artmaktan (fazîlet)
körüm = görmek
tilim = tilmekten
4) Mâdde-i asliyeye: t ilâvesiyle oluyor:
artut = (artmaktan) hediye, fazla
bulut = bulanmaktan
5) Mâdde-i asliyeye (ç) ilâvesiyle oluyor:
sökünç = sökmekten
ökünç = ökmek
saḳınç = sakınmak
inanç = inanmaktan
6) Mâdde-i asliyeye: (ş) ilâvesiyle oluyor:
uḳuş = uḳmaḳ
söküş = sökmekten
7) Mâdde-i asliyeye: suḳ ilâvesiyle oluyor:
tañsuḳ = tanımaktan
sıfattan isim yapmak için sona: lıḳ, lük, getirilir:
köç = köçkülük
tar = tarlıḳ
İsimden sıfat yapmak için luḳ, lüg, lig lâhikaları konuyor:
belgü = belgülüg
[100] bilig = biliglig
Bunlardan başka fi'illerin birçok sîgaları isim ve sıfat olarak kullanılıyor:
kiyer = (kiymekten) giyecek
kidim = (kiymekten) giyim
töretmiş = türetmekten
yügürgen = yürüyen
uçḳan = uçan
arḳaġan = arḳamaḳ (zahîr olmak)tan

İsimlerden masdar teşkîli için ismin sonuna amaḳ, emek ilâvesiyle olur:

aş = aşmak

yaş = yaşmak

Sayı isimleri Osmanlı lehcesindeki gibidir. A'dâd- rütebiyye şöyle oluyor:

Birinç, ikinç, üçünç, törtlünç, beşinç.

Sayılara def'a ve kere mefhûmu ilâvesi için kelimenin sonuna in, un konuyor:

birin kilse rāḥat kilür renc onun

mısra'ında olduğu gibi.

birer = bir aralık

itküçi, tikküçi gibi sıfatlar da yapılıyor.

Mâdde-i asliyenin sonuna (a) ilâvesiyle de bir nev' "hâl sîgası" yapılıyor.

toġa körmes irdi edībniñ közi

mısra'ındaki "toġa" gibi ki bizim "anadan doğma" makâmındadır.

FİʻİLLER

Kitâbın mevzû'u gâyet basît olduğu için fi'illerin her zamânı ve her sîgası kullanılamamış, bu sebeple Uygurcanın fi'il tasrîfi hakkındaki ma'lûmâtımız az **[101]** olacaktır. Kitâbda en çok kullanılan aymaḳ, bilmek, ḳılmaḳ masdarlarını esâs ittihâz ettik. Bunların kitâbda geçmeyen bazı zamânlarını bulduğumuz başka masdarlarınki ile doldurduk.

HÂL		
MÜTEKELLİM	MUHÂTAB	GÂ'İB
		bile
		bula
		uyalar

MUZÂRİ'		
ayur men	ayur sen	ayur
bilür men		bilür
	ḳılursen	ḳılur
		iter

MÂZÎ-İ ŞUHÛDÎ		
ayıttım		ayıtdı
		aydı
		bildi
bitidim	yıġdıñ	boldı

MÂZÎ-İ NAKLÎ		
		aymış
		ayıtmış

HİKÂYE-İ MÂZÎ-İ NAKLÎ		
keçürgen idim		

TEMENNÂ		
		ayuġay

İLTİZÂMÎ		
ayayın		
ḳılayın		

ŞART		
ersem	erseñ	
	sözleseñ	ise

EMR-İ HÂZIR

Basît Şekli:	ayu aïou, ḳıl
Mü'ekked Şekli:	sözlegil, alġıl, örtegil.

NEHY-İ HÂZIR

Basît Şekli:	ayma
Mü'ekked Şekli:	inanmaġu uluḳ sanmaġu

EMR-İ GÂ'İB		
bilsün		
tiksüv (tiksuv)		
ḳılsuv (kilsouv)		

NEHY-İ GÂ'İB		
bilmesün		

ATFİYYE		
bilip, ḳılıp, kömüp, kiterip		

SÎGA-İ HÂLİYYE		
uḳmadın, ive, yatıban		

SÎGA -İ TEVKÎTİYYE		
buşarda		
velīkin buşarda şerā[1] arslanı		

FER'-İ Fİ'İL		
yirilgen, sögülgen, birmegen		
teñdeçi, cefā ḳıldaçı		

Fiillerde nefiy edatı "ma" dır:

Hüner birle devlet birikilmeki

mısra'ında olduğu gibi.

İstifhâm alâmeti de "muv (mouv)" dur:

Bizim lehcemizde görsetmek (göstermek), körpü, köprü şeklindeki ters dönme hâli bu lehcede de kütezmek = küzetmek masdarında görülüyor.

İşte altıncı asırdaki Kâşgar dilinin elimizdeki örneğine göre olan belli başlı hâli bundan 'ibârettir.

1 "Şerā" 'Arabcada "çöl" demektir, üsüd-i şerā terkîbi meşhûrdur.

LUGATÇE[1]

آ

a: tenbîh, te'kîd alâmeti; bizim lehçede ha olmuştur.
at: ad, nâm, isim
acun, ajun: dünyâ
acnın: acıklı, iztırâblı, ihtiyâr?
acık: acı
aḫı, aḳı: sahî, cömerd
adız: yüksek, yüce, büyük
adın: başka, artık
adınlamaḳ: süslemek, bezemek, tezyîn
artamaḳ, artatmaḳ: aşmak, tecâvüz etmek, azıtmak
artamak: kalmak, arta kalmak
artamak: dönek olmak, kararsız, sebâtsız olmak
artut: hediye, pîşkeş, tuhfe, armağan
arḳamaḳ: yüklenmek
arḳış: kervân, kârbân
arı, arık: temiz, pâk
arımaḳ: temizlenmek
as: az
asan, esen: sağ, salim
asra: (astra)dan altta, aşağıda, zîr
asız: (asıġsız)dan fâ'idesiz
asıġ: fâ'ide
aḳır: ağır, sakîl
añ: idrâk, fehim
anunmaḳ: hâzırlanmak
ayalmas: "ayamak"tan muhâfaza etmek, sıyânet etmek, sakınmak, korumak
aytmak: eytmek, söylemek, demek
aymaḳ: etmek, eylemek, işlemek
ayıp: münâsib, lâyık, şâyân

ا

etin: müzeyyen, süslü, bezeli
edergen: isteyen, derip toplayan
edgü: eyü, iyi
ertem: fazîlet
erk: hâkim; erklig: metbû' efendi
erken: (imek)'den iken
erklik: dost, ihtiyâc
eren: merd-i kâmil; ermiş
ekir: hüküm-fermâlık etmek
elik: el, dest
eliñlense: (yeliñlense ye) bakıla.
ubut: hicâb, 'âr
ot: ateş
öttemek: öteye gitmek, terakkî etmek
ötmek, ötüp: geçmek, ileri gitmek
ötmek: tegannî, terennüm, ötmek
ötünmek: bilvâsıta 'afv olunmak, kabûl-i safh etmek
öcüktürmek: öç almaya, ahzı-ı sâra da'vet etmek
öçürmek: söndürmek, itfâ etmek

1 Necîb Âsım tarafından hazırlanan bu lugatçede sadece Eski Türkçe olan kelimelerın manası verilmiş, Osmanlıca ile müşterek olan kelimeler dâhil edilmemiştir.

odun: bedbaht, ateşte yanmağa müstahak
ödün: us, akıl, necâbet
oram: mahal, mevkiʿ, câdde
ört: ateş, saʿîr
urmaḳ: vurmak; mürâcaʿat etmek, teveccüh eylemek
evrümek: evirip çevirmek, döndürmek
orun: mahal, makâm
örüñ: parlak, lâmiʿ; seçme
öz: nefis, zât
öze: özge, başka
ozaġı: eski, kadîm
uzala: nemâ-yı hod, fâʾiz, üstelik
uzuḳ: fazla, ileri varan
usanmaḳ: uzanmak, uzaklaşmak, mübâʿadet
uşak: ufak
uġan: Allah, Tanrı
uḳ: fikir, hâtır
uḳmaḳ: anlamak, düşünmek
uḳuş: ʿakıl, anlayış
öküş: çok
ökküçi: teʾsîr ettirici, müʾessir; mâdih
ökünç: nedâmet, peşîmânlık
ökünçen: peşîmân, nâdim
ol: ol, o
ol: dır, est
ula: dinle, meşveret et
ulaşmaḳ: ulaşmak, yetişmek
ölem: ölümlü, ölüme mahkûm, ölümcül
ölemey: ölemez, lâyemût
ülüş: üleş, pay, hisse
uluġ: büyük, kebir
ummaḳ: ummak, ümîd, ümîd etmek
onamak: tercîh etmek; itâʿat eylemek
öñ: ön taraf, sağ yan; kudûm, meymenet, maʿdelet, zafer
oñ: mesʿadet, zafer
oñmaḳ: onmak, felâh bulmak, ifâkat kazanmak
öñi: ʿinâd, ısrâr; teşebbüs-i mukallidâne
uyamaḳ: müsâvî olmak, uygun gelmek
idgü: iyi
idi: sâhib, Allah
irmes: "mānde nemīşeved" ermez, nâʾil olmaz
isme: lâfazan, beyhûde-gû, geveze
ig: hastalık, sayruluk
ilenmek: ilişmek, bitişmek, ilmeklenmek
ilik: el, dest
ilik: geyik
im: em, ilâc
imgek: emek, zahmet
indemek: çağırmak, daʿvet etmek
indin: abd, kul, köle
iñ: çene
ive: eve, everek, çabucak

ب

barmaḳ: varmak
başaḳturmak: yaralamak (?)
bayat: eski, kadîm
bediz: eser-i sanʿat, tuhef, tuhfe
beriklig: biriktirici
berim: verim, veriş, atâ
bezemek: bezemek, tezyîn etmek, süslemek
bekte: pekçe, sıkıca
belek: belek, alâmet, nişân
belgü: belli, maʿrûf
bütmek: inanmak
bütmek: bitmek, tenemmüv, iltiyâm
bod: vücûd
bor: acı, şarâb
bur: örtü, bürgü
börk: külâh, tâc
bodun: vücûd
burun: evvel, önce
bözük: bez, kumaş
buş: gazap, hiddet; hâlî, boş
büşmek, buşmaḳ: kızmak, hiddet etmek; şecâʿatlendirmek
bükenmek: bağlanmak, kapanıp kalmak
bolmaḳ: bir hâlden diğer hâle geçmek, devenir
bişi: pişkin, kemâle ermiş; düşünülmüş
bişi: nâsere; kıymetsiz şey; bir nevʿ yemiş
bil: bel, meyân

ت

tabaru: taba+ru: yukarı; şan ve şeref
tatımaḳ: tatlılanmak, tat bulmak
tarı: tohum (toḫm)
tarıḳ: saçılan, serpilen; buğday; darı
taş: dış, taşra, dışarı
tek: teg, dek, gibi
tañ: acîb, tuhfe, yâdigâr
tañsuḳ: "tañ"dan acîb, tuhef, tuhfe
tanuġ, tanuḳ: şehâdet
tavar: davar, mâl
teb: aç, tokun zıddı
tetik: ferâset, faʿâliyet
terk: mutlak, çabucak
terkin: ihtirâz, teneffür; ham
teñ: mücerreb, kâʿide, umûr
teñdeçi: deneyici, mücerreb
teñek: deneyen, tecrübe-kâr
tiñdeçi: müteneffis, cânlı
tuttacı: tutucu
tutmaḳ: müsâvî gelmek
töretmiş: mahlûk
töretmek: halk etmek
torġu: doğru, müstakîm
tüz, tüs: nijâd, fıtrat
tözü: ʿâdî, ʿumûm, düz
tüzük, tüsün: nîkû nijâd, mahbûb, dilber
tüş: düş, rüʾyâ
tüş: eş, muʿâdil
tuşmaḳ: beklemek; sebât ve karâr etmek, tahmmül etmek
tüşmek: inmek, nüzûl, düşmek

tuşman: düşmân, düşmen
tükel: tam, tamam
tolu: tam, mükemmel, dolu
tolı: gözgü, ayine
tulumaḳ: yüzmek, tulum çıkarmak
tün: gece
ton: ton, don, libâs
tüne: mecmûʿ-ı nâs, avâm
tirgüzmek: diriltmek, ihyâ
tirilmek: dirilmek, cânlı olmak
tirilgü: diri, zî-hayât
tiz: tez, acele
tikmek: dikmek, erişmek
til: parça, kısım, dil, lisân
tilim: pek çok, nice

ج، چ

cırmaḳ: dolanıp seğirtmek; yırtmak
çıġay: fakr
çın: doğru, sâdık

د

deren: sâʿat, vakit

ر

rek: hîle, firîb, reng, dek

س

sarañu: sarı, taraf
saġınmaḳ: yâd etmek, tasavvur ve taʿdâd etmek
saḳış: kusûr
sanaġ: sayı, hesâb
sançamaḳ: saplamak
sanmaḳ: saymak, hesâb etmek
sanı: sayı, hesâb
serip: (sermek)ten yapılıp kalma, gizlenmek
süçük: tatlı; şarâb
sözlemek: söylemek
suġ: su
suḳ: sokulmuş, çıkmış, boş, çukur; açgözlü
sökünc: sövme, düşnâm
süñeḳ: kemik
suvarmaḳ: suvarmak, iskâ
sılıḳ, silik: silinmiş, pâk, temiz
simak, simek: esed burcundaki iki yıldız, semek
sınamaḳ: sınamak, tecrübe
sınmak: kırılmak, sınmak

ق

ḳata: kat, kere, defʿa (sonundaki a te'kîddir: ha gibi)
ḳatġu: kaygı
ḳatıġ: katı, zorlu
ḳar: eğer
ḳarı: ihtiyâr, acûz
ḳarı: bilek, zirâʿ; dal, kuru
ḳazıp: "kāvīde", kazılmış, hakk olunmuş
ḳalı: eğer, artık
ḳaytarmaḳ: geri döndürmek
ḳaravaş: karabaş, cârîye, kırnak
ḳamuġ: kamu, hemu, hep
ḳopmaḳ: yerinden ayrılmak

ḳut: sa'âdet, bereket
ḳutulmaḳ: kurtulmak, rehâ bulmak
ḳutluġ: kutlu, mübârek
ḳutmaḳ: meks, ârâm, tevakkuf
ḳotmaḳ: kalmak, bırakmak, komak, koymak
ḳız: nâdir, pahalı, kıt

ك

ket: kuvvetli, şiddetli, pek çok
ketin: şiddetle, pek
kesülüg: küsülü, dargın
ketim: giyim, zırh, libâs
ketingi: giden, eslâf
keligli: gelecek, ahlâf
kemşür: atar (?)
keçürgen: kiçürmekten, geçirgen, müsâhelekâr
köp: çok
kötermek: kaldırmak, iclâs etmek
kütezmek: gözetmek
kütmek: muntazır olmak, beklemek
körk: güzel, (göze görünen, hayvânın postu) hüsün, melâhat
körüm: gösterişli
kül: tebessüm, gülüş, çiçek
küney: açık, rûşen, doğruluk
küni: hased, fenâlık
kidin: sonra
kirtü: gerçek
kiz: yayın gezi
kilmek: gelmek
kimişmek: ferâgat
kindüv: şimdi

ن

negü, nigü: nasıl, ne taraf
neñ: nesne, şey

م

ma: yine, işte
manük: ebedî, âbide
men, min: ben
meniz: beniz
miñ: ben, hâl
miñ: bin

ى

ya: sonundaki (y) düşmüş. yay
yarın: bahârın, ilkbahâr mevsiminde
yaz: ilkbahâr
yazmak: yaymak, düzlemek; kitâbet etmek; hatâ etmek
yazmaḳ: açmak, tevsî' etmek, yaymak
yazuġ: yazık, kabâhat
yaġan: yaklaşan, temessük eden
yaġı: düşman, 'adüv
yalıñ: çıplak
yeliñ: fâ'ide
yañşaġan: yanşaklık eden, yâve-gû
yanut: karşılık, mukâbil
yerümek: ârzû göstermek, heves etmek, istemek
yerilgen: yerilen, zemm olunan
yaşru: gizli, mestûr
yigi: zebûn, bed, fenâ, hasta
yegi: yeğin, iyilik; yeğ, temiz, yavuz

yeliñlense: (yelinlenmek)ten yal verse, tutuşup alevlense
yütkü: (yutmak)tan kazanç, yük
yoḳar yoḳlamaḳ: yükselmek
yoḳamaḳ: yoklamak, okşamak, mesh
yükünmek: huşû‘ ile diz çökmek
yügürgen: yürüyen, mâşî
yügürmek: yürümek, meşy
yol: yomaktan, zorla ayrılmak, koparmak
yumaḳ: yumak, yıkamak
yitmek: gâ’ib olmak
yitmek: vâsıl olmak
yitük: yitik, gâ’ib
yitik: gâ’ib, zâyi‘
yitimek: itmek, zorlamak
yirmek: yermek, zemmetmek, gıybet eylemek
yiz: iz, eser
yıġ: hazır, müheyyâ
yıġaç: ağaç
yıġlamaḳ: ağlamak
yıġıḳlı: muhteriz, müctenib, korkar
yıḳıḳ: yığın, müddahar
yig: hastalık, âfet
yiligli: yel, rüzgâr gibi yelen, koşan
yilik: ilik

KAYNAKÇA

Abik, A. D. (1993). *ʿAlī Şīr Nevāyī'nin Risaleleri Tārīḫ-i Enbiyā ve ḥükemā Tārīḫ-i Mülūk-i ʿAcem Münşeʿat Metin Gramatikal İndeks-Sözlük*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Ağca, F. (2009). "11-12. Yüzyıllara Ait Maniheist-Budist ve İslami Türkçe Metinlerin Ses ve Şekil Özelliklerine Göre Eski Türkçe Kavramı ve Sınırları". *Türk Kültürünü Araştırmaları Enstitüsü,* (1), 1-42.

Ali Bin Ebu Talib. (2013). Alî b. Ebî Tâlib Dîvânı kerremallâhu vechehu ve radiyallâhu anhu –Seçmeler-. (Çev.: Şemseddin Sami). (Haz.: Hulusi Kılıç ve Eyyüp Tanrıverdi). İstanbul: İlk Harf Yayınevi.

Arat, R.R. (2006). *Edib Ahmed B. Mahmud Yükneki Atebetü'l-Hakayık.* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Balcı, M. (2011). *Orhun Yazıtları –Türkçedeki İlk Çalışmalar-.* Konya: Çizgi Kitabevi.

Barthold, V. V. (2011). *Orta Asya Türk Tarihi*. Ankara: Divan Kitap.

Bazin, L. (1979). "Türk Dillerinin Müşterek Tarafları ve Temayülleri". (Çev.: Efrasiyap Gemalmaz). (Ed.: Mehmet Akalın) *Tarihi Türk Şiveleri* (ss. 15-30). Ankara: Sevinç Matbaası.

Böler, T. (2009). "Necib Asım Yazıksız ve Türk Diline Katkıları". *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 25,195-208.

Bregel, Y. (2003). *An Historical Atlas of Central Asia.* Leiden, Boston: Brill.

Brugmans, H. (1898). *Catalogus Codicum Manu Scriptorum Universitatis Groninganae Bibliothecae*. Groningen: J. B. Wolters.

Caferoğlu, A. (2000a). *Türk Dili Tarihi I.* İstanbul: Enderun Kitabevi.

_____. (2000b). *Türk Dili Tarihi II.* İstanbul: Enderun Kitabevi.

Clauson, G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxfod: Oxford University Press.

Çağbayır, Y. (2009). *Edib Ahmed bin Mahmud Yüknekî Günümüzün Diliyle Atebetü'l-Hakâyık Gerçeklerin Eşiği*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Dilaçar, A. (1969). "İlk Dilcilerimizden: Necib Asım Balhasanoğlu-Yazıksız", *Türk Dili*, XIX (210), 805-807.

_____. (1995). *Kutadgu Bilig İncelemesi.* Ankara: Türk Dili ve Edebiyatı Yayınları.

Dankoff R., Kelly J. (1982). *Maḥmud el-Kaşġarī Compendium of The Turkic Dialects (Dīwān Luġāt at-Turk).* Harvard University Printing Office.

Deny, J. (1925). "A propos du'n tratié de morale turc en écriture ouigoure." *Revue du Monde Musulman*, 4 (3), 189-234.

Ece, S. (2015). *Klasik Türk Edebiyatı Araştırma Yöntemleri (I-II).* Erzurum: Eser Basım Yayım Dağıtım Matbaacılık.

Eckmann, J. (1979a). "Çağatayca". (Çev.: Mehmet Akalın). (Ed.: Mehmet Akalın). *Tarihi Türk Şiveleri.* (ss. 225-262). Ankara: Sevinç Matbaası.

_____. (1979b). "Harezm Türkçesi". (Çev.: Mehmet Akalın). (Ed.: Mehmet Akalın). *Tarihi Türk Şiveleri.* (ss. 183-223). Ankara: Sevinç Matbaası.

Eraslan, K. (1996). *Nesāyimü'l-Maḥabbe min Şemāyimi'l-Fütüvve I Metin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Ercilasun, A. B. (2009). *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Ercilasun, A. B., Akkoyunlu, Z. (2014). *Kâşgarlı Mahmud Dîvânu Lugâti't-Türk Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Erdal, M. (2004). *A Grammar of Old Turkic*. Leiden&Boston: Brill.

Eren, H. (1977). "Necîb Âsım". *Türk Ansiklopedisi,* C. XXV. Ankara: Millî Eğitim Basımevi, s 170.

Fîrûzâbâdî. (2013). *El-Okyânûsu'l-Basît fî Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhît, Kâmûsi'l-Muhît Tercümesi.* (Çev.: Mütercim Asım Efendi). (Haz.: Mustafa Koç, Eyyüp Tanrıverdi). İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.

Goeje, M. J. de. (1873). *Catalogus Codicum Orientalium Bibliothecae Academiae Lugduno-Batavae Volumen Quintum*. Leiden: E. J. Brill.

Gökdağ, B. A. (1989). *Atebetü'l-Hakayık Grameri.* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Hacıeminoğlu, N. (1996). *Karahanlı Türkçesi Grameri.* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

İbn Havkal. (2014). *10. Asırda İslam Coğrafyası.* (Çev.: Ramazan Şeşen). İstanbul: Yeditepe Yayınevi.

Johanson, L. (1998). "The structure of Turkic". In L. Johanson & E. A. Csató (Eds.). *The Turkic Languages* (pp. 30-66). London & New York: Routledge.

Korkmaz, Z. (2005). *Türk Dili Üzerine Araştırmalar Birinci Cilt.* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Kowalski, T. (1928). Hibetü'l-Hakâyık. (Çev.: Köprülüzade Ahmet Cemal). *Türkiyat Mecmuası*, (2), 452-462.

Köprülü, M. F. (1934). *Türk Dili ve Edebiyatı Hakkında Araştırmalar.* İstanbul: Kanaat Kitabevi.

Le Coq, A. von (1911). *Türkische Manichaica aus Chotscho I.* Berlin: Verlag der Königlichen Akademie der Wissenschaften.

Mahmudov, K. (1972). *Ahmad Yuknakining "Hibatu'l-Hakayık" Eseri Hakida.* Taşkent: G. Gulam.

Mansuroğlu, M. (1951). "Anadolu'da Türk yazı dilinin başlama ve gelişmesi". *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 4 (3), 215-229.

_____. (1979). "Karahanlıca". (Çev.: Mehmet Akalın). (Ed.: Mehmet Akalın). *Tarihi Türk Şiveleri*. (ss. 141-182). Ankara: Sevinç Matbaası.

_____. (1988). "Eski Osmanlıca". (Çev.: Mehmet Akalın). *Tarihi Türk Şiveleri.* (ss. 247-276). Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.

Necîb Âsım. (1925). "Hibetü'l-Hakayık'ın Diğer Bir Nüshası". *Türkiyat Mecmuası*, (1), 227-233.

_____. (1334). *Hibetü'l-Hakayık Birinci Kısım*. İstanbul: Matbaa-i Amire.

Orkun, H. N. (1935). *Oğuzlara Dair.* Ankara: Ulus Basımevi.

_____. (1977). *Türkçülüğün Tarihi.* Ankara: Kömen Yayınları.

Raquete, G. (1912). "Eastern Turki grammar: practical and theoretical with vocabulary Part I". *Mitteilungen des Seminars für Orientalische Sprachen*, (15), 111-183.

Schmidt, J. (2012). *Catalogue of Turkish Manuscripts in the Library of Leiden University and Other Collections in the Netherlands.* Leiden & Boston: Brill.

Tekin, T. (1997). *Tarih Boyunca Türkçenin Yazımı.* Ankara: Simurg Yayınları.

Timurtaş, F. K. (1969). "Ölümünün 25. Yıldönümünde: Büyük Türkçü Necib Âsım Yazıksız". *Türk Yurdu.* 2 (9), s. 46-48.

_____. (2005). *Eski Türkiye Türkçesi XV. Yüzyıl Gramer-Metin-Sözlük*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Uçman, A. (2006). "Necib Asım Yazıksız". *TDV İslâm Ansiklopedisi,* C: 32. (ss. 493-494). İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.

User, H. Ş. (2006). *Başlangıcından Günümüze Türk Yazı Sistemleri*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Uysal, S. (2007). Yüknek'in Neresi Olduğu ve Edib Ahmed'in Mezârı Hakkında. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic,* Volume 2/4 Fall. ss. 1197-1199.

Voorhoeve, P. (1980). *Codices Manuscripti VII Handlist of Arabic Manuscripts in the Library of the University of Leiden and Other Collections in the Netherlands.* Hague, Boston, London: Leiden University Press.

RESİMLER

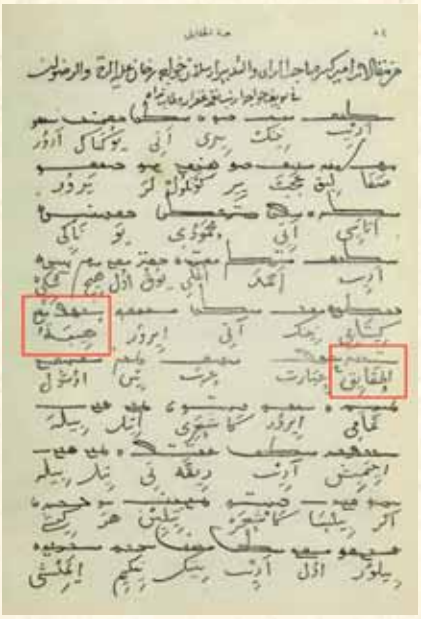

Resim 1: Ayasofya nüshasında Emîr Arslan Hoca takrizinde eserin adının Hibetü'l-Ḥaḳāyıḳ olarak kaydedildiği kısım

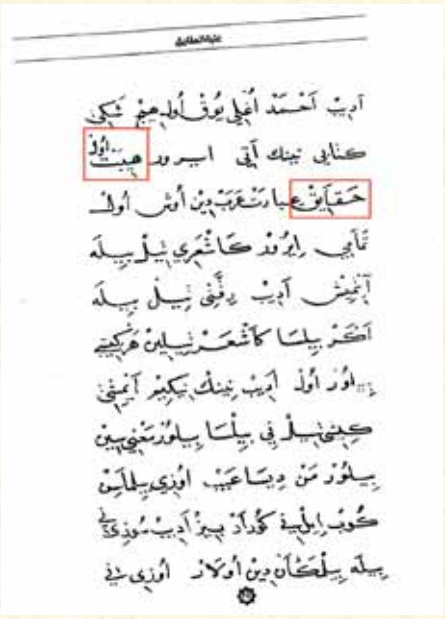

Resim 2: Topkapı nüshasında Emîr Arslan Hoca takrizinde eserin adının Hibetü'l-Ḥaḳāyıḳ olarak kaydedildiği kısım

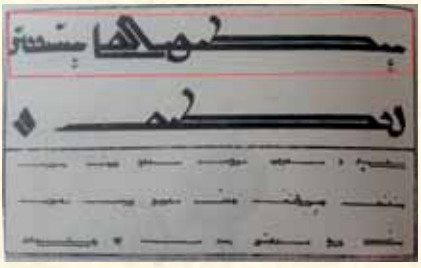

Resim 3: Semerkand nüshasının baş kısımında eserin adının 'Atebedü'l-Ḥaḳāyıḳ şeklinde kaydedildiği kısım

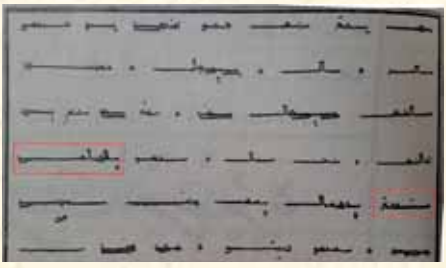

Resim 4: Semerkand nüshasında, Emîr Arslan Hoca takrizinde eserin adının 'Adbetü'l Ḥaḳāyıḳ şeklinde kaydedildiği kısım

Resim 5: Alî Şîr Nevâyî'nin *Nesâyimü'l-Mahabbe min Şemâyimi'l-Fütüvve* adlı eserinde Edîb Ahmed'den bahsettiği kısım. (Bibliothèque Nationale de France'daki Nevâyî Külliyatı birinci cilt yazma nüshasının 135b-136a sayfaları)

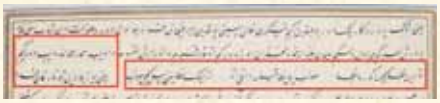

Resim 6: Alî Şîr Nevâyî'nin *Münşeât* adlı eserinde Edîb Ahmed'in adını anarak ondan bir dörtlüğü alıntı yaptığı kısım. (Bibliothèque Nationale de France'daki Nevâyî Külliyatı ikinci cilt yazma nüshasının 397a sayfası)

Resim 7: Hollanda nüshasının içinde bulunduğu mecmuanın son sayfası

Resim 8: Hollanda nüshasının içinde bulunduğu mecmuanın kapağı

HARİTALAR

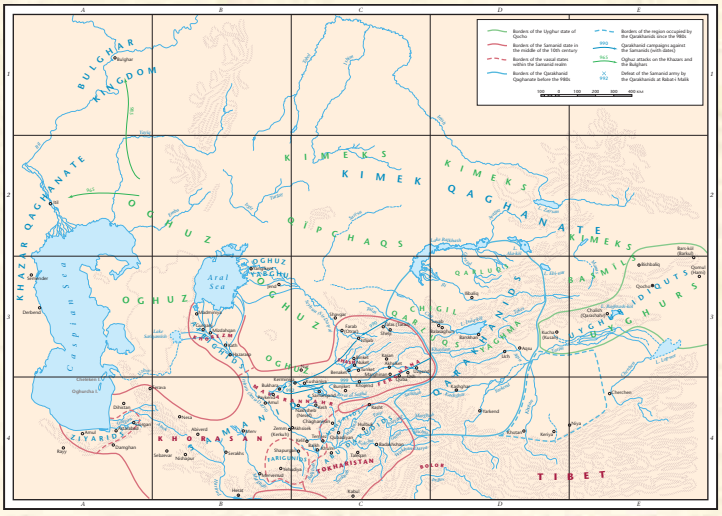

Harita 1: Onuncu yüzyılda Türk halklarının yayıldığı târihî bölgeler ve sınırları (Bregel 2003: 23)

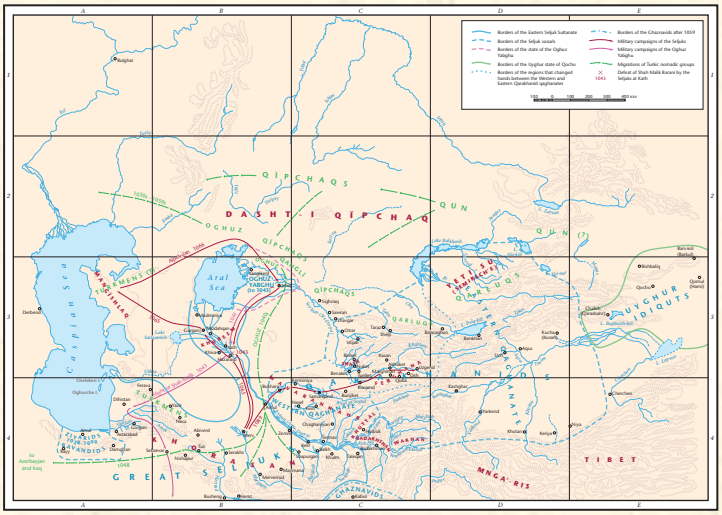

Harita 2: On birinci yüzyılın ikinci yarısında Türk halklarının yayıldığı târihî bölgeler ve sınırları (Bregel 2003: 29)

TIPKIBASIM

HOLLANDA NÜSHASI
Groningen Üniversitesi Kütüphanesi, HS 474

SEMERKAND NÜSHASI (Ayasofya 4012)
Süleymaniye Yazma Eser Ktp., Ayasofya 4012

AYASOFYA NÜSHASI
Süleymaniye Yazma Eser Ktp., Ayasofya 4757

TOPKAPI NÜSHASI
Topkapı Sarayı Müzesi Ktp., Hazine 244

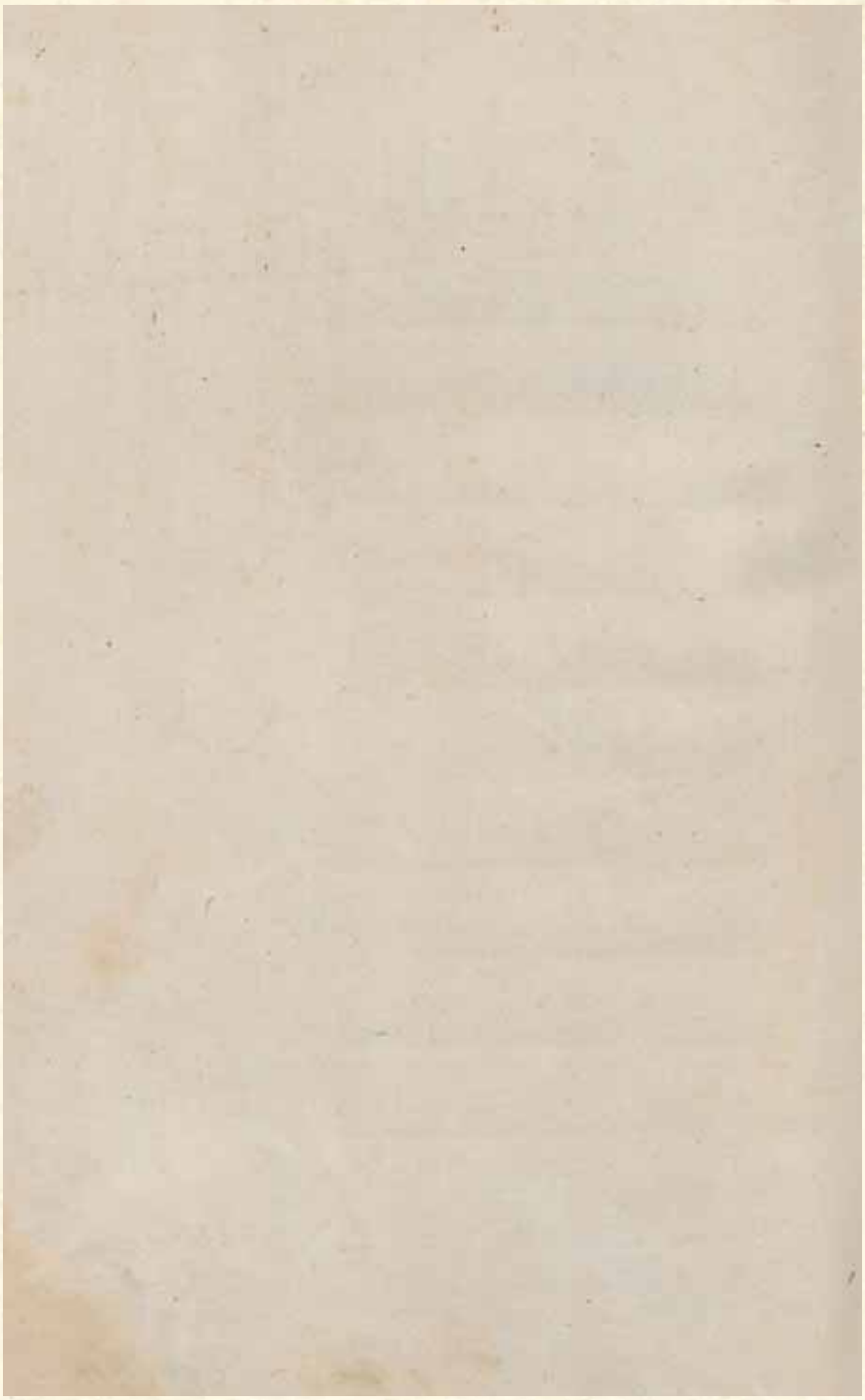

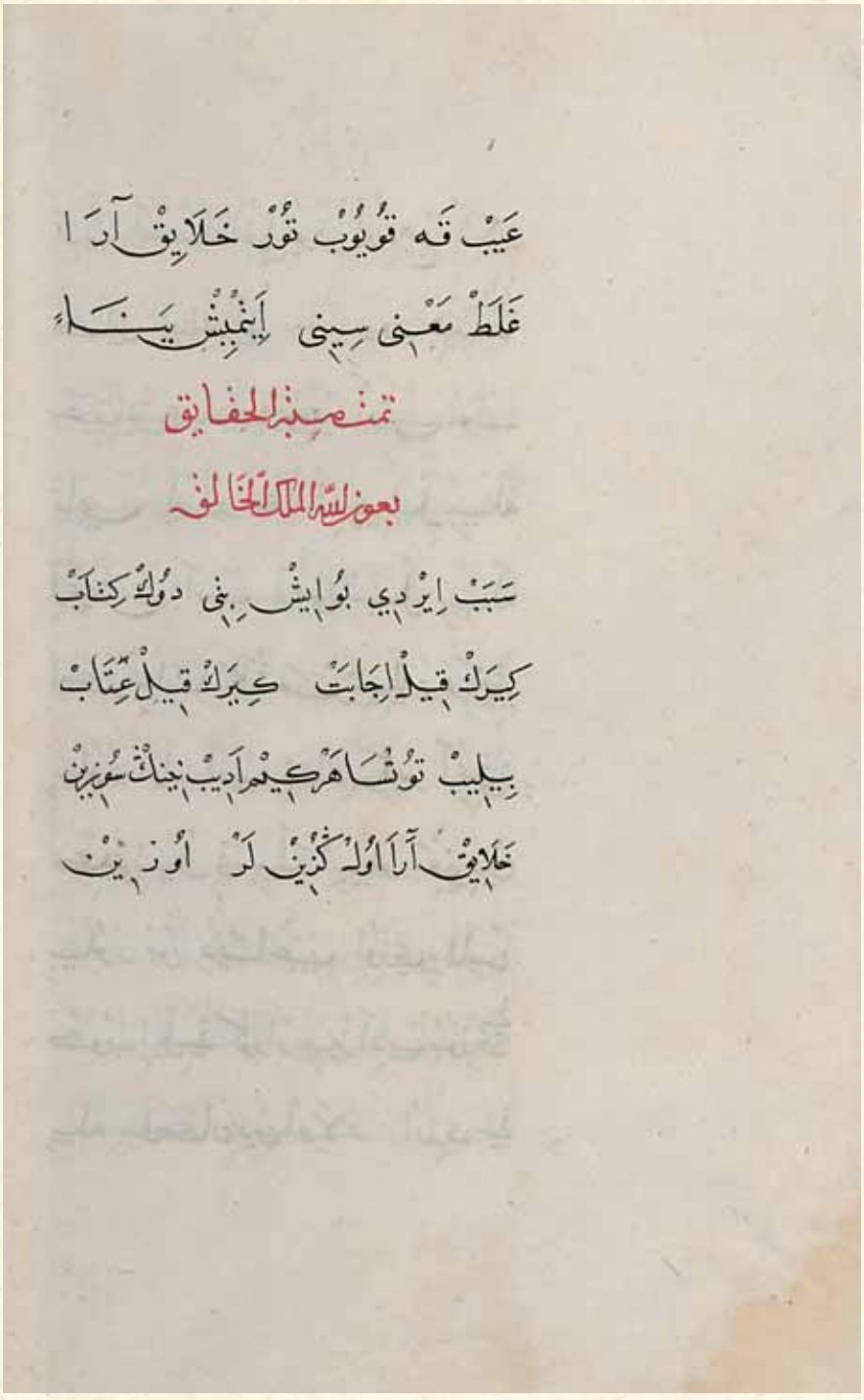

عَيْبْ قَه قُويُوبْ تُوْرْ خَلَايِقْ آرَا

غَلَطْ مَعْنِى سِينِى اَيْتَمِيْشْ يَنَاءْ

تمت صبة الحقايق

بعون الله الملك الخالق

سَبَبْ اِيْرْدِي بُوايِشْ بِنِى دُوكْ كِتَابْ

كِيرَكْ قِيلْ اِجَابَتْ كِيرَكْ قِيلْ عِتَابْ

بِيلِيبْ تُوتْسَاهَرْ كِيمْ اَدِيبْ نِينَكْ سُوزِينْ

خَلَايِقْ آرَا اُولْ كُزِينْ لَرْ اُوزِينْ

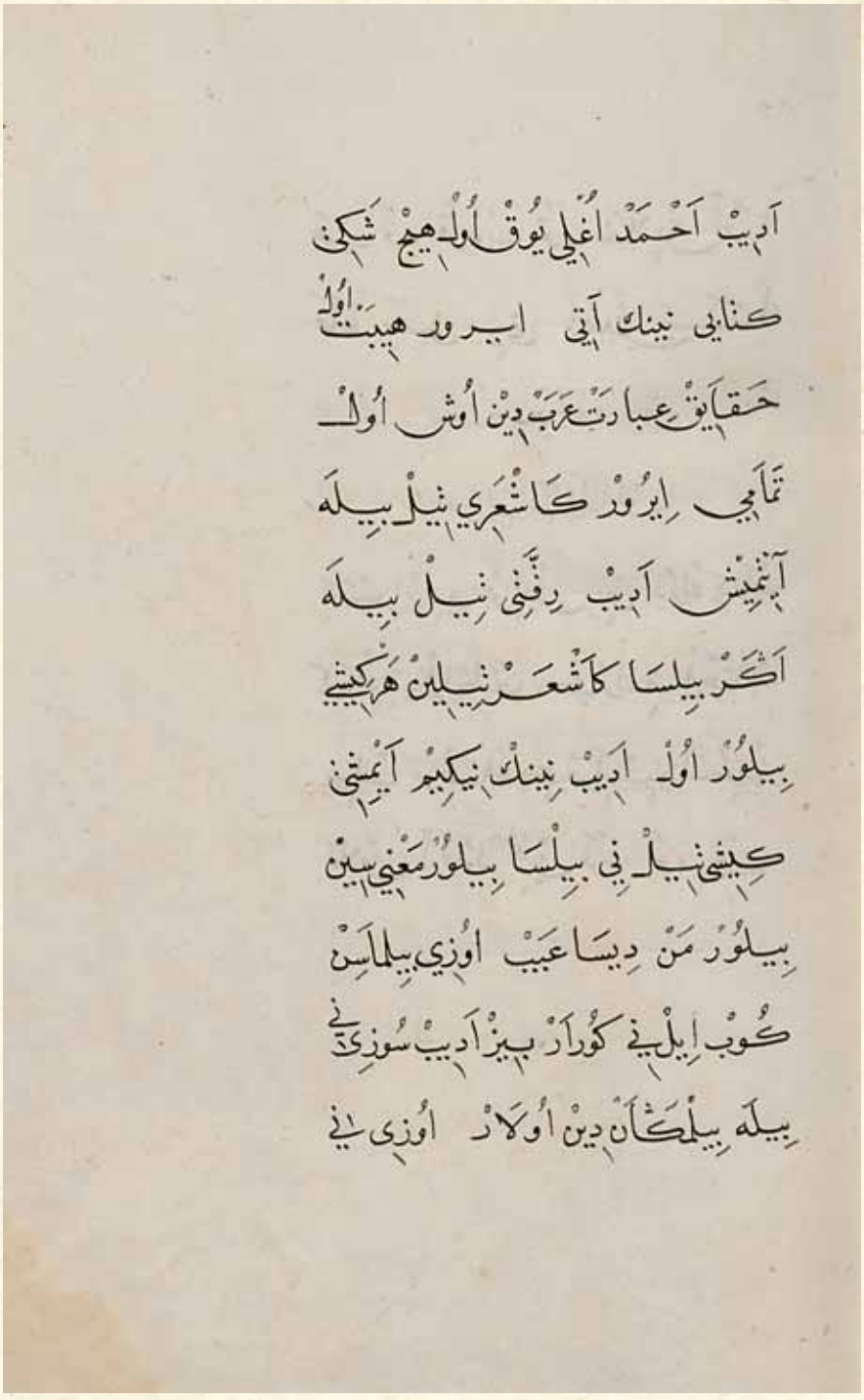

آنينڭ توش بولغاي بوسوزنينڭ آزي

ومن كلام غيره لاجل تعريفه يعني امير سيف الدين

اديب لر اديبي فاضل لر باشي

گوهر دين سوز ايميش ادين سوز بيشي

اوغان رحمت ايتسون بو ساعت آنكا

يارين قوپسا بولسون يارانلر باشي

من مقالات امير كبير صاحب الرأي والتدبير ارسلان

خواجه ترخان عليه الرحمة والرضوان في تعريف خواجه اديب

اديب نينڭ ييري آتي يوڭ ناك ايرور

صفاليق عجب ييرگونگولر يا رور

اتاسي آتي محمودي يوڭناكي

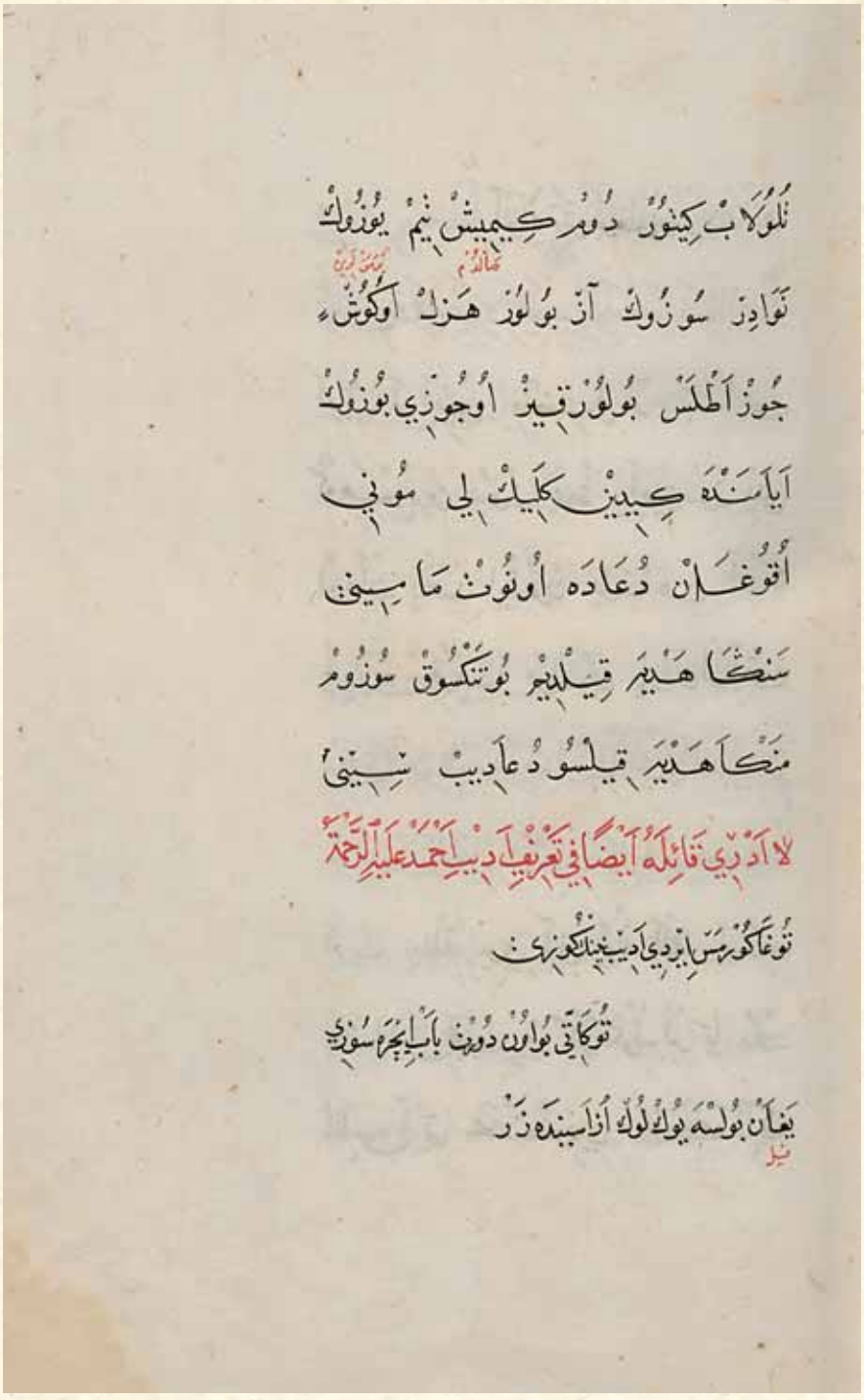

تلولاب كيتور دوم كيميش تيم يوزوك

نوادر سوزوك آز بولور هزل اوكوش

جوز اطلس بولور قيز اوجوزي بوزوك

ايامنده كيدين كليك لي موني

اقوغان دعاده اونوت ما ميني

سنڭا هديه قيلديم بو تنكسوق سوزوم

منڭا هديه قيلسو دعاديب سيني

لا ادري قائله ايضا في تعريف اديب احمد عليه الرحمة

توغا كورمس ايردي اديب نينك كوزي

توكاتي بو اون دورت باب ايچره سوزي

يغان بولسه يوك لوك ازاسينده زر

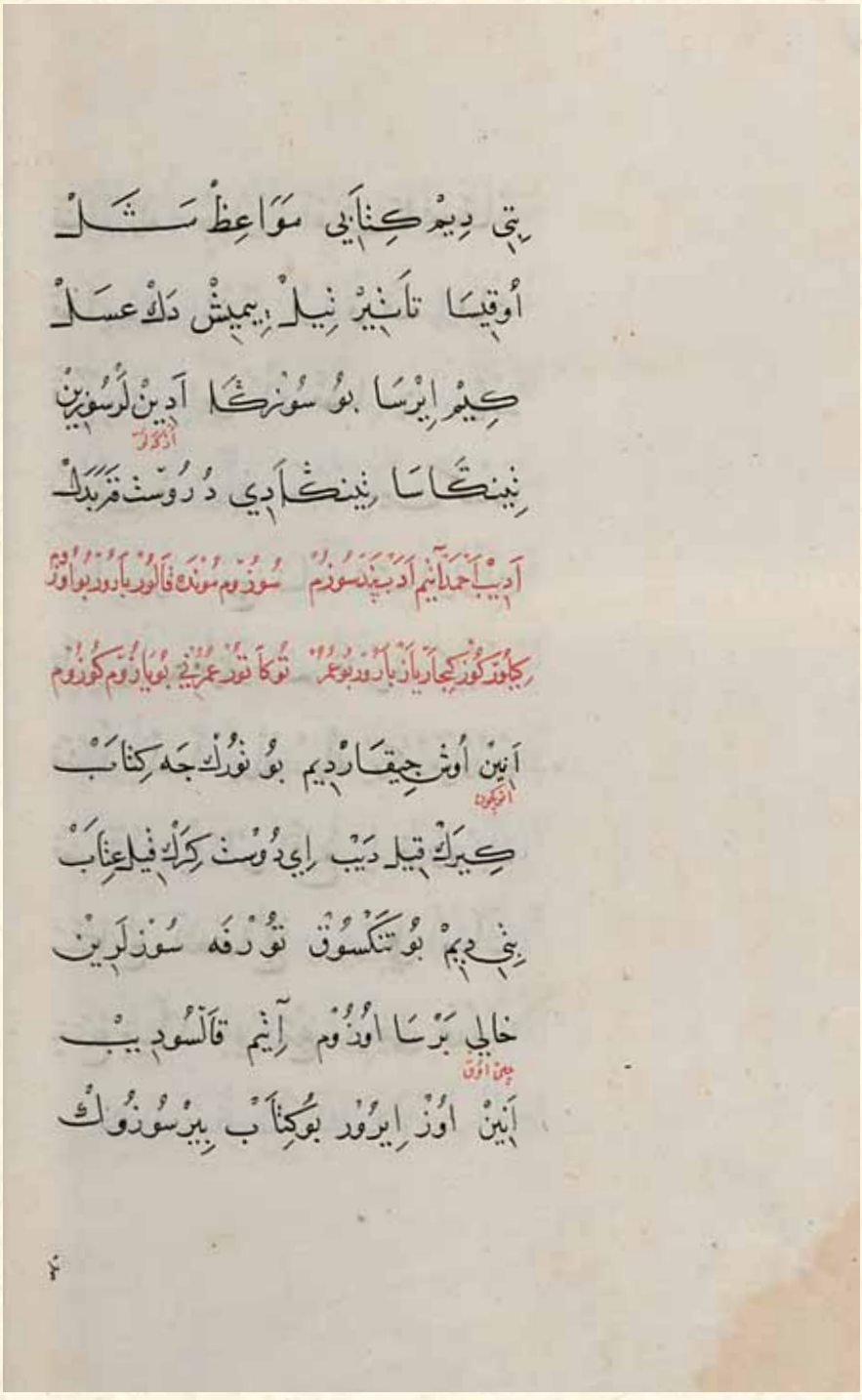

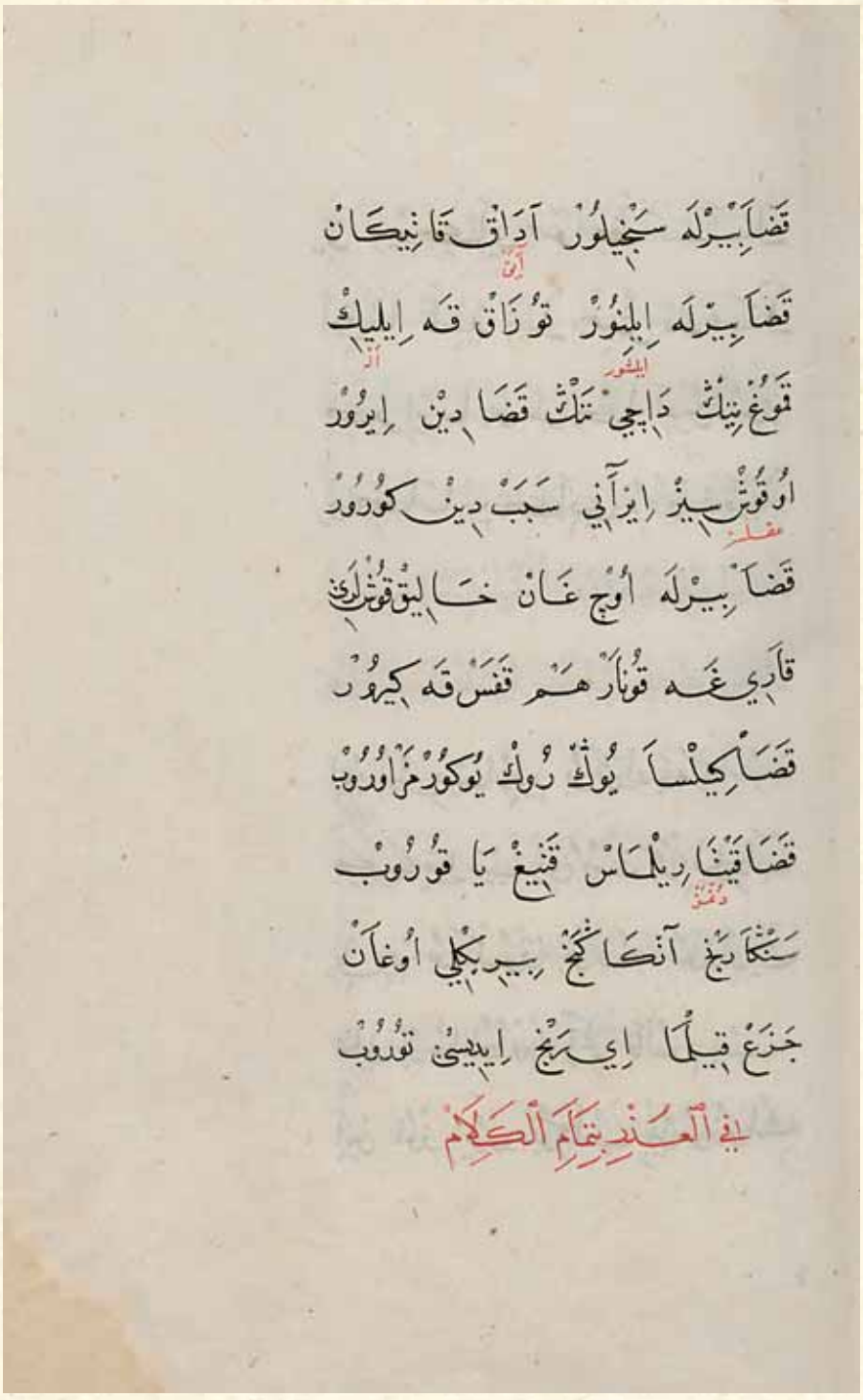

قضا بيرله سنجيلور آداق قانيكان
آيق
قضا بيرله ايلنور توزاق قه ايليك
ايلشور آل
قموغ نيك داچي تنك قضا دين ايرور
اوقوش سيز ايزآني سبب دين كورور
مقلسز
قضا بيرله اوچ غان خاليق قوشلري
قاري غه قونار هم قفس قه كيرور
قضا كيلسا يوك روك يوكورمز اوروب
قضا قيتا ريلماس قتيغ يا قوروب
دمز
سنكا رنج آنكا كنج بير بكلي اوغان
جزع قيلما اي رنج ايديسي توروب

في العذر بتمام الكلام

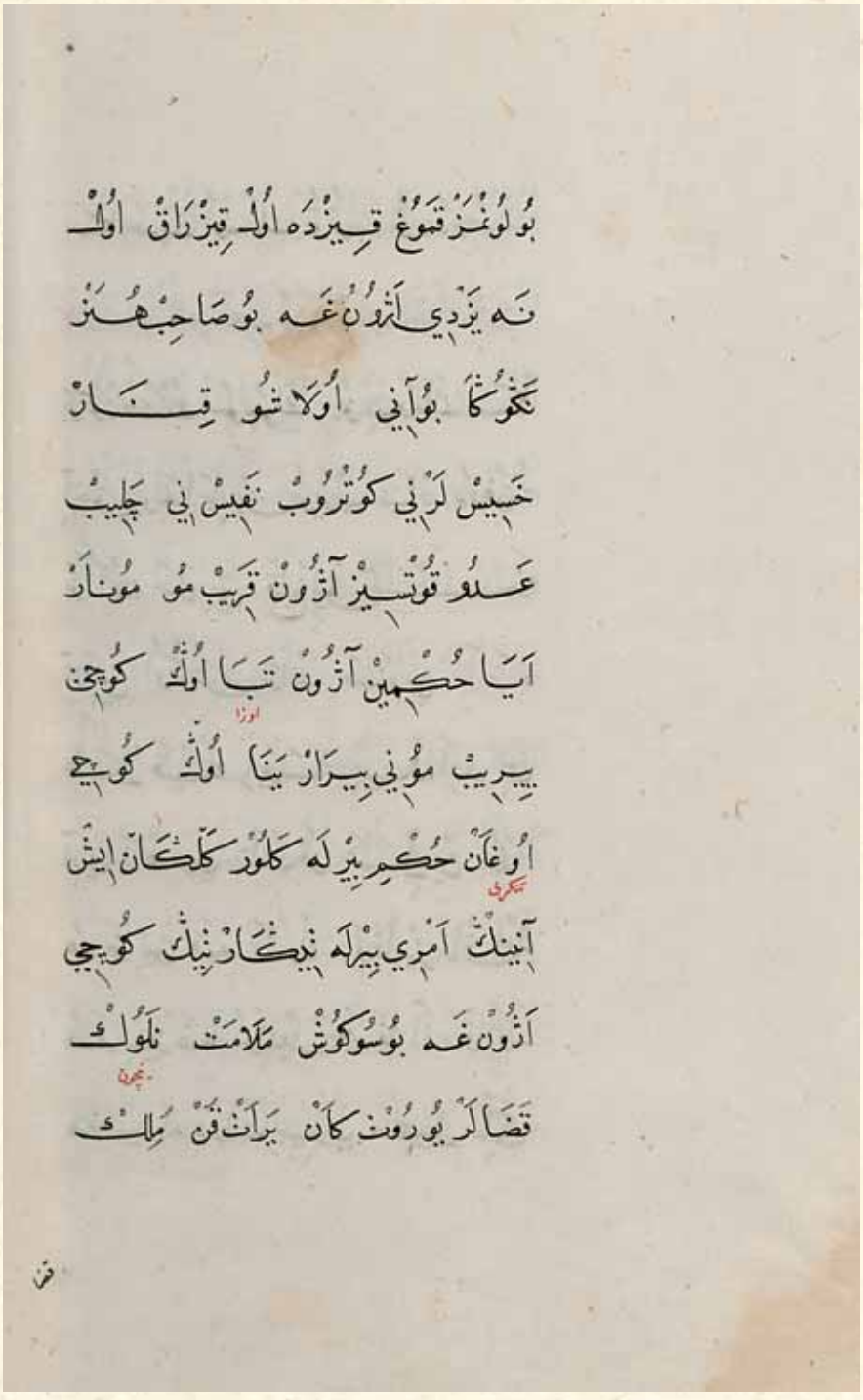

بولونمز قموغ قيزده اول قيزراق اول

نه يزدي آژون غه بو صاحب هنر

نكوكا بو آني اولا شو قنار

خسيس لرني كوتروب نفيس ني چليب

عدو قوتسيز آژون قريب مو مونار

ايا حكمين آژون تبا اوك كوچي

اوزا

بيريب موني بيرار بنا اوك كوچي

اوغان حكم بيرله كلور كلكان ايش

تنكري

آنينك امري بيرله نيكار نيك كوچي

آژون غه بو سوكوش ملامت نلوك

نيچون

قضالر يورون كان يرات قن ملك

قن

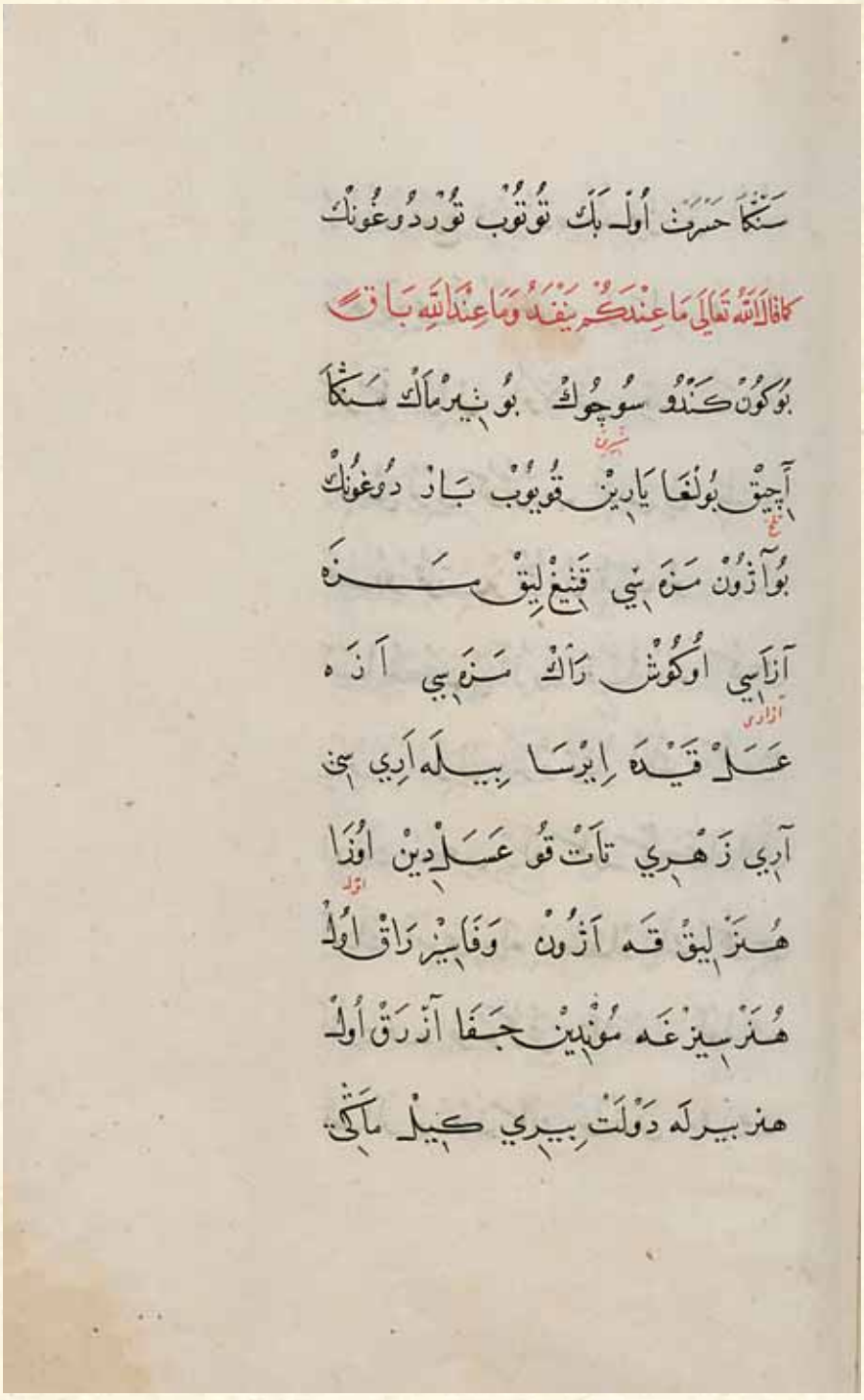

سنكا حسرت اول بك توتوب توردوغونك

كما قال الله تعالى ما عندكم ينفد وما عند الله باق

بوكون كندو سوچوك بو تيرماك سنكا

شيرين

آچيق بولغا يارين قويوب باز دوغونك

تلخ

بو آژون مزه سي قتيغ ليق مزه

آزاسي اوكوش راك مزه سي آزه

آزاري

عسل قيده ايرسا بيله اري سي

آري زهري تات قو عسل دين اوزا

اول

هنر ليق قه آژون وفا سيز راق اول

هنر سيزغه مونديين جفا آزرق اول

هنر بيرله دولت بيري كيل ماكي

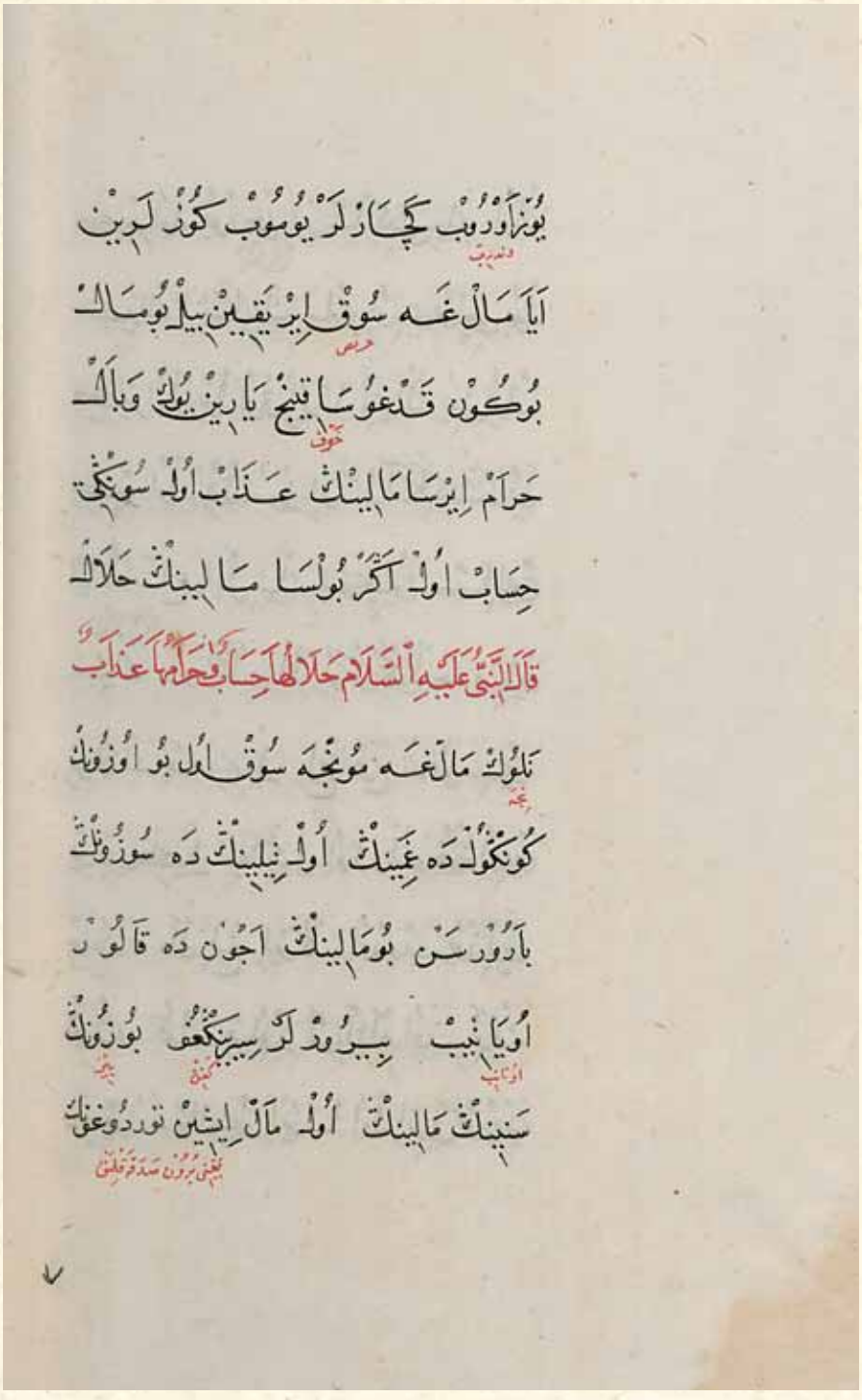

يوزاوروب كچارلر يوموب كوزلرين
وندرب
ايا مالغه سوق ايريقين بيل بومال
حريص
بوكون قدغوساقينج يارين يوك وبال
خوف
حرام ايرسا مالينك عذاب اول سونكي
حساب اول اكر بولسا مالينك حلال
قال النبي عليه السلام حلالها حساب وحرامها عذاب
نلوك مالغه مونجه سوق اول بو اوزونك
نجه
كونكول ده غمينك اول تيلينك ده سوزونك
بارورسن بومالينك اجون ده قالور
اويانيب بيرورلر سيرينكغو بوزونك
اوتانب كنغ بير
سنينك مالينك اول مال ايشين توردوغونك
يغني برون صدقه قلنق

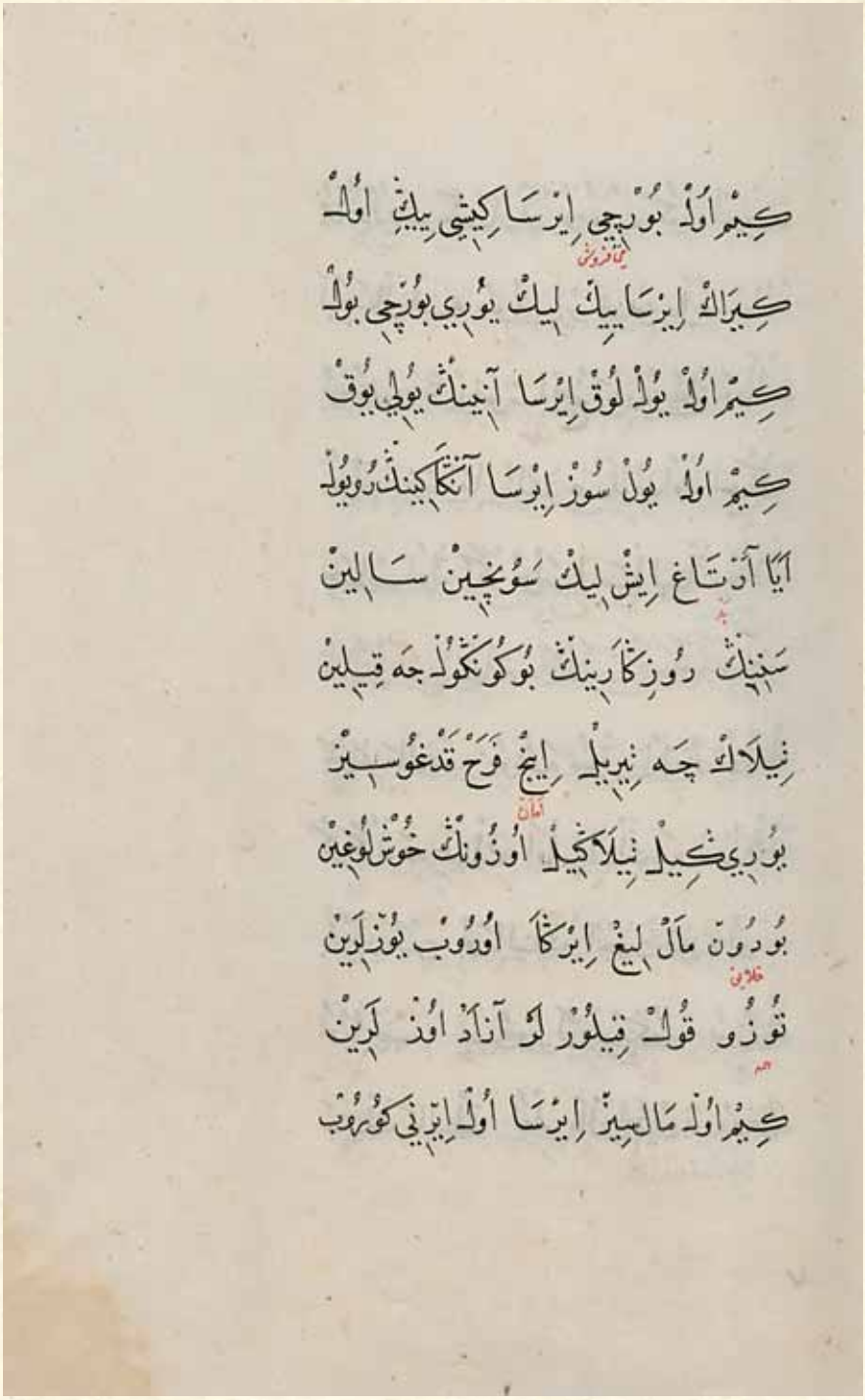

كيم اول بورچي ايرسا كيشي ييك اول
كيراك ايرسا ييك ليك يوري بورچي بول
كيم اول يول لوق ايرسا آنينك يولي يوق
كيم اول يول سوز ايرسا آنكا كينك رو يول
ايا آرتاغ ايش ليك سونچين سالين
سننك روزكارينك بوكونكول جه قيلين
تيلاك چه تيريل اينج فرح قدغوسيز
يوري كيل تيلاكيل اوزونك خوشلوغين
بودون مال ليغ ايركا اوروب يوزلرين
توزو قول قيلورلر آزاد اوزلرين
كيم اول مالسيز ايرسا اول ايرني كوروب

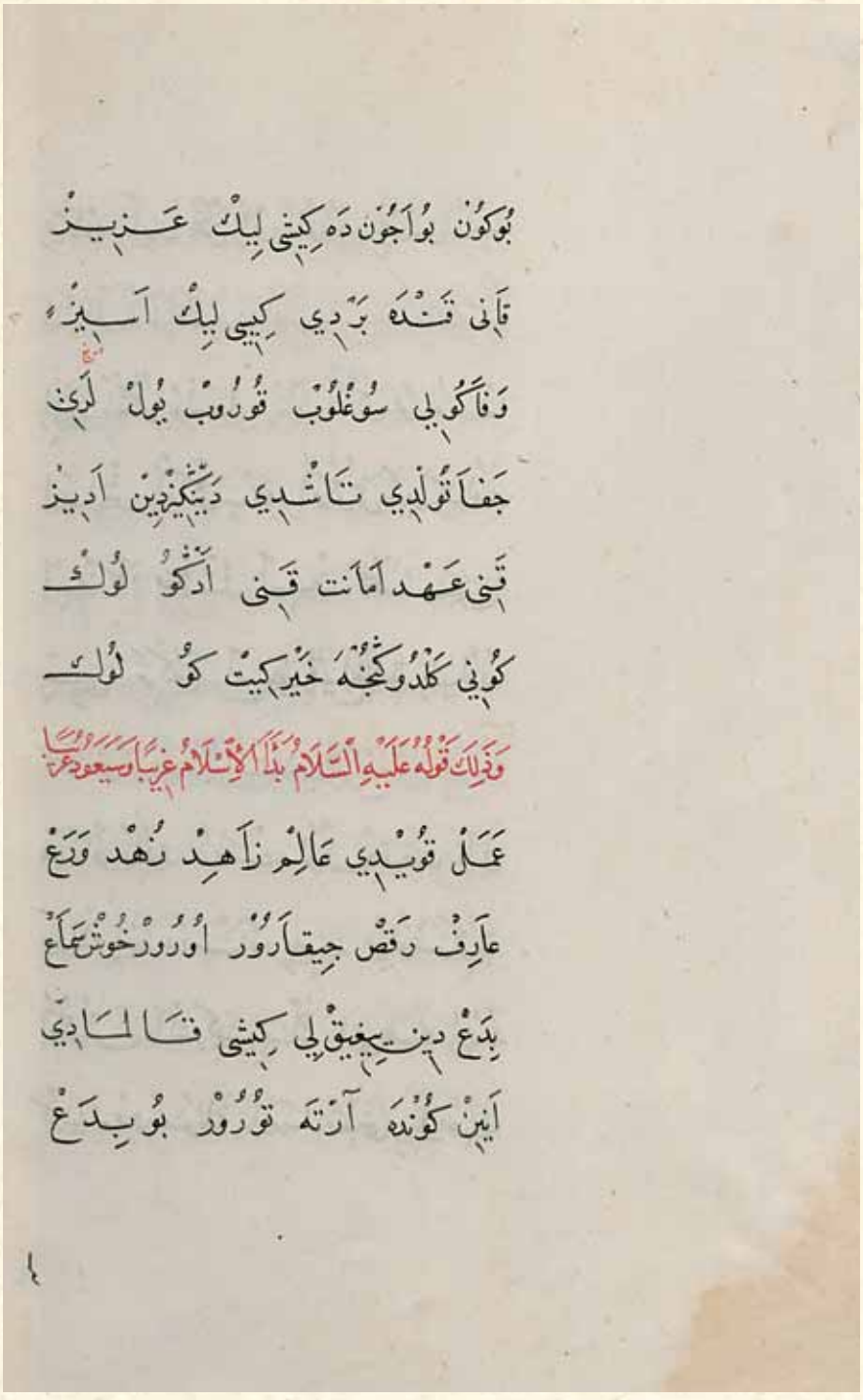

بُوكُون بُوآجُون دَه كِيشِي لِيكْ عَزِيزْ

قَانِي قَنْدَه بَرْدِي كِيسِي لِيكْ آسِيزْ

وَفَاكُولِي سُوغْلُوبْ قُورُوبْ يُولْ لَرِنْ

جَفَا تُولْدِي تَاشْدِي دَيْنْكِيزْدِينْ آدِيزْ

قَنِي عَهْدْ اَمَانَت قَنِي اَدْكُو لُوكْ

كُونِي كَلْدُوكْنُجْهَ خَيْرْكِيتْ كُو لُوكْ

وَذَلِكَ قَوْلُهُ عَلَيْهِ السَّلَامُ بَدَأَ الْإِسْلَامُ غَرِيبًا وَسَيَعُودُ غَرِيبًا

عَمَلْ قُويْدِي عَالِمْ زَاهِدْ زُهْدْ وَرَعْ

عَارِفْ رَقْصْ جِيقَارُورْ اُورُورْ خُوشْ سَمَاعْ

بِدَعْ دِينْ يِيغِيقْلِي كِيشِي قَالْمَادِي

اَنِينْ كُونْدَه آرْتَه تُورُورْ بُو بِدَعْ

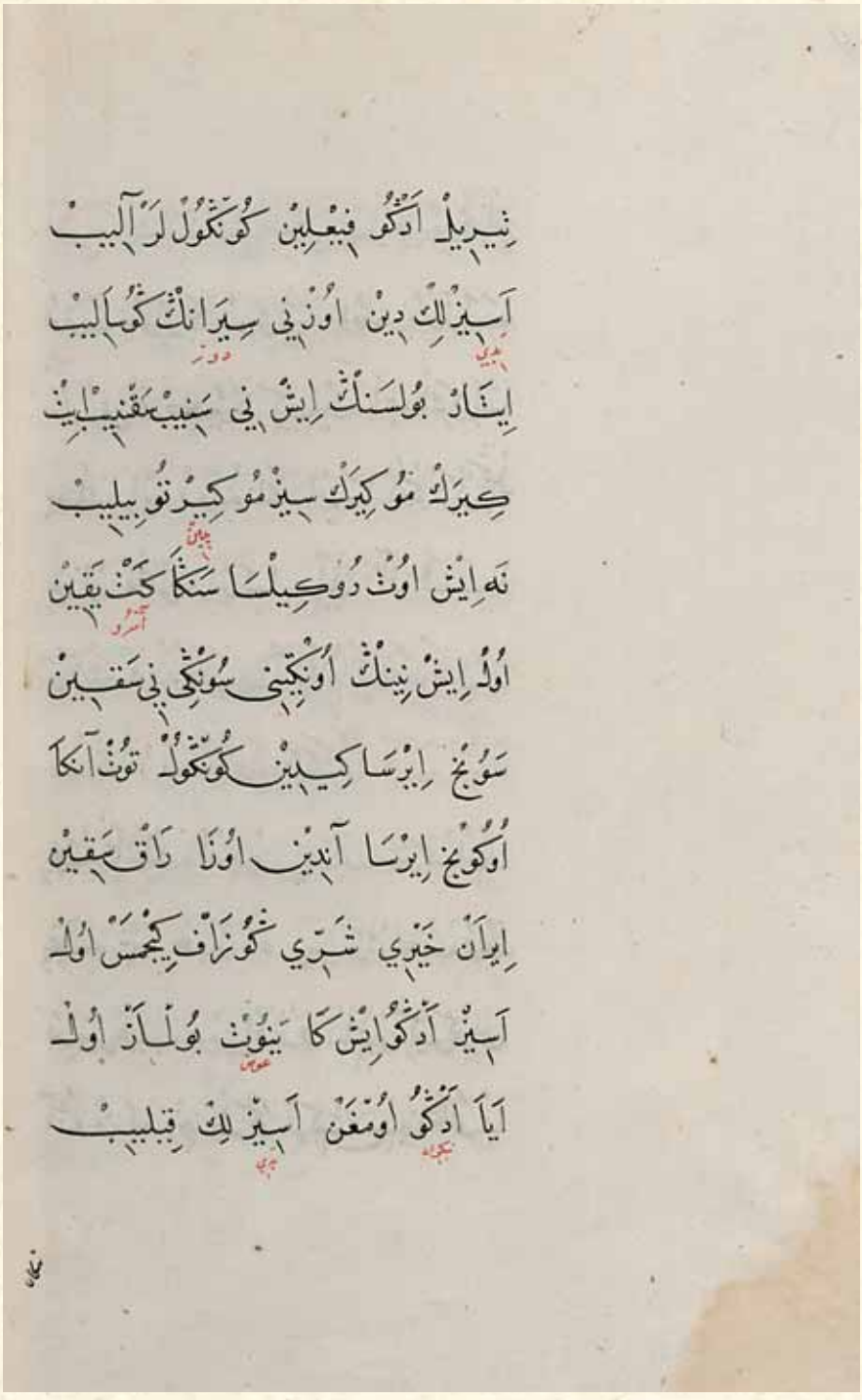

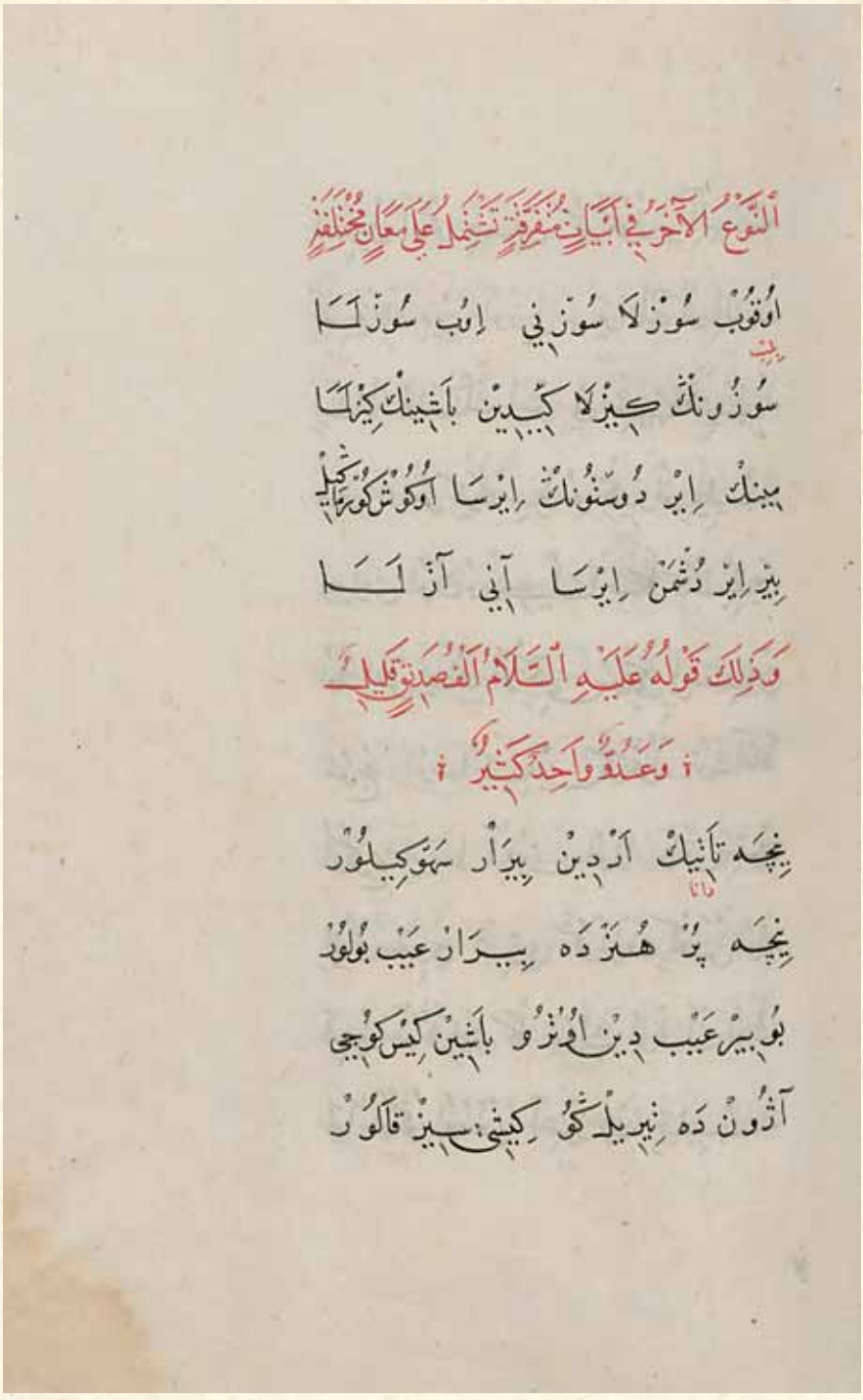

النوع الآخر في أبيات متفرقة تشتمل على معان مختلفة

اوقوب سوزلا سوزني اوب سوزلما

بلب

سوزونك كيزلا كيدين باشينك كيزلما

مينك ايرد وستونك ايرسا اوكوش كورماكيل

بير ايرد شمن ايرسا آني آزلما

وذلك قوله عليه السلام الف صديق قليل

وعدو واحد كثير

نيجه تاتيك اردين بيرار سهوكيلور

دانا

نيجه پر هنرده بيرار عيب بولور

بو بير عيب دين اوترو باشين كيس كوجي

آژون ده تيريلكو كيشي سيز قالور

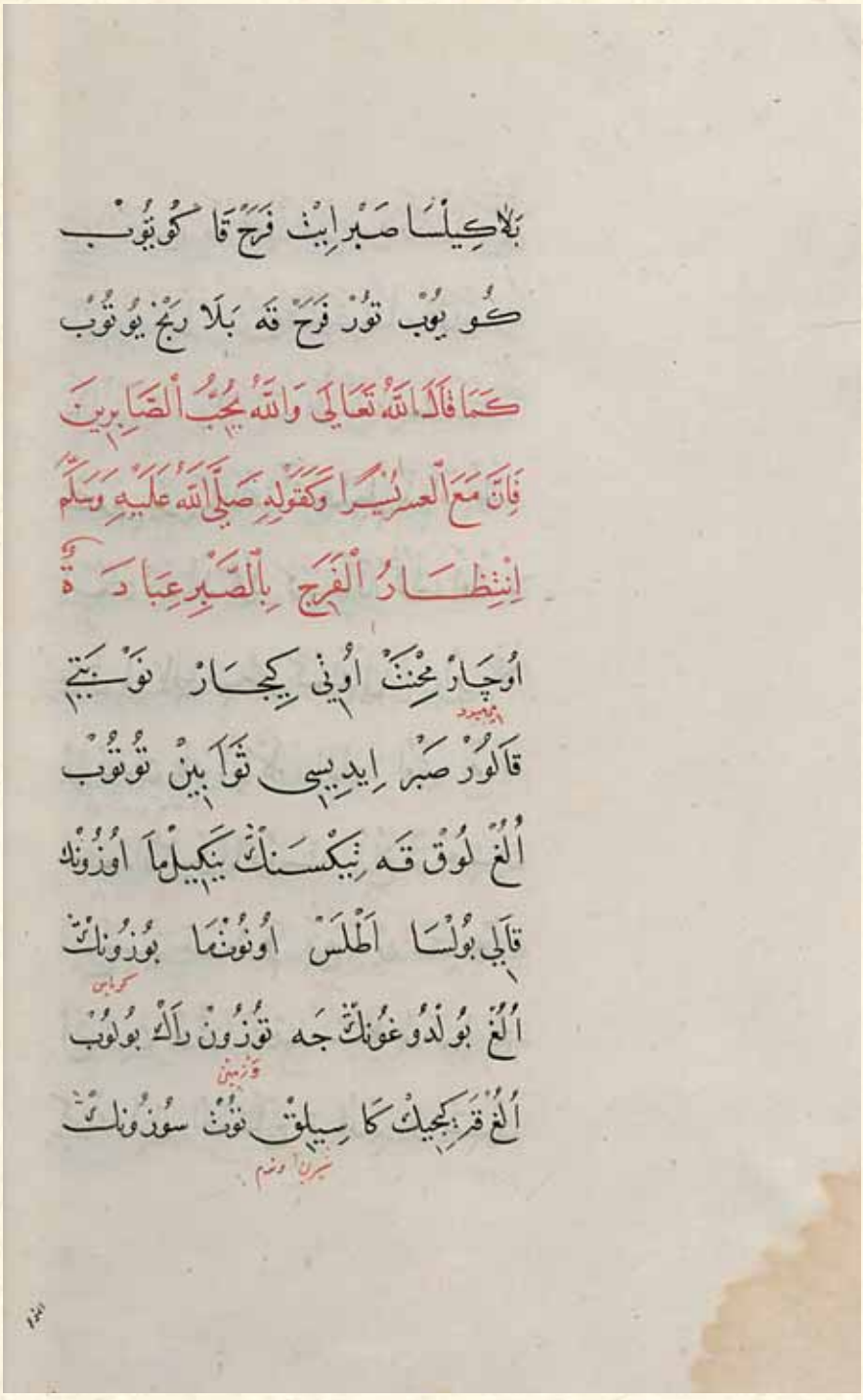

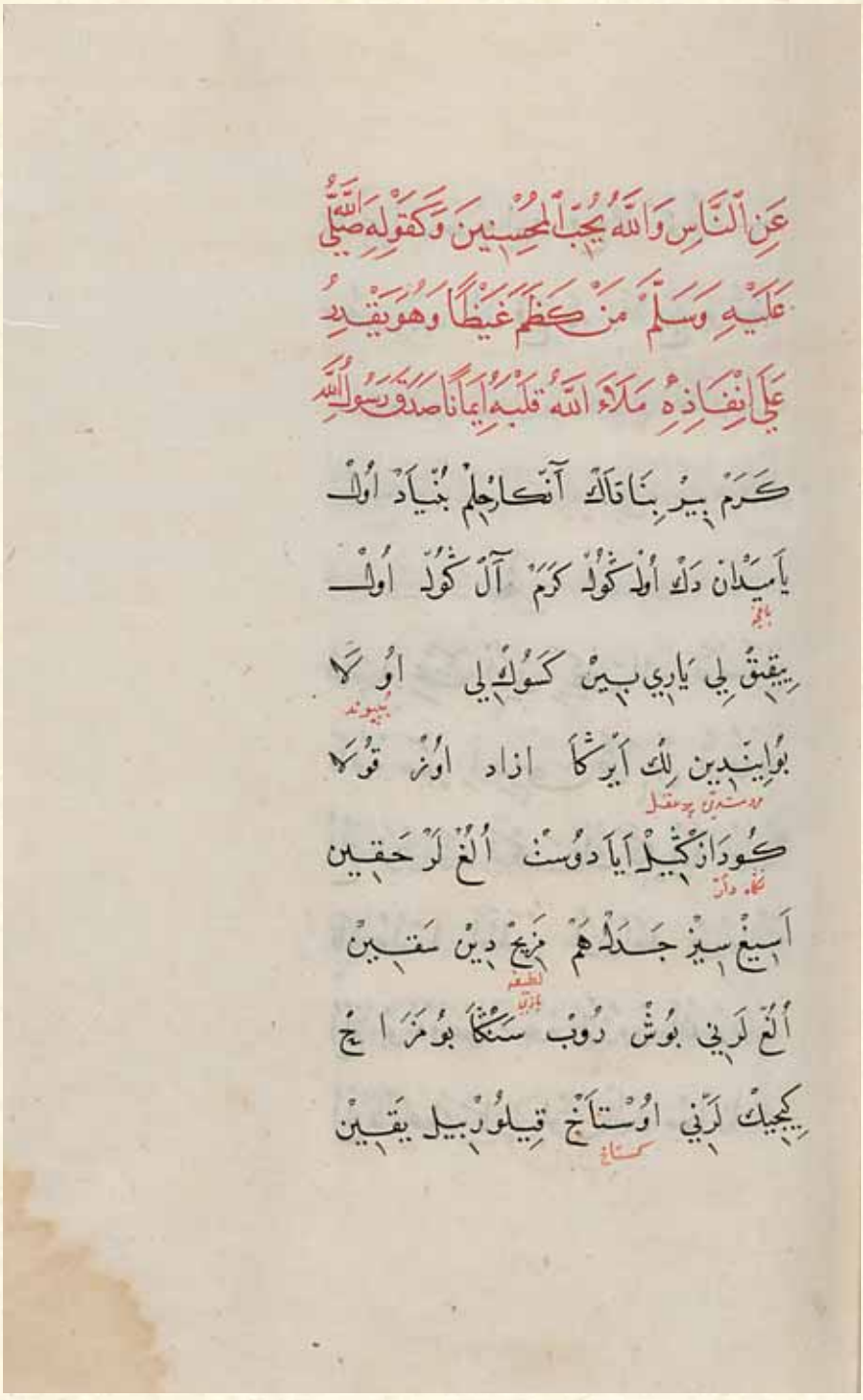

عَنِ النَّاسِ وَاللهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ وَكَقَوْلِهِ صَلَّى اللهُ
عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَنْ كَظَمَ غَيْظًا وَهُوَ يَقْدِرُ
عَلَى إِنْفَاذِهِ مَلَأَ اللهُ قَلْبَهُ إِيمَانًا صَدَقَ رَسُولُ اللهِ

كَرَمْ بِيرْ بِنَا تَاكْ آنْكَا رْحِلْمْ بُنْيَادْ اُولْ
يَا مَيْدَانْ دَكْ اُولْ كُولْ كَرَمْ آلْ كُولْ اُولْ
بانجه
يِيقِيقْ لِي يَارِي بِيرْ كَسُوكْ لِي اُولَا
بپیوند
بُوَايِنْدِينْ لِكْ اَيْرْكَا ازاد اُوزْ قُولَا
مردمندین پرعقل
كُودَازْ كِيلْ اَيَا دُوسْتْ اُلْغْ لَرْ حَقِينْ
نگاه دار
اَسِيغْ سِيزْ جَدَلْ هَمْ مَزِيحْ دِينْ سَقِينْ
لطیفه بازی
اُلْغْ لَرِنِي بُوشْ رُوبْ سَنْكَا بُومَزَا خْ
كِيجِيكْ لَرِنِي اُوسْتَاخْ قِيلُورْ بِيلْ يَقِينْ
گستاخ

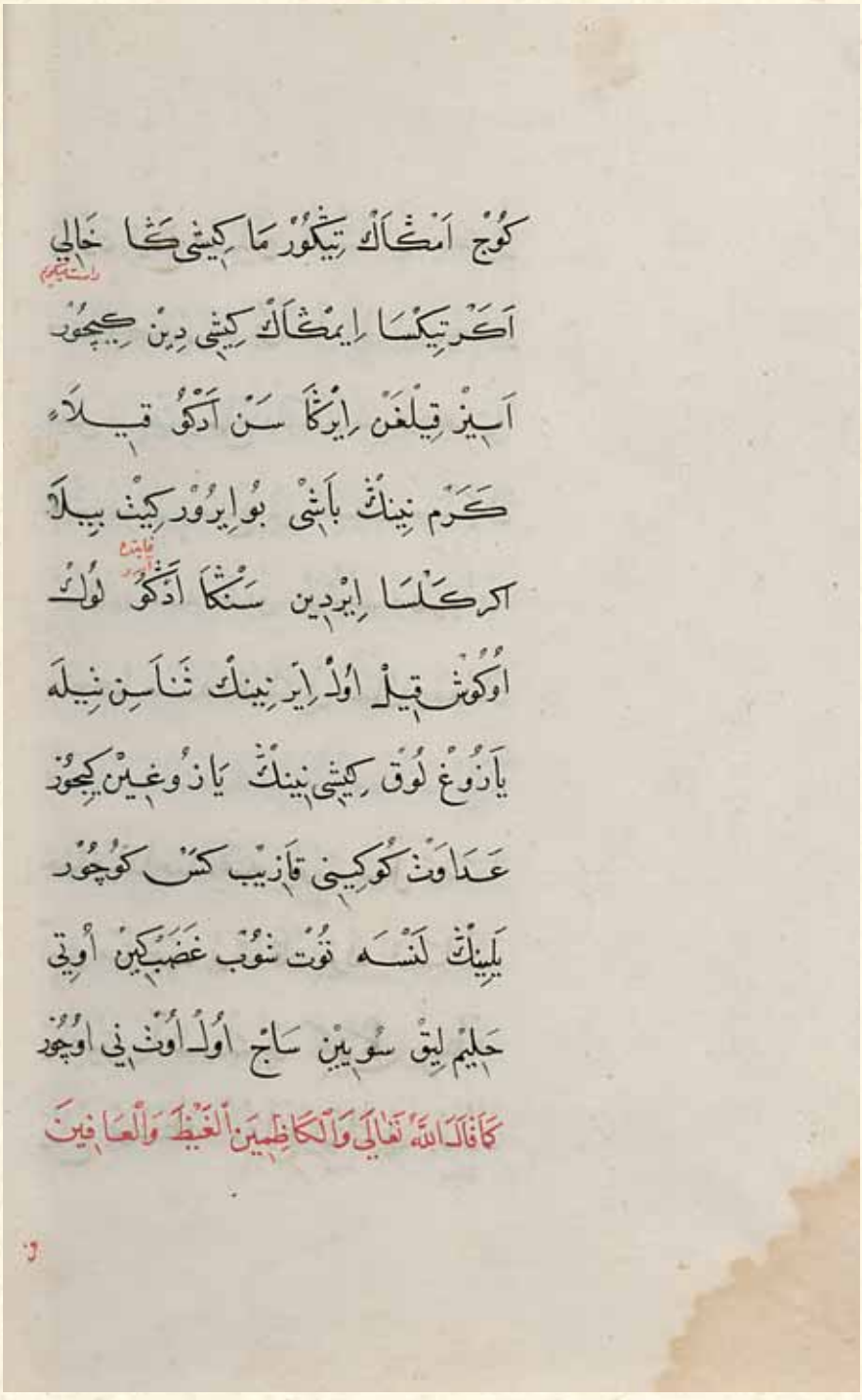

كوج امڭاك تيڭور ما كيشي كا خالي
راست ميكويم
اكر تيكسا ايمڭاك كيشي دين كيچور
اسيز قيلغن ايركا سن ادكو قيلا
كرم نينك باشي بو ايرور كيث بيلا
فايده آورد
اكر كلسا ايردين سنكا ادكو لوك
اوكوش قيل اول اير نينك ثناسن نيله
يازوغ لوق كيشي نينك يازوغين كيچور
عداوت كوكيني قازيب كس كوچور
يلينك لنسه توت شوب غضبكين اوتي
حليم ليق سويين ساج اول اوت ني اوچور
كما قال الله تعالى والكاظمين الغيظ والعافين

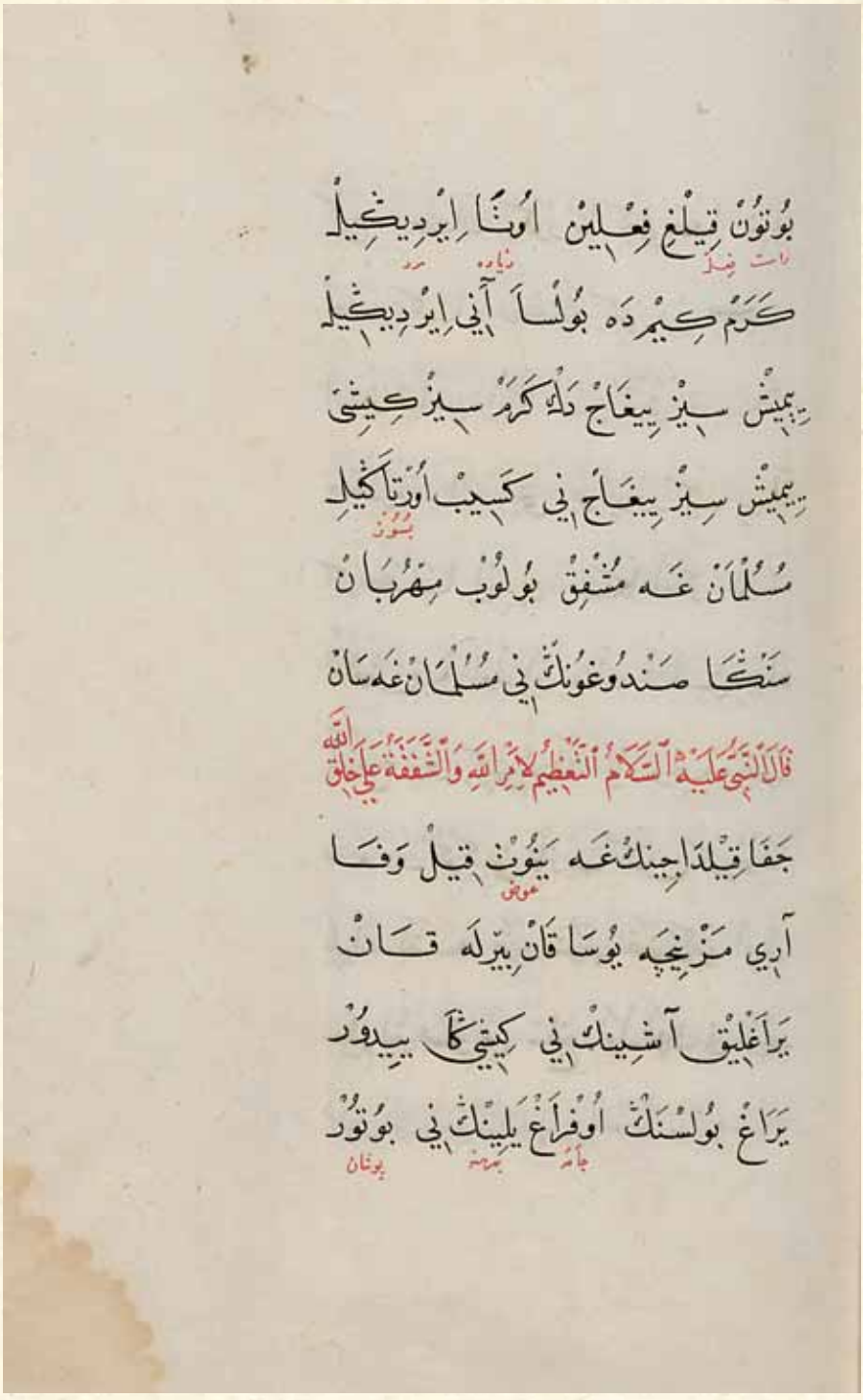

بُوتُونْ قِيلْغِ فِعْلِينْ اُوتَا اِيرْدِيڭِيلْ
راست فعل زیاده مرد

كَرَمْ كِيمْ دَه بُولْسَا آنِي اِيرْدِيڭِيلْ

يِيمِيشْ سِيزْ يِيغَاجْ دَكْ كَرَمْ سِيزْ كِيشِي

يِيمِيشْ سِيزْ يِيغَاجْ نِي كَسِيبْ اُورْتَا كِيلْ
بسوز

مُسْلِمَانْ غَه مُشْفِقْ بُولُوبْ مِهْرُبَانْ

سَنْڭَا صَنْدُوغُونْڭْ نِي مُسْلِمَانْ غَه سَانْ

قَالَ النَّبِيُّ عَلَيْهِ السَّلَامُ التَّعْظِيمُ لِأَمْرِ اللهِ وَالشَّفَقَةُ عَلَى خَلْقِ اللهِ

جَفَا قِيلْدَا جِينْكْ غَه يَنُوتْ قِيلْ وَفَا
عوض

آرِي مَزْنِيچَه يُوسَا قَانْ بِيرْلَه قَانْ

يَرَاغْلِيقْ آشِينْكْ نِي كِيشِي ڭَا يِيدُورْ

يَرَاغْ بُولْسَنْكْ اُوفْرَاغْ يَلِينْكْ نِي بُوتُورْ
جامه برهنه پوشان

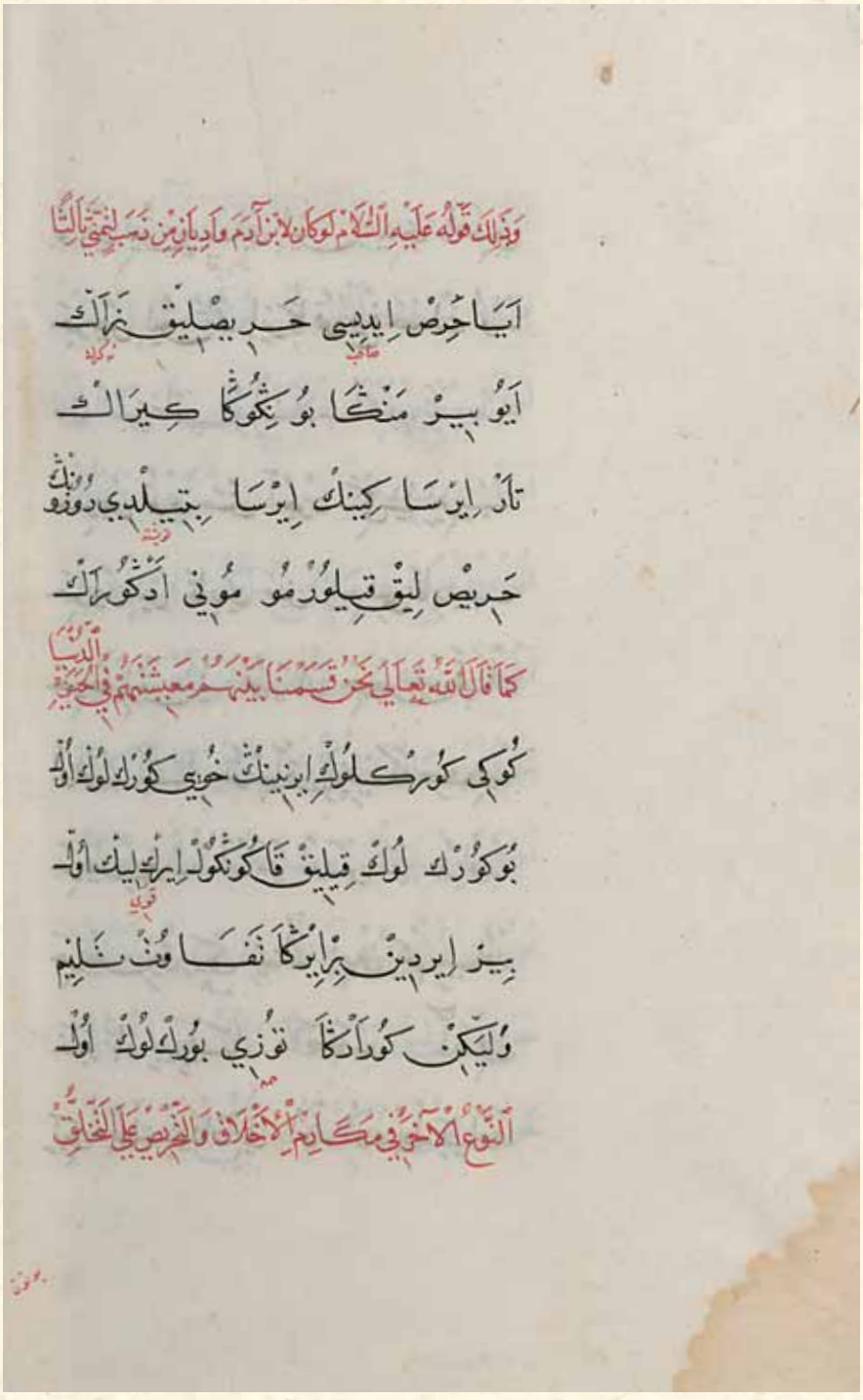

وذلك قوله عليه السلام لو كان لابن آدم واديان من ذهب لتمنى ثالثا

ايا حرص ايديسي حريصليق نراك

ايو بير منڭا بو نڭوڭا كيراك

تار ايرسا كينك ايرسا بتيلدي دوزونك

حريص ليق قيلور مو موني ادڭوراك

كما قال الله تعالى نحن قسمنا بينهم معيشتهم في الحيوة الدنيا

كوكي كوركلوك ايرنينك خوبي كوركلوك اول

بو كوركلوك قيليق قاكونكول ايركليك اول

بير ايردين بر ايرڭا تفاوت تليم

وليكن كورادڭا توزي بوركلوك اول

النوع الآخر في مكارم الاخلاق والتحريض على التخلق

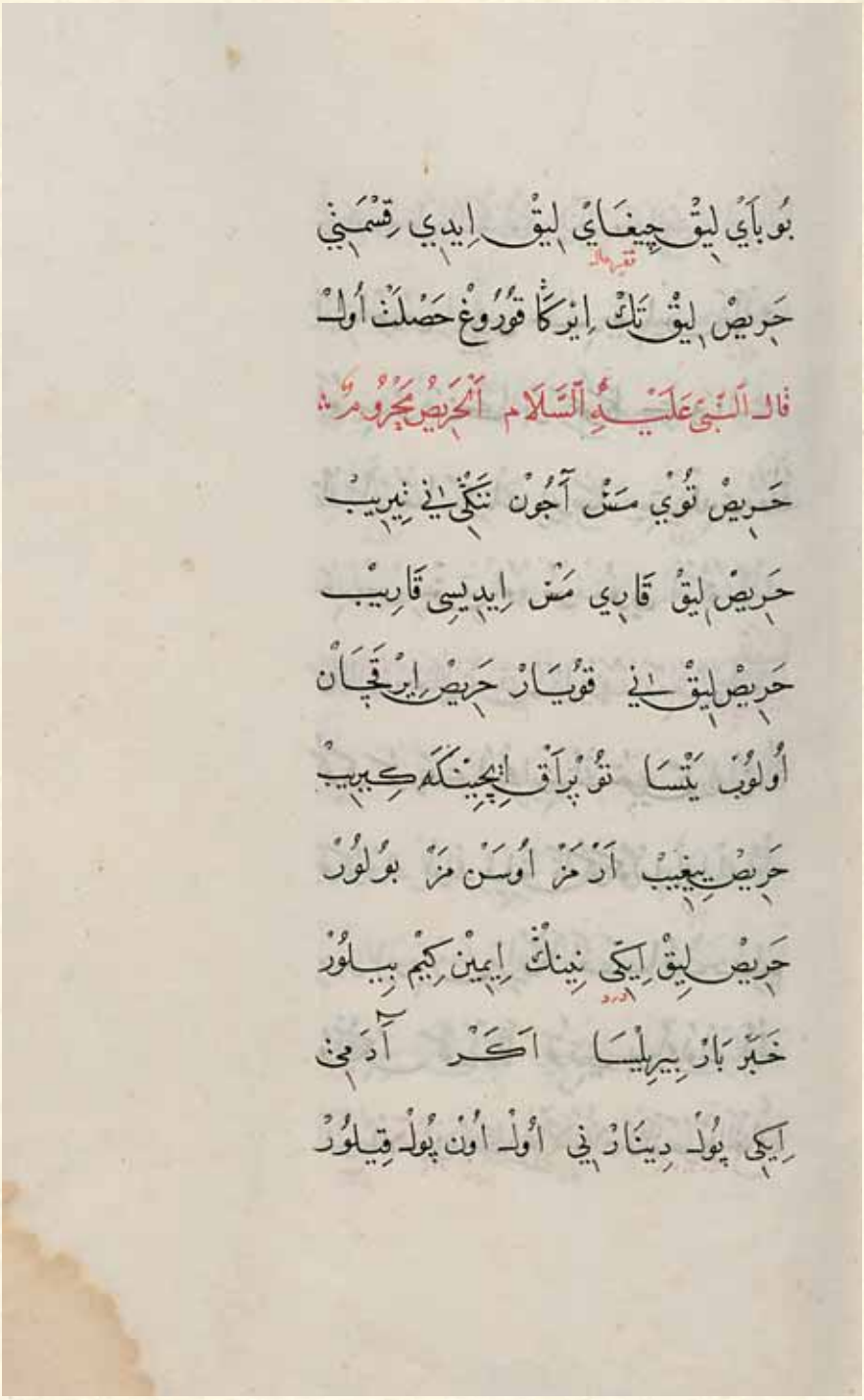

بُو بَاي لِيقْ چِيغَايْ لِيقْ اِيدِي قِسْمَتِي

فقير حال

حَرِيصْ لِيقْ تَكْ اِيرْكَا قُورُوغْ حَصْلَتْ اُولْ

قَالَ النَّبِيُّ عَلَيْهِ السَّلَامُ اَلْحَرِيصُ مَحْرُومٌ

حَرِيصْ تُوي مَسْ آجُونْ نَنْكِي نِي نِيرِيبْ

حَرِيصْ لِيقْ قَارِي مَسْ اِيدِيسِي قَارِيبْ

حَرِيصْ لِيقْ نِي قُويَارْ حَرِيصْ اِيرْقَچَانْ

اُولُوبْ يَتْسَا تُوپْرَاقْ اِيچِينْكَه كِيرِيبْ

حَرِيصْ يِيغِيبْ اَرْمَزْ اُوسَنْمَزْ بُولُورْ

حَرِيصْ لِيقْ اِيكِي نِينْكْ اِيمِينْ كِيمْ بِيلُورْ

درد

خَبَرْ بَارْ بِيرِلِيسَا اَكَرْ آدَمِي

اِيكِي پُولْ دِينَارْ نِي اُولْ اُونْ پُولْ قِيلُورْ

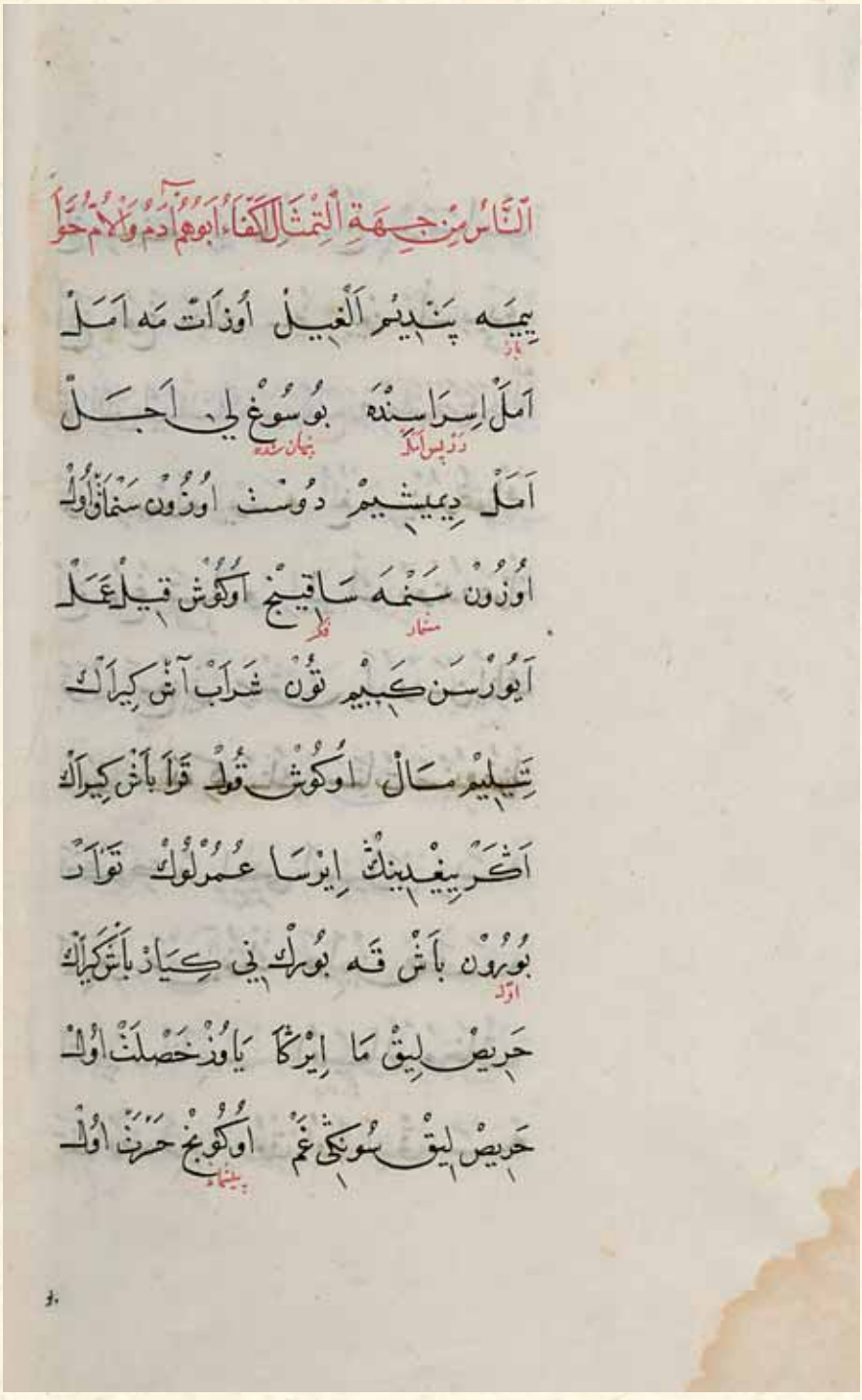

النَّاسُ مِنْ جِهَةِ التِّمْثَالِ اَكْفَاءُ اَبُوهُمْ آدَمُ وَالْاُمُّ حَوَّا

يِيمَه پَنْدِيمْ اَلْغِيلْ اُوزَاتْ مَه اَمَلْ
باز

اَمَلْ اِسْرَاسِنْدَه بُوسُوغْ لِي اَجَلْ
در پس امل پنهان شده

اَمَلْ دِيمِيشِيمْ دُوسْتْ اُوزُونْ سَنْمَاقْ اُولْ

اُوزُونْ سَنْمَه سَاقِينْجْ اُوكُوشْ قِيلْ عَمَلْ
مشمار فکر

اَيُورْسَنْ كَبِيمْ تُونْ شَرَابْ آشْ كِيرَاكْ

تِيلِيمْ مَالْ اُوكُوشْ قُولْ قَرَا بَاشْ كِيرَاكْ

اَكَرْ يِيغْدِينْكْ اِيرْسَا عُمُرْلُوكْ تَوَارْ

بُورُونْ بَاشْ قَه بُورْكْ نِي كِيَارْ بَاشْ كِيرَاكْ
اول

حَرِيصْ لِيقْ مَا اِيرْكَا يَاوُزْ خَصْلَتْ اُولْ

حَرِيصْ لِيقْ سُونْكِي غَمْ اُوكُونْجْ حَسْرَتْ اُولْ
پشیمان

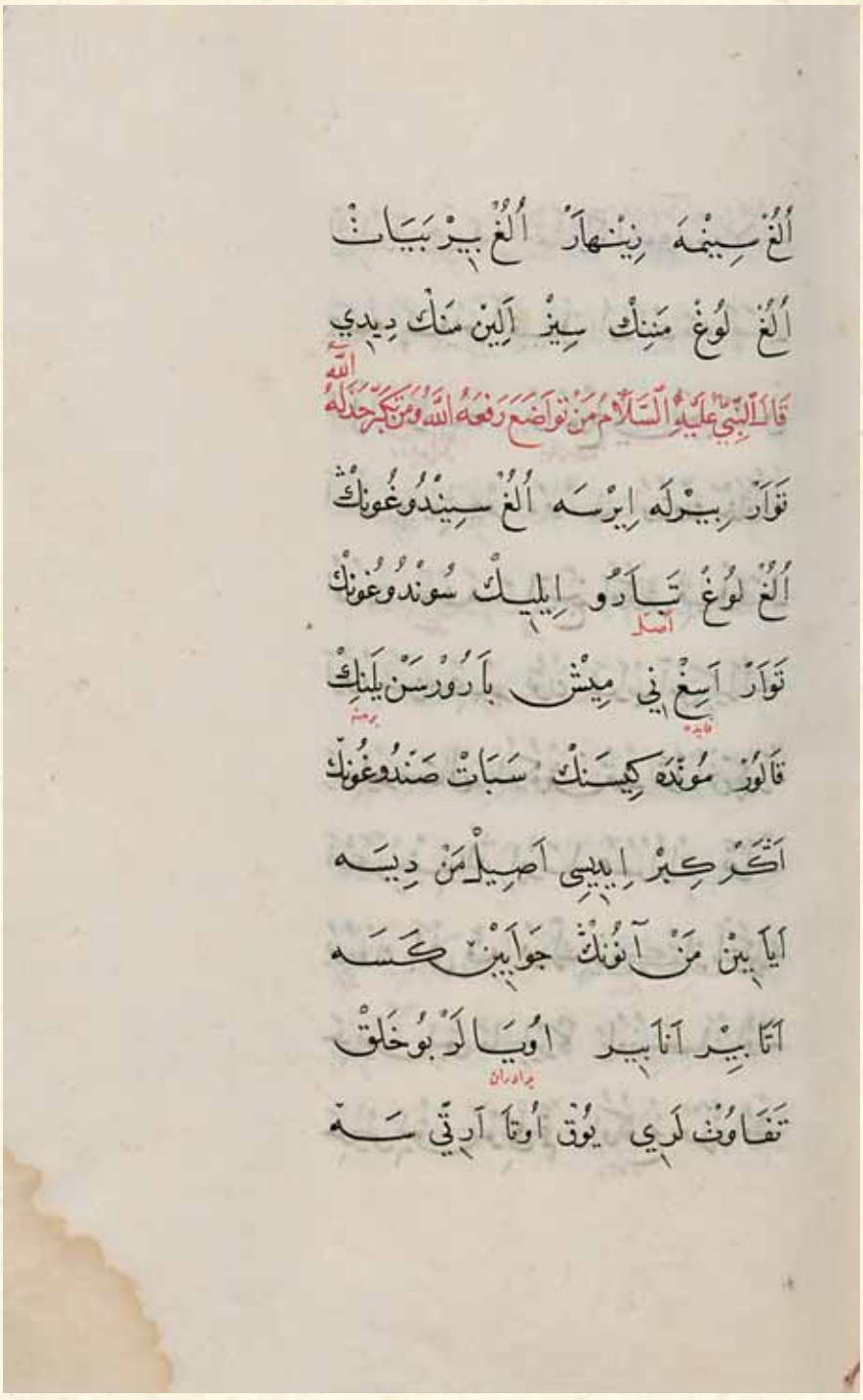

اُلُغْ سِينْمَهْ زِينْهَارْ اُلُغْ بِيرْ بَيَاتْ

اُلُغْ لُوغْ مَنِنْكْ سِيزْ اَلِينْ مَنْكْ دِيدِي

قَالَ النَّبِيُّ عَلَيْهِ السَّلَامُ مَنْ تَوَاضَعَ رَفَعَهُ اللّٰهُ وَمَنْ تَكَبَّرَ خَذَلَهُ اللّٰهُ

تَوَارْ بِيرْلَهْ اِيرْسَهْ اُلُغْ سِينْدُوغُونْكْ

اُلُغْ لُوغْ تَبَارُو اِيلِيكْ سُونْدُوغُونْكْ

اصل

تَوَارْ اَسِغْ نِي مِيشْ بَارُورْسَنْ يَلَنِكْ

فایده برهنه

قَالُورْ مُونْدَهْ كِيسَنْكْ سَبَاتْ صَنْدُوغُونْكْ

اَكَرْ كِبْرْ اِيدِيسِي اَصِيلْ مَنْ دِيسَهْ

اَيَابِينْ مَنْ آنُونْكْ جَوَابِينْ كَسَهْ

اَتَا بِيرْ اَنَا بِيرْ اُوِيَالَرْ بُوخَلْقْ

برادران

تَفَاوُتْ لَرِي يُوقْ اُوتَا آرِتِي سَهْ

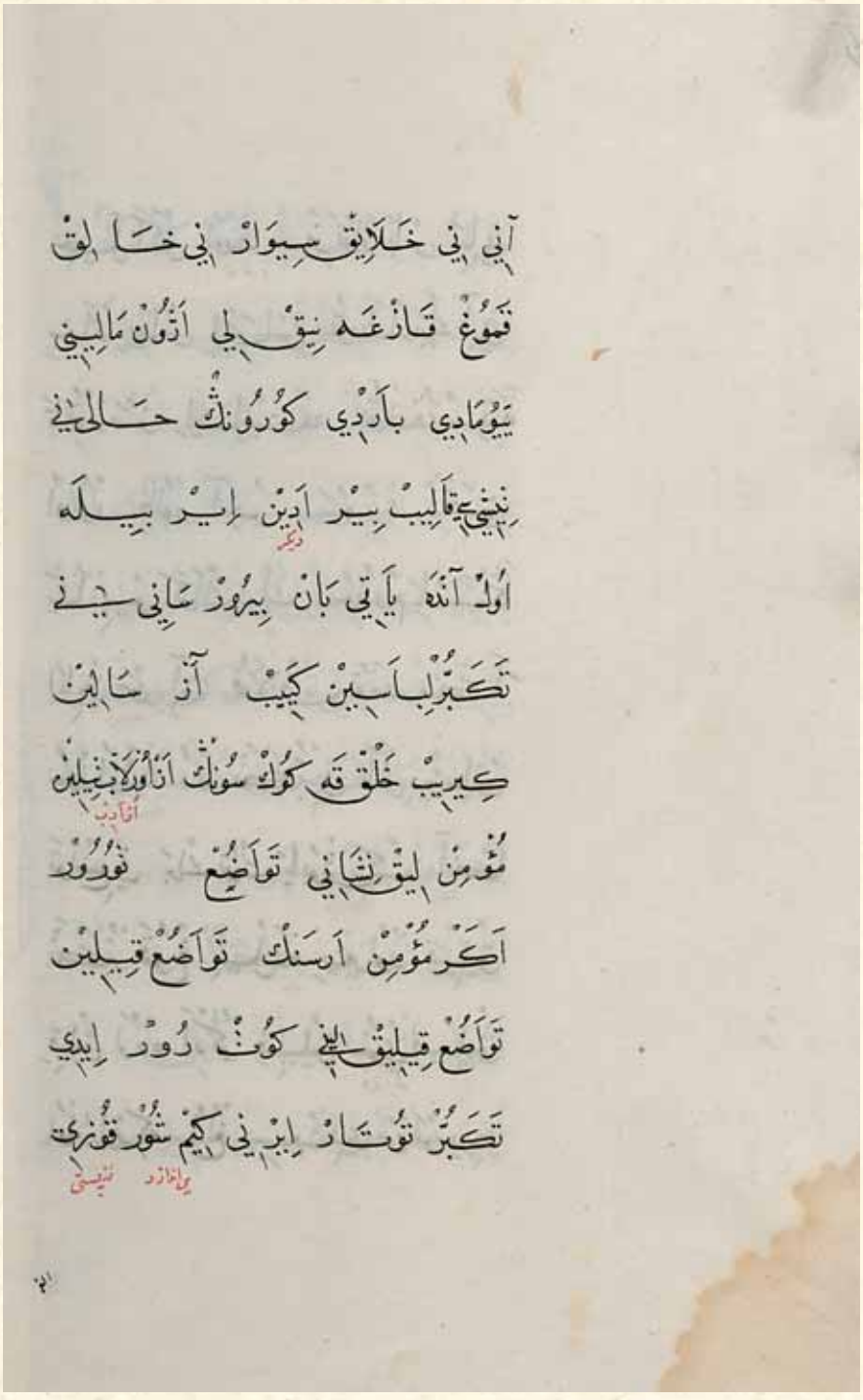

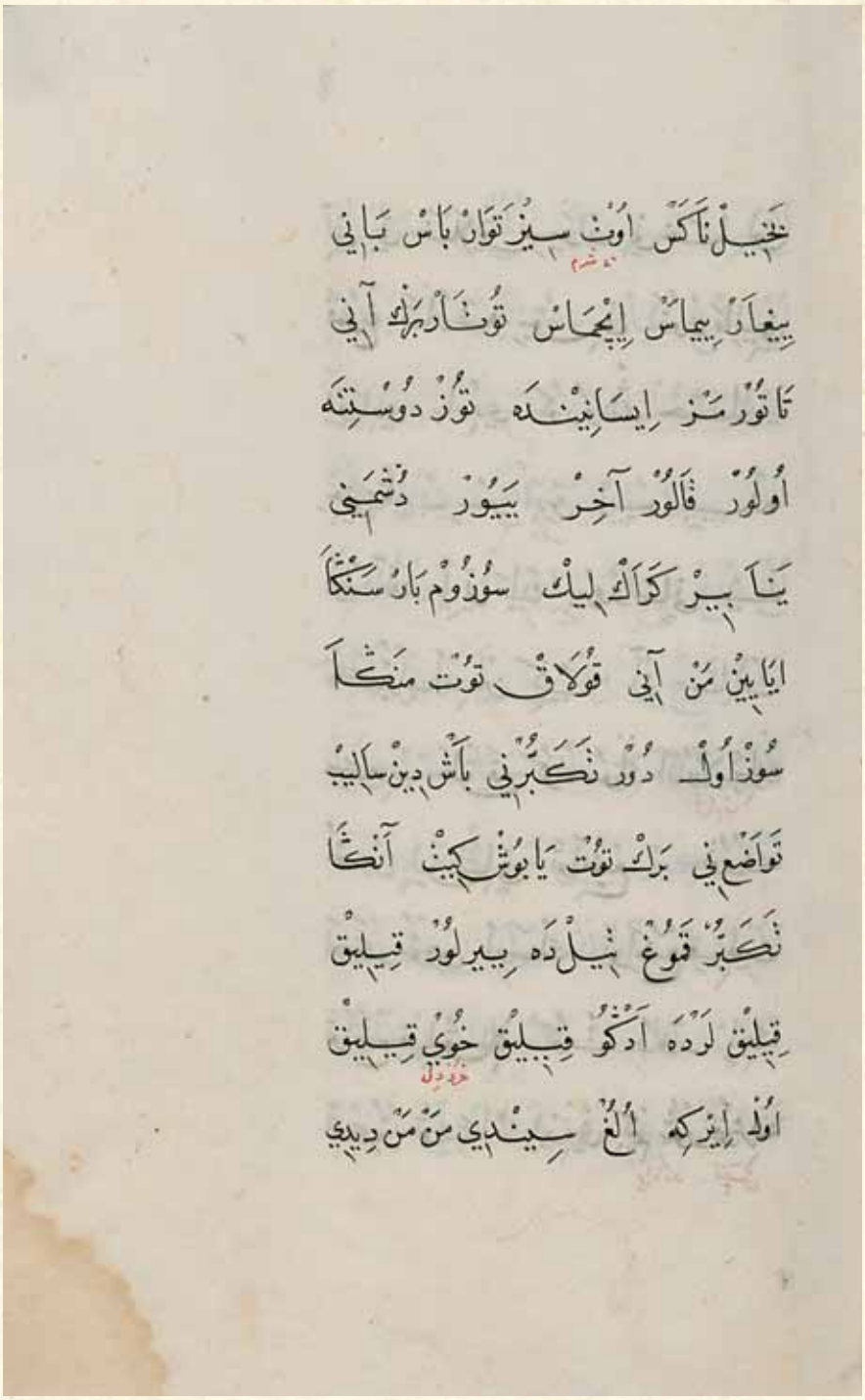

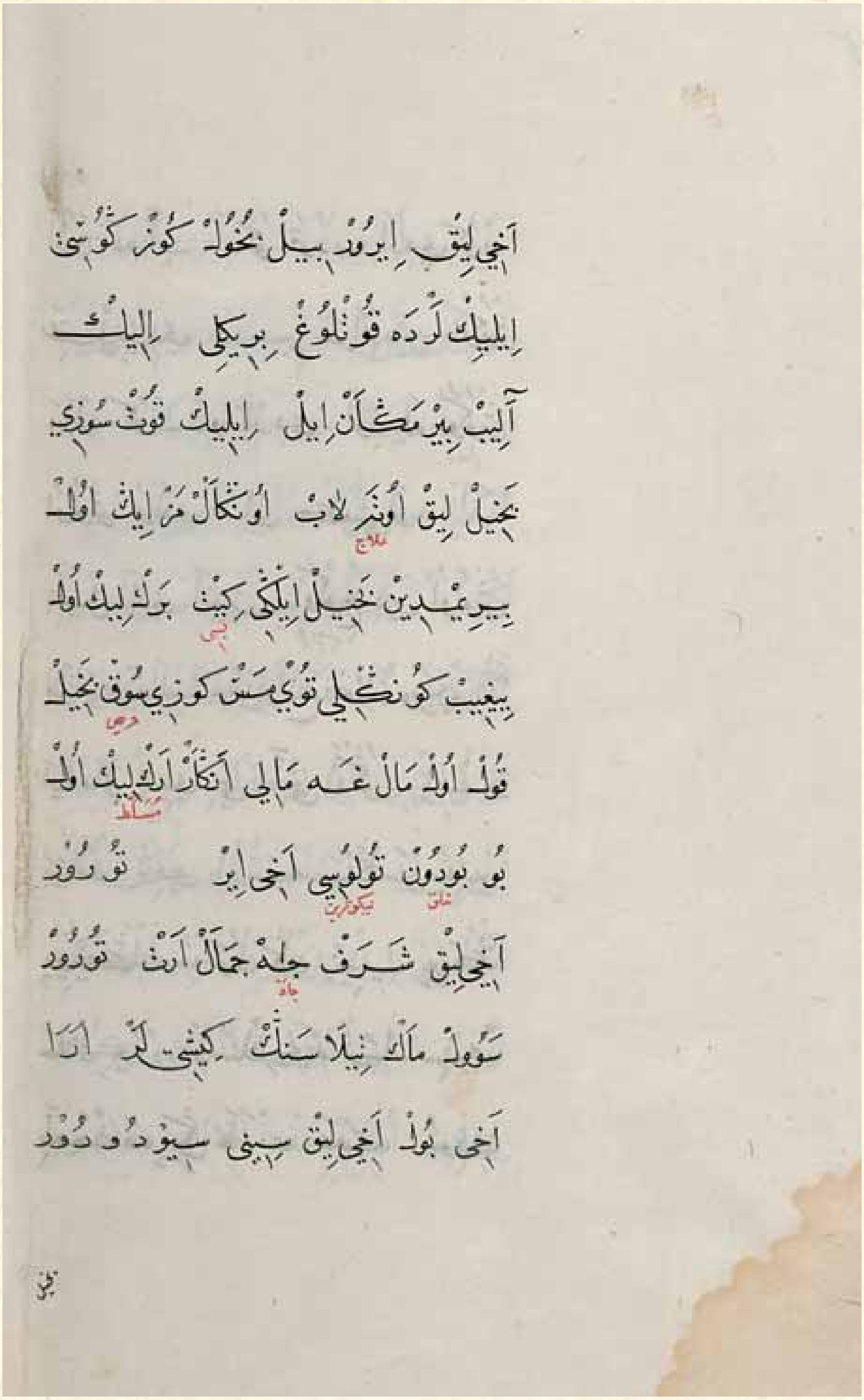

آخیلیق ایرور بیل بخول کوز کوتی
ایلیکلرده قوتلوغ بو بکلی ایلیک
آلیب بیر مکان ایل ایلیک قوت سوزی
بخیل لیق اوننر لاب اونکال مز ایک اول
بیریمدین بخیل ایلکی کیت برک لیک اول
بیغیب کونکلی توی مس کوزی سوق بخیل
قول اول مال غه مالی انکار ارکلیک اول
بو بودون تولوبی آخی ایر تو رود
آخیلیق شرف جله جمال ارنت تو دود
سوول مال نیلا سنک کیشی لر ارا
آخی بول آخیلیق سینی سیو دو دود

نی

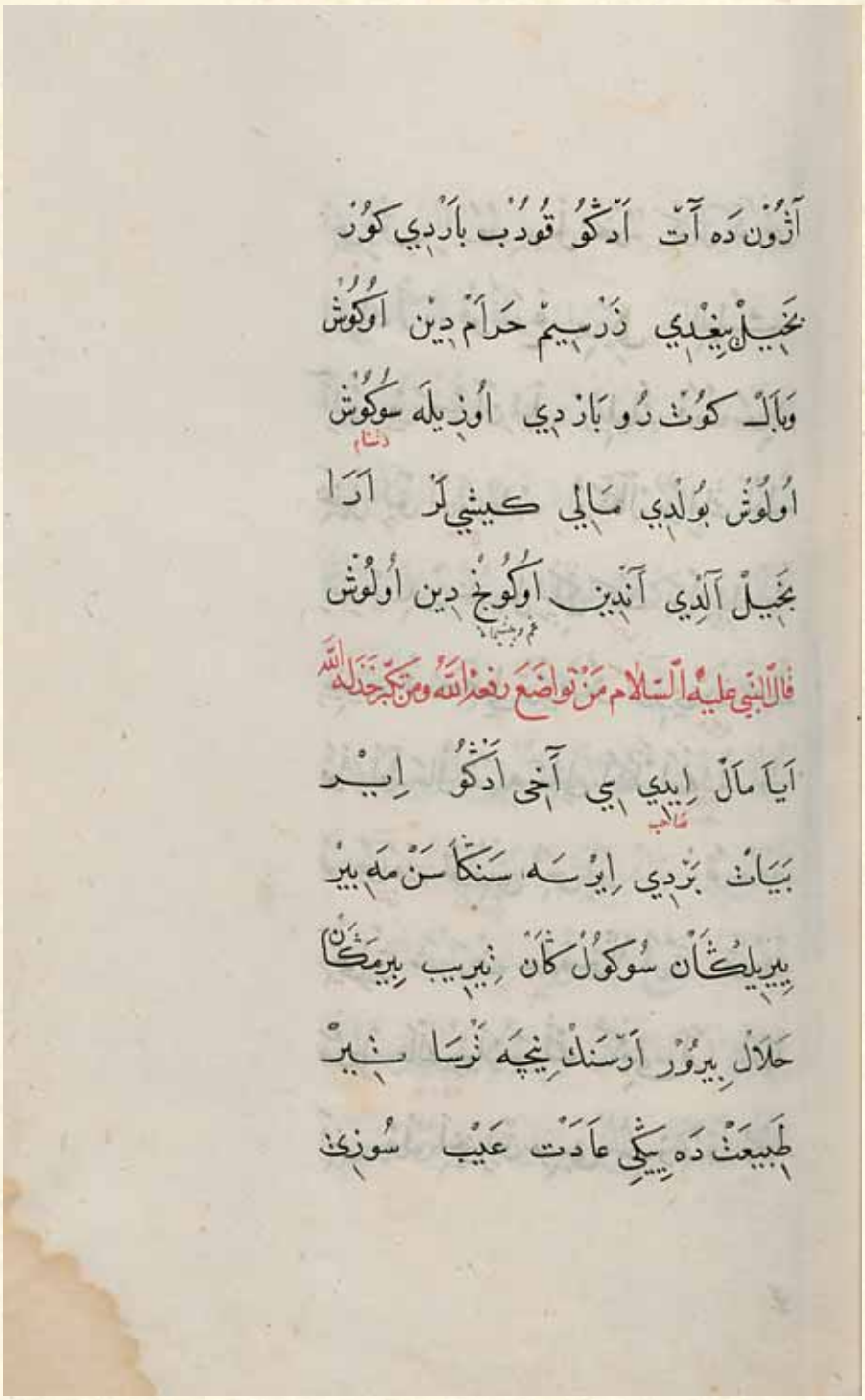

آژون ده آت ادڭو قودب باردي كور

بخيل بيغدي زرسيم حرام دين اوكوش

وبال كوت رو باردي اوزيله سوكوش

دشنام

اولوش بولدي مالي كيشيلر ارا

بخيل آلدي آندين اوكونج دين اولوش

غم و پشيمانی

قال النبي عليه السلام من تواضع رفعه الله ومن تكبر خذله الله

ايا مال ايدي سي آخي ادڭو اير

صاحب

بيات بردي ايرسه سنڭا سن مه بير

بيريلڭان سوكول ڭان تيريب بيرمڭان

حلال بيرور ارسنك نيچه ترسا تير

طبيعت ده ييڭي عادت عيب سوزي

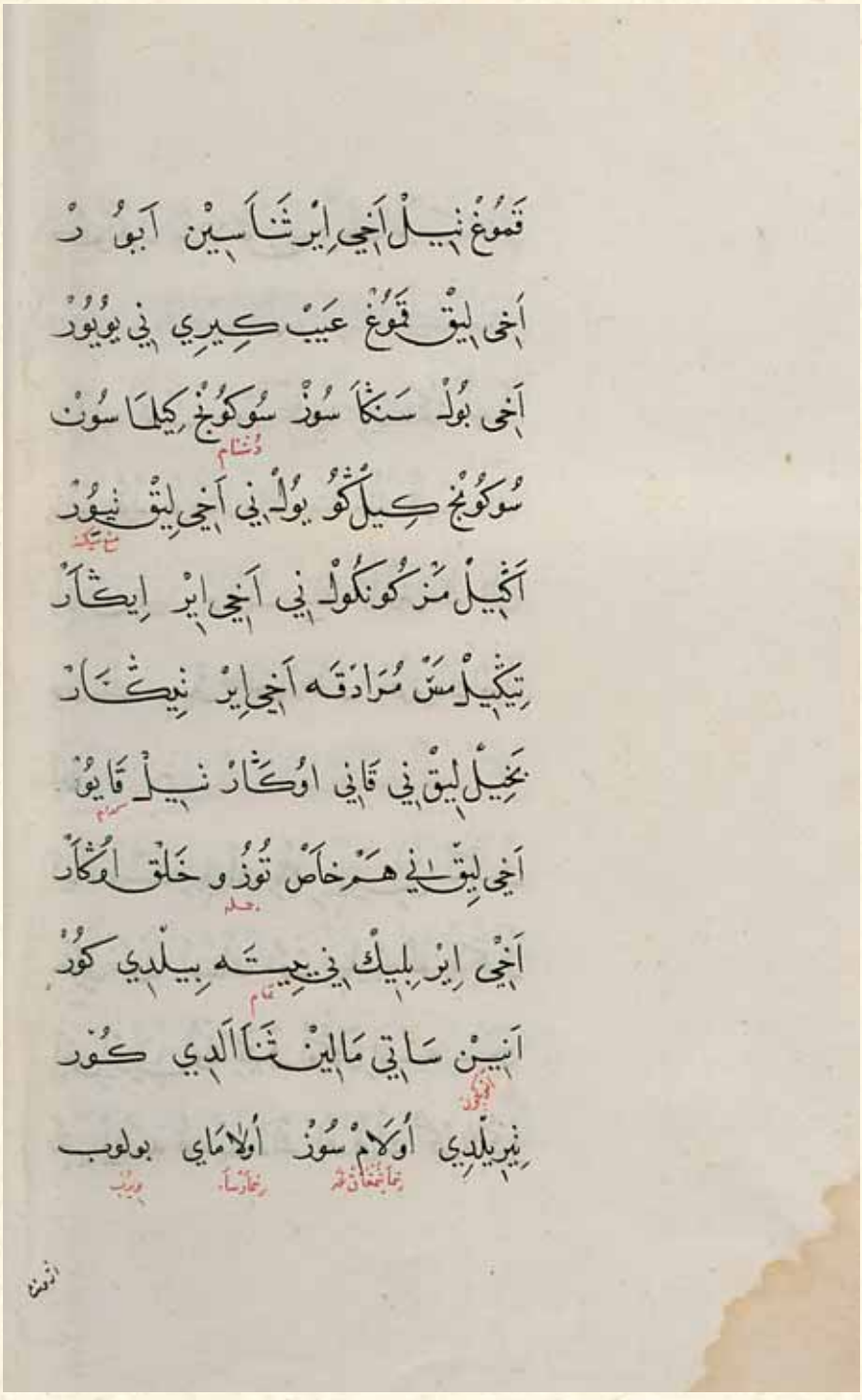

كُونْكُولْ بَغْلَامَقْ بِيلْ خَطَا لَرْ بَاشِي

قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حُبُّ الدُّنْيَا رَأْسُ كُلِّ خَطِيئَةٍ

نِقَابْ كُونْ رُوزْ آزُونْ بِيرَارْ كُوزْ آچَارْ

يَزَارْ قُولْ قُوچَارْ دَاكْ بِينَا تَرْكْ قَچَارْ

يَازِينْ غِي بُولُوتْ دَكْ يَانُوشْ دَكْ خَالِي

دِرَنْكْ سِيزْ كِيجَارْ نَخْ يَاقُوشْ دَكْ اُوچَارْ

اَلنَّوْعُ الرَّابِعُ فِي بَرَاءَةِ السَّخَاوَةِ وَمَذَمَّةِ الْبُخْلِ

اَيَا دُوسْتْ بِلِيكْ لِكْ بِيزِينْ اِيزْ لَكْ كِيلْ

خَالِي سُوزْ لَسَنَكْ سُوزْ بِيلِيبْ سُوزْ لَاكِيلْ

اَنجَا اِيرِينِي اُولْ كِيلْ اُوكَارْ اِيرْسَه سَنْ

بَخِيلْ غَه قُورِنْ دَكْ اُو قُونَكْ كَزْ لَاكِيلْ

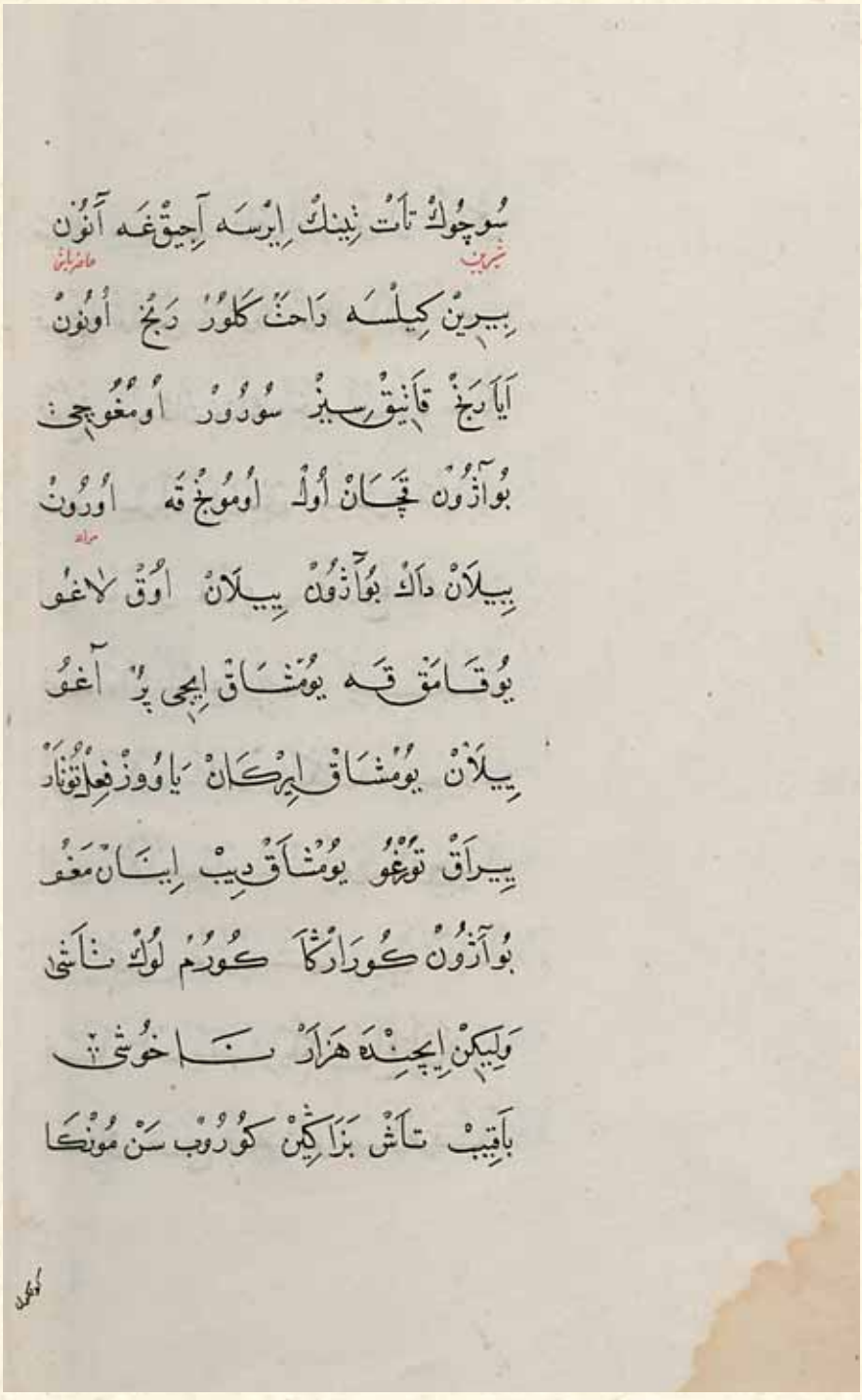

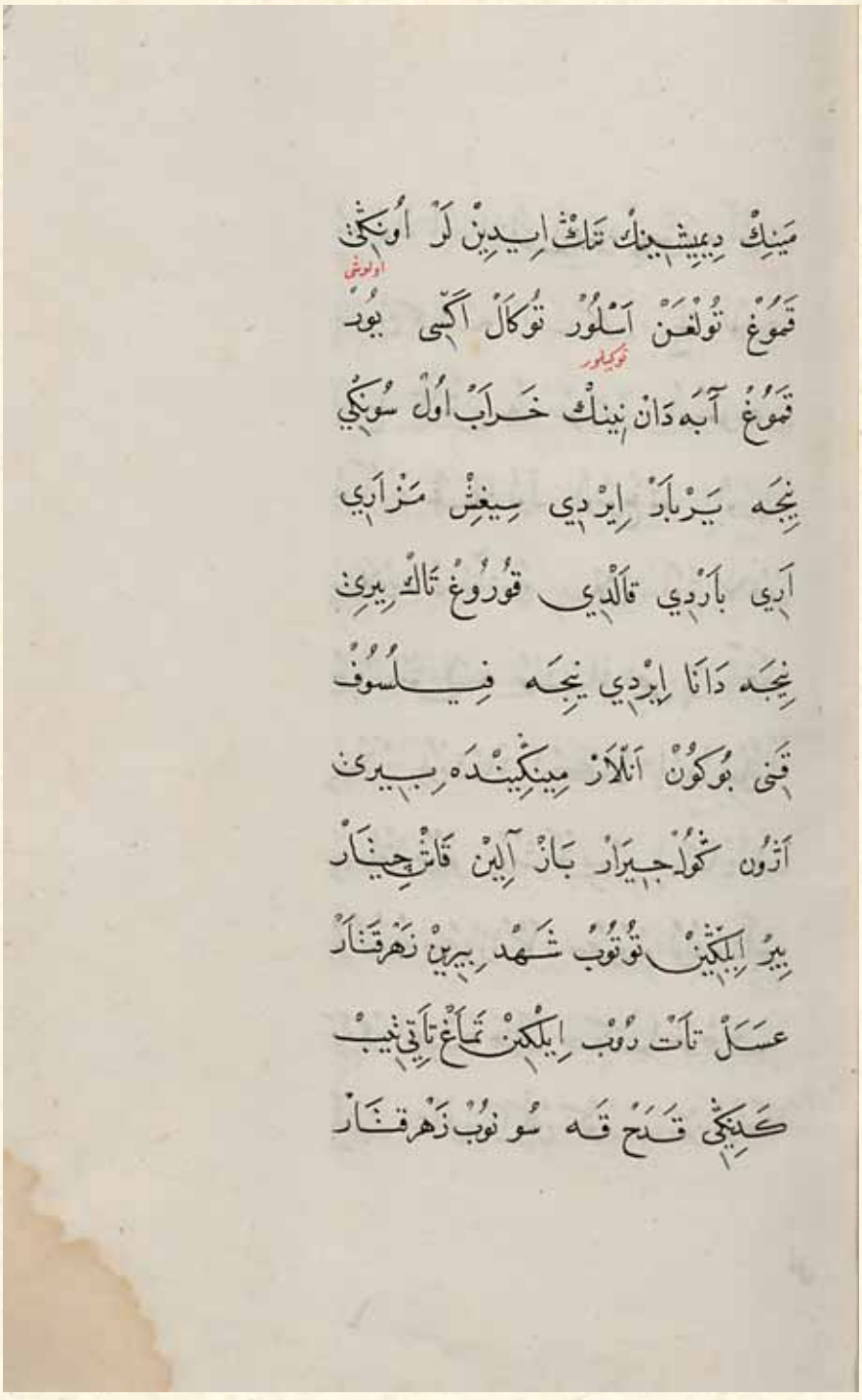

مينك ديميشينك تنك ايدين لر اونكي
اولوشي
قموغ تولغن اسلور توكال اكسي يور
توكيلور
قموغ آبه دان نينك خراب اول سونكي
نيجه يربار ايردي سيغش مزاري
اري باردي قالدي قوروغ تاك بيري
نيجه دانا ايردي نيجه فيلسوف
قني بوكون انلار مينكينده بيري
اژون كولجيرار باز آلين قاش چيتار
بير ايلكين توتوب شهد بيرين زهر قتار
عسل تات روب ايلكين تماغ تاتي تيب
كدنكي قدح قه سو نوب زهر قتار

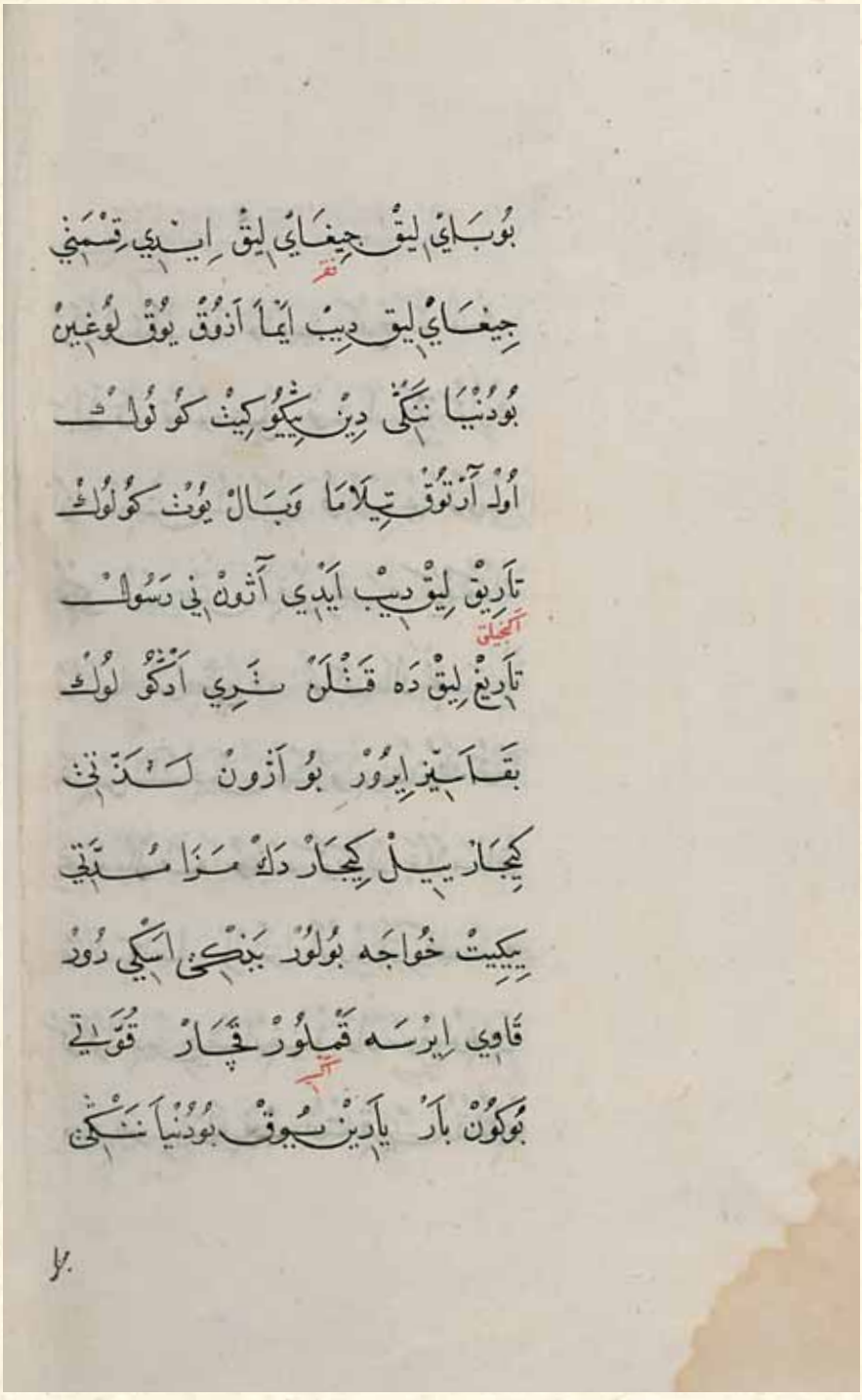

بُوبَايْ لِيقْ جِيغَايْ لِيقْ اِيدِي قِسْمَتِي

فقر

جِيغَايْ لِيقْ دِيبْ اَيْمَا اَذُوقْ يُوقْ لُوغِينْ

بُودُنْيَا نَنْگِي دِينْ يِيكُو كِيتْ كُولُوكْ

اُولْ آرْتُوقْ تِيلَامَا وَبَالْ يُوتْ كُولُوكْ

تَارِيقْ لِيقْ دِيبْ اَيْدِي آتُونْ نِي رَسُولْ

اَلْجِيلِق

تَارِيغْ لِيقْ دَه قَتْلَنْ تَرِي اَدْكُو لُوكْ

بَقَاسِيزْ اِيرُورْ بُو آزُونْ لَذَّتِي

كِيجَارْ يِيلْ كِيجَارْ دَكْ مَزَا مُدَّتِي

يِيكِيتْ خُوَاجَه بُولُورْ بَنْكِي اَسْكِي دُورْ

قَاوِي اِيرْسَه قَمْلُورْ قَچَارْ قُوَّتِي

اَكْسِر

بُوكُونْ بَارْ يَارِينْ يُوقْ بُودُنْيَا نَنْگِي

بُلا

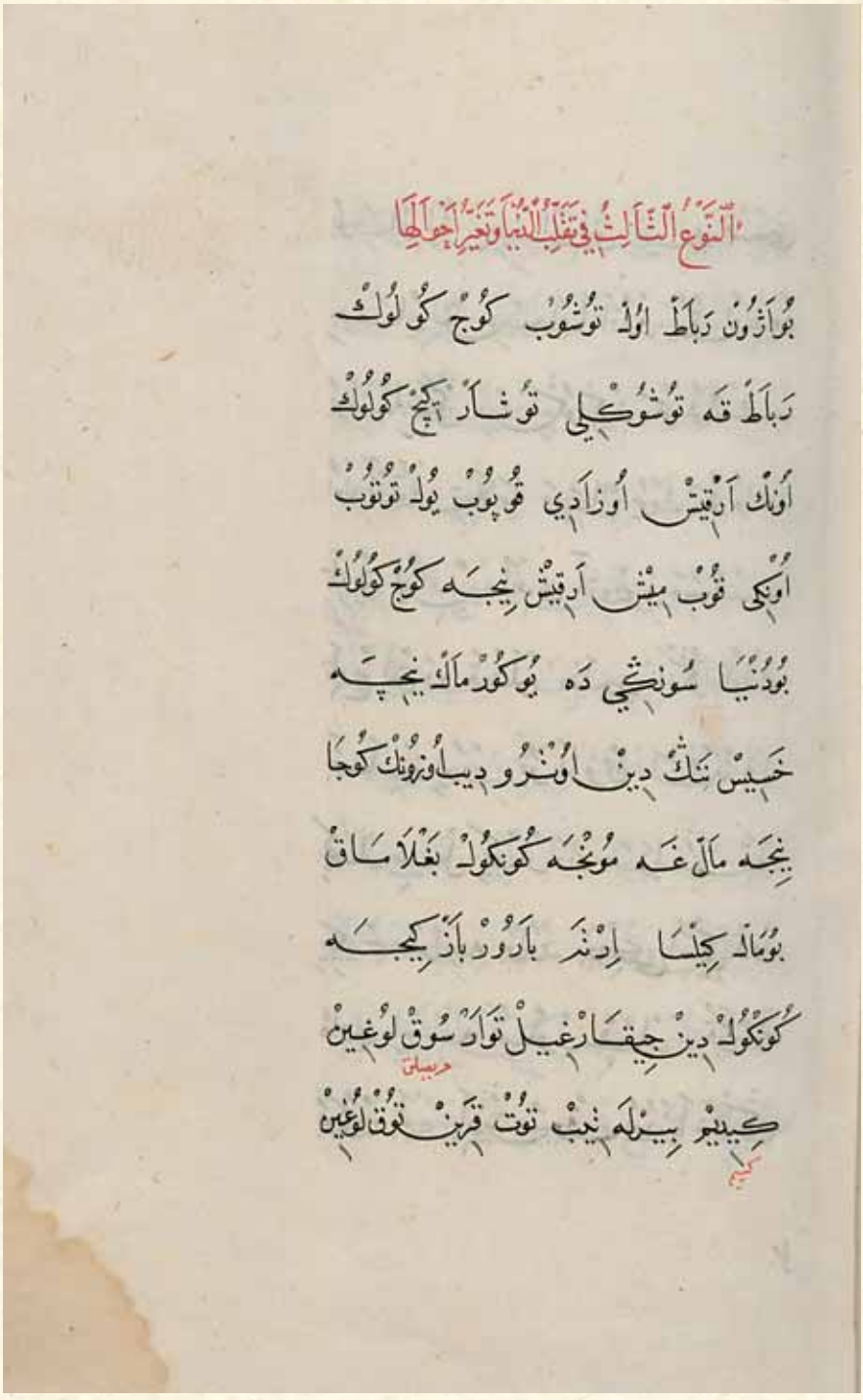

النوع الثالث في تقلب الدنيا وتغير احوالها

بو آزون رباط اول توشوب كوج كولوك

رباط قه توشوكلي توشار كيج كولوك

اونك ارقيش اوزادي قوپوب يول توتوب

اونكي قوب ميش ارقيش نيجه كوج كولوك

بو دنيا سونكي ده يوكورماك نيچه

خسيس ننك دين اوترو ديب اوزونك كوجا

نيجه مالغه مونجه كونكول بغلاماق

بو مال كيلسا ارتر بارور باز كيجه

كونكول دين جيقارغيل توار سوق لوغين

مريصلق

كيديم بيرله نيب توت قرين توق لوغين

كيم

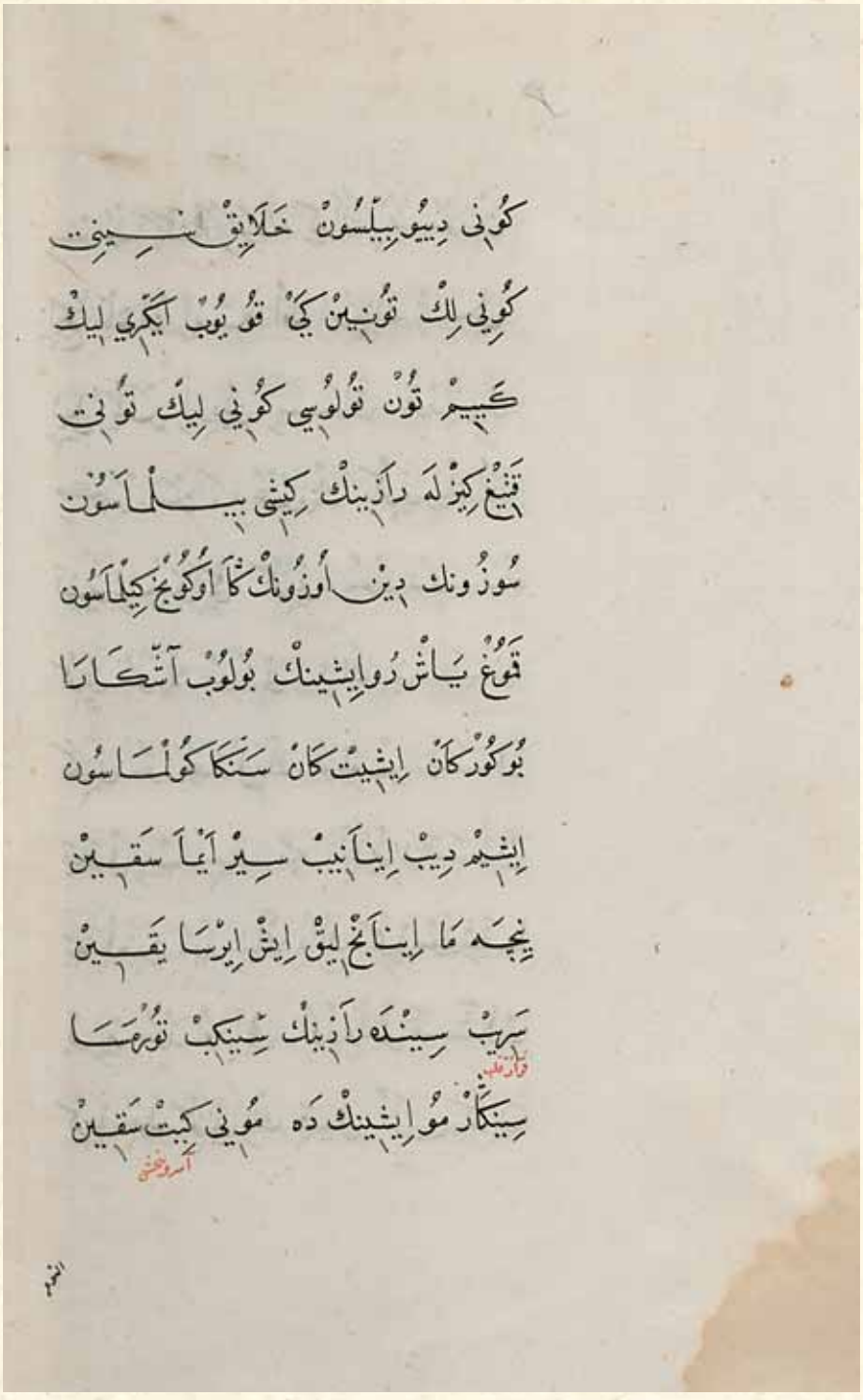

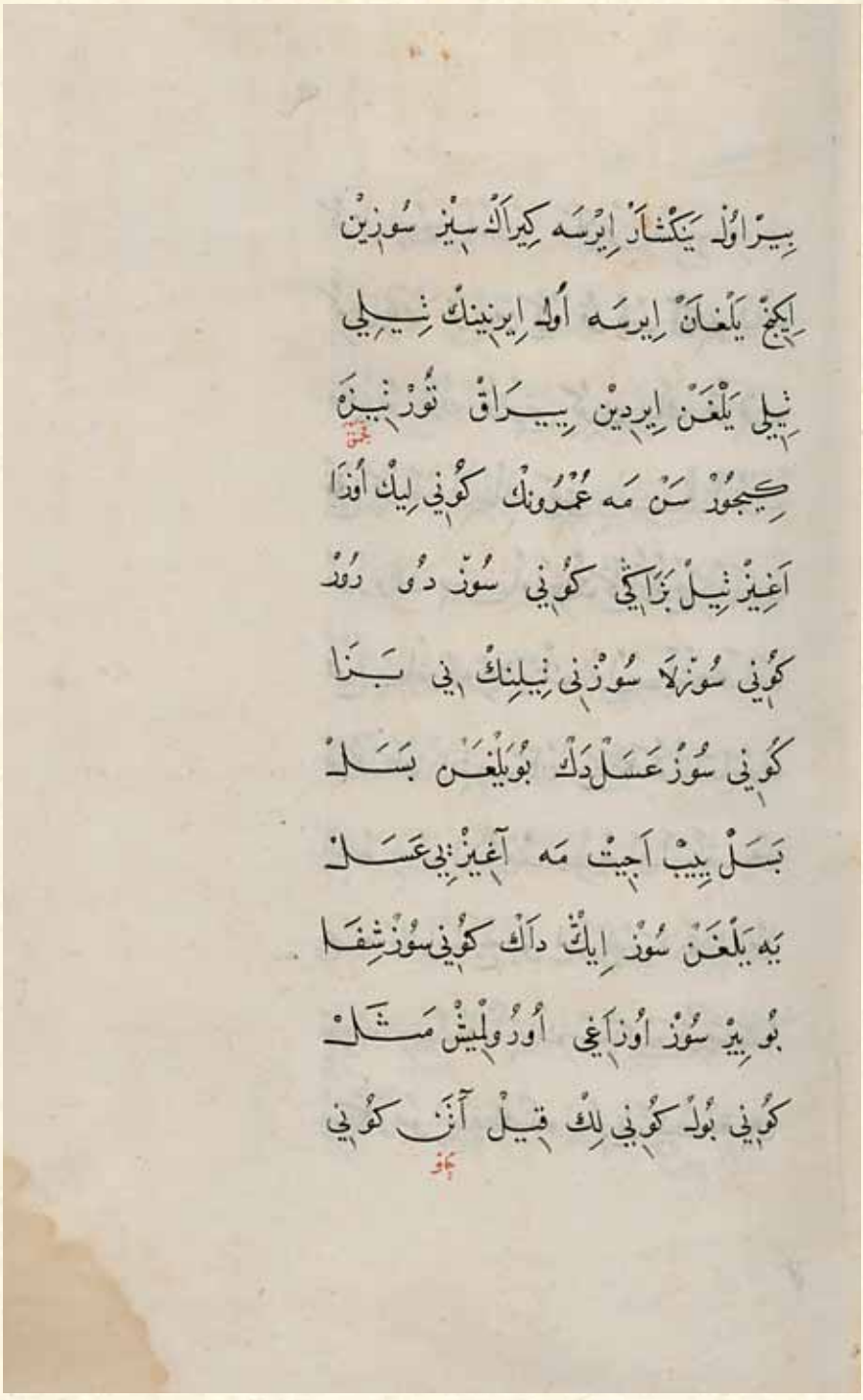

بیر اول ینکشار ایرسه کیراک سیز سوزین
ایکنج یلغان ایرسه اول ایرنینک تیلی
تیلی یلغن ایردین بیراق تور تیزه
کیجور سن مه عمرونک کونی لیک اوزا
اغیز تیل بزاکی کونی سوز دو رور
کونی سوزلا سوزنی تیلنک نی بزا
کونی سوز عسل دک بو یلغن بسل
بسل ییب اجیت مه آغیز یی عسل
یه یلغن سوز ایک داک کونی سوز شفا
بو بیر سوز اوزاغی اورولمیش مثل
کونی بول کونی لک قیل آتن کونی

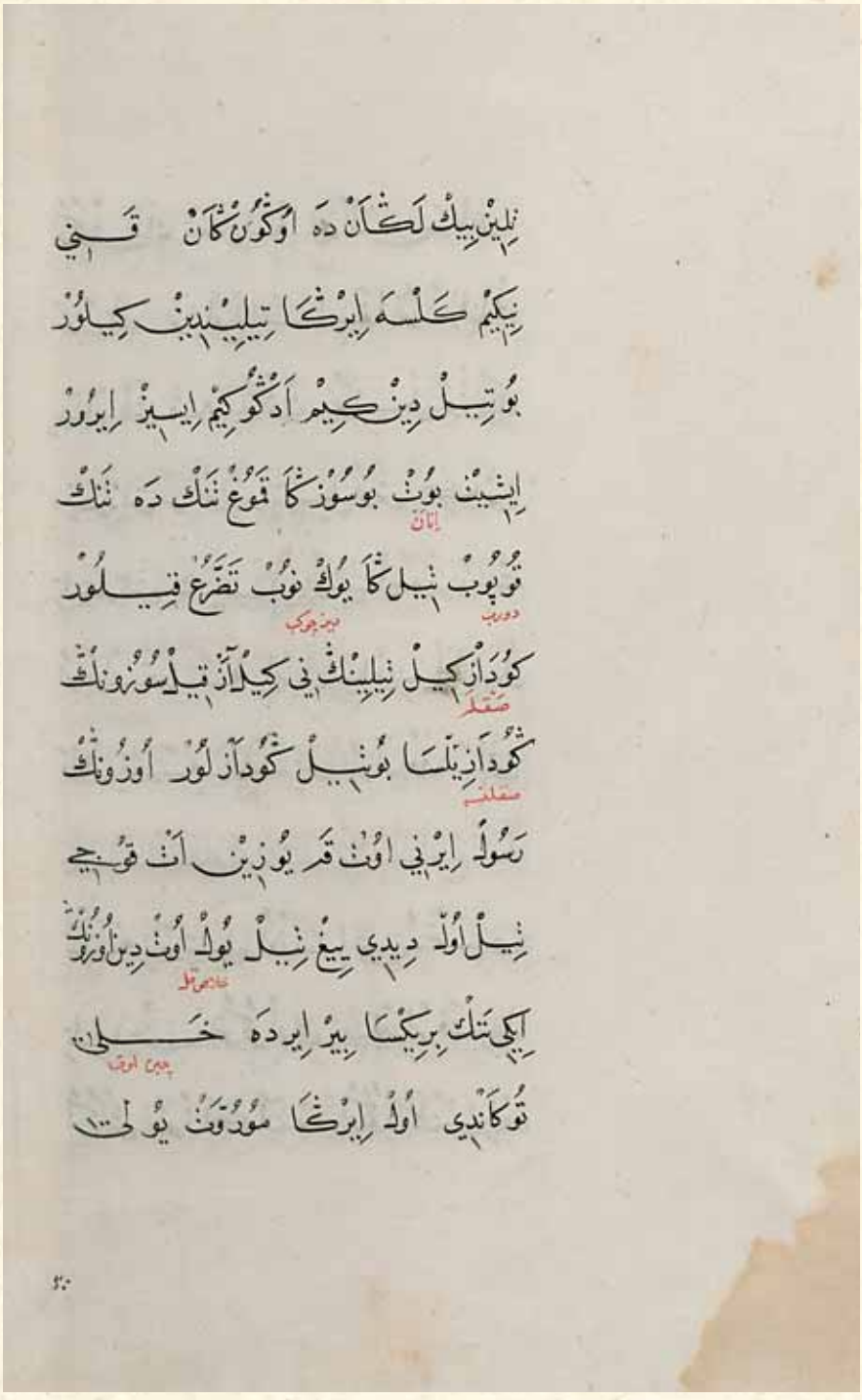

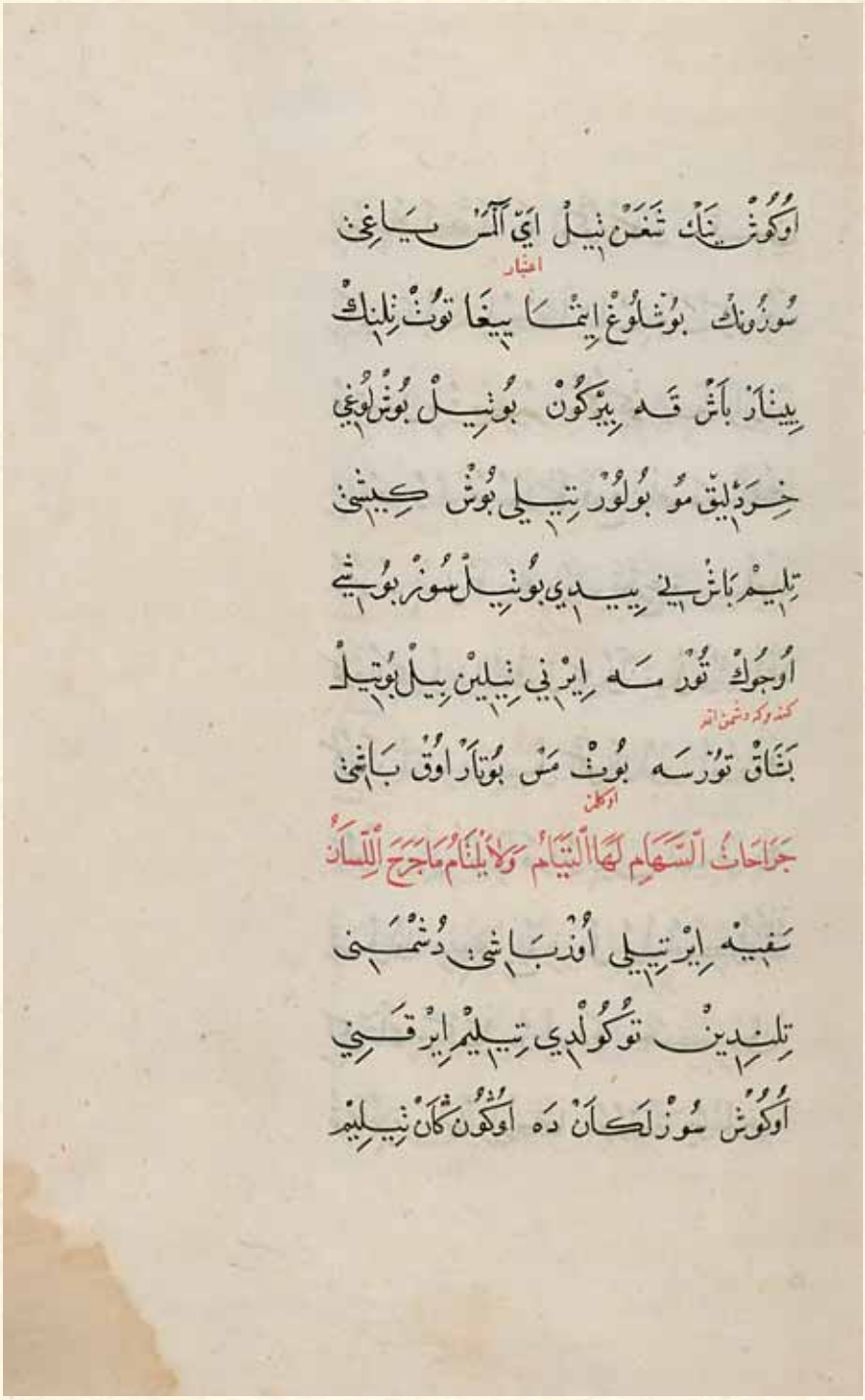

اوز ایلکین بوت اینب ایدیم بودیک

بیلیک لیک سوزی پند نصیحت ادب

بیلیک لیکنی اوکدی عجم هم عرب

توار سیزغه بیلکی توکان مس توار

حساب سیزغه بیلکی یاربلس حساب

النوع الثانی فی حفظ اللسان وسایر آدابها ورسومها

ایشیت کیل بیلیک لیک نیکو دیب ایوز

ادب لر باشی تیل کوداز ماک تورور

تلینک بیک تنه توت غیل تیشینک تیماسون

خالی جیقسه بیک تیین تیشینک نی سیور

سنیب سوزلکان ایر سوزی سوز ساغی

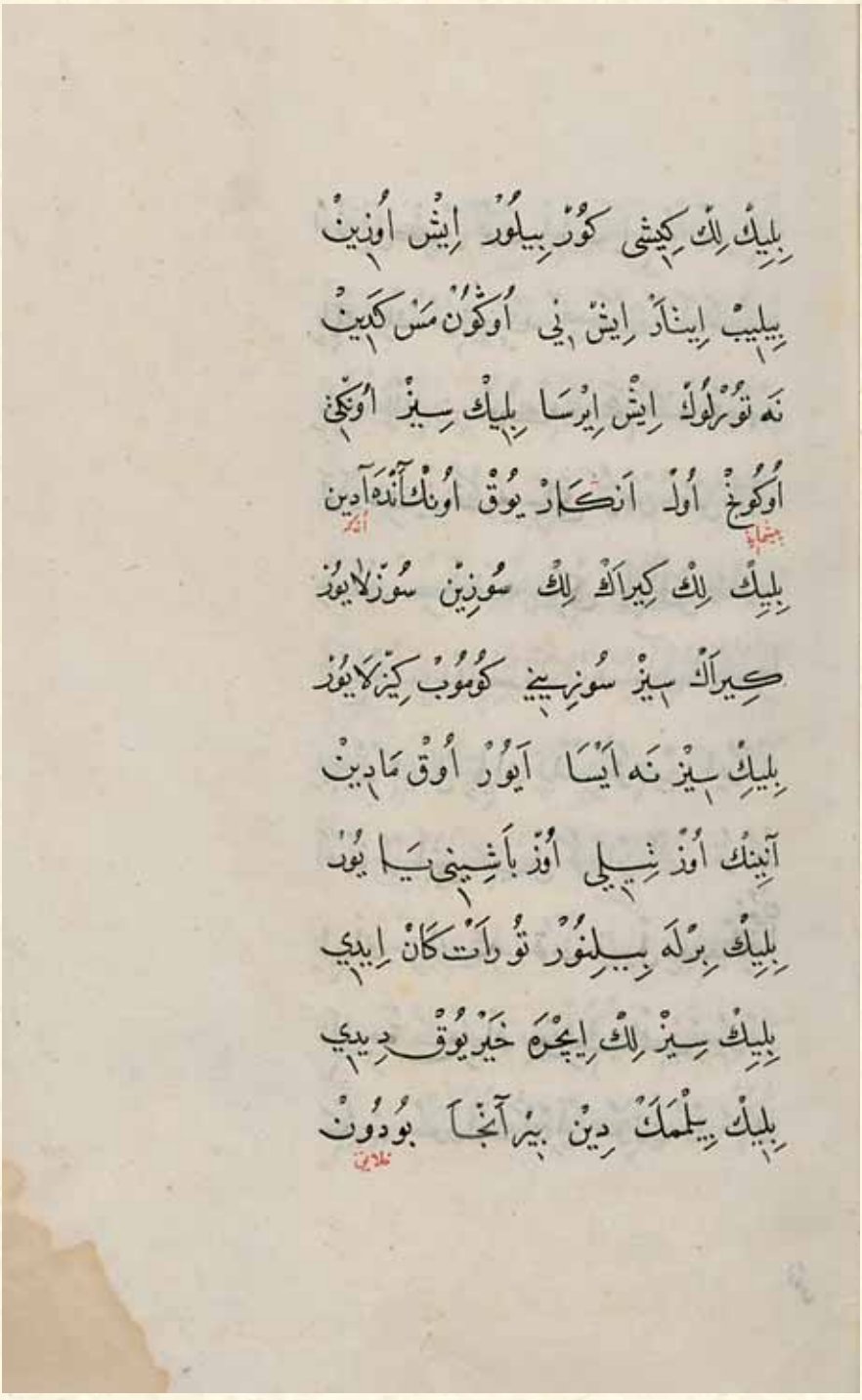

بِلِيكْ لِكْ كِيشِي كُورْ بِيلُورْ اِيشْ اُوزِينْ

بِيلِيبْ اِيتَارْ اِيشْ نِي اُوكُونْ مَسْ كَدِينْ

نَه تُورْلُوكْ اِيشْ اِيرْسَا بِلِيكْ سِيزْ اُونْكِي

اُوكُونْجْ اُولْ اَنْكَارْ يُوقْ اُونْكْ آنْدَه آدِينْ

بِلِيكْ لِكْ كِيرَاكْ لِكْ سُوزِينْ سُوزْلَايُورْ

كِيرَاكْ سِيزْ سُوزِينِي كُومُوبْ كِيزْلَايُورْ

بِلِيكْ سِيزْ نَه اَيْسَا اَيُورْ اُوقْ مَادِينْ

آنِينْكْ اُوزْ تِيلِي اُوزْ بَاشِينِي يَا يُورْ

بِلِيكْ بِرْلَه بِيلِنُورْ تُورَاتْ كَانْ اِيدِي

بِلِيكْ سِيزْ لِكْ اِيچْرَه خَيْرْ يُوقْ دِيدِي

بِلِيكْ بِيلْمَكْ دِينْ بِيرْ آنْجَا بُودُونْ

بلیك بیل اوسانغا بیلا اولا حق یولن
بلیك کیمده ایرسا سیز آرقانك دیدی
وذلك قوله علیه السلام اطلبوا العلم ولو بالصین
بلیك لك بلیك نی آدارکان بولور
ثابت
بلیك تاتغین ای دوست بلیك لك بیلور
بلیك بیلدوردور ایرکا بلیك قدرنی
بلیك نی بیلیك سیز آدین نرقیلور
ادر
بلیك سیزکا حق سوز تانیق سیز ایرور
آنکا پند نصیحت اسیغ سیز ایرور
نه تود لوك آریغ سیز آدیر یودیسه
جاهل یوب آری سز آریغ سیز ایرور

٤٧

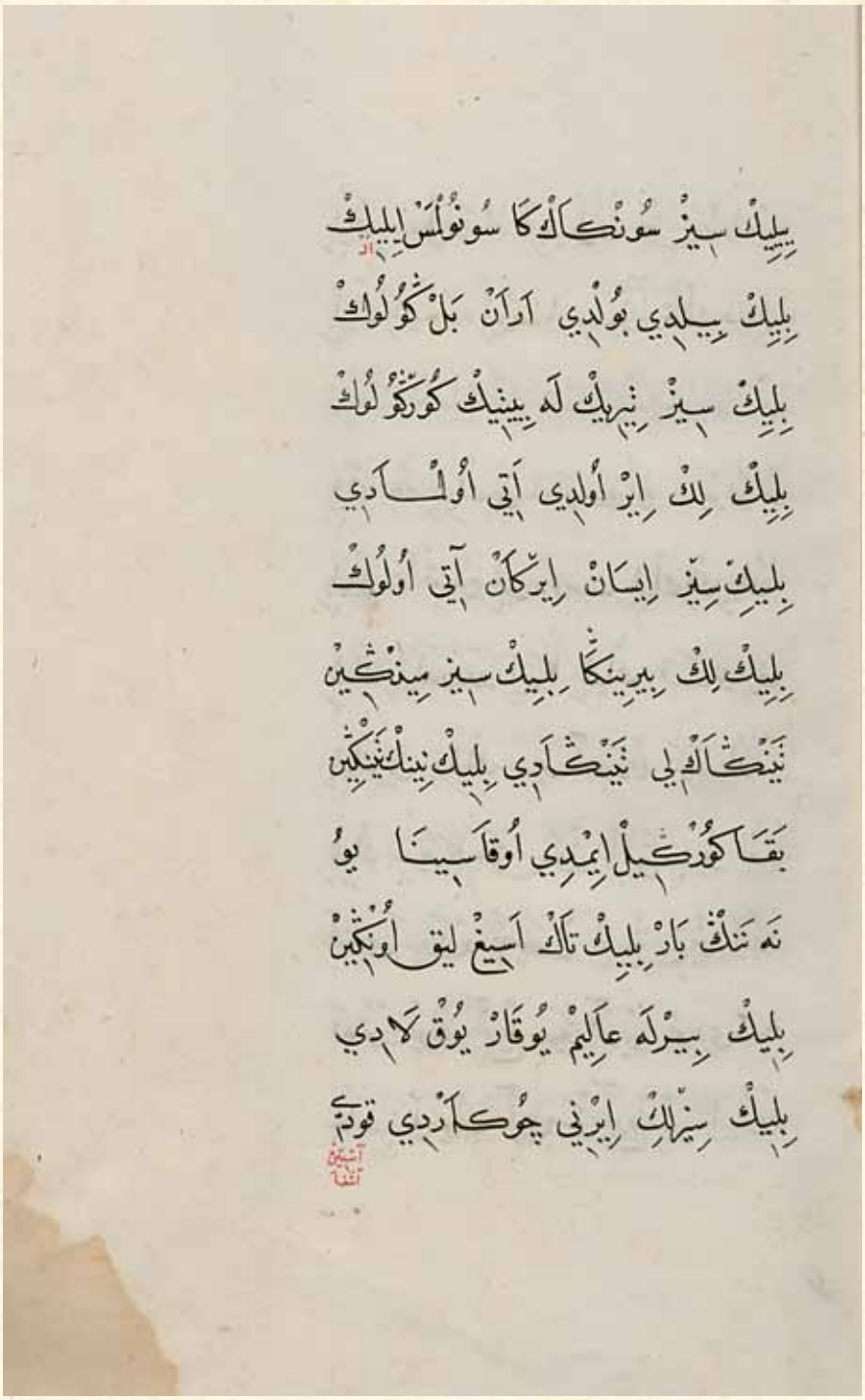

بِلِيكْ سِيزْ سُونْكَاكْ كَا سُونُولْسُنْ اِلِيكْ
بِلِيكْ بِيلِدِي بُولْدِي اَرَانْ بَلْ كُولُوكْ
بِلِيكْ سِيزْ تِيرِيكْ لَه بِينِيكْ كُورْكُولُوكْ
بِلِيكْ لِكْ اِيرْ اُولدِي اَتِي اُولَادِي
بِلِيكْ سِيزْ اِيسَانْ اِيرْكَانْ آتِي اُولُوكْ
بِلِيكْ لِكْ بِيرِينْكَا بِلِيكْ سِيزْ سِينْكِينْ
نَيْنْكَاكْ لِي نَيْنْكَادِي بِلِيكْ نِينْكْ نَيْنْكِينْ
بَقَا كُورْكِيلْ اِيمْدِي اُوقَاسِينَا يُو
نَه نَنْكْ بَارْ بِلِيكْ تَاكْ اَسِيغْ لِيقْ اُونْكِينْ
بِلِيكْ بِيرْلَه عَالِيمْ يُوقَارْ يُوقْ لَادِي
بِلِيكْ سِيزْلِكْ اِيرْنِي چُوكَارْدِي قُودِي

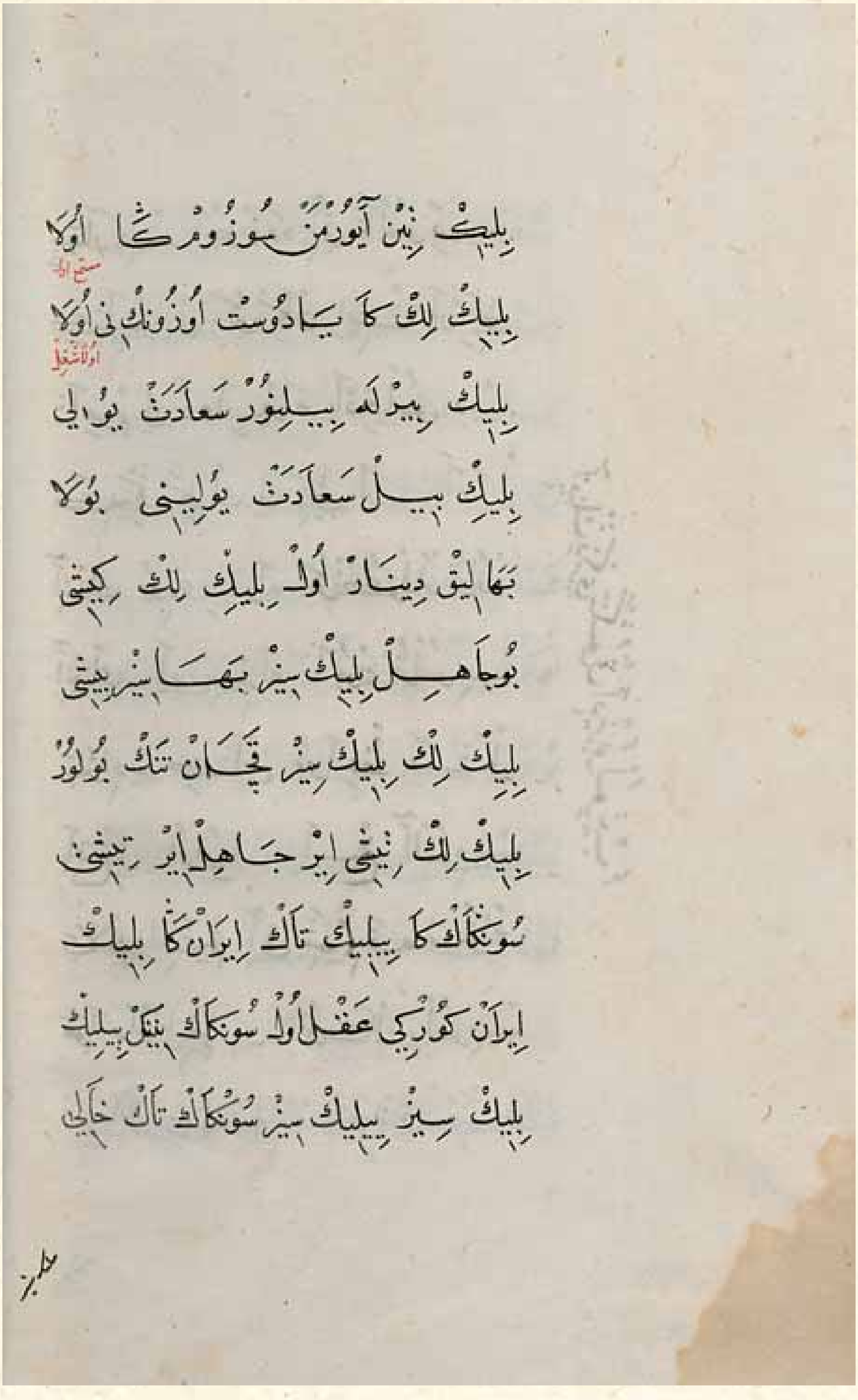
بلیك نین آیودمن سوزومر کا اولا
بلیك لك کا یا دوست اوزونك نی اولا
بلیك بیرله بیلنور سعادت یولی
بلیك بیل سعادت یولینی بولا
بهالیق دینار اول بلیك لك کیشی
بو جاهل بلیك سیز بهاسیز ییشی
بلیك لك بلیك سیز قچان تنك بولور
بلیك لك نیشی ایر جاهل ایر تیشی
سونکاك کا بیلیك تاك ایران کا بلیك
ایران کورکی عقل اول سونکاك نینك بیلیك
بلیك سیز بیلیك سیز سونکاك تاك خالی

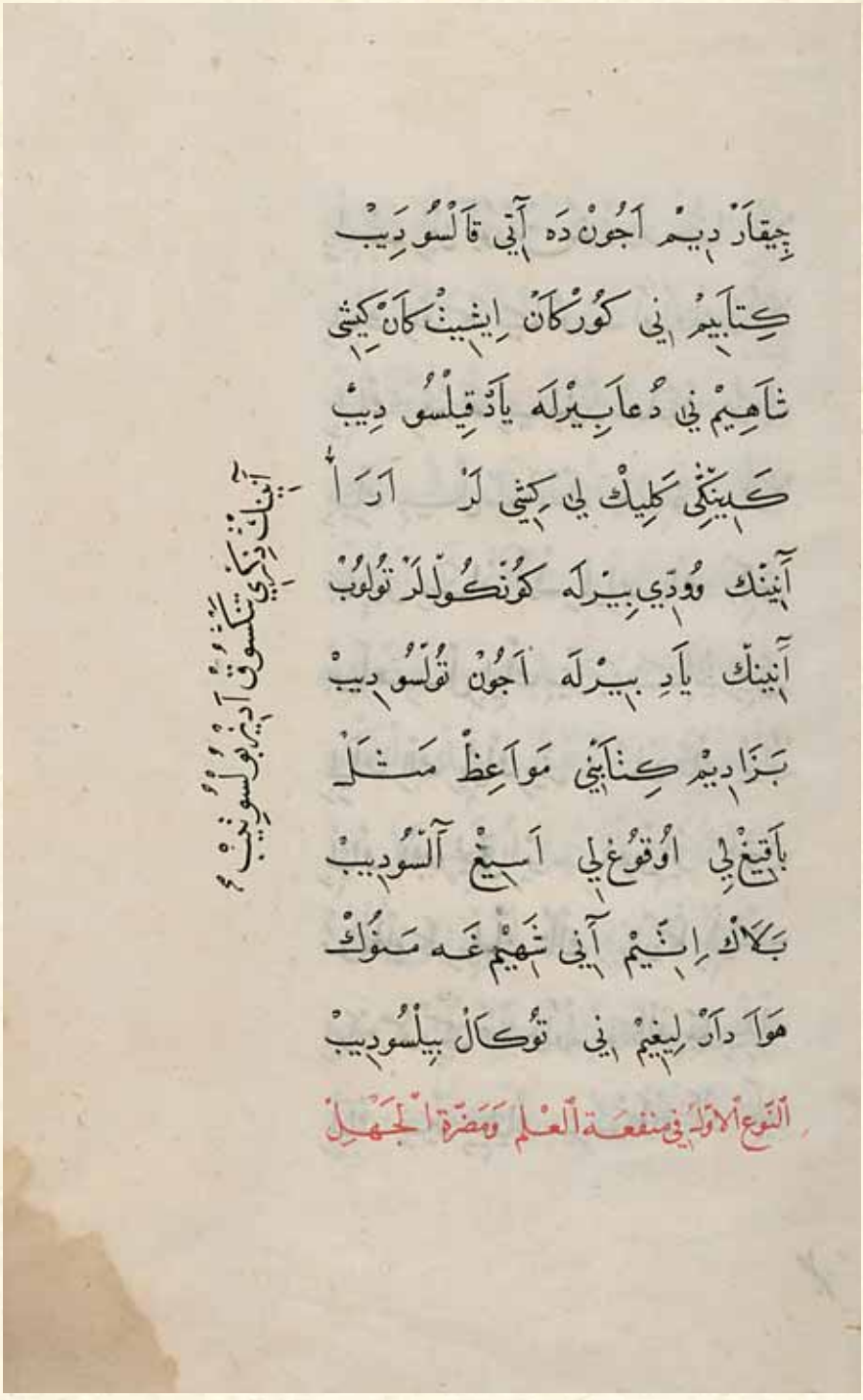

چيقارْ ديمْ اَجُونْ دَه آتِي قَالْسُو دِيبْ
كِتَابِيمْ نِي كُورْكَانْ اِيشِيتْ كَانْ كِيشِي
شَاهِيمْ نِي دُعَا بِيرْلَه يَادْ قِيلْسُو دِيبْ
كَدِينْكِي كَلِيكْ لِي كِشِي لَرْ اَرَا
آنِينْك وُودِي بِيرْلَه كُونْكُولْلَرْ تُولُوبْ
آنِينْك يَادِ بِيرْلَه اَجُونْ تُولْسُو دِيبْ
بَزَادِيمْ كِتَابِنِي مَوَاعِظْ مَثَلْ
بَاقِيغْ لِي اُوقُوغْ لِي اَسِيغْ آلْسُو دِيبْ
بَلَاكْ اِتِيمْ آنِي شَهِيمْ غَه مَنُوكْ
هَوَا دَارْ لِيغِيمْ نِي تُوكَالْ بِيلْسُو دِيبْ

آنِينْك ذِكْرِي تَنْكْسُوقْ آدِيزْ بُولْسُو تِيبْ

النوع الاول في منفعة العلم ومضرة الجهل

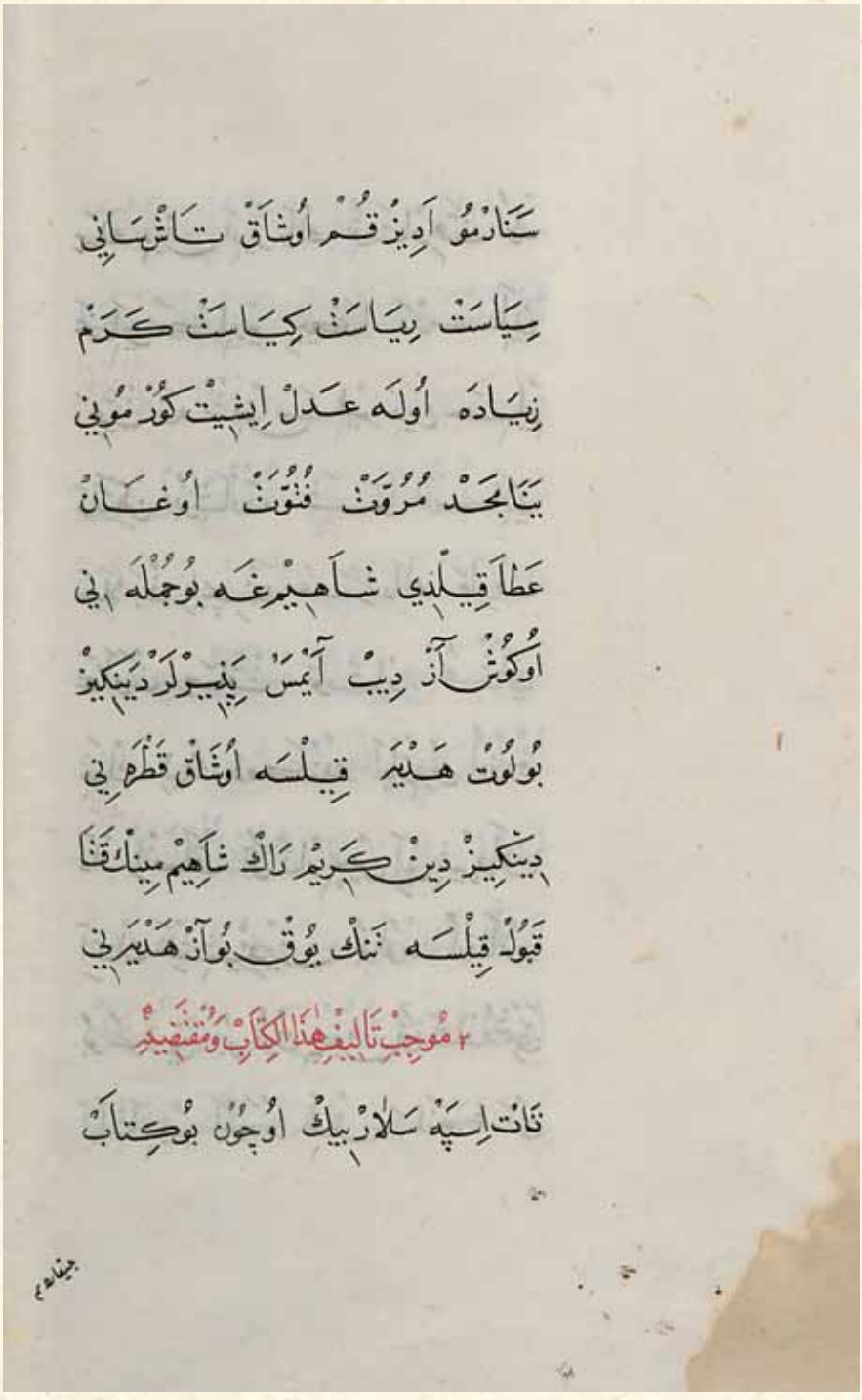

سَنَارْمُو اَدِيزْ قُمْ اُوشَاقْ تَاشْسَانِي

سِيَاسَتْ رِيَاسَتْ كِيَاسَتْ كَرَمْ

زِيَادَه اُولَه عَدَلْ اِيشِيتْ كُورْ مُونِي

يَنَا مَجْدْ مُرُوَّتْ فُتُوَّتْ اُوغَانْ

عَطَا قِيلْدِي شَاهِيمْ غَه بُوجُمْلَه نِي

اُوكُوشْ آزْ دِيبْ آيْمَسْ پَذِيرْلَرْ دِينْكِيزْ

بُولُوتْ هَدْيَه قِيلْسَه اُوشَاقْ قَطْرَه نِي

دِينْكِيزْ دِينْ كَرِيمْ رَاكْ شَاهِيمْ مِينْكْ قَتَا

قَبُولْ قِيلْسَه تَنْكْ يُوقْ بُوآزْ هَدْيَه نِي

٢ مُوجِبْ تَالِيفْ هٰذَا الْكِتَابْ وَمُقْتَضِيهْ

تَاتْ اِسِپَهْ سَلَارْ بِيكْ اُوچُونْ بُوكِتَابْ

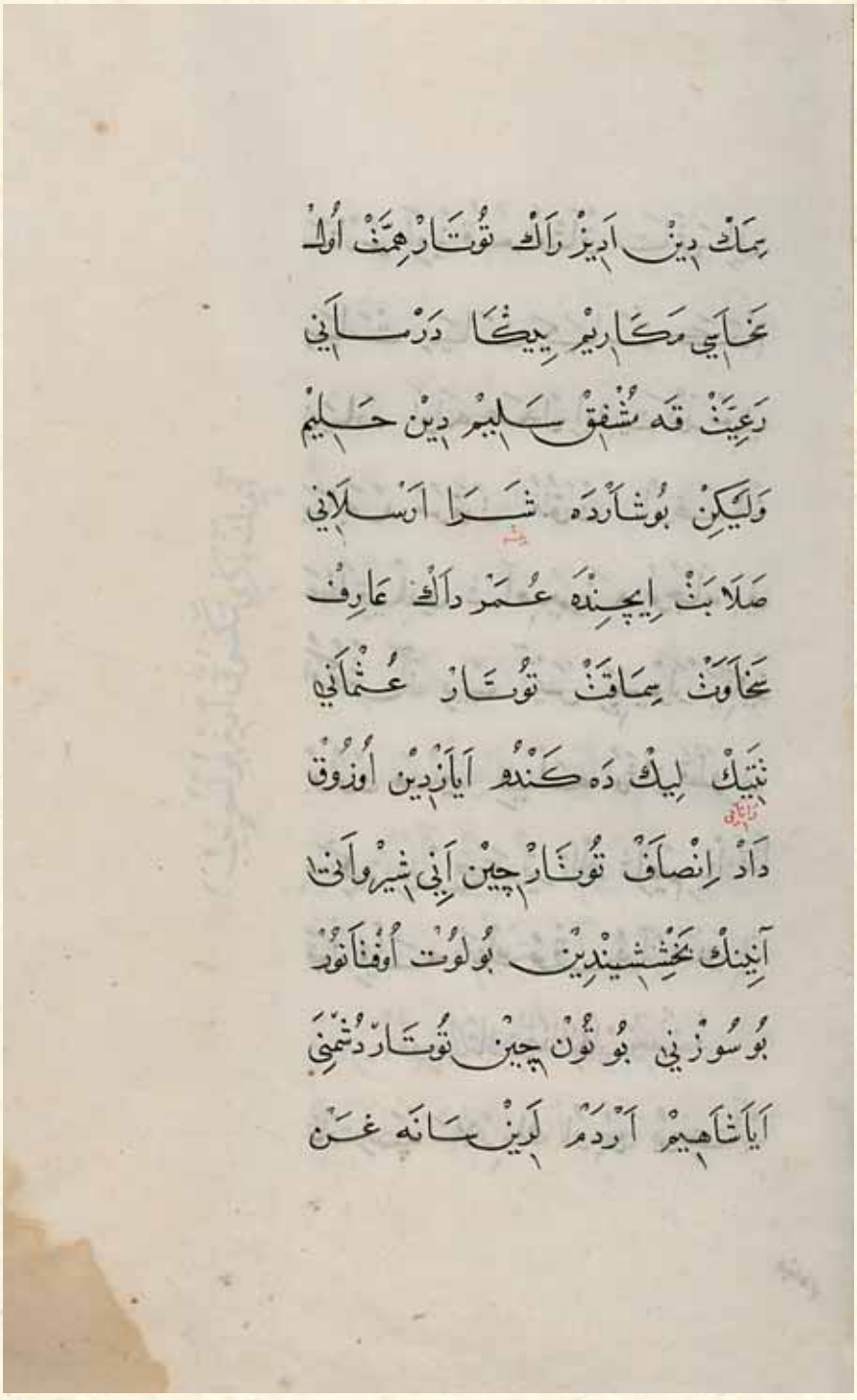

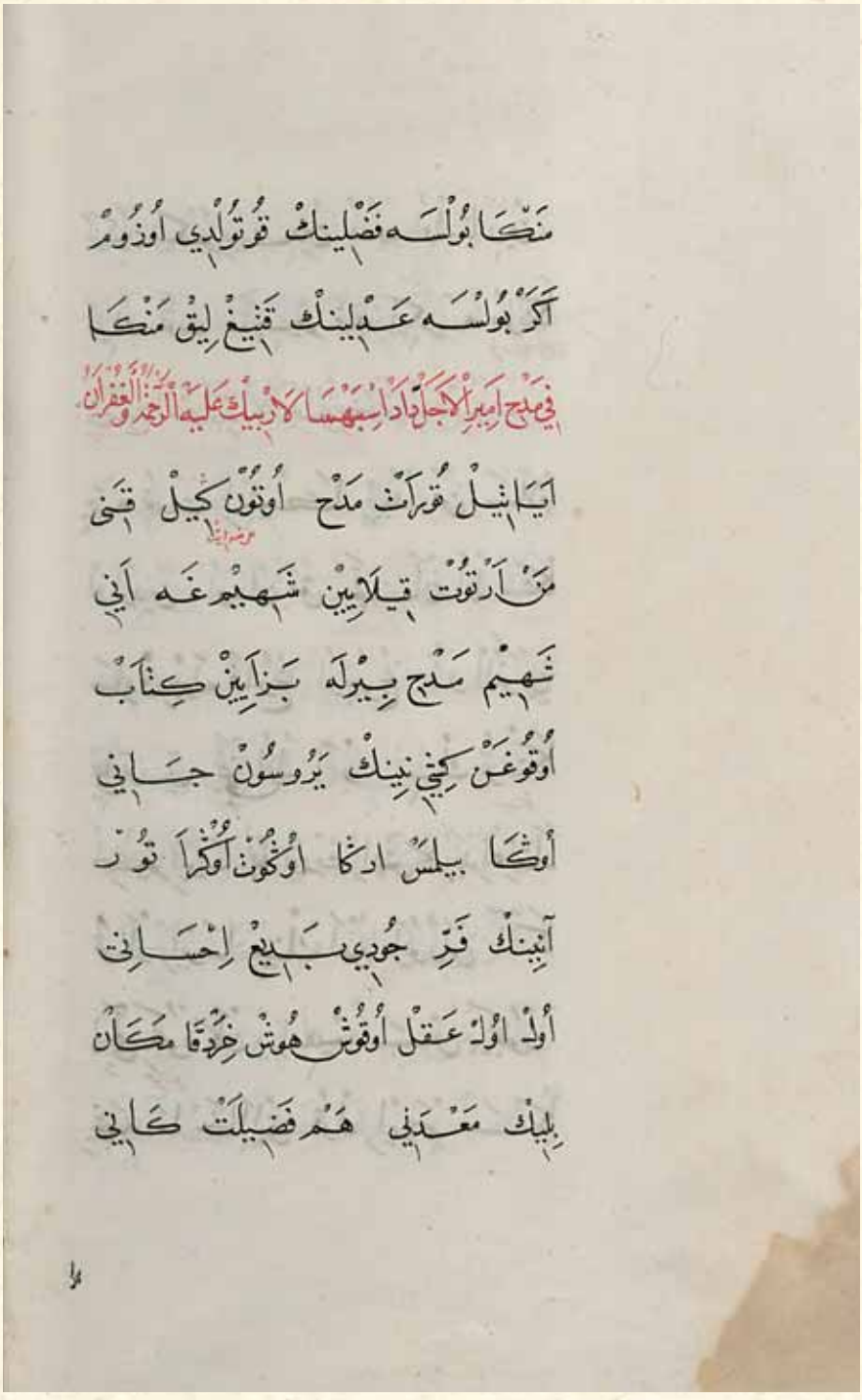

مَنْكَا بُولْسَه فَضْلِينْكْ قُوتُولْدِي اُوزُومْ

اَكَرْ بُولْسَه عَدْلِينْكْ قَتِيغْ لِيقْ مَنْكَا

فِي مَدْحِ اَمِيرِ الْاَجَلِّ دَادَا سِبْهْسَا لَارْبِيكْ عَلَيْهِ الرَّحْمَةُ وَالْغُفْرَانُ

اَيَاتِيلْ تُورَاتْ مَدْحْ اُوتُونْ كِيلْ قَنِي

مَنْ اَرْتُوتْ قِيلَايِينْ شَهِيمْ غَه اَنِي

شَهِيمْ مَدْحِ بِيرْلَه بَزَايِينْ كِتَابْ

اُوقُوغَنْ كِيتِي نِينْكْ يَرُوسُونْ جَانِي

اُوڭَا بِيلْمَسْ اَرْڭَا اُوڭُوتْ اُوڭْرَا تُورْ

آنِينْكْ فَرِّ جُودِي بَدِيعْ اِحْسَانِي

اُولْ اُولْ عَقْلْ اُوقُوشْ هُوشْ خِرْدَقَا مَكَانْ

بِلِيكْ مَعْدَنِي هَمْ فَضِيلَتْ كَانِي

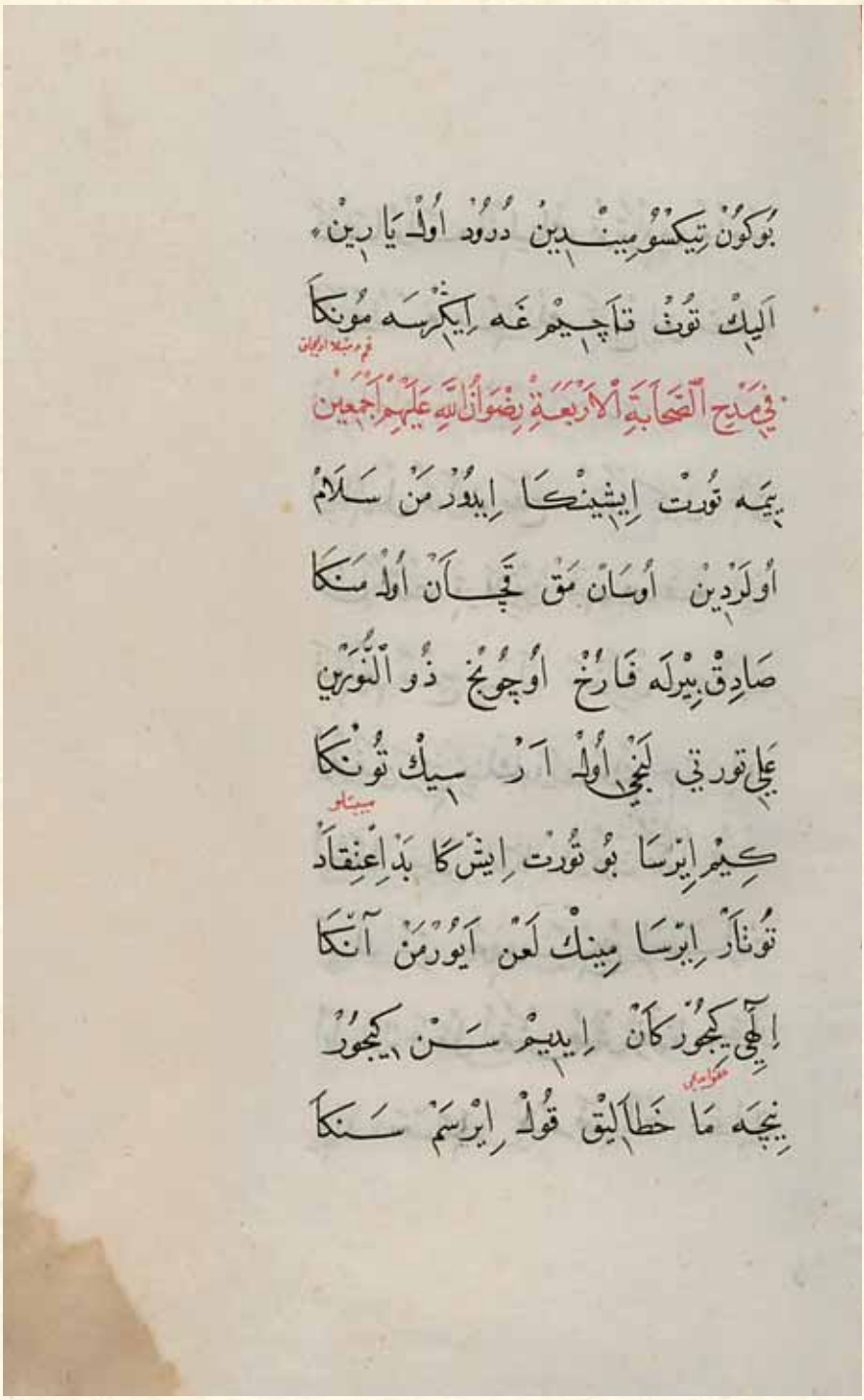

بوكون تيكسو مينـدين درود اول يارين

اليك توت تاچيم غه ايكرسه مونكا

فهم مبتلا اولجاق

في مدح الصحابة الاربعة رضوان الله عليهم اجمعين

ييمه تورت ايشينكا ايدور من سلام

اولردين اوسان مق قچان اول منكا

صادق بيرله فارخ اوچونج ذو النورين

علي تورتي لنجي اول ار سيك تونكا

مبيتلو

كيم ايرسا بو تورت ايشكا بد اعتقاد

تونار ايرسا مينك لعن ايورمن آنكا

الهي كيجوركان ايديم سن كيجور

عفو ايدي

نيجه ما خطاليق قول ايرسم سنكا

بوقندن ایدیسی اولوغ بیربیات
اولولك لوایی بیرکوز ماکه آسان آنکا

فی نعت النبی علیه السلام

ایشیت ایمدی قاچ بیت حبیب فضل دین
اوقوش هوش یتی تیب سوزمنی اونکا
اول اول خلقده ییکی کتی قوتلوغی
توراتمش ده یوق بیل آنکا توش نینکا
رسوللر اورونك یوز بو اول یوزکا کوز
یا آنلر تیزل اینك بو اینکا منکا
آتینك مدح بیرله تاتیر بو تیلیم
آتینك یادی بیرله شکر شهد آنکا

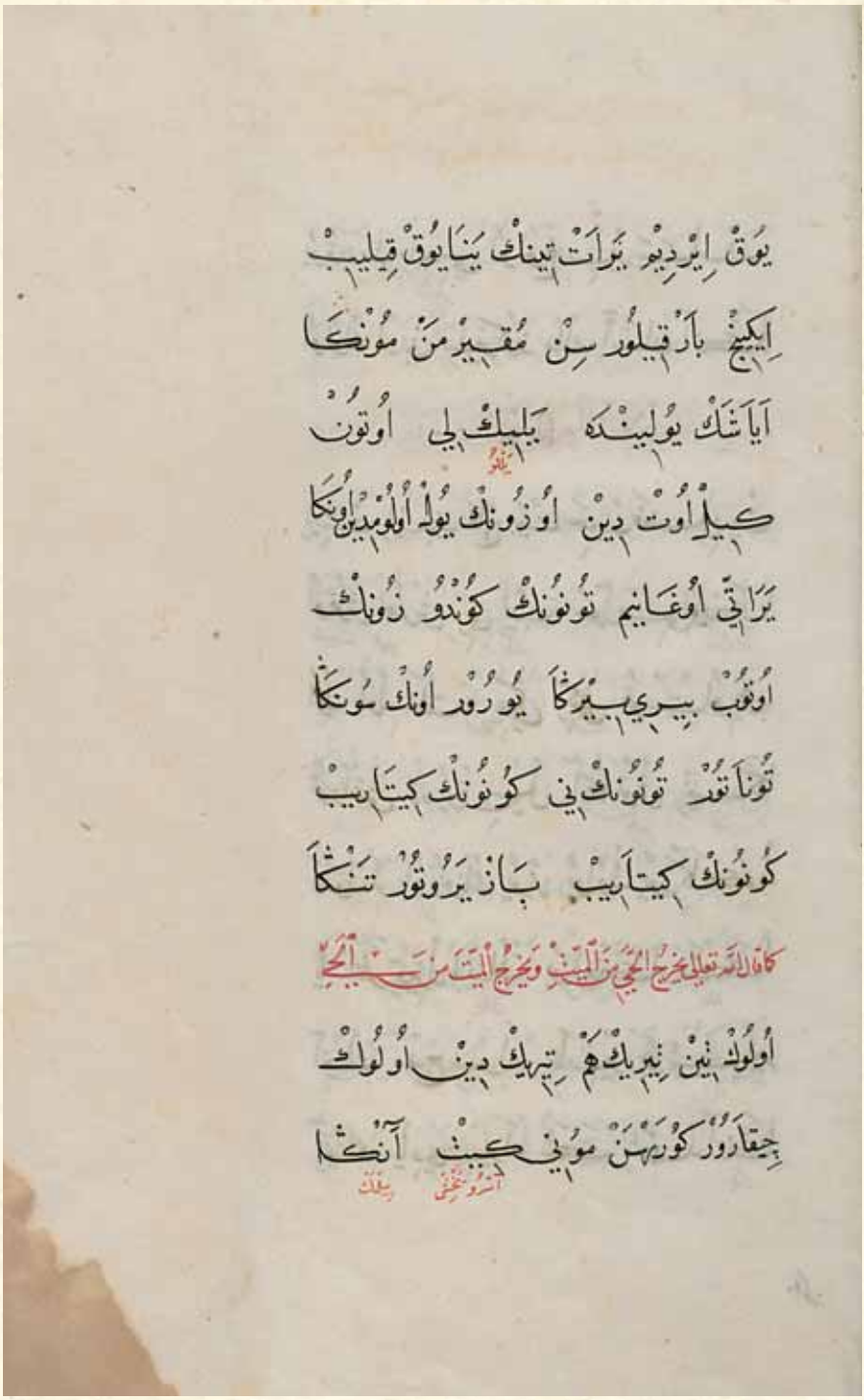

يوق ايرديم يرات تينك ينا يوق قيليب

ايكينج بار قيلور سن مقير من مونكا

اياشك يولينده يليك لي اوتون

يلكو

كيل اوت دين اوزونك يول اولومدين اونكا

يراتي اوغانيم تونونك كوندو زونك

اوتوب بيري بيركا يورور اونك سونكا

تونا تور تونونك ني كونونك كيتاريب

كونونك كيتاريب باز يروتور تنكا

كما قال الله تعالى يخرج الحي من الميت ويخرج الميت من الحي

اولوك تين تيريك هم تيريك دين اولوك

چيقارور كورهن موني كيت آنكا

آسرو بخشي بيلك

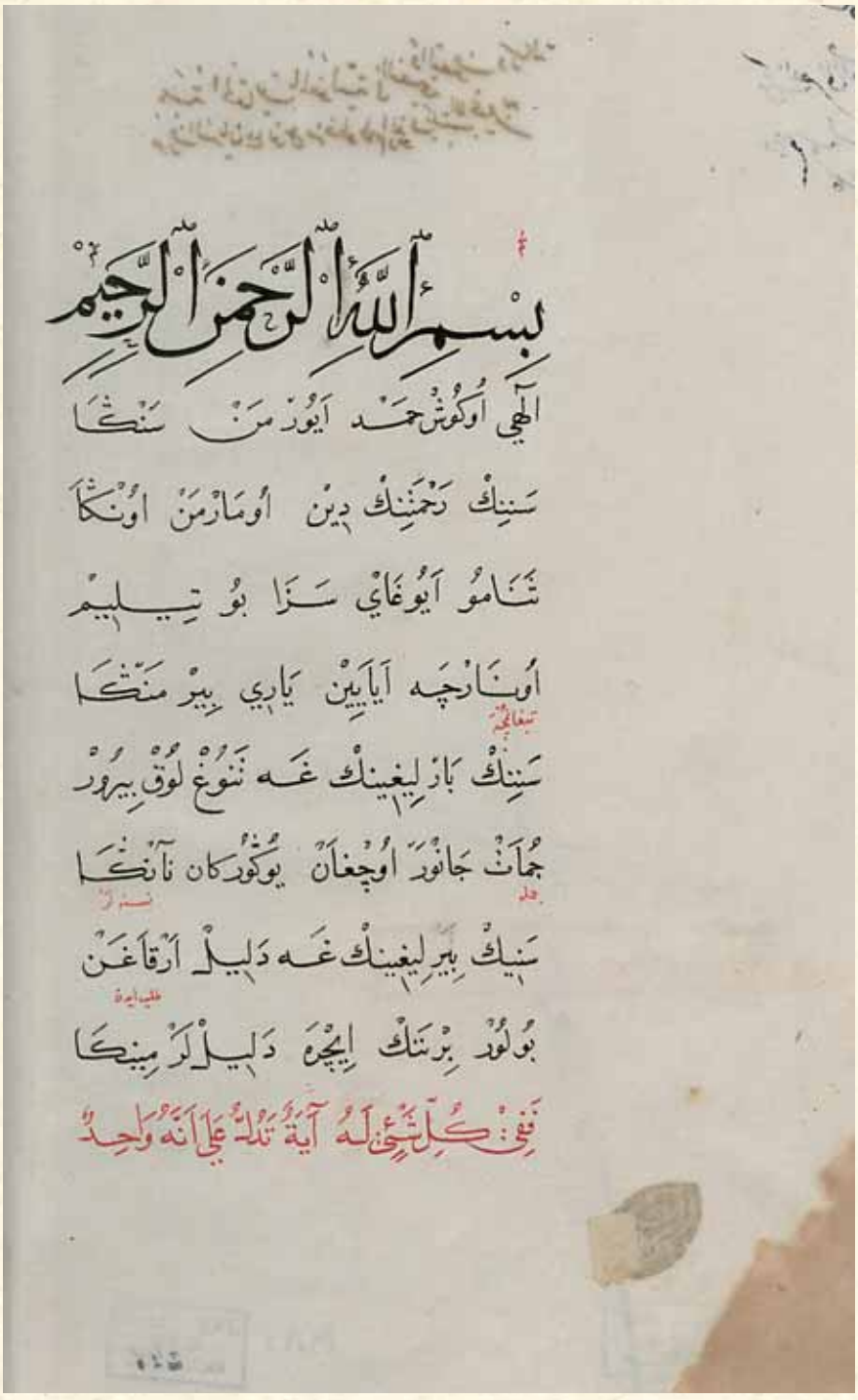

بسم الله الرحمن الرحيم

الٰهي اوكوش حمد ايور من سنڭا

سننك رحمتنك دين اومارمن اونڭا

ثنامو ايوغاي سزا بو تيليم

اونارچه ايايين ياري بير منڭا

تبغانچه

سننك بارليغينك غه تنوغ لوق بيرور

جمات جانور اوچغان يوڭوركان نانڭا

جمله نسنه لر

سنيك بيرليغينك غه دليل ارقاغن

طلب ايده

بولور برننك ايچره دليللر مينڭا

ففي كل شيء له آية تدل على انه واحد

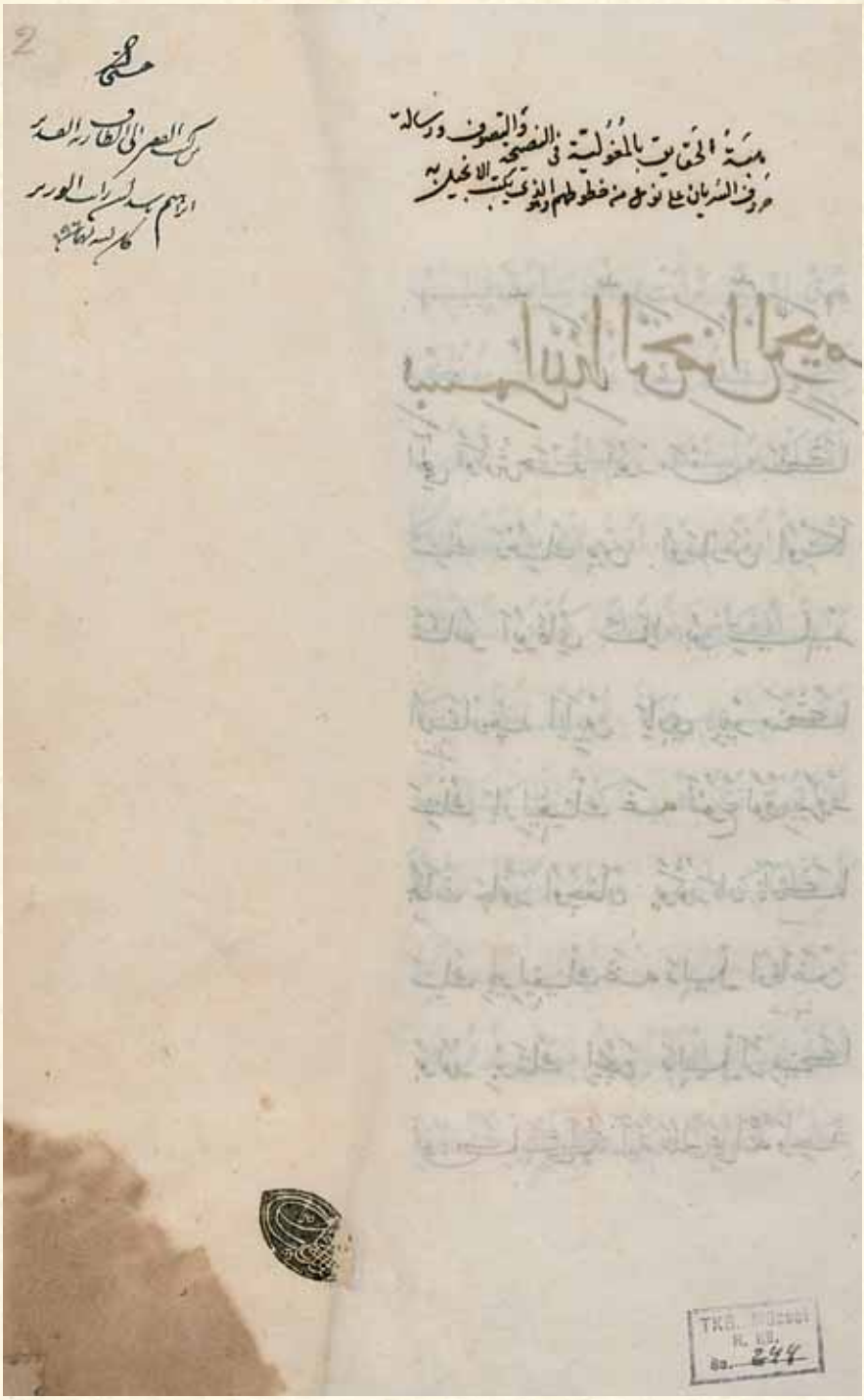

TOPKAPI NÜSHASI

Topkapı Sarayı Müzesi Ktp., Hazine 244

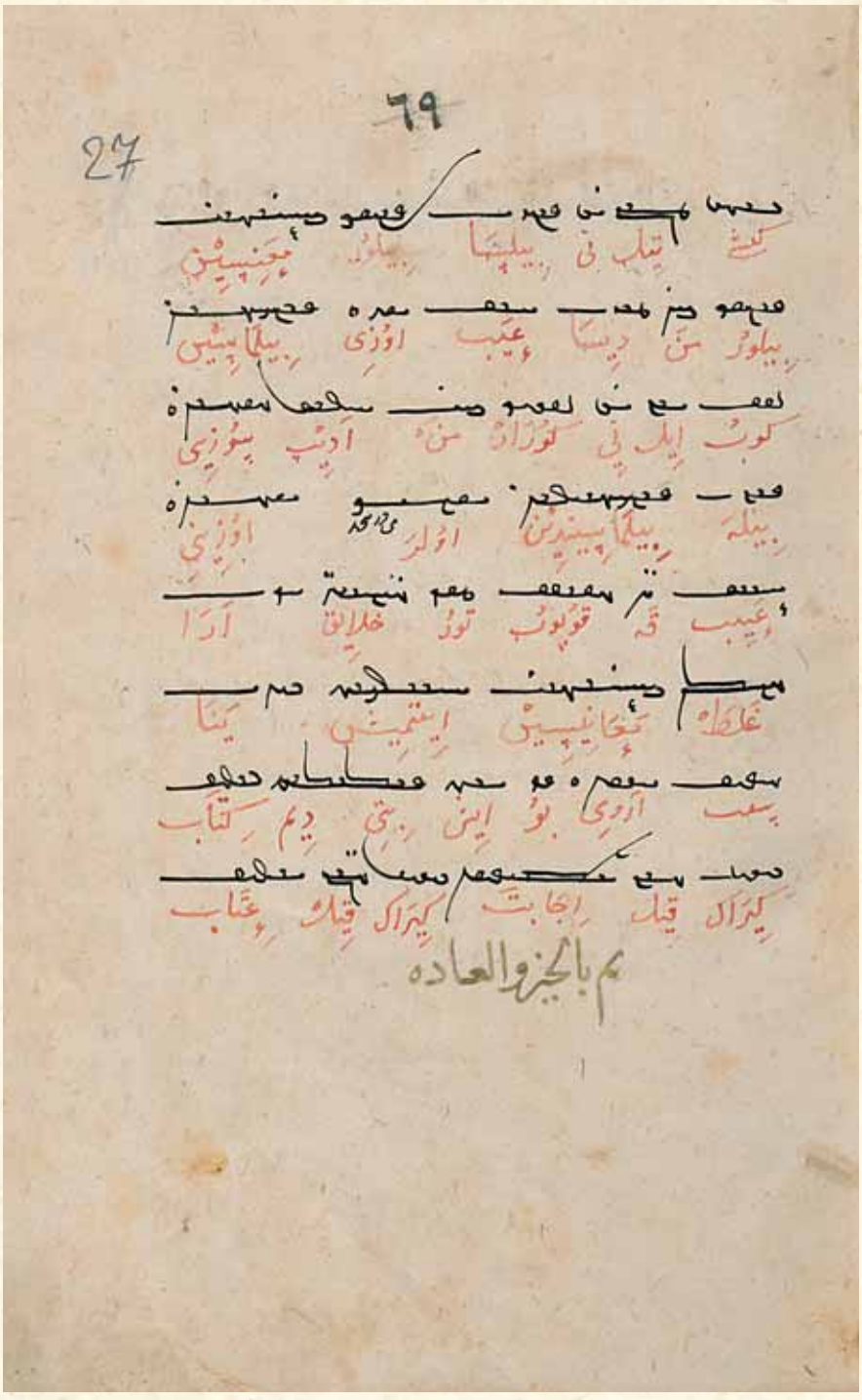

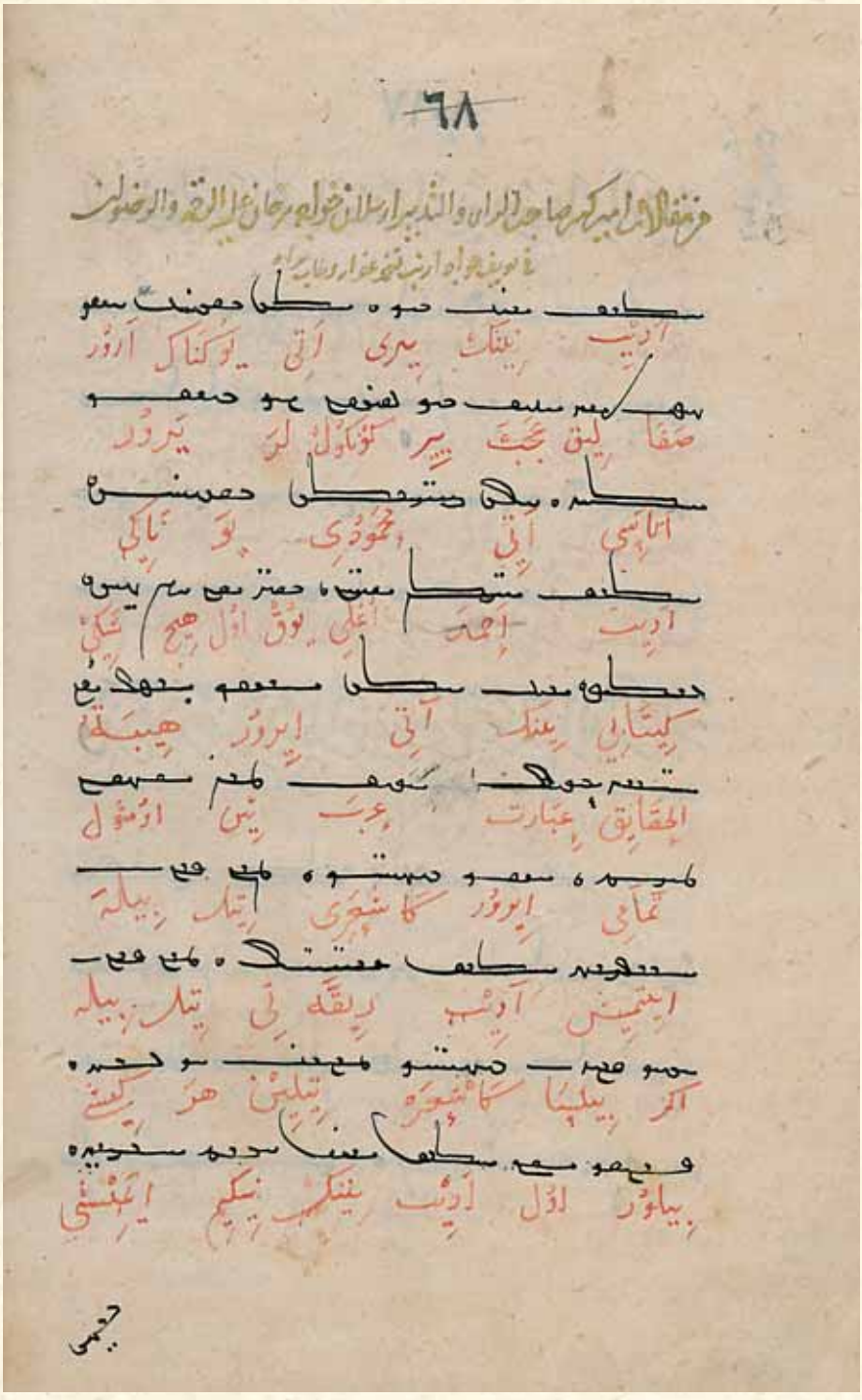

٦٧

26

لا اذری قائلہا ایضاً فی تعریفہ علیہ الرحمۃ

[Uygur yazısı]
تونغا کورمیش اردی ادیب نینک کوزی
[Uygur yazısı]
توزآتیم بو اون تورت باب ایجرہ سوزی
[Uygur yazısı]
یغان بولسا یول لوک اوزا پیتردی
[Uygur yazısı]
انینک توش بولغای بو پیوز نینک اذی

ومن کلام غیرہ لاجل تعریفہ یعنی لغیر مصنف الکتاب علیہ الرحمۃ

[Uygur yazısı]
اوکیش لر ادیبی قافناو لر بابی
[Uygur yazısı]
کوهر دین پیوز ایلیش ادیتی پیوز بیتی
[Uygur yazısı]
اوغان رحمت ایلیسون بو پیاچت انکا
[Uygur yazısı]
یادین قوبسا بولیون یرانلر باسی

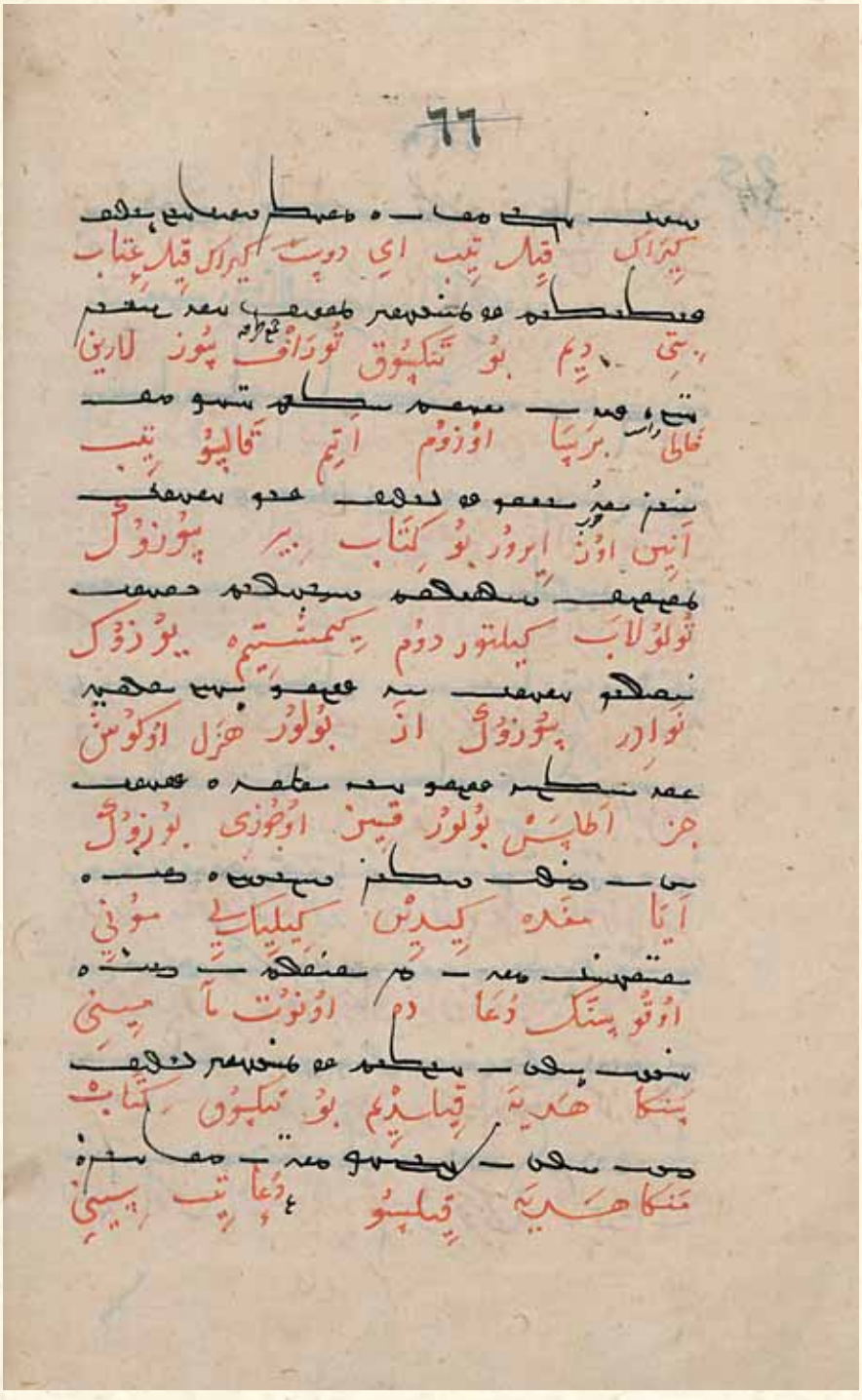

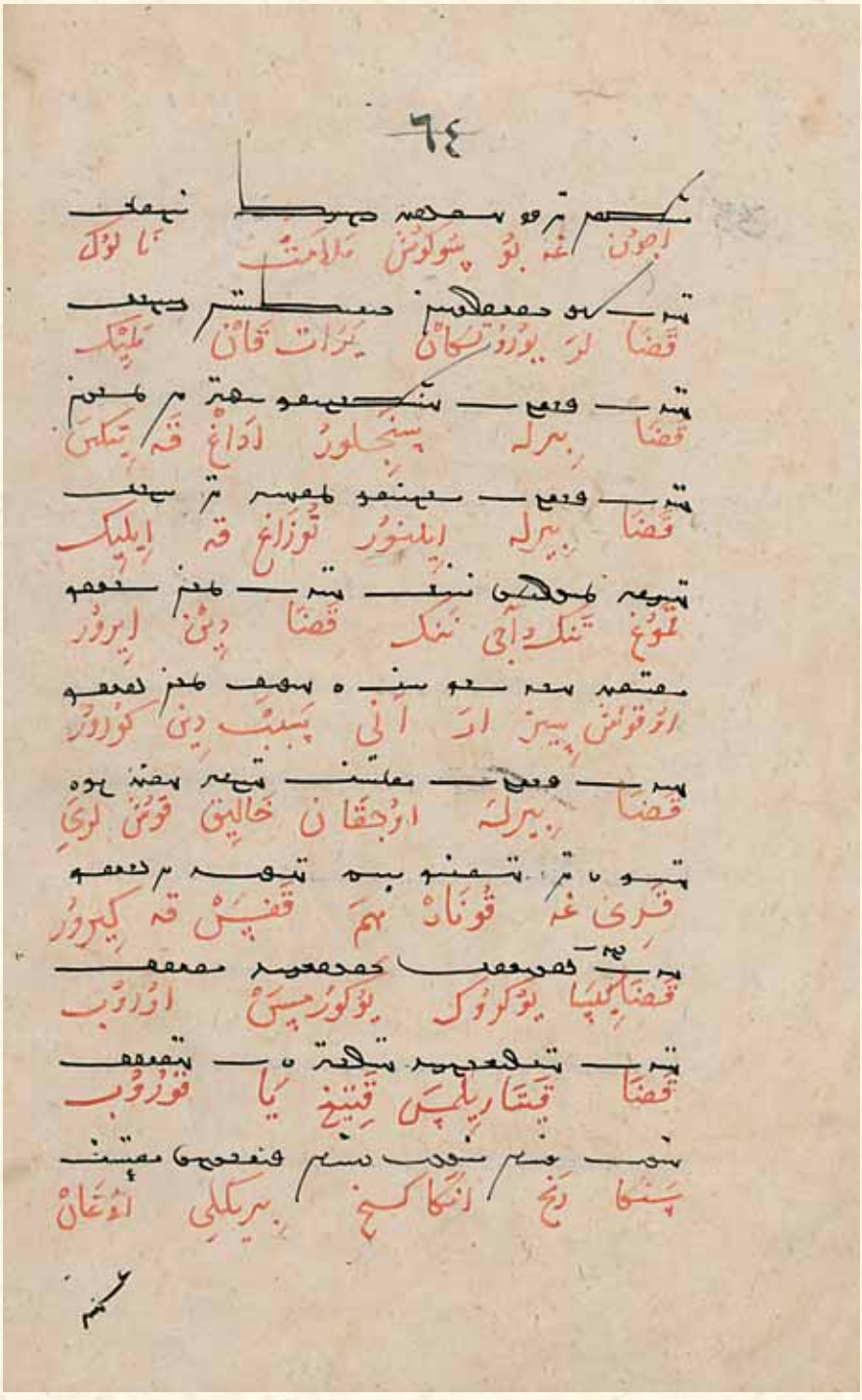

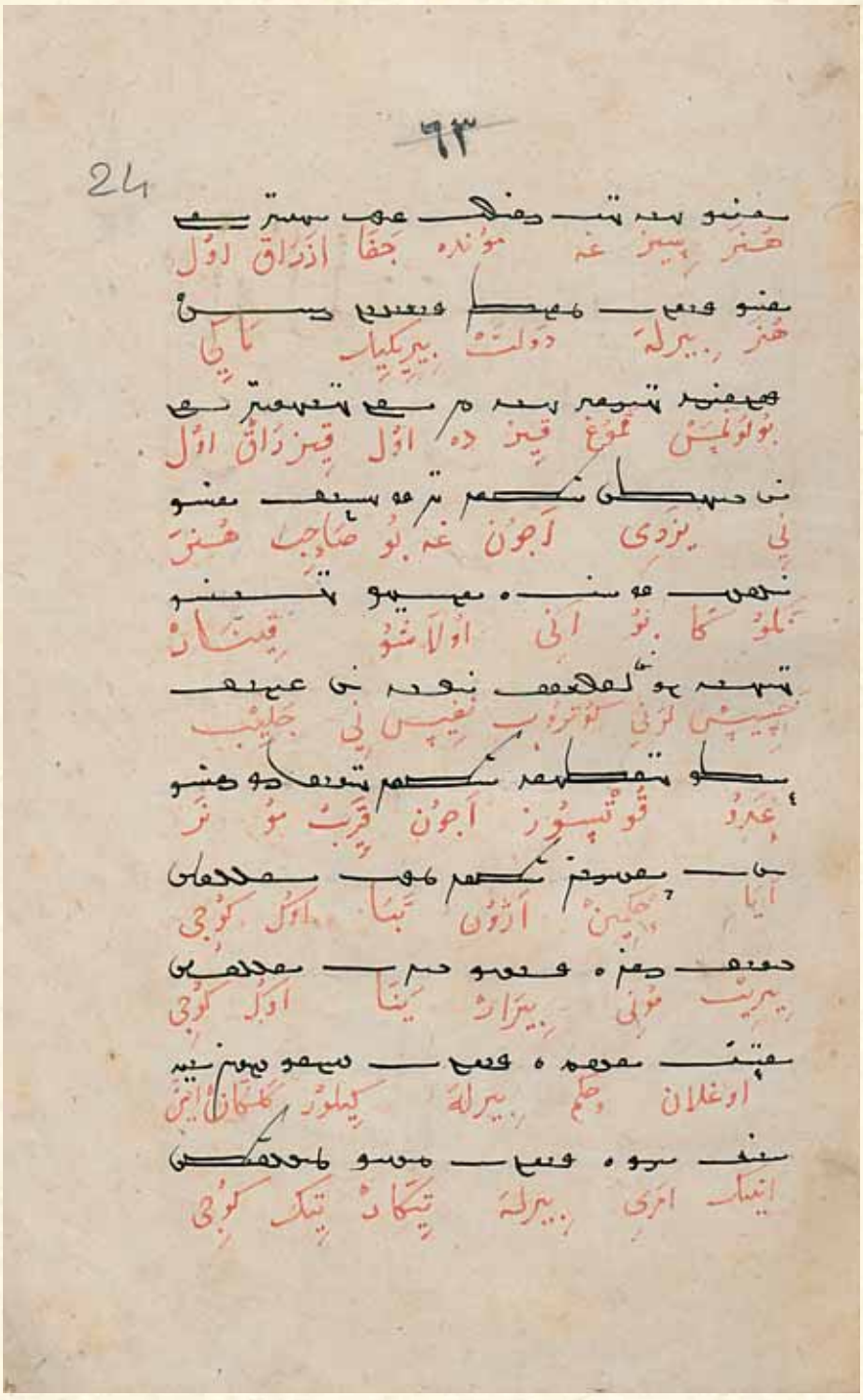

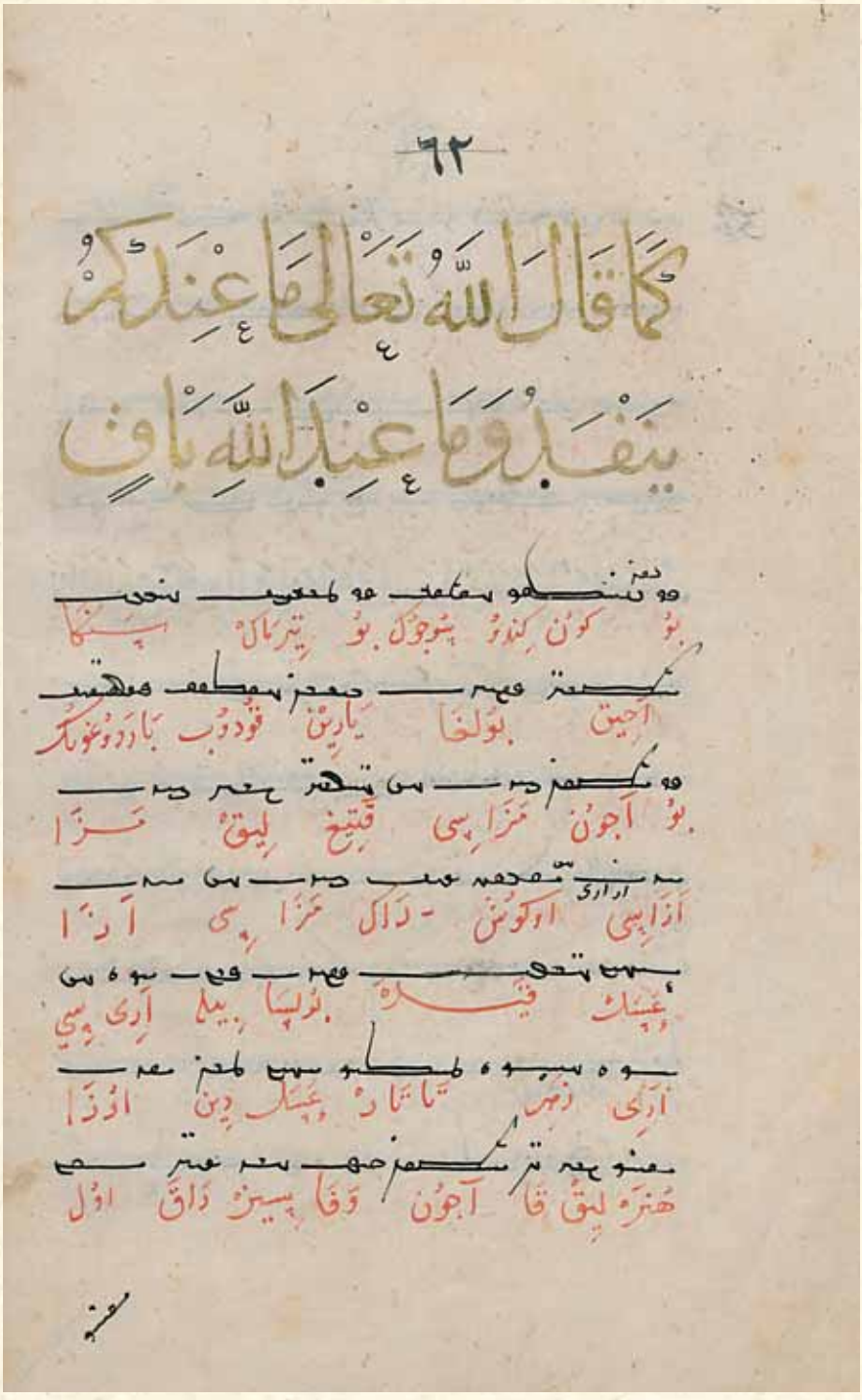

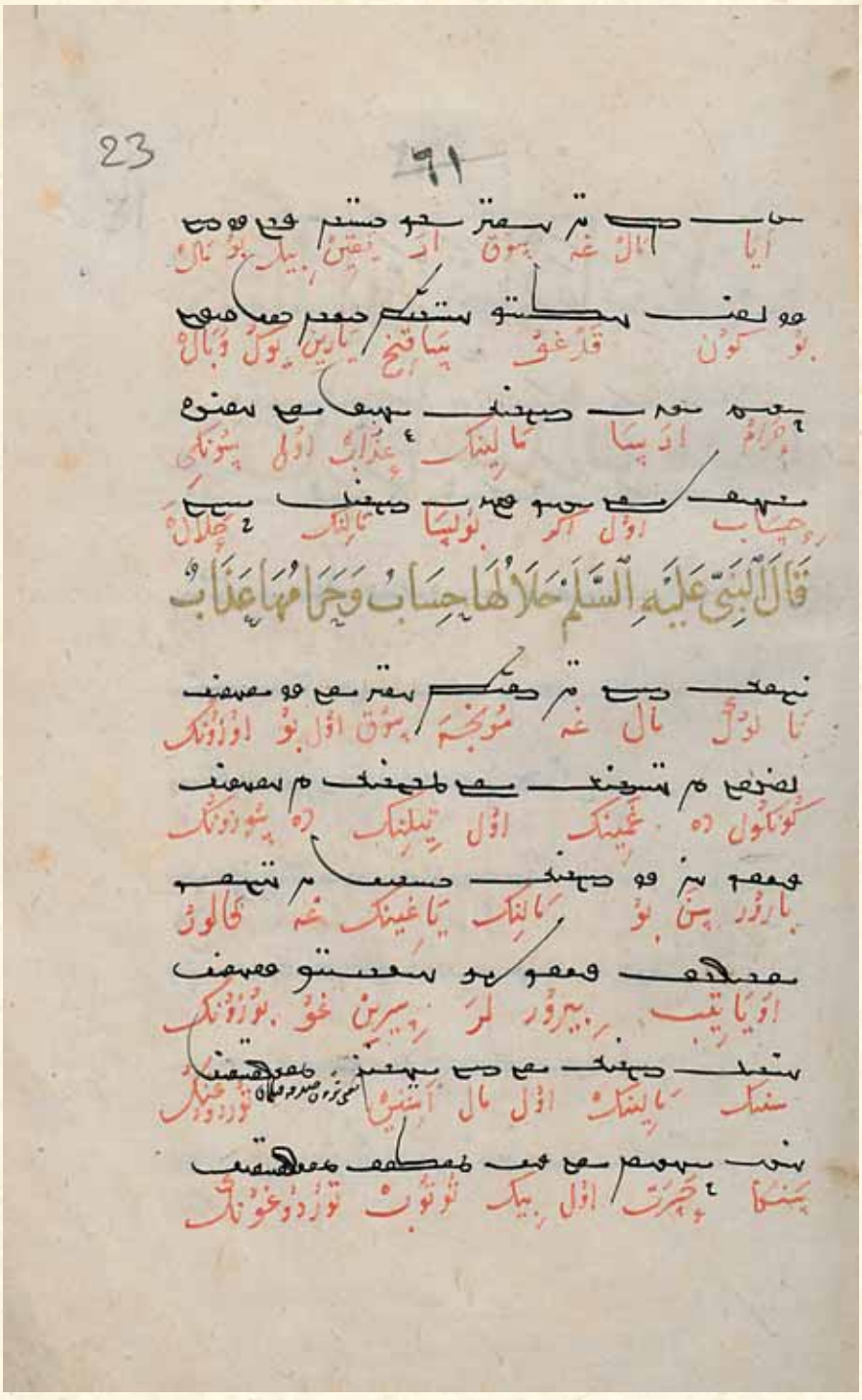

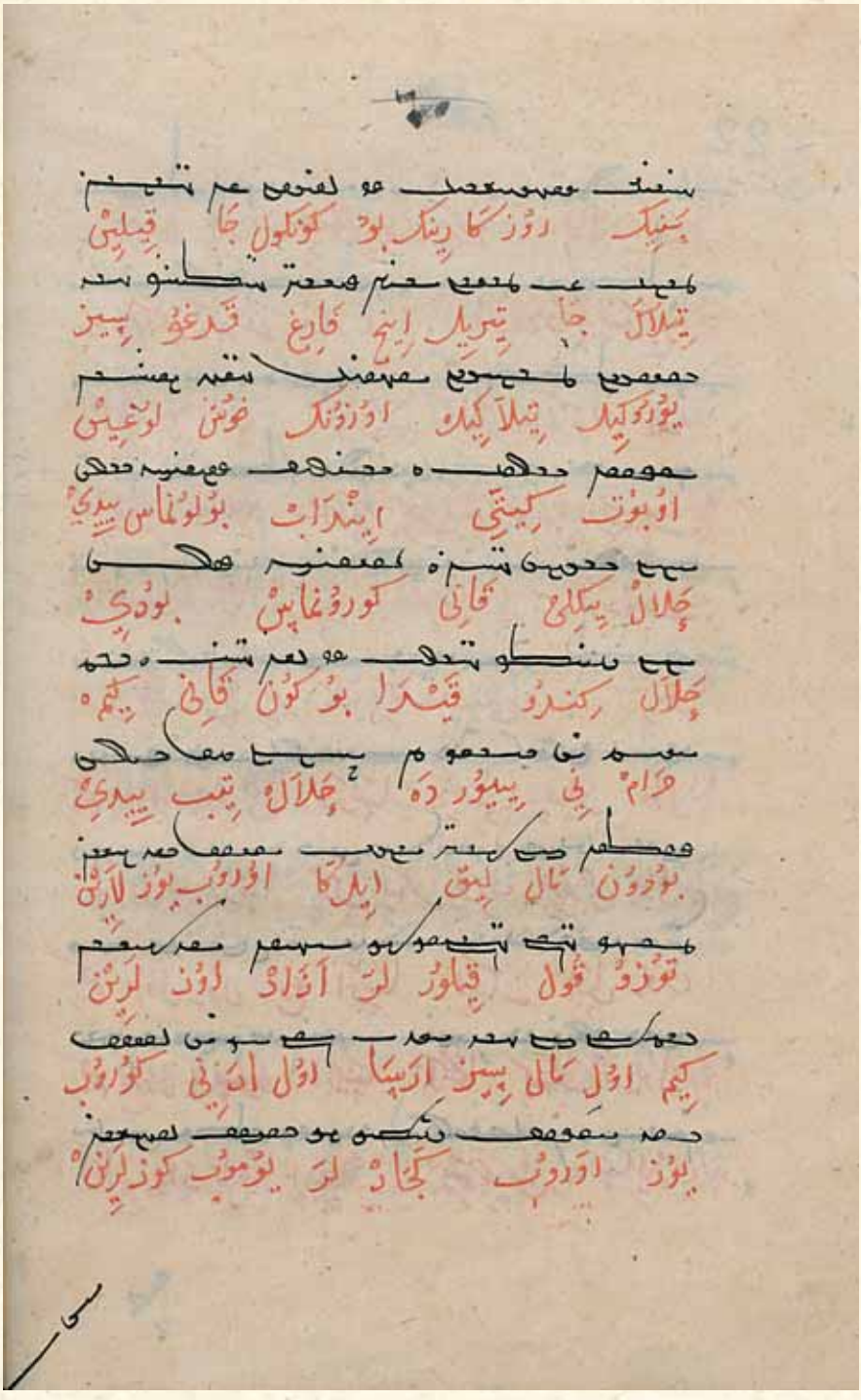

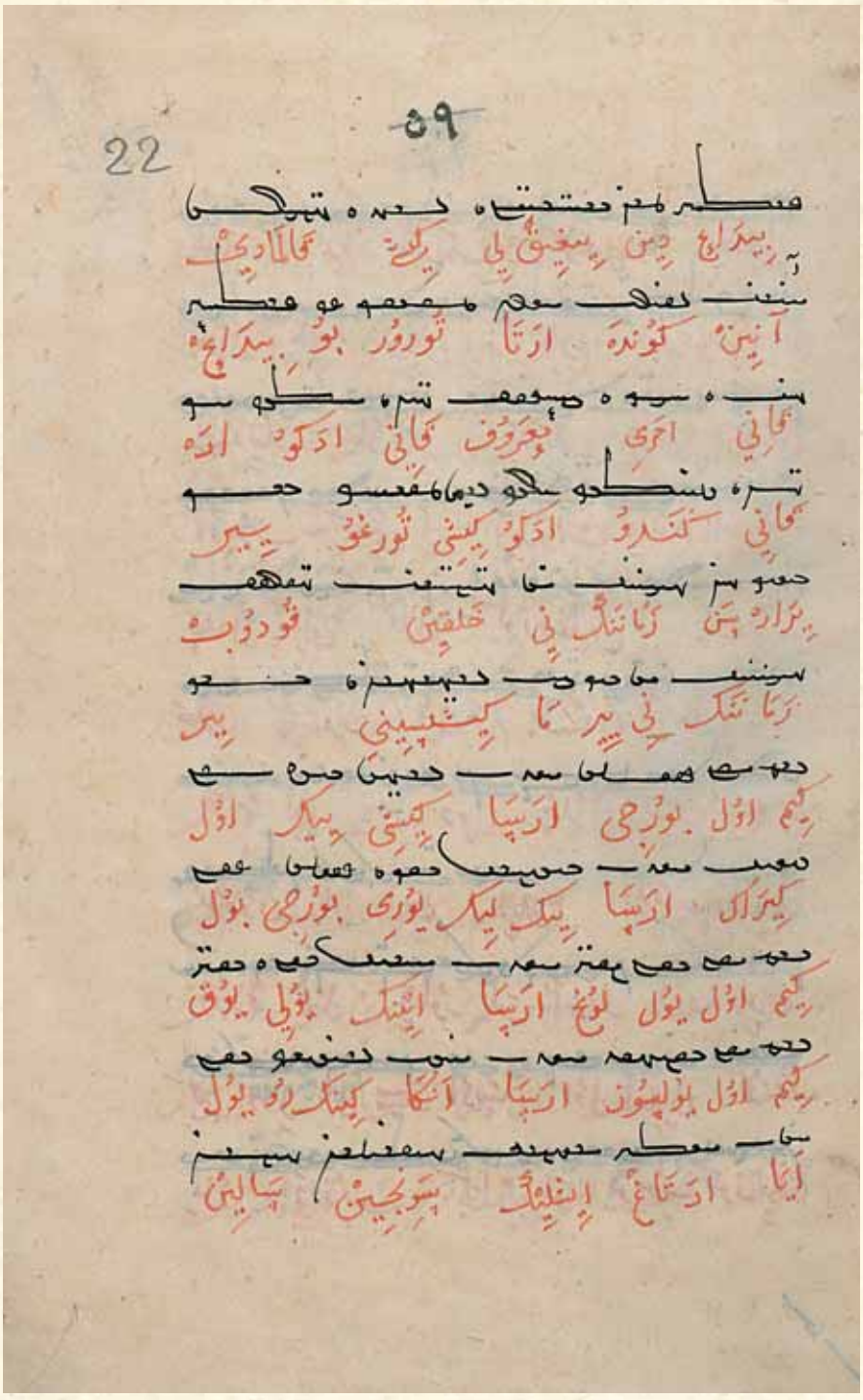

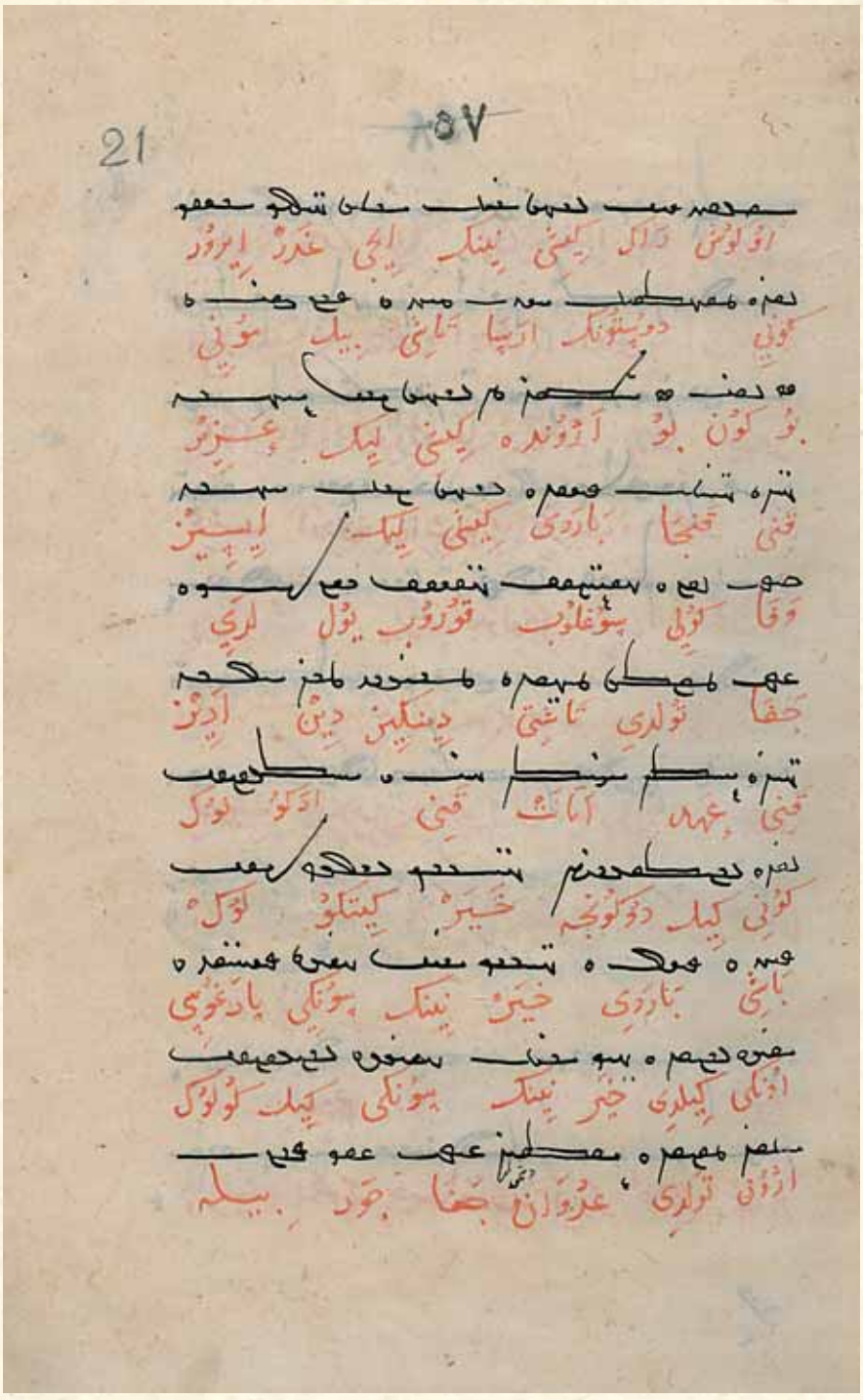

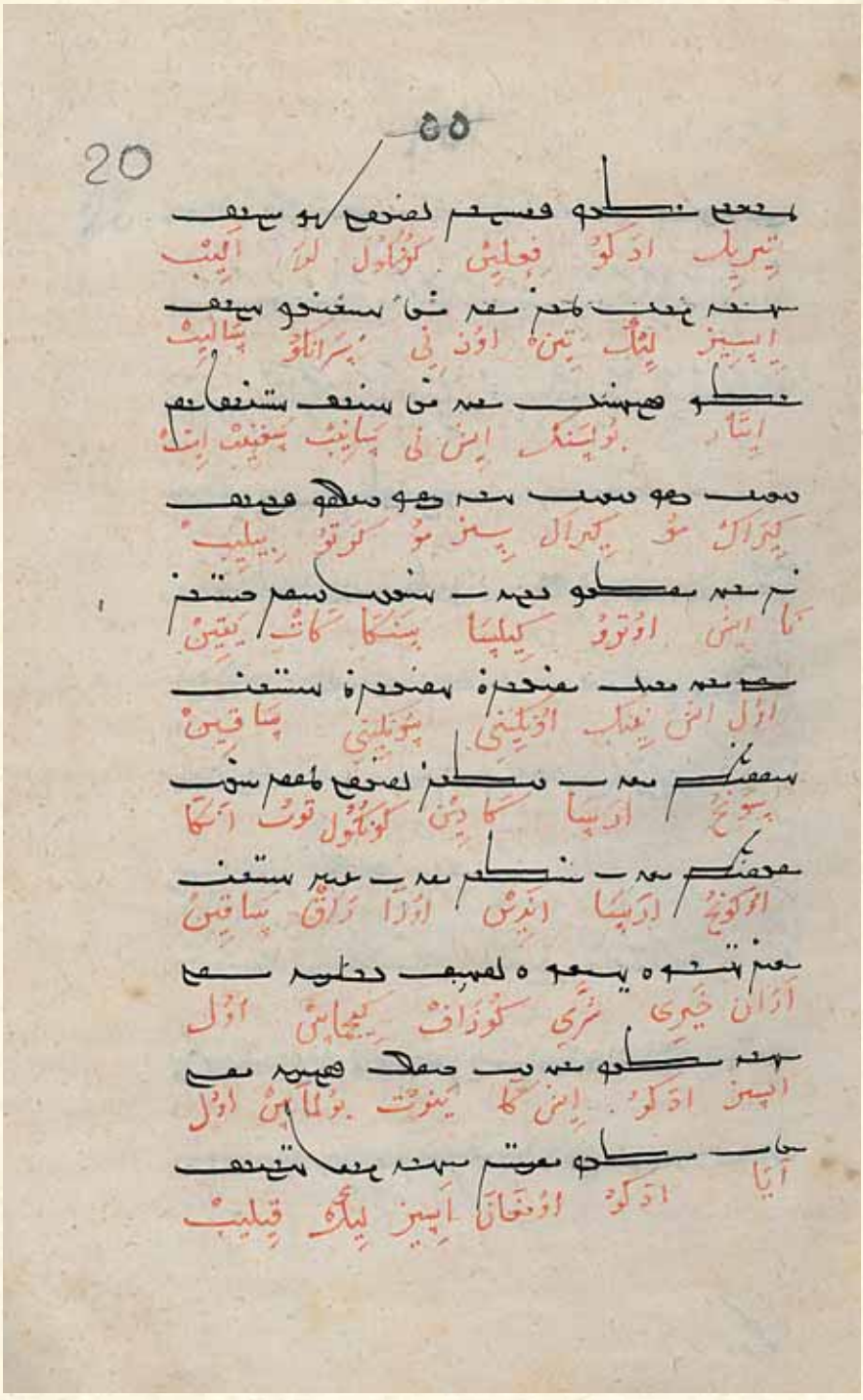

كَمَا قَالَ اللّٰهُ تَعَالَى وَالْكَاظِمِينَ الْغَيْظَ وَالْعَافِينَ عَنِ النَّاسِ
وَاللّٰهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ وَكَقَوْلِهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَنْ كَظَمَ
غَيْظًا وَهُوَ يَقْدِرُ عَلَى اِنْفَاذِهِ مَلَأَ اللّٰهُ قَلْبَهُ اِيمَانًا وَاَمْنًا

17 ٤٩

كما قال الله تعالى نحن قسمنا بينهم معيشتهم في الحيوة الدنيا

كوكي كورك لوك ار نينك خوبي كورك لوك اول

بو كورك لوك قيليق قا كونكول ارك ليك اول

بير ار دين بير ار كا تفاوت تيليم

وليكن كورار كا توزي بورك لوك اول

النوع الاخرى في مكارم الاخلاق والتحريض على التخلق بها

بوتون قيلغ فعلين اوتا ار ديكيك

كرم كيم ده بولسا اني ار ديكيك

ييميش ييز ييخاج تاك كرم ييز كيسي

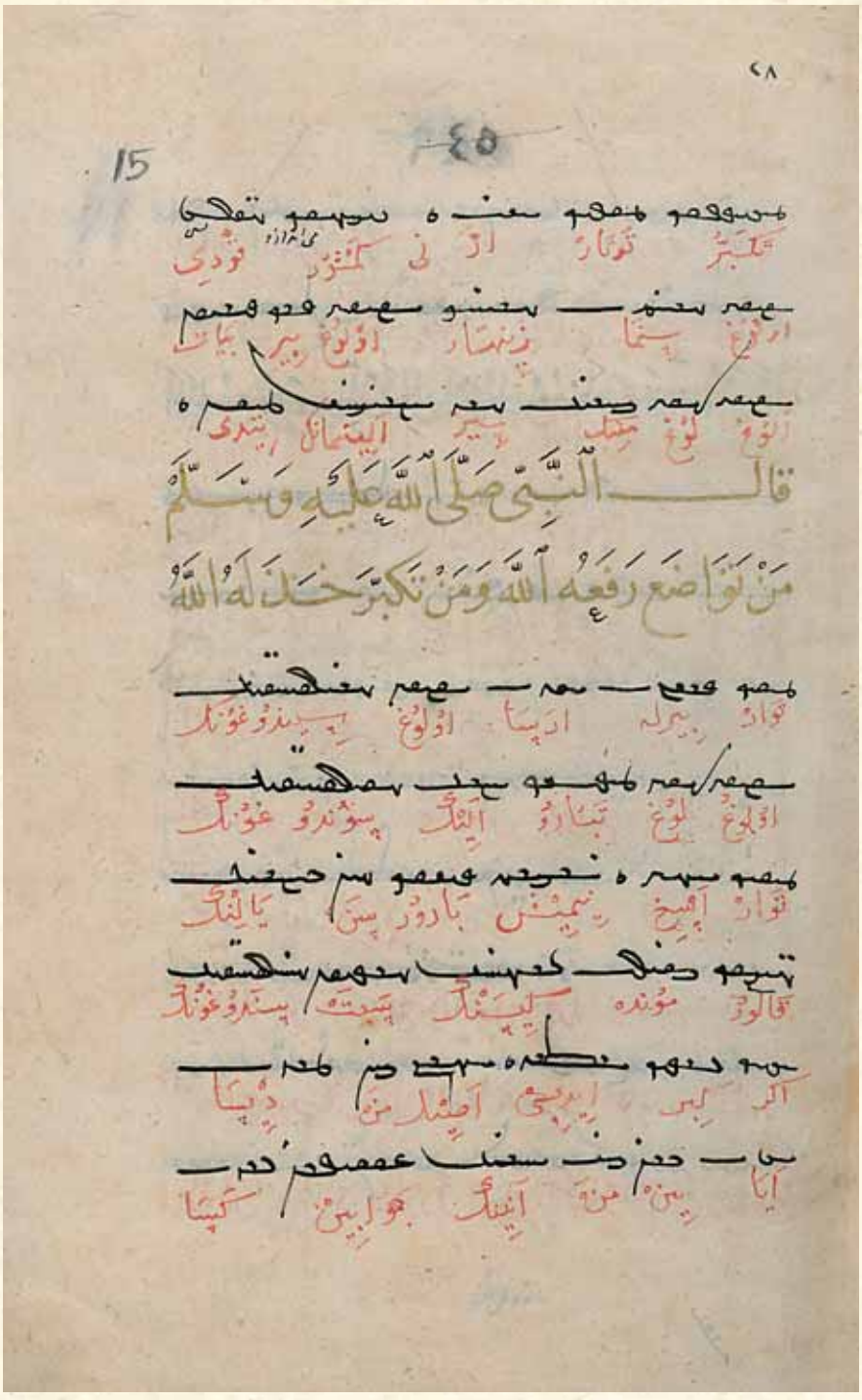

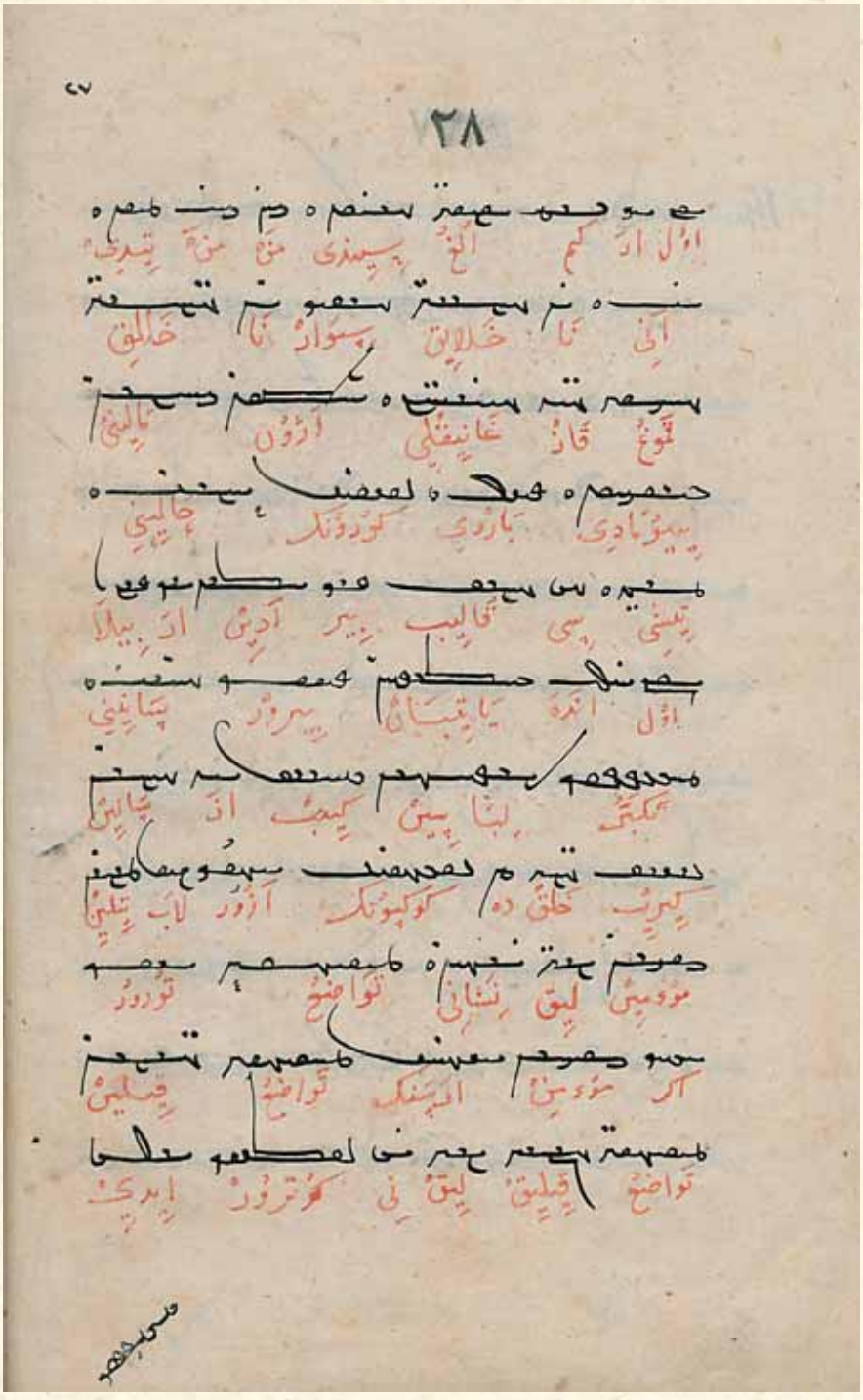

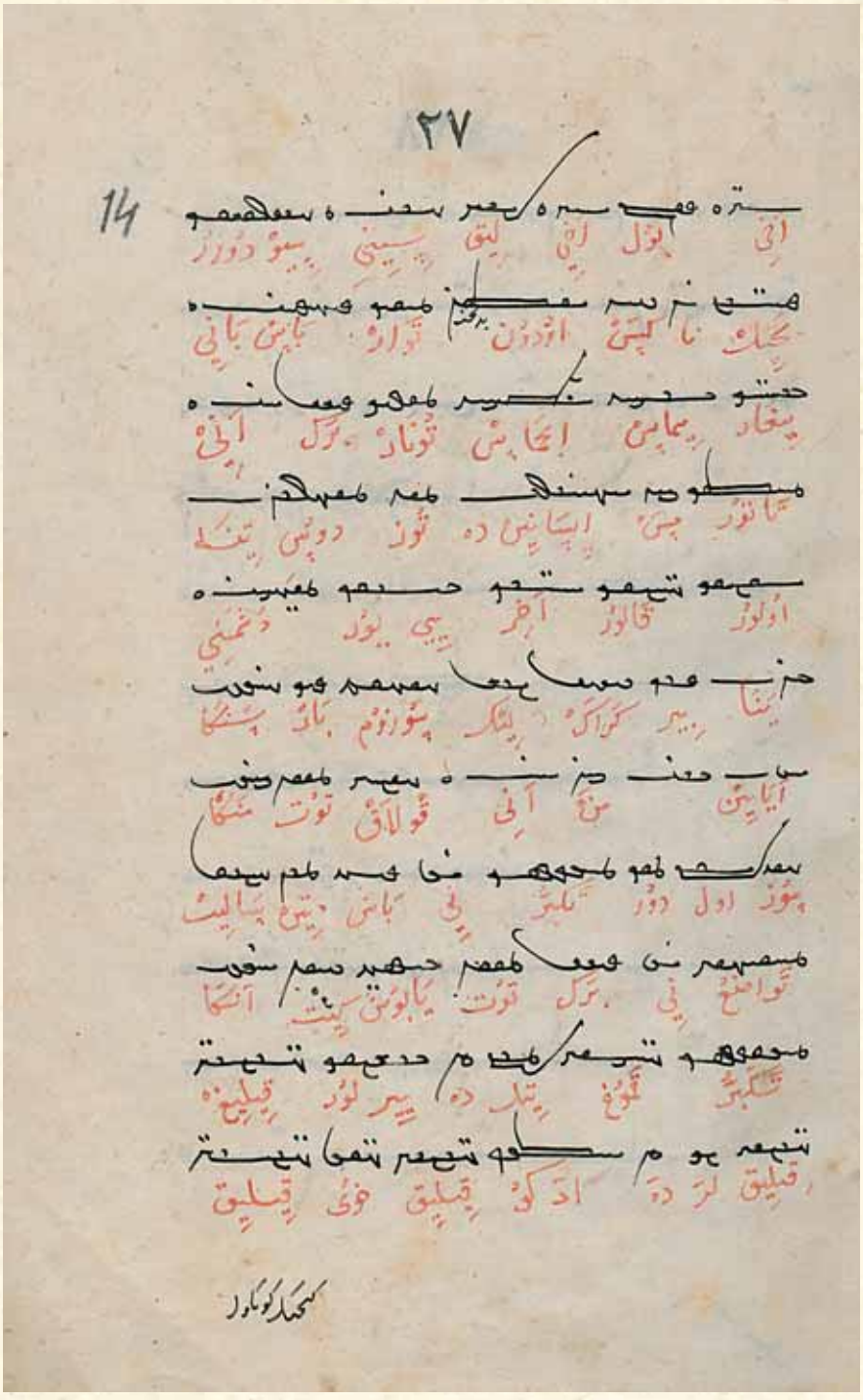

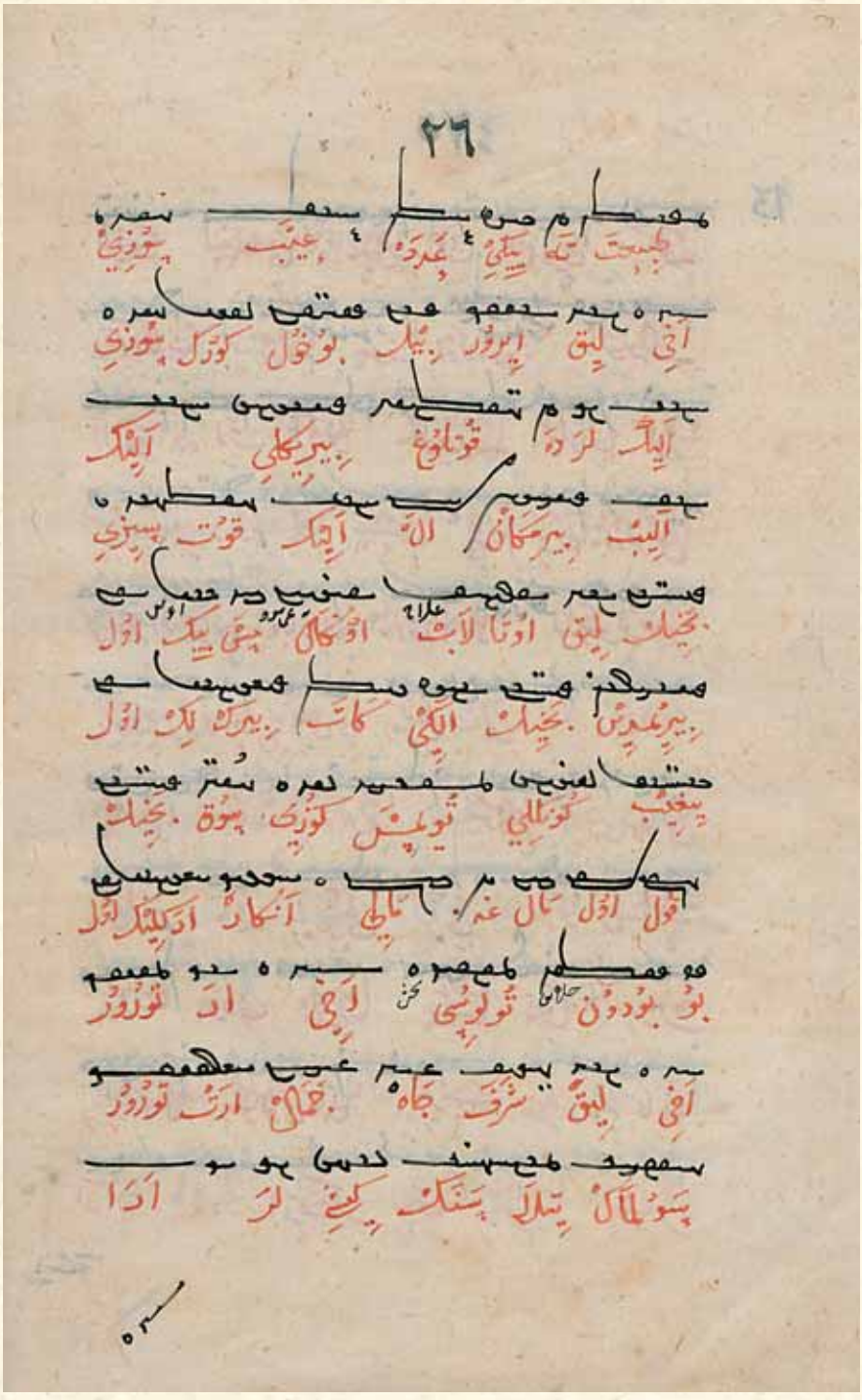

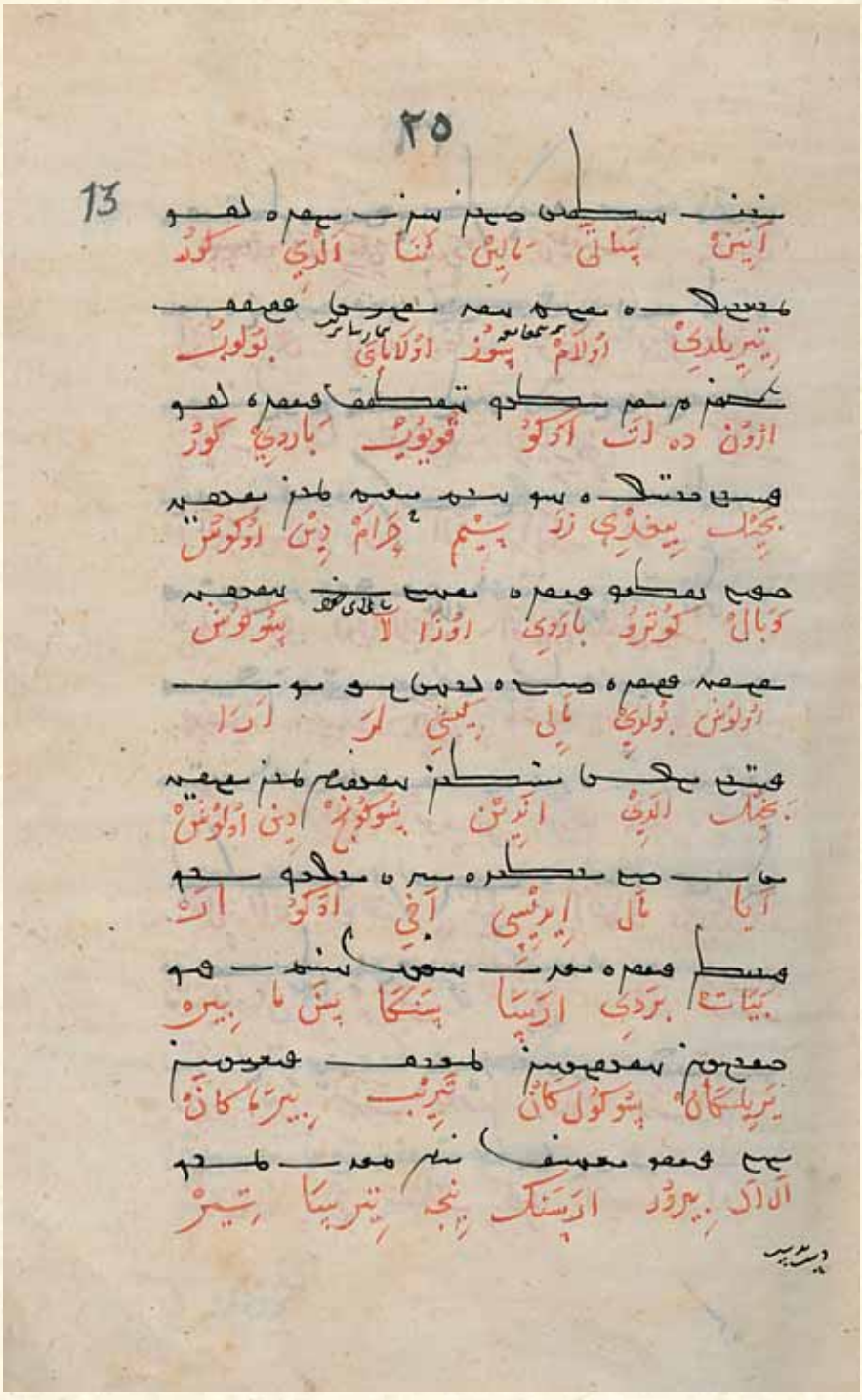

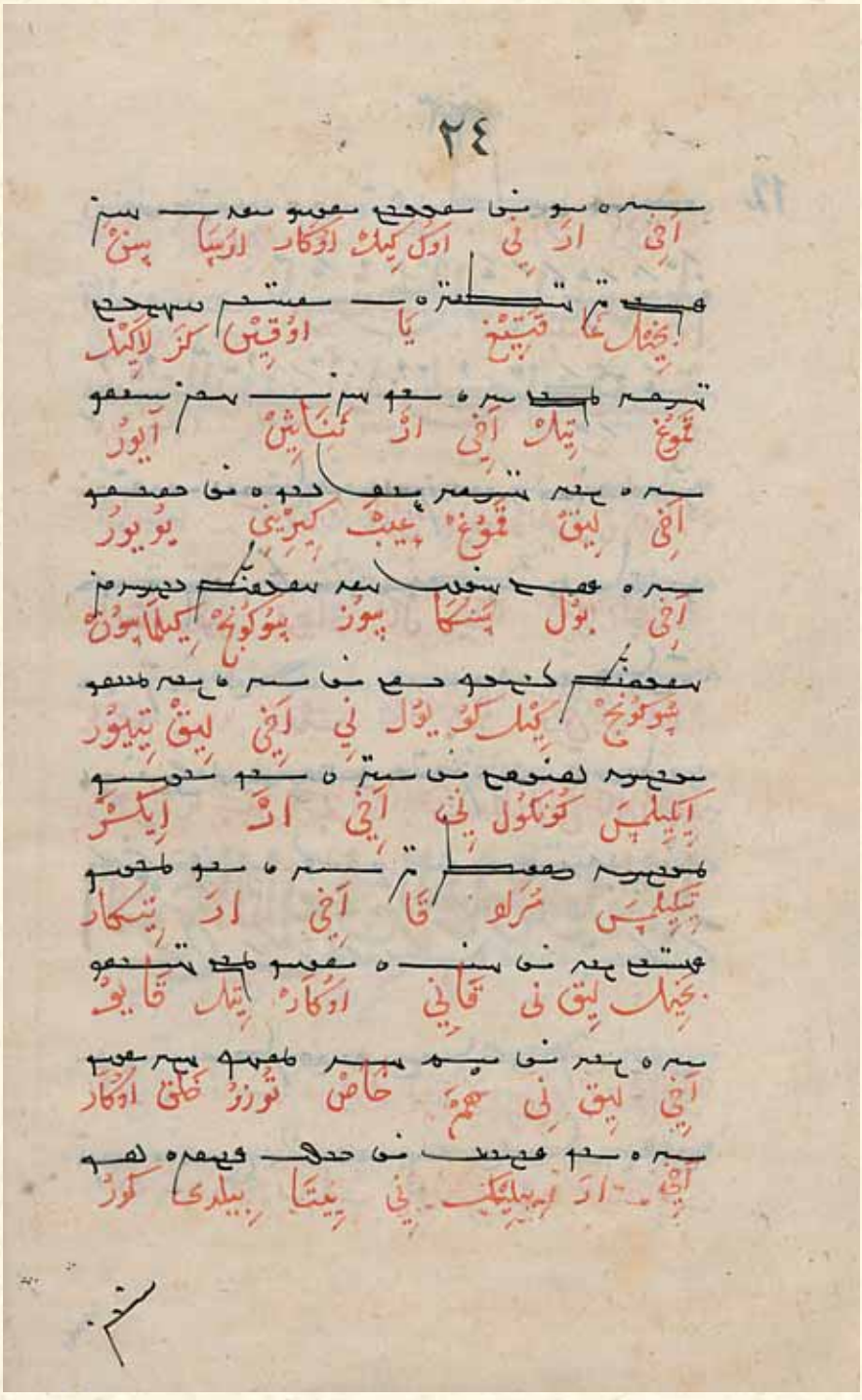

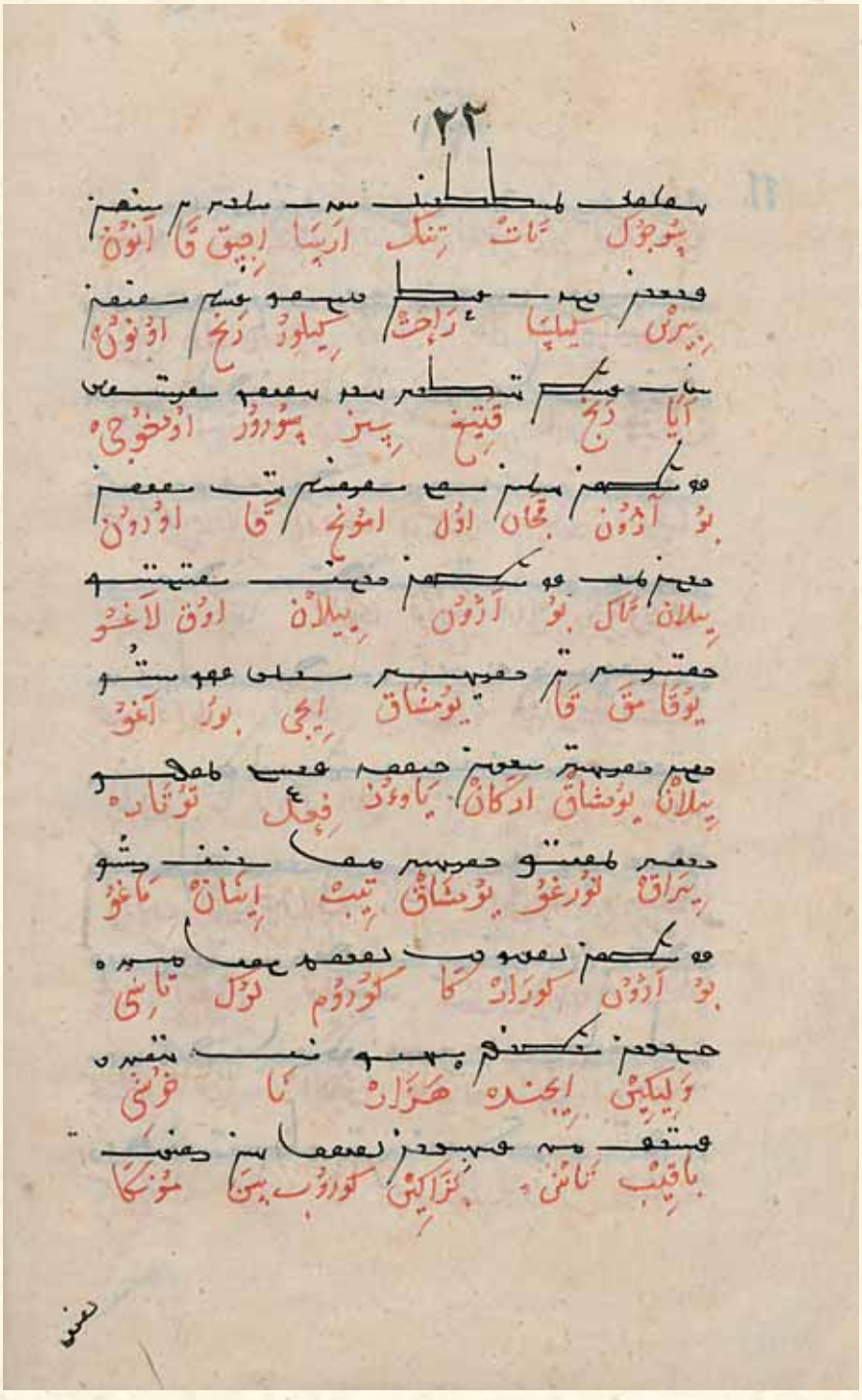

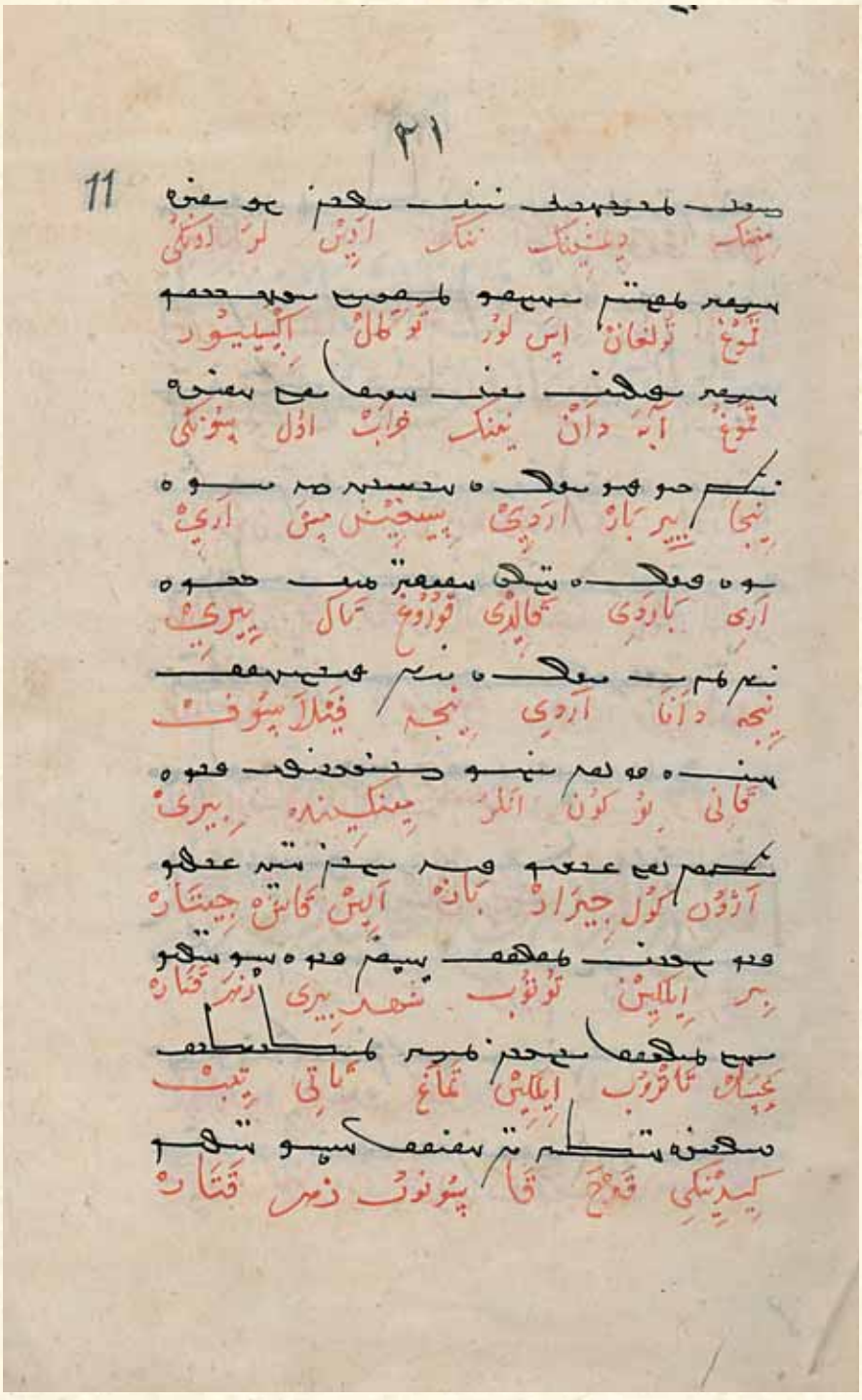

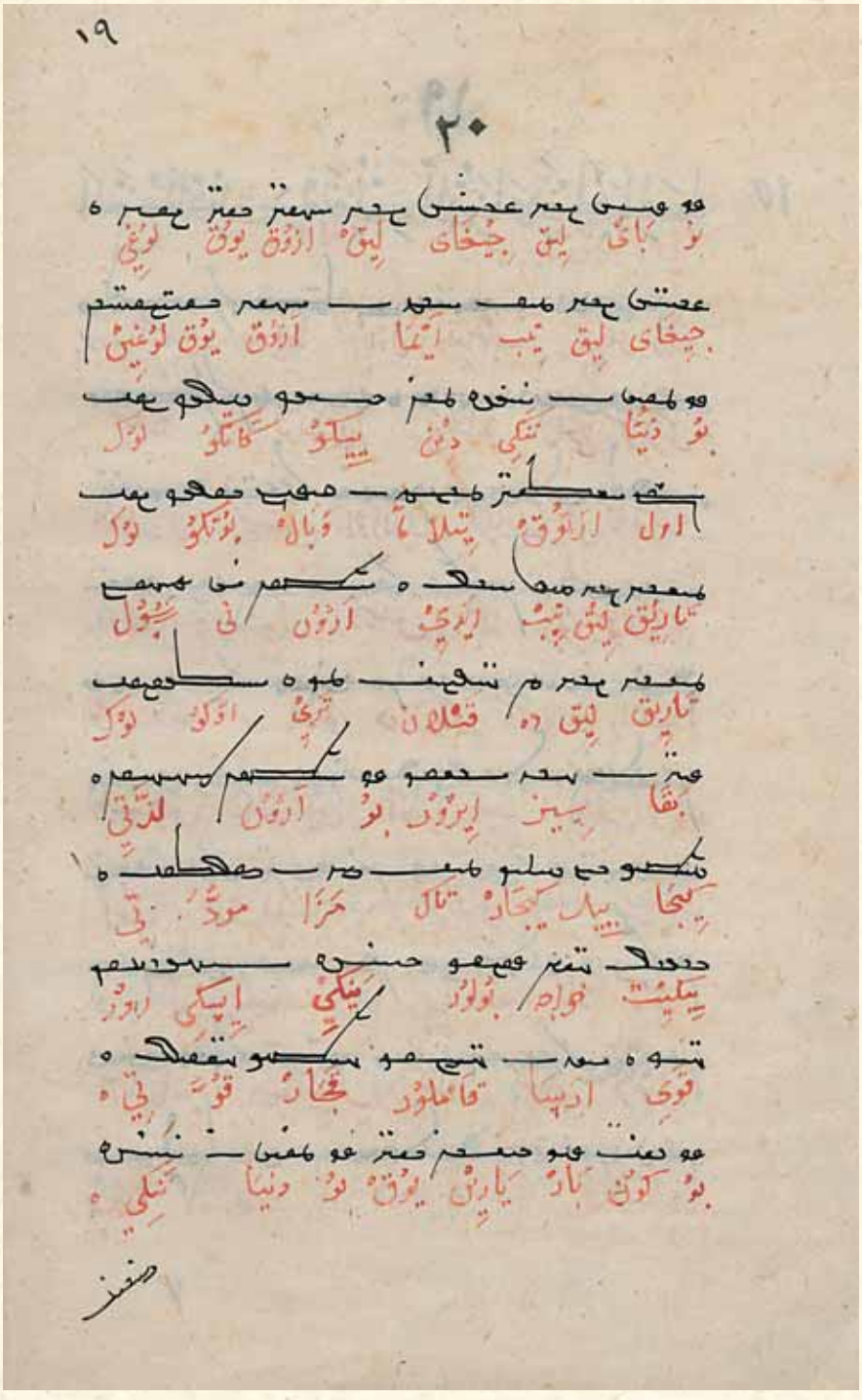

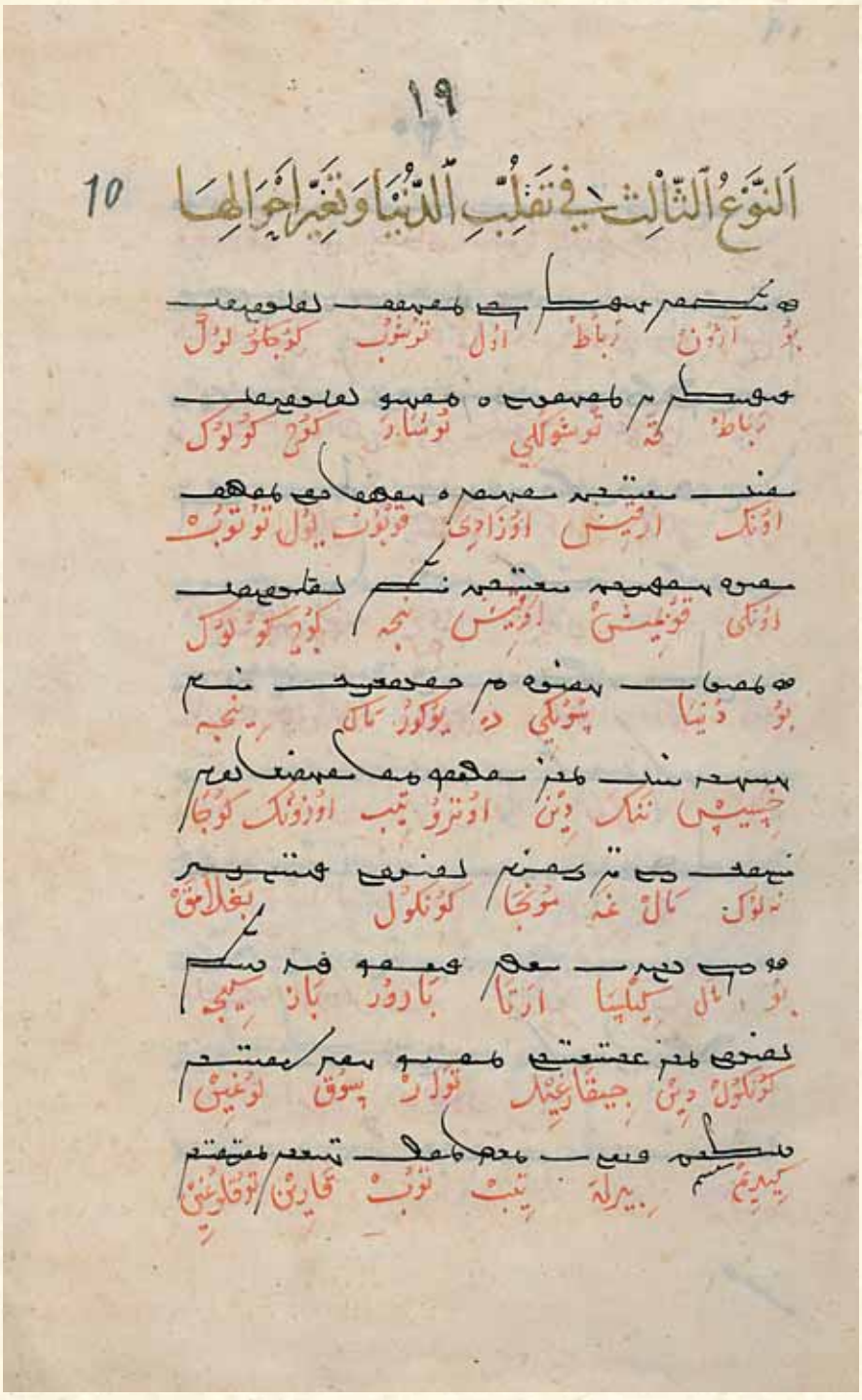

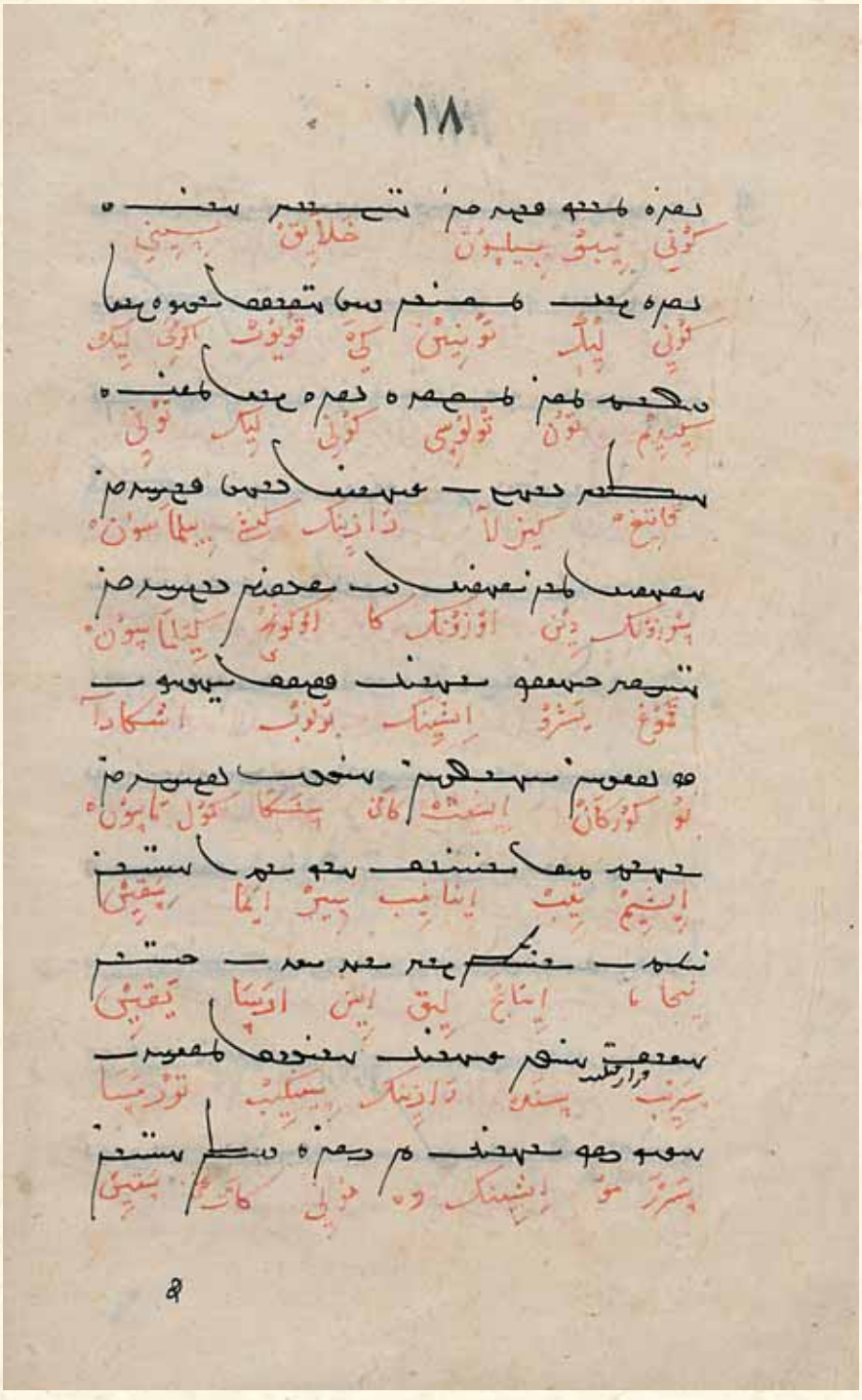

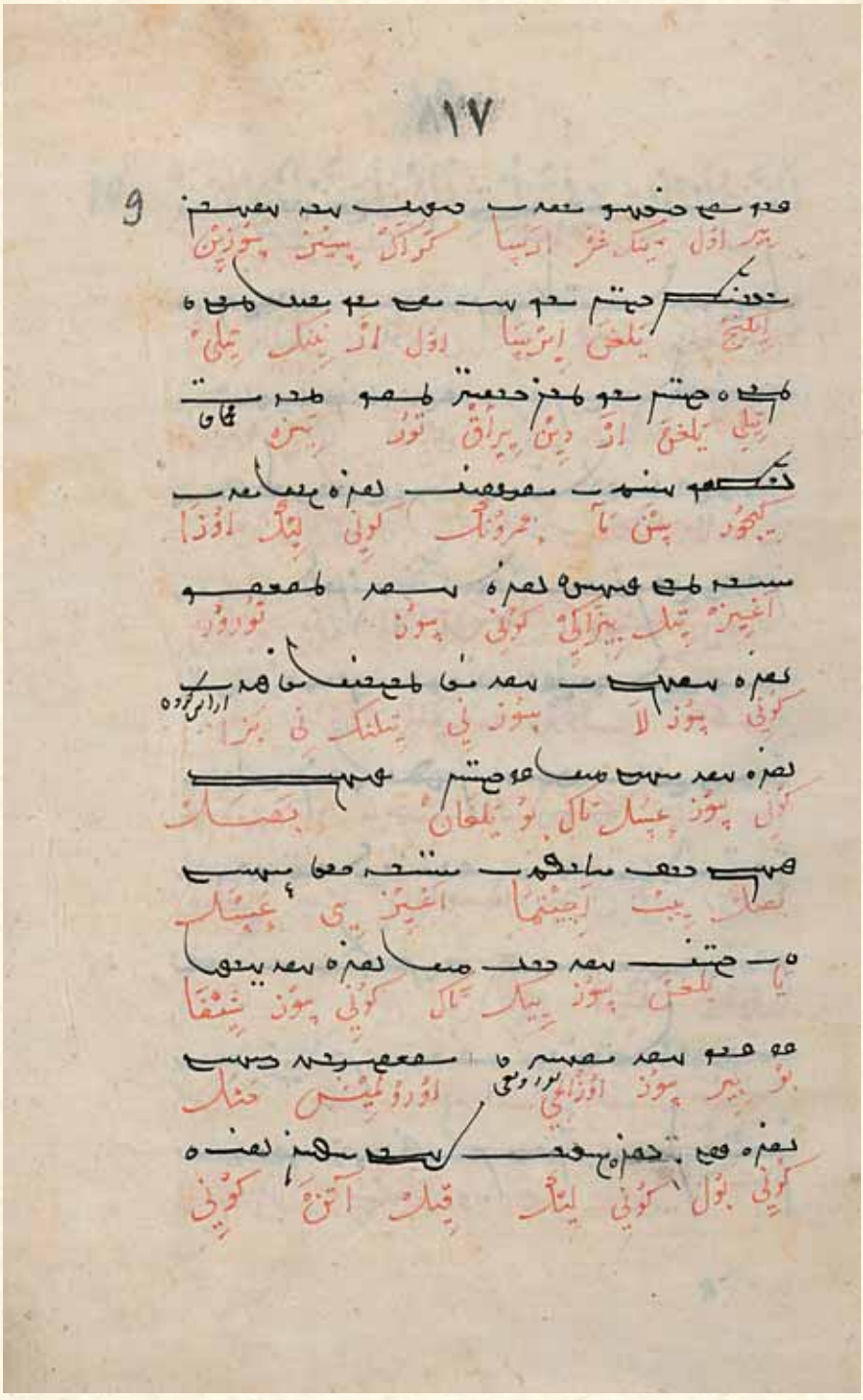

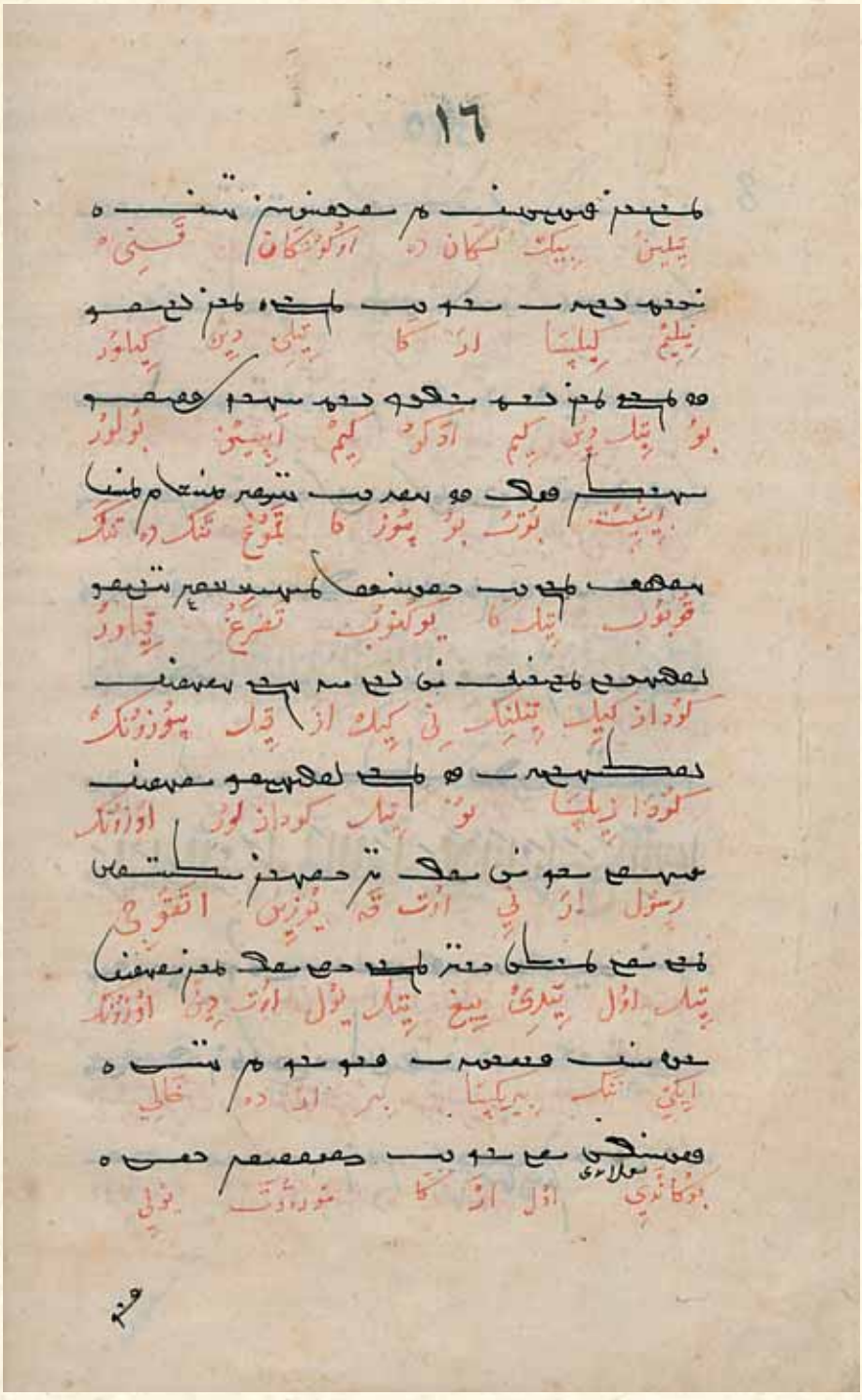

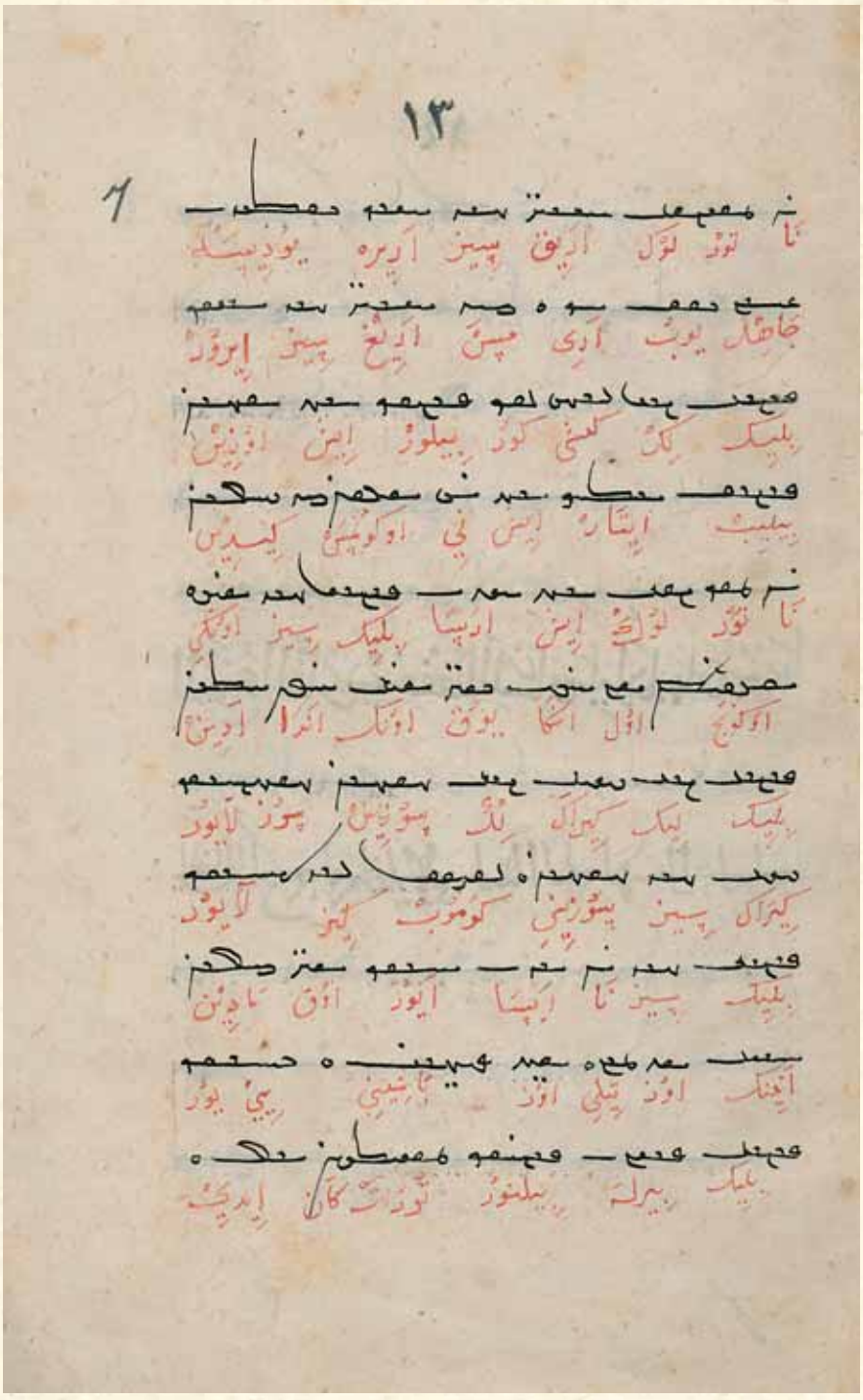

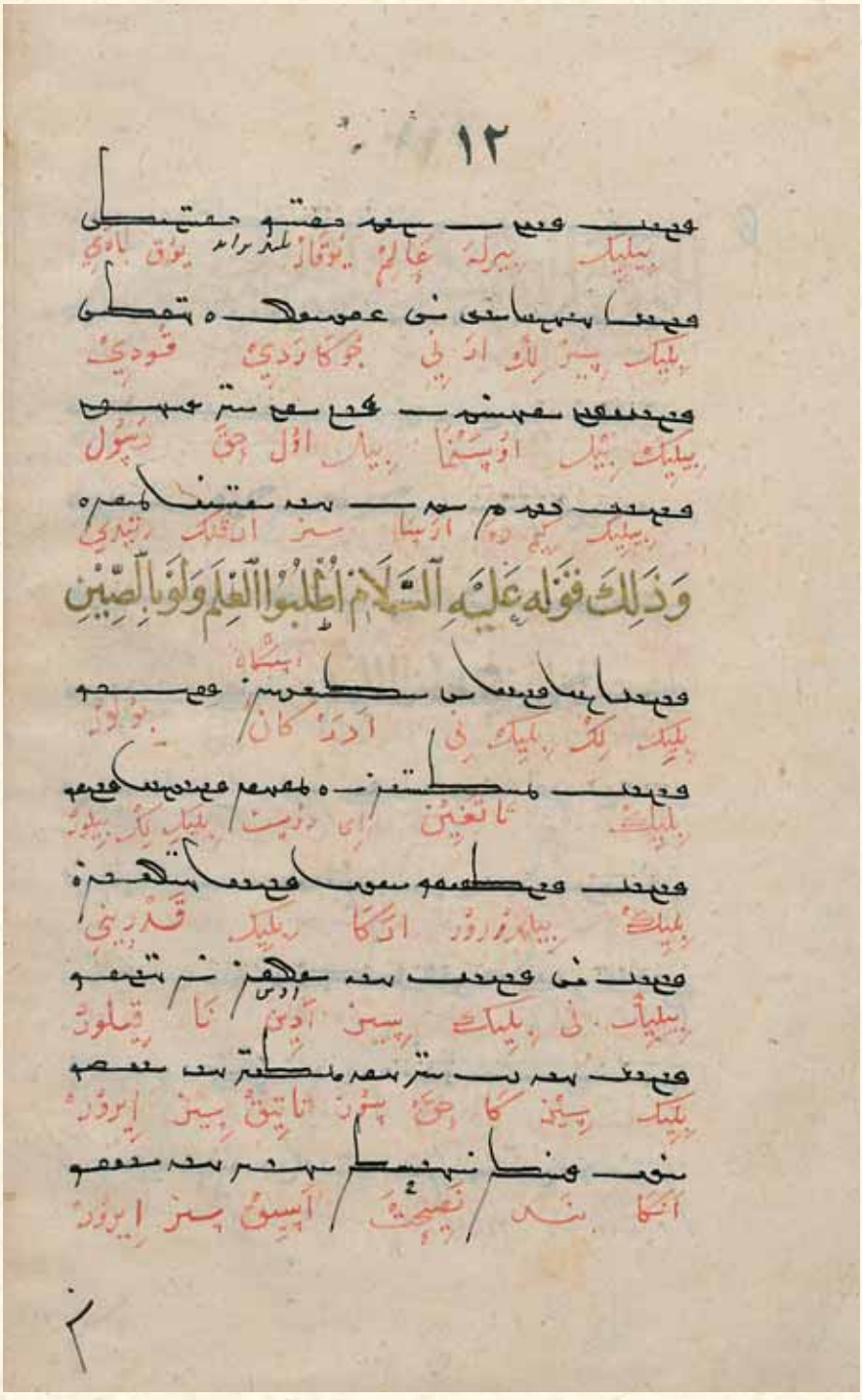

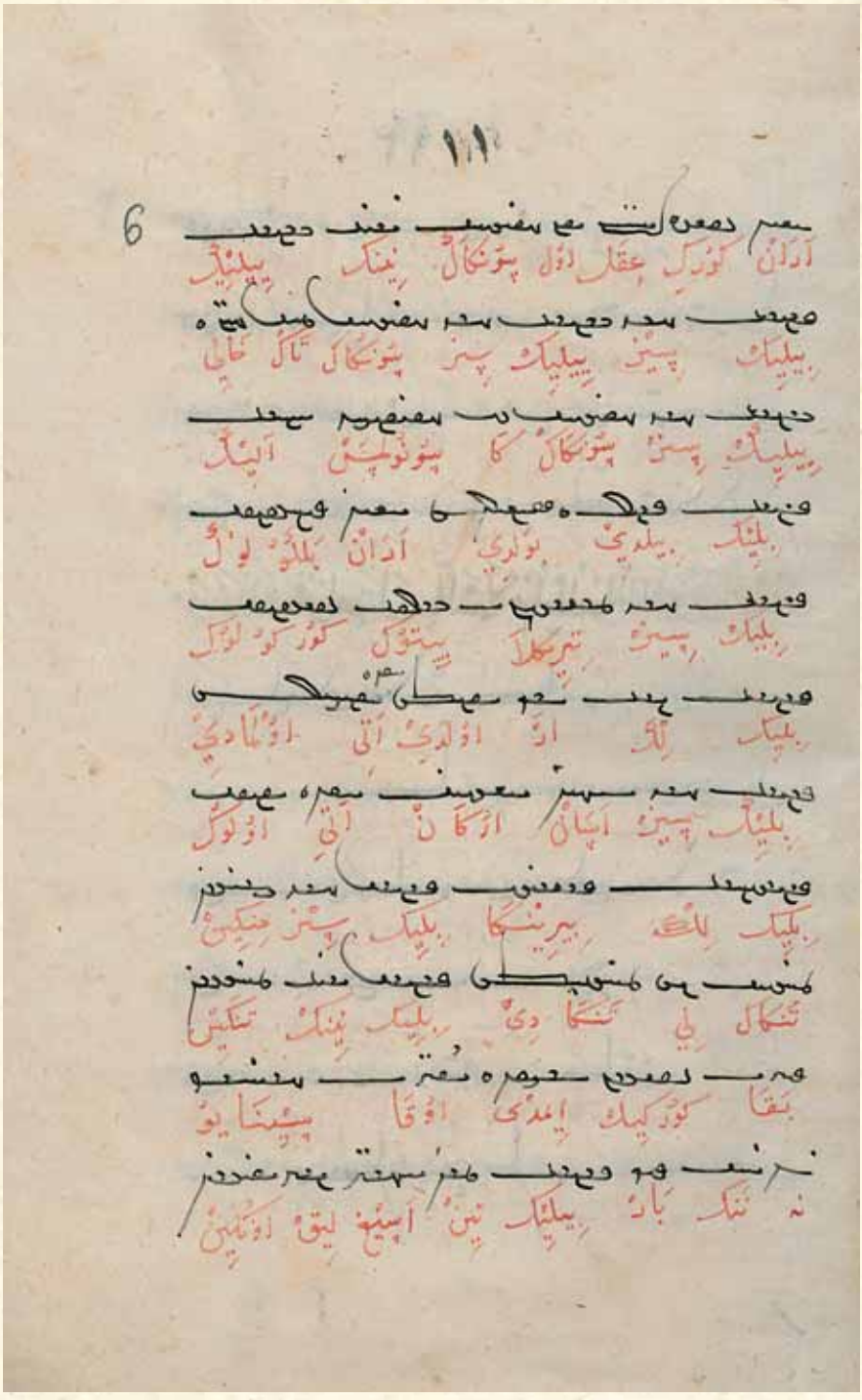

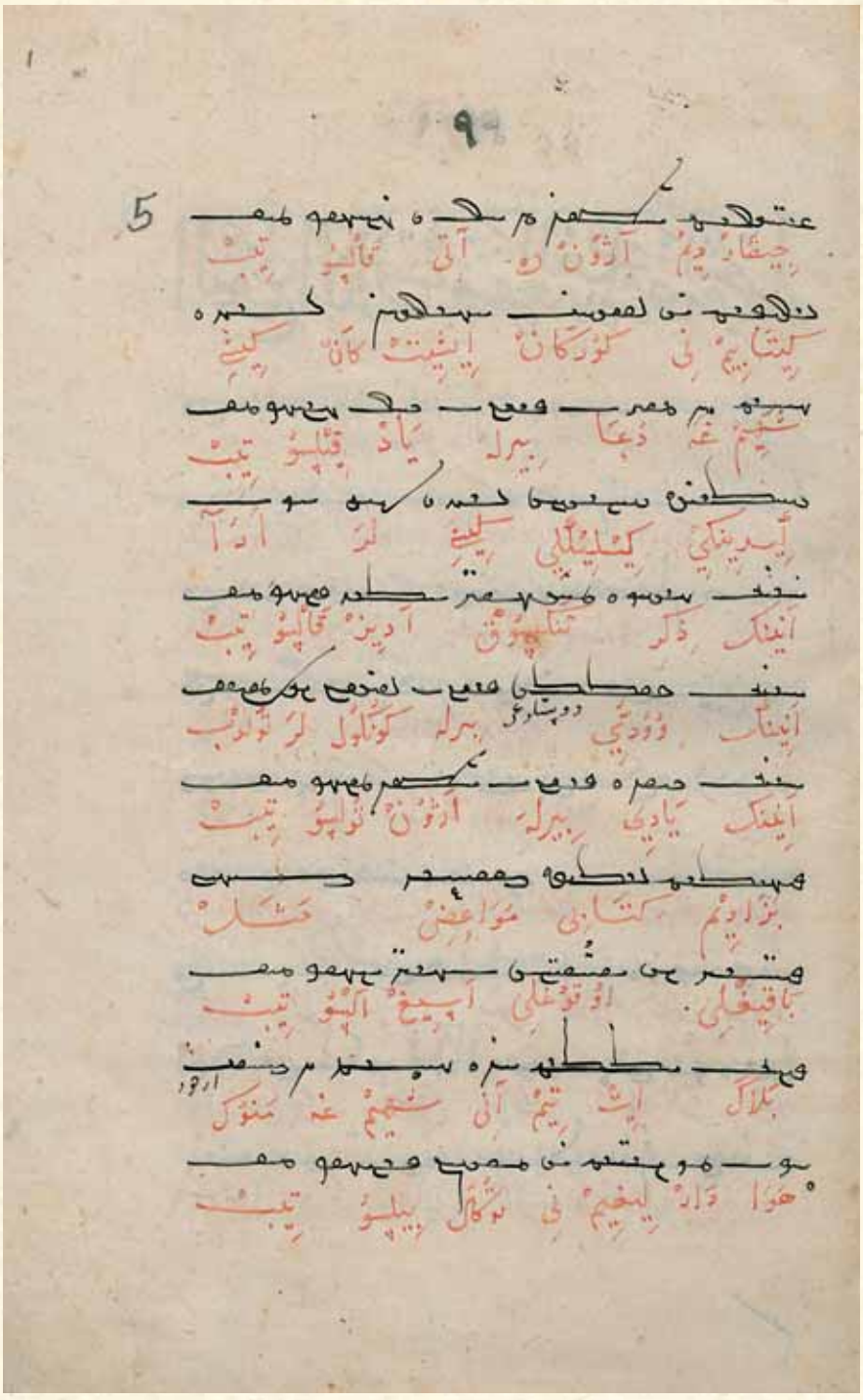

مُوْجِبِ تَالِيفِ هَذَا الْكِتَابِ وَمُقْتَضِيهِ

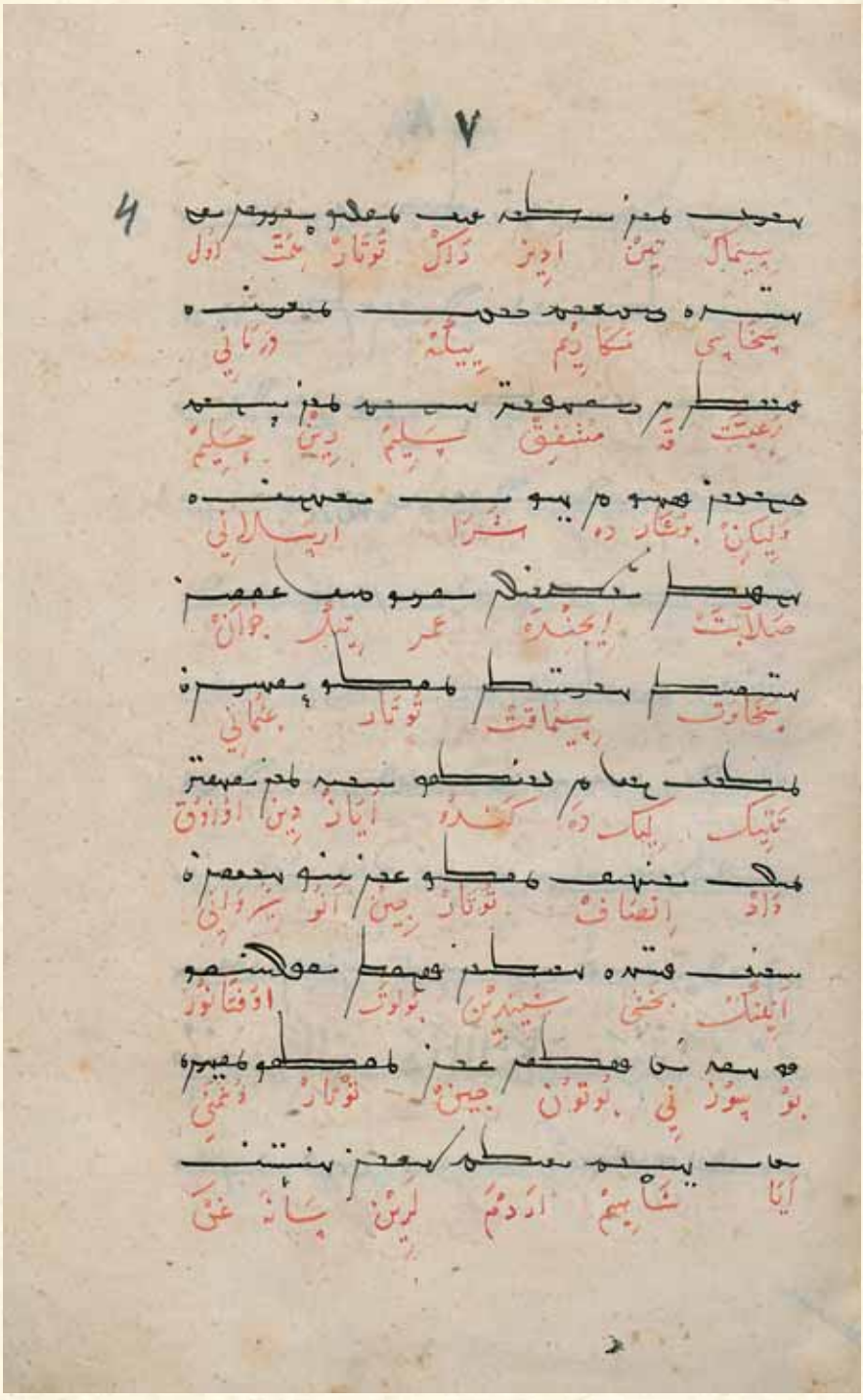

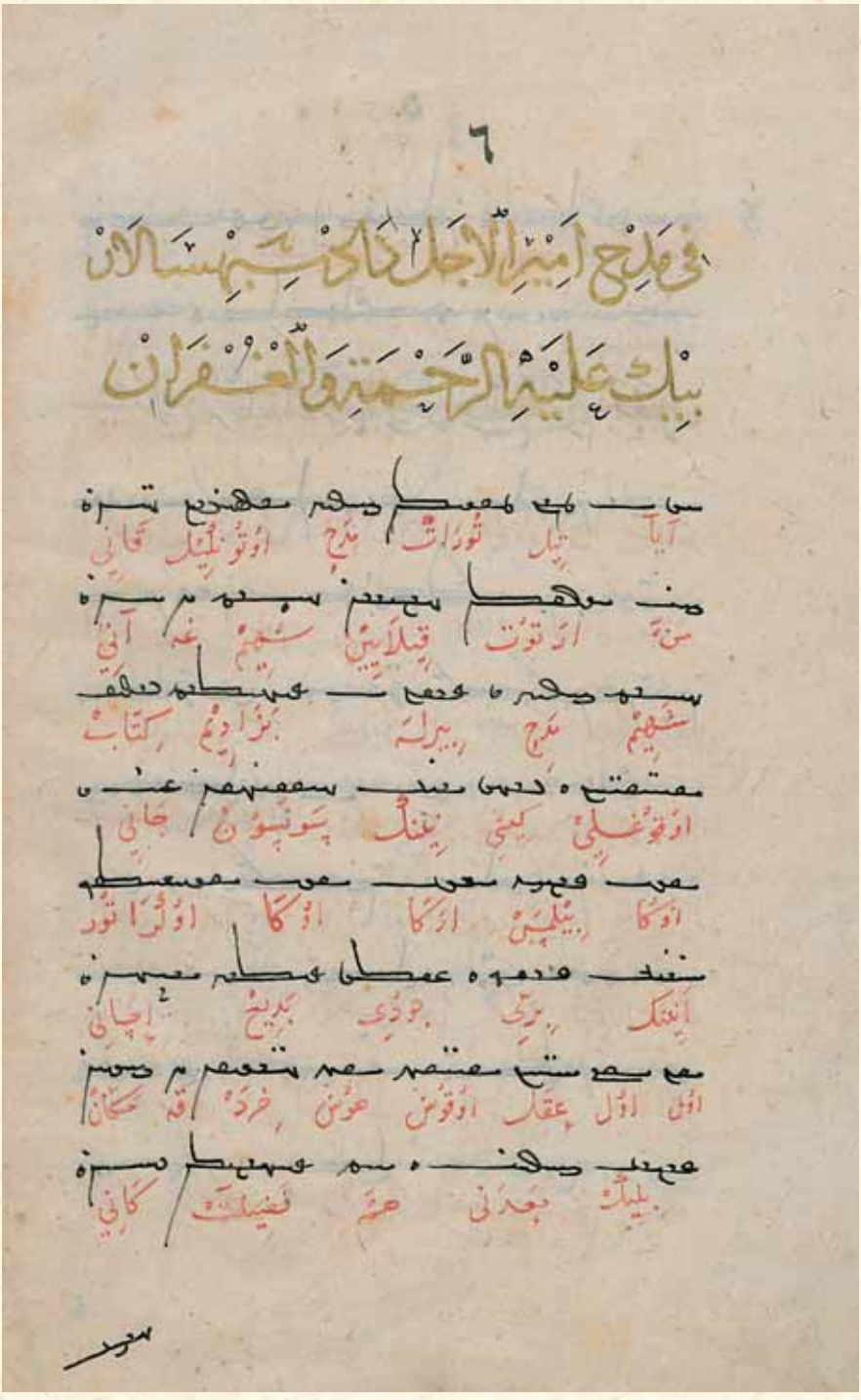

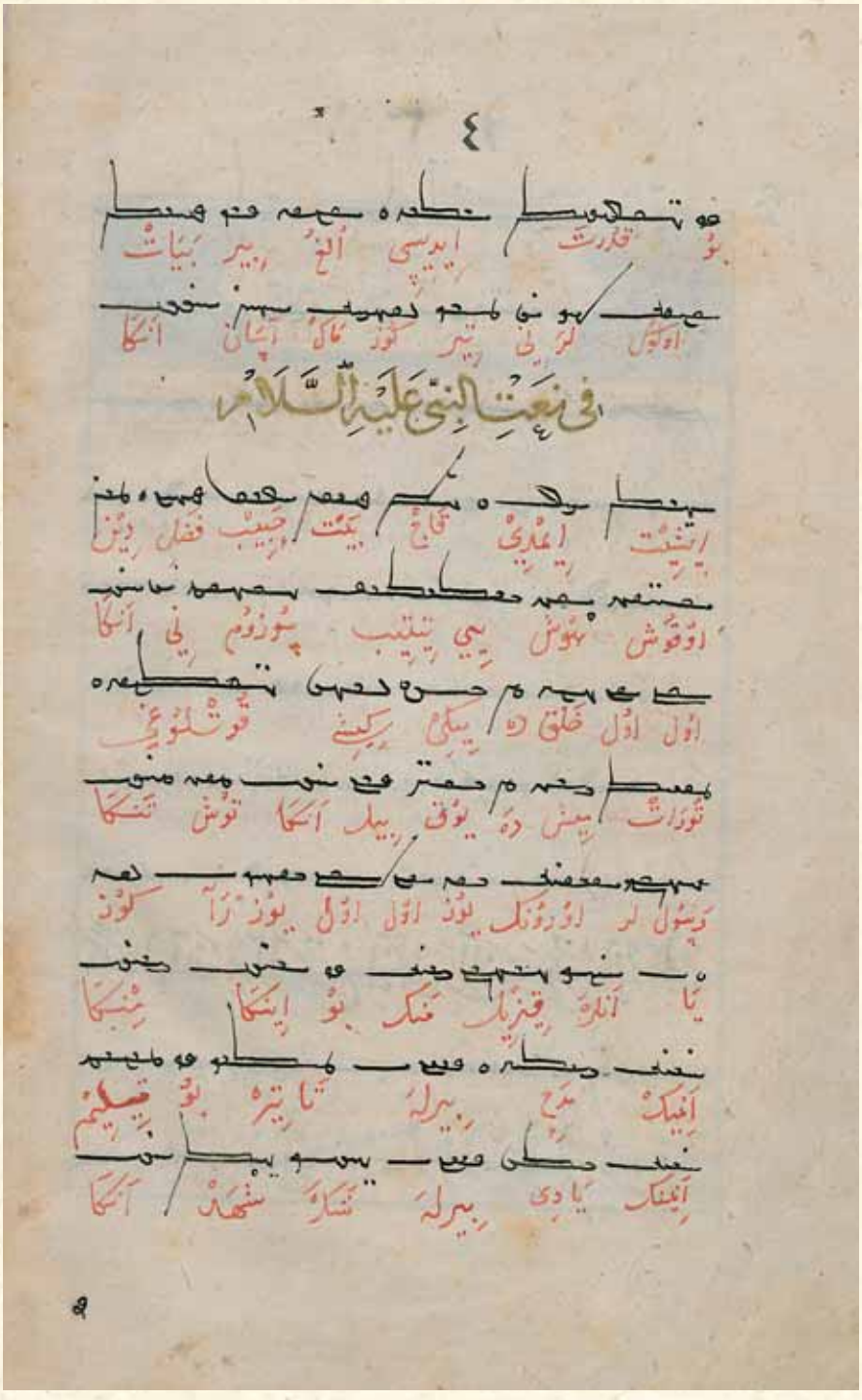

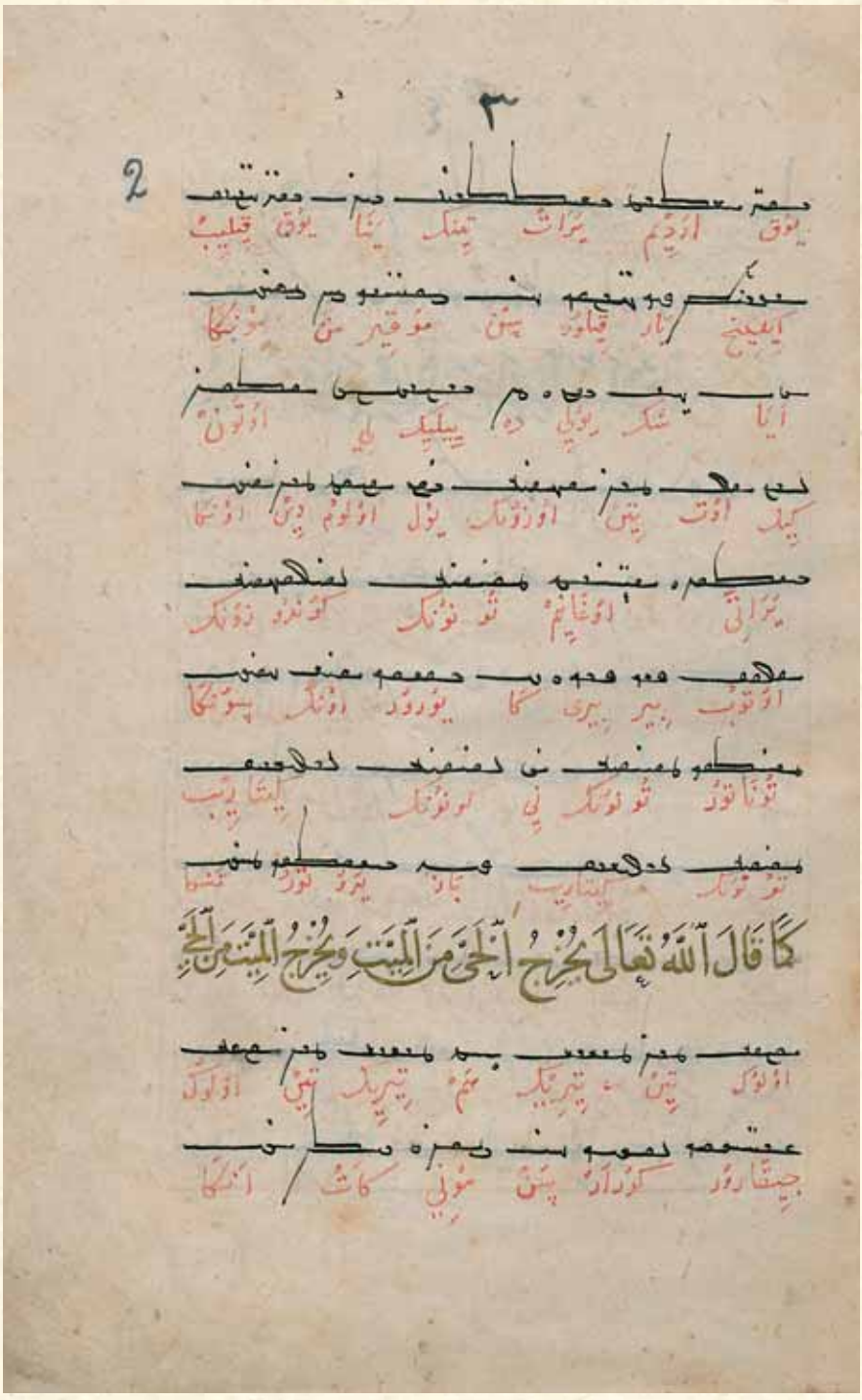

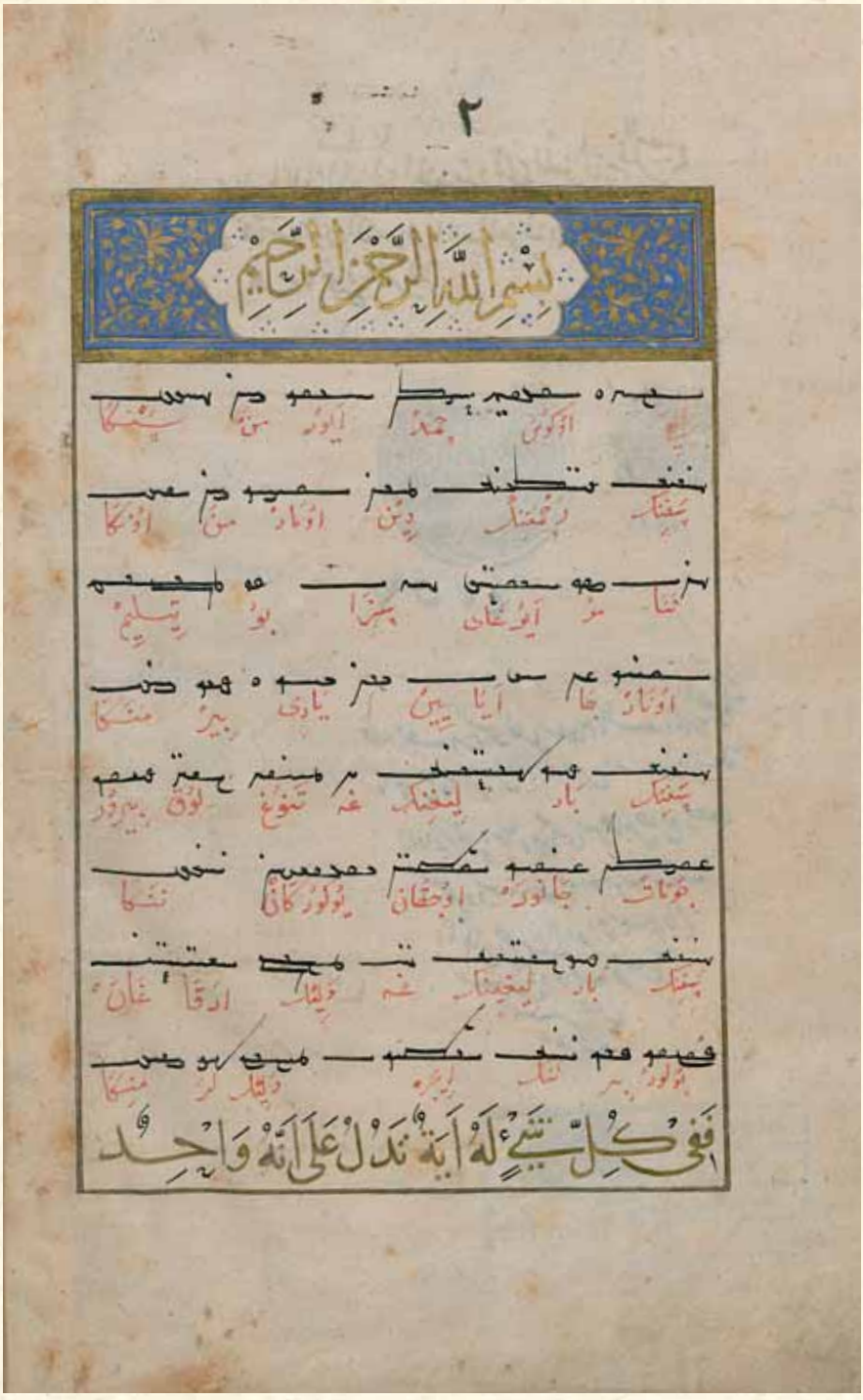
٢
بسم الله الرحمن الرحيم
فَفِي كُلِّ شَيْءٍ لَهُ آيَةٌ تَدُلُّ عَلَى أَنَّهُ وَاحِدٌ

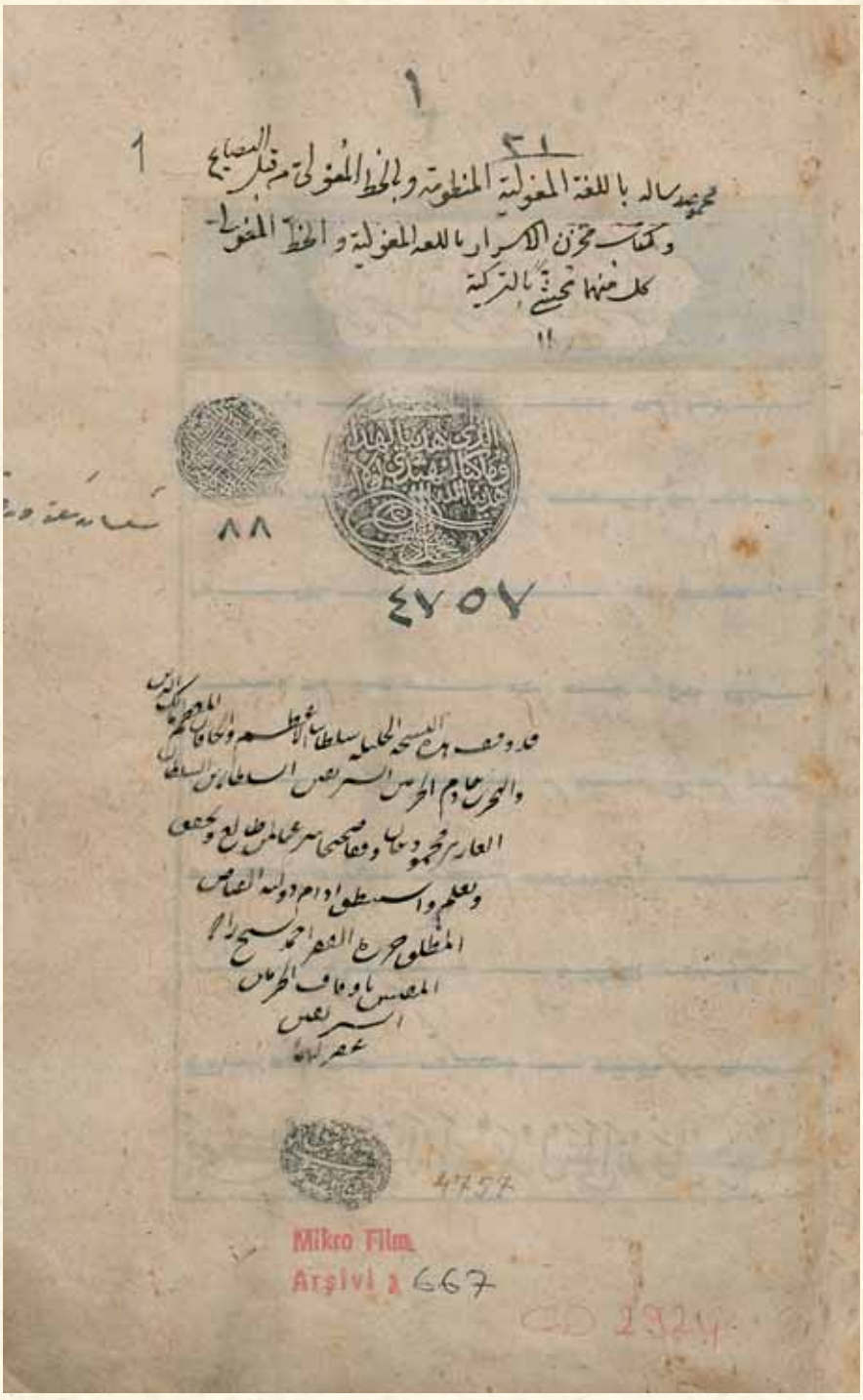
٤٧٥٧
Mikro Film
Arşivi 667

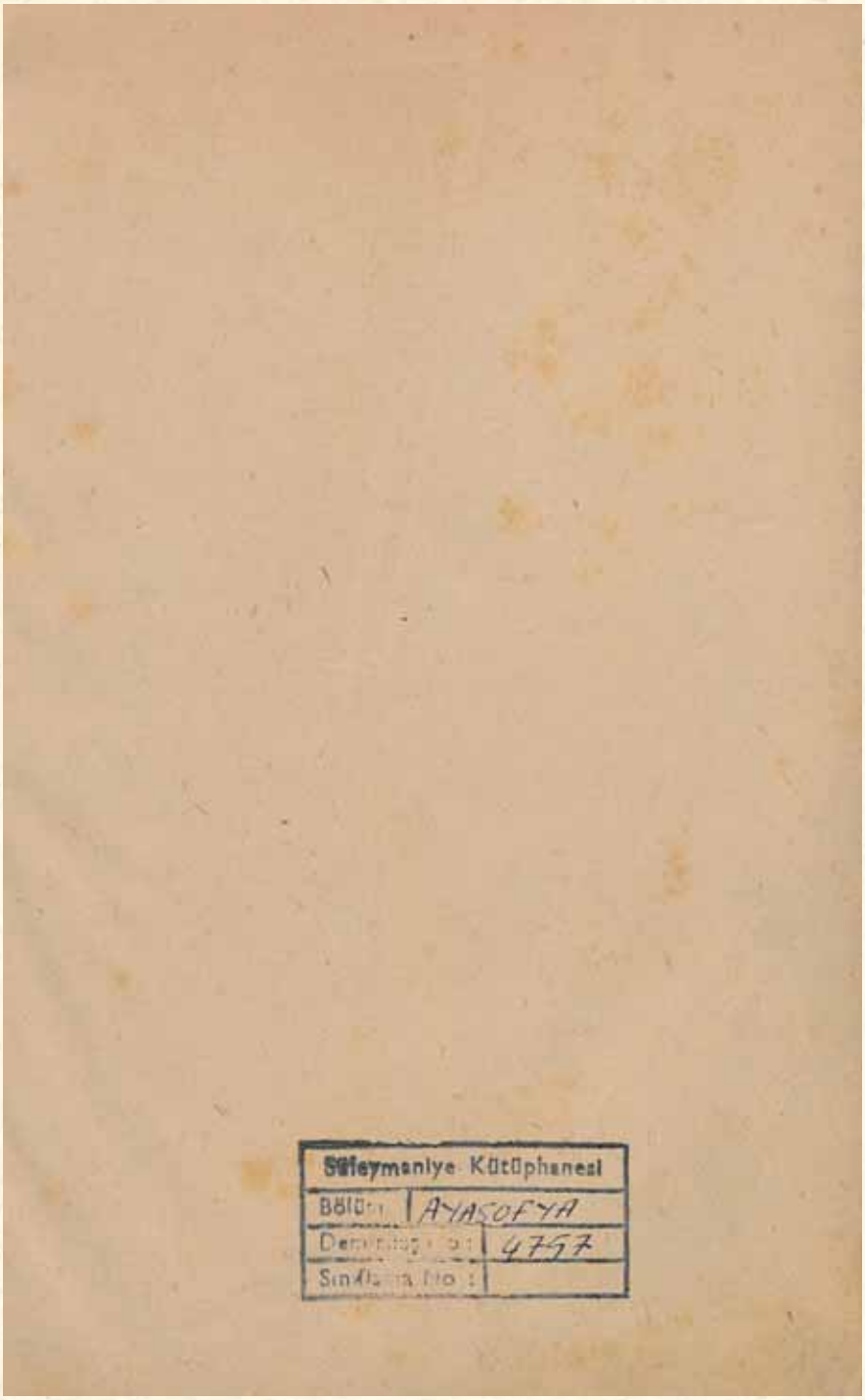
Süleymaniye Kütüphanesi
Bölüm AYASOFYA
Demirbaş No 4757
Sınıflama No

AYASOFYA NÜSHASI

Süleymaniye Yazma Eser Ktp., Ayasofya 4757

456

45a

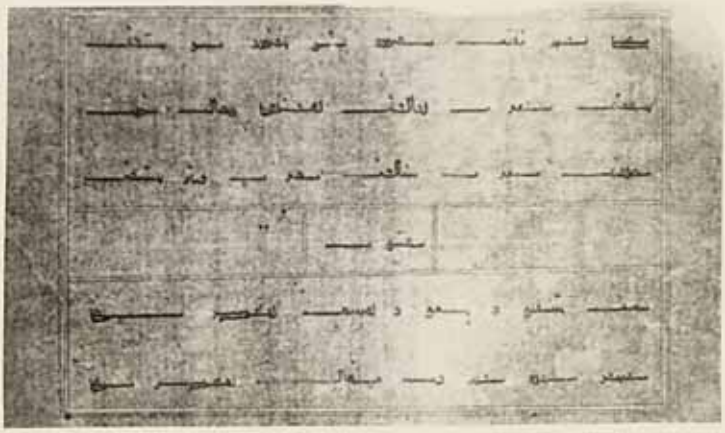

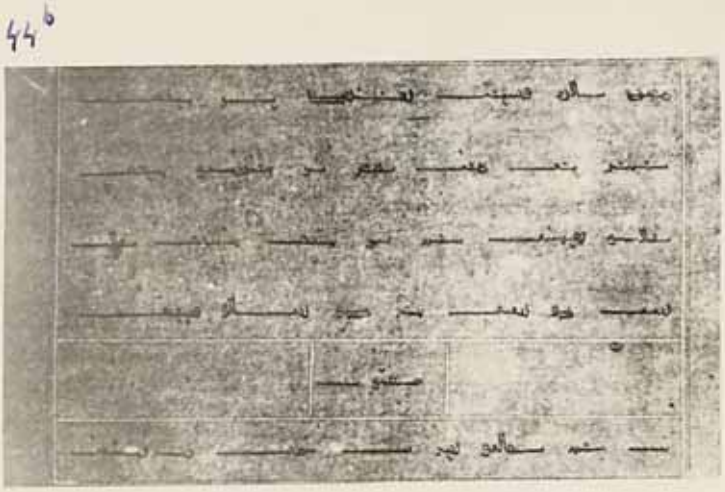
44b

44ª

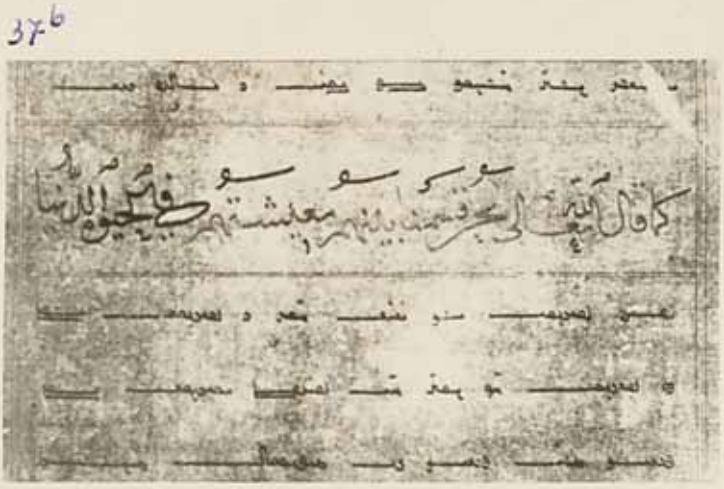

37a

34b

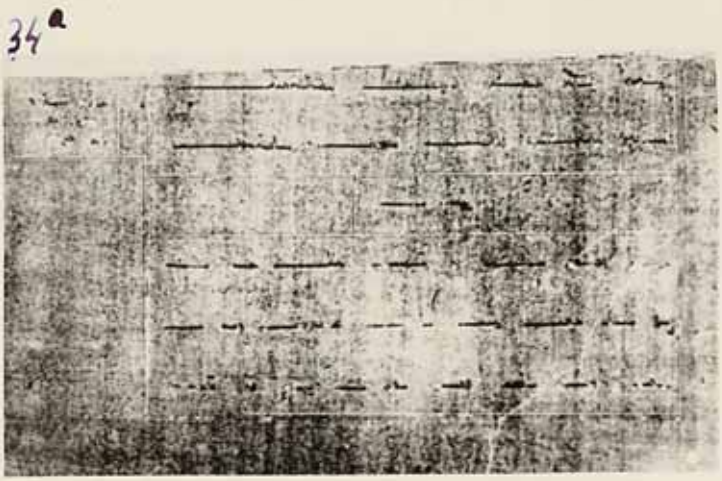
34a

29b

29ª

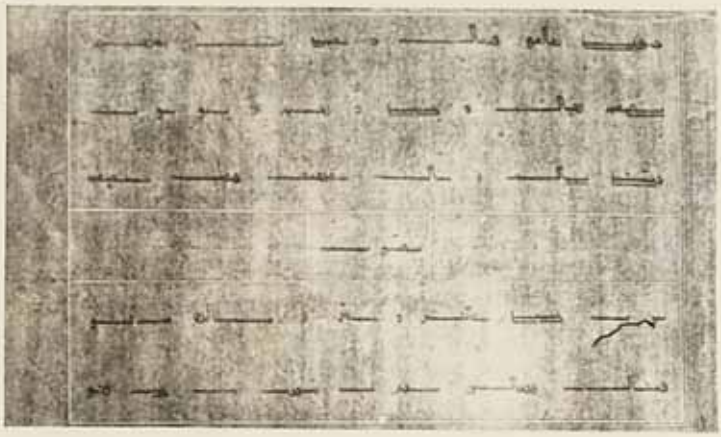

23b

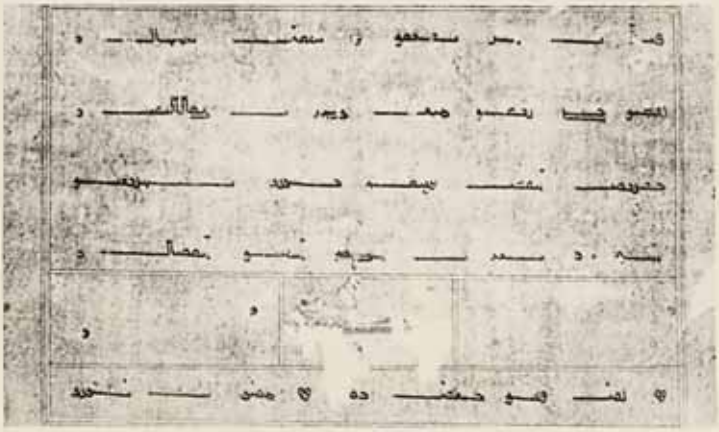

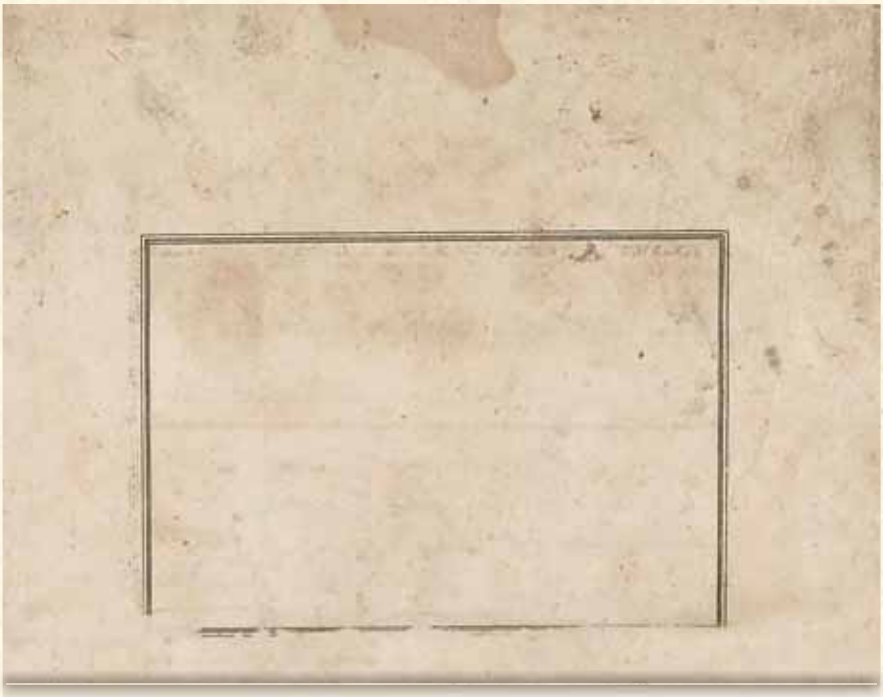

23ª

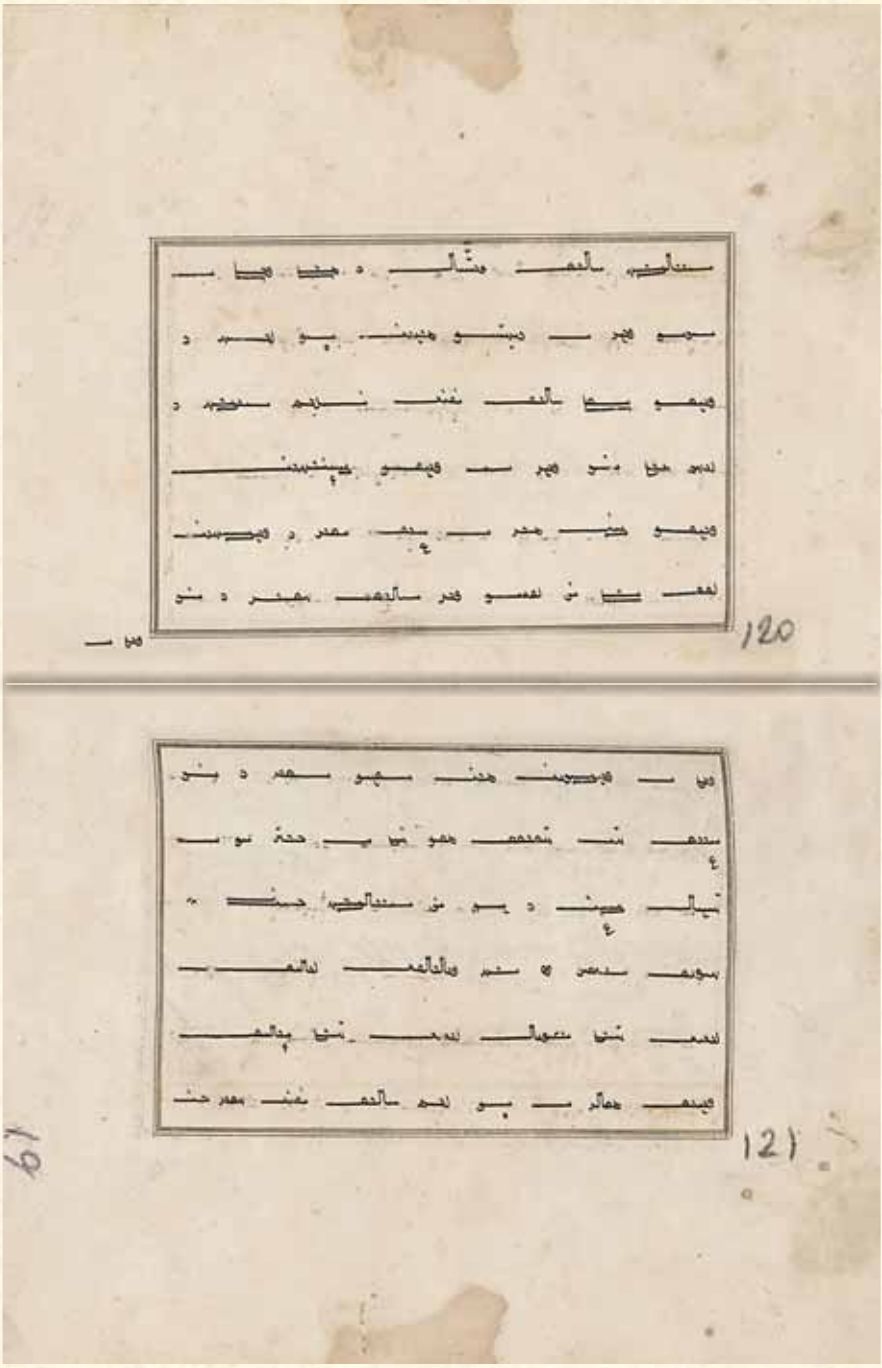

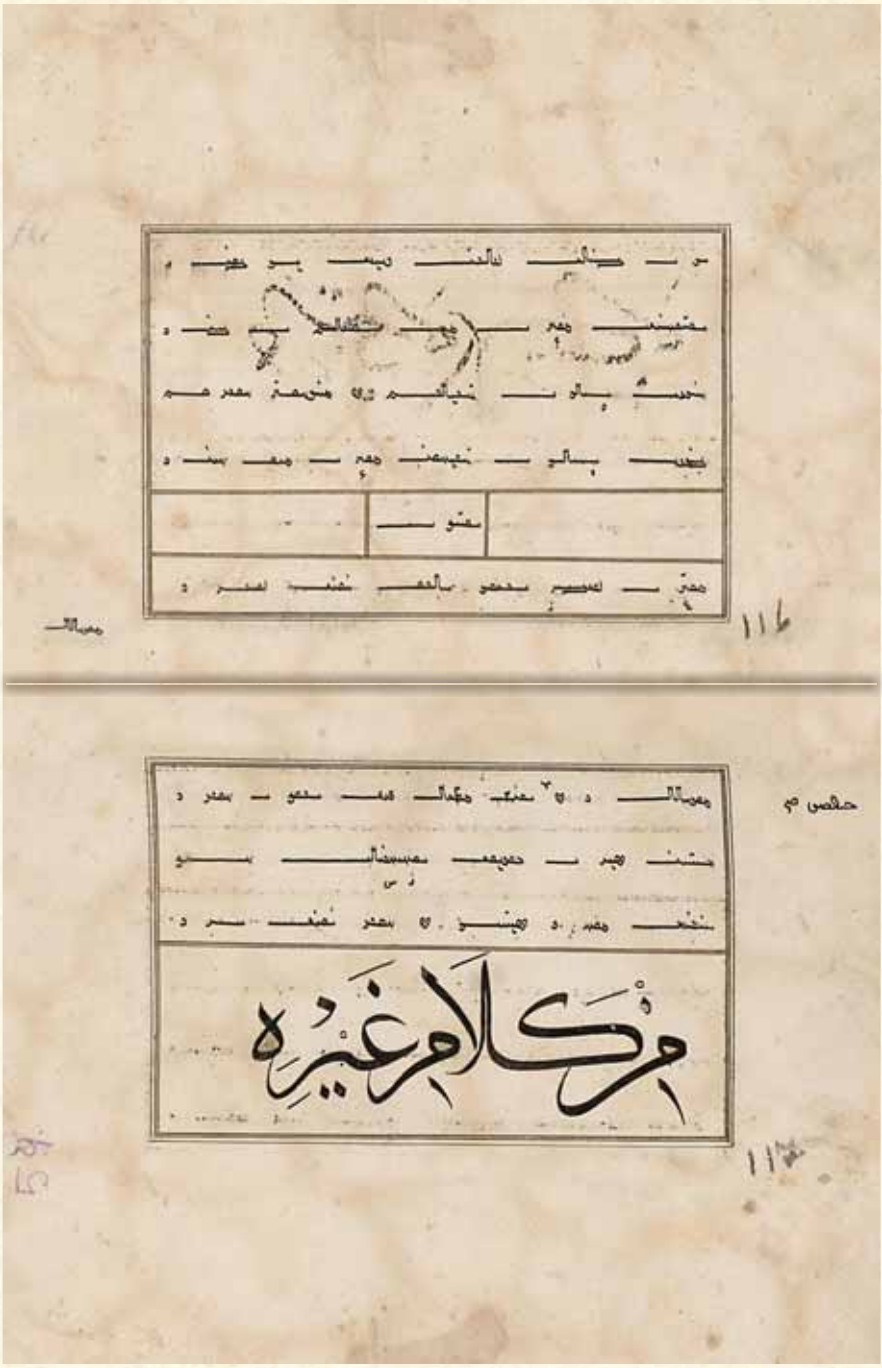

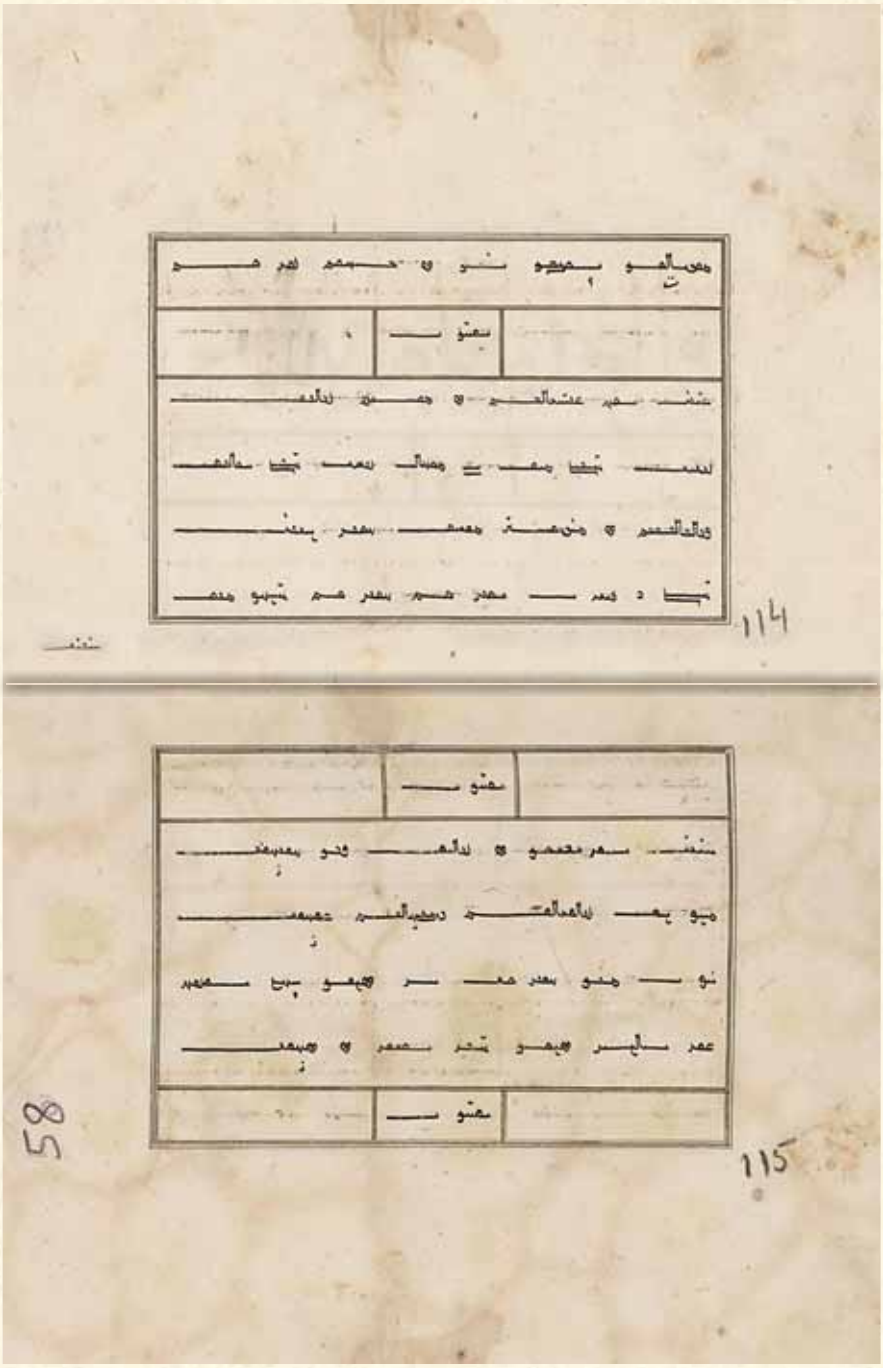

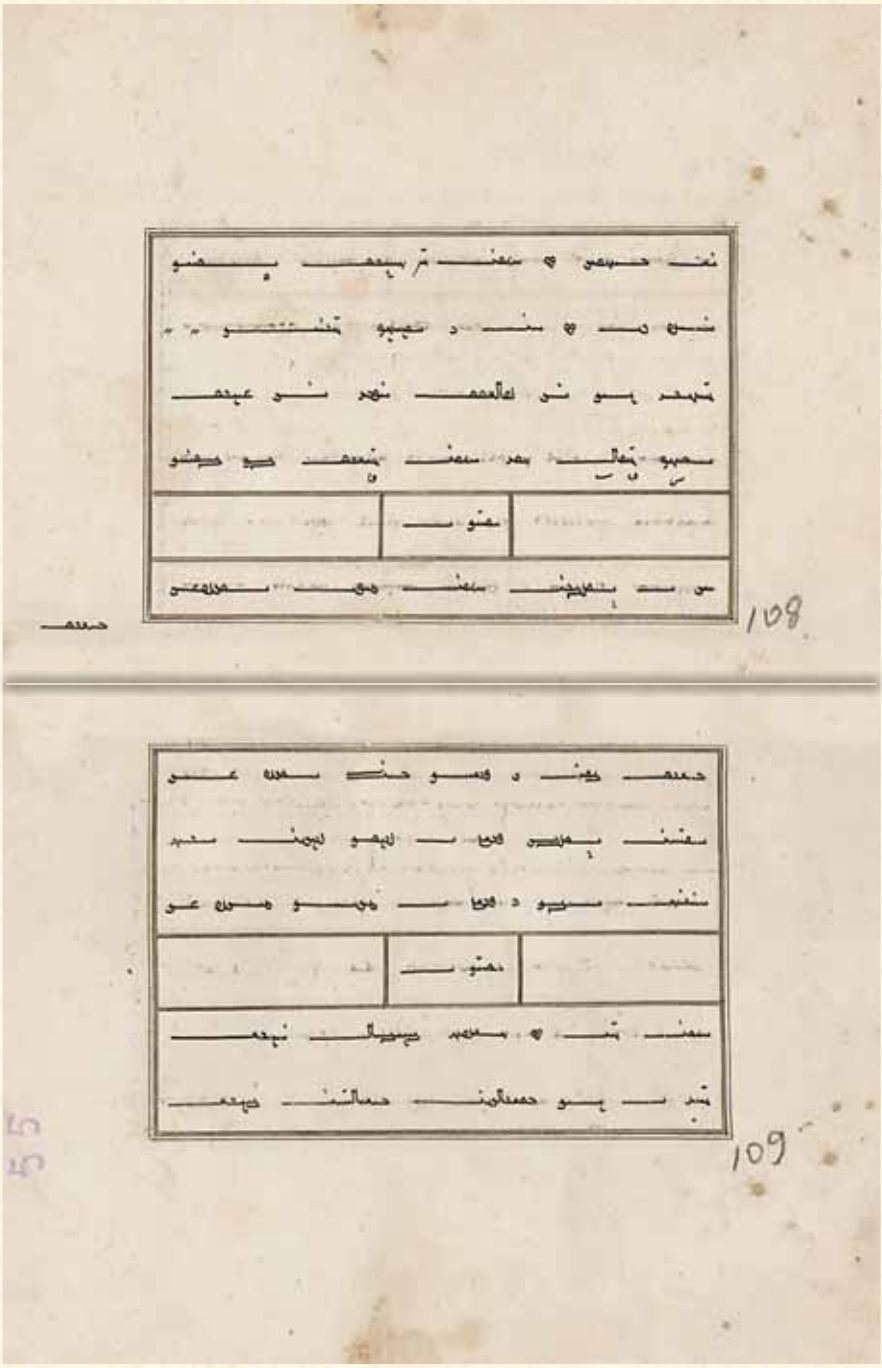

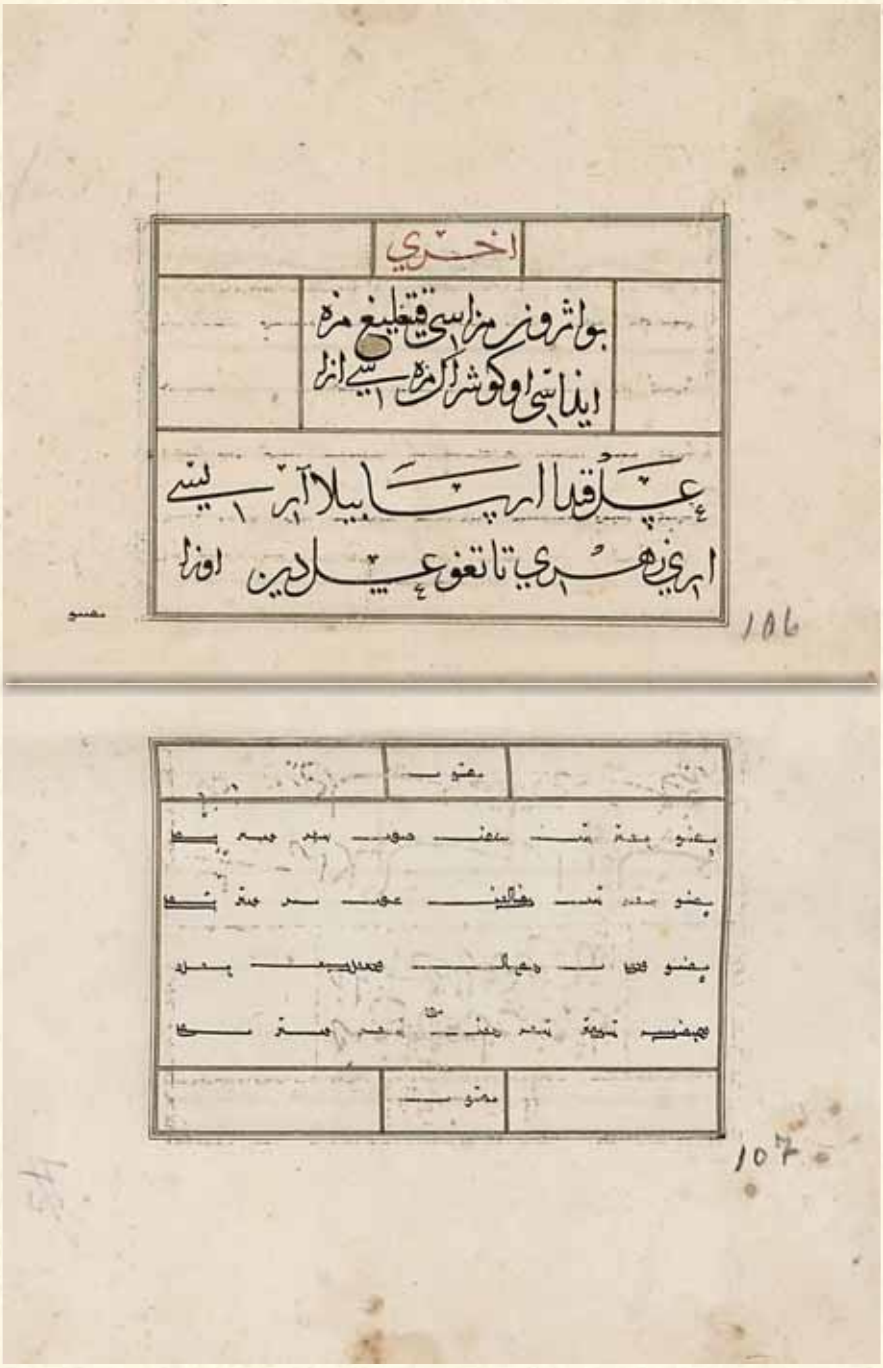

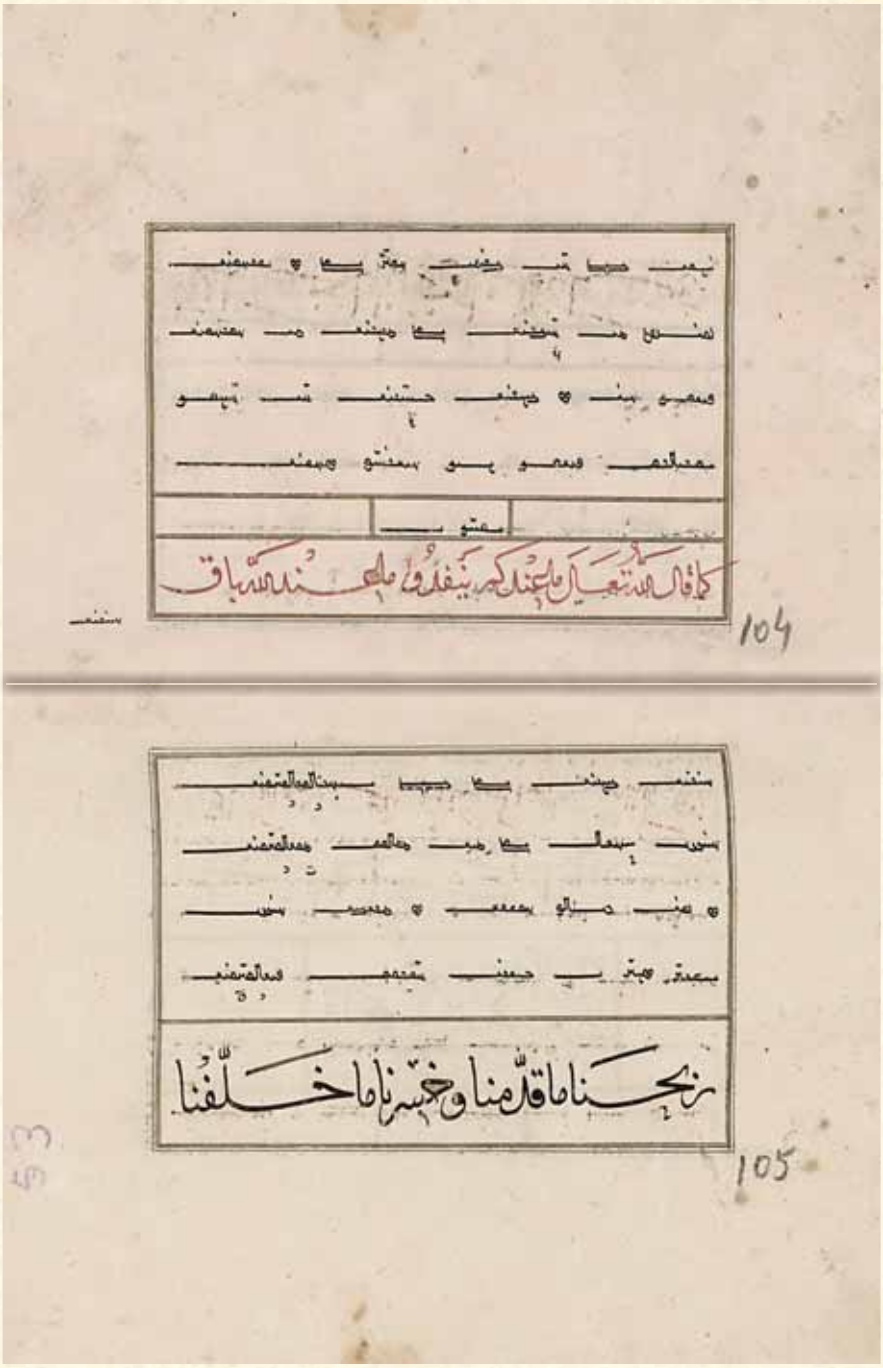

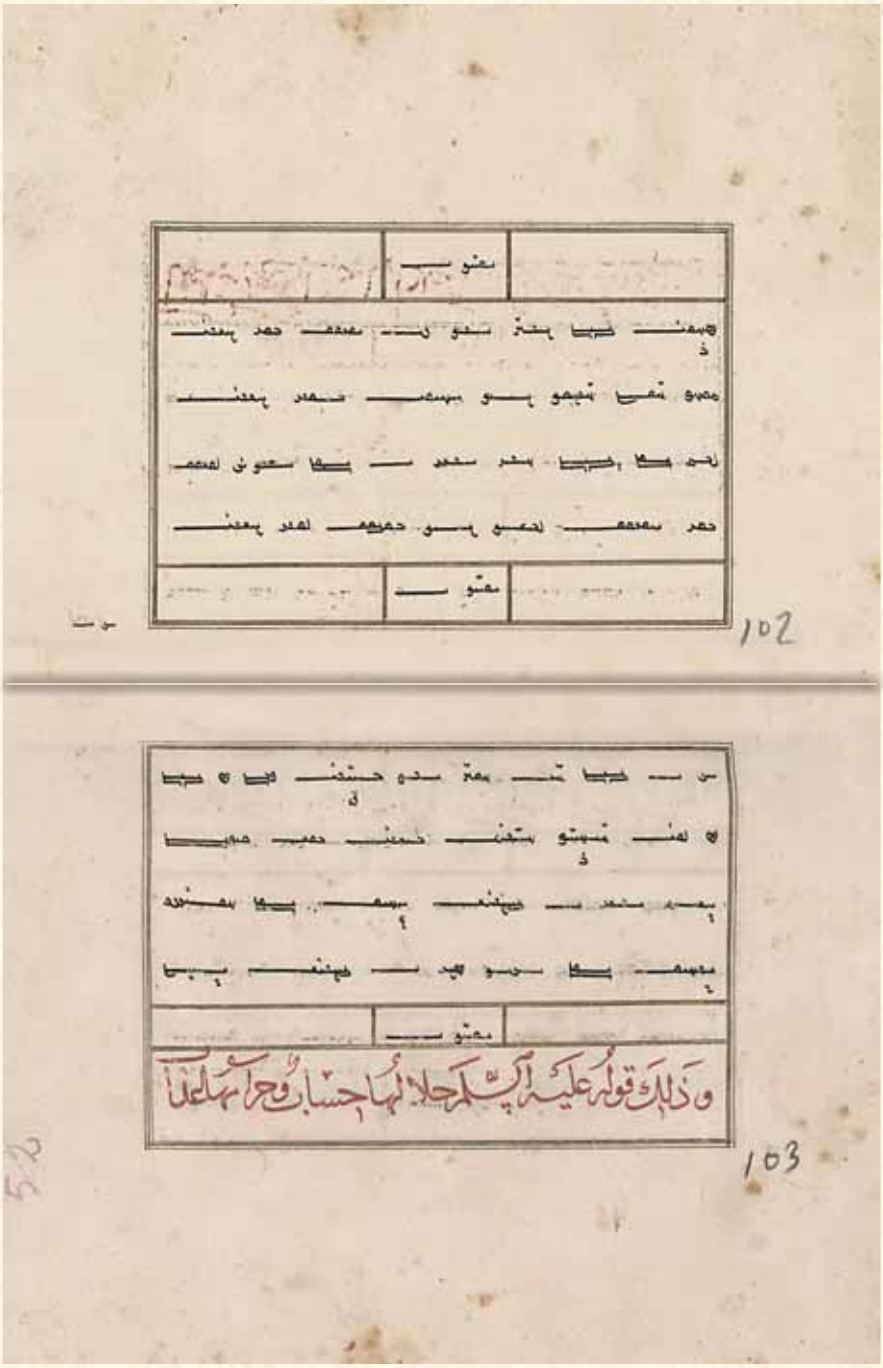

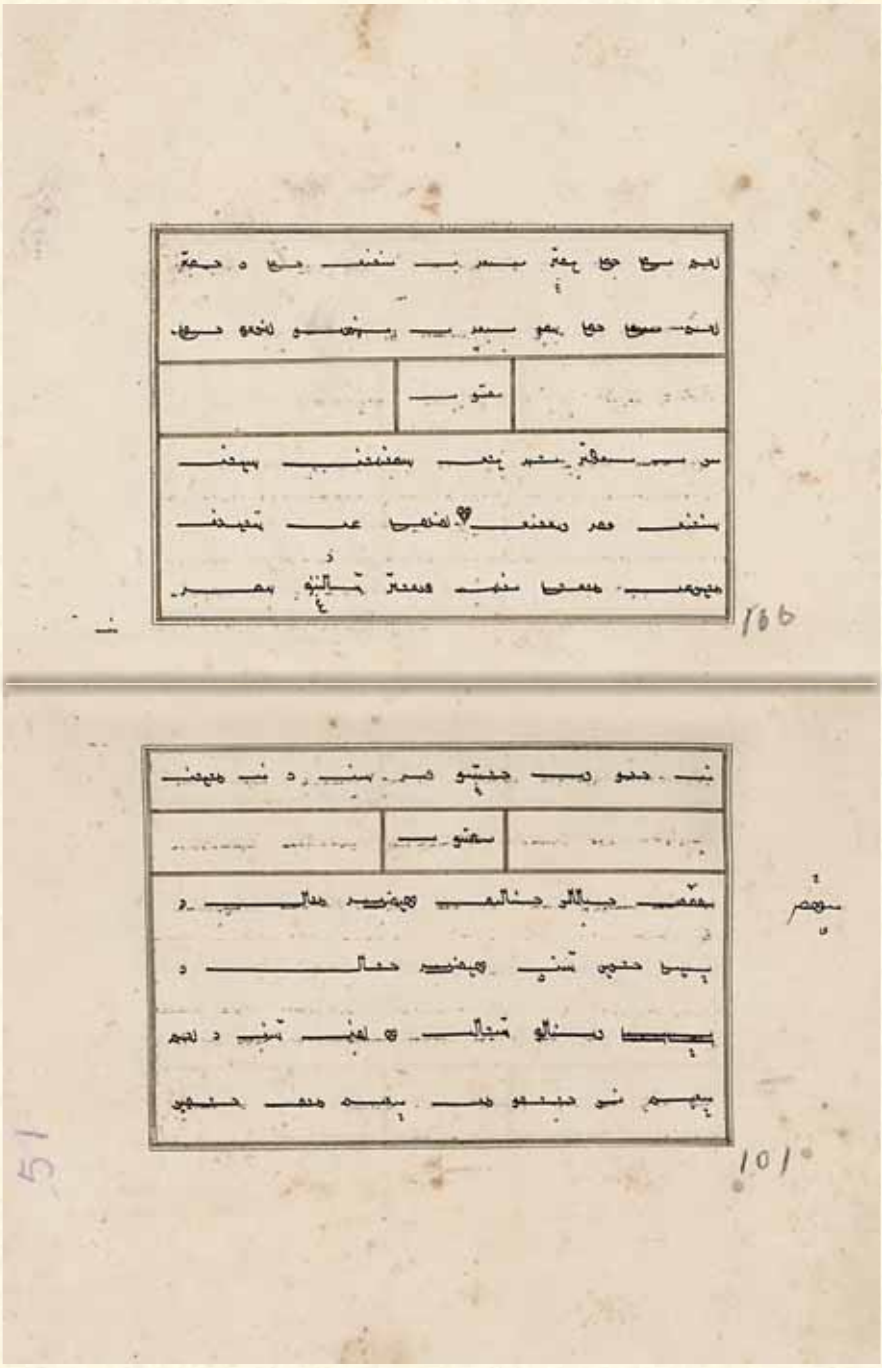

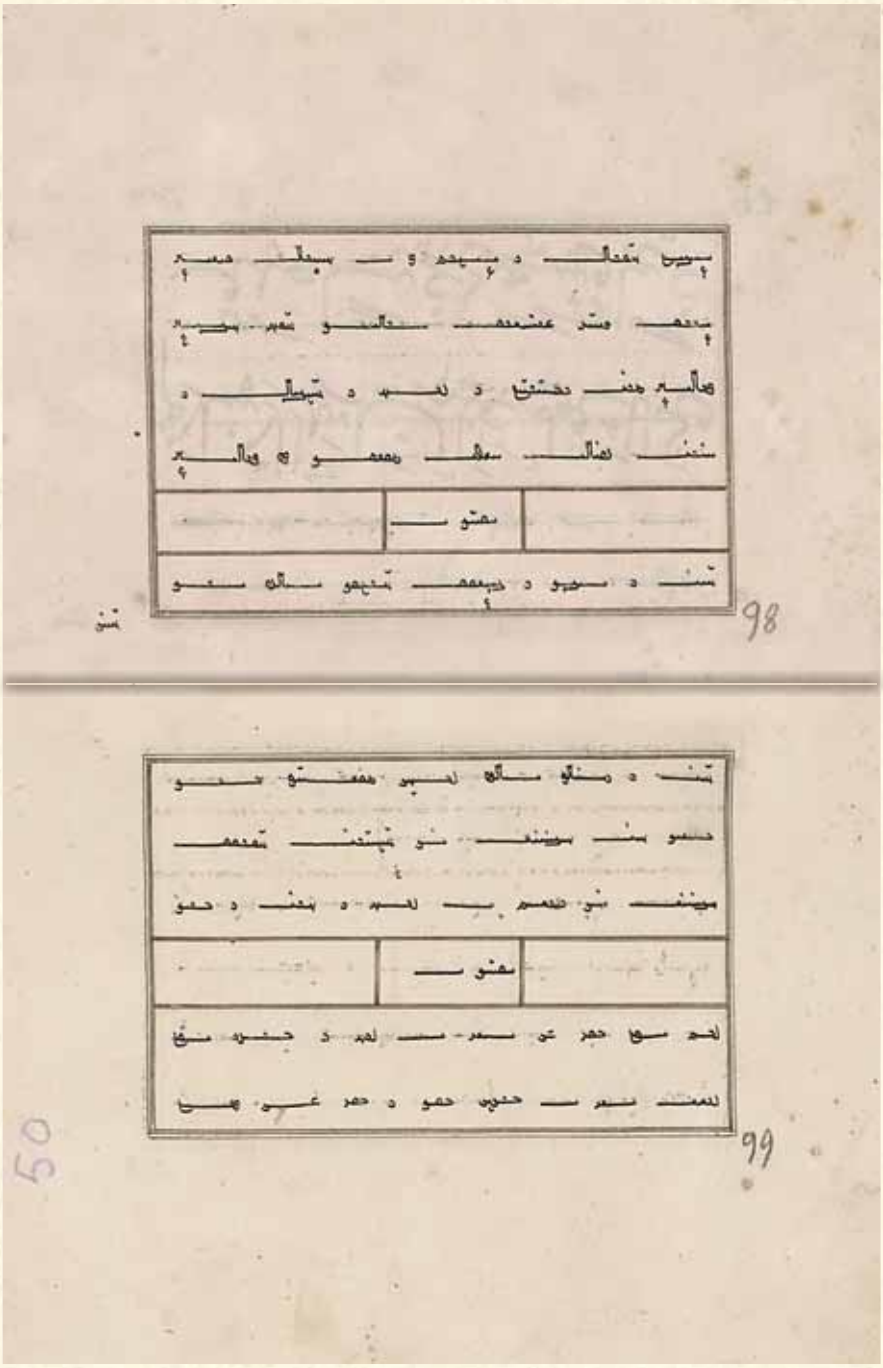

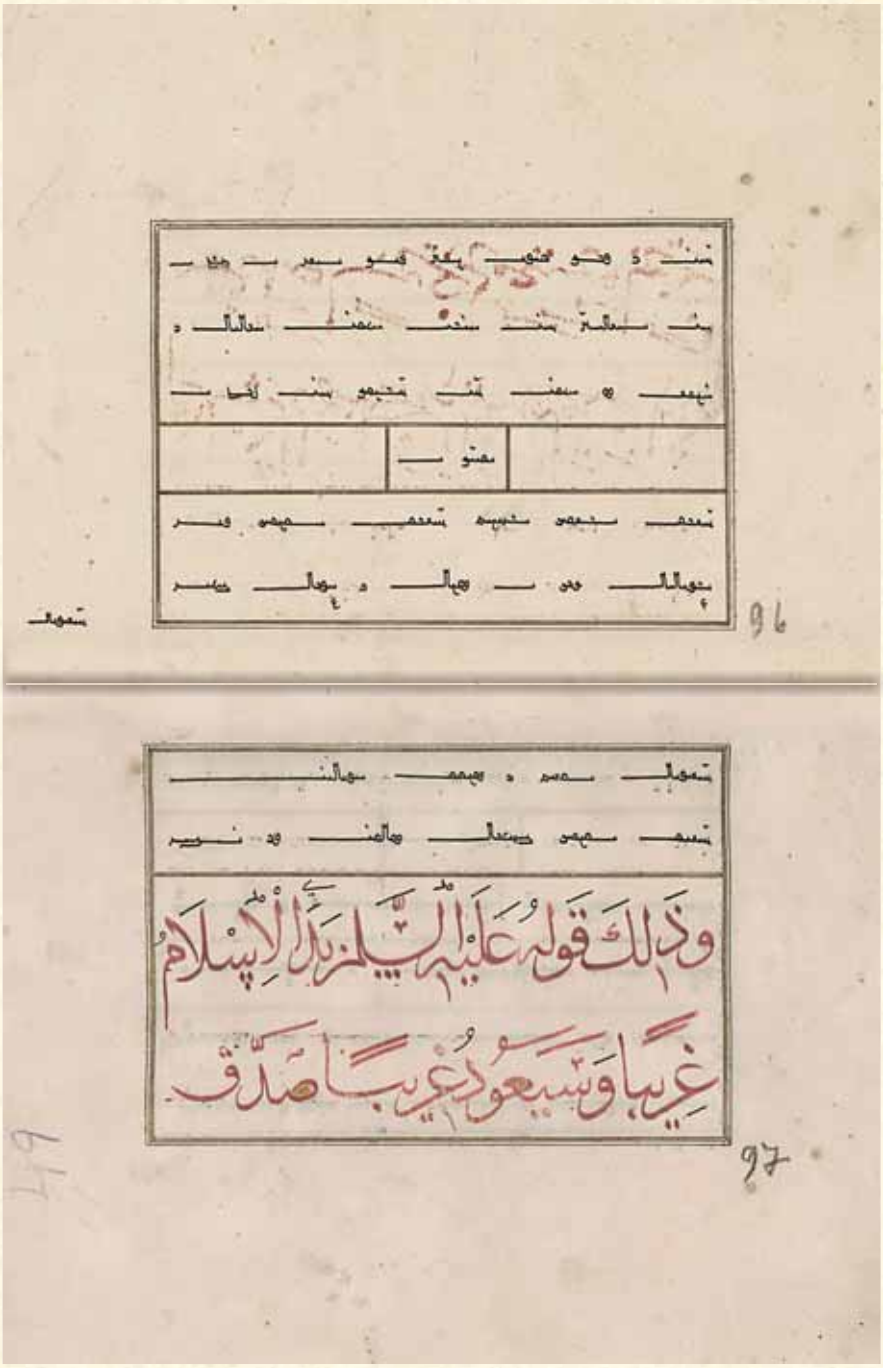

وذلك قوله عليه السلام بدأ الإسلام غريبا وسيعود غريبا كما بدأ

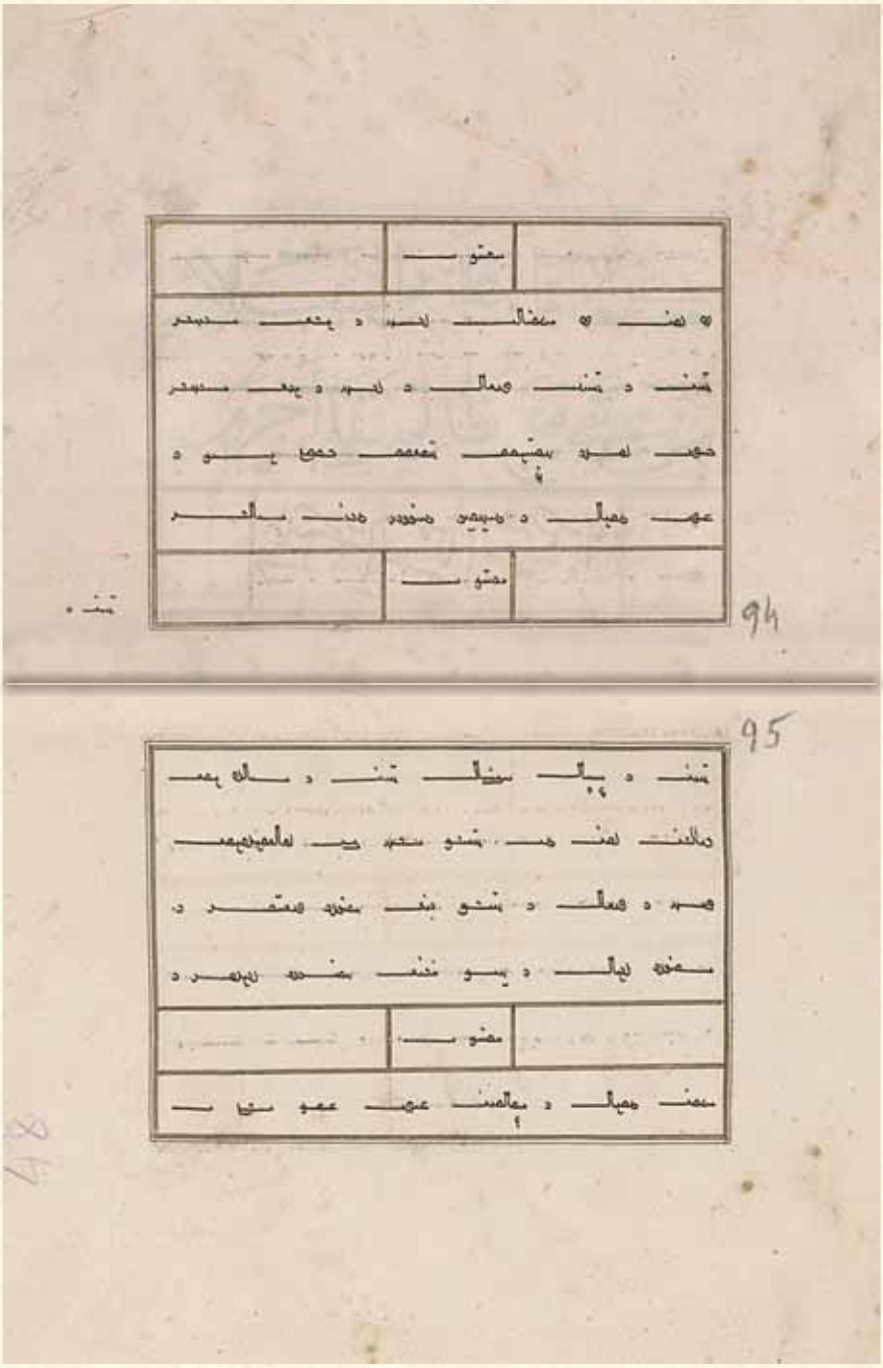

كما قال عليه السلام
من مشى مع ظالم فقد اجرم
عن المرء لا تسأل وسل عن قرينه
92
فان قرينا بالمقارن يقتدي
93

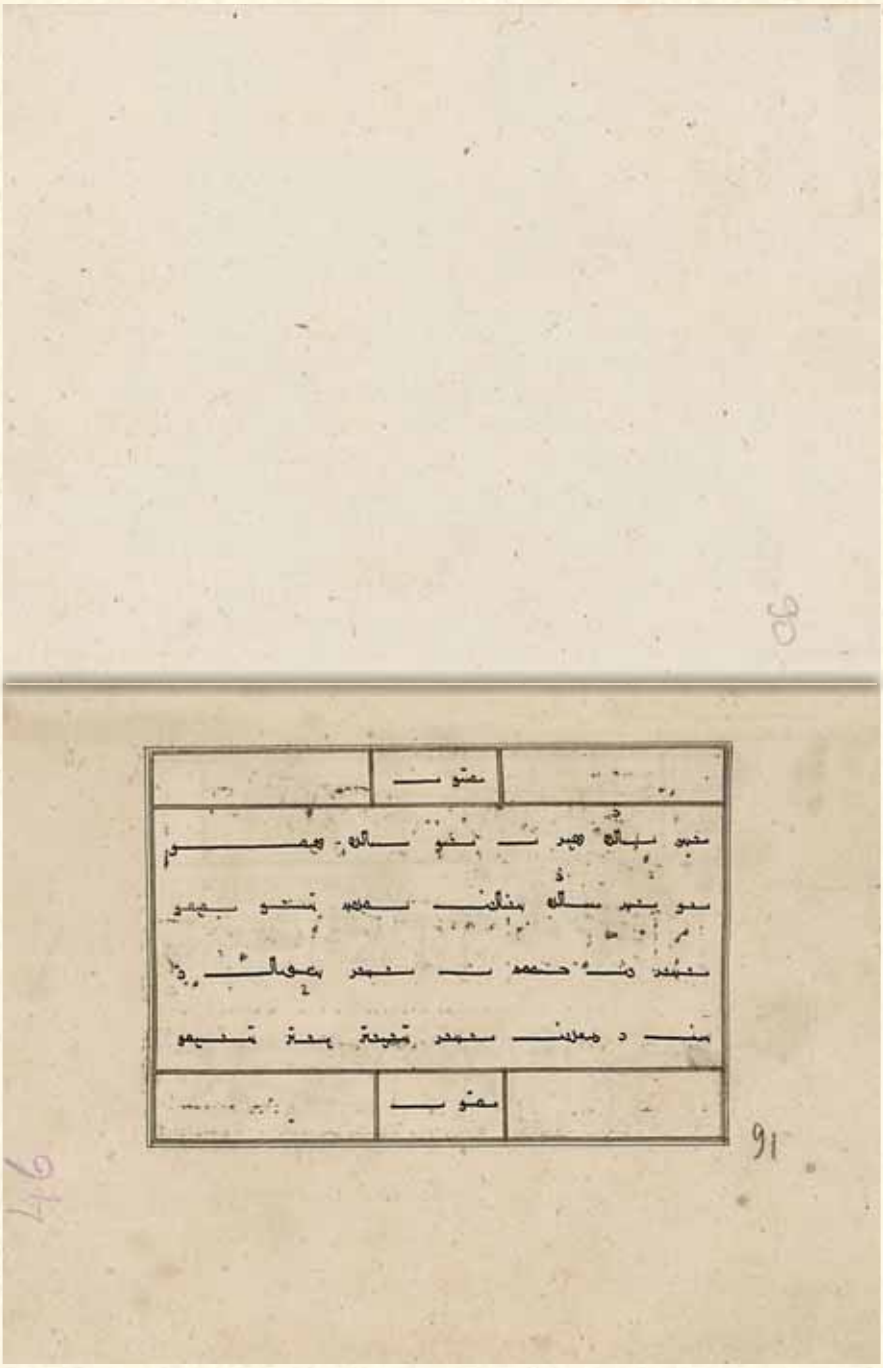

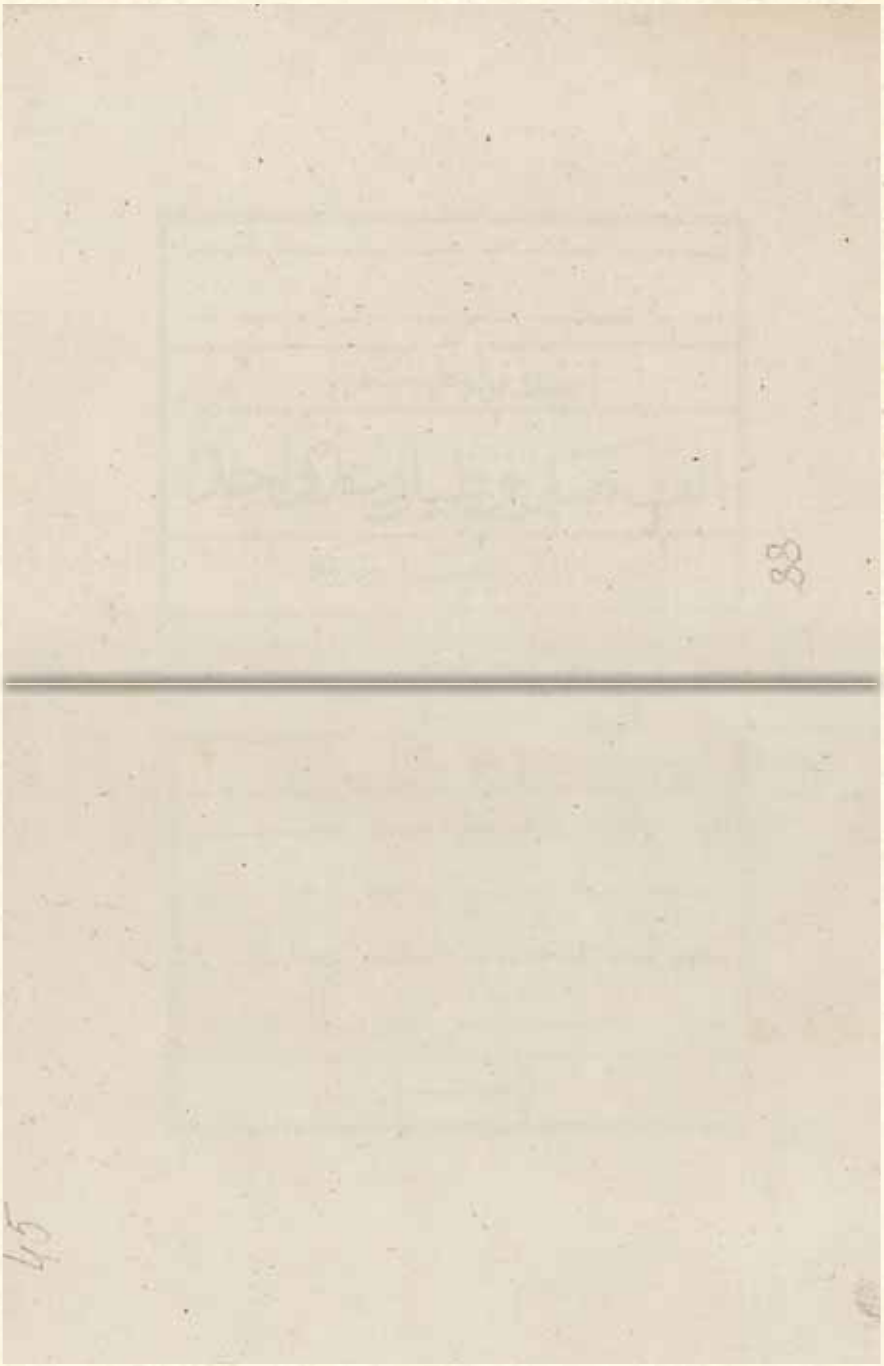

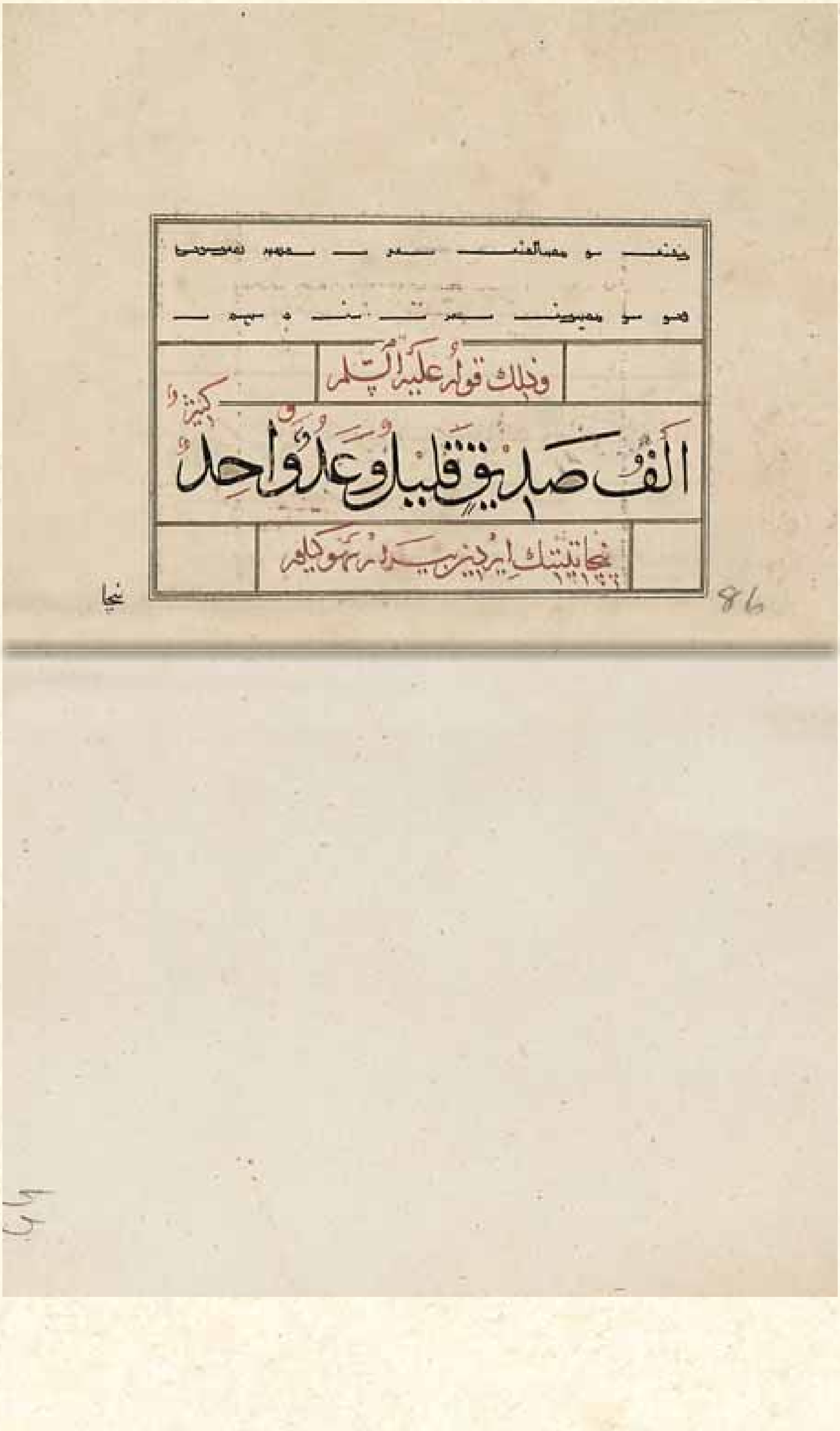
وذلك قوله عليه السلام
الف صديق قليل و عدو واحد كثير

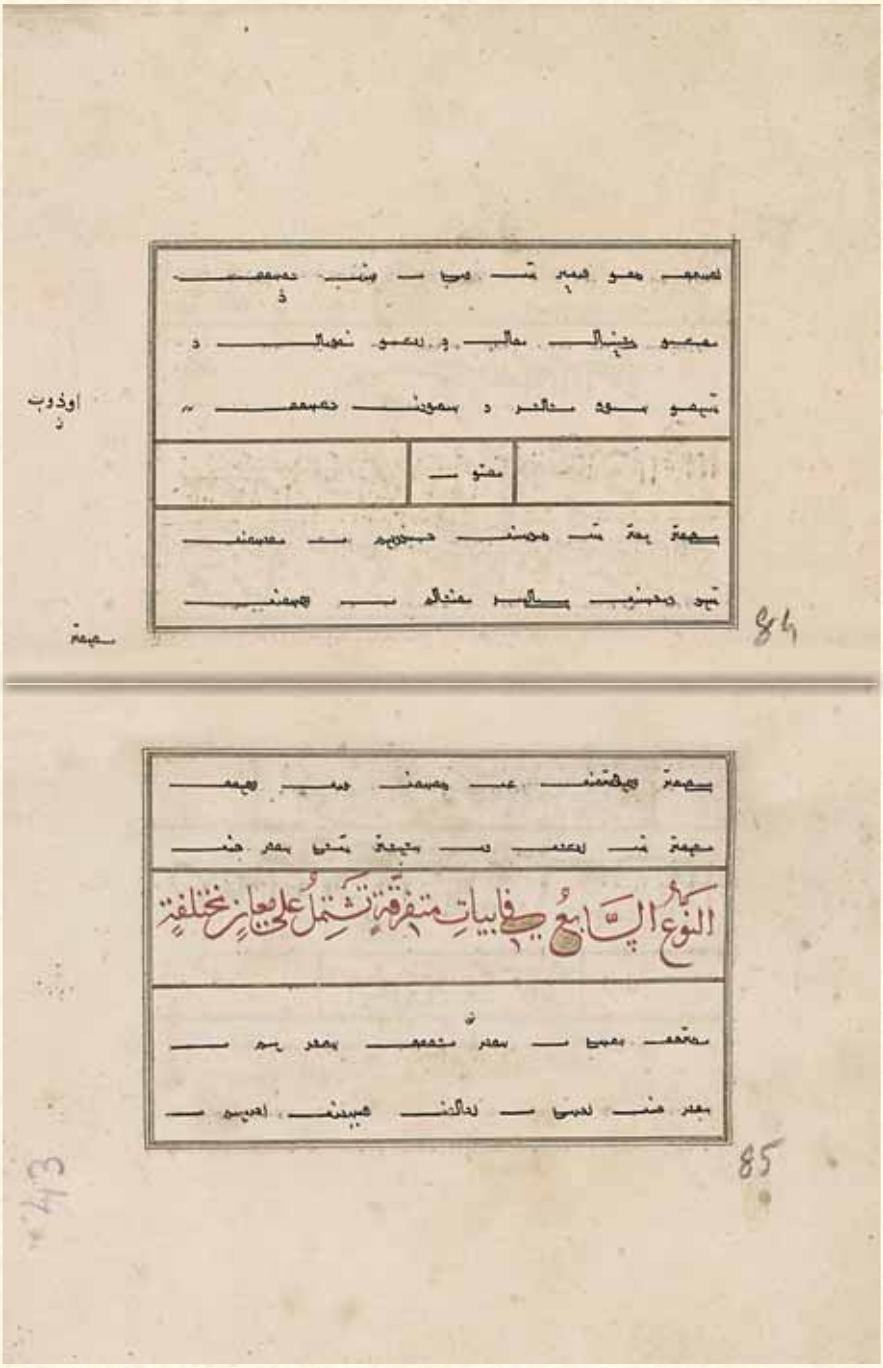
اوذوب
84
النوع السابع في ابيات متفرقة تشتمل على معان مختلفة
85

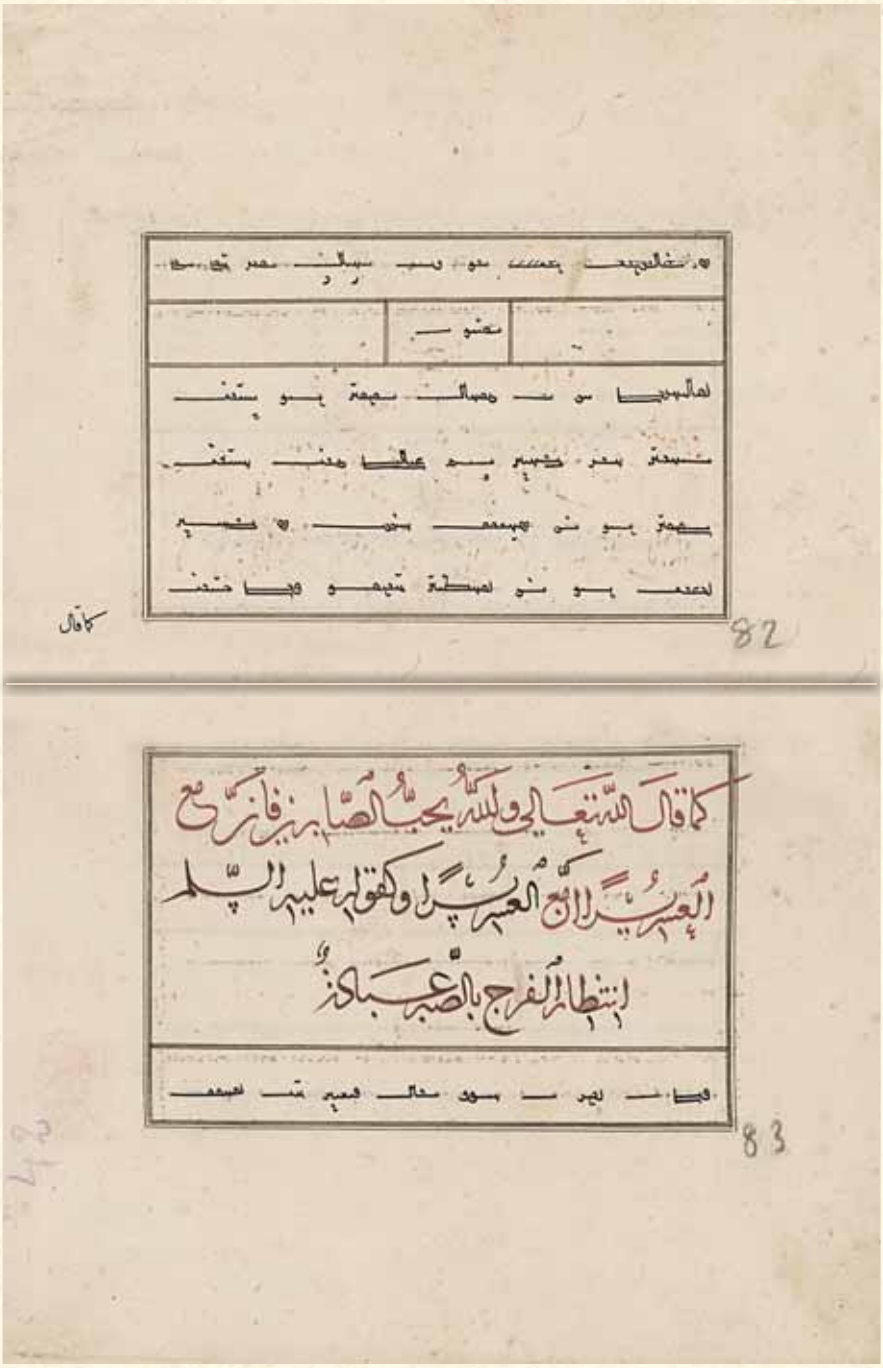

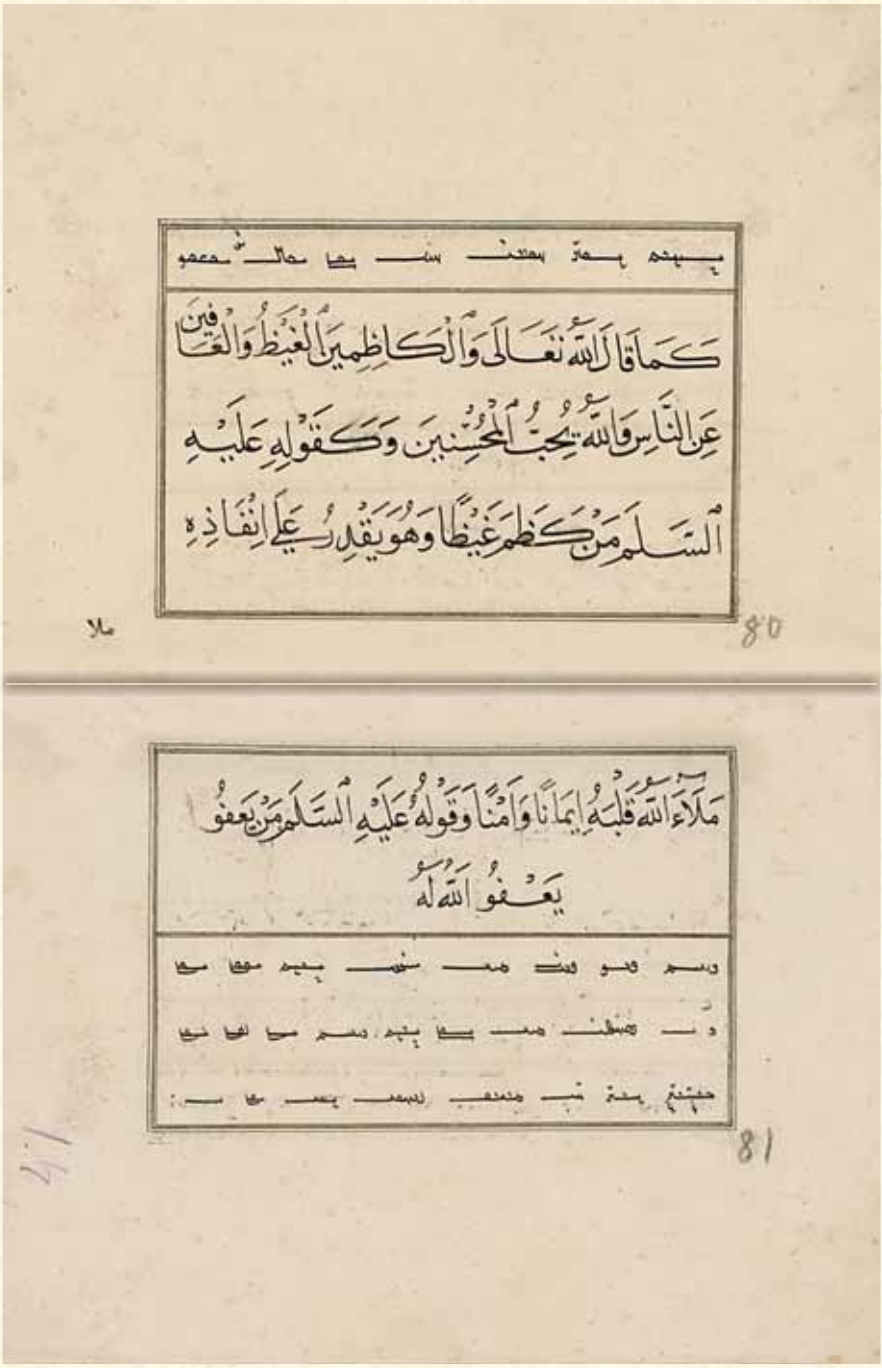

كَمَا قَالَ اللّٰهُ تَعَالَى وَالْكَاظِمِينَ الْغَيْظَ وَالْعَافِينَ
عَنِ النَّاسِ وَاللّٰهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ وَكَقَوْلِهِ عَلَيْهِ
السَّلَامُ مَنْ كَظَمَ غَيْظًا وَهُوَ يَقْدِرُ عَلَى إِنْفَاذِهِ

ملا

80

مَلَأَ اللّٰهُ قَلْبَهُ إِيمَانًا وَأَمْنًا وَقَوْلُهُ عَلَيْهِ السَّلَامُ مَنْ يَعْفُ
يَعْفُ اللّٰهُ لَهُ

81

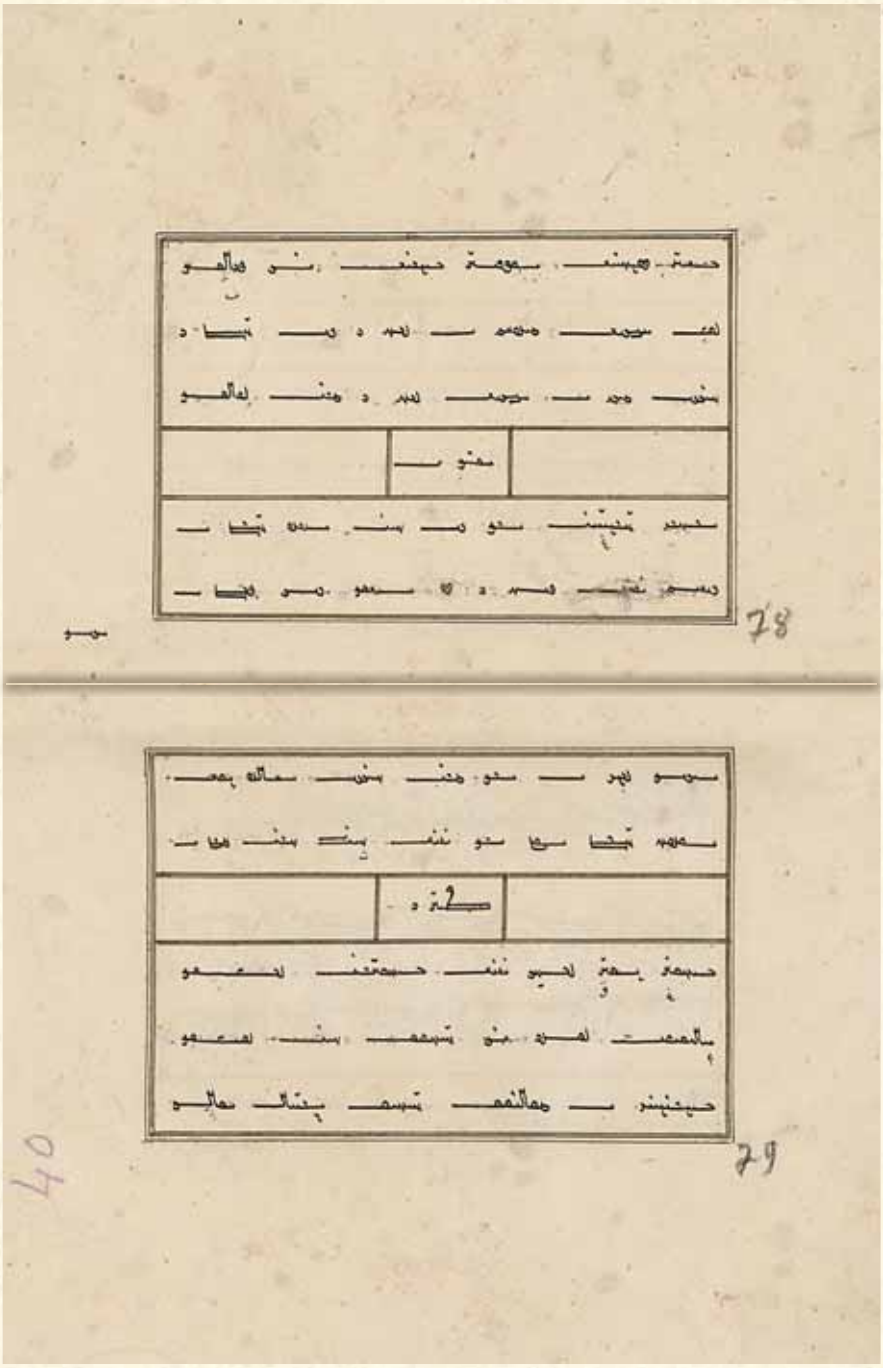

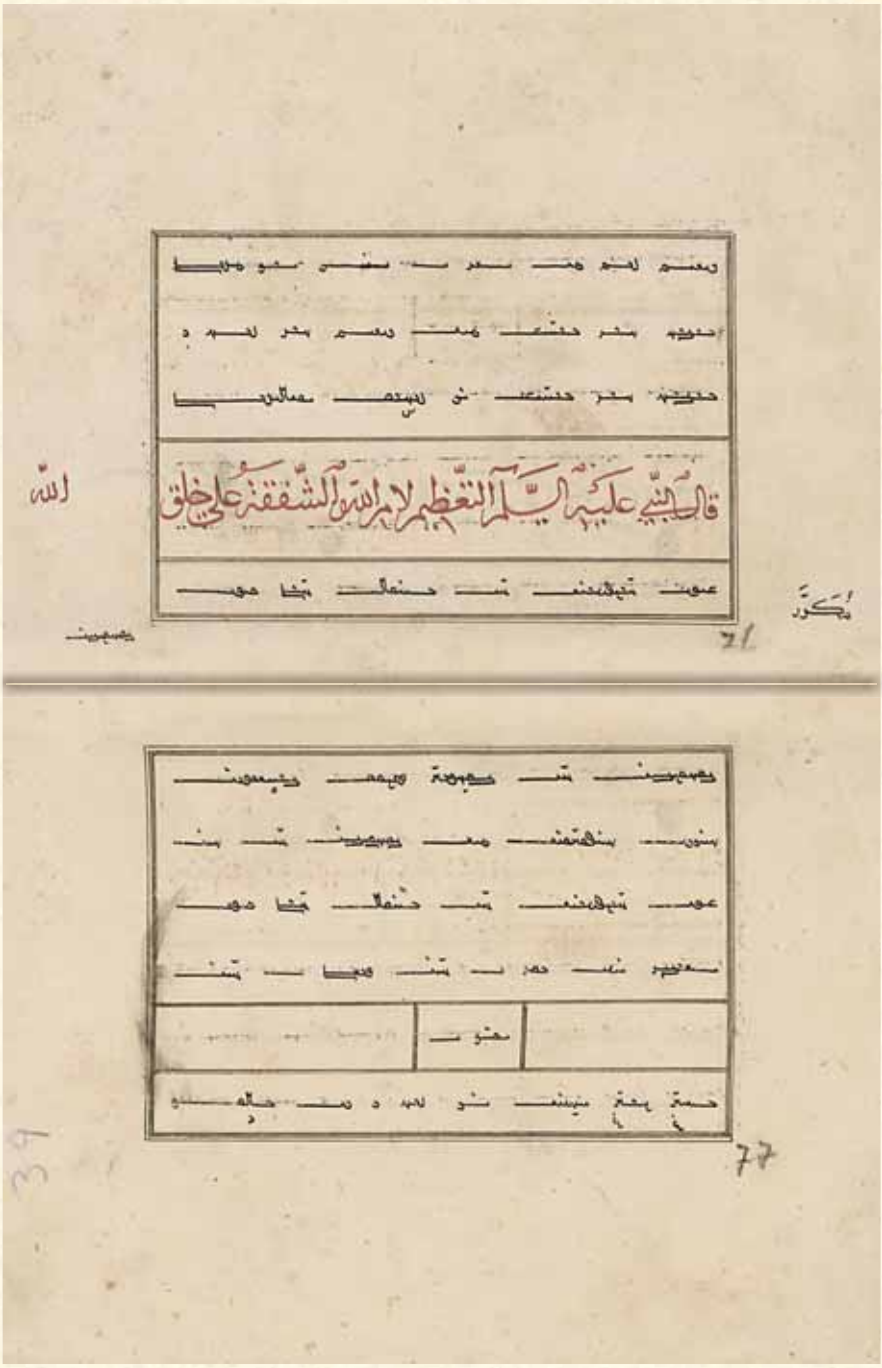

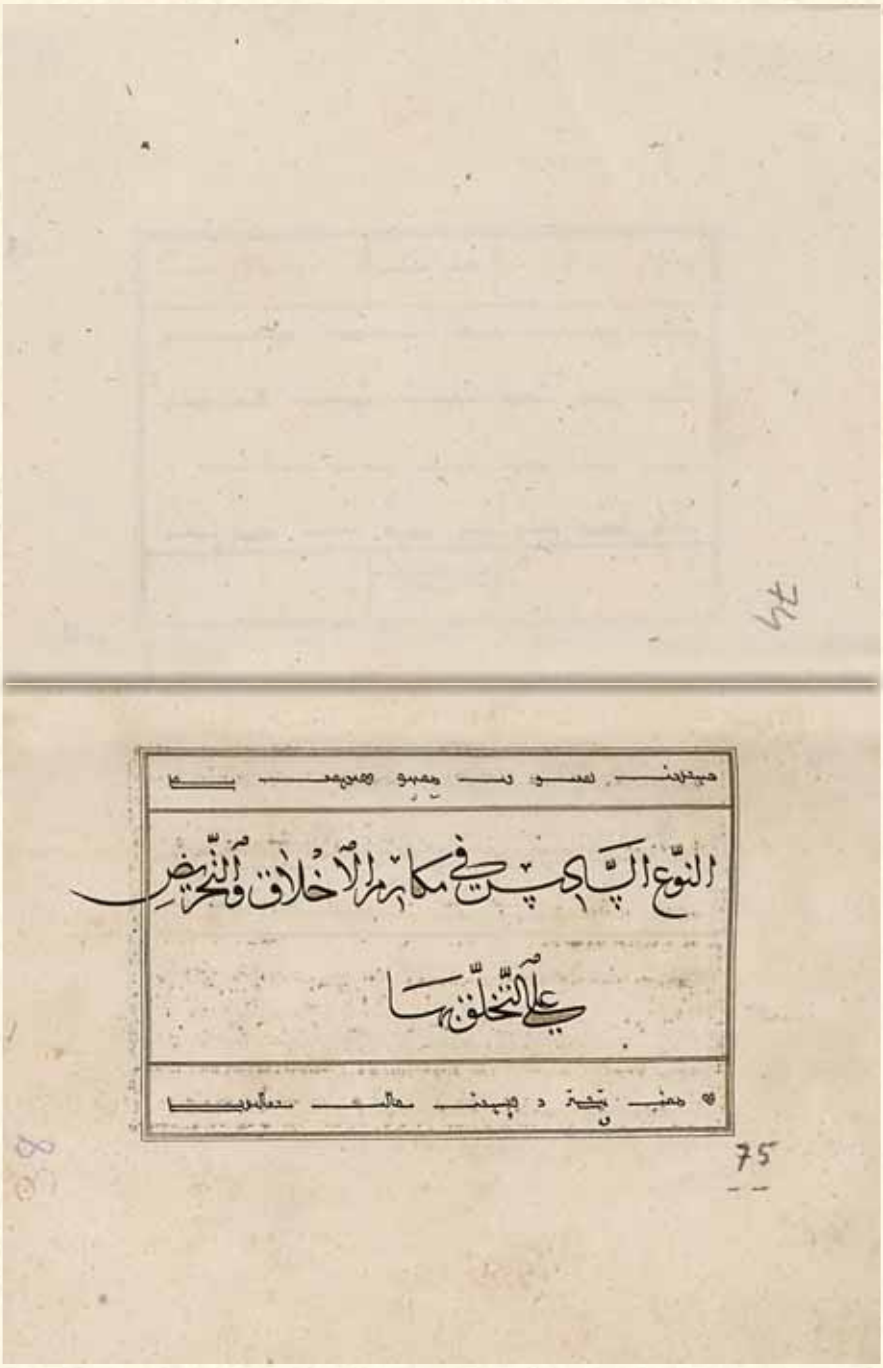
النوع الثاني في مكارم الأخلاق والتحريض
على التخلق بها
75

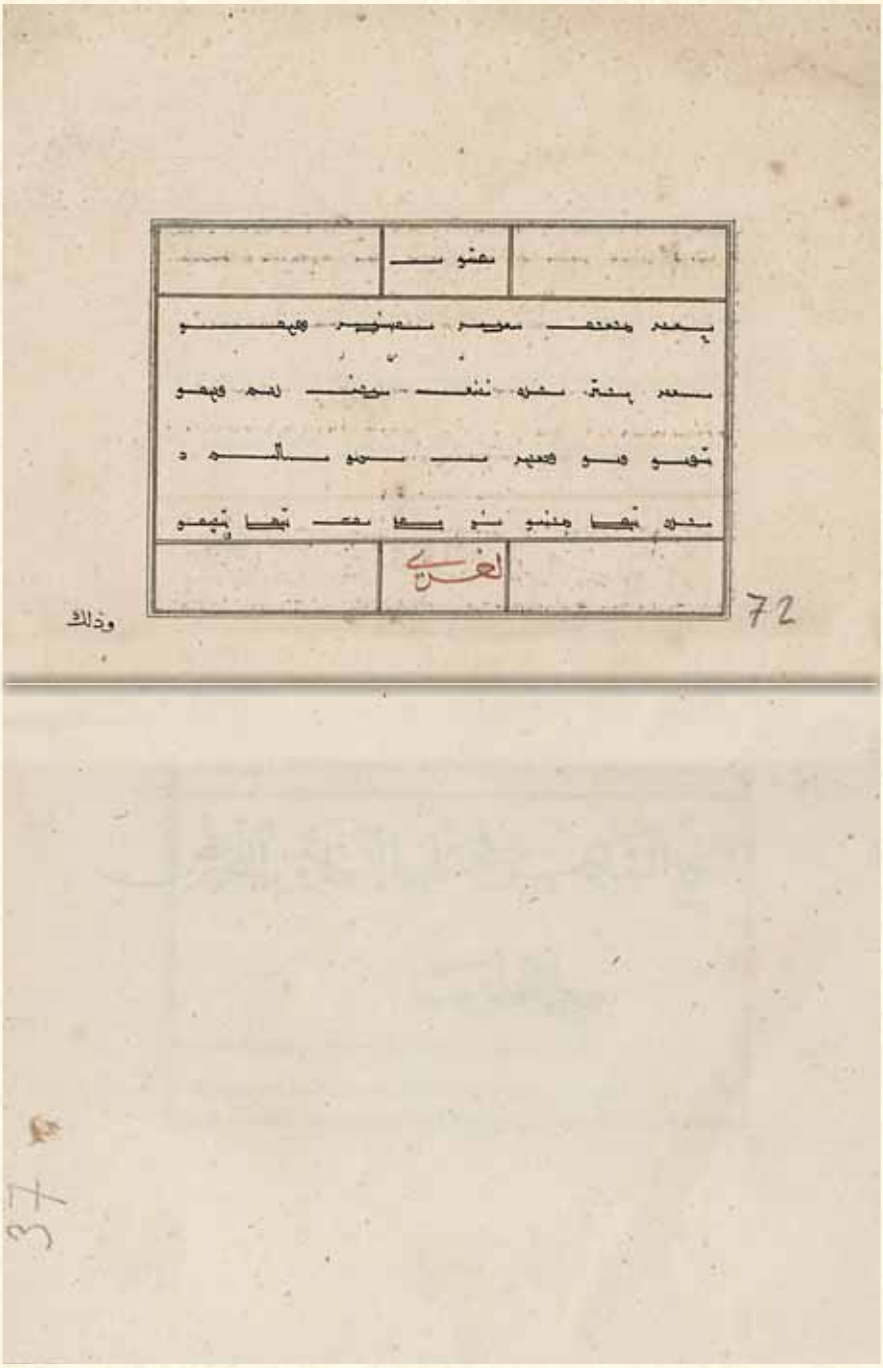

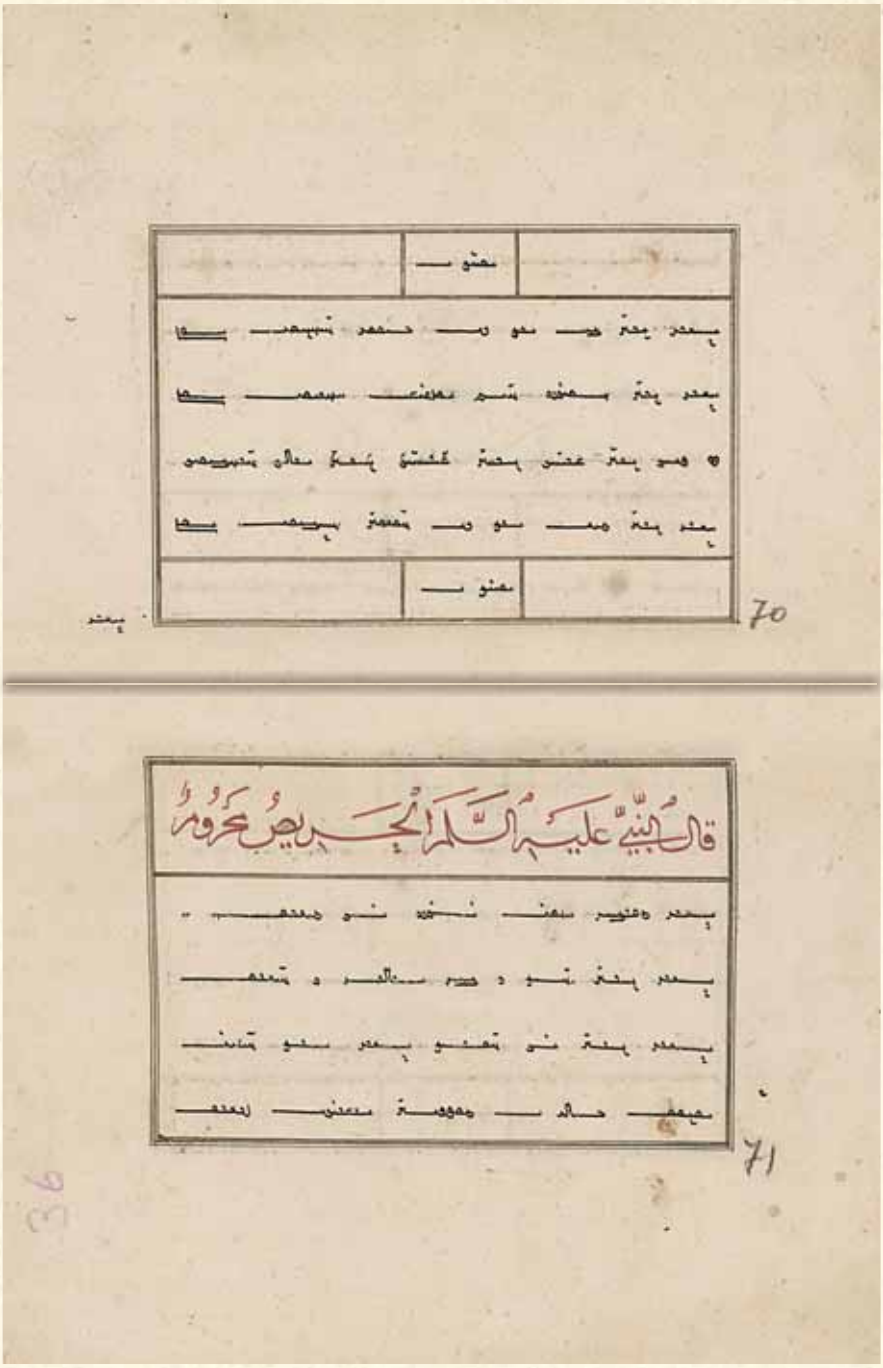

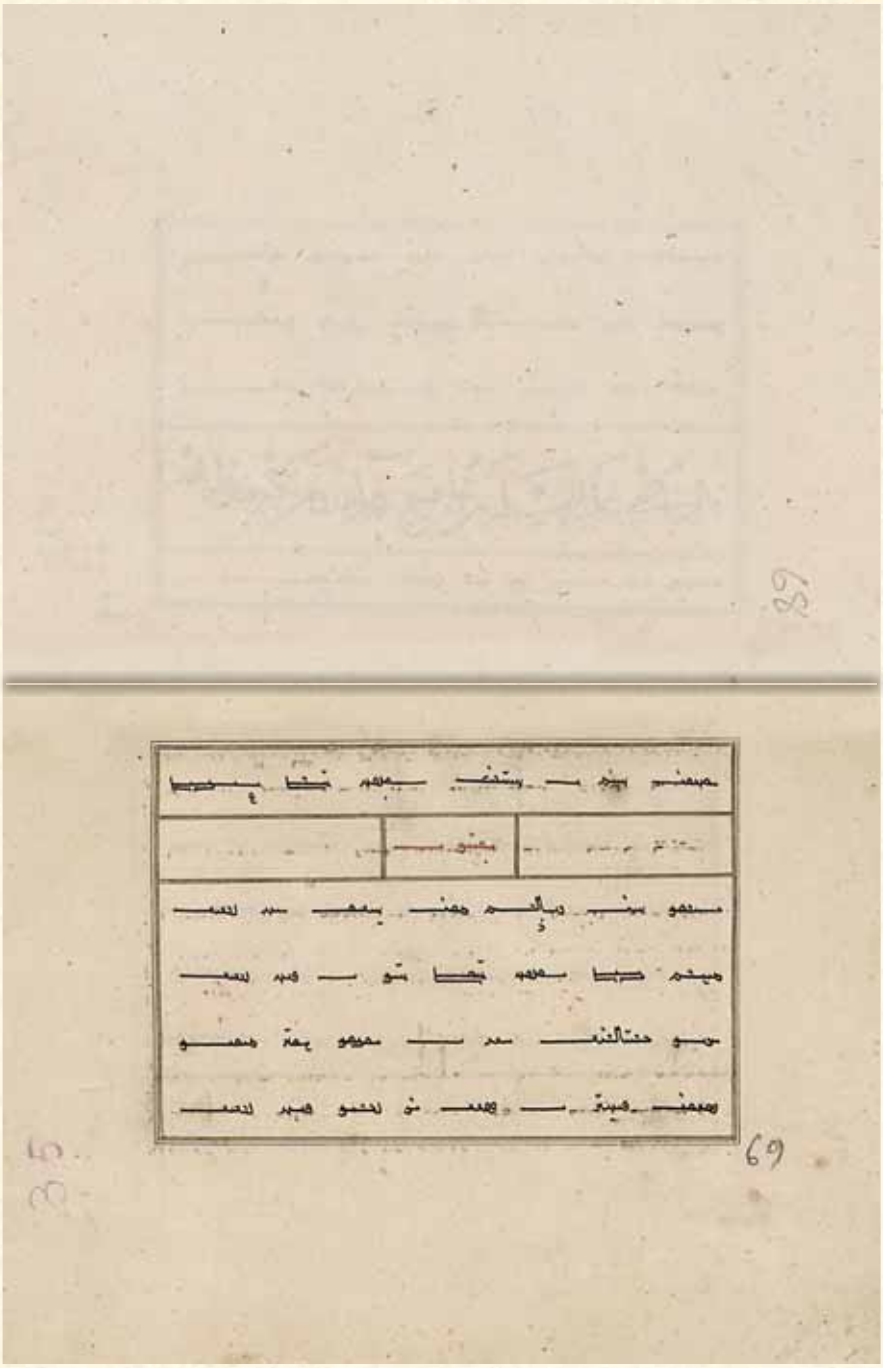

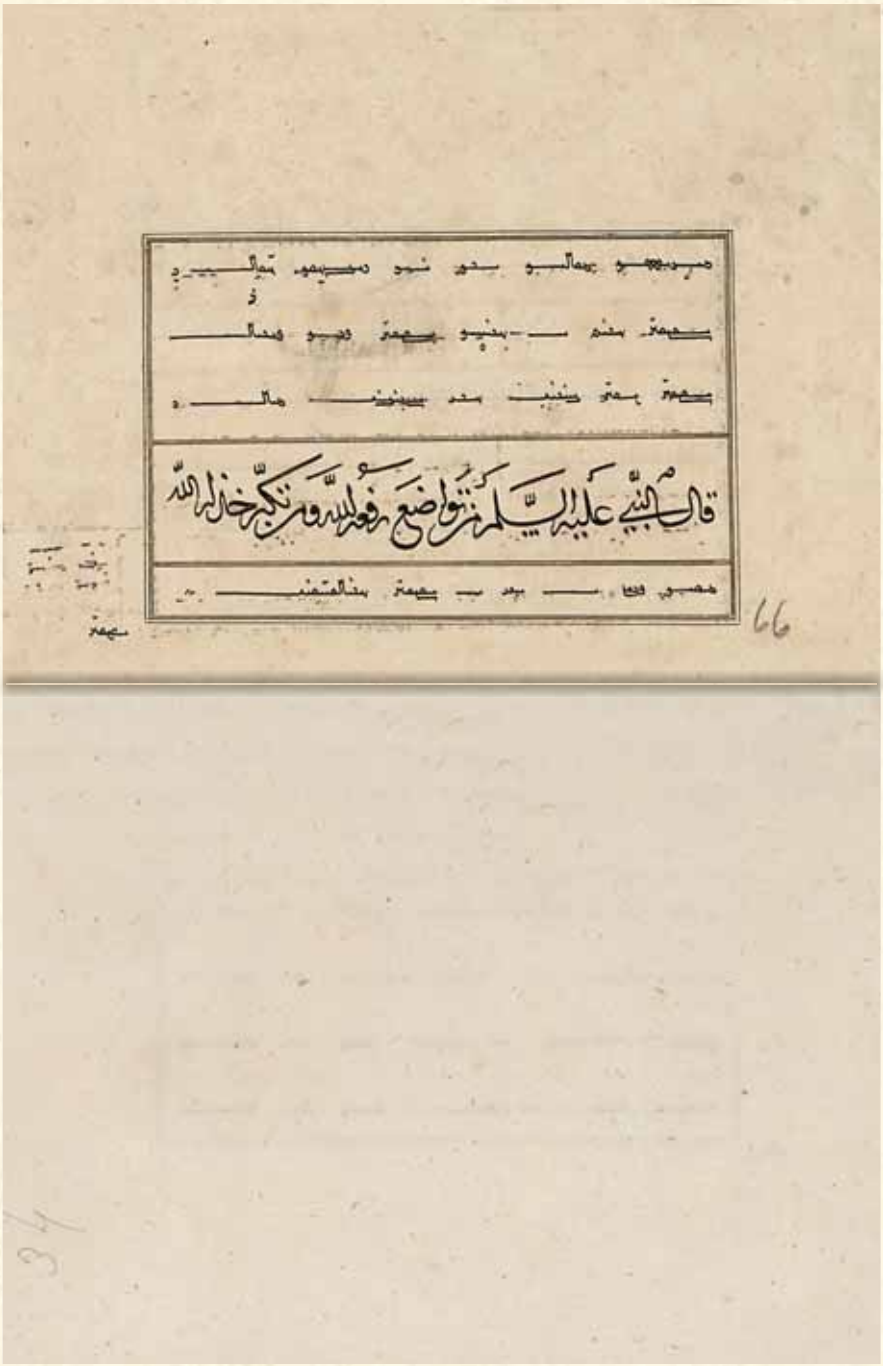

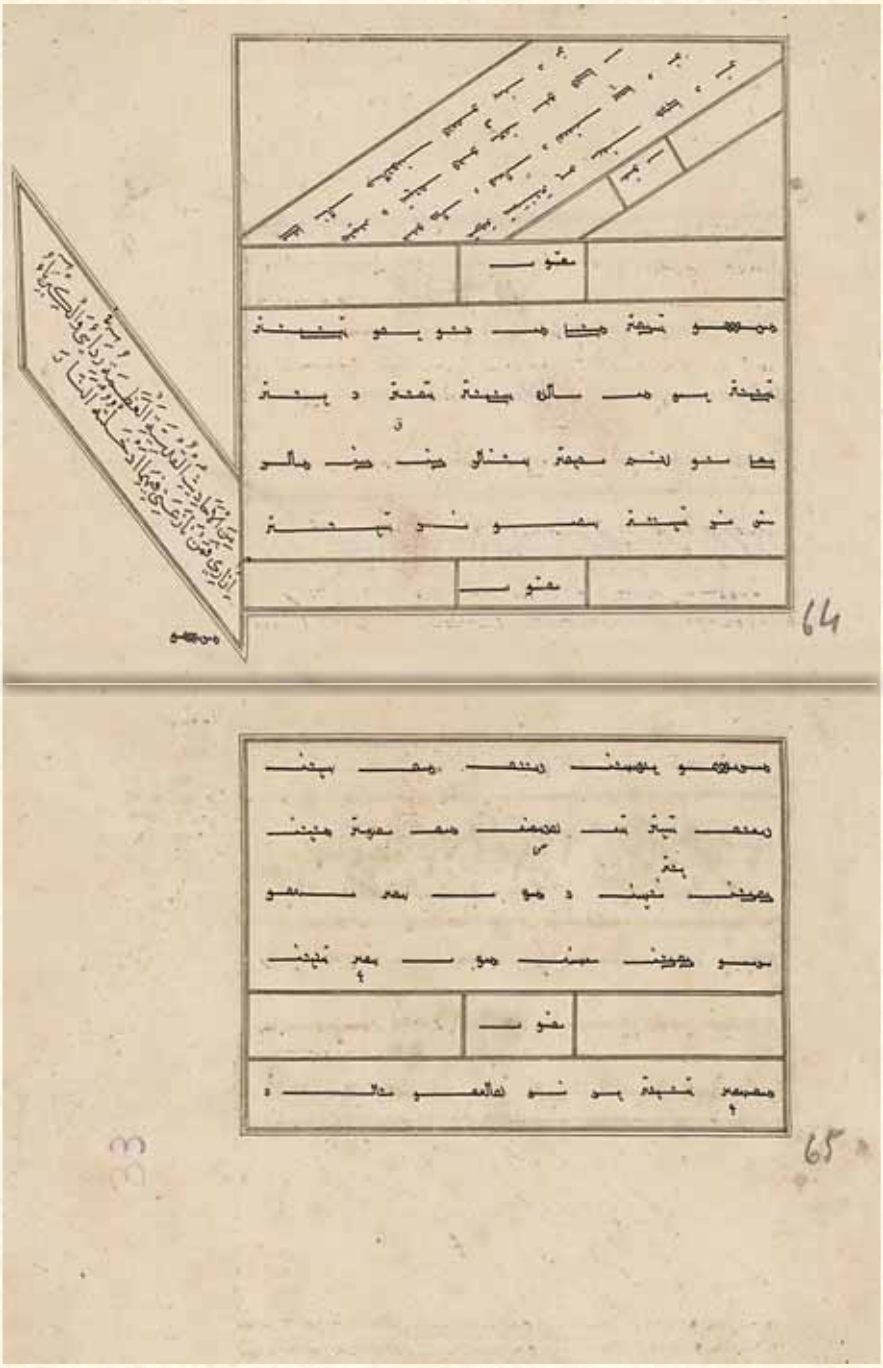

النوع الخامس في الأمر بالتواضع والزجر عن التكبر

62

والحرص

والحرص آفة طول الأمل صدق ما نطق

63

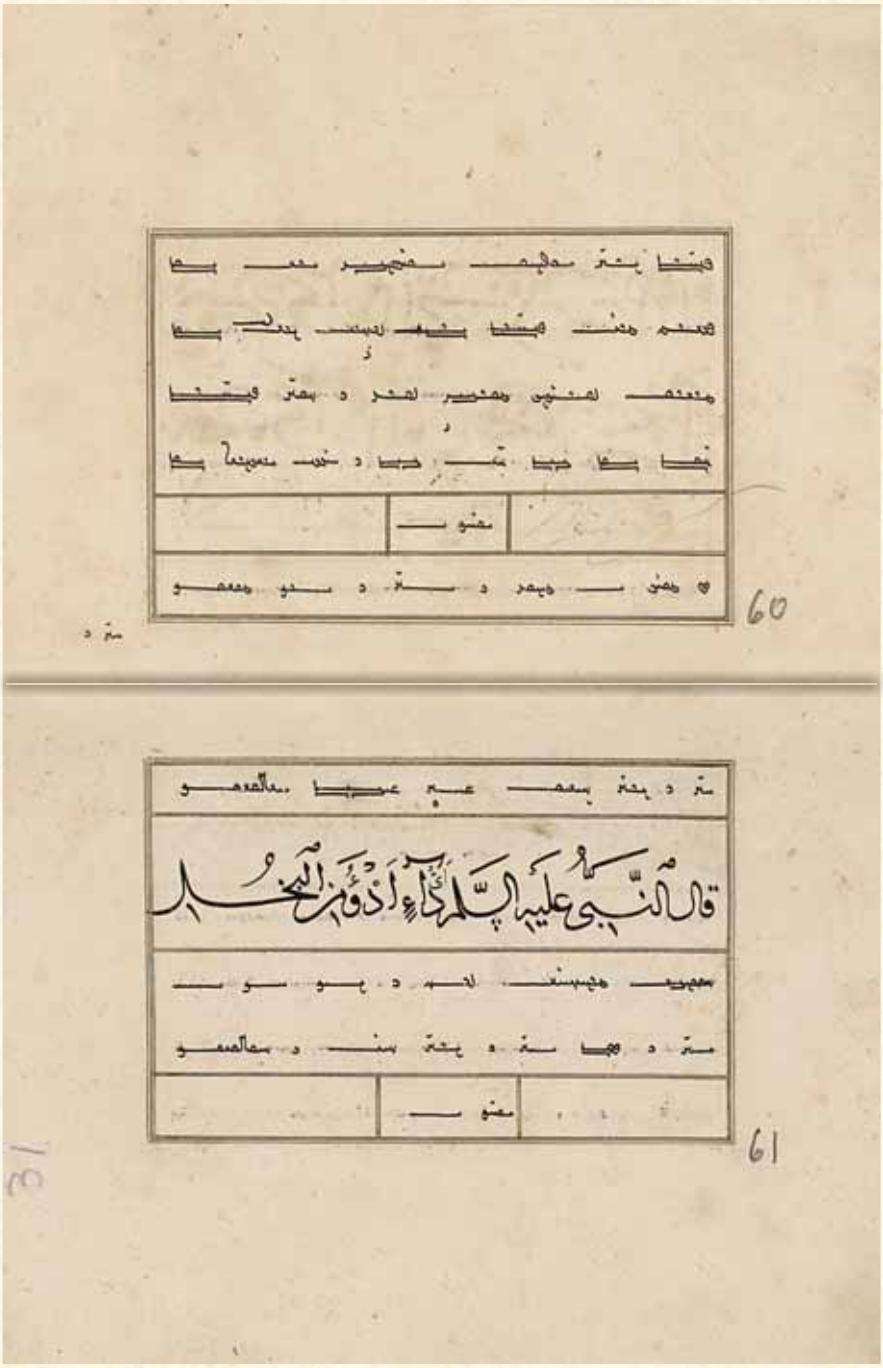

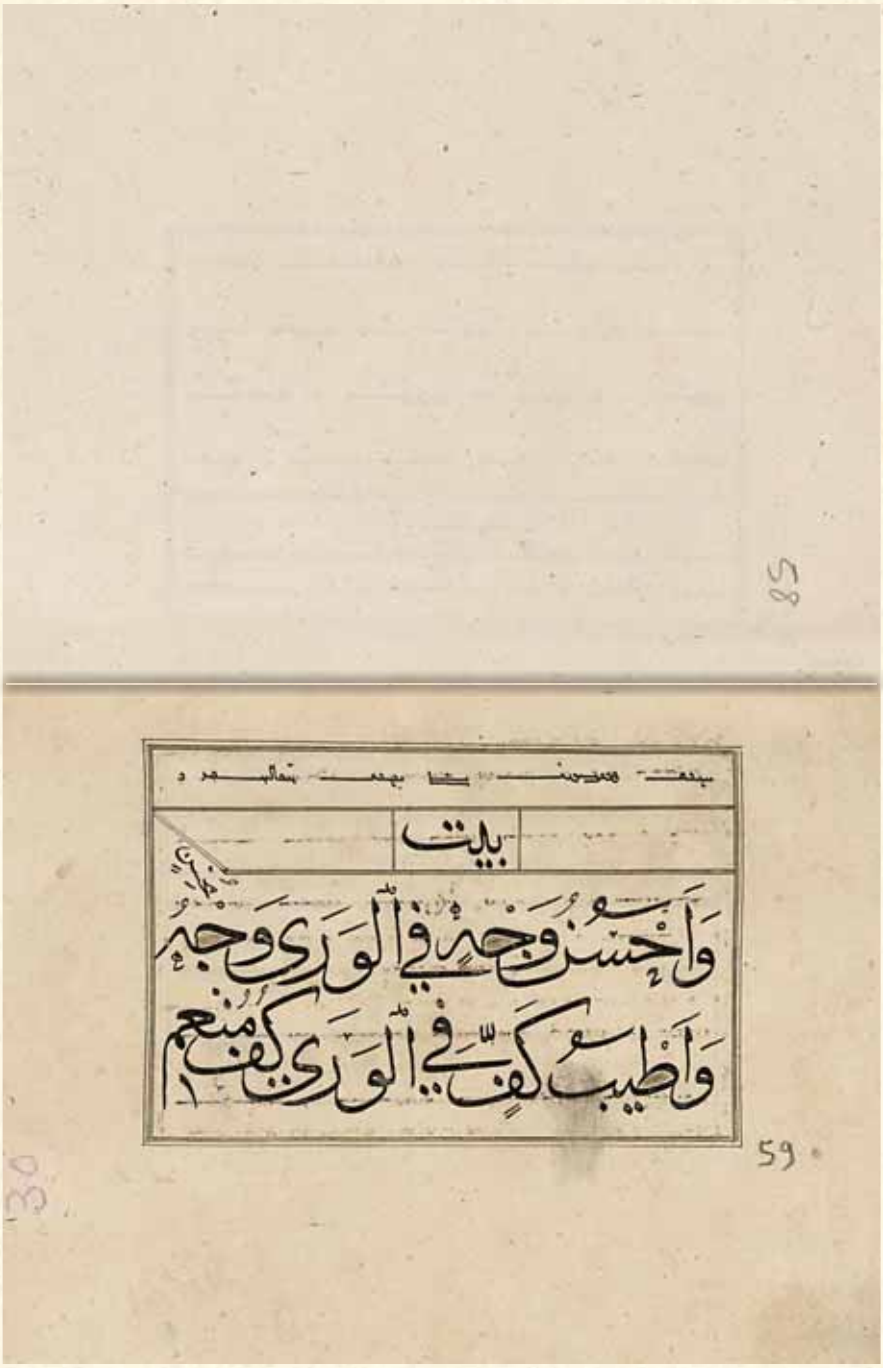

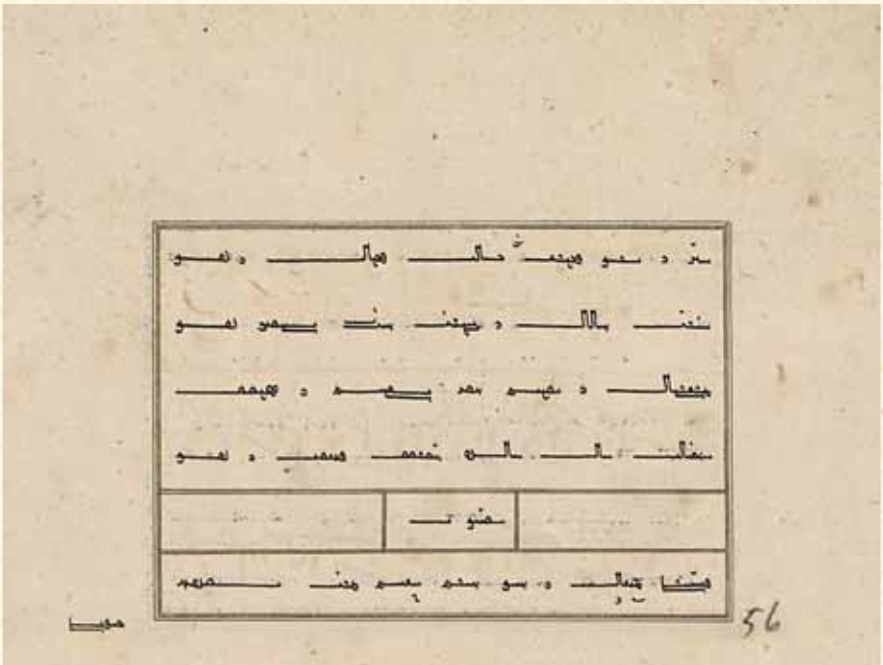

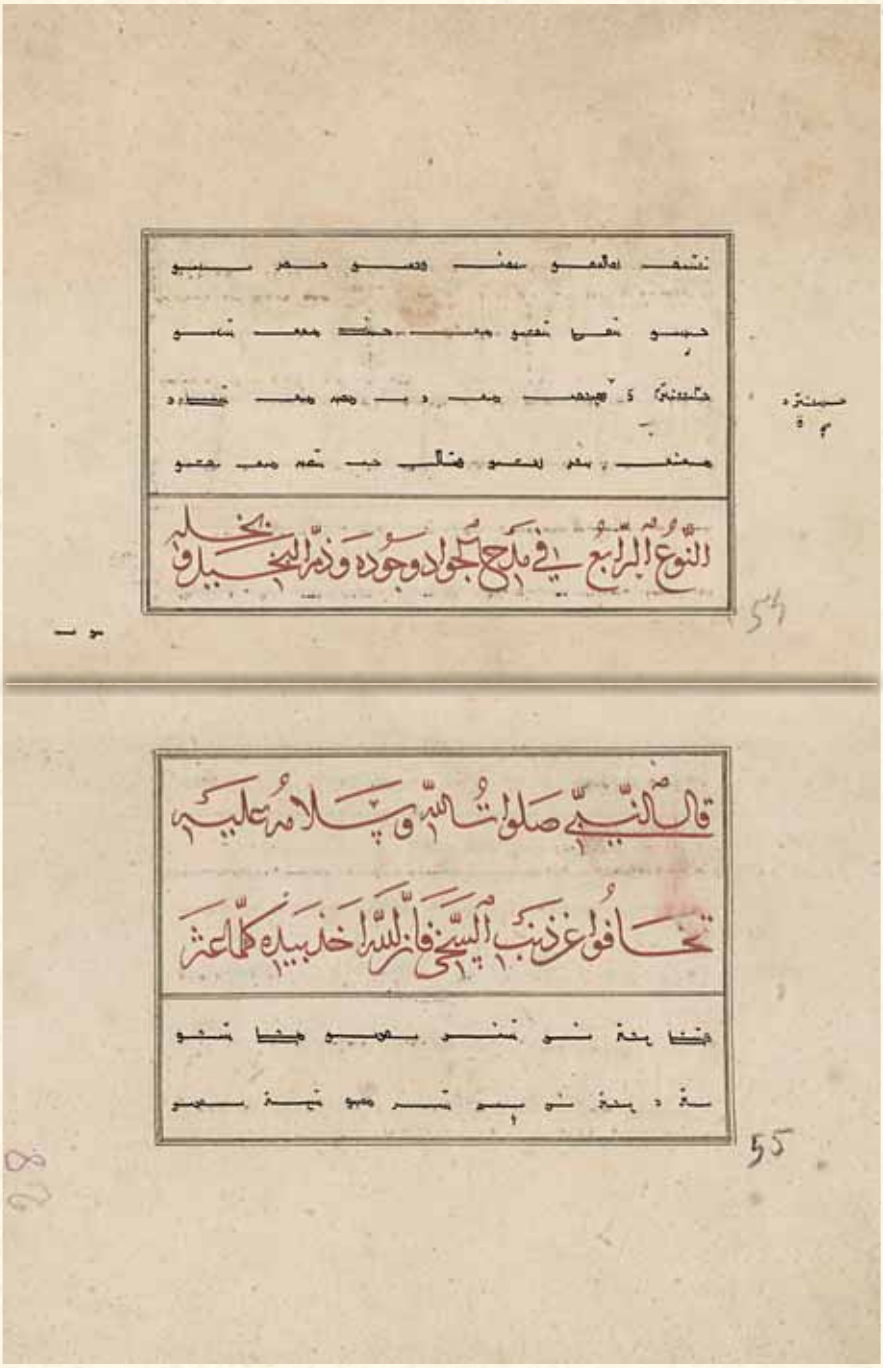

وما الحيوة الدنيا الا متاع الغرور

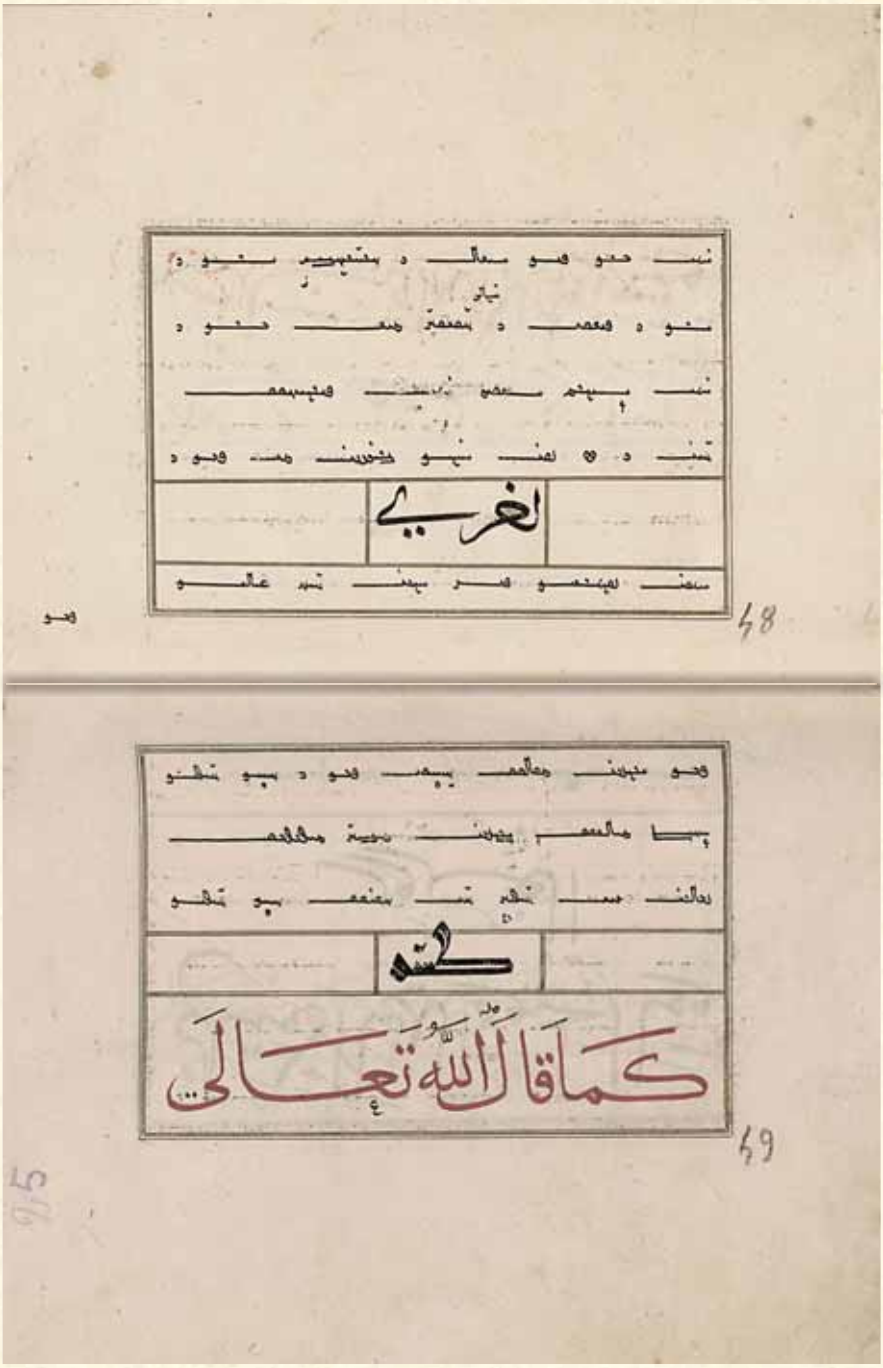

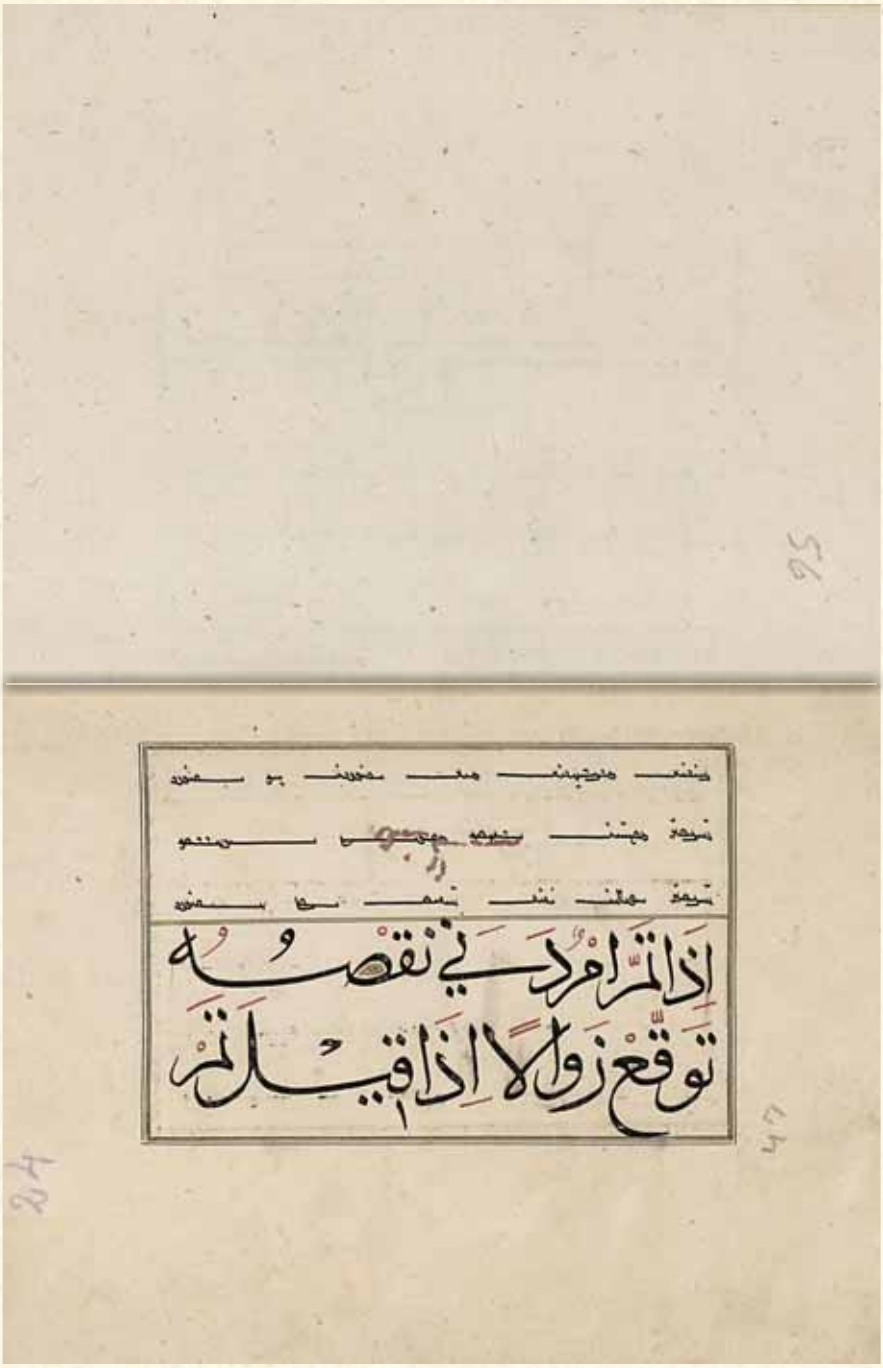

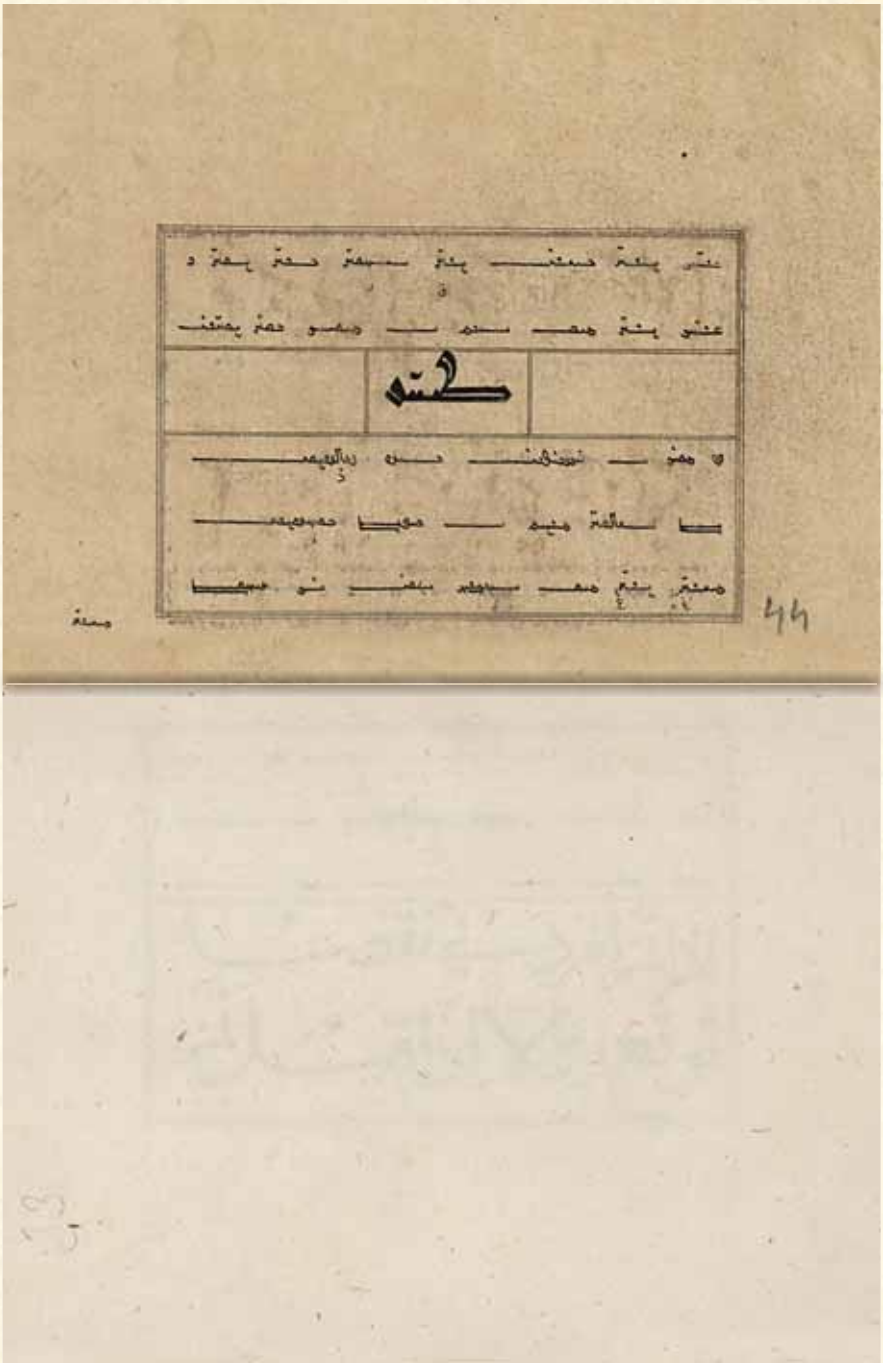

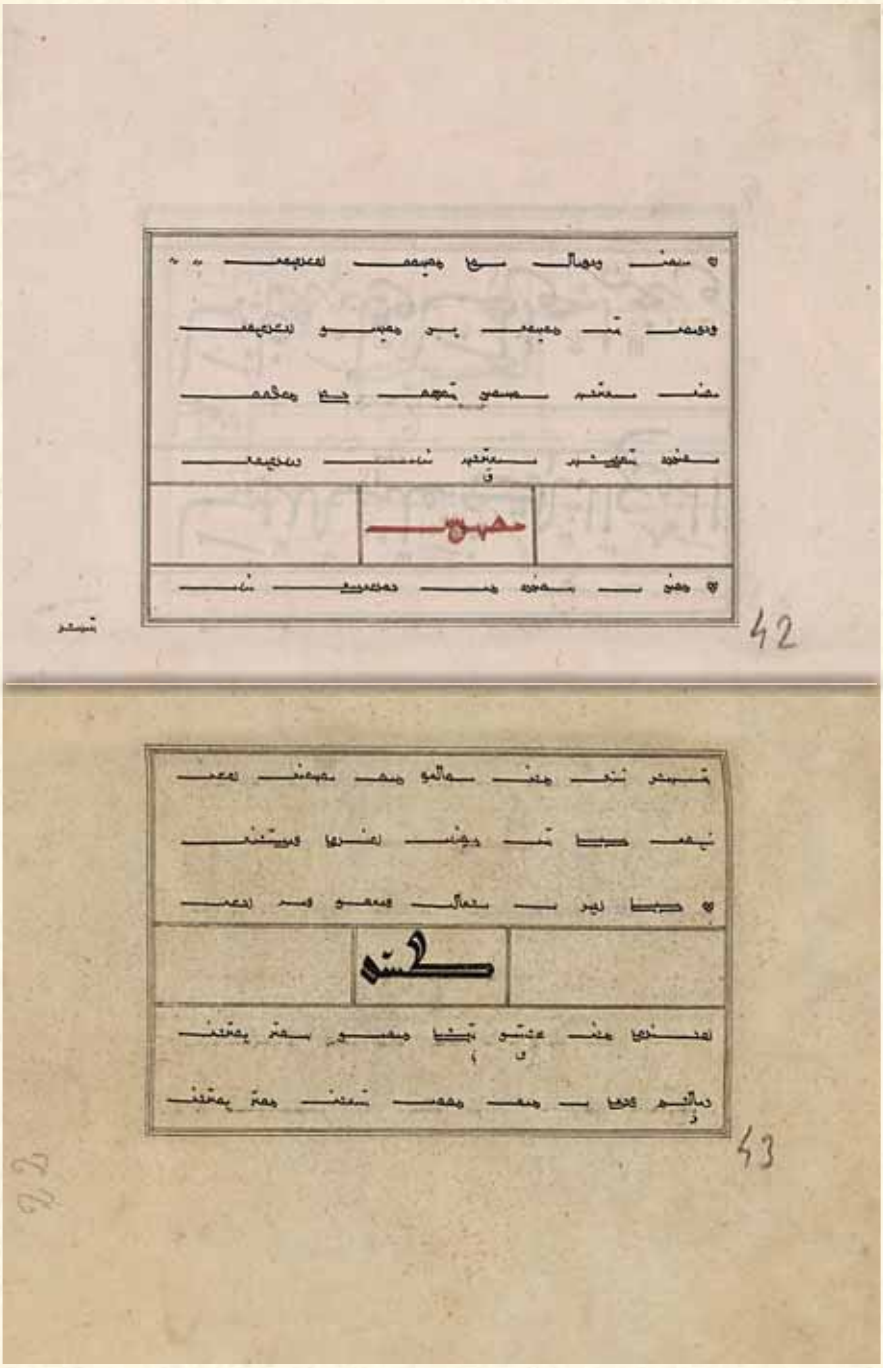

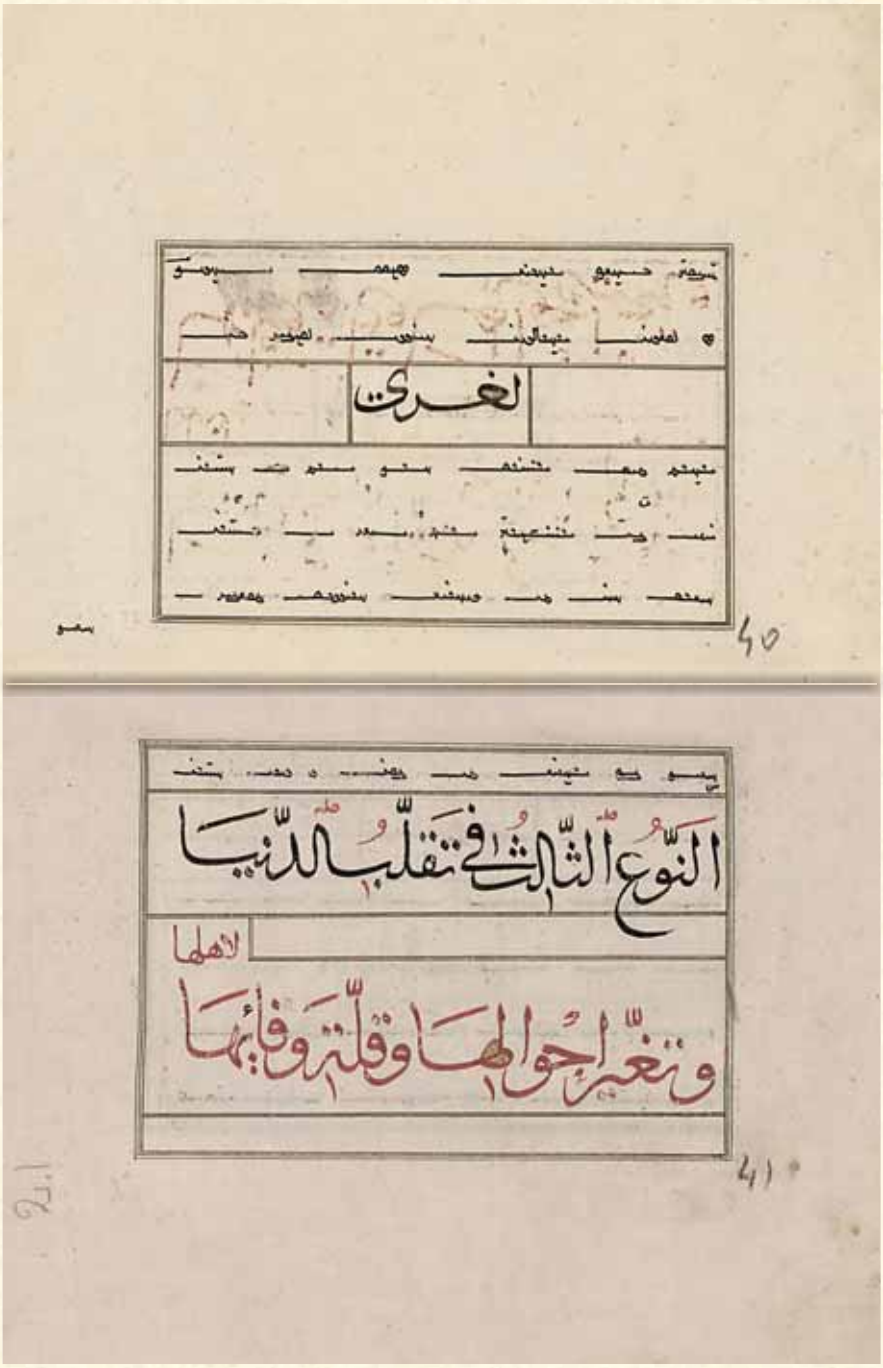

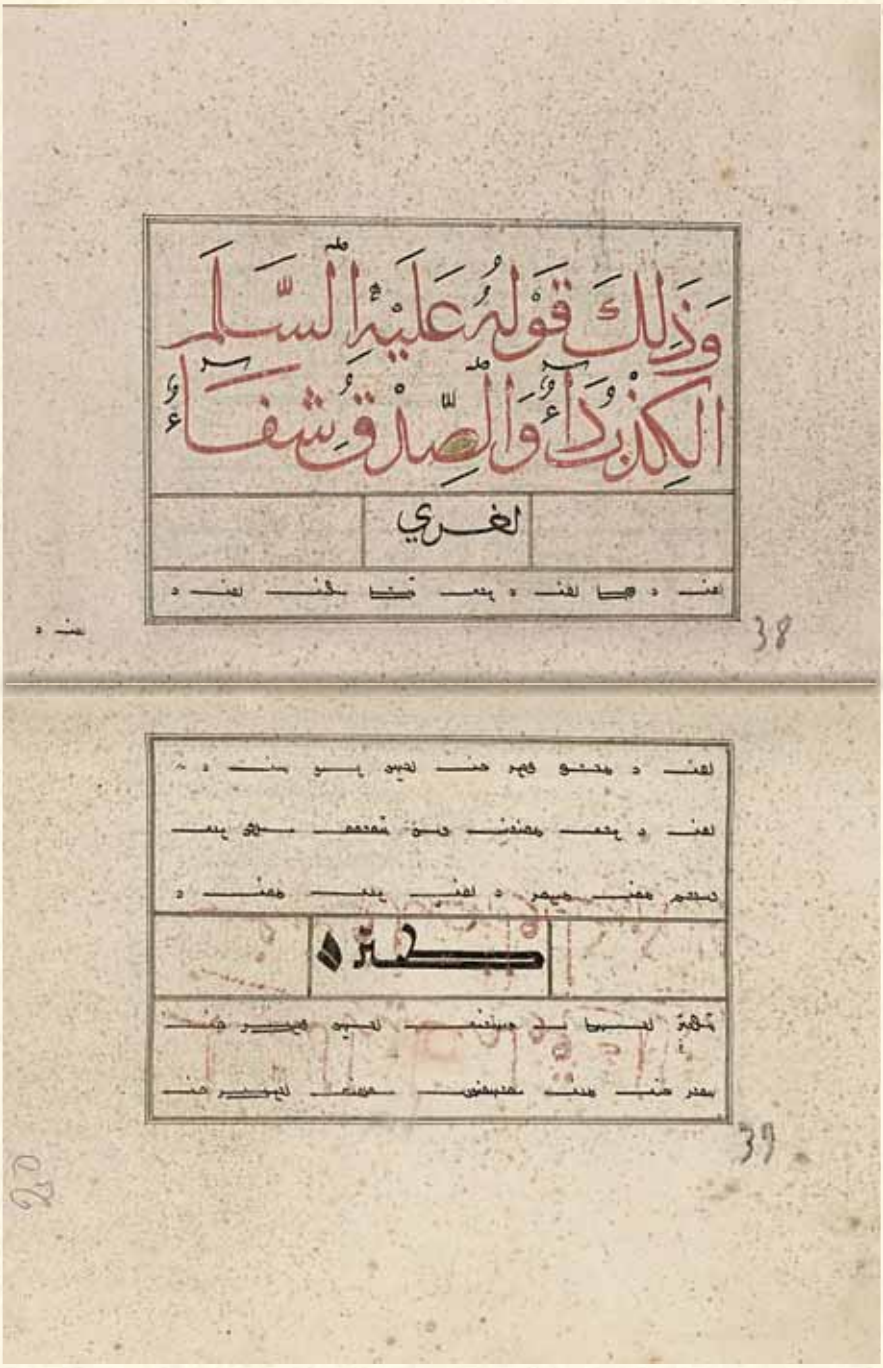
وَذٰلِكَ قَوْلُهُ عَلَيْهِ السَّلَامُ
الْكِذْبُ دَاءٌ وَالصِّدْقُ شِفَاءٌ
لغري
38
39

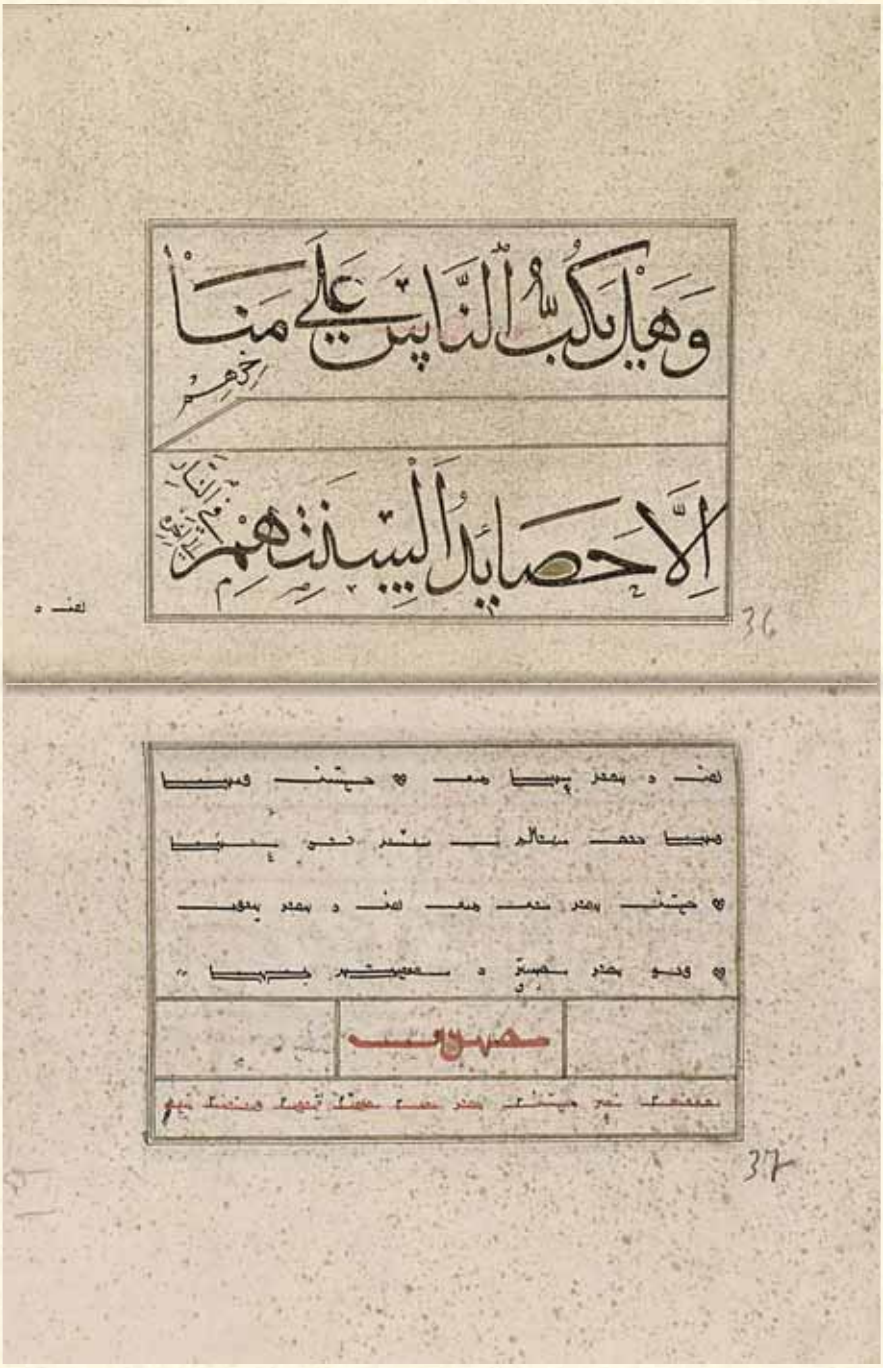

وَذٰلِكَ أَقْوَلُهُ عَلَيْهِ السَّلَامُ

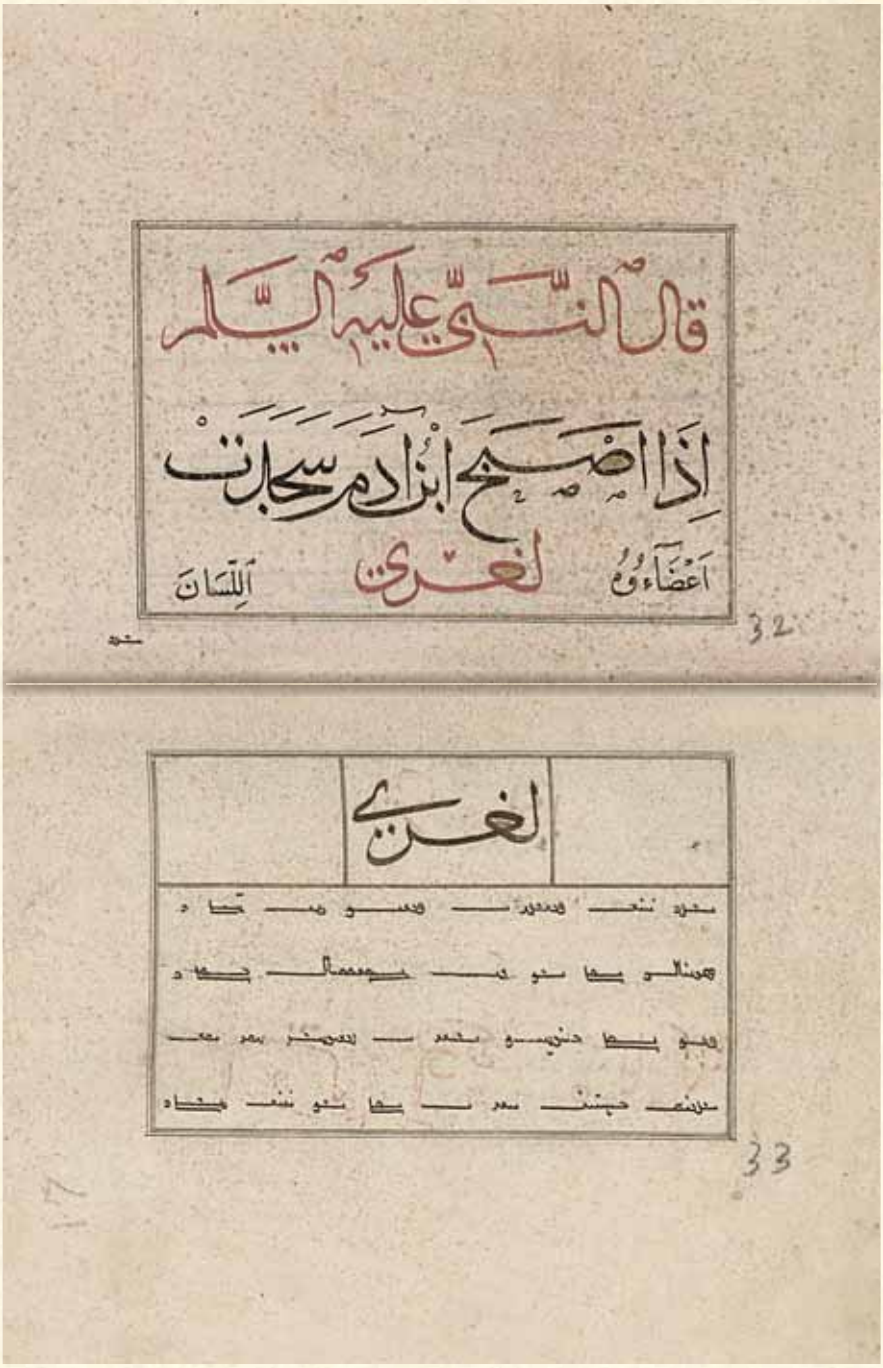
قال النبي عليه السلم
اذا اصبح ابن آدم سجدت
اعضاؤه لغري اللسان
32
لغري
33

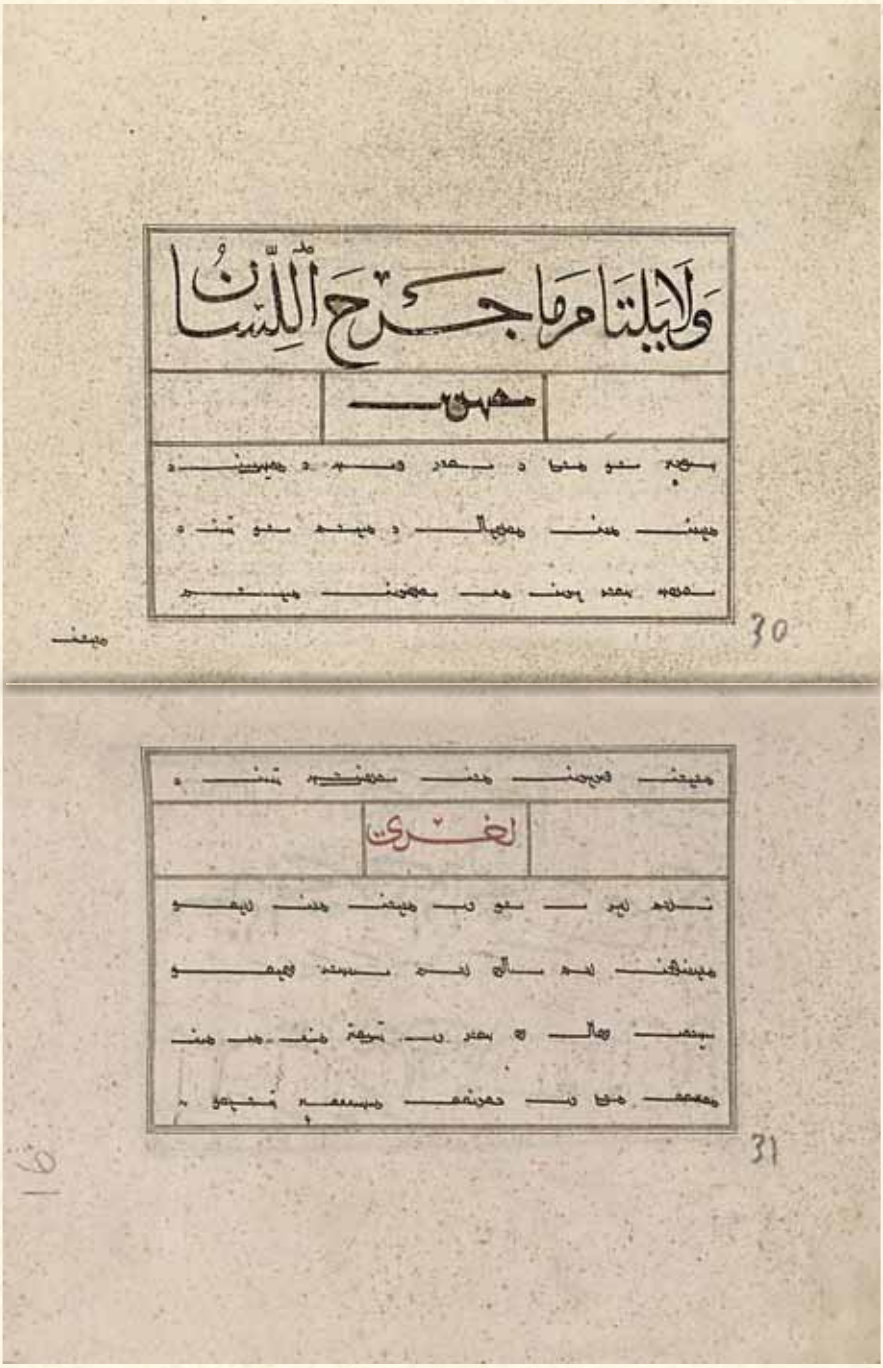

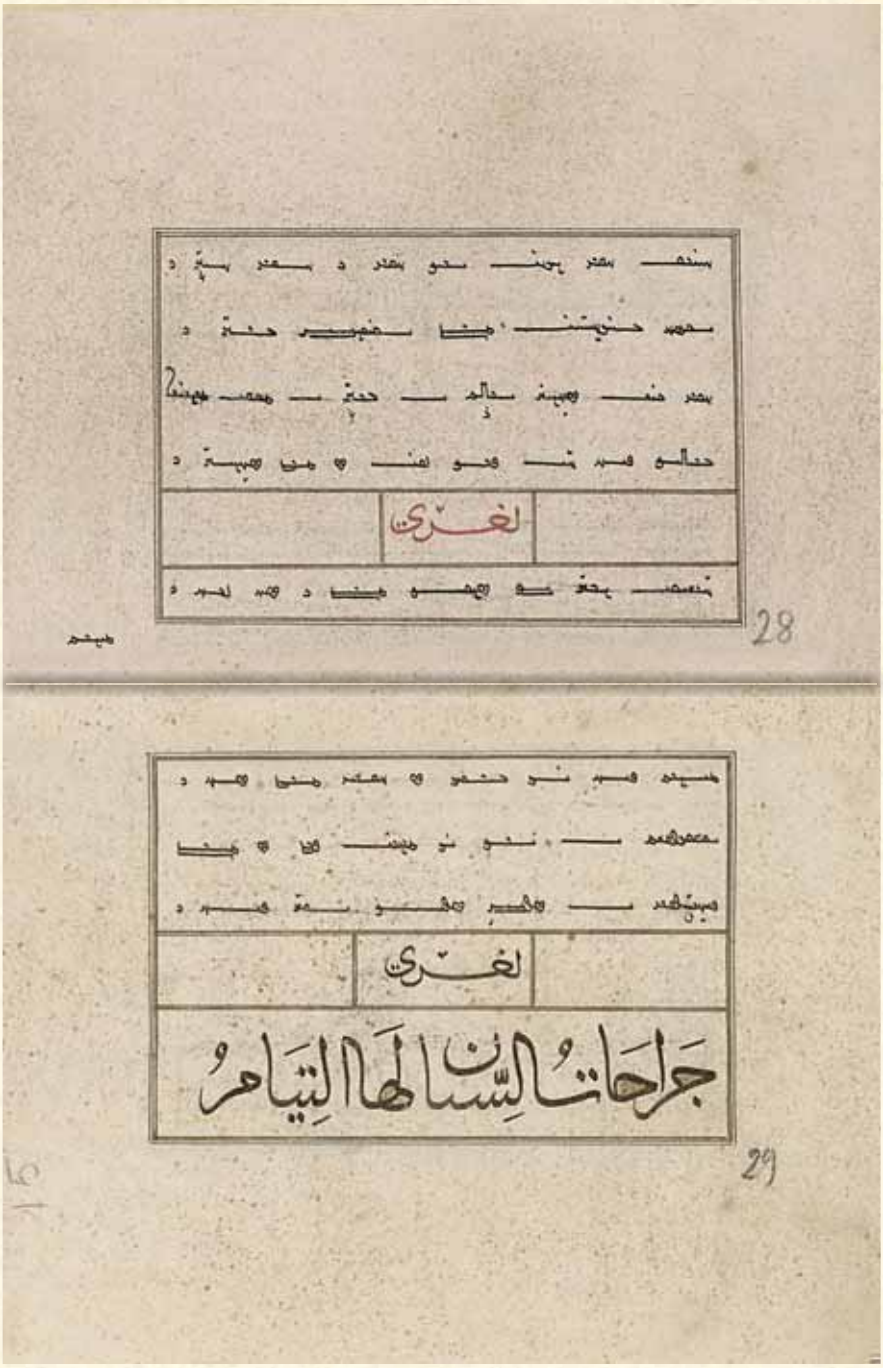

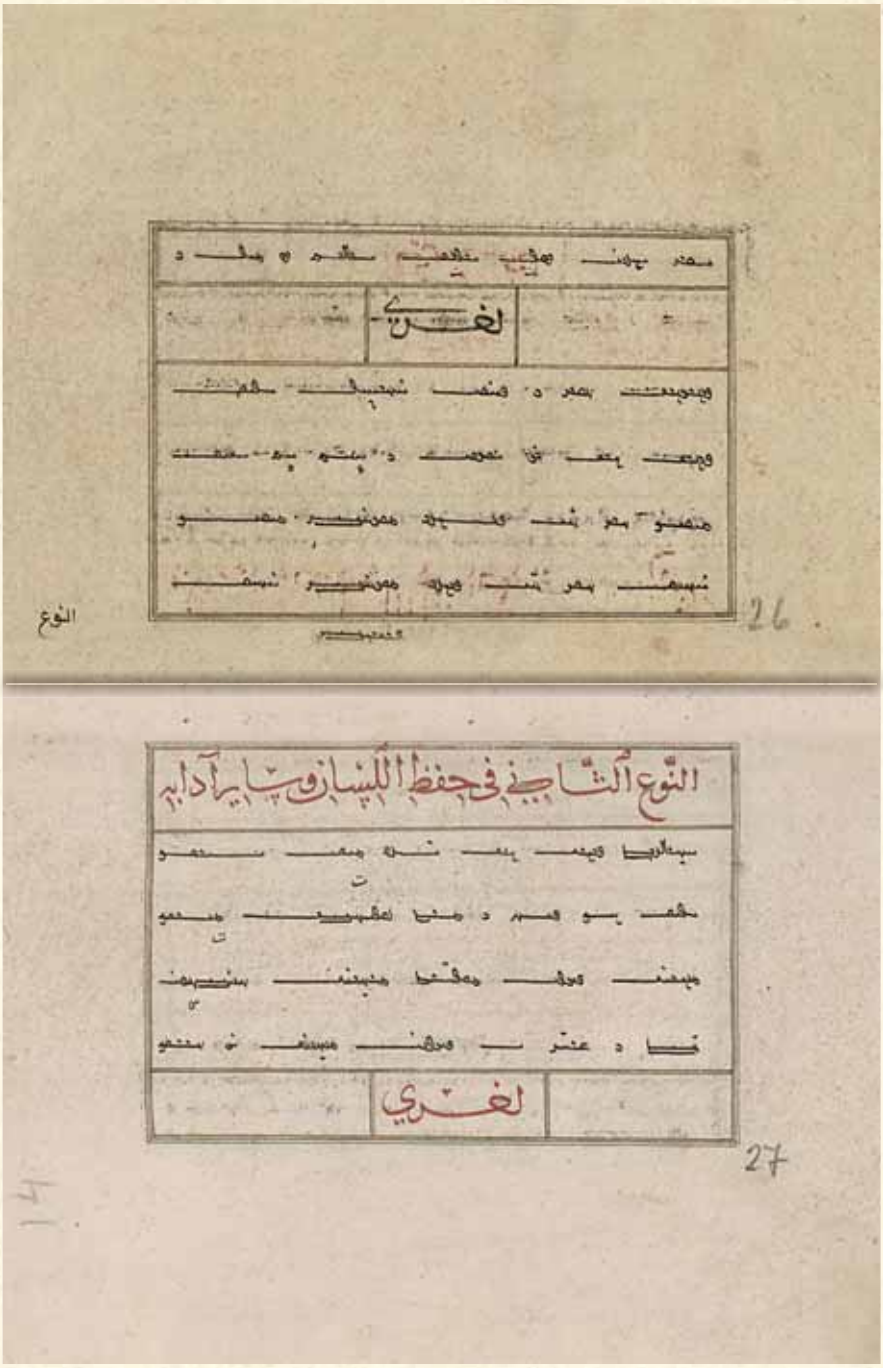

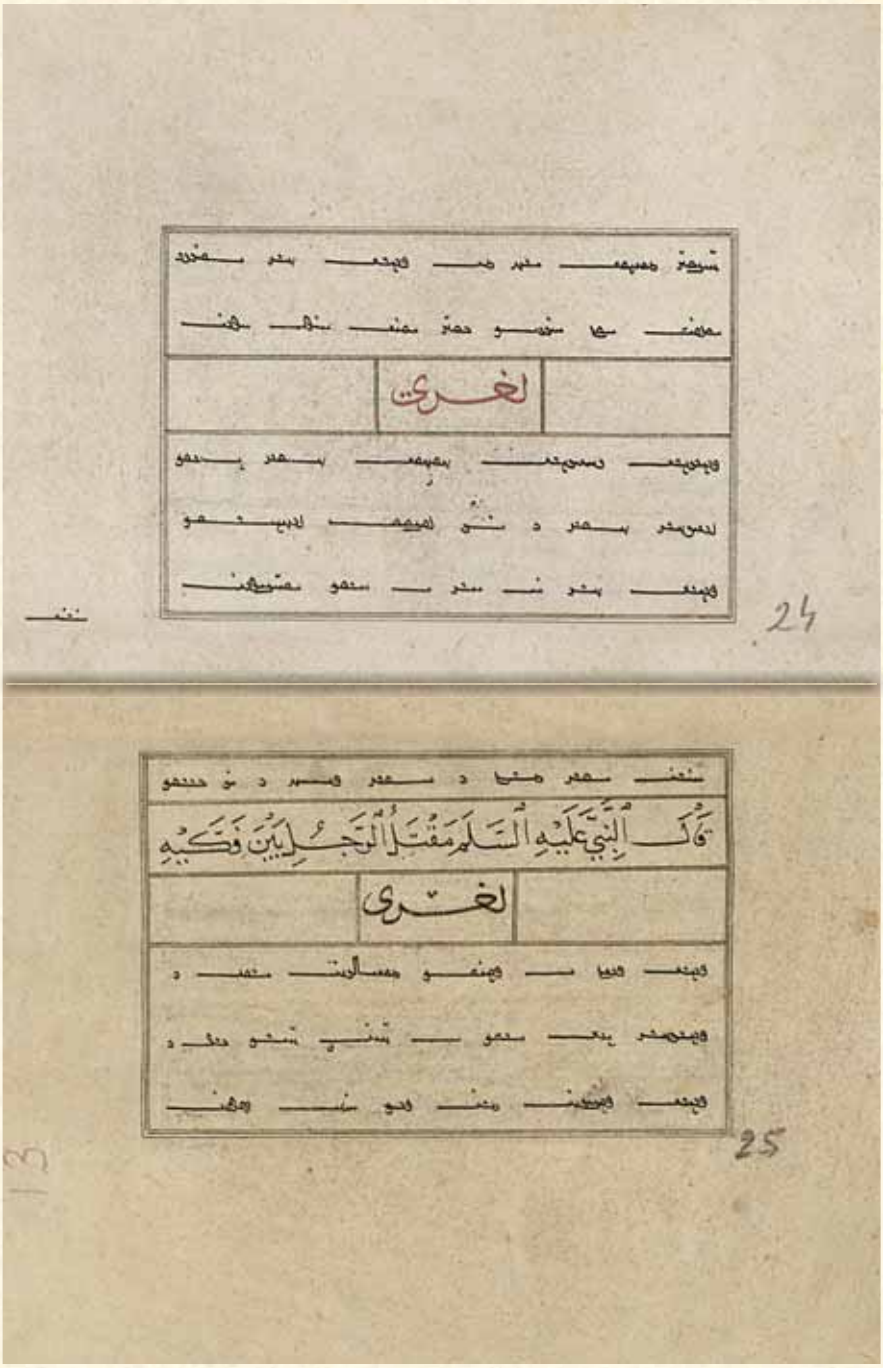

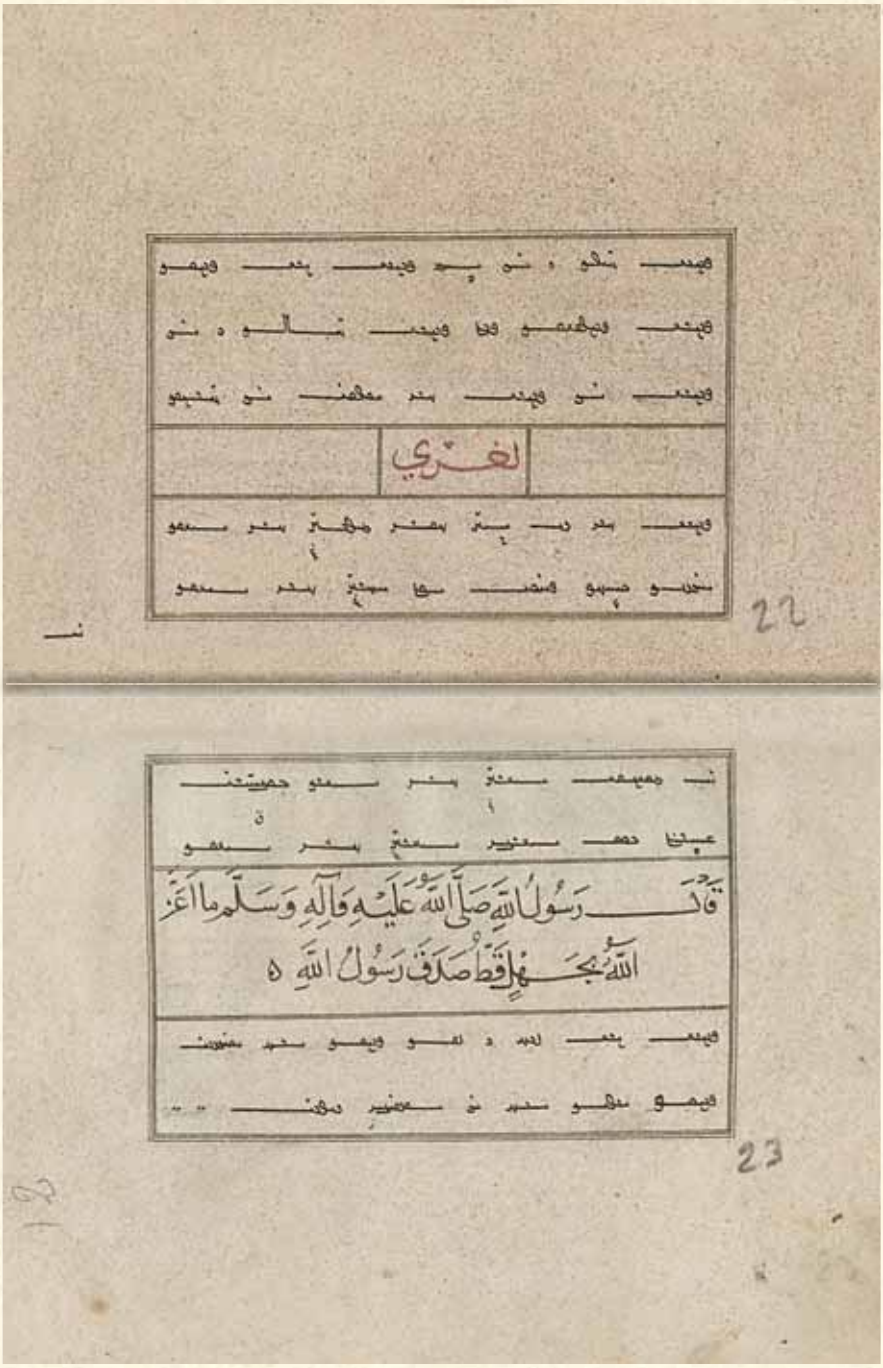

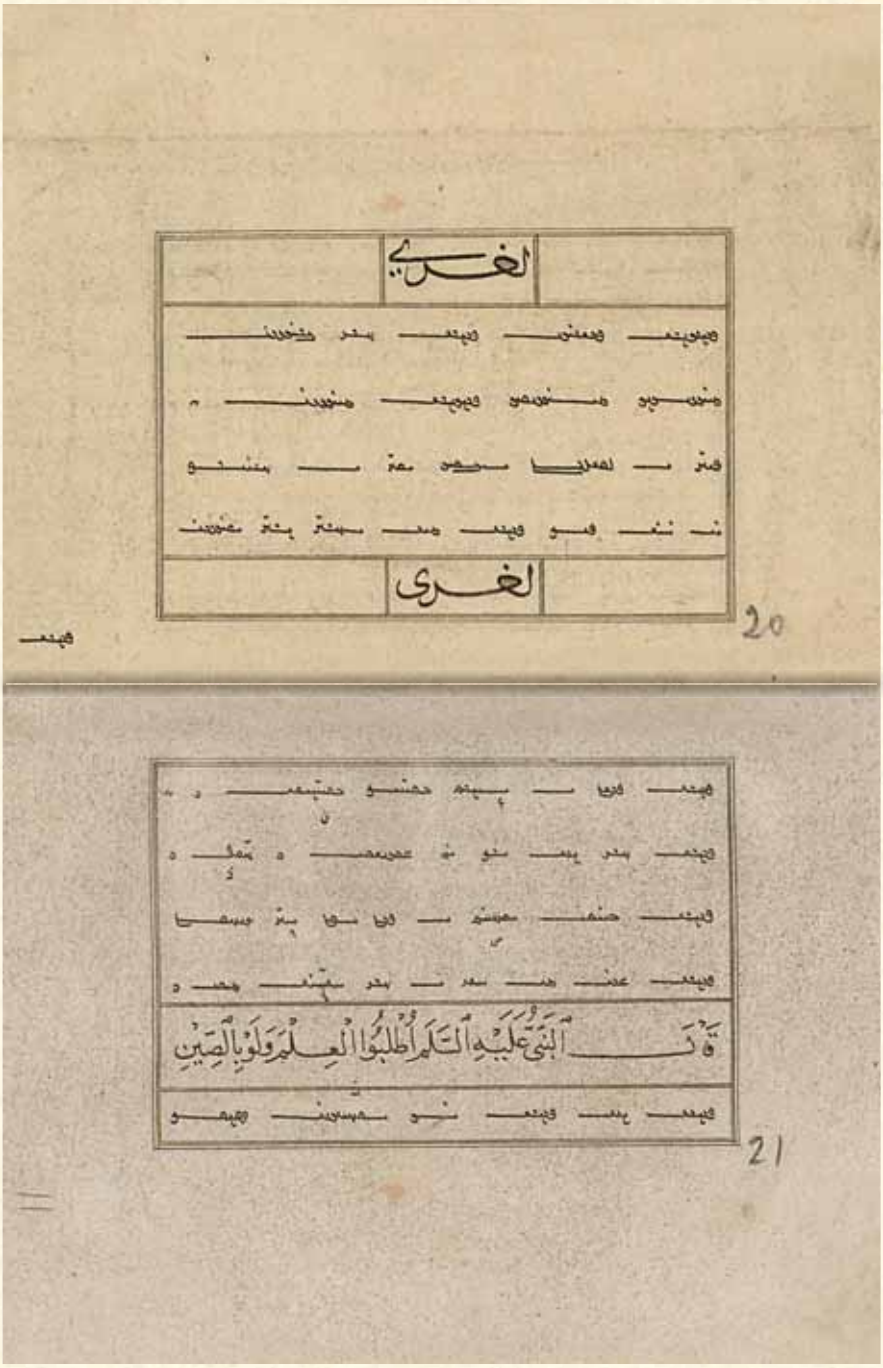

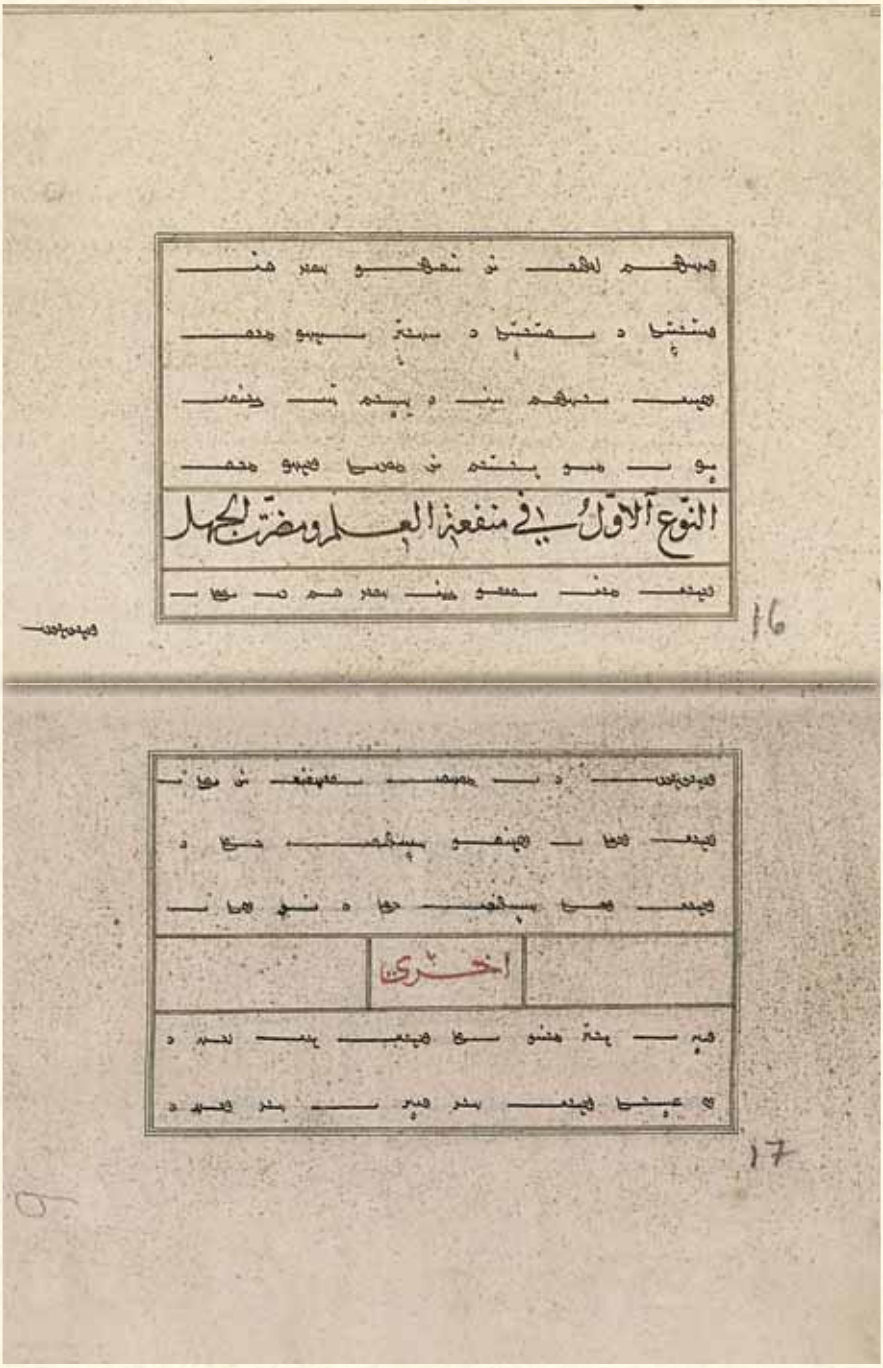

النوع الاول في منفعة العلم ومضرة الجهل

16

اخرى

17

موجب تالیف الکتاب ومقتضیاته

14

15

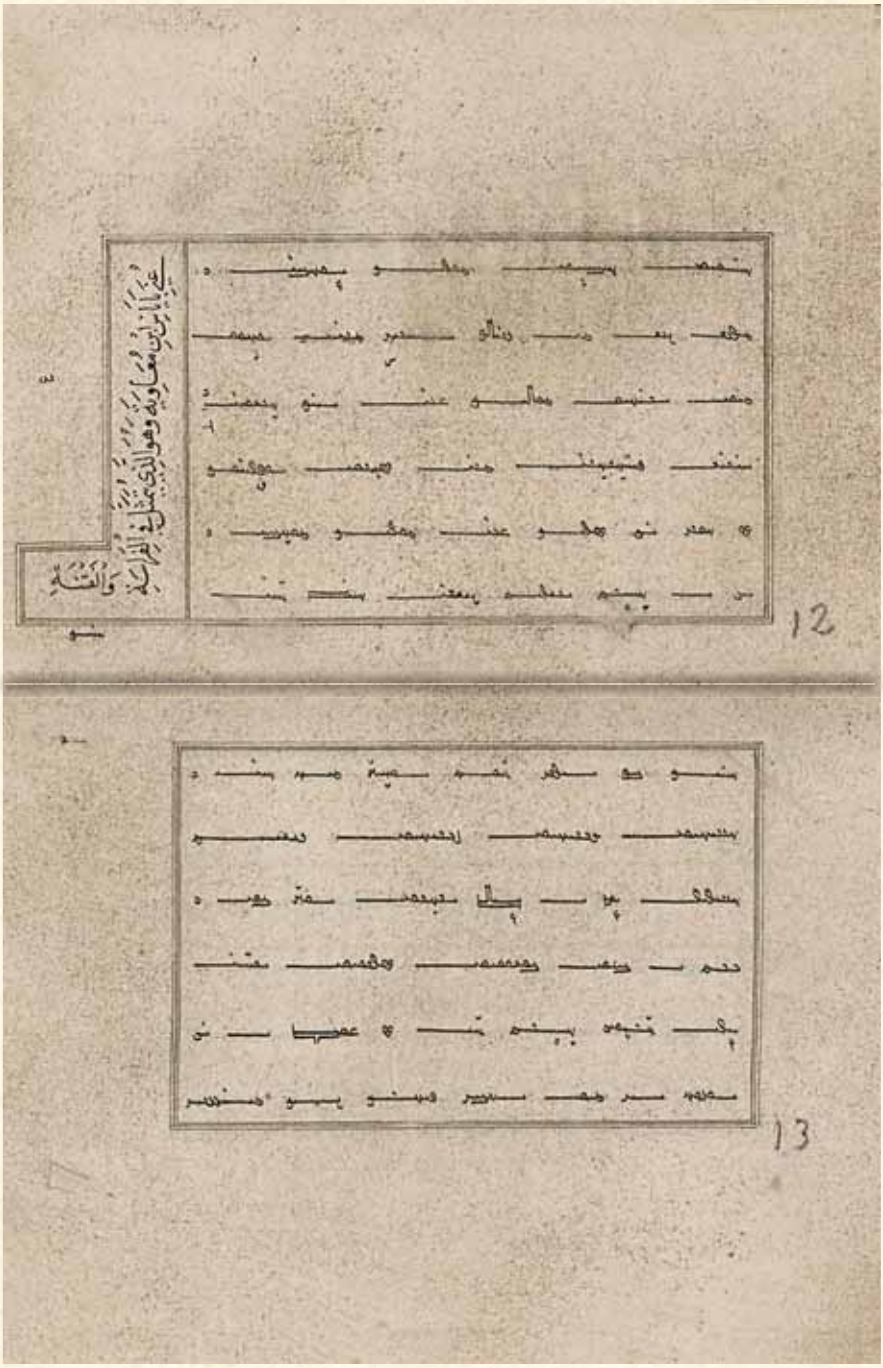

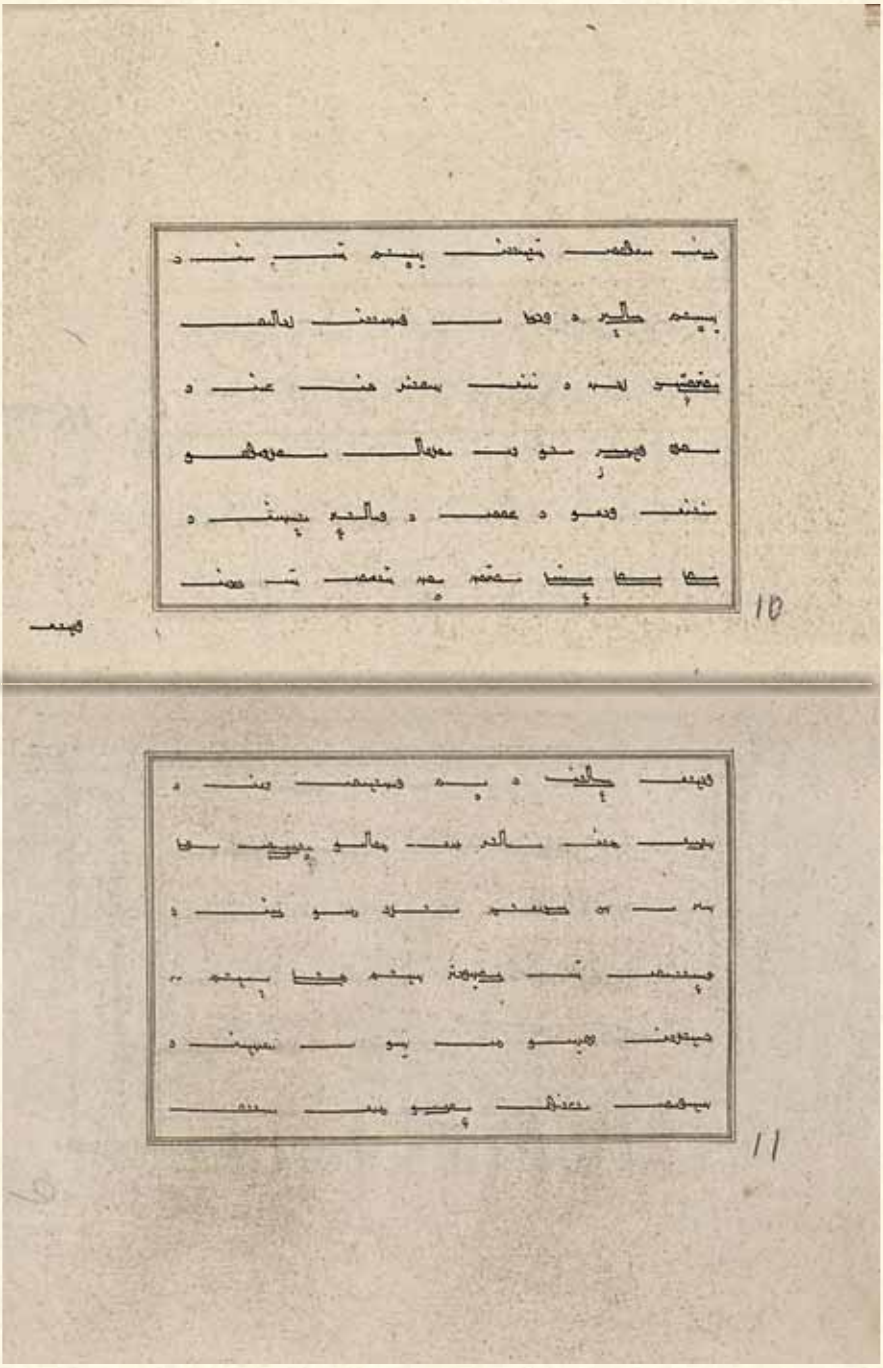

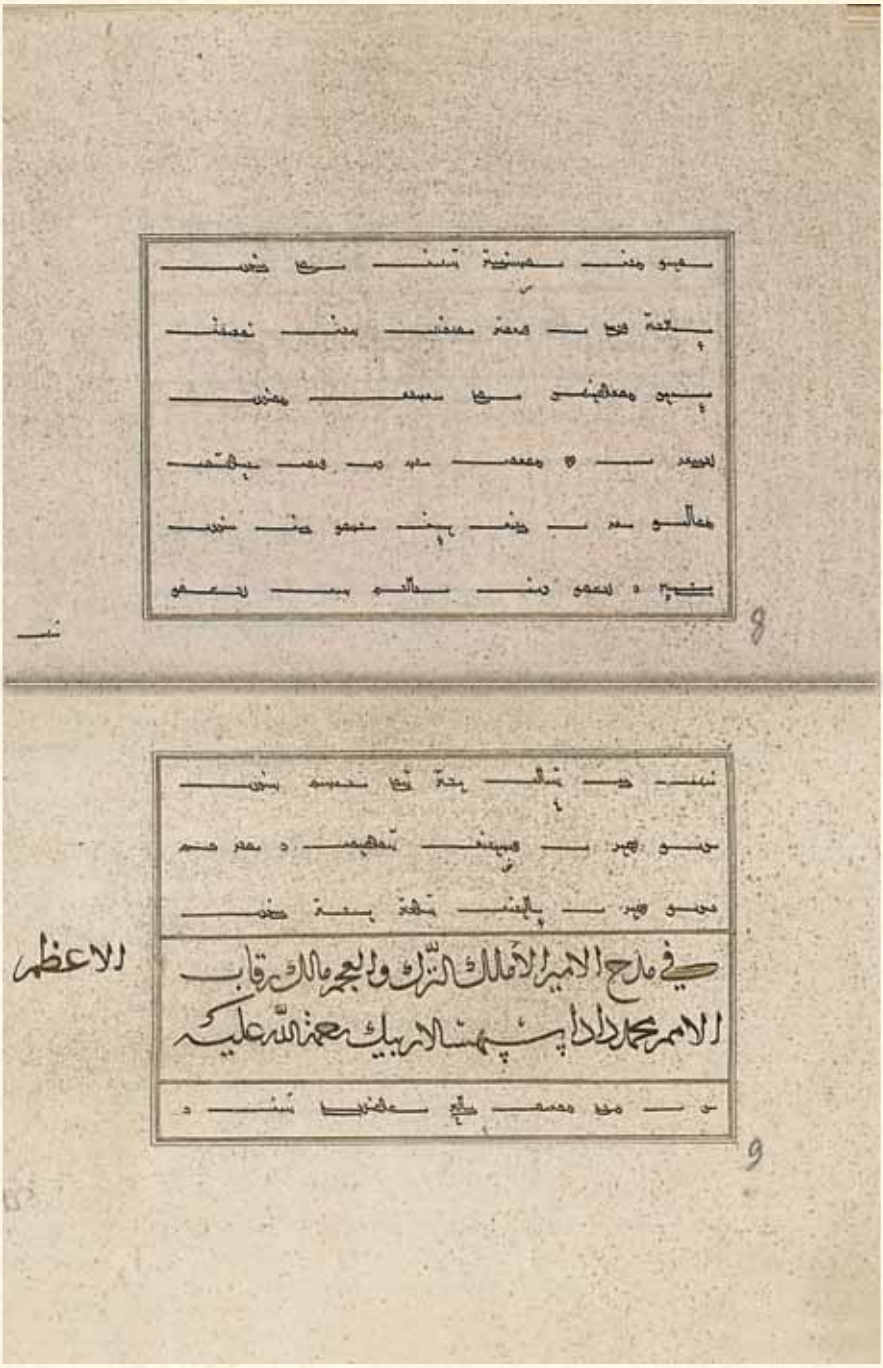

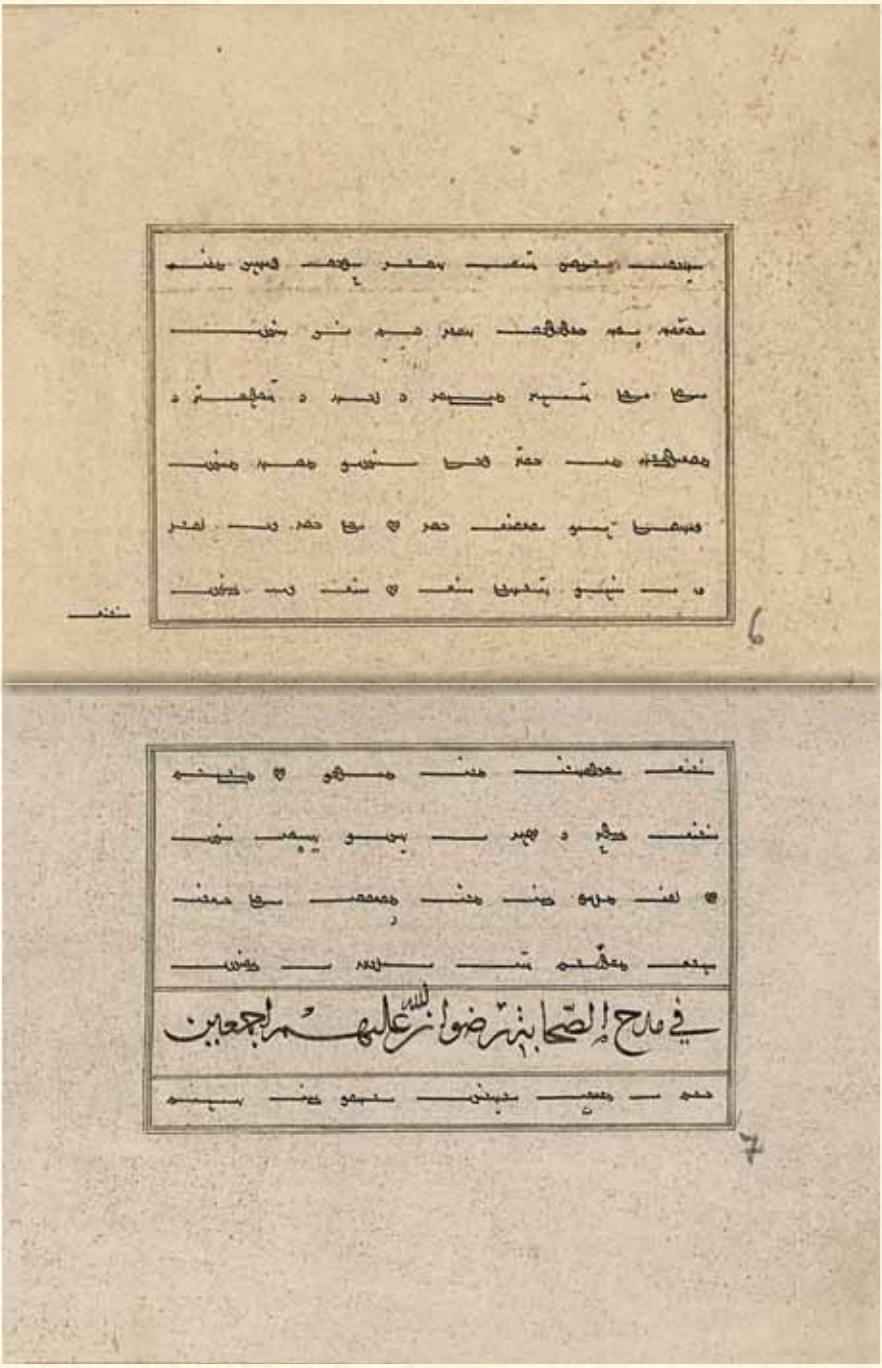

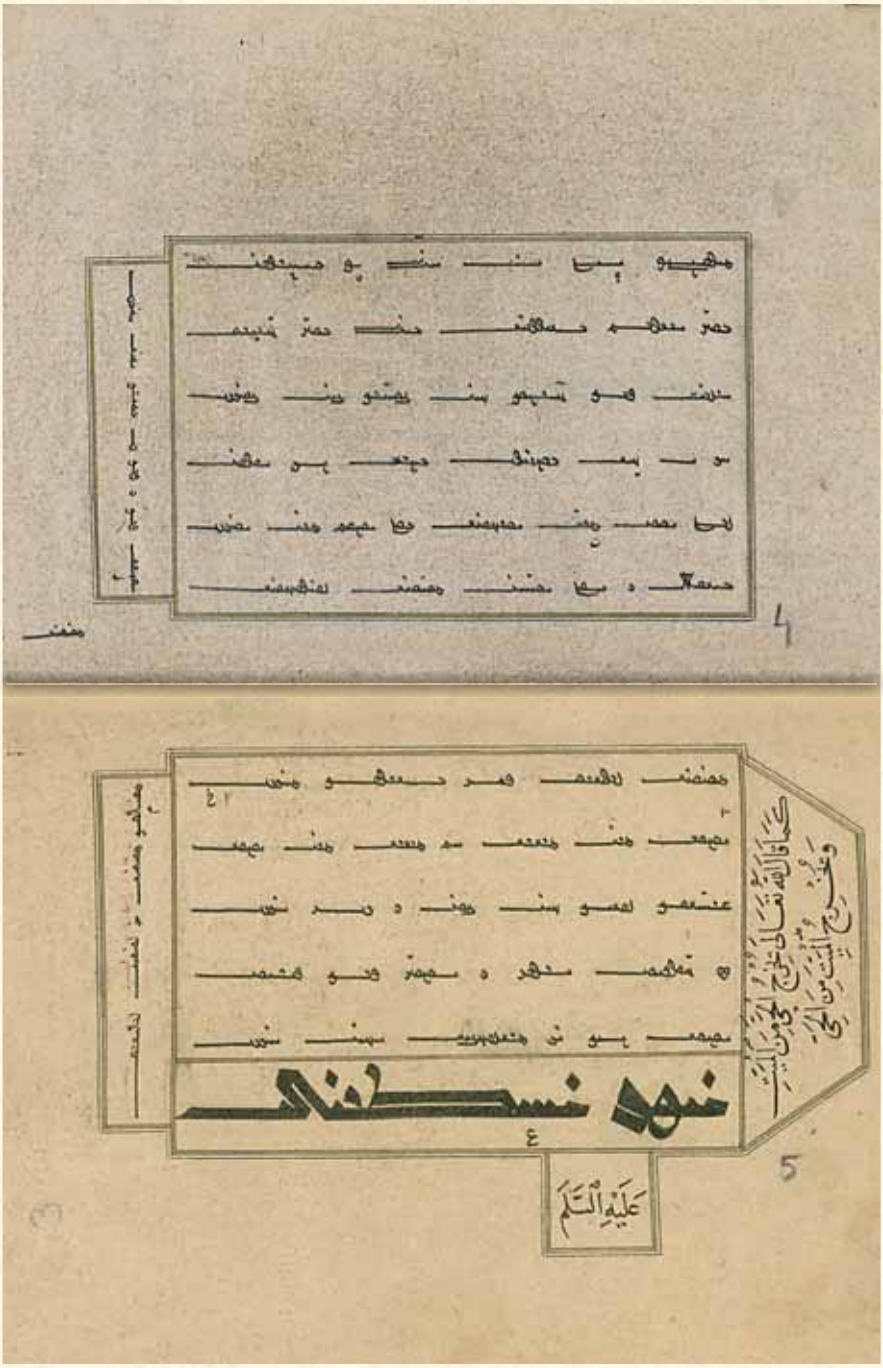

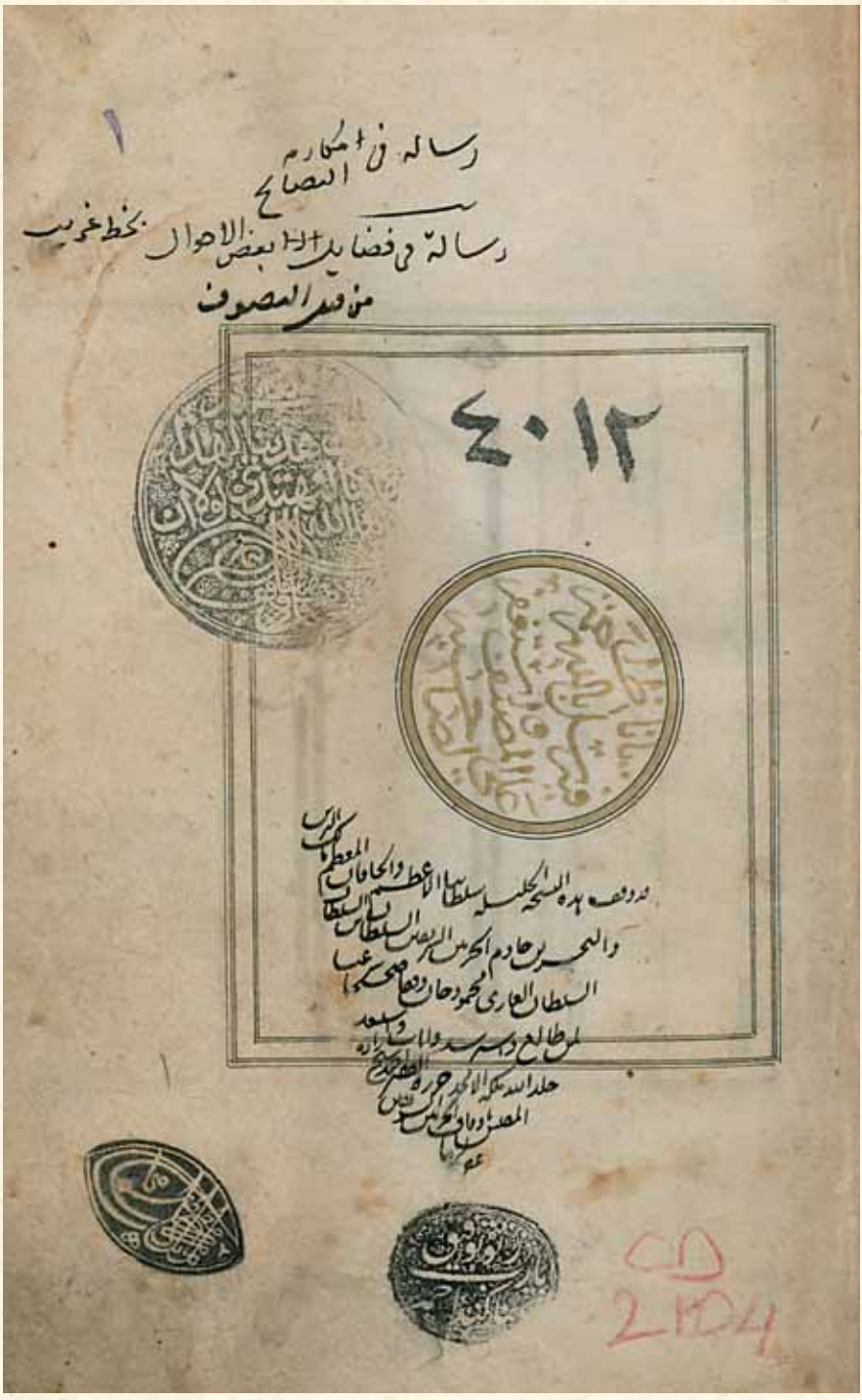
رسالة في مكارم النصائح
رسالة في فضائل بعض الاحوال بخط غريب
من قبل التصوف
٤٠١٢
CD
2104

Mikrofilm Arşivi
No. 937

SEMERKAND NÜSHASI

Süleymaniye Yazma Eser Ktp., Ayasofya 4012

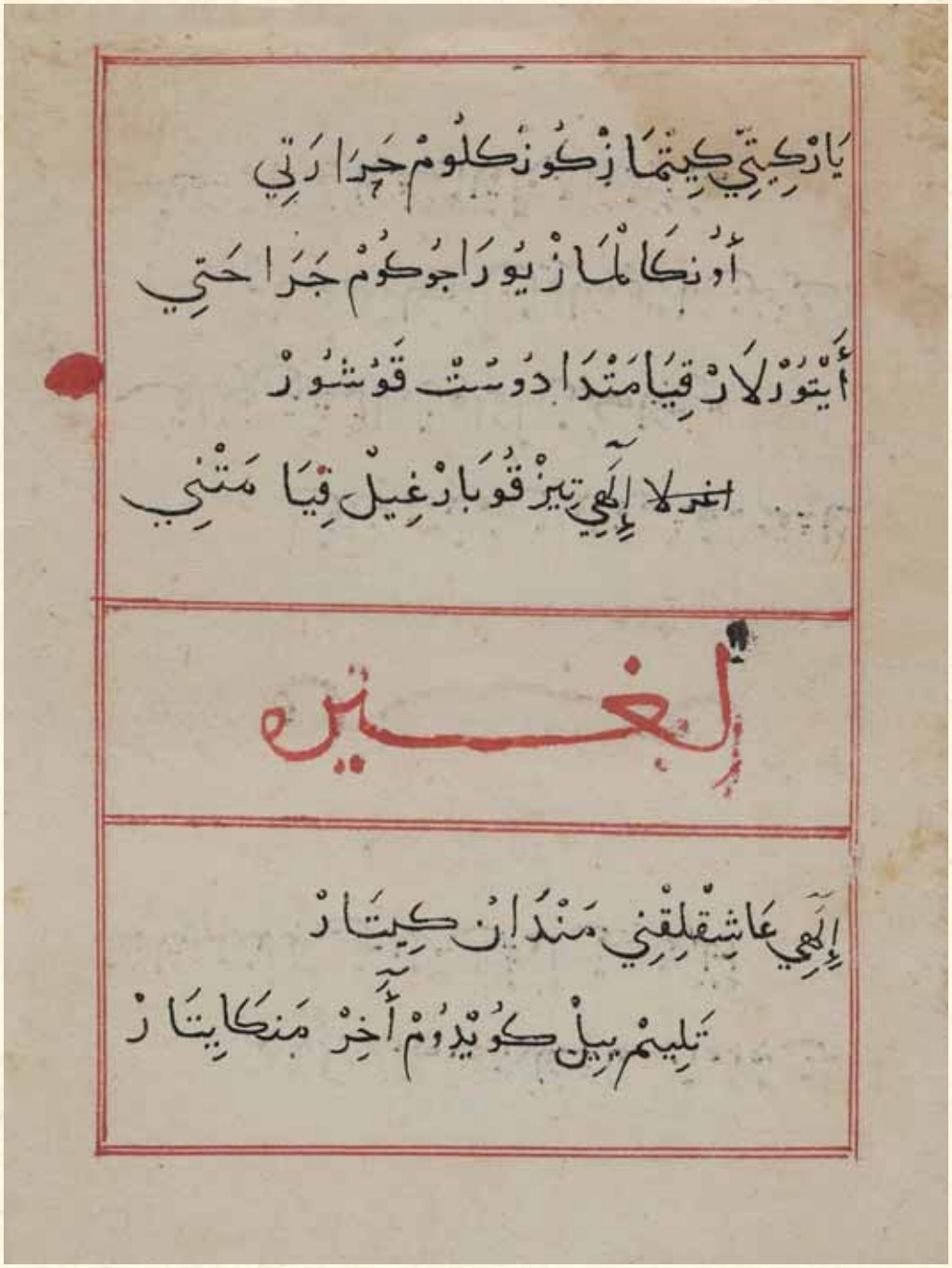

يَارْكِيتِي كِيتمَا زْكُونْكلُومْ جَرَا رَتِي

أُونْكَالْمَا زْيُورَاجُوكُومْ جَرَا حَتِي

أَيْتُورْلَارْ قِيَامَتْدَا دُوسْتْ قَوْشُورْ

~~اغرلا~~ إِلَهِي تِيزْ قُوبَارْغِيلْ قِيَا مَتْنِي

لغيره

إِلَهِي عَاشِقْلِقْنِي مَنْدَانْ كِيتَارْ

تَلِيمْ يِيلْ كُويْدُومْ آخِرْ مَنْكَايِتَارْ

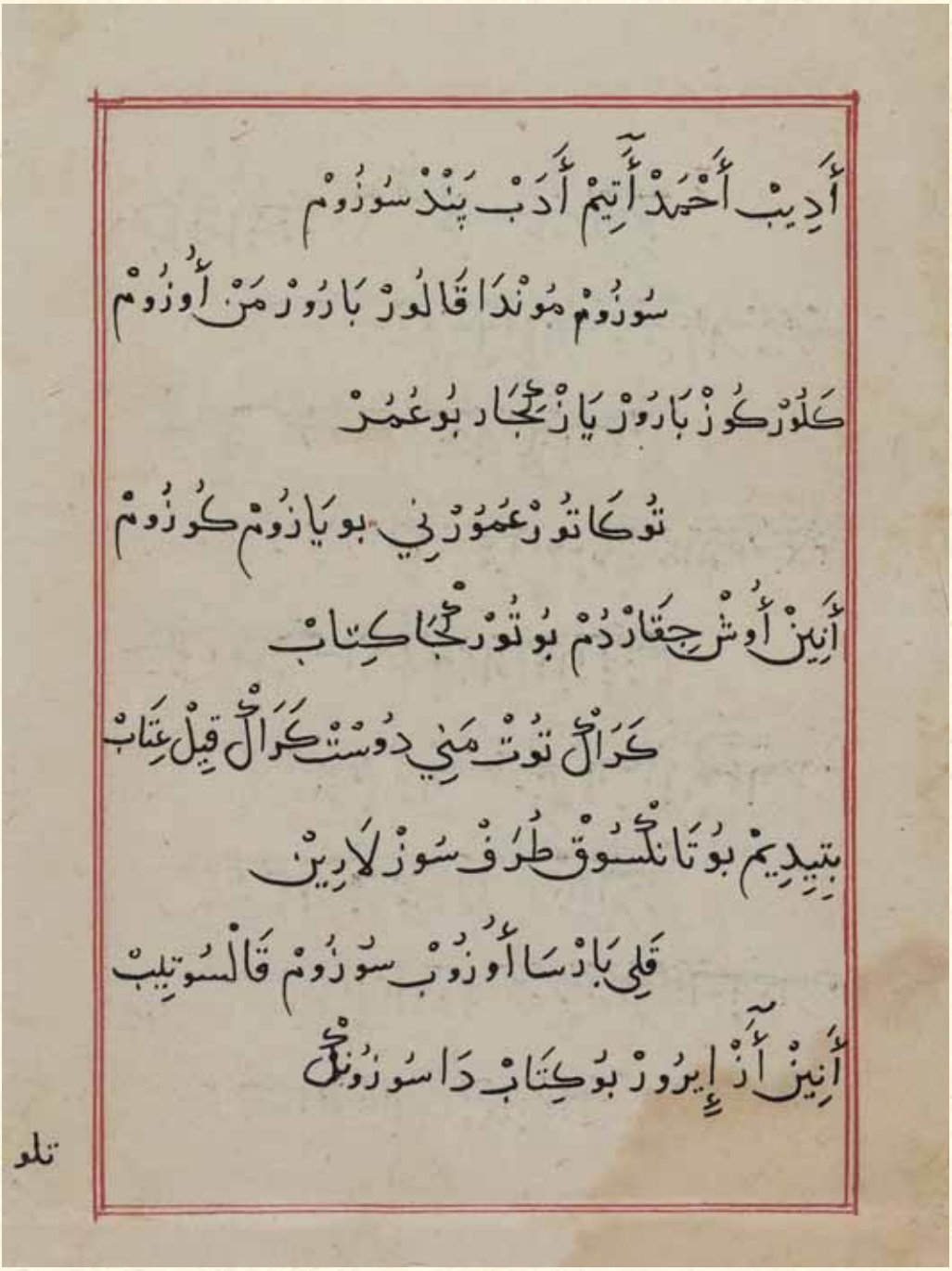

أَدِيبْ أَحْمَدْ أَتِيمْ أَدَبْ بَنْدْ سُوزُومْ

سُوزُومْ مُونْدَا قَالُورْ بَارُورْ مَنْ أُوزُومْ

كَلُورْ كُوزْ بَارُورْ يَازْغَجَارْ بُوعُمُرْ

تُوكَاتُورْ عُمُورْ رِي بُو يَازُومْ كُوزُومْ

أَنِينْ أُوشْ جِقَارْدُمْ بُو تُورْغَجَا كِتَابْ

كَرَاكْ تُوتْ مَنِي دُوسْتْ كَرَاكْ قِيلْ عِتَابْ

بِتِدِيمْ بُو تَانْكْسُوقْ طُرُفْ سُوزْ لَارِينْ

قَلِي بَارْسَا أُوزُوبْ سُوزُومْ قَالْسُوتِيبْ

أَنِينْ أَزْ إِيرُورْ بُو كِتَابْ دَاسُوزُونْغْ

تلو

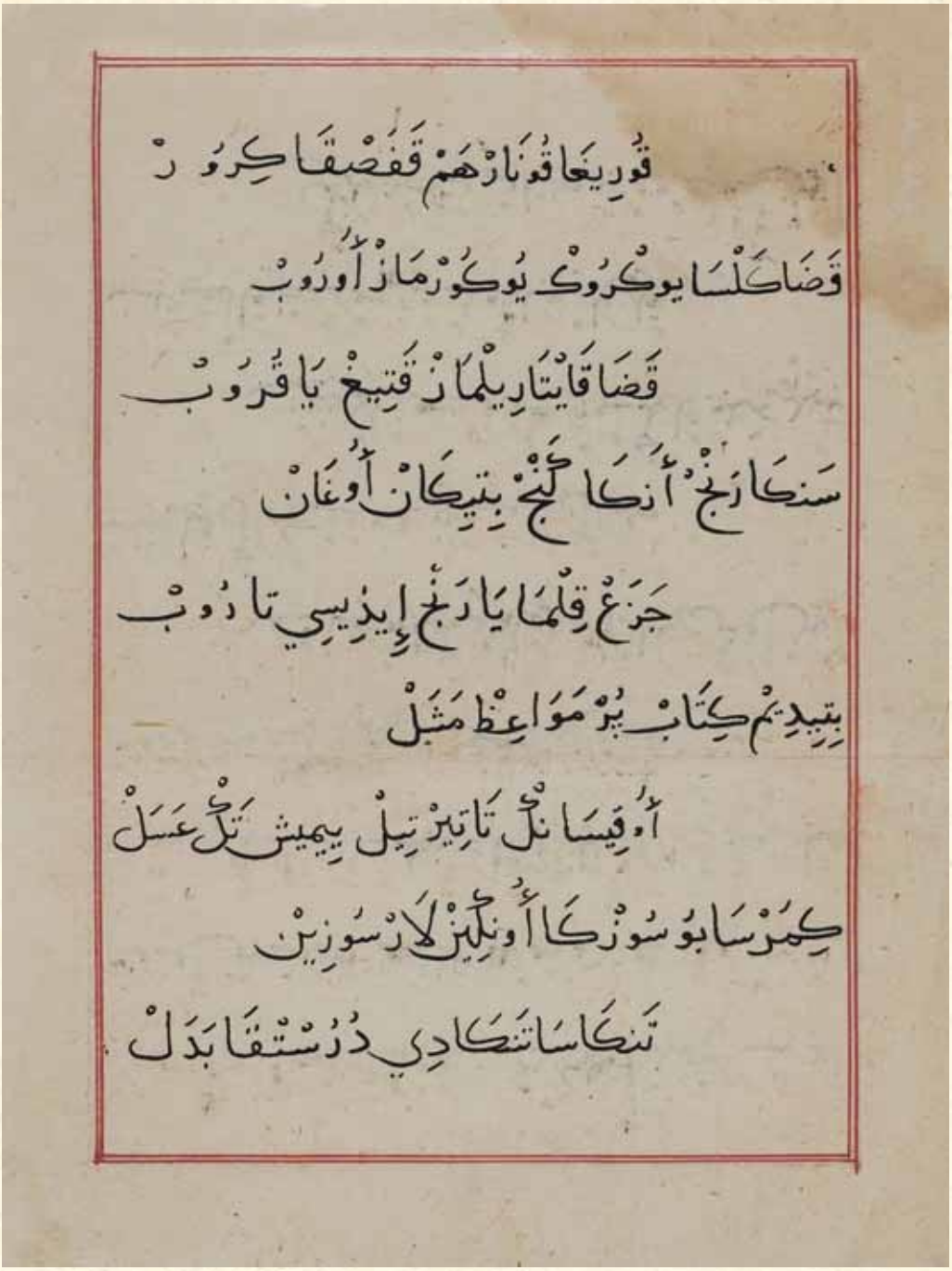

قُورِيغَاقُونَارْهَمْ قَفَصْقَاكِرُورْ
قَضَاكَلْسَايُوكْرُوكْ يُوكُورْمَازْأُورُوبْ
قَضَاقَايْتَارِيلْمَازْقَتِيغْ يَاقْرُوبْ
سَنْكَارَنْجْ أَنْكَاكَنْجْ بِتِيكَانْ أُوغَانْ
جَزَغْ قِلْمَايَارَنْجْ إِيذِيسِي تَاذُوبْ
بِتِيدِيمْ كِتَابْ بُرْمَوَاعِظْ مَثَلْ
أُوقِيسَانَكْ تَاتِيرْتِيلْ يِيمِيشْ تَكْ عَسَلْ
كِمْرْسَابُوسُوزْكَا أُونِلِينْ لَارْسُوزِينْ
تَنْكَاسَاتَنْكَادِي دُرُسْتْقَابَدَلْ

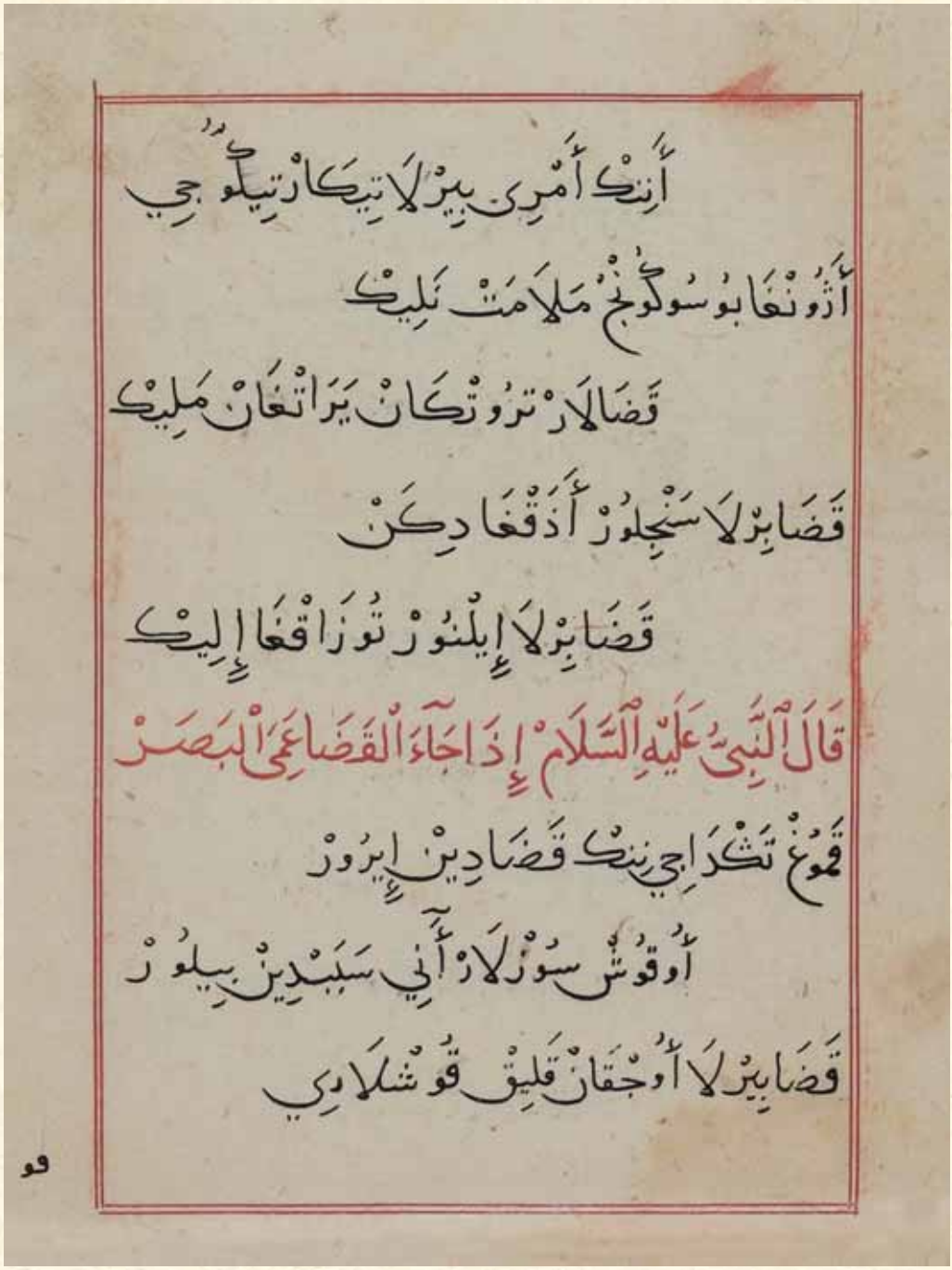

أَنِنْك أَمْرِي بِيرْلَا تِيكَارْتِيكُو جِي

أَژُونْغَا بُوسُوكُونْجْ مَلَامَتْ نَلِيكْ

قَضَالَارْ تْرُوتْكَانْ يَرَاتْغَانْ مَلِيكْ

قَضَابِرْلَا سَنْجِلُورْ أَذَقْغَا دِكَنْ

قَضَابِرْلَا إِيلْنُورْ تُوزَاقْغَا إِلِيكْ

قَالَ ٱلنَّبِيُّ عَلَيْهِ ٱلسَّلَامْ إِذَا جَآءَ ٱلْقَضَا عَمِيَ ٱلْبَصَرْ

قَمُوغْ تَڭْدَاجِي نِنْك قَضَادِينْ إِيرُورْ

أُوقُوشْ سُوزْلَارْ أَنِي سَبَبْدِينْ بِيلُورْ

قَضَابِيرْلَا أُوجْقَانْ قَلِيقْ قُوشْلَادِي

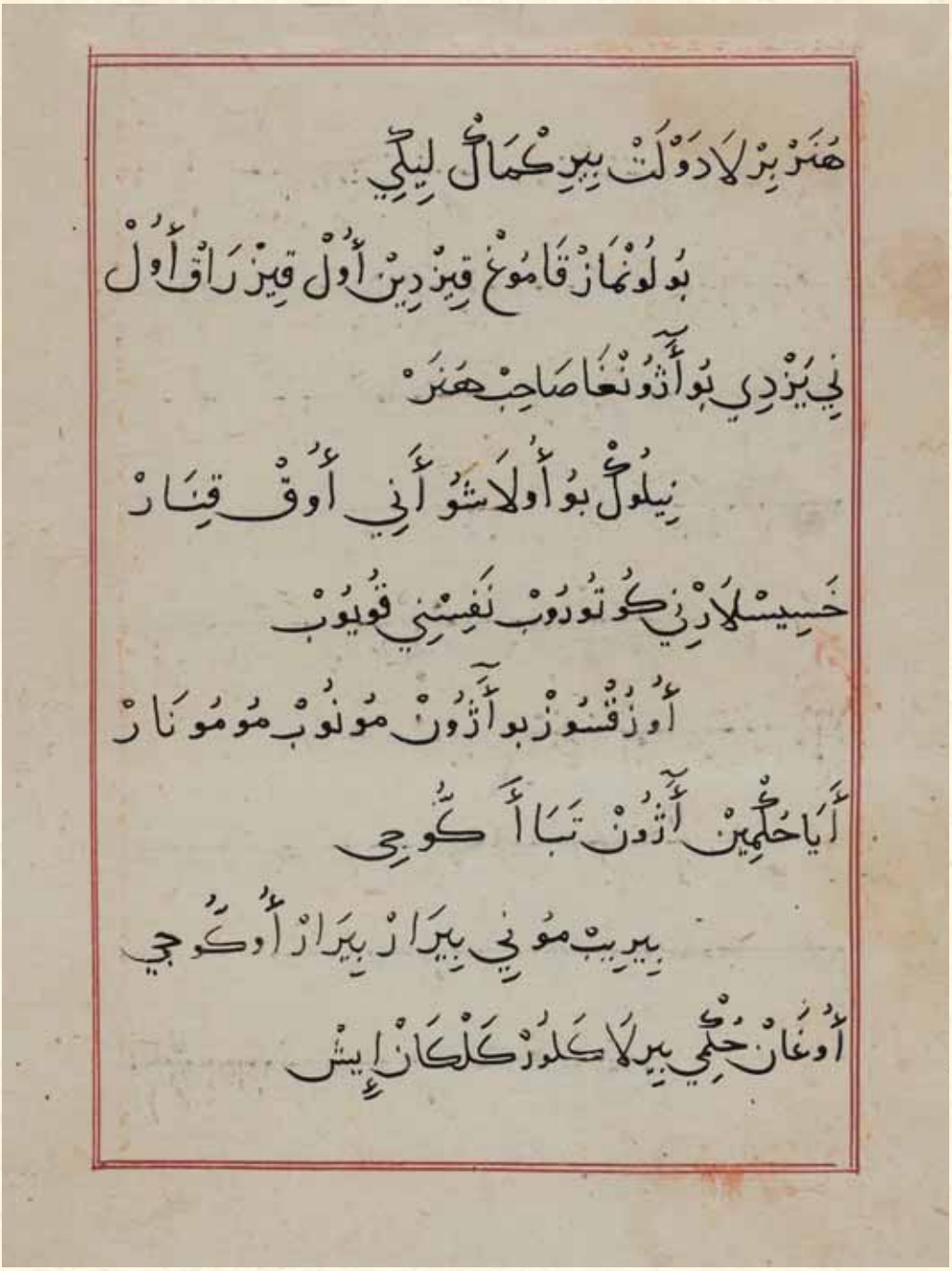

هُنَرْ بِرْلَادَوْلَتْ بِيرِكْمَاكْ لِيكِي

بُولُونْمَازْ قَامُوغْ قِيزْدِينْ أُولْ قِيزْرَاقْ أُولْ

نِي يَزْدِي بُوآژُونْغَا صَاحِبْ هُنَرْ

نِيلُوكْ بُو أُولَاشُو أَنِي أُوقْ قِنَارْ

خَسِيسْلَارْنِي كُوتُورُوبْ نَفِسْنِي قُويُوبْ

أُوزُقْسُوزْ بُو آژُونْ مُونُوبْ مُومُونَارْ

أَيَا حُكْمِينْ آژُونْ تَبَا أَكُّوجِي

بِيرِيبْ مُونِي بِيرَارْ بِيرَارْ أُوكُّوجِي

أُوغَانْ حُكْمِي بِيرْلَا كَلُورْ كَلْكَانْ إِيشْ

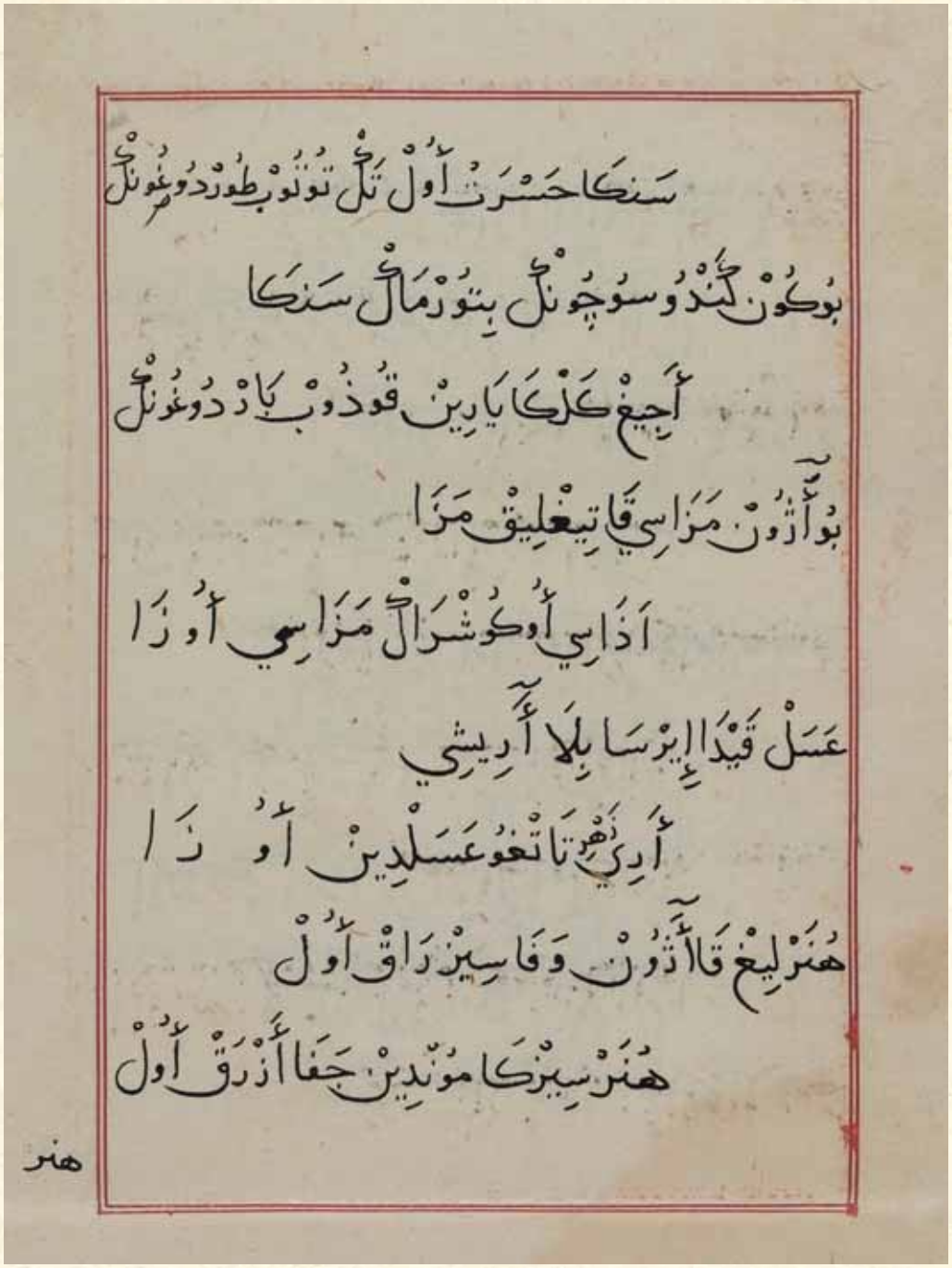

سَنكَا حَسْرَتْ أُولْ تَكْ تُوتُوبْ طُورْدُوغُونْكْ

بُوكُونْ كَنْدُوسُوچُونْكْ بِتُورْمَاكْ سَنكَا

أَجِيغْ كَلْكَا يَارِينْ قُوذُوبْ بَارْدُوغُونْكْ

بُوآژُونْ مَزَاسِي قَاتِيغْلِيقْ مَزَا

اَذَاسِي أُوكُوشْرَاكْ مَزَاسِي أُوزَا

عَسَلْ قَيْدَا إِيرْسَا بِلَا آرِيشِي

أَرِي زَهْرِ تَاتْغُو عَسَلْدِينْ أُوزَا

هُنَرْلِيغْ قَاآژُونْ وَفَاسِيزْ رَاقْ أُولْ

هُنَرْسِيزْكَا مُونْدِينْ جَفَا أَزْرَقْ أُولْ

هنر

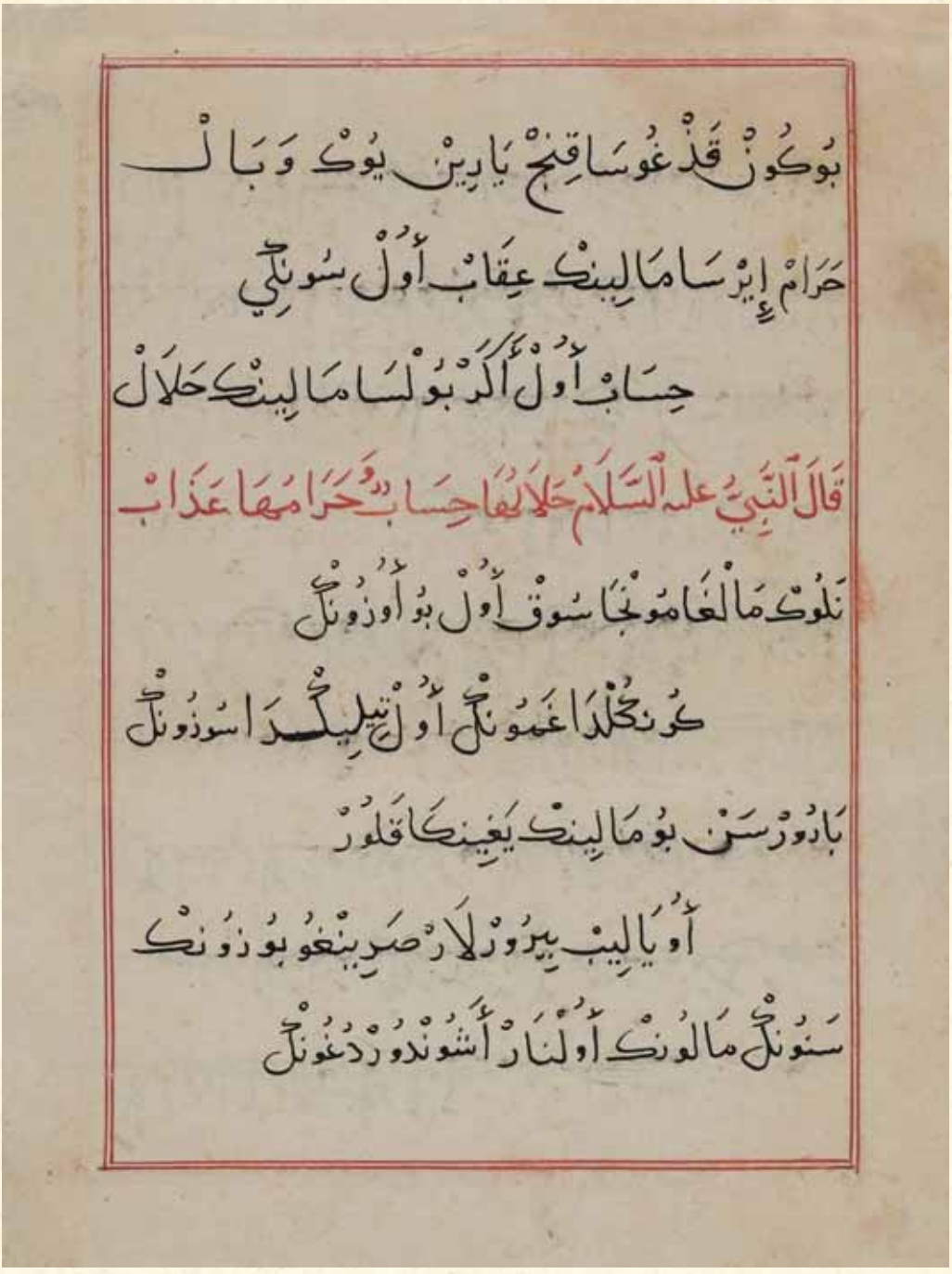

بوكون قذغوسا قنج يارين يوك وبال

حرام إيرسا مالينك عقاب أول سونكي

حساب أول أكر بولسا مالينك حلال

قال النبي عليه السلام حلالها حساب وحرامها عذاب

نلوك مالغامونجا سوق أول بو أوزونك

كونكلدا غمونك أول تيليكدا سوزونك

بارورسن بو مالينك يغينكا قلور

أو ياليب بيرورلار صرينغو بوزونك

سنونك مالونك أولنار أشوندور دغونك

أُوقُوب تِيدِي يَنْدِين بُولُونْمَازْ تِيدِي

حَلَالْ بِيلِي قَانِي كُورُونْمَاز تِيدِي

حَلَالْ كَنْدُو قِيدَا بُوكُونْ قَانِ كِيمْ

حَرَامْ نِي بِيُوزْ دَا حَلَالْ تِيبْ تِيدِي

بُودُونْ مَالِيغْ أَرْكَانْ أُورُوبْ يُوزْلَارِينْ

تُوزُدُوقُولْ قِيلُورْلَرْ أَزَادْ أُوزْلَارِينْ

كِيمْ أُولْ مَالْسِيزْ أَرْسَا أُولْ أَرْنِي كُورُوبْ

يُوزْ أَقْرُوبْ كُجْرْ لَارْ يُومُوبْ كُوزْلَرِينْ

أَيَا مَالْغَا سُوقْ أَرْ يَقِينْ بِيلْ بُومَالْ

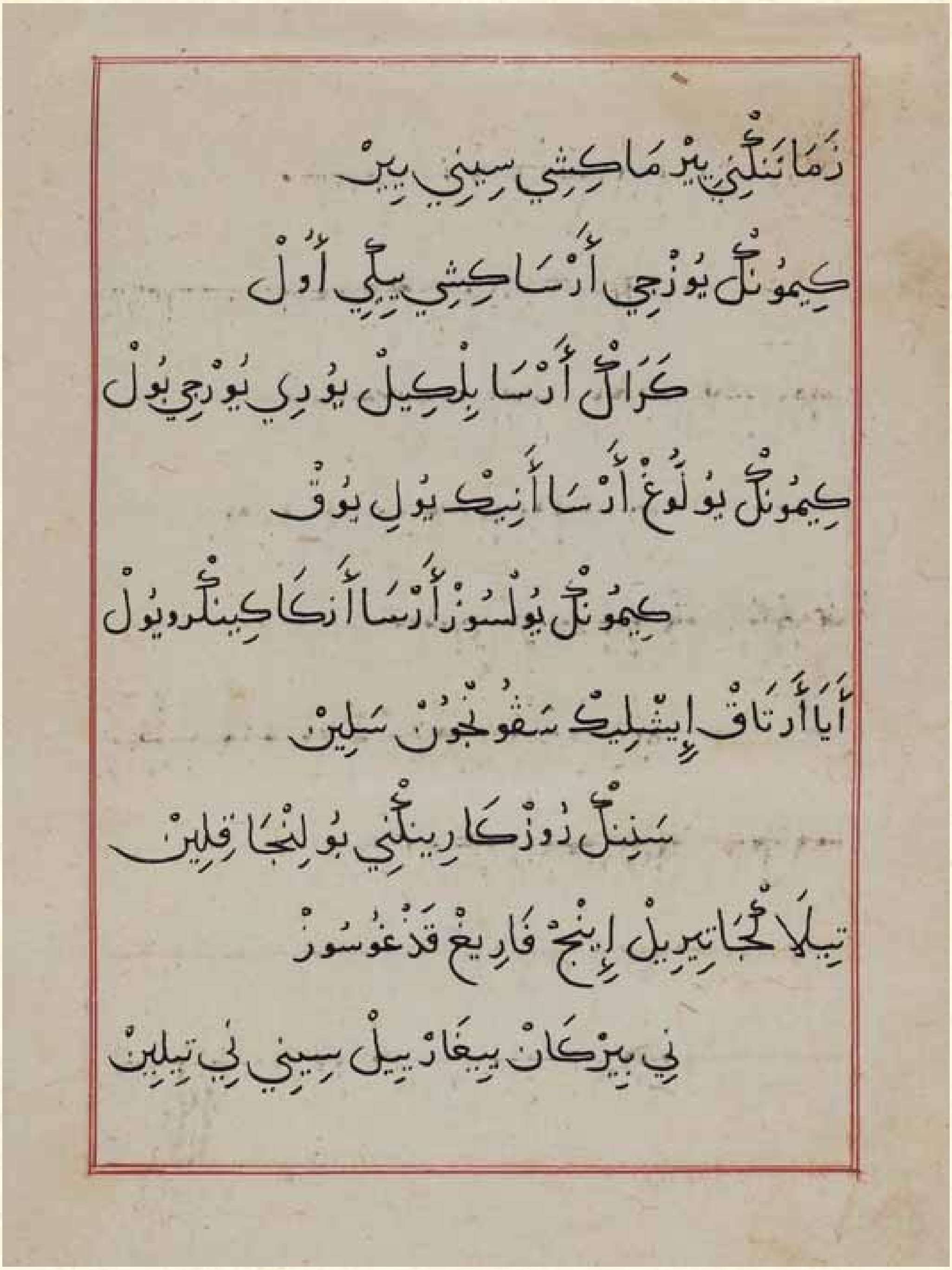

زمانینگی بیر ماکیشی سینی بیر
کیمونینگ یوزجی ارسا کیشی بیلگی اول
کراک ارسا بلکیل یودی یوزجی یول
کیمونینگ یولوغ ارسا انینک یول یوق
کیمونینگ یولسوز ارسا انکا کینگرو یول
ایا ارتاق ایشلیک سقونجون سلین
سنینگ دوزکارینگنی بولنجا قلین
تیلانجا نیریل اینج فاریغ قدغوسوز
نی بیزکان بیغاز بیل سینی نی تیلین

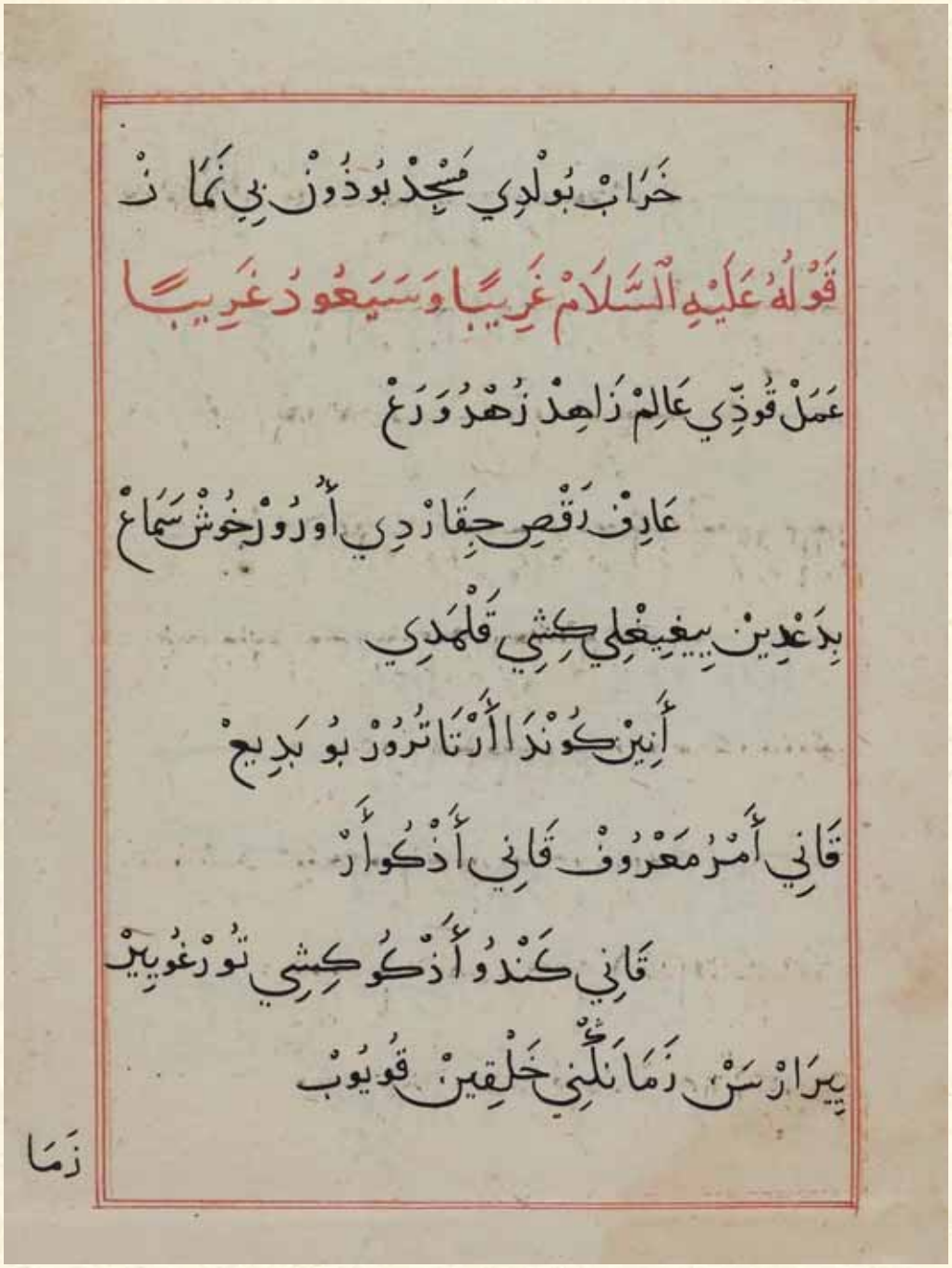

خَرَابْ بُولْدِي مَسْجِدْ بُوذُونْ بِي نِمَانْ

قَوْلُهُ عَلَيْهِ ٱلسَّلَامْ غَرِيبًا وَسَيَعُودُ غَرِيبًا

عَمَلْ قُوذِّي عَالِمْ زَاهِدْ زُهْدْ وَرَعْ

عَارِفْ رَقْصِ جِقَارْدِي أُورُوزْخُوشْ سَمَاعْ

بِدْعَدِينْ بِيغِيغْلِي كِشِي قَلْمَدِي

أَنِينْ كُونْدَا أَرْتَا تُرُورْ بُو بَدِيعْ

قَانِي أَمْرْ مَعْرُوفْ قَانِي أَذْكُوا أَرْ

قَانِي كَنْدُو أَذْكُو كِشِي تُورْغُوبِينْ

بِيرَا رْسَنْ زَمَانَلَّنِي خَلْقِينْ قُوبُوبْ

زَمَا

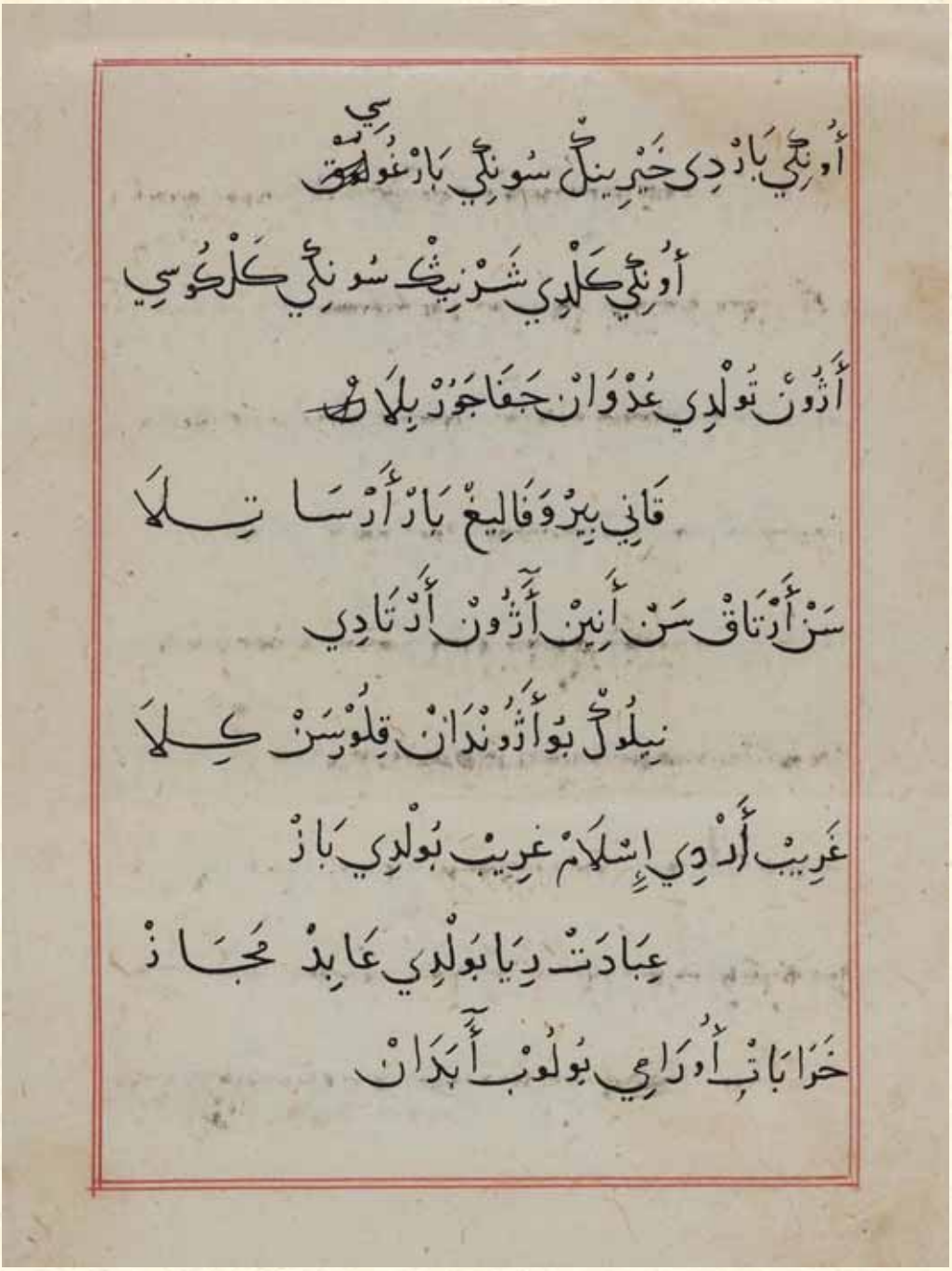

أُونِكِي بَارْدِي خَيْرِينِكْ سُونِكِي بَارْغُولُسِي

أُونِكِي كَلْدِي شَرْنِيڭْ سُونِكِي كَلْكُوسِي

أَڭُونْ تُولْدِي عُدْوَانْ جَفَاجُورْ بِلَا

قَانِي بِيرْ وَفَالِيغْ بَارْ أَرْسَا تِلَا

سَنْ أَرْتَاقْ سَنْ أَنِينْ أَڭُونْ أَرْتَادِي

نِيلُوكْ بُو أَڭُونْدَانْ قِلُورْسَنْ كِلَا

غَرِيبْ أَرْدِي إِسْلَامْ غَرِيبْ بُولْدِي بَازْ

عِبَادَتْ رِيَا بُولْدِي عَابِدْ مَجَازْ

خَرَابَاتْ أُورَامِي بُولُوبْ أَبَدَانْ

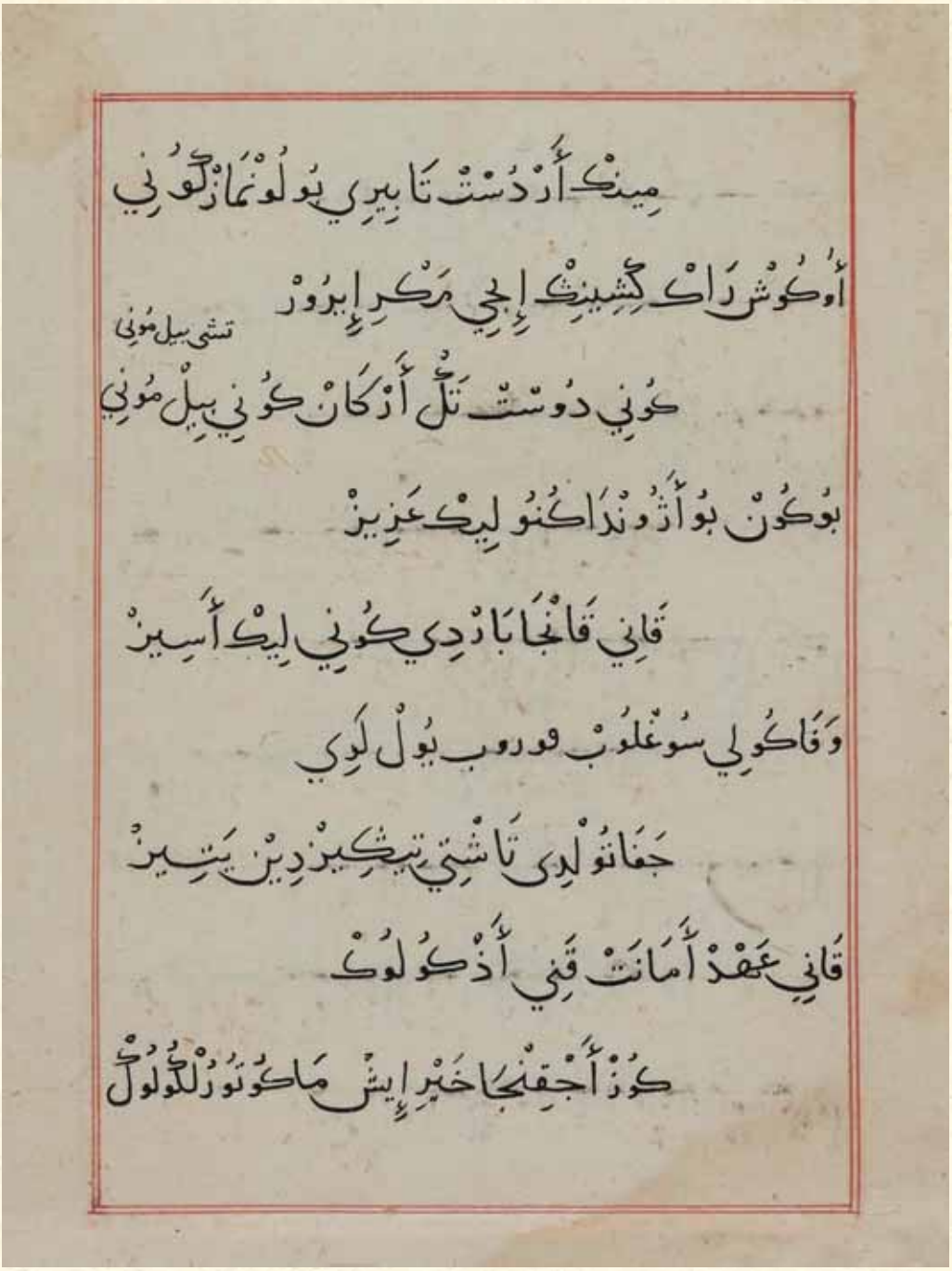

مِينْڭ أَرْدُسْتْ تَابِيرِي بُولُونْمَازْكُونِي

أُوكُوشْ رَاكْ كِشِينِڭْ إِيجِي مَكْرِ إِيرُورْ

تشي بيل مُونِي

كُونِي دُوسْتْ تَكْ أَرْكَانْ كُونِي بِيلْ مُونِي

بُوكُونْ بُو أَڭُونْدَا كُنُو لِيكْ عَزِيزْ

قَانِي قَانْجَا بَارْدِي كُونِي لِيكْ أَسِيزْ

وَفَاكُولِي سُوغْلُوبْ ڤوروب يُولْ لَرِي

جَفَاتُولْدِي تَاشْتِي تِيڭِيزْدِينْ يَتِيزْ

قَانِي عَهْدْ أَمَانَتْ قَنِي أَذْكُولُوكْ

كُوزْ أَجْقِنْجَا خَيْرِ إِيشْ مَاكُوتُورْلْكُولُوكْ

أَرَانْ خَيْرْ شَرِّي كُوزَانْ تُجْمَازْ أُولْ

إِسِيزْ إِيذْكُو إِيشْكَا بَنُوتْ تُجْمَاسْ أُولْ

أَيَا أَذْكُو أُومَعَانْ إِيسِيزْ لِيكْ قِلِيبْ

تِيكَانْ أَيْلَاكَانْ أَرْ أُوزُومْ بِيجْمَازْ أُولْ

إِيشِي أَذْكُو بُولْسَا أَرْ أَذْكُو كُودُورْ

أَرْ إِيشْ أَذْكُو سِنْدِينْ أُوكُوشْ خَيْرْ كُودُورْ

إِسِيزْكَا يَقُومَا إِيسِيزْ صُحْبَتِي

سِينِي تَرْكِينْ إِيسِيزْ قِلِيقْ لِيقْ قِيلُورْ

مَجَازْ بُولْدِي دُوسْتْلُوقْ حَقِيقَتْ قِنِي

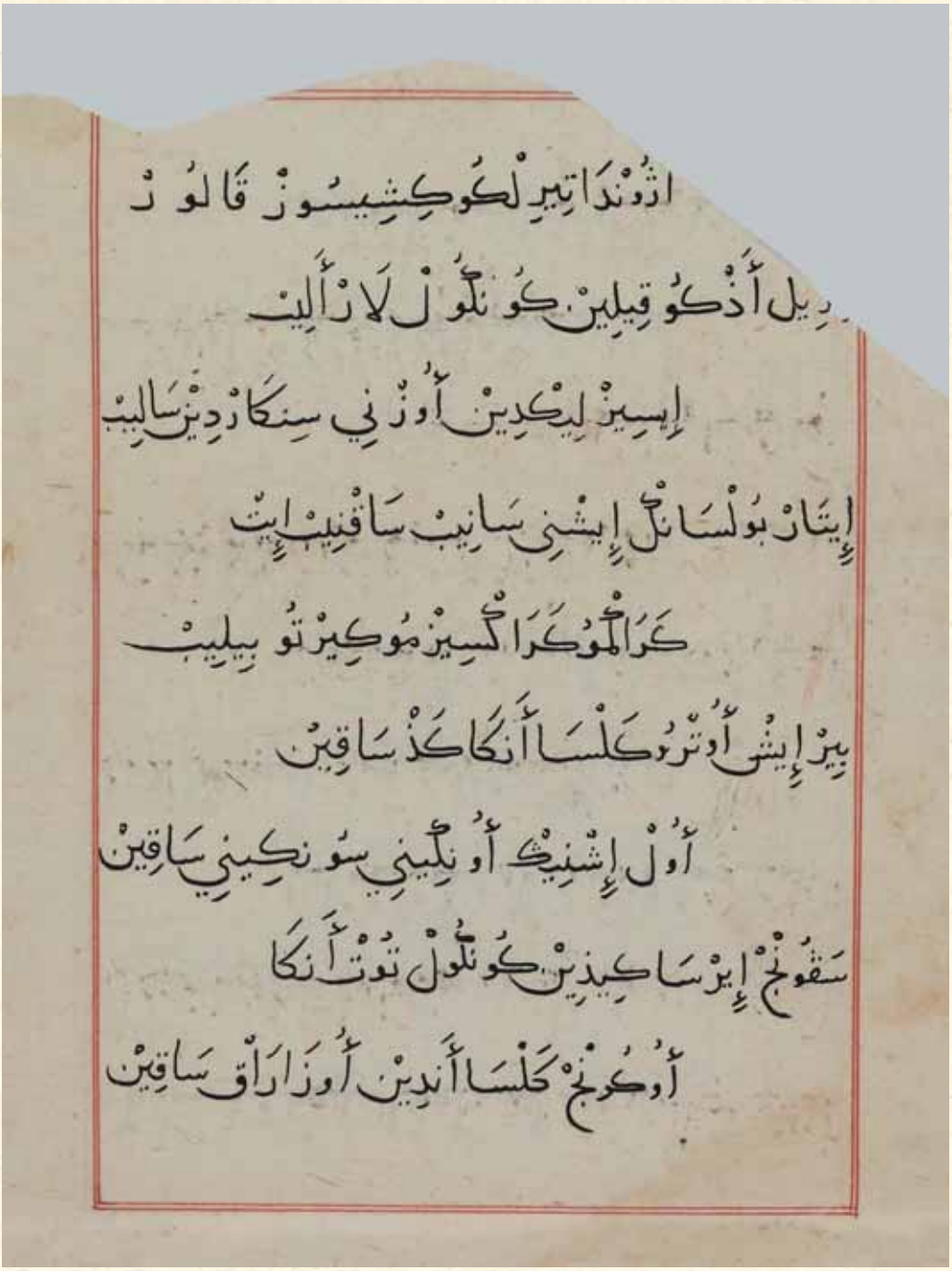

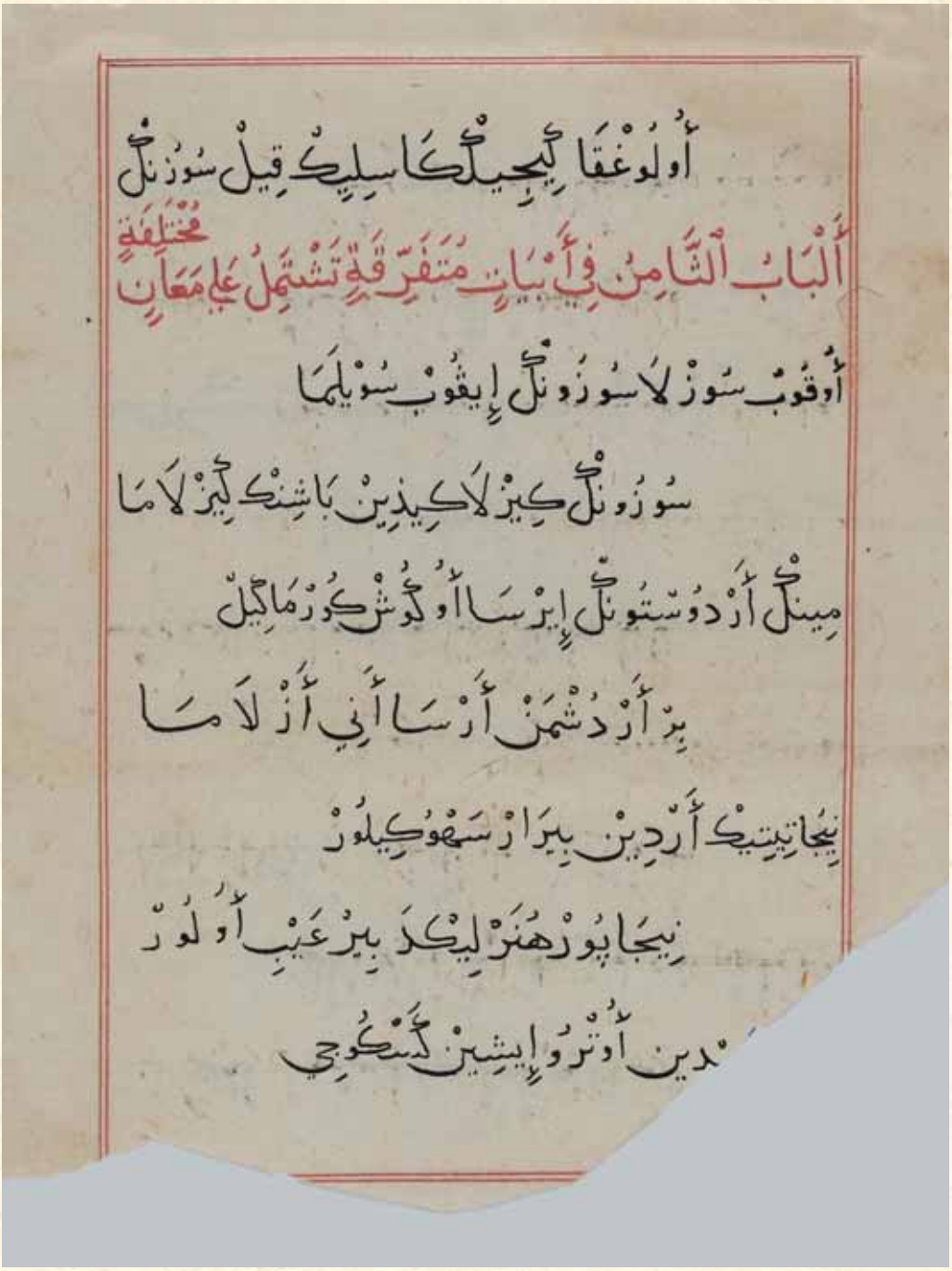

أولوغقا يجيلك كاسلك قيل سوزنك

الباب الثامن في أبيات متفرقة تشتمل على معان مختلفة

أوقوب سوز لاسوزونك إيقوب سويلما

سوزونك كيز لاكيدين باشنك كيز لاما

مينك أردوستونك إيرسا أوكوش كورماكيل

بر أردشمن أرسا أني أز لاما

نيجا تيتيك أردين بيراز سهوكيلور

نيجا پورهنر ليكدر بير عيب أولور

دين أوترو إيشين كسكوچي

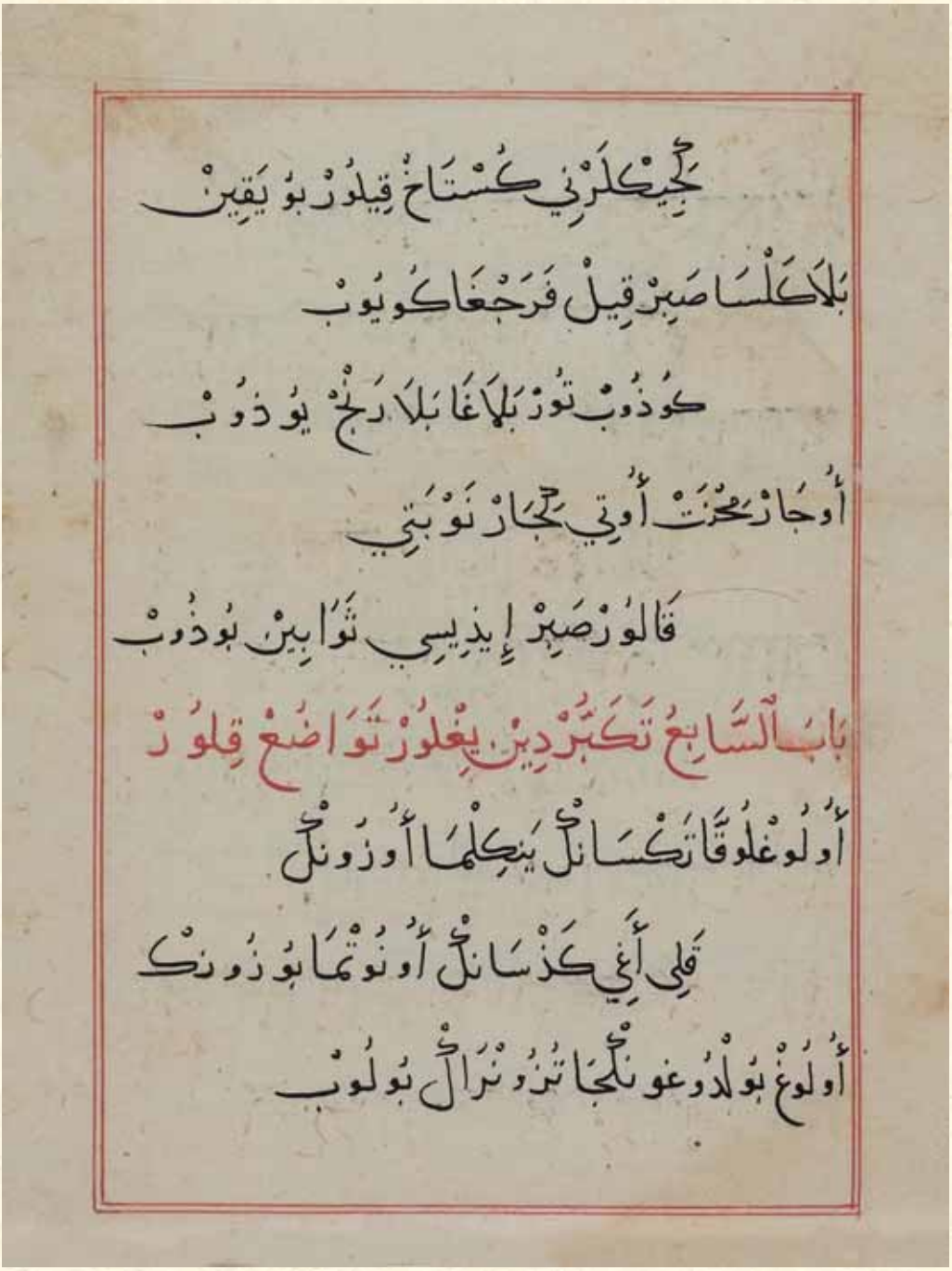

كجيكلرني كستاخ قيلور بو يقين

بلا كلسا صبر قيل فرجغا كويوب

كوذوب تور بلاغا بلا رنج يوذوب

أوجار محنت أوتي كجار نوبتي

قالور صبر إيذيسي ثوابين بوذوب

باب السابع تكبر دين يغلور تواضع قلور

أولوغلوقا تكسانك ينكلما أوزونك

قلي أغي كذسانك أونوتما بوزونك

أولوغ بولدوغونكجا تزونراك بولوب

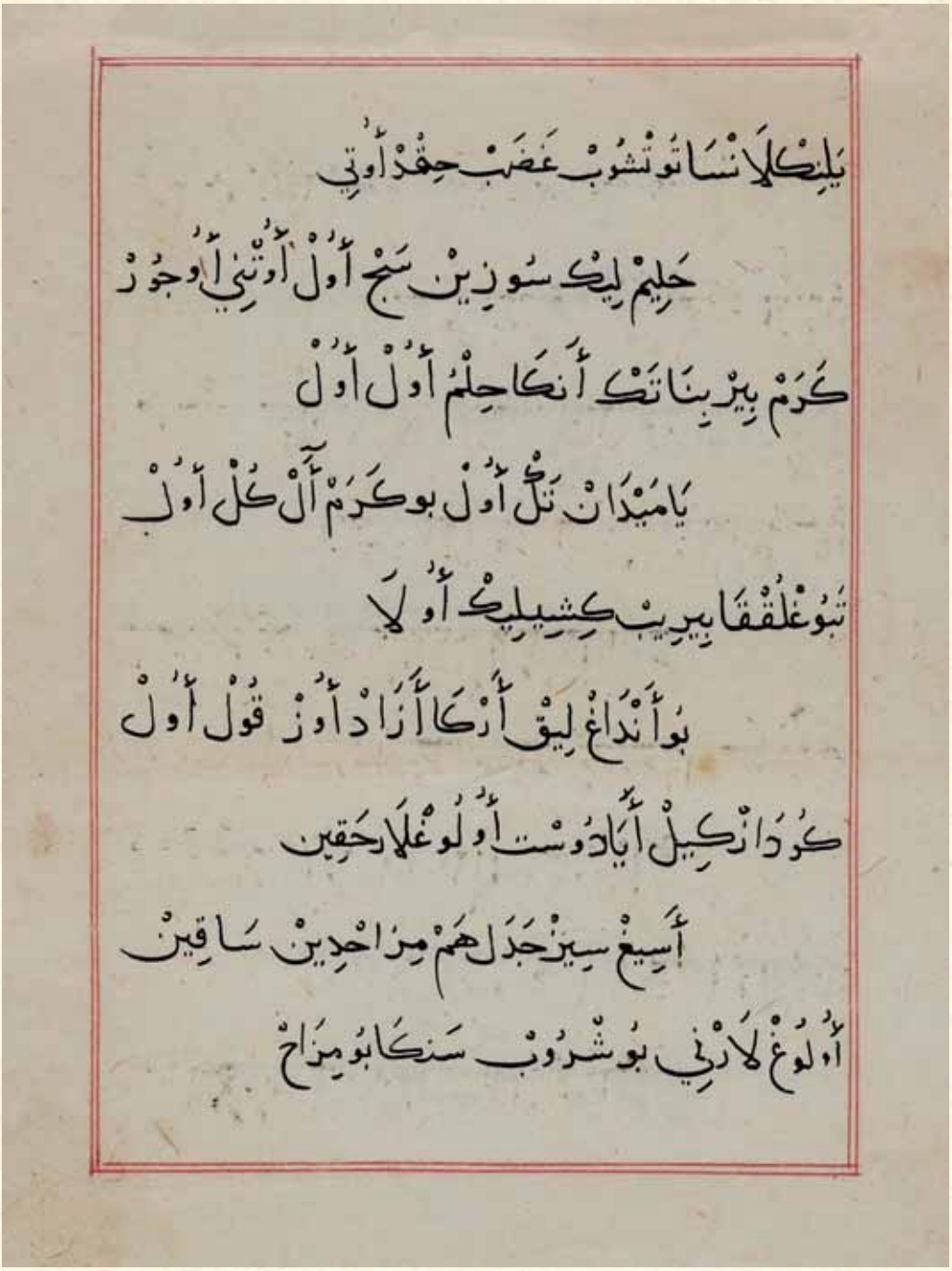

يَلِنْكْلَانْسَا تُوتْشُوبْ غَضَبْ حِقْدْ أُوتِي

حَلِيمْ لِيكْ سُوزِينْ سَجْ أُولْ أُوتْنِي أُوجُورْ

كَرَمْ بِيرْ بِنَا تَكْ أَنْكَا حِلْمْ أُولْ أُولْ

يَا مَيْدَانْ تَكْ أُولْ بُو كَرَمْ آلْ كُلْ أُولْ

تَبُوغْلُقْقَا بِيرِيبْ كِشِيلِيكْ أُولَا

بُو أَنْدَاغْ لِيقْ أَرْكَا أَزَادْ أُوزْ قُولْ أُولْ

كُودَانْ كِيلْ أَيَادُوسْتْ أُولُوغْلَارْ حَقِينْ

أَسِيغْ سِيزْ جَدَلْ هَمْ مِزَاحْدِينْ سَاقِينْ

أُولُوغْ لَارْنِي بُوشْرُوبْ سَنْكَا بُو مِزَاحْ

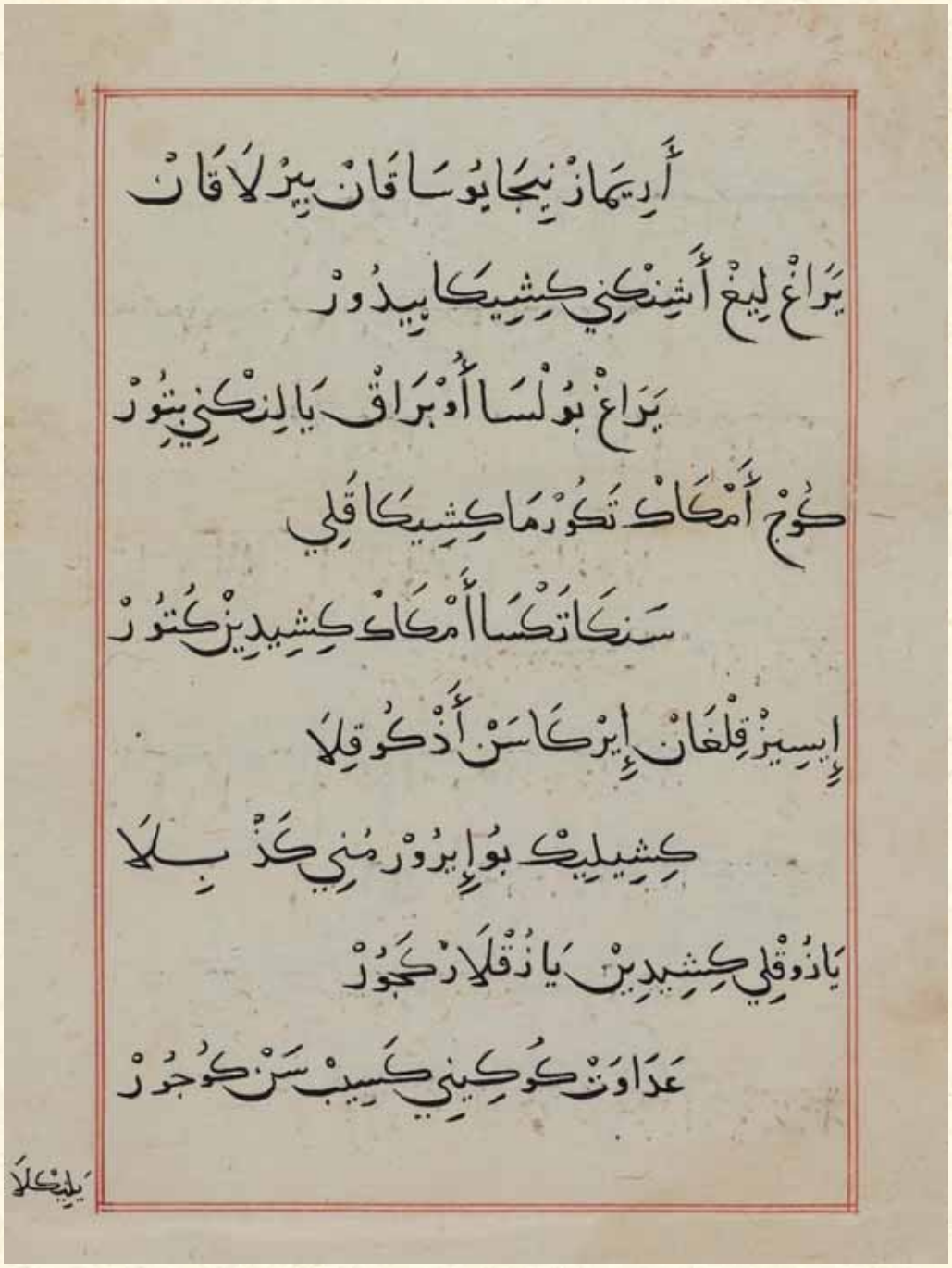

أَرِيمَازْ نِيجَا يُوسَاقَانْ بِيرْلَاقَانْ

يَرَاغْ لِيغْ أَشِنْكِنِي كِشِيكَا بِيدُورْ

يَرَاغْ بُولْسَا أُوبْرَاقْ يَالِنْكِنِي بِتُورْ

كُوجْ أَمْكَاكْ تَكُورْمَا كِشِيكَا قِلِي

سَنْكَا تَكْسَا أَمْكَاكْ كِشِيدِينْ كُتُورْ

إِيسِيزْ قِلْغَانْ إِيرْكَاسَنْ أَذْكُو قِلَا

كِشِيلِيكْ بُوإِيرُورْمِنِي كَذْبِلَا

يَاذُوقِلِي كِشِيدِينْ يَاذُقْلَارْ كَجُورْ

عَدَاوَتْ كُوكِينِي كَسِيبْ سَنْ كُوجُورْ

يَلِيكْلَا

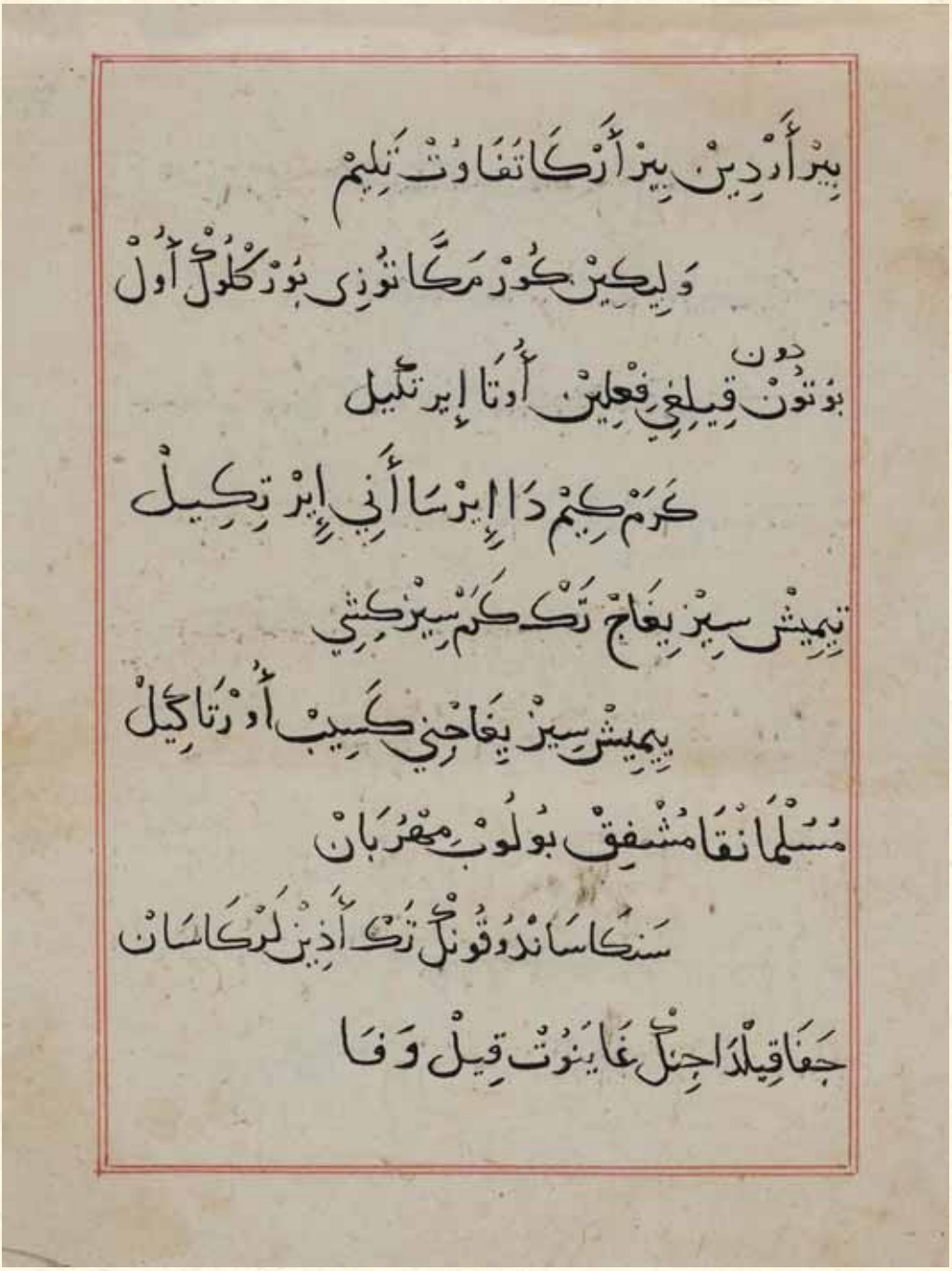

بِيرْ أَرْدِينْ بِيرْ أَرْكَا تَفَاوُتْ تَلِيمْ

وَلِيكِينْ كُورْ مَكَّا تُوزِي بُورْ كْلُوكْ أُولْ

بُوتُونْ (دون) قِيلِغِي فِعْلِينْ أُوتَا إِيرْ تَكِيلْ

كَرَمْ كِيمْ دَا إِيرْسَا أَنِي إِيرْ تِكِيلْ

تِيمِيشْ سِيزْ يِغَاجْ تَكْ كَرَمْ سِيزْ كِشِي

يِيمِيشْ سِيزْ يِغَاجِنِي كَسِيبْ أُورْتَا كِيلْ

مُسْلْمَانْقَا مُشْفِقْ بُولُوبْ مِهْرُبَانْ

سَنْكَا سَانْدُوقُونْكْ تَكْ أَذِينْ لَرْكَا سَانْ

جَفَا قِيلْدَا جِنْكْ غَايَنُوتْ قِيلْ وَفَا

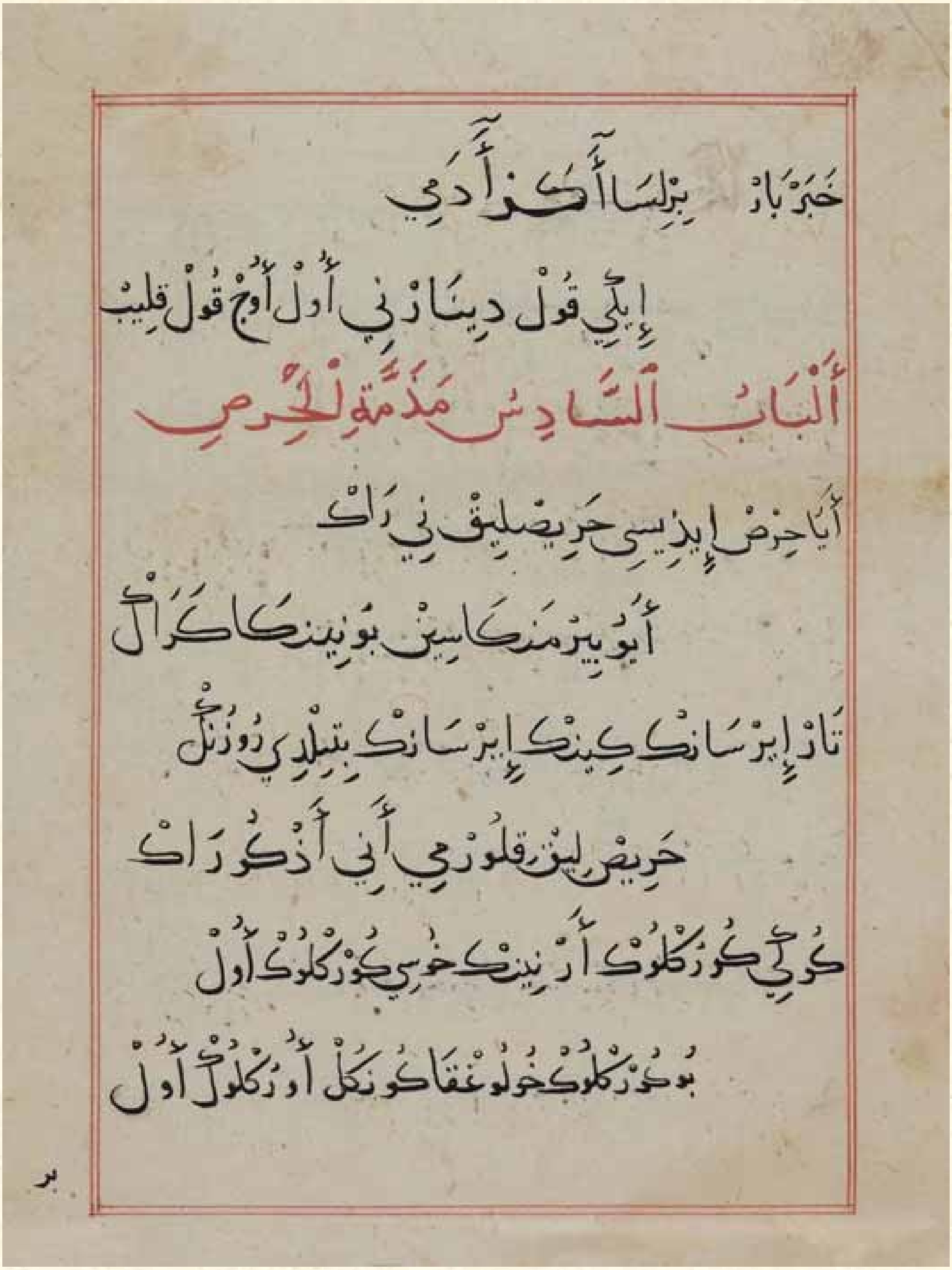
خبر باز بزلسا أكز أدي
إيكي قول دينارني أدل أوج قول قليب
ألباب السادس مذمة الحرص
أيا حرص إيدزيسي حريصليق نيراك
أيو بيرمنكاسين بونينكاكراك
تاز إيرسانك كينك إيرسانك بتيلدي دوزنك
حريص لين قلوزمي أيني أذكوراك
كوكي كوزكلوك أرنينك خوي كوزكلوك أول
بو كوزكلوك خولو غنقا كونكل أوزكلوك أول
بر

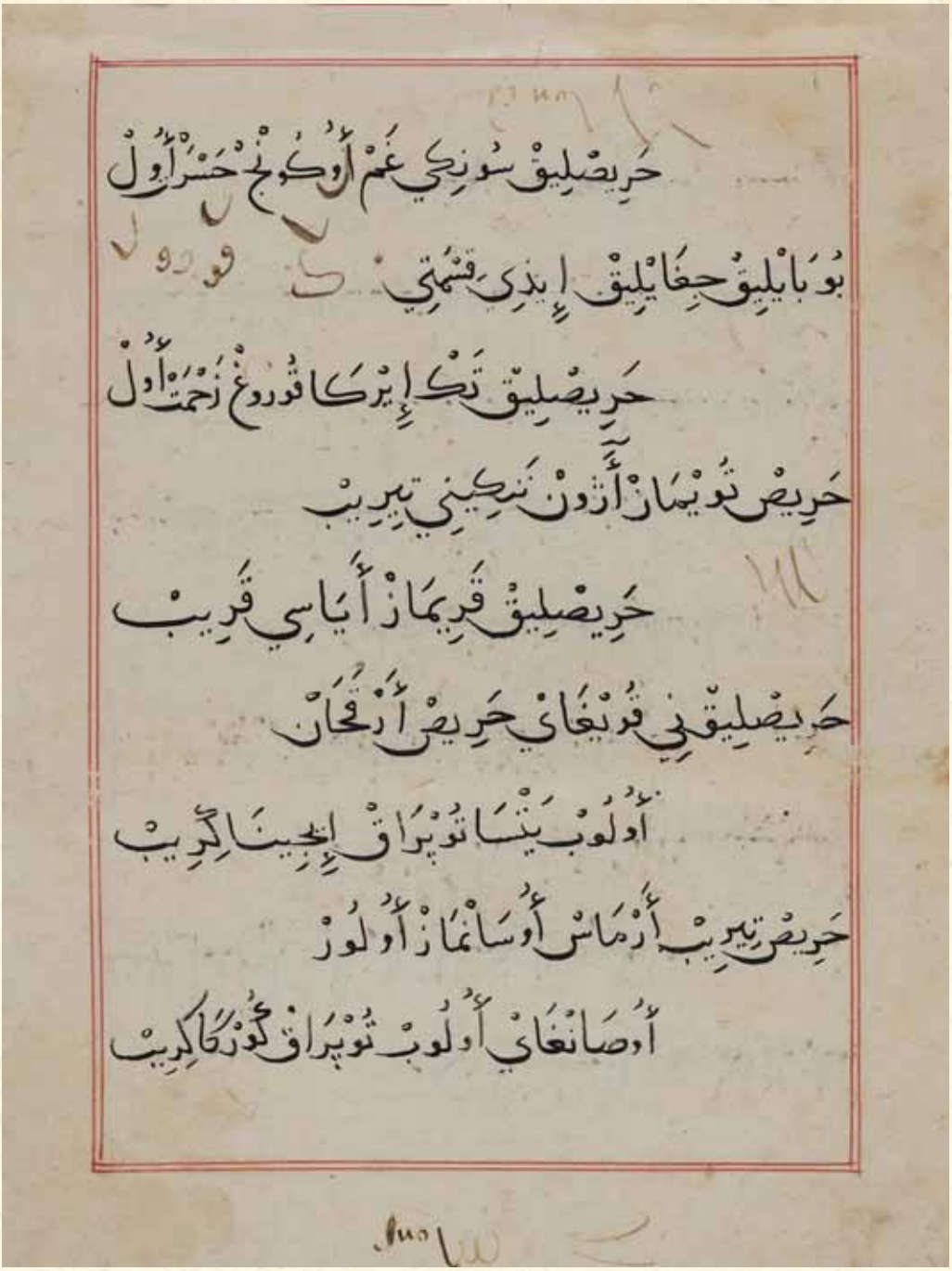

حَرِيصْلِيقْ سُونِكِي غَمْ أُوكُونْجْ حَسْرَاتْ أُولْ

بُو بَايْلِيقْ جِغَايْلِيقْ إِيذِي قِسْمَتِي

حَرِيصْلِيقْ تَكْ إِيرْكَا قُورُوغْ زَحْمَتْ أُولْ

حَرِيصْ تُويْمَازْ أَژُونْ نَنْكِينِي تِيرِيبْ

حَرِيصْلِيقْ قَرِيمَازْ أَيَاسِي قَرِيبْ

حَرِيصْلِيقْنِي قُويْغَايْ حَرِيصْ أَرْقَحَانْ

أُولُوبْ يَتْسَا تُوپْرَاقْ إِيجِينَا كِرِيبْ

حَرِيصْ تِيرِيبْ أَرْمَاسْ أُوسَانْمَازْ أُولُورْ

أُوصَانْغَايْ أُولُوبْ تُوپْرَاقْ گُورْكَا كِرِيبْ

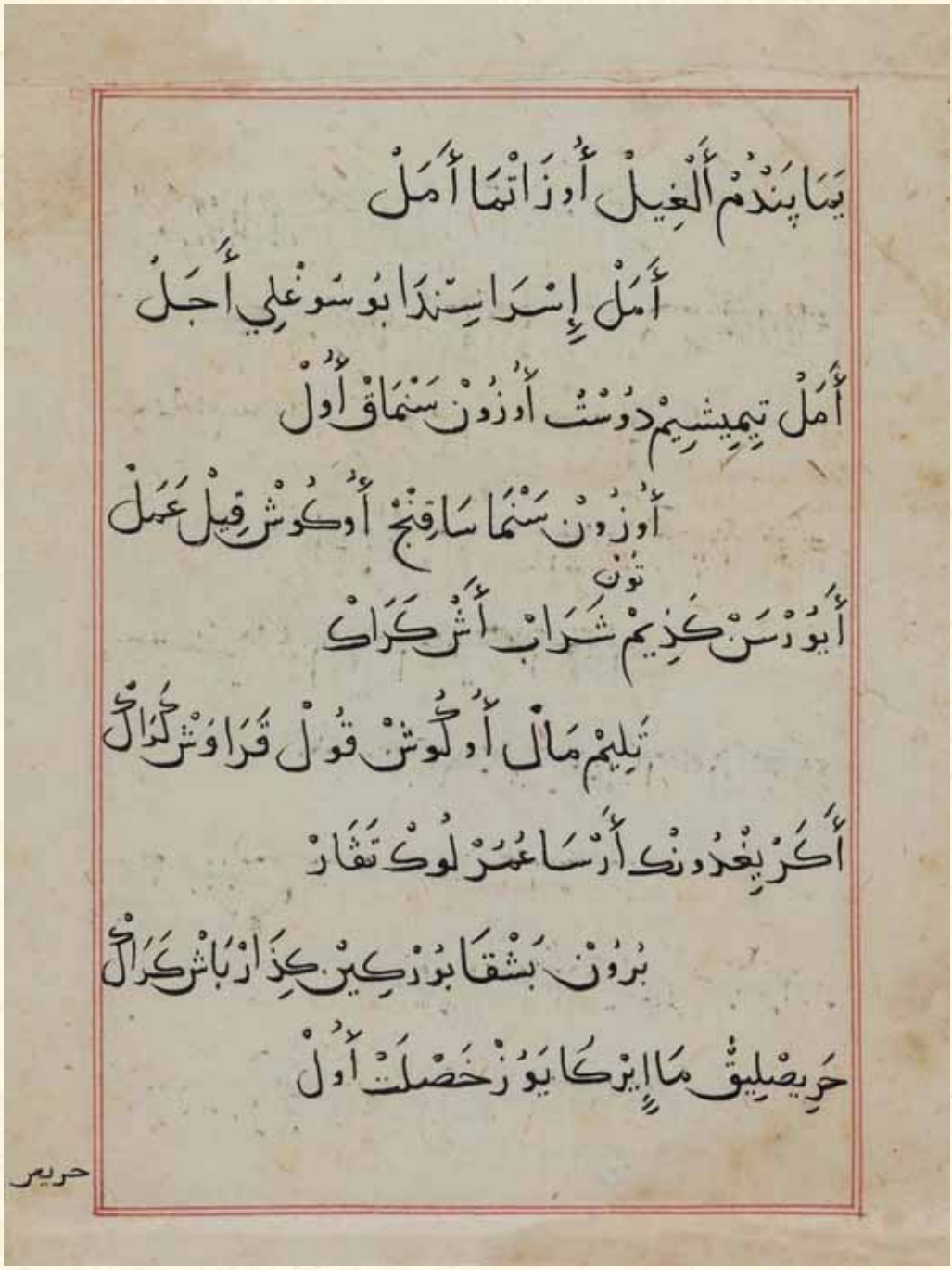

يَا پَنْدُمْ أَلْغِيلْ أُوزَاتْمَا أَمَلْ

أَمَلْ إِسْرَا سِنْدَا بُو سُوغْلِي أَجَلْ

أَمَلْ تِيمِيشِيمْ دُوسْتْ أُوزُونْ سَنْمَاقْ أُولْ

أُوزُونْ سَنْمَا سَاقِنْجْ أُوكُوشْ قِيلْ عَمَلْ

أَيُورْسَنْ كَذِيمْ شَرَابْ أَشْ كَرَاكْ

تِلِيمْ مَالْ أُولْ كُوشْ قُولْ قَرَاوُشْ كَرَاكْ

أَكَرْ يِغْدُونْكْ أَرْسَا عُمُرْ لُوكْ تَقَارْ

بُرُونْ بَشْقَا بُوزْكِينْ كِذَارْ بَاشْ كَرَاكْ

حَرِيصْلِيقْ مَا إِيرْكَا يُوزْ خَصْلَتْ أُولْ

حريص

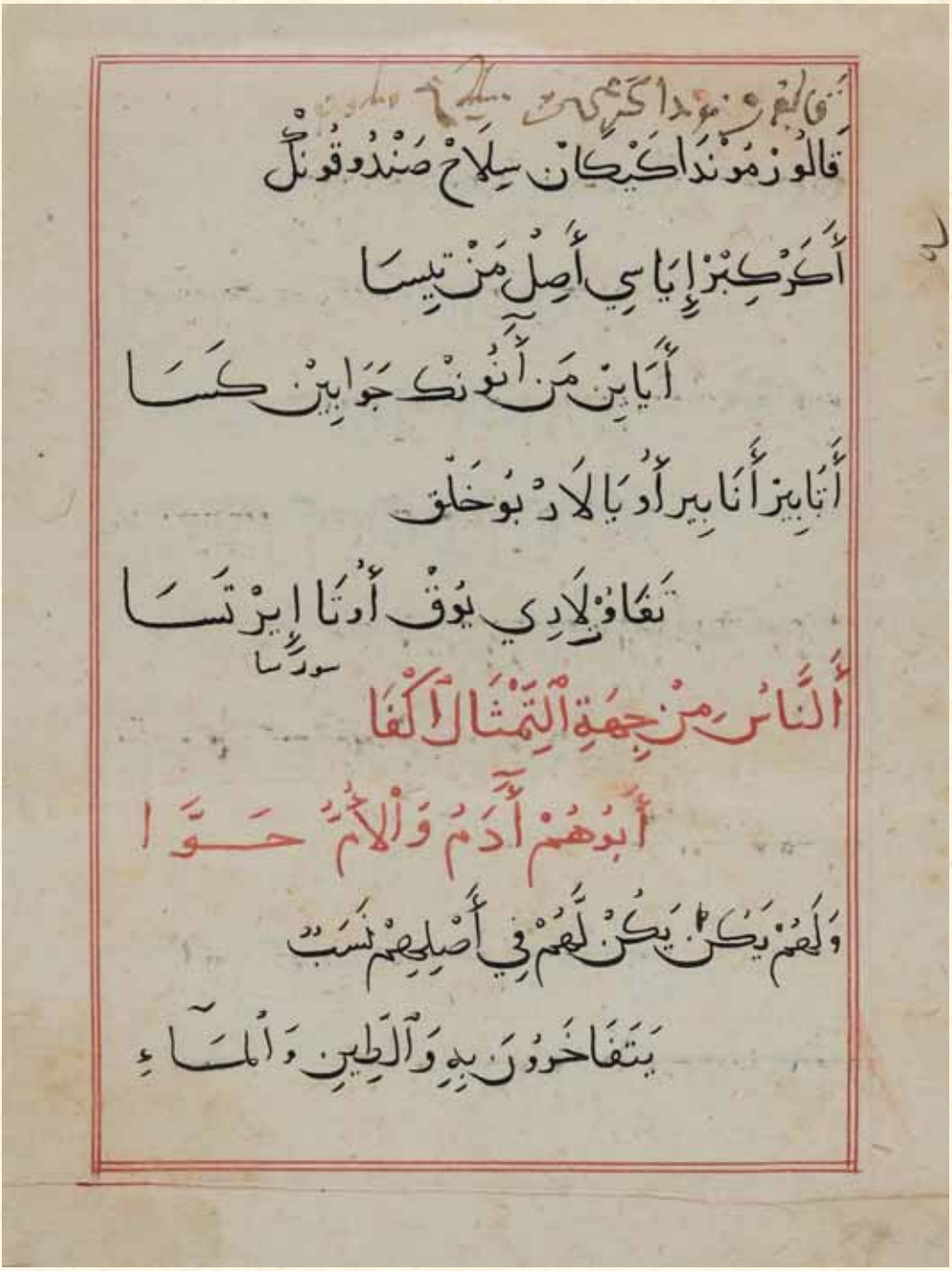

قالوز مونداكيكان سلاح صندوقونك

أكركبز إياسي أصل من تيسا

أيابن من أنونك جوابين كسا

أتابير أنابير أو يالاد بوخلق

تغاولادي يوق أوتا إيرتسا

سورسا

أَلنَّاسُ مِنْ جِهَةِ ٱلتِّمْثَالِ ٱكْفَا

أَبُوهُمْ آدَمُ وَٱلْأُمُّ حَوَّا

وَلَهُمْ يَكُنْ يَكُنْ لَهُمْ فِي أَصْلِهِمْ نَسَبٌ

يَتَفَاخَرُونَ بِهِ وَٱلطِّينِ وَٱلْمَاءِ

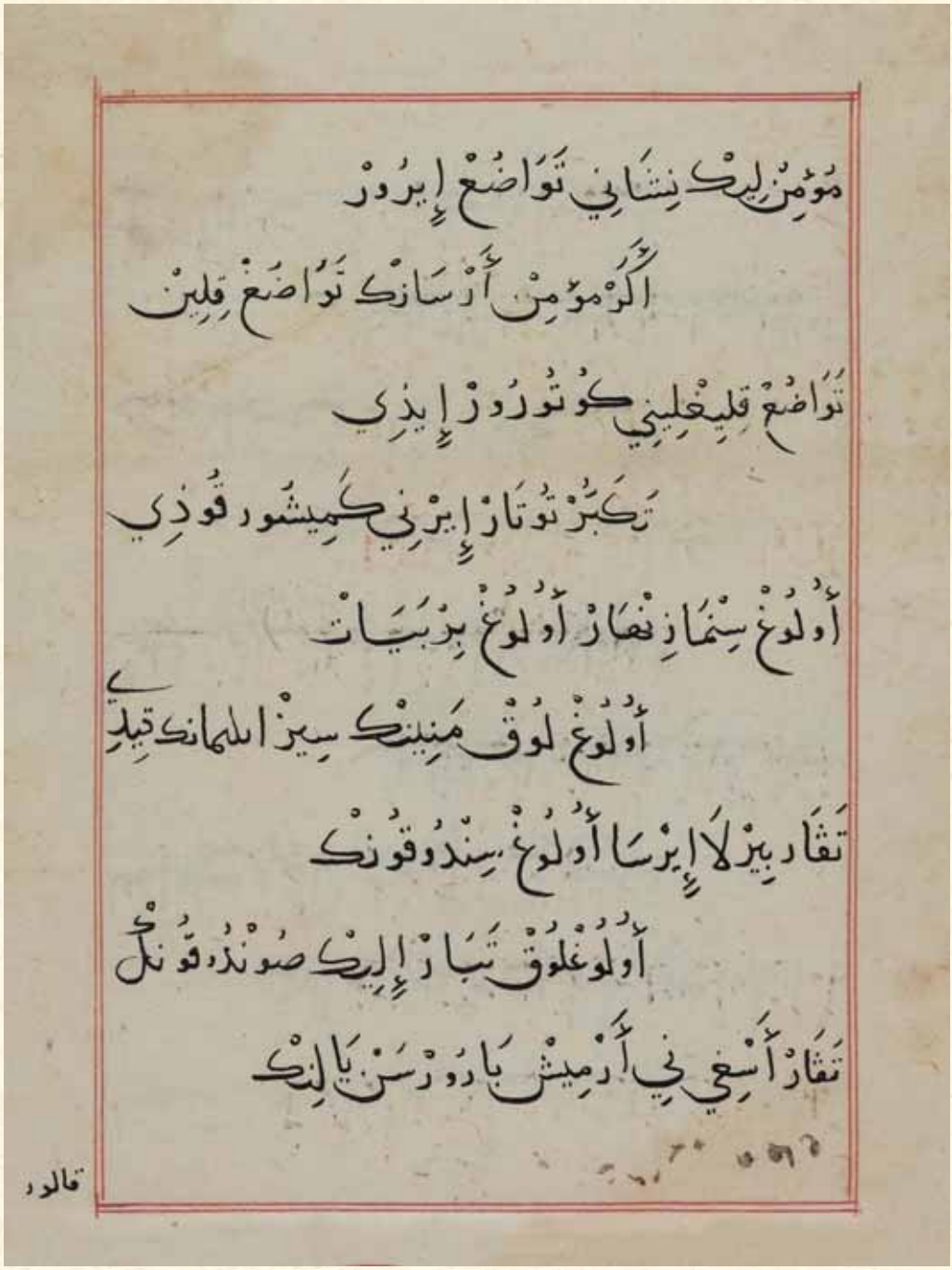

مؤمن ليك نشاني تواضع إيرور

أكر مؤمن أرسانك تواضع قلين

تواضع قليغليني كوتورور إيذي

تكبر توتار إيرني كميشور قوذي

أولوغ سنماز نهار أولوغ بربيات

أولوغ لوق منينك سيز اللمانك قيدي

تقار بيرلا إيرسا أولوغ سندوقونك

أولوغلوق تبار إليك صوندوقونك

تقار أسغي ني أرميش بارورسن يالنك

قالور

أيا اين من أني قولاق توت منكا

أول أولكيم تكبّرني ييردين سالب

تواضع نی برکل توت یاپوش کذا ازکا

تکبّر قموغ ییرده ایرلور قیلیق

قیلیقلاردا اذکو قیلیق توت قیلق

اول ایرکیم اولوغسندی من من تدی

انی بی خالق سقارنی خلایق

تکبّر لباسین کذب تاپ صالین

کیرین خلقا کوکسونک تاپ اولان سلین

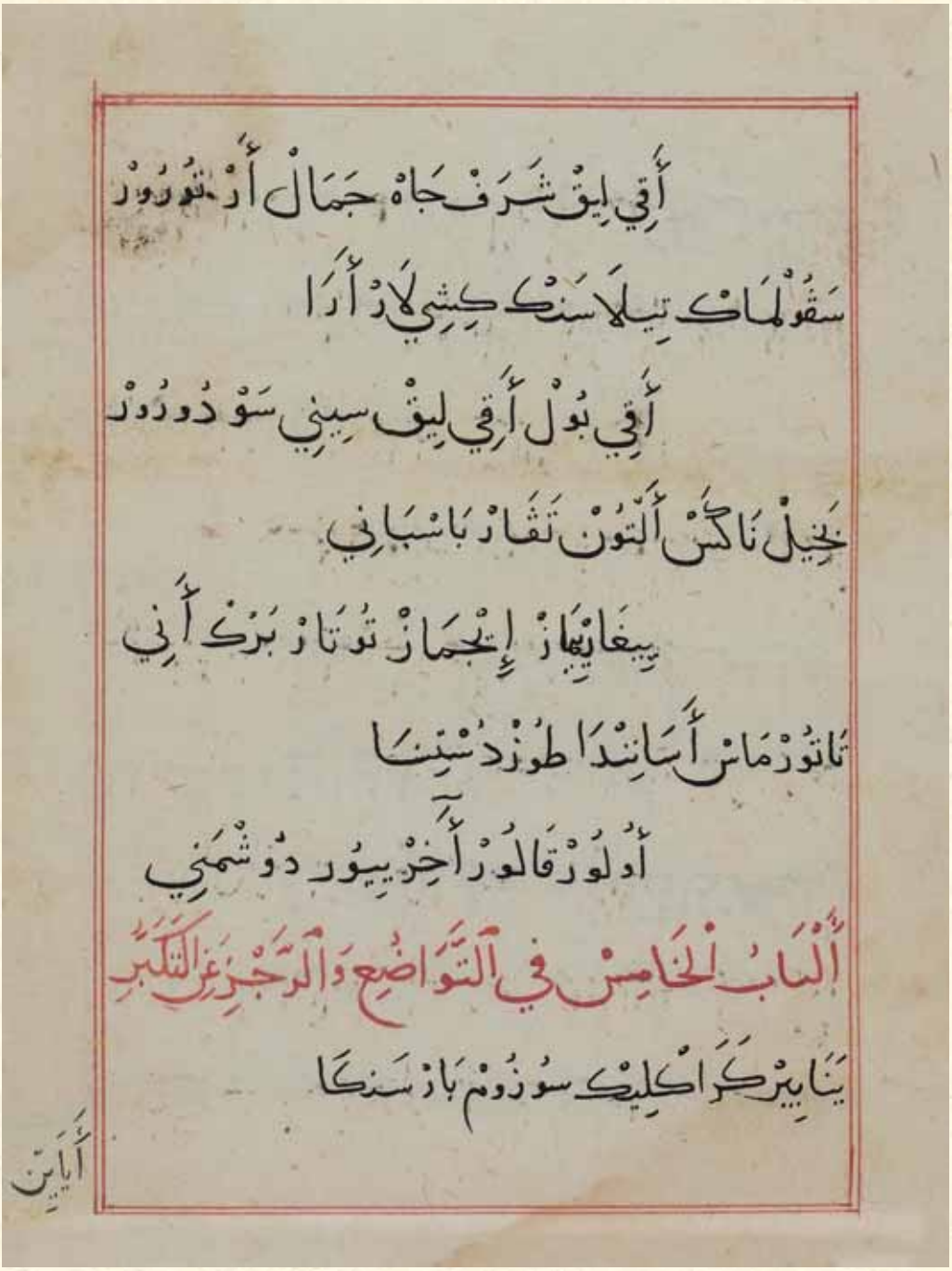

أَقِي لِيقْ شَرَفْ جَاهْ جَمَالْ أَرْ تُورُورْ

سَقُولْمَاكْ تِيلَاسَنْكْ كِشِي لَارْ أَرَا

أَقِي بُولْ أَقِي لِيقْ سِينِي سَوْدُورُورْ

خَيِلْ نَاكَسْ أَلْتُونْ تَقَارْ بَاسْبَانِي

بِيغَايِبَارْ إِلْجَمَازْ تُوتَارْ بَرْكْ أَنِي

تَاتُورْمَاسْ أَسَانِدَا طُوزْدُسْتِنَا

أُدلُورْ قَالُورْ أَخِرْ بِيُورْ دُوشْمَنِي

أَلْبَابُ الْخَامِسْ فِي التَّوَاضُعِ وَالزَّجْرِ عَنِ التَّكَبُّرِ

يَنَا بِيرْكَرَا كِلِيكْ سُوزُومْ بَازْ سَنْكَا

أَيَاتِن

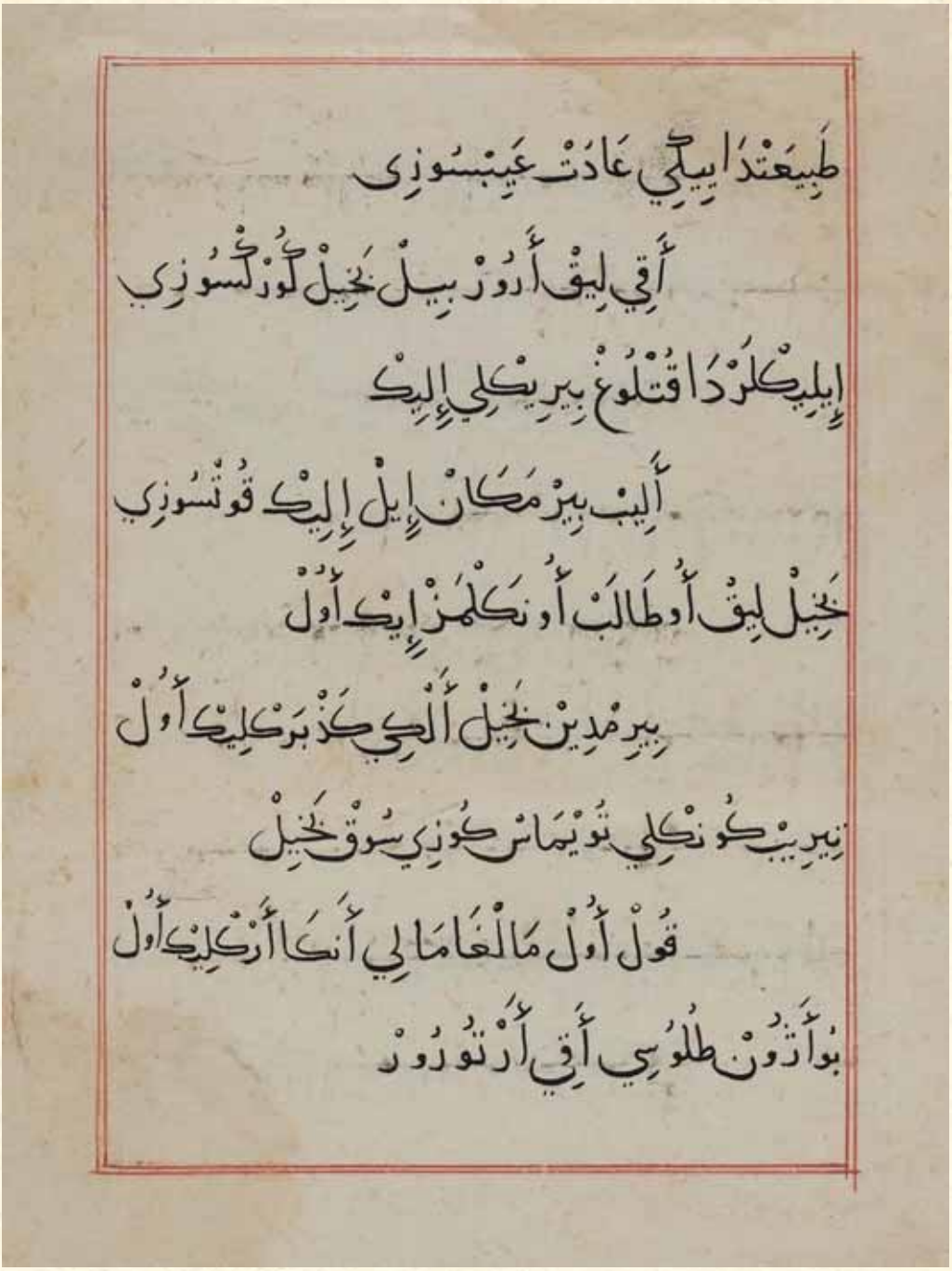

طَبِيعَتْدَا ايِيكِي عَادَتْ عَيِبْسُوزِي

أَقِي لِيقْ أَرُورْ بِيلْ بَخِيلْ كُورْكْسُوزِي

إِيلِيكْلَرْدَا قُتْلُوغْ بِيرِيكْلِي إِلِيكْ

أَلِيبْ بِيرْ مَكَانْ إِيلْ إِلِيكْ قُوتْسُوزِي

بَخِيلْ لِيقْ أُوطَالَبْ أُونَكْلَمَزْ إِيكْ أُولْ

بِيرِمْدِينْ بَخِيلْ أَلْكِي كَذْبَرْكْلِيكْ أُولْ

تِيرِيبْ كُونْكْلِي تُويْمَاسْ كُوزِي سُوقْ بَخِيلْ

قُولْ أُولْ مَالْغَامَالِي أَنْكَا أَرْكْلِيكْ أُولْ

بُوأَژُونْ طُلُوسِي أَقِي أَرْتُورُورْ

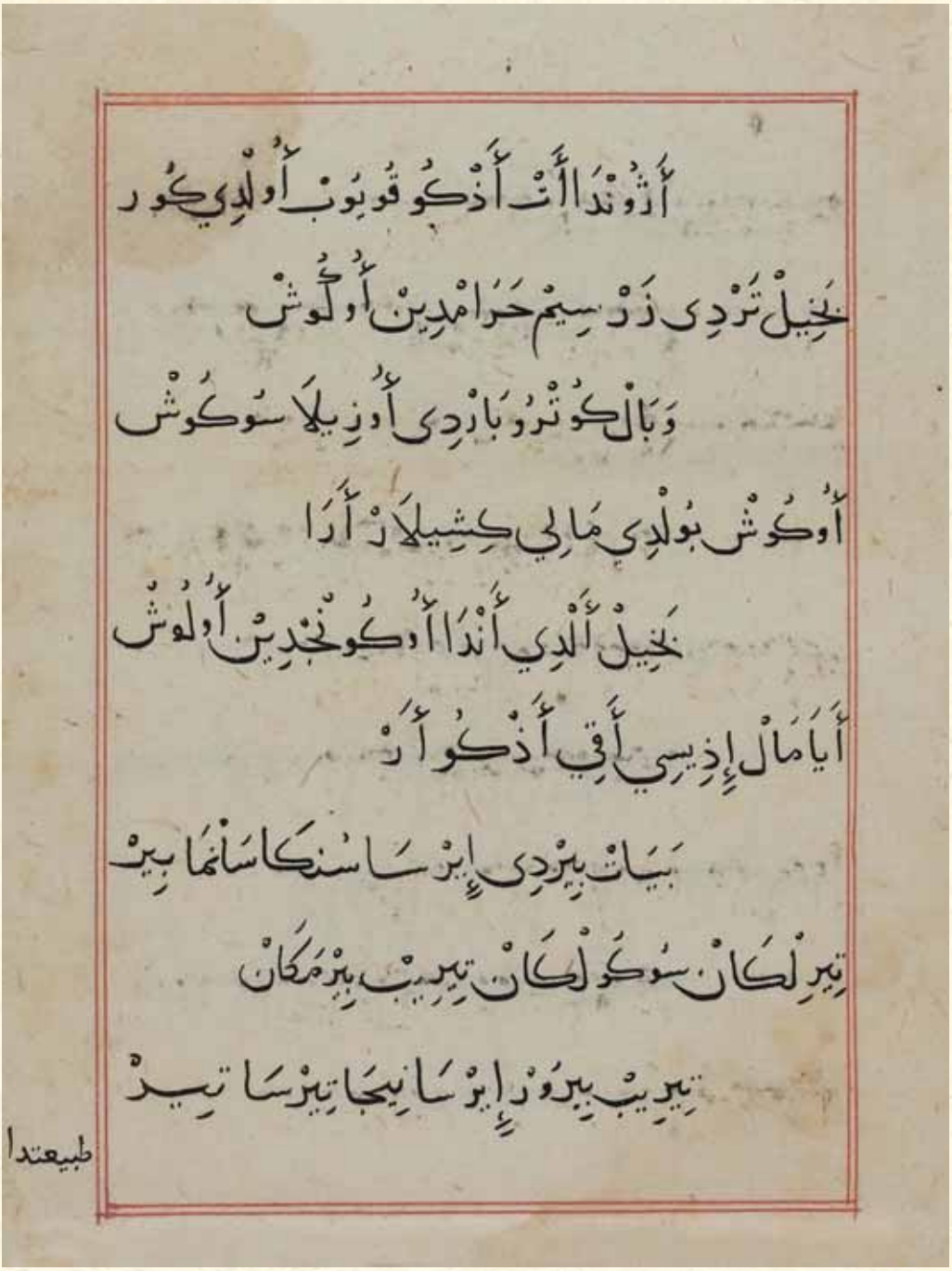

أَرْثُونْدَا أَتْ أَذْكُو قُويُوبْ أُولْدِي كُور

خَيِلْ تَرْدِي زَرْ سِيمْ حَرَامْدِينْ أُولُوشْ

وَبَالْكُو تْرُو بَارْدِي أُوزِيلَا سُوكُوشْ

أُوكُوشْ بُولْدِي مَالِي كِشِيلَارْ أَرَا

خَيِلْ أَلْدِي أَنْدَا أُوكُونْجْدِينْ أُولُوشْ

أَيَا مَالْ إِذِيسِي أَقِي أَذْكُو أَرْ

بَيَاتْ بِيرْدِي إِبْرْسَا سُنْكَا سَانْمَا بِيرْ

تِيرِلْكَانْ سُوكُولْكَانْ تِيرِيبْ بِيرْمَكَانْ

تِيرِيبْ بِيرُورْ إِبْرْسَا نِيجَا تِيرْسَا تِيرْ

طبيعتدا

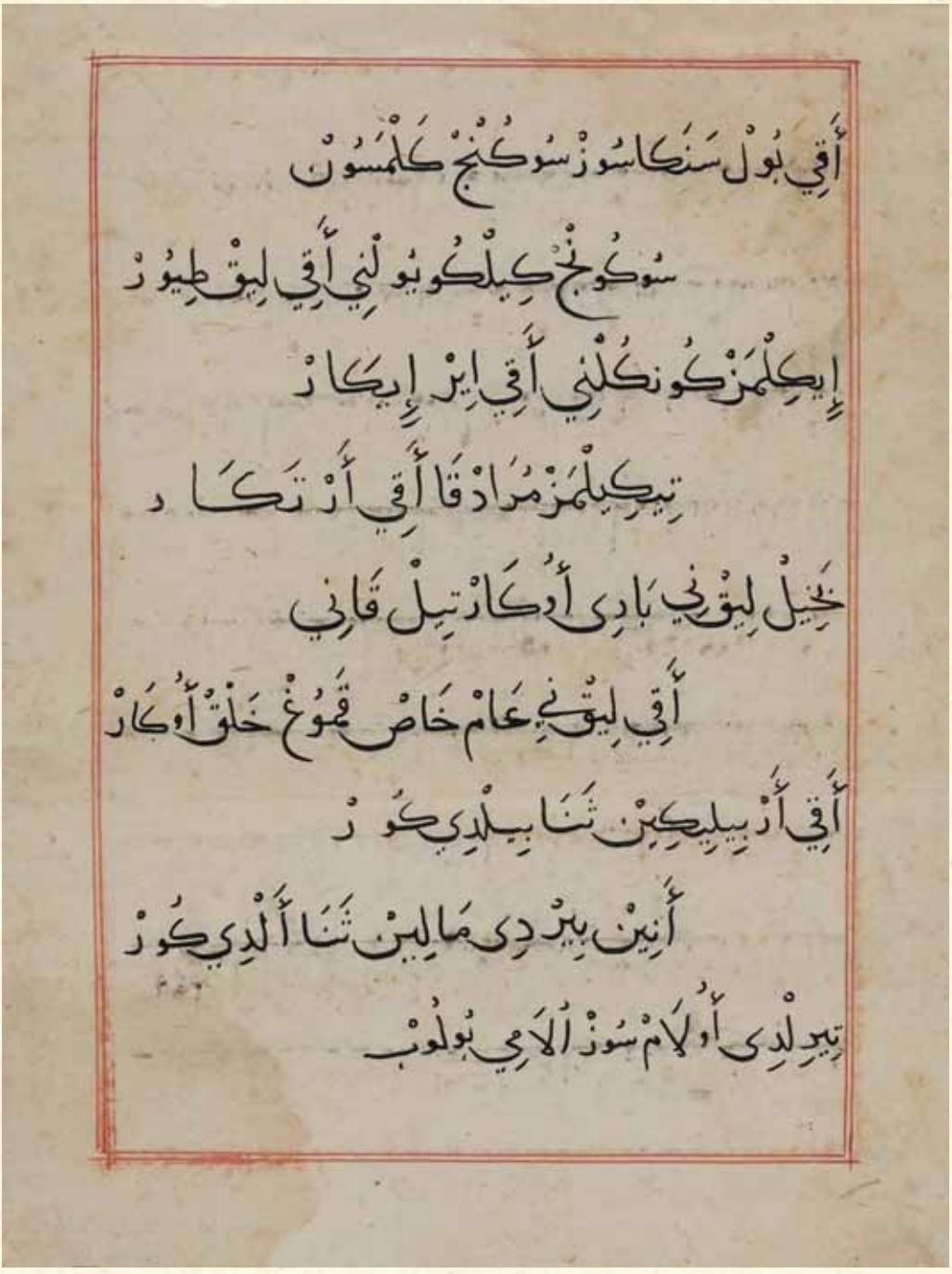
أَقِي بُولْ سَنَكَا سُوزْ سُوكُنْجْ كَلْمَسُونْ

سُوكُونْجْ كِيلْكُونُولَنِي أَقِي لِيقْ طِيُورْ

إِيكِلْمَزْكُونْ كُلْنِي أَقِي اِيرْ إِيكَارْ

تِيكِلْمَزْ مُرَادْ قَا أَقِي أَرْ تَكَارْ

خَيْلْ لِيقْ نِي بَادِي أُوكَارْ تِيلْ قَانِي

أَقِي لِيقْ نِي عَامْ خَاصْ قُمُوغْ خَلْقْ أُوكَارْ

أَقِي أَرْ بِيلِيكِينْ ثَنَا بِيلْدِي كُورْ

أَنِينْ بِيرْ دِي مَالِينْ ثَنَا أَلْدِي كُورْ

تِيرِلْدِي أُولَامْ سُوزْ اَلَامِي بُولُوبْ

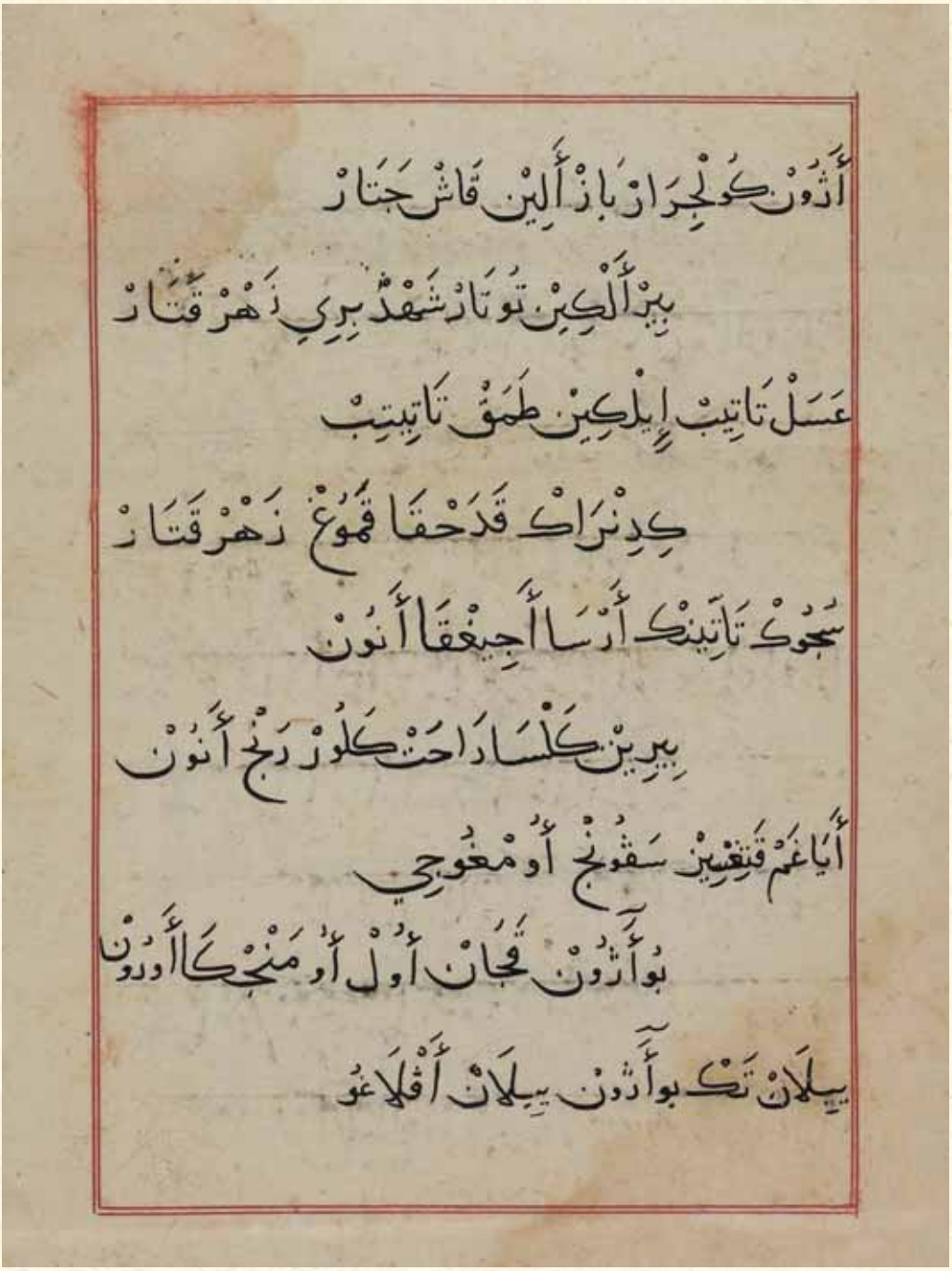

أَڭُوْن كُولْجِرَارْ بَازْ أَلِيْن قَاشْ جَتَارْ

بِيرْ أَلْكِيْن تُوتَارْ شَهْدْ بِرِي زَهْرْ قَتَارْ

عَسَلْ تَاتِيبْ إِيلْكِيْن طَمَقْ تَاتِيتِبْ

كِدِنْرَاكْ قَدَحْقَا قَمُوْغْ زَهْرْ قَتَارْ

سُجُوكْ تَاتِينْكْ أَرْسَا أَجِيغْقَا أَنُوْنْ

بِيرِيْن كَلْسَا رَاحَتْ كَلُوْرْ رَنْجْ أَنُوْنْ

أَيَاغَمْ قَتِغْسِيْزْ سَڤُوْنْجْ أُوْمْغُوْجِي

بُوْ آڭُوْنْ قَجَانْ أُوْلْ أُوْ مَنْجْكَا أُوْرُوْنْ

يِيلَانْ تَكْ بُوْ آڭُوْنْ يِيلَانْ أَڤْلَاغُوْ

بوكون بازيارين يوق بو دنيا تنكگي

منم تيميشيم تيك او نكين لار او نكي

قوغ طولغان ايرلور توكال اكسلور

قوغ ابدان نيك خراب اول سو نكي

إذا تمّ أمرٌ دنا نقصه توقّع زوالا إذا قيل تمّ

نيجا بر بار ازدي سغشمز ارى

ارى بار دي قالدي قروغ تيك بري

نيجا دانا ايردي نيجا فيلسوف

قاني بوكون انلار مينكزا بري

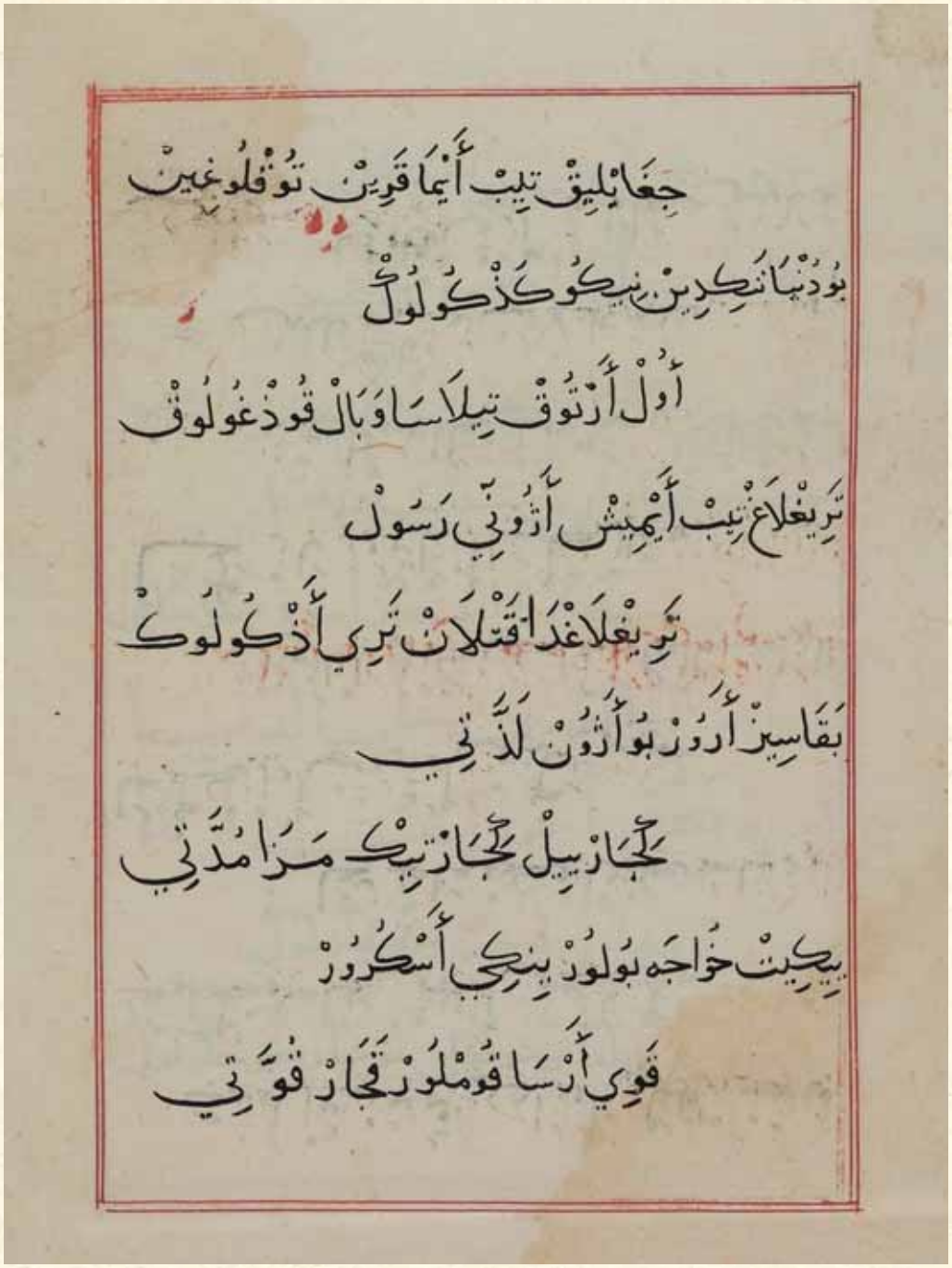

جِغَايْلِيقْ تِيبْ أَيْمَا قَرِينْ تُوقْلُوغِينْ

بُودُنْيَا نَنْكِدِينْ نِيكُو كَذْكُولُوكْ

أُولْ أَرْتُوقْ تِيلَاسَا وَبَالْ قُوذْغُولُوقْ

تَرِيغْلَاغْ تِيبْ أَيْمِيشْ أَثُونِّي رَسُولْ

تَرِيغْلَاغْدَا قَتْلَانْ تَرِي أَذْكُولُوكْ

بَقَاسِيزْ أَرُورْ بُو أَثُونْ لَذَّتِي

كَجَارْ يِيلْ كَجَارْ تِيكْ مَزَا مُدَّتِي

يِيكِيتْ خُوَاجَه بُولُورْ يِنِكِي أَسْكُرُورْ

قَوِي أَرْسَا قُومْلُورْ قَجَارْ قُوَّتِي

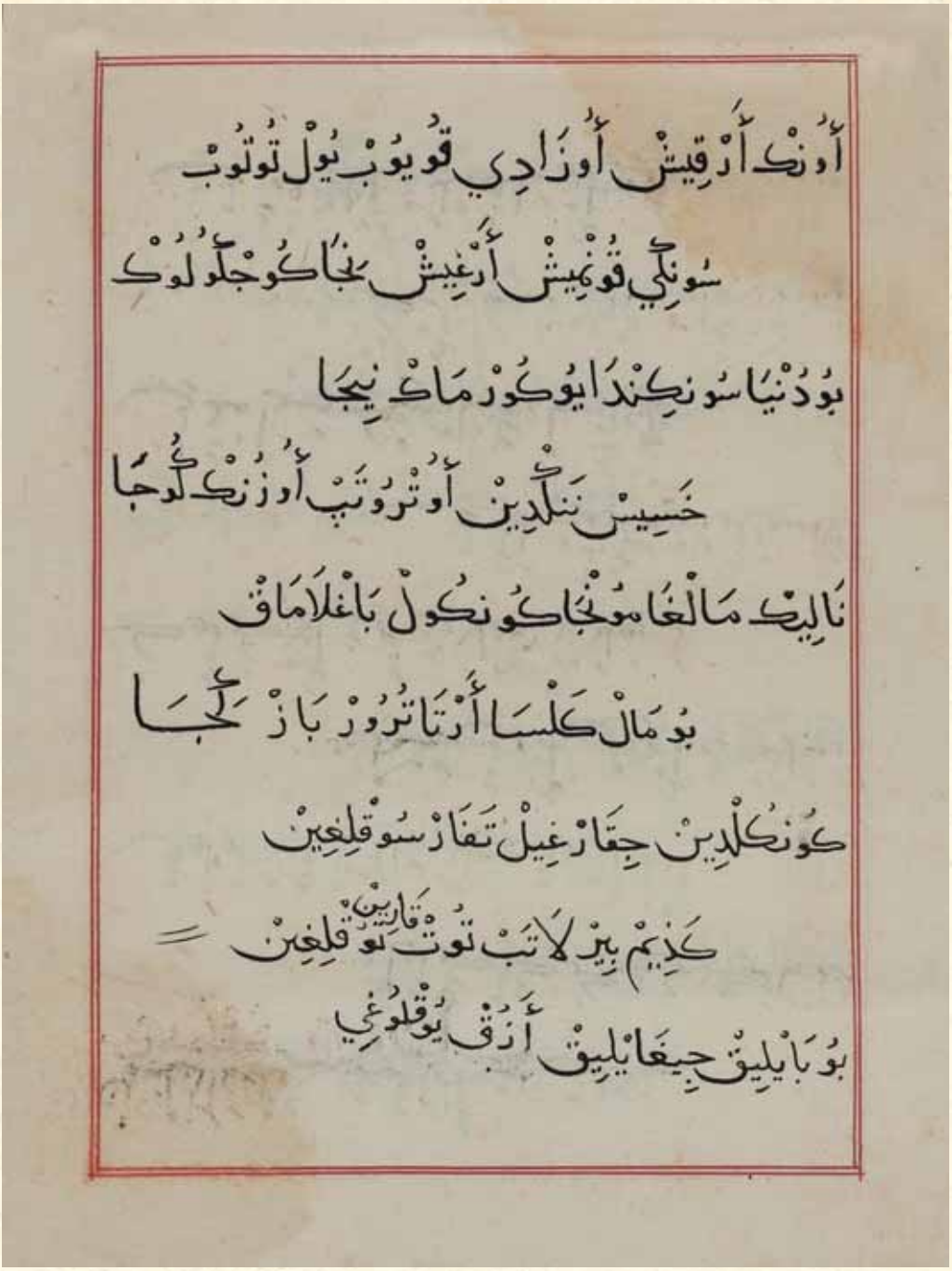

بُوكُوْرْكَانْ إِيشِتْكَانْ سَنكَاكُولْمَسُوْنْ

إِيشِيمْ تِيبْ سِرْ أَيْمَا إِنَانِيبْ سَاقِيْنْ

نِيجَامَا إِنَانْجِلِيغْ إِيشْ أَرْسَا يَقِيْنْ

سِزِيبْ سِنْدَا رَازِنْكْ سِنْكِيبْ تُوْرْمَسَا

سِنكَارْمُو إِيشِنْكَدَا مُونِي كَذْسَاقِنْ

أَلْبَابُ ٱلثَّالِثُ فِي تَقَلُّبِ ٱلدُّنْيَا وَتَغَيُّرِ أَحْوَالِهَا

بُوأَٓژُوْنْ رَبَاطْ أُوْلْ تُوشُوْبْ كُوْجْكُولُوْكْ

رَبَاطْقَا تُوشُوْكْلِي تُوشَارْ كُوْجْكُولُوْكْ

قَالَ ٱلنَّبِيُّ عَلَيْهِ ٱلسَّلَامُ
أَلْكِذْبُ دَوَاءٌ وَٱلصِّدْقُ شِفَآءٌ

كُونِي بُولْ كُونِي لِيكْ قِيلْ أَتَنْ كُونِي
كُونِي تِيبُو بِلْسُونْ خَلَا يِقْ سِينِي
كُونِي لِيكْ طُونِينْ كَيْ قُويُوبْ أَكْرِ لِيكْ
كَذِيمْ طُونْ قَلُوسِي كُونِي لِيكْ طُونِي
قَتِيغْ كِيزْ لَا رَازِنْكْ كِشِي بِلْمَاسُونْ
سُوزُنْكْدِينْ أُوزُونْكَا أُوكُونْجْ كَلْمَسُونْ
قَمُوغْ يَشْرُونْ إِيشُونْكْ بُولُوبْ أَشْكَرَا

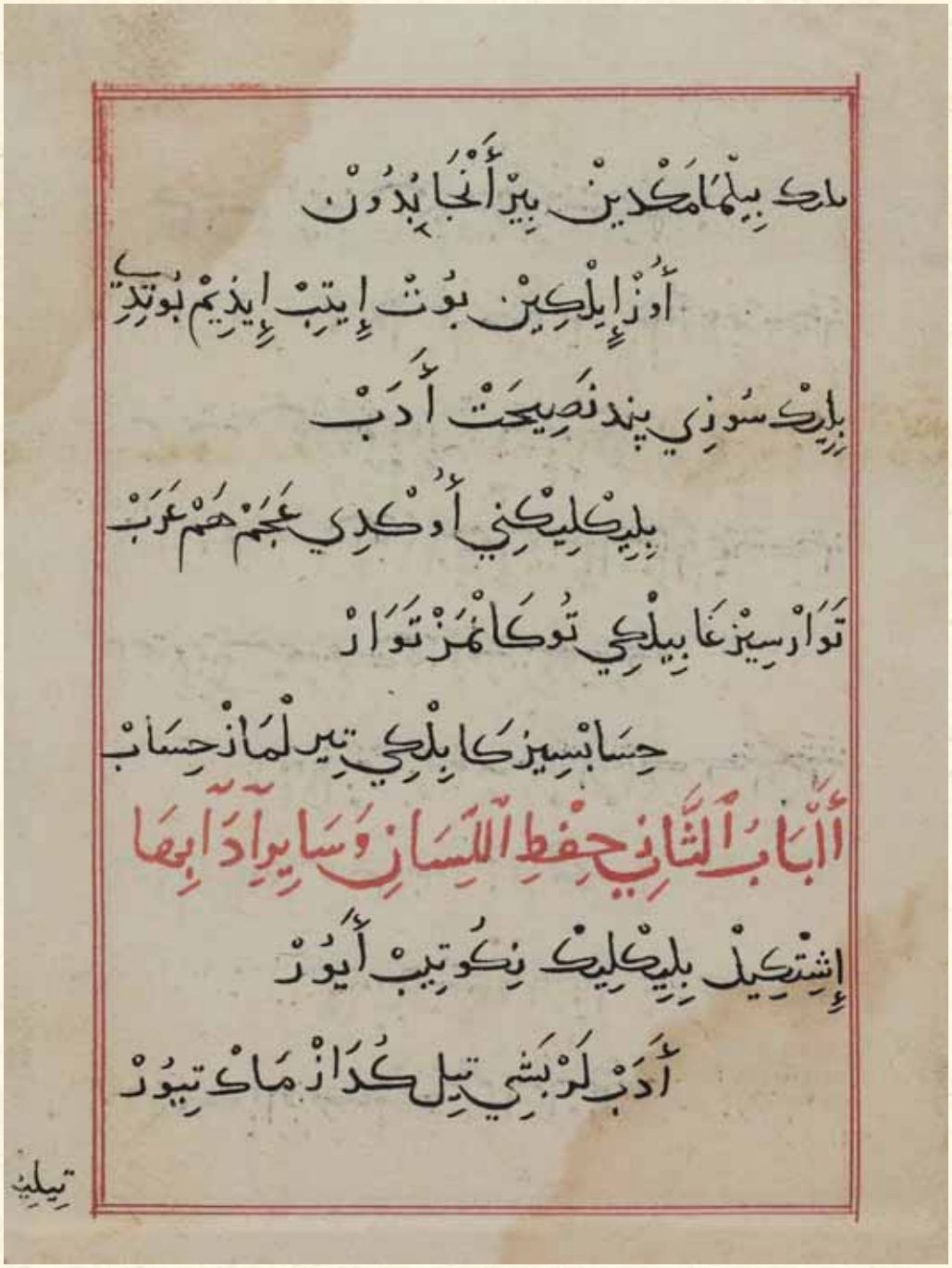

بلك بيلمامكدين بير أنجا بدون

أوز إيلكين بوت إيتب إيذيم بوتدي

بليك سوزي پند نصيحت أدب

بليكليكني أوكدي عجم هم عرب

توارسيز غا بيلكي توكانمز توار

حسابسيز كا بلكي تير لماز حساب

أَلْبَابُ ٱلثَّانِي حِفْظِ ٱللِّسَانِ وَسَايِرِ آدَابِهَا

إشتكيل بليكليك نكوتيب أيور

أدب لر بشي تيل كداز ماك تيور

تيلي

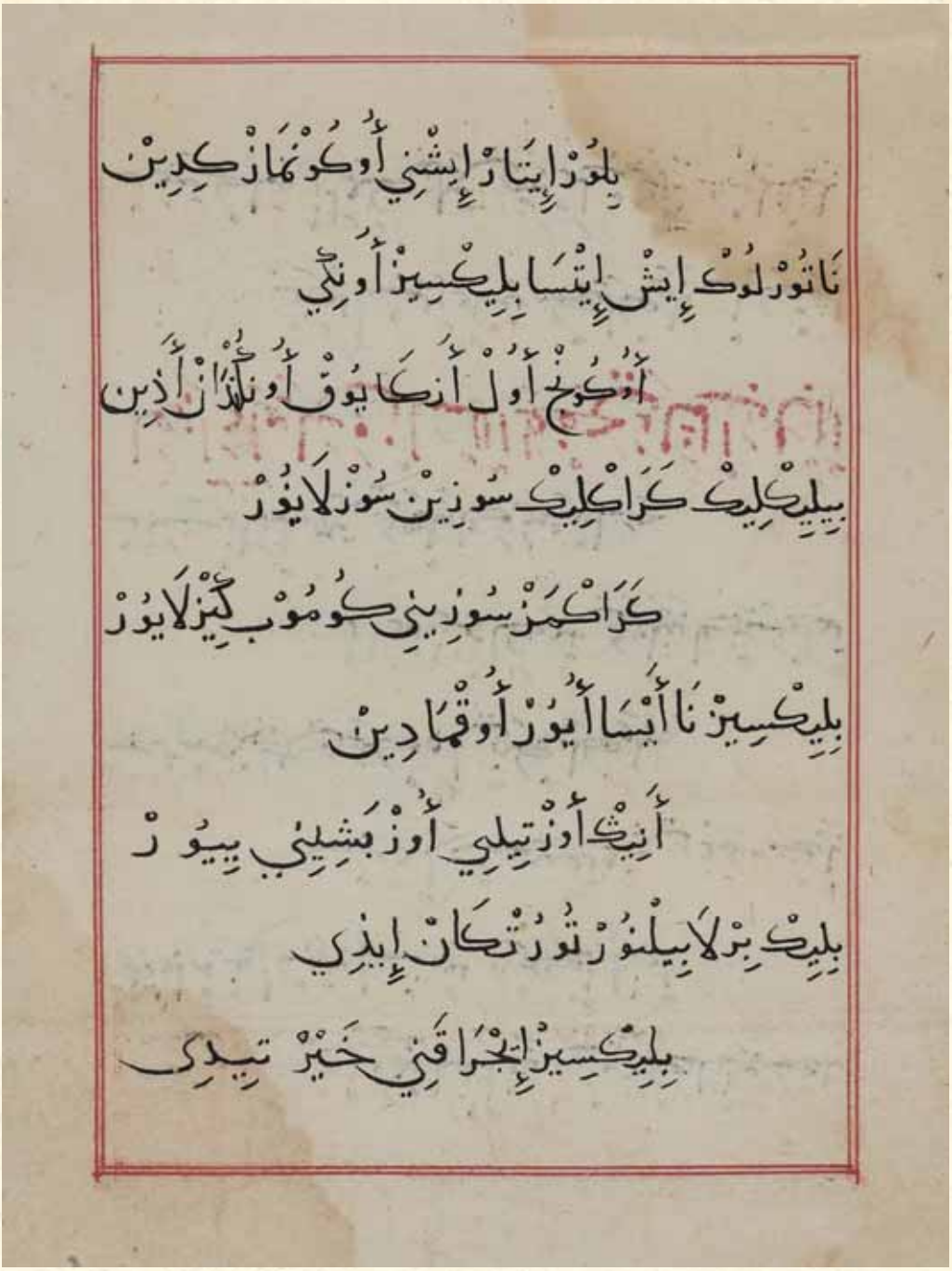

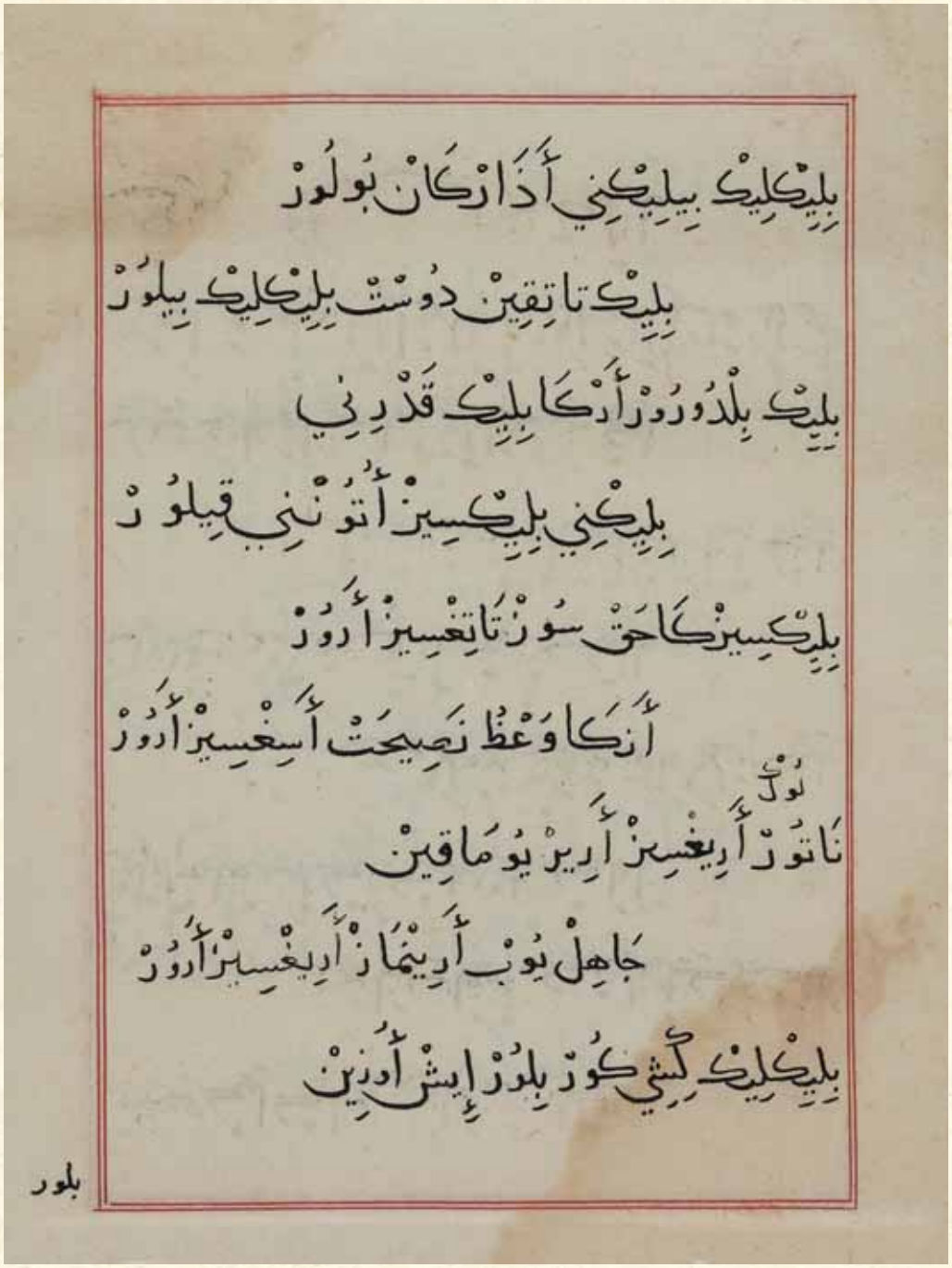

بِلِيْكْلِيْك بِيلِيْكِنِي أَذَارْكَانْ بُولُورْ

بِلِيْك تاتِقِينْ دُوسْتْ بِلِيْكْلِيْك بِيلُورْ

بِلِيْك بِلْدُورُورْ أَرْكَا بِلِيْك قَدْرِنِي

بِلِيْكْنِي بِلِيْكْسِيزْ أُتُونْنِي قِيلُورْ

بِلِيْكْسِيزْ كَاحَقْ سُوزْ تَاتِغْسِيزْ أَرُورْ

أَنْكَا وَعْظْ نَصِيحَتْ أَسِغْسِيزْ أَرُورْ

لُوكْ

نَاتُورْ أَرِيغْسِيزْ أَرِيرْ يُومَاقِينْ

جَاهِلْ يُوبْ أَرِينْمَازْ أَرِيغْسِيزْ أَرُورْ

بِلِيْكْلِيْك كِشِي كُورْ بِلُورْ إِيشْ أُوزِينْ

بلور

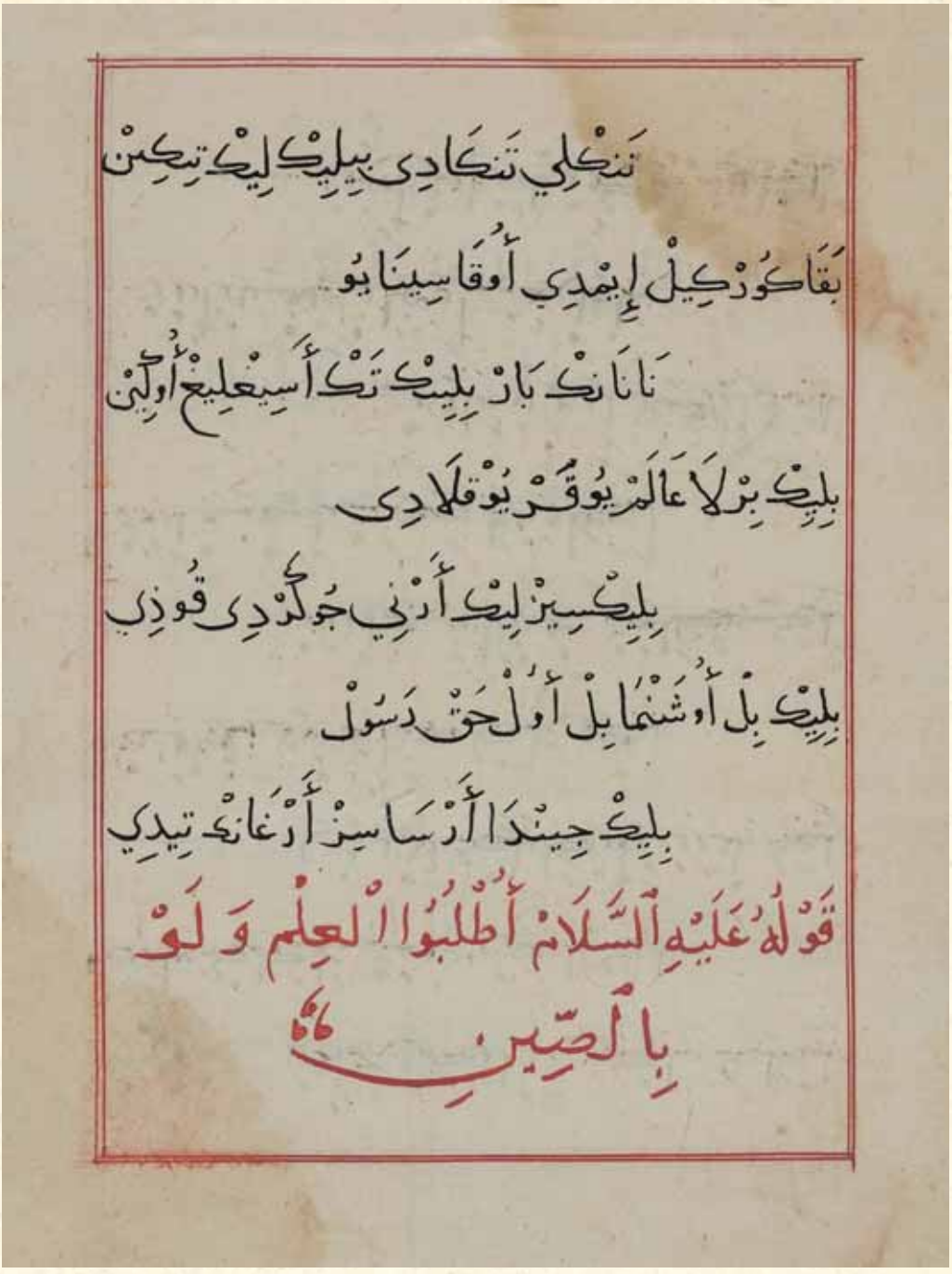

تَنْكِلِي تَنْكَادِي بِيلِيْكْ لِيْكْ تِيكِنْ

بَقَاكُوْرْكِيلْ إِيْمْدِي أُوقَاسِينَا يُو

نَانَانْكْ بَارْ بِلِيْكْ تَكْ أَسِيغْلِيغْ أُوكِيْنْ

بِلِيْكْ بِرْلَا عَالَمْ يُوقَرْ يُوْقْلَادِي

بِلِيْكْسِيزْ لِيْكْ أَرْنِي جُوكَرْدِي قُوذِي

بِلِيْكْ بِلْ أُوشَنْمَا بِلْ أُولْ حَقْ رَسُولْ

بِلِيْكْ جِينْدَا أَرْسَاسِزْ أَرْغَانْكْ تِيدِي

قَوْلُهُ عَلَيْهِ ٱلسَّلَامْ أُطْلُبُوا ٱلْعِلْمَ وَلَوْ بِٱلصِّينِ

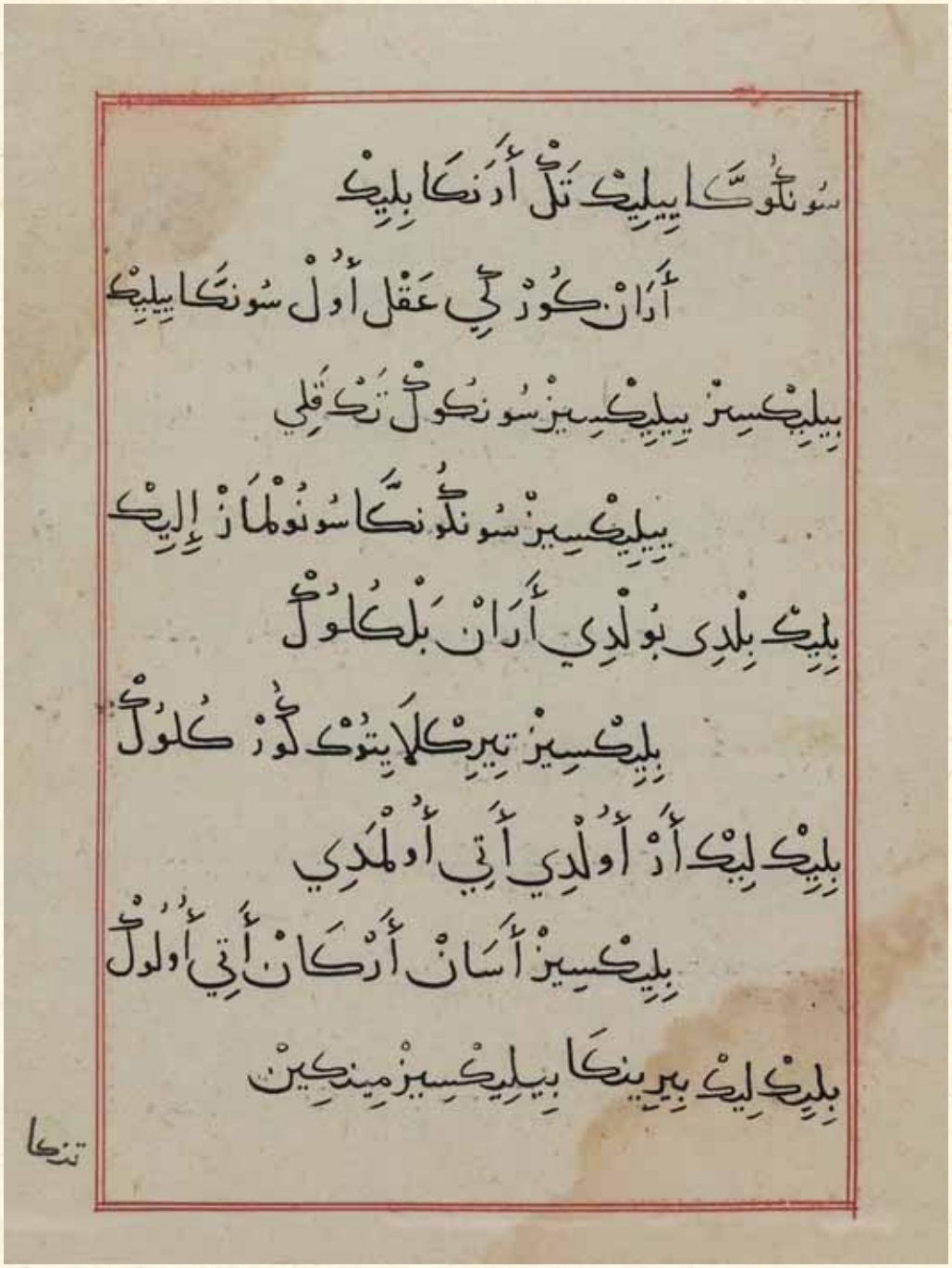

سُونكُوكَا يِيلِيكْ تَكْ أَرَنكَا بِلِيكْ

أَرَانْ كُورْ كِي عَقْل أُولْ سُونكَا يِيلِيكْ

بِيلِيكْسِيزْ يِيلِيكْسِيزْ سُونكُوكْ تَكْ قَلِي

يِيلِيكْسِيزْ سُونكُونكَا سُونُولْمَازْ إِلِيكْ

بِلِيكْ بِلْدِي بُولْدِي أَرَانْ بَلْكُلُوكْ

بِلِيكْسِيزْ تِيرِكْلَايِتُوكْ كُورْ كُلُوكْ

بِلِيكْ لِيكْ أَرْ أُولْدِي أَتِي أُولْمَدِي

بِلِيكْسِيزْ أَسَانْ أَرْكَانْ أَتِي أُولُوكْ

بِلِيكْ لِيكْ بِيرِينكَا بِيلِيكْسِيزْ مِينكِينْ

تنكا

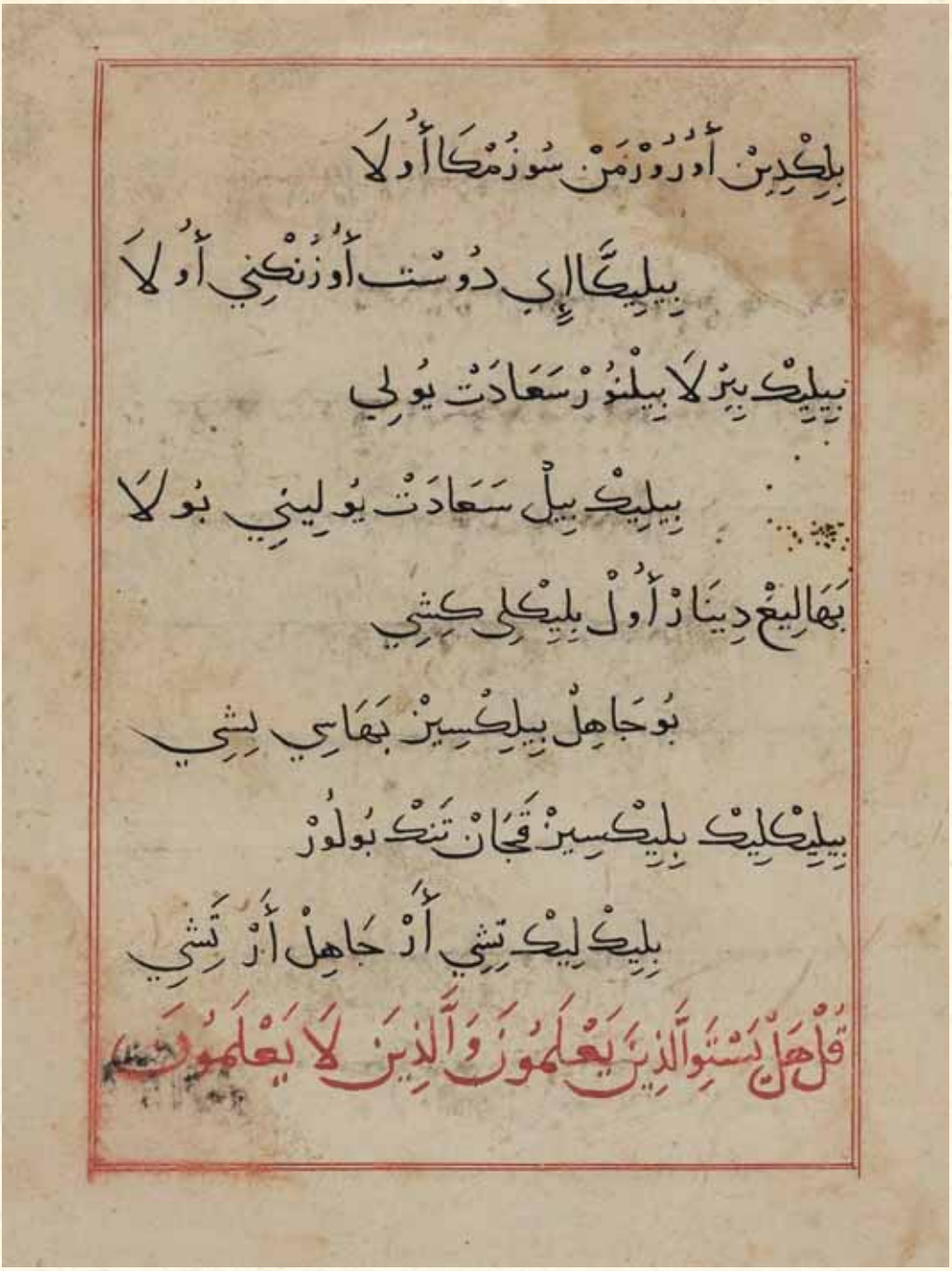

بِلِكْدِينْ أُورُورْمَنْ سُوزُمْكَا أُولَا

بِيلِيكَّا إِي دُوسْت أُوزُنْكِنِي أُولَا

بِيلِيكْ بِيرْلَا بِيلْنُورْ سَعَادَتْ يُولِي

بِيلِيكْ بِيلْ سَعَادَتْ يُولِينِي بُولَا

بَهَالِيغْ دِينَارْ أُولْ بِلِيكْلِي كِشِي

بُوجَاهِلْ بِيلِكْسِيزْ بَهَاسِي يِشِي

بِيلِيكْلِيكْ بِلِيكْسِيزْ قَجَانْ تَنْكْ بُولُورْ

بِلِيكْلِيكْ تِشِي أَرْ جَاهِلْ أَرْ تَشِي

قُلْ هَلْ يَسْتَوِ الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ

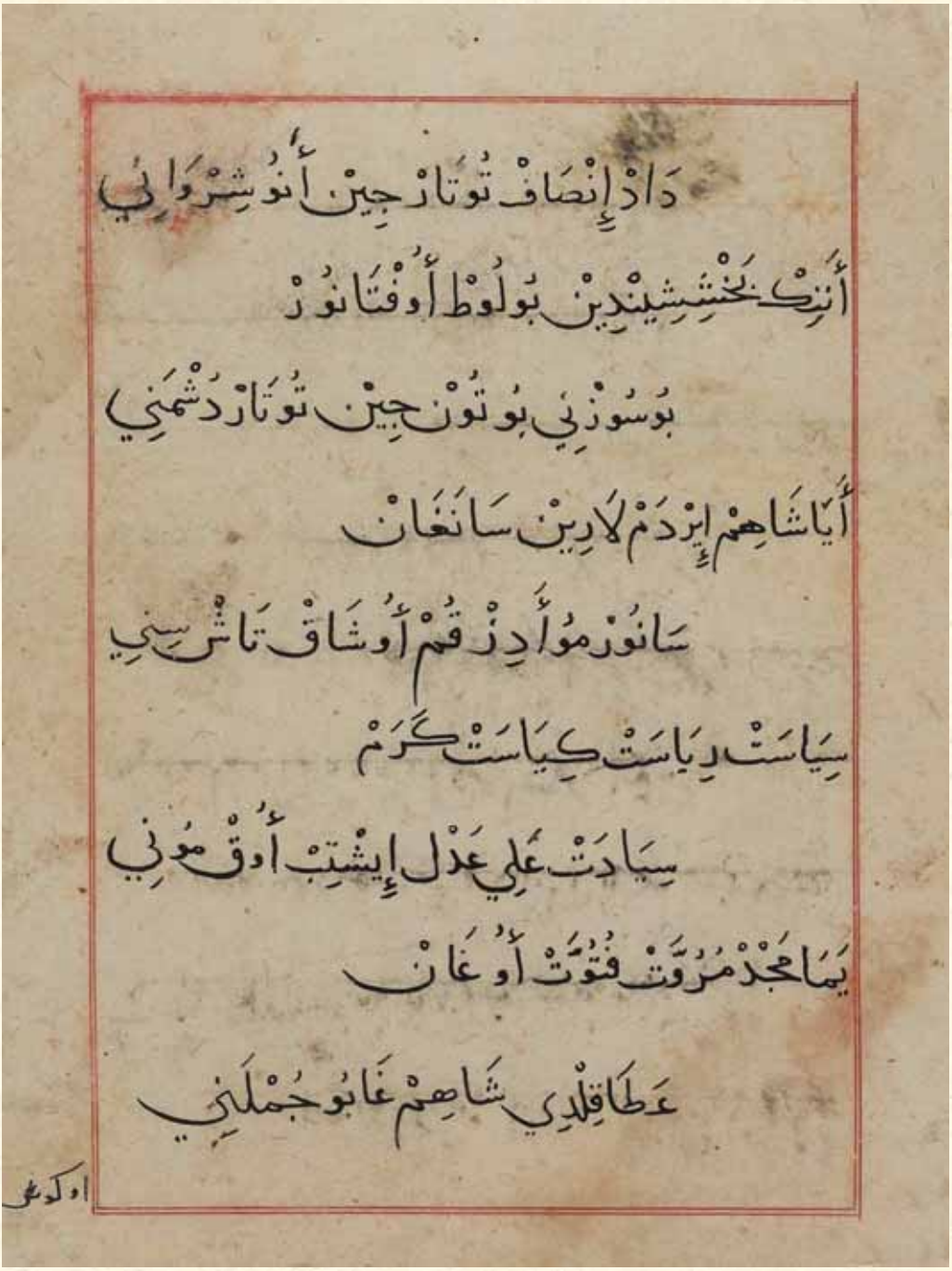

دَادْ إِنْصَافْ تُوتَارْ جِينْ أَنُوشِرْوَانِي

أَنِكْ بَخْشِشِينْدِينْ بُولُوطْ أُوفْتَانُورْ

بُوسُوزِنِي بُوتُونْ جِينْ تُوتَارْ دُشْمَنِي

أَيَاشَاهِمْ إِيزْدَمْ لَادِينْ سَانَغَانْ

سَانُورْمُوأَدِزْ قُمْ أُوشَاقْ تَاشْ سِنِي

سِيَاسَتْ دِيَاسَتْ كِيَاسَتْ كَرَمْ

سِيَادَتْ عَلِي عَدْلْ إِيشْتِبْ أُوقْمُوزِنِي

يَمَامَجْدْ مُرُوَّتْ فُتُوَّتْ أُوغَانْ

عَطَاقِلْدِي شَاهِمْ غَابُوجُمْلَنِي

او کوعی

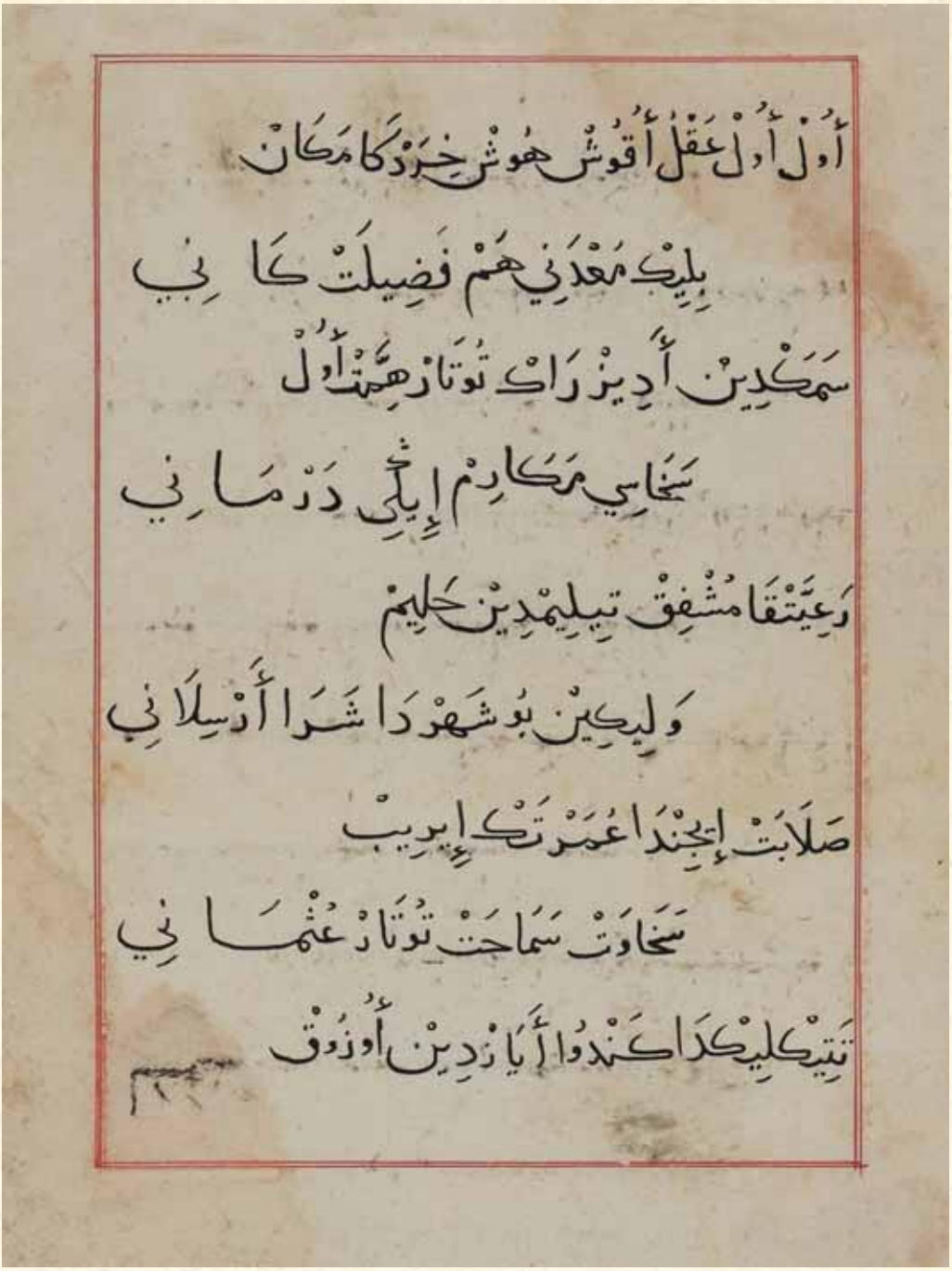

أول أدل عقل أقوش هوش خرد كامكان

بليك معدني هم فضيلت كابي

سمكدين أديز راك توتار همت أول

سخايي مكارم إيلي درماني

رعيتقا مشفق تيليمدين حليم

وليكين بو شهرداشرا أدسلاني

صلابت إيجندا عمرتك إيريب

سخاوت سماحت توتار عثماني

تيكليكدا كندوا أيازدين أوزوق

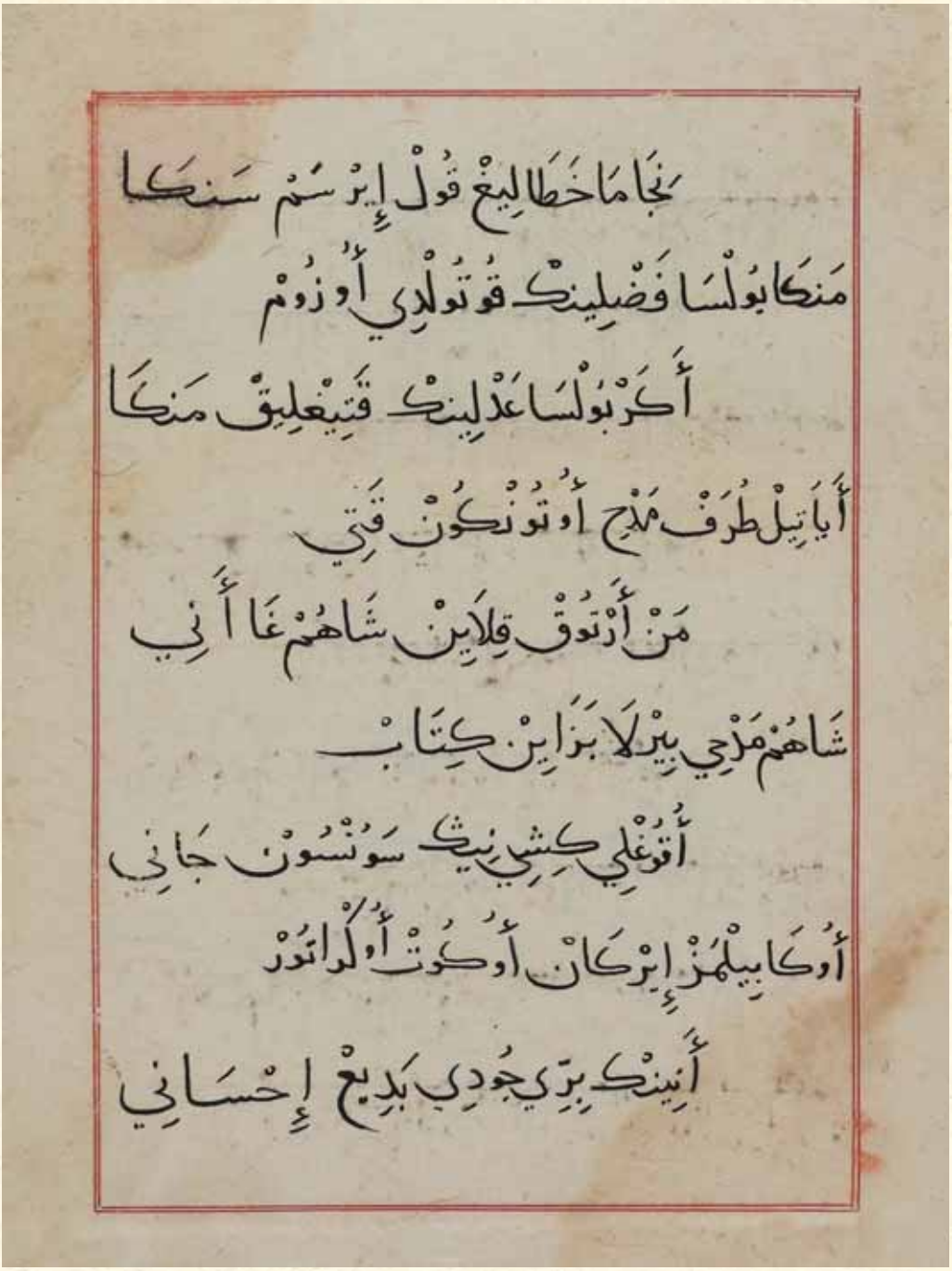

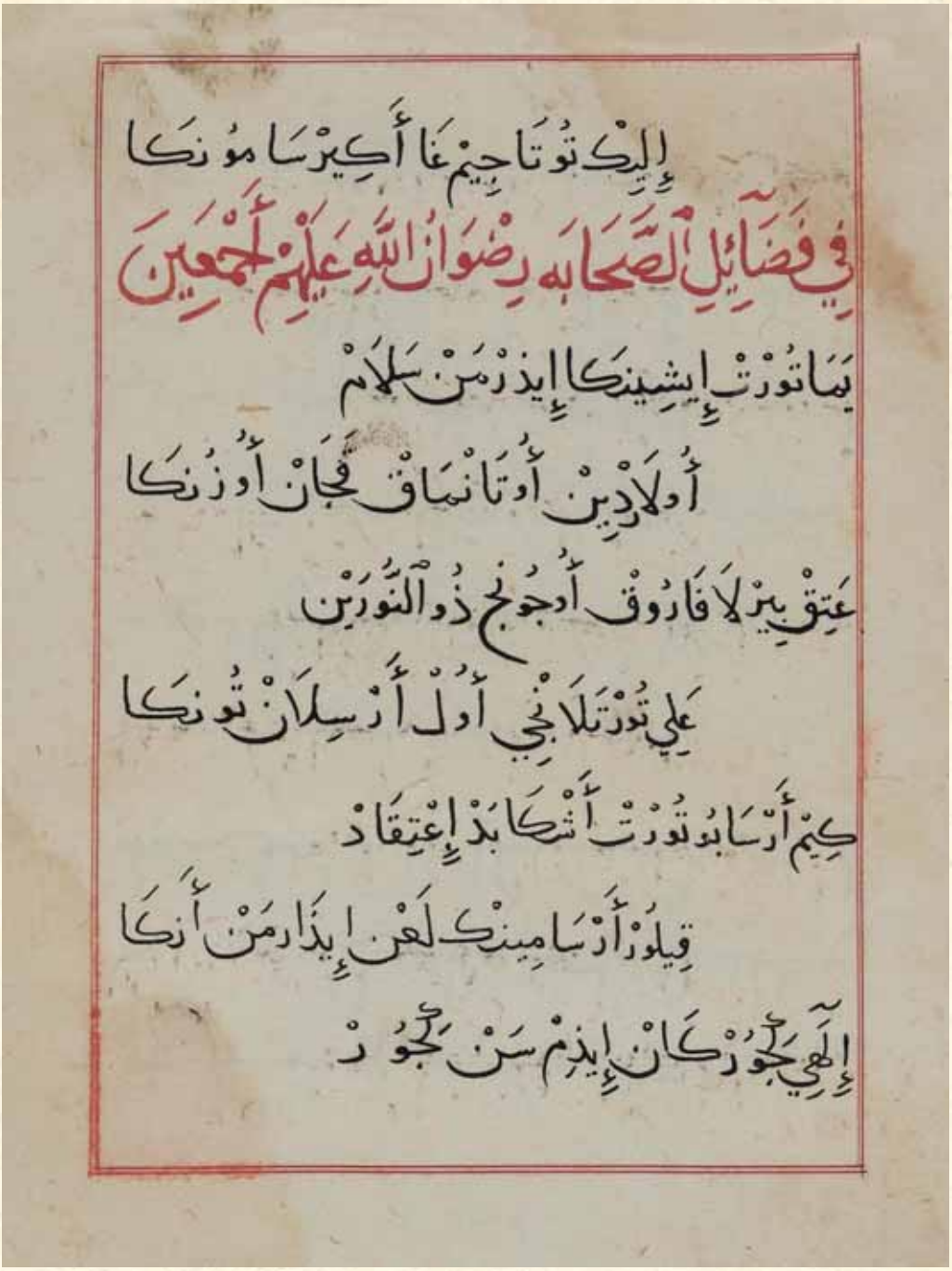

إِلِكْ تُوتَاجِيمْغَا أَكِيرْسَامُونْكَا

فِي فَضَائِلِ ٱلصَّحَابَهْ رِضْوَانُ ٱللَّهِ عَلَيْهِمْ أَجْمَعِينَ

يَمَاتُورْتْ إِيشِينْكَا إِيذْرَمْنْ سَلَامْ

أُولَارْدِينْ أُوتَانْمَاقْ فَجَانْ أُوزُنْكَا

عَتِقْ بِيرْلَا فَارُوقْ أُدجُونْجْ ذُو ٱلنُّورَيْنْ

عَلِي تُورْتَلَابْنِي أُولْ أَرْسِلَانْ تُونْكَا

كِيمْ أَرْسَابُو تُورْتْ أَشْكَابْدْ إِعْتِقَادْ

قِيلُورْ أَرْسَامِينْكْ لَعْنْ إِيذَارَمْنْ أَرْكَا

إِلَهِي جُودْكَانْ إِيذِمْ سَنْ جُودْ

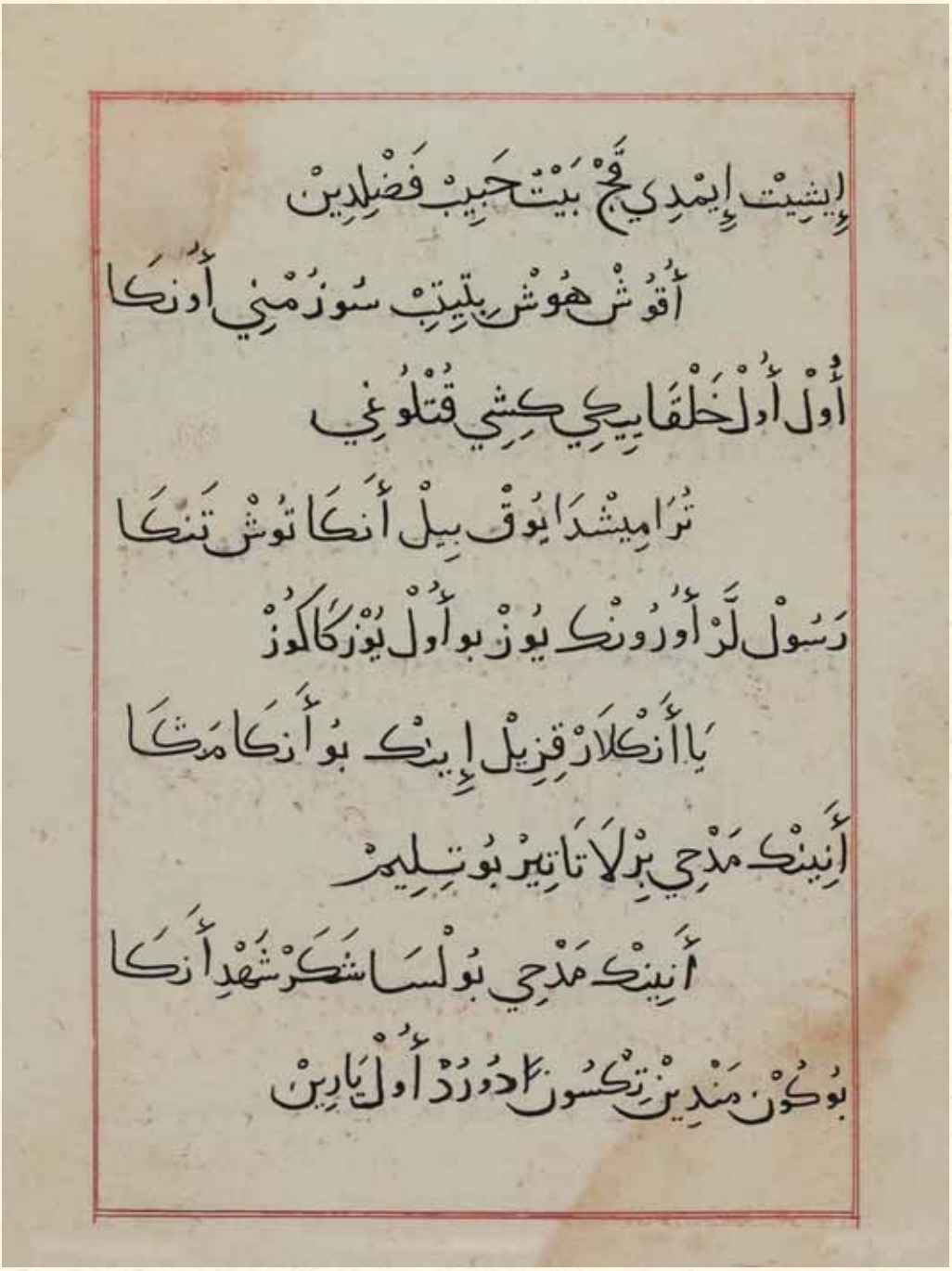

إِيشِيتْ إِيمْدِي قَجْ بَيْتْ حَبِيبْ فَضْلِدِينْ

أُقُوشْ هُوشْ بِتِيتِبْ سُوزُمْنِي أُونَكَا

أُولْ أُولْ خَلْقَا يِيكِي كِشِي قُتْلُوغِي

تُرَامِيشْدَا يُوقْ بِيلْ أَنَكَا تُوشْ تَنَكَا

رَسُولْ لَرْ أُورُونْكْ يُوزْ بُو أُولْ يُوزْ كَاكُوزْ

يَا أَنْكْلَارْ قِزِيلْ إِينْكْ بُو أَنَكَا مَثَكَا

أَنِينْكْ مَدْحِي بِرْلَا تَاتِيرْ بُو تِلِيمْ

أَنِينْكْ مَدْحِي بُولْسَا شَكَرْ شَهْدِ أَنَكَا

بُو كُونْ مَنْدِينْ تِكْسُونْ دُورُدْ أُولْ يَارِينْ

أُوزُوبْ بِيرِي بِيرْكَا يُرُوْرْ أُونْكْ سُونْكَا

تُونَاتُوْرْ تُونُونْكِنِي كُونُوزْكْ كِيتَارِيبْ

تُونُوكِيتَارِيبْ بَازْيَرِيتُوْرْ تَنْكَا

تُولِجُ ٱللَّيْلَ فِي ٱلنَّهَارِ وَتُولِجُ ٱلنَّهَارَ فِي ٱللَّيْلِ

أُولُوكْدِينْ تِيرِيكْهَمْ تِيرِيكْدِينْ أُلُوكْ

جِقَارُوْزْكُورَارْسَنْ مُونِي كَذْ أَنْكَا

بُوقُدْرَتْ إِيذِيسِي أُولُوغْ بِيرْ بَيَانْ

أُولُوكْلَارْنِي تِيرْكُوزْمَاكْ أَسَانْ أُولْ أَنْكَا

فِي فَضَائِلِ ٱلنَّبِيِّ صَلَّى ٱللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمْ

جَمَادْ جَانَوَارْ اُوجَانْ يُوكُورْكَانْ نُنْكَا

سَنِيكْ بِيرْ لِكِنْكَا دَلِيلْ أَرْغَاغَانْ

بُولُورْ بِيرْ انِنْكْ إِيجْرَا دَلِيلْ لَارْ مِنْكَا

فَفِي كُلِّ شَيْءٍ لَهُ آيَةٌ تَدُلُّ عَلَى أَنَّهُ وَاحِدٌ

يُوقْ إِيرْ دِيمْ يَرَاتِّنْكْ يَنَا يُوقْ قِلِيبْ

إِيكِنْجْ بَارْ قِلُورْ سَنْ مُقِرْ مَنْ مُونْكَا

أَيَاشَكْ يُولِنْدَا يَالِينْكْ لِيكْ أُوطُونْ

كَلْ أُوطْدِينْ أُوزُونْكْ يُولْ أُولُومْدِينْ أُنْكَا

تُرُوتِّي أُوغَانِيمْ تُونُونْكْ كُنْدُزُونْكْ

اورب

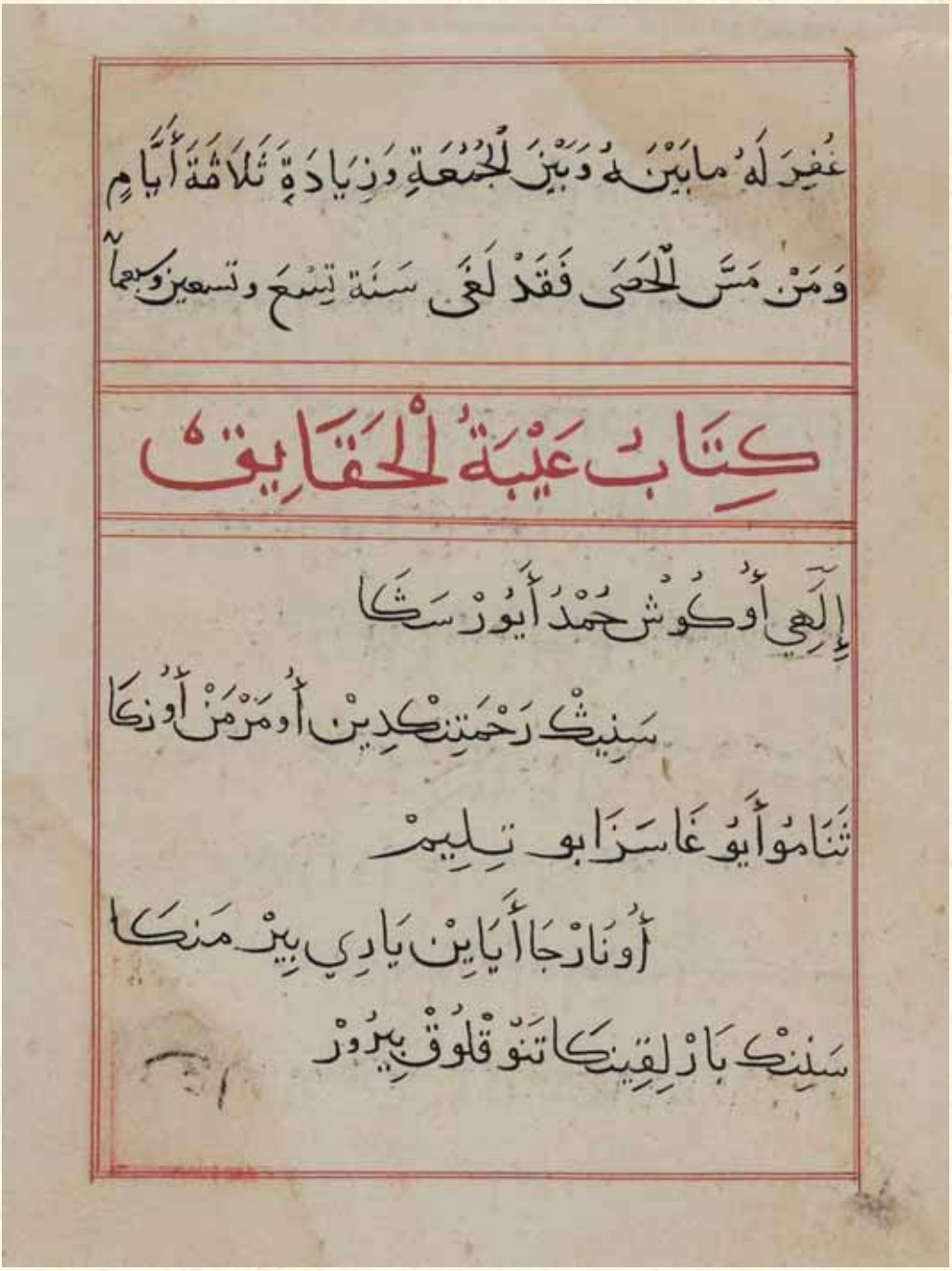

غُفِرَ لَهُ مَا بَيْنَهُ وَبَيْنَ الْجُمُعَةِ وَزِيَادَةِ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ

وَمَنْ مَسَّ الْحَصَى فَقَدْ لَغَى سَنَةَ تِسْعَ وتسعين وسبعمآ

كِتَابُ عَيْبَةُ الْحَقَايِقْ

إِلَهِي أُوكُوشْ حُمْدُ أَيُورْ سَڭَا

سَنِيڭْ رَحْمَتِنْكِدِينْ أُومَرْمَنْ أُوزكَا

ثَنَامُو أَيُوغَا سَزَابُو تِلِيمْ

أُونَارْجَا أَيَايِنْ يَارِي بِيرْ مَنكَا

سَنِنْكْ بَارْلِقِينكَا تَنُوقْلُوقْ بِيرُورْ

HOLLANDA NÜSHASI

Groningen Üniversitesi Kütüphanesi HS 474

ATEBETÜ'L-HAKÂYIK

TIPKIBASIM